A vendar smo rastli in rastemo dalje
ter bomo dorastli v žene in može,
saj hočemo biti in smo že ljudje,
ki svet s svojim delom pokonci drže,
. . .

Tone Čufar *»Mi, proletarska mladina«*

JEKLO IN LJUDJE

JESENIŠKI ZBORNIK

I.

DECEMBER 1964

MESTNA KNJIŽNICA JESENICE

28.019

VSEBINA

Uredniški odbor	Uvodna beseda	7
Matevž Hafner	Ob 95-letnici Železarne	13
Aleksander Rjazancev	Razpad fužin in nastanek metalurške industrije na Jesenicah	19
Dušan Kermavner	Javorniško-jeseniška stavka 16. do 28. aprila 1904	41
Anton Špendov	Ob 50-letnici Završnice	91
Miha Klinar	Narodnostni nemiri na Jesenicah leta 1904	105
France Škrlj	Zgodovinski razvoj delavskih kulturnih organizacij na Jesenicah in Javorniku	133
Vencelj Perko	Iz naših bojev v občini Koroška Bela	215
Franc Konobelj-Slovenko	Jeseniška dolina leta 1941	355
Miha Klinar	Dvoje pričevanj	383
Aleš Jelenc	Prešernova brigada na Jesenicah	421
Ivan Leban	Pot jeseniško-bohinjskega odreda	429
Franc Konobelj-Slovenko	Pred dvajsetimi leti	441
Anton Melik	Jesenice in jeseniška občina	451
Jože Šifrer	Rojeni v našem kotu	461
Andrej Valič	Po zgodovinskih poteh v okolici Jesenic	475
Jernej Šusteršič	Nekateri važnejši kulturni spomeniki	479
Joža Varl	Kulturna podoba in kulturna politika Jesenic	483
Joža Hafner	Naša bolnica	493
Janez Krušic	Spomini na Titove štafete s Triglava	515
Lojze Jeram	15 let glasbene šole na Jesenicah	527
	Kazalo slik	535
	Seznam oseb	541
	Okrajšave	551

1. Jesenice

Uvodna beseda

O jeseniški dolini ter o njenih prebivalcih je bilo v bližnji in daljni preteklosti že nekaj zapisanega. Zaradi rudarstva, fužinarstva in železarstva na naših tleh se je ime Jesenic in Save večkrat omenjalo v raznih dokumentih, zapisih, časopisju, knjigah in drugje.

Jesenice so bile tudi prvi večji kraj, kjer so se ustavljali tujci, ki so prihajali s severa k nam ali dalje proti jugu. Jeseniška zgodovina je tako pestra, da je privlačila tudi zgodovinarja starejših časov. Lepota naših gora, njih flora in favna pa so bile vaba za ljubitelje narave. Julijci in Karavanke so bile opisane že neštetokrat. V letih pred vojno in še posebno v zadnjem razdobju pa je naša Dolina postala posebno privlačna za domače in tuje turiste.

Močna politična razgibanost, ki so jo povzročali različni gospodarski, politični in celo nacionalni interesi, je še posebej bogatila našo zgodovino.

Spremembe, ki so nastajale zaradi vojn, in pa močan vpliv nemštva, ki ga je vseskozi podpiral nemški kapital in ki je imel na Jesenicah

močne pozicije, sta dala svojevrsten pečat našemu kraju. Tudi stara jugoslovanska oblast je poskrbela za nova dogajanja. Močno je podpirala nemški kapital in končno začela odkrito podpirati izdajalce — nemškutarje in petokolonaše. Različne politične, sindikalne, kulturne, športne in druge organizacije so vplivale na značaj našega človeka.

Tudi vpliv vere in njenih predstavnikov je bil včasih odločilen za potek važnejših političnih dogodkov ali za reševanje gospodarskih vprašanj. Celo posamezne verske sekte so po svoje vplivale na značaj našega človeka. Le malokrat so bili vsi ti vplivi koristni, večkrat pa so celo nasprotovali delavskim interesom, če jim že niso celo škodovali.

Med prvimi so opisali težke razmere našega človeka, delavca-proletarca, napredni sindikalni in politični delavci ob 30-letnici SMRJ (Savez metalskih radnika Jugoslavije) leta 1936. Pri pripravi spisa so sodelovali člani sindikalnega upravnega odbora jeseniške podružnice. Sestavil ga je Slavko Federle, znan predvojni politični delavec, predgovor pa je napisal narodni heroj Stane Žagar.

Tone Čufar je leto kasneje v reviji Sodobnost pod psevdonimom A. Kerštajn v »Zlati verigi« opisal Jesenice z gospodarskega in s političnega stališča in že nakazal raznolikost in težave življenja v tem kotu Slovenije.

Tone Čufar je tudi kot literat prispeval svoj delež k pravi podobi jeseniškega delavca-proletarca. Njegova dela »Polom«, »Pod kladivom«, »Tovarna«, »Babilon« in druga so verna slika časa, kot ga je preživljal naš človek — proletarec v svojem vsakdanjem življenju pred zadnjo vojno.

Marija Žumer je istega leta opisala težko pot delavske žene in borke za delavske pravice v brošuri »70 dni v Glavnjači«. Opisala je svojo aretacijo in težke dni v beograjskih zaporih, znanih pod imenom »Glavnjača«.

Kranjska industrijska družba je v »Tovarniškem vestniku« skušala zagovarjati svoje gospodarske koristi in se je za dosego svojih ciljev posluževala najrazličnejših metod. Napredni sindikati so v »Jeseniškem kovinarju« razkrinkavali vlogo vodstva KID. Tako so nastajali sestavki iz dogajanj v tem času, ki so bili seveda napisani z različnimi težnjami in v različnih razmerah, nekateri pisci pa so zaradi svojih izjav v javnosti ali v časopisju celo romali v zapore. Tako napisani sestavki seveda ne dajejo vedno prave slike razmer, so pa le nekakšna podoba takratnega časa.

Mimi Malenšek je leta 1950 napisala roman »Kovinarji«, v katerem je orisala prve začetke partizanskega gibanja na jeseniškem področju.

Leta 1951 so ob desetletnici Osvobodilne fronte Slovenije jeseniški literati Ivan Drev, Miha Klinar, Marjan Telatko, Verko Gasar, France Žvan in Ivo Koželj izdali v posebni knjigi izbor svojih del pod naslovom »Preprosto življenje«.

Franc Konobelj-Slovenko je v zborniku »Pod Mežaklja in Karavankami so se uprli« leta 1954 podal pregled dogajanj na jeseniškem področju v času narodnoosvobodilne borbe in knjigo opremil s številnimi dokumenti in fotografijami.

Slavko Smolej je v knjigi »Gorenjska v miru, trpljenju, borbi in svobodi« za desetletnico osvoboditve leta 1955 podal podobo Gorenjske v sliki. V knjigi so zbrane dokumentarne fotografije različnih avtorjev, precejšnje število pa jih je prispeval sam. Zbrano dokumentarno gradivo zajema obdobje pred drugo svetovno vojno, med nemško okupacijo in del našega življenja po vojni.

Čeprav bi pri tem pregledu lahko bralec dobil vtis, da je o Jesenicah napisanega že zadosti, lahko ugotovimo, da so pred vojno izdane brošure obsegale le nekaj strani in da so Čufarjeva dela le literarnega značaja. Več gradiva, toda le iz časa narodnoosvobodilne borbe, obsega le Slovenkova knjiga.

Zgodovina Jesenic in Doline je tako še res velika neznanka in zaradi tega današnja mladina zelo slabo pozna svoj kraj in njega preteklost. Zgodilo se je celo, da je mlad človek segel po sovražni okupatorjevi literaturi, ko je iskal podatke iz let okupacije.

Zgodovina Jesenic je tako raznolika, da jo moramo osvetliti z vseh strani, če hočemo spoznati njeno pravo podobo.

Miha Klinar, pesnik, je leta 1958 izdal svojo zbirko pesmi v knjižici »Zeleni torzo«, kjer je prav tako prikazan naš človek v času, ko se je moral spopasti s svojim največjim sovražnikom — z nemškim okupatorjem.

Jaka Čop, znani alpinist, je leta 1962 v knjigi »Svet med vrhovi« prikazal v sliki lepote naših krajev in še posebej gorskega sveta.

V tehniškem muzeju železarne je zbranega že precej dokumentarnega gradiva, ki se nanaša na razvoj železarstva na Gorenjskem in še posebej železarne ter na bogato zgodovino delavskega gibanja.

Vedno močnejša je bila težnja po izdajanju nekega stalnega zbornika, ki naj bi objavljal zgodovinske prispevke z različnih področij in iz različnih časovnih obdobij.

Dne 31. marca 1964 je skupščina občine Jesenice na predlog odbora za zbiranje gradiva iz zgodovine delavskega gibanja in NOB pri tehniškem muzeju železarne Jesenice sprejela sklep o vsakoletni izdaji Zbornika Jesenic, ki je s posebnim natečajem dobil ime »Jeklo in ljudje«. Zbornik naj bi izšel vsako leto ob občinskem prazniku 1. avgustu.

Izšla je prva številka. Namen, ki ga je imel odbor, da bi namreč seznanjal prebivalstvo jeseniške doline in ostalo slovensko javnost z dogajanji pri nas, je tako, upamo, dosežen. Knjiga pomeni nov prispevek k zgodovini Jesenic, bila bi naj pa obenem tudi spodbuda za nadaljnje zbiranje zgodovinskega gradiva. Poseben poudarek bomo dajali raznim važnim obletnicam.

Sestavki bodo pretežno dokumentarnega značaja. Med njimi bodo tudi spomini, objavljali bomo dokumentarne fotografije in skušali tako verno prikazati našo dolino in človeka v njej. Težave pa nastajajo s tem, ker še niso dosegljivi vsi arhivi. Mnogo tega hranijo še posamezniki.

Ob prvi številki tudi čas za pripravo ni bil naš najboljši pomočnik. Posamezni pisci so imeli za pripravo sestavkov zelo malo časa, razen tega pa nekateri tudi niso izurjeni v takem delu. Težave nastajajo tudi

zaradi bližine časa, v katerem so se dogodki odvijali. Živi so še tisti, ki jih neradi omenjamo. Občutljivi so celo njihovi sorodniki. Uredniški odbor se je dobro zavedal teh težav, vendar se je odločil, da kljub naštetim okolnostim opravi svojo nalogo.

S tem, da smo pričeli z vsakoletnim izdajanjem tega zbornika, bomo dali tudi zasluženo priznanje jeseniškemu delavcu — nekdanjemu proletarcu, ki je bil v delavskih bojih preteklih desetletij vedno med prvimi in tak je ostal ves čas narodnoosvobodilne borbe; svoj prispevek v ustvarjanju socializma pa daje tudi danes.

Uredniški in redakcijski odbor sta k sodelovanju pritegnila širok krog domačih in drugih znanstvenih, kulturnih, političnih, socialnih in drugih delavcev, katerih imena nam dajejo zagotovilo, da bo zbornik dosegel svoj pravi namen.

Dobrodošla bo vsaka kritika, saj je želja nas vseh, da bi naslednje številke zbornika »Jeklo in ljudje« bile še boljše in po vsebini bogatejše.

Uredniški odbor se obenem zahvaljuje vsem, ki so na kakršenkoli način pomagali in omogočili izdajo zbornika. Posebej se zahvaljujemo skupščini občine Jesenice in vsem gospodarskim organizacijam naše občine, ki so s finančno podporo omogočili, da so Jesenice dobile novo in pomembno zgodovinsko knjigo.

15. decembra 1964 *Uredniški odbor*

INTRODUCTION

Certains faits ont déjà été écrits sur la vallée de Jesenice et sur ses habitants dans un passé récent voire même plus éloigné. Les noms de Jesenice et de Save furent, à plusieurs reprises, mentionnés dans de divers documents, des notes, des journaux, des livres et autres, à cause de leurs mines, de leurs forges et de leur industrie métallurgique.

Jesenice était aussi la première grande agglomération où s'arrêtaient les étrangers venant du nord, soit pour y traiter des affaires, soit pour continuer leur chemin ver le sud. Son histoire est si bigarrée qu 'elle n'avait cessé d'attirer également les historiens de jadis. La beauté de nos montagnes, leur flore et leur faune étaient un appât indéniable pour les amateurs de la nature. Les montagnes »Julijske Alpe« et »Karavanke« furent déjà décrites très souvent. Durant l'entre-deux-guerres et tout particulièrement durant la dernière période de celle-ci, notre vallée devint, on ne peut mieux, attirante aux touristes aborigènes et étrangers.

Notre histoire fut encore singulièrement enrichie par une forte agitation politique provoquée par de divers intérêts, tant sur le plan économique que politique, voire national.

Les changements intervenus en raison des guerres et la puissante influence du caractère allemand, constamment soutenue par le capital allemand qui avait à Jesenice de fortes positions, ont marqué notre contrée d'un cachet caractéristique. Même l'ancien pouvoir yougoslave a pris soin d'occasionner, de son côté, de nouveaux faits. Celui-ci ne manquait pas de soutenir les capitalistes allemands et, en fin de compte, commençait à aider ouvertement les traîtres germanophiles et les membres de la cinquième colonne. Différentes organisations politiques, syndicales, culturelles, sportives et autres ont influé sur le caractère de nos gens.

L'influence de la religion et des ecclésiastiques était quelquefois décisive dans le cours des événements politiques plus importants ou dans la solution des problèmes économiques. Même des sectes religieuses isolées ont, à leur manière, influé sur le caractère de nos habitants. Il était rare que toutes ces influences fussent utiles. Elles étaient souvent contraires aux intérêts des ouvriers si elles ne leur nuisaient pas déjà en fait.

Parmi les premiers qui aient décrit les conditions difficiles dans lesquelles se trouvaient nos citoyens, ouvriers-prolétaires, furent les militants syndicaux et politiques, progressistes, à l'occasion de l'anniversaire du SMRJ (Savez metalskih radnika Jugoslavije — Union des Ouvriers Métallurgistes de Yougoslavie) en 1936. Les membres du comité administratif de la section syndicale de Jesenice avaient collaboré à la préparation de l'écrit qui fut rédigé par Slavko FEDERLE, militant politique d'avantguerre connu, et pour lequel l'avant-propos fut écrit par le héros national Stane ŽAGAR.

Un an plus tard Anton ČUFAR, sous le pseudonyme de A. KERŠTAJN dans la Chaîne d'or, décrivit Jesenice du point de vue économique et politique dans la revue Actualité en insistant sur la diversité et les difficultés de vie dans cette contrée slovène. Ce même auteur a également, comme écrivain, contribué pour sa part à tracer le véritable portrait de l'ouvrier-prolétaire de Jesenice. Ses ouvrages, tels que Défaite, Sous le marteau, l'Usine, Babylone et d'autres encore, sont la fidèle reproduction du temps vécu par notre prolétaire pendant sa vie quotidienne précédant la dernière guerre.

La même année, Marija ŽUMER décrivit la dure vie menée par les femmes des travailleurs et les combattantes pour les droits des ouvriers dans la brochure 70 Jours à Glavnjača. Elle ydépeint son arrestation et les jours sombres passés dans les prisons de Belgrade, connues sous le triste nom de »Glavnjača«.

La Société Industrielle de Kranj a essayé de défendre ses intérêts économiques dans le Courrier de l'Usine et s'est servie des méthodes les plus diverses pour atteindre ses buts. Les syndicats progressistes ont, de leur côté, dévoilé au grand jour le rôle joué par les dirigeants du KID dans le Métallurgiste de Jesenice. C'est ainsi que des compositions prirent naissance dans des faits de ce temps-là. Il est évident que tout ce qui fut écrit réflétait des tendances diverses et des rapports non moins différents; certains auteurs furent même emprisonnés pour avoir osé donner des explications en public ou dans des journaux. Les rédactions composées dans de telles circonstances ne donnent évidemment pas toujours une idée exacte des états de choses d'alors mais montrent bien une certaine figure.

En 1950, Mimi MALENŠEK fit paraître son roman Les Métallurgistes dans lequel elle a peint les premiers débuts du mouvement des Partisans dans le secteur de Jesenice.

A l'occasion du dixième anniversaire du Mouvement de Libération de Slovénie, en 1951, les écrivains originaires de Jesenice, Janez DREV, Miha KLINAR, Marjan TELATKO, Verko GASAR, Franc ŽVAN et Janez KOŽELJ firent éditer des extraits de leurs ouvrages dans un livre anthologique portant le titre de Vie simple.

Franc KONOBELJ, de son nom de guerre SLOVENKO, remit un aperçu des faits dans le secteur de Jesenice avant pour titre Résistance sous la Mežaklja et les Karavanke. Ce recueil parut en 1954 et fut illustré par de nombreux documents et photographies datant de la lutte de libération nationale.

Dans son livre, La Haute Carniole en temps de paix, de souffrance, de lutte et de liberté, Slavko SMOLEJ présenta, en 1955, un tableau de la Haute Carniole en images à l'occasion du dixième anniversaire de la Libération. Des photographies documentaires de divers auteurs sont ressamblées dans ce livre, un bon nombre d'entre elles sont aussi de son propre crû. Ce matériel documentaire embrasse toute la période allant de l'entre-deux-guerres jusqu'à une partie de notre vie d'après-guerre en passant par les années d'occupation allemande.

En regardant ce sommaire, le lecteur pourrait avoir l'impression qu'il a déjà été suffisamment écrit sur Jesenice mais on peut constater que, avant la dernière guerre, les brochures qui furent éditées ne comprennent que quelques pages et les ouvrages de ČUFAR sont uniquement littéraires. Seul le livre de SLOVENKO contient davantage de matériel et ceci du temps de la Lutte de Libération Nationale.

L'historie de Jesenice et de la Vallée reste ainsi encore une grande inconnue. C'est aussi la raison pour laquelle la jeunesse d'aujourd'hui connaît très mal sa

contrée et son passé. Il est même déjà arrivé qu'un homme jeune utilisât la documentation ennemie des occupants pour y chercher des renseignements sur les années d'occupation.

La variété de l'historie de Jesenice est un fait indéniable. Aussi est-il nécessaire de l'éclairer de toutes parts afin de reconnaître se vraie image.

Le poète Miha KLINAR fit éditer son recueil de poésies dans le livret, s'intitulant Fragment vert, en 1958. Dans ce petit ouvrage, il fait apparaître nos lutteurs au temps où ils devaient en venir aux prises avec leur plus grand ennemi, l'occupant allemand.

Au musée de technique de l'aciérie, un matériel documentaire relativement important est rassemblé. Il se rapporte au développement de la métallurgie en Haute Carniole et tout particulièrement à l'aciérie ainsi qu'à la riche histoire du mouvement ouvrier.

Une tendance de plus en plus forte de faire paraître une sorte de recueil permanent s'était fait sentir pour retracer les faits historiques ayant contribué à l'évolution dans de différents domaines et dans des périodes distinctives.

Le 31 mars 1964, le conseil municipal de Jesenice prit, à la suite de la proposition formulée par le comité de recherche de l'histoire du Mouvement Ouvrier et de la NOB (Lutte de Libération Nationale) près le musée de technique de l'aciérie de Jesenice, la résolution de faire éditer un Recueil de Jesenice paraissant chaque année à l'occasion de la fête municipale qui a lieu le 1er août. Après concours particulier, ce recueil porte désormais le titre de Acier et Hommes.

Le premier numéro est paru. Le but qu'a eu le comité précité de faire connaître aux habitants de la vallée de Jesenice et au public Slovène, en général, des faits chez nous est ainsi atteint. Ce livre est d'un nouvel apport important à l'histoire de Jesenice et qu'il devienne en même temps un stimulant pour les recherches des documentations historiques futures. Nous ne manquerons pas de mettre l'accent sur les divers anniversaires importants.

Ls écrits seront généralement marqués du sceau documentaire. Ils engloberont aussi des souvenirs, des photographies documentaires, de sorte que notre vallée et nos citoyens y apparaissent tels qu'ils sont en réalité. Il y aura des difficultés à surmonter, ces difficultés étant dues au fait qu'on ne peut encore s'approcher de toutes les archives. Bon nombre d'entre elles sont malheureusement toujours encore détenues par des particuliers.

Nous avons été pris de cours pour les travaux de préparation du premier numéro. Plusieurs auteurs eurent très peu de temps à exécuter leur composition respective et, en plus de cela, certains d'entre eux ne sont pas experts en la matière. Nous devons également prendre en considération qu'il n'y a pas fort longtemps que les événements se sont déroulés. Les personnes que nous mentionnons contre notre gré sont encore en vie; leurs parents ne sont pas moins susceptibles. Considération faite de toutes ces circonstances, le comité de gérance a réalisé son devoir.

Une place à part sera laissée dans les numéros ultérieurs de ce recueil aux ouvriers de Jesenice, anciens prolétaires, qui étaient toujours parmi les premiers à lutter pour les droits des ouvriers, en général, durant les décades passées et toute la période de la Lutte de Libération Nationale et qui, de nos jours, contribuent efficacement à former le socialisme.

Le comité de gérance et le comité de rédaction ont obtenu la collaboration d'une équipe importante de savants, d'hommes de science, de membres enseignants, d'hommes politiques, de militants sociaux et autres personnages marquants de la localité et d'ailleurs dont leurs noms donnent l'assurance que le recueil atteindra son véritable but.

Toute critique sera bien considérée, le désir de nous tous étant d'améliorer et d'enrichir encore les futurs numéros du recueil Acier et Hommes.

Le comité de gérance tient à remercier tous ceux qui, d'une manière ou de l'autre, ont montré leur aide ex facilité la parution du recueil. En autre, il est tout particulièrement reconnaissant au conseil municipal de Jesenice et aux entreprises de notre commune pour leur aide financière qui a donné un nouveau livre historique important à Jesenice.

Le 15 décembre 1964 — Le comité de gérance

Matevž Hafner

OB 95-LETNICI ŽELEZARNE

Poteklo je 95 let, odkar je bilo na tleh tisočletne železarske tradicije osnovano industrijsko podjetje Kranjska industrijska družba, ki je bila predhodnica današnje železarne Jesenice. Izkopanine nam pričajo, da sta rudar in železar delovala v naših krajih že v prazgodovinski in rimski dobi in že takrat sta proizvajala kvalitetno noriško železo. Razvoj rudnikov, plavžev in fužin v jeseniški okolici pa lahko spremljamo od 1381. leta z ortenburškim rudarskim redom, Savske jame pa spoznavamo zlasti preko raznih dokumentov o fužinah v 16. stoletju in po ustanovni listini nove industrijske družbe v 1869. letu. Prvotnemu združenju fužin v Bohinju, v Radovni, v Globokem in na Javorniku so se tri leta pozneje pridružile še fužine na Savi, nekaj kasneje pa tudi tiste v Tržiču.

Prva industrijska revolucija s svojim prehodom na proizvodnjo grodlja v koksnih pečeh s parnimi pihali in z mehanizacijo ter s prehodom na predelavo grodlja v jeklo v konvertorjih in SM pečeh je novo podjetje takoj postavila v zelo težak gospodarski položaj in v trdo konkurenčno borbo. Problem je bilo mogoče začasno rešiti le z novo uvedeno proizvodnjo feromangana v visokih pečeh na Javorniku. Vse združene fužine so nekako 1870. leta imele 2000 ton proizvodnje surovega železa in 1054 ton gotovih valjanih in kovanih proizvodov. Z odprodajo gozdne posesti, ki je bila prej potrebna za proizvodnjo lesnega oglja, pa so se zbrala sredstva za izgradnjo nove železarne v Škednju pri Trstu, ki naj bi bila osnovni obrat s sodobno proizvodnjo grodlja iz uvoženega premoga za koksiranje in iz kvalitetnih severnoafriških rud. Zato so bile v Škednju zgrajene koksarna, visoka peč, martinarna in tja je bila prenesena valjarna grobe pločevine z Javornika. Za Jesenice je bilo predvideno, da ostanejo tu še nadalje martinarske peči za proizvodnjo jekla, dalje valjarna in pa hladnopredelovalni obrati. Kakor so se ob ustanovitvi železarne in po požaru v Bohinju selile na Jesenice družine železarjev, so se sedaj zlasti plavžarji in jeklarji selili za kruhom v Trst.

V tej dobi prve rekonstrukcije današnje železarne Jesenice pa so se pojavljali tudi že prvi uspešni štrajki, s katerimi se je delavec - železar ob koncu preteklega in v začetku tega stoletja organizirano boril za svoje pravice.

Tik pred prvo svetovno vojno sta bili rekonstrukcija jeseniške martinarne in valjarne in pa novogradnja v Škednju skoro zaključeni in takratna proizvodnja je znašala 118.500 ton grodlja in 106.863 ton gotovih proizvodov, od katerih so dali gorenjski obrati 34.053 ton, a škedenjski obrati 72.810 ton. Skupna količinska proizvodnja vključno s polfabrikati in podobnim pa je znašala 293.902 ton. V ta razvoj, ki bi bil podjetju po težkih borbah omogočil zavzeti ustrezno mesto med ostalimi konkurenčnimi avstrijskimi železarnami, pa je udarila prva svetovna vojna, ki je v Škednju ustavila proizvodnjo, na Jesenicah pa jo občutno zmanjšala. Odcepitev Trsta po vojni in prehod večine delnic takratne Kranjske industrijske družbe iz rok dunajskega in nemškega kapitala (kranjski delničarji so bili že zdavnaj prej potisnjeni v manjšino) v italijanske roke pa sta povzročila dolgoletno životarjenje naše železarne, ki je ostala brez lastne proizvodnje surovega železa in je morala poslej tako surovo kakor tudi staro železo nabavljati drugod. Skupna proizvodnja, ki je v letu 1919 znašala 51.495 ton, in blagovna proizvodnja v višini 9762 ton sta se sicer do 1929. leta dvignili na 155.185 ton skupne proizvodnje in na 39.494 ton blagovne proizvodnje. Tej blagovni proizvodnji je treba prišteti še proizvodnjo elektrod na Blejski Dobravi v količini 3844 ton. Vendar pa to povečanje proizvodnje v teh desetih letih ni moglo rešiti vprašanja ekonomične proizvodnje na Jesenicah in se je tako železarna stalno borila za biti ali ne biti.

V povojnem obdobju se je delavsko gibanje na Jesenicah močno razvilo in prišlo je do izvolitve komunističnega župana, kar so pa oblasti razveljavile. Jeseniški delavci so tudi potem, ko se je v stari Jugoslaviji začelo preganjanje naprednega delavskega gibanja, vedno branili svoje pravice in podpirali stavke železničarjev in rudarjev, pa tudi sami so večkrat svoje zahteve podprli s stavkami. V tej dobi se je pojavil v politični dejavnosti na Jesenicah delavski pisatelj Tone Čufar.

Ko je jeseniško železarno prevzel sicer nemški kapitalist, a jugoslovanski državljan Westen, je glede na potrebe njegovih predelovalnih tovarn železarna Jesenice doživela drugo dobo svoje rekonstrukcije. Zgrajene so bile nove visoke peči, nova martinarna, valjarna za tanko pločevino, cevarna, šamotarna, energijski obrati, delno pa so bili rekonstruirani in dopolnjeni še ostali obrati.

Predvideno rekonstrukcijo valjarn pa je preprečil surovi napad nemškega fašizma na Jugoslavijo. V 1939. letu je bila proizvodnja grodlja na Jesenicah 50.983 ton, skupna proizvodnja se je povzpela na 397.713 ton, blagovna proizvodnja pa je znašala 84.453 ton.

Drugo rekonstrukcijo obratov železarne Jesenice v tridesetih letih spremlja oživljena borba naših delavcev za svoje pravice. Ta borba doseže višek v velikem štrajku 1935. leta, v pojačani dejavnosti Komunistične partije med jeseniškimi delavci, v strahu oblasti pred njo in v preganjanju zavednih jeseniških proletarcev. Rezultati tega dela so se pokazali že v odhodu jeseniških proletarcev v Španijo, še bolj jasno pa ob odhodu v partizane na poziv vodstva Komunistične partije. Dne 1. avgusta 1941 pa so že padle prve žrtve naše borbe proti okupatorju. Delovanje partizanskih enot s sabotažnimi akcijami od zunaj in delovanje

2. Na Belškem polju gradijo nove valjarne »Bela«

Osvobodilne fronte v tovarni je bistveno zmanjšalo proizvodnjo, ki je v 1944. letu znašala le še 34.092 ton blagovne proizvodnje. Šele v novi, socialistični Jugoslaviji so bili naši obrati kljub razrušeni domovini in kljub nezadostnim investicijskim sredstvom ter navzlic težavam v zvezi z zahodno in vzhodno blokado delno dopolnjeni in rekonstruirani. Kot ostale jugoslovanske železarne smo bili pri teh rekonstrukcijah navezani v glavnem na lastne sile, na naše delavce, na domačo strojegradnjo, ki je bila šele v začetku svojega razvoja, in na zastarele naprave, ki smo jih dobili iz reparacij. Tako ni bilo mogoče takrat držati koraka s tehničnim in tehnološkim razvojem v ostalem svetu. Kljub temu pa je kolektiv potem, ko je 20. avgusta 1950. leta prevzel železarno v svoje roke, iz leta v leto izboljševal kvaliteto svojih izdelkov in povečaval produktivnost dela. Novatorji in racionalizatorji so izboljševali naprave in postrojenja ter s tem povečali izrabo njihovih kapacitet in njihovo produktivnost. Od skupne proizvodnje 348.072 ton, od tega 35.619 ton grodlja in 75.464 blagovne proizvodnje v letu 1946 so se proizvodni rezultati do leta 1950 povečali na 550.377 ton, skupna proizvodnja pa na 92.230 ton grodlja in 115.796 ton blagovne proizvodnje. Proizvodnja jekla je pri tem znašala 170.235 ton. Novi oziroma rekonstruirani obrati: groba pločevina, mehanizirana tanka pločevina, jeklovlek, cevarna,

elektrodni oddelek, predelovalni obrati, pržne peči in nove SM peči so povečali proizvodnjo ob 10-letnici delavskega upravljanja na 949.725 ton skupne proizvodnje s 127.680 tonami grodlja in 242.248 tonami blagovne proizvodnje.

Pri vseh teh rezultatih, ki so bili doseženi z izrednim prizadevanjem kolektiva, pa je naša železarna ob 90-letnici svojega obstoja stala pred izbiro, ali naj počasi odmre ali pa naj se temeljito rekonstruira v moderno, sodobno in kvalitetno železarno v sklopu napredne jugoslovanske železarske industrije. Zmagala je seveda odločitev za rekonstrukcijo in tako smo sedaj ob 95-letnici sredi ogromnih del v prvi etapi naše prenovitve. Iz preko 70 odstotkov zastarele železarne naj do proslave 100-letnice zraste nova železarna s sodobnimi tehnološkimi postopki, tako pri proizvodnji surovega železa kot pri proizvodnji jekla, posebno pa pri valjanju in pri končni obdelavi jekla. Pri tem pa bo treba težiti za tem, da bomo uporabljali najnovejše postopke in naprave, seveda ustrezajoče predvidevanim kapacitetam, in da bomo še v času gradnje budno spremljali sedanji revolucionarni napredek metalurgije. Taka rekonstrukcija bo pri podvojeni vrednosti proizvodnje in pri zmanjšani delovni sili zagotovila železarni Jesenice ustrezajoče mesto med ostalimi železarnami ne samo v Jugoslaviji, temveč tudi v sosednjih deželah in omogočila dvig standarda našega človeka nad višino standarda, ki ga imajo naši sosedi.

Ob 95-letnici naj zato manj gledamo nazaj na našo sicer lepo zgodovino, temveč poglejmo naprej s polno zavestjo, da bo pred nami ob stoletnici stala prerojena železarna, ki bo v okviru našega socialističnega razvoja dajala ostali jugoslovanski industriji mnogo večjo količino kvalitetnih proizvodov, svojim proizvajalcem in upravljalcem pa res tak standard, ki ga po vseh borbah in trpljenju v zgodovini in po svoji požrtvovalnosti sedaj zaslužijo.

RÉSUMÉ

Matevž Hafner

THE NINETY-FIFTH ANNIVERSARY OF THE IRON AND STEEL WORKS JESENICE

Ninety-five years have passed since the foundation of the KID (Carniolian Industrial Company), the forerunner of the today's Iron and Steel Works Jesenice. It was in a country where for a thousand years the tradition of forging iron had already been extant. Excavations point out that the miner and the metallurgist lived here as early as the old Roman period. Well-known from that time is the Noric iron of high quality. The development of mines, furnaces and forges in the neighbourhood of Jesenice can be clearly followed after 1381 with the Miners' Order of Ortenburg, whereas the history of the Savske jame (the name of a mine) is well recognizable from varicus documents on forges in 16th century and from the foundation document of the new Industrial Company in 1869. There was at first a union of forges in Bohinj, Radovna, Globoko and Javornik, which three years later was joined by forges in Sava and shortly afterwards by those ones in Tržič.

After the first industrial revolution the new company was plunged into a rather difficult economic position because of a severe competition. The industrial revolution introduced the coke blast furnace production of pig iron, mechanization, and SM furnace- and converter-production of steel. The problem could be solved only temporarily by installing the production of manganese in the blast furnaces of Javornik. About 1870 all the united forges produced 2000 tons of pig iron and 1054 tons of ready-made rolled and forged products. After they had sold the tract of forest that had supplied the factory with the necessary charcoal, there was money enough to build a new iron-works in Servola near Trieste; this one was to become a modern factory to produce pig iron from high quality North African iron-ore by means of coke made of the imported coal. So in Servola they erected a coke-oven, a blast furnace, an SM furnace and they transported there the rough-plate rolling mill from Javornik. Concerning Jesenice it was decided that the steel-producing SM furnaces, the rolling mill and cool-recasting works remain there. It was remarkable how the furnacemen and steel-workers now moved to Trieste to earn their living there; once after a fire had destroyed forges in Bohinj they had moved with all their families to Jesenice, because the new iron-works had been founded there.

In the time of the first reconstruction of the Iron-works — that is towards the end of the last century and at the beginning of ours — the first successful strikes took place also. That is how the metal-worker fought for his rights, not spontaneusly, but in a well organized manner.

Immediately before the first World War broke out the reconstruction of the SM furnace and the rolling mill in Jesenice was almost brought to an end; nor was the new works in Servola far from being accomplished and the production reached 118,500 tons of pig iron and 106,863 tons of ready-made products. A considerable part of the latter ones, 34,053 tons, was produced in Gorenjsko and the rest of 72,810 tons in Servola. But the total quantity of products—semi-manufactured products and the like included — reached 293,902 tons. This promising development — the company was just on the point to establish itself as an equivalent partner among the competitive Austrian iron-works — was checked by the first World War. All work in Servola was stopped, in Jesenice remarkably reduced. After the war Trieste fell to Italy and most shares of the Carniolian Industrial Company were lost for the Viennese and German capitalists and got possessed by the Italian instead. (Shareholders of Carniola had long ago been reduced to a very small number.) All that made our factory live a poor life. No longer could it produce any pig iron of its own and was compelled since then on to buy or import it from elsewhere. The total production that was as low as 51,495 tons in 1919, with the ready-made goods production of 9,762 tons, reached, nevertheless, 155,185 tons with 39,494 tons of goods production in 1929. A part of the goods production consisted of the electrodes, manufactured in Blejska Dobrava, with an amont of 3,844 tons. Yet neither could this higher production solve the problem of economic production and so the Iron-works had to fight a constant struggle for its existence.

After the war the workers' movement reached a high stage of activity, so that a member of the Communist Party was elected mayor of the community but the authorities declared the election invalid. The Jesenice workers did not cease to fight for their rights even when a severe prosecution had been started by the régime. On the contrary, they solidarily supported the railroad employees and miners when they were on strike, and went on strike themselves when their demands were not listened to. This time is especially remarkable for the political activity of a proletarian writer named Tone Čufar.

When the Jesenice Iron-works had been taken over by the German capitalist Westen, who, by the way, was a Yugoslav citizen, another reconstruction was started. The works was intended to meet the needs of Westen's recasting factories. New blast furnaces were erected, joined by a new SM furnace, thin plates rolling mill, water pipe manufacturing department, brick-works, and power-plant; other departments got partly reconstructed and improved.

There was a plan to reconstruct the rolling mills, but it was stopped by the brutal attack of Nazi troops on Yugoslavia in 1941. In 1939 50,983 tons of pig iron were produced, whereas the total production reached 397,713 tons and goods production 84,453 tons.

The above mentioned second reconstruction of the Jesenice Iron-works in the thirties was accompanied by a revived struggle of our workers for their rights. The struggle culminated in the great strike of 1935, in the intensified activity of Communist Party among the workers in the factory, in the capitalists' fear of the Party and the prosecution of the Party members. The result of the communist activity is evident in the fact that many workers left for Spain to help the republican side, but still more joined the partisan groups immediately after the beginning of the war, thus following the appeal of the Communist Party to fight against German occupants. On 1st Aug 1941 the first group of fighters fell victims of the German terrorism. Continual sabotage of partisan groups outside the factory and similar acts of the Liberation Front within the factory reduced the production essentially. In 1944 there was no more than 34,029 tons of goods production carried out. It was only after the war, in our new Socialistic Federative People's Republic of Yugoslavia, that many things were partly improved and the factory reconstructed, notwithstanding the war-destroyed country, the insufficient investments and the economic blockade imposed by Western and Eastern countries. Like other yugoslav iron-works we had to depend principally on ourselves: on our workers, on our machine-building industry (although it was only in its earliest phase of develonment) and on out-of-date equipment alloted as the reparation. So it was impossible then not to remain at a rather low stage of technical and technological development in comparison with what was done abroad. But in spite of all that the collective body of workers was successful enough — after having taken over the factory in its own hands on 20th Aug 1950 — in improving the quality of the products and raising the efficacy of work. Innovators and rationalizators have been improving machines and processes, raising in this way their efficacy. In 1946 the production totalled 348,072 tons, whereas pig iron amouted to 35,619 tons and goods production to 75,464 tons. By 1950 the total production had risen to 550,377 tons, pig iron to 92,230 tons, and goods production to 115,796 tons. The steel production amounted to 170,235 tons. New or reconstructed departments: rough sheets mechanized fine sheets, steel draught, pipe manufacture, electrode, recast, torrefying ovens, and SM furnaces. By means of all these the production had increased enormously by the 10th anniversary of the workers' self-management: 949,725 tons of total production, 127,680 tons of pig iron and 242,248 tons of goods production.

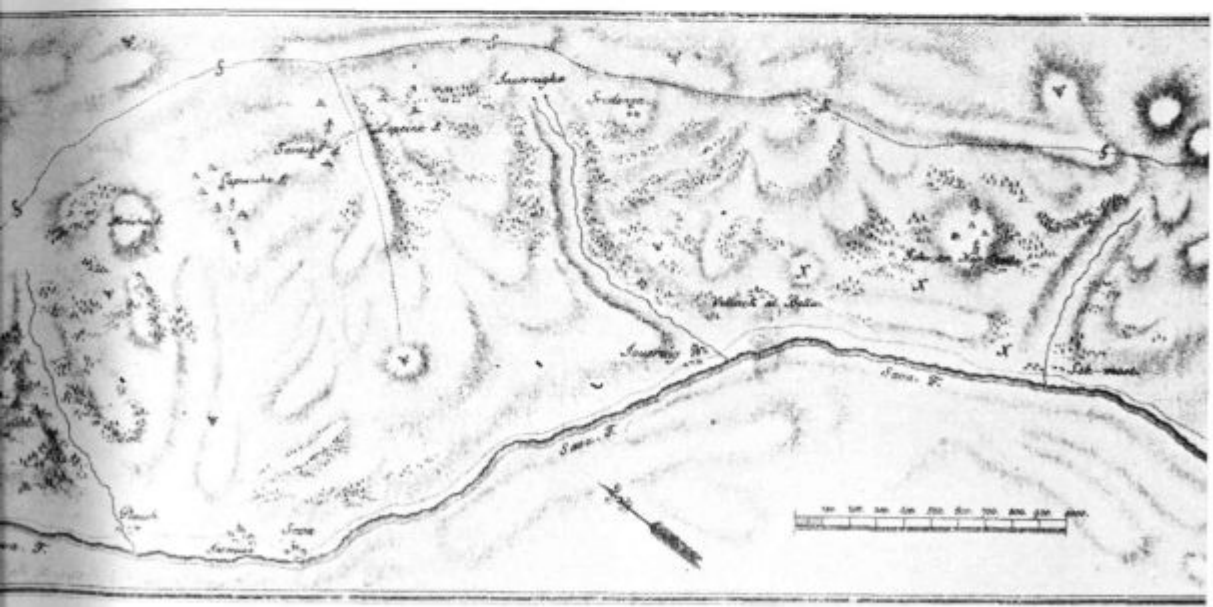
Yet in spite of all these achievements that were the result of an extraordinary effort of the collective body of workers, our Iron-works was confronted — just at its 90th anniversary — with a peculiar dilemma: either to submit itself to slowly dying off or to undergo a fundamental reconstruction and to become in this way a modern up-to-date iron-works, an equal member to other yugoslav iron-plants. It was the reconstruction, of course, that was decided upon. So now, at the 95th anniversary, the enourmous projects of the first phase of our reconstruction are being carried out. At the moment 70 % of the Iron-works are still out-of-date, but by the 100th anniversary an all but new iron-works will have been erected. It will be distinguished for its modern technological processes both with the production of pig iron and with the production of steel, but especially with the rolling and ultimate treatment of steel. We shall naturally tend to take advantage of the newest proceedings and equipment, inasmuch as they will correspond to the planned capacities, and to follow the now revolutionary progress of metallurgy while the reconstruction is still going on. Such a reconstruction will double the production and reduce the number of hands and in this way the factory will acquire a reputation not only within the state but in the neighbouring countries as well. It will make possible to raise the standard of living of our people obove the standard of living of our neighbours.

The 95th anniversary should therefore draw our attention more to the future than to the history, however great it may be. Let us look ahead of us with a bright eye, full of consciousness that the hundredth anniversary will bring us a complete renaissance of the Iron-works. It will help to build up our socialistic country by producing a far larger quantity of high quality products; and it will create the standard of living, that its workers and managers have highly deserved, considering their struggles and sufferings in the past and their unselfish efforts at present.

Aleksander Rjazancev

RAZPAD FUŽIN IN NASTANEK METALURŠKE INDUSTRIJE NA JESENICAH

Osemnajsto stoletje pomeni v zgodovini železarstva na Gorenjskem zaton stoletnih gospodarjev, večina Italijanov. Družinski spori, razkošno in neurejeno življenje je imelo za posledico obubožanje in hromitev železarskih obratov v Bohinju, Radovni, na Javorniku, Savi, Plavžu in v Mojstrani. V prvih desetletjih 18. stoletja so zašli fužinarji v finančne težave, tako baronica Moschkon, Pittoniji, Locatelliji in potomci grofov Bucelinijev s svojimi upniki vred. Finančne težave so bile vzrok, da tehnika nove železarske ere v Evropi ni mogla prodreti v Bohinj in jeseniško dolino. Posledica tega je bila, da so gorenjske fužine močno

3. Zemljevid rudišč in fužin — po Hacquetu iz 18. stol.

nazadovale za fužinami na Koroškem in Štajerskem. Tako so bili gorenjski železarski obrati od vseh avstrijskih dežel na zadnjem mestu modernizacije. Drugod so podirali stare peči na volka in jih zamenjavali s plavži, na Gorenjskem pa še za vzdrževanje obratov ni bilo sredstev.

Najbolj prizadete in zadolžene so bile fužine Bucelinijev, ki so gospodovali v jeseniški dolini preko 200 let. Paul Niklas Bucelini je 1749. leta zadnjikrat poskusil, da bi se otresel zakupnikov, vendar ni uspel. Večji del nepremičnin je moral prodati in biti odvisen od najmočnejšega zakupnika Jerneja Garzonija.

Garzoni je z vsemi razpoložljivimi sredstvi — tudi na račun življenjskih potreb delavstva — vzdrževal rudarske in fužinarske obrate in uspel do neke mere, da ni prišlo do popolnega zastoja. Nekaj časa je podjetni Garzoni uspeval, pozneje pa je tudi sam prišel v brezupno finančno stanje.

Zadnji Bucelini Julius-Andreas je nenadno umrl 6. 6. 1764. leta. Z njegovo smrtjo je bilo konec razprtij okrog savske fužine, v katere je bil zapleten celo cesarski dvor na Dunaju. Iz protokola o licitaciji za rudniške in fužinske posesti Bucelinijev je razvidno, da je celotno imetje kupil za neimenovane kupce dr. Modestus za ceno 55.000 florintov. Kot je razvidno iz poznejših, nam ohranjenih listin, je dr. Modestus kupil nepremičnine za trgovce iz Trsta, nekdanje Bucelinijeve upnike.

Uničena fužina, zapuščeni rudokopi in gozdovi so bili dovolj žalostno ogledalo preteklosti. Fužina na Savi je bila prazna, brez delovne sile, naročil in surovin. Zob časa je na več koncih pričel uničevati in podirati staro, nekoč renomirano fužino, katere jeklo je marsikdaj soodločalo v neštetih bitkah s Turki in z Benečani.

V fužini na Savi so delali do licitacije, dokler je pač šlo, brez vsakih popravil, prav tako pa je bilo tudi po licitaciji. Po rudokopih in gozdovih so brez načrtnega gospodarjenja kopali rudo in uničevali gozdne površine. Zaradi takega stanja so šli vsi prvotni načrti po vodi. V začetku so mislili, da jim bo fužina prinesla novih denarnih virov pri prodaji dobičkonosnega železa, ki bi ga v Trstu preprodajali. Za obnovo fužinskih obratov bi potrebovali mnogo denarja, pri tem pa niso imeli sposobnega vodilnega kadra, ki bi bil zajamčil uspeh v proizvodnji. Delavci so bili nezainteresirani pri delu in nezaupljivi do novih gospodarjev, ker so imeli slabe izkušnje glede obljubljenih mezd. Za delo pri fužini so prijeli le kmečki fantje, da so se izognili vojaščini, kot je to predvideval rudarski red še iz časa Ortenburžanov in Celjanov.

Še preden sta minili dve leti, so trgovci Brentano, Cimaroli in Venino napravili 31. januarja 1766 kupno pogodbo z industrialcem sukna Valentinom Ruardom, ki jim je plačal po pogodbi 60.000 florintov.

Novi lastnik Save Valentin Ruard, po poreklu iz Belgije, francoskega rodu, ki se je v drugi polovici 18. stoletja preselil z Dunaja na Kranjsko, je z odkupom nekdanjega imetja Bucelinijev napravil tvegan poskus. Pogum mu je dalo povpraševanje po železu ter upanje, da bo imel več sreče kot njegovi predhodniki. V začetku je imel še nekatere težave s potomci Bucelinijev, nato pa se je z vso vnemo oprijel dela. Ruard je bil sicer podjeten, vendar brez izkušenj v železarski in rudarski

stroki. S preselitvijo na Savo je pričel s takojšnjo reorganizacijo in obnovo. V prvi vrsti si je zagotovil surovine, predvsem oglje in rudo. Od koroških posestnikov iz Finkensteina in od belopeške gosposke je kupil obširne gozdne površine. V Karavankah je pričel širiti in obnavljati rudna polja od Fenta pa do Kočne. Rudna polja v Karavankah so pripadala tudi drugim lastnikom, med katerimi je imel največ rudnih površin veletrgovec z železom Michelangelo Zois — baron Edelstein, lastnik fužin v Bohinju, Radovni, Mojstrani in na Plavžu.

Baron Zois, lastnik fužine na Javorniku, je nekaj let pred Ruardom spoznal razmere na Kranjskem in upal, da mu nihče ne bo kos, tako v produkciji kot pri prodaji železa. Zaradi nelojalne konkurence je bil pri ostalih fužinarjih slabo zapisan. Ko pritožba fužinarja Antona Grošlja iz Krope leta 1750 pri dunajski vladi ni uspela, je baron Zois dobil še večjo moč in podporo. Da bi onemogočil domače fužinarje, je pokupil vse, kar mu je bilo dosegljivega, tako da je večji del železa odkupil še od koroških fužinarjev. Dve leti po Grošljevi pritožbi pa je kupil za 22.000 florintov od baronice Marije Terezije Moschkon še fužino na Javorniku. Staro fužino, ki je menjala že mnogo gospodarjev, je kupil z namenom, da bo proizvajal in prodal še več železa, ker je imel dobre trgovske zveze v tujini.

Kljub zastarelosti so bili železarski obrati na Javorniku še vedno dobičkonosni. Obstajali so iz malega plavža in dveh kladiv. Fužini se je poznalo, da je večkrat menjala gospodarje. Od Santi Marchesija do barona Zoisa so se v enem in pol stoletju izmenjali mnogi tuji fužinarji, kot so bili Passarelli, Koronini, Mayrhofer, Garzoni in drugi.

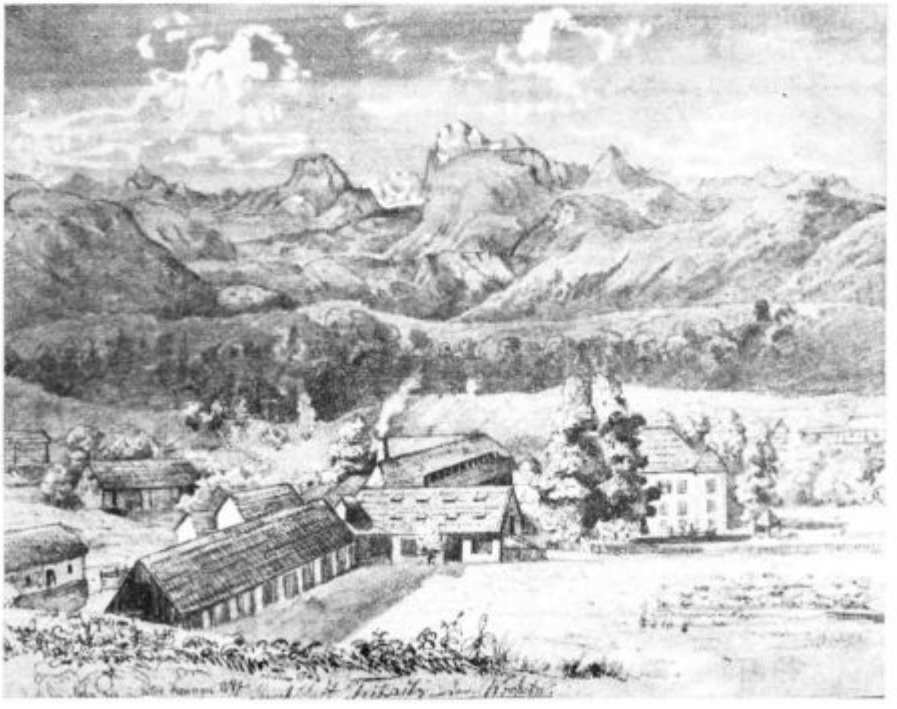
4. Žiga baron Zois

Pritožb proti Zoisu je bilo po letu 1766 vedno več, toda Zois je zmagal ob podpori dunajske vlade in komercialnega kongresa v Ljubljani, katerega član je bil tudi sam. Bilo je rečeno: »Če skuša Zois v trgovini z železom obogateti, to še ni kaznivo dejanje.«

Michelangelo Zois je popolnoma obvladal izvoz gorenjskega in delno tudi koroškega železa in jekla ter si s tem nagrabil do svoje smrti okrog milijon goldinarjev. Bil je prvi bogataš in najmočnejši fužinar na Kranjskem.

Tri leta pred smrtjo je pretežni delež nepremičnin na Kranjskem dal sinu Žigu (leta 1774). Pred tem pa je poskrbel, da je sin dobil ustrezno izobrazbo na plemiški akademiji Reggio Emilia. Tudi sam mu je nudil bogate izkušnje in ga vpeljal v trgovske, rudarske in fužinarske posle. Stari Zois je imel za seboj trdo šolo, ki jo je začel v Ljubljani kot prodajalec v eni izmed veletrgovin z železnino.

Po letu 1777 pa so nastopile neugodne gospodarske razmere v Avstriji zaradi cenejšega uvoza železa in jekla iz Rusije in Švedske. To ni prizadelo samo Zoisa, temveč tudi ostale fužinarje na Kranjskem. Pocenitev proizvodnih stroškov železnine v bohinjskih fužinah ni bila mogoča zaradi dragega dovoza rude in lesnega oglja s Pokljuke in Jelovice. Proizvodni stroški so se še celo iz leta v leto večali. Po podatkih iz leta

5. Fužine v Bohinjski Bistrici

1777. je razvidno, da so rudarji za fužino nabrali 8370 stotov bobovca, za katerega je stal samo prevoz 851 goldinarjev in 18 krajcarjev. Bobovo rudo so kopali in nabirali v okolici Gorjuš in Rudnega polja, od koder so jo vozili na Staro Fužino in v Bistrico. Po rudarskih revirjih je kopalo in pripravljalo rudo po 65 kopačev. Kopači in oglarji niso bili stalni delavci, delali so takrat, kadar ni bilo kmečkega dela. Podobne težave so bile z delavci pri fužinah in pri ostalih opravilih. Zaslužek v revirjih in pri fužinah je bil izredno slab, to priznava sam Zois, saj pripominja v svojem spisu, da za tako ceno nihče drug ne bi delal. Mnogo mladih delavcev je odšlo na delo v »Kelmorajn« (Köln am Rhein) pod pretvezo, da gredo na božjo pot. S tem so se tudi izognili vojaški suknji.

Dogodki doma in v tujini so prisilili Zoisa, da je začel misliti na reorganizacijo bohinjskih fužin in na boljše pogoje revirskih in fužinarskih delavcev. Da bi si zagotovil zdravo delovno silo, je priskrbel leta 1777 prvega bohinjskega fužinarskega padarja Lovrenca Willonitzerja, ki se je nastanil v Stari Fužini.

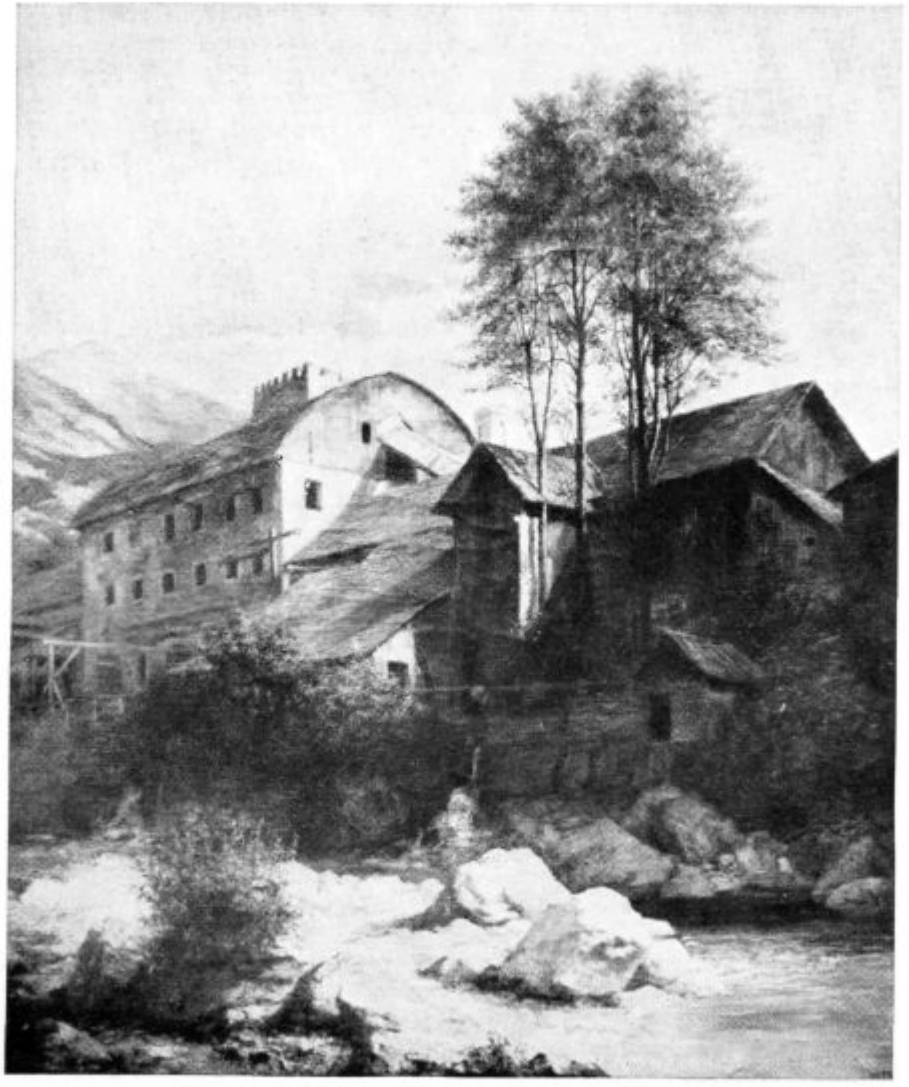
Od leta 1780. dalje je Zois uvideval, da mu žica in žeblji ne gredo v denar in da so proizvodni stroški za pridobivanje jekla previsoki. Z namenom, da bi stroške zmanjšal, si je omislil v Bohinjski Bistrici nov plavž. Pred začetkom gradnje plavža pa je naročil, da naj poskusijo bohinjsko rudo v plavžu na Javorniku. Bodoči plavž naj bi zamenjal stare peči v Bohinju in bi imel to prednost, da bi dobili več železa in bi ga kurili z mehkim lesnim ogljem. Stare peči na volka so kurili z bukovim ogljem, to pa je bilo v Bohinju drago zaradi pomanjkanja bukovega lesa.

Po uspelih poskusih na Javorniku so začeli leta 1789 ugašati stare peči. Leta 1791 je v Bohinjski Bistrici zagorel nov plavž, ki je talil železno rudo v grodelj.

Valentin Ruard, ki se je v nekaj letih že precej opomogel, je 27. julija 1775 odkupil od Zoisa fužine v Mojstrani in na Plavžu, čez dve leti pa še nekatere rudne jame pod Golico. Najboljše jame »barona Grimschitza« so prav tako prišle v njegovo posest. Nekoč so te jame pripadale javorniški fužini in dr. Antonu Golmayerju — skrbniku zapuščine grofa Juliusa-Andreasa Bucelinija. Leta 1782 sta Ruard in Žiga Zois (naslednik Michelangela Zoisa) preskrbela zemljevid rudišč, da so bile dokončno začrtane meje in da je bilo nesoglasje navzlic že davno odprodanim rudnim jamam odpravljeno.

V poznejših letih je Valentin Ruard kljub zadolženosti uspel stari Bucelinijev plavž — brešijansko peč — na Savi podreti in sezidati zmogljivejši plavž. Že leta 1781. je cesar Jožef II zahteval razširitev obratov na Savi, kar naj bi povečalo proizvodnjo železa in jekla ter s tem tudi dotok denarnih sredstev. Z novim plavžem, ki je bil višji od 19 čevljev, grajen na štajerski način, si je Ruard obetal večjo proizvodnjo grodlja, čeprav bi uporabljal tudi limonitiziran in navaden siderit. Gornja oksidacijska rudna baza je bila močno izčrpana, v globinah pa so predvidevali večje količine navadnega in manganskega siderita. Perspektive za limonitno rudo so bile slabe. Boljše pogoje je imela fužina na Javorniku, v Lepenjah, Puklah in Podbevščici.

To je bil tudi vzrok, da ni bilo potrebno graditi nov plavž na Javorniku. Stare zaloge so večji del pošle, saj so že prejšnji gospodarji poskušali v Savskih jamah ob Črnem potoku prodreti v globlje zemeljske plasti zaradi nestalnosti rude. Z uporabo siderita jeklenca, ki je vseboval manj železa kot rude iz starih rudnih kotlov, so pospešili praženje rude (roštanje) tik ob rudnih jamah. Pri plavžu na Savi pa so, prav tako

6. Plavž na Savi v 19. stol.

kot pri Zoisovem plavžu na Javorniku, dodajali manganovo rudo z Zelenice in Begunjščice, kjer so že Buceliniji v začetku 18. stoletja rudarili.

Rudarstvo v Karavankah je doseglo svoj vrhunec z novim gospodarjem Leopoldom Ruardom, ki je 19. septembra 1789 prevzel imetje po svojem očetu Valentinu. Že leta 1789. je imel Leopold Ruard v Savskih jamah številne rove, kot so bili »Nepomuceni«, »Valentini«, »Barbara«, »Leopold«, »Georgi«, »Jakobi & Josef« in »Francisci«. Rov »Francisci« je nastal leta 1766. Odkupil ga je njegov oče od Michelangela Zoisa. Stare jame in jaški nad Savskimi jamami so bili v razsulu, zapuščeni že od prejšnjih gospodarjev. Urejevalna dela v novih rovih so zaključili v začetku 19. stoletja. Nova rudna pot, po kateri so vozili rudo v vas Planino, je bila dograjena leta 1796.

Iz prvotnih jam so nastali pravi rovni odkopi z obzidanimi izvoznimi rovi. Obodno kamenje za rove so dobili levo od Lepenj proti Križovcu, kjer je bil kamnolom brusnega kamenja. Iz tega kamnoloma so vozili mejne kamne in izgotovljene bruse za kovačije. Na Lepenjah so kopali soutan (kremenjak) za dodatek v plavžu, ker so bile nekatere železne rude premalo kisle. Ta postopek je bil že dolgo časa v rabi. Soutan so kopali tudi na drugih področjih pod Golico. Kremenjak je obenem služil kot edini material za obzidavo vseh vrst peči in odprtih ognjišč. Nekaj kremenjaka so uporabljali pri plavžu za livno polje, predvsem pri javorniškem plavžu. K plavški žlindri so primešali kremenjak. Zmes je služila za izdelavo gredic, v katere je pri izpustu tekel beli ali sivi grodelj. Ohlajen beli grodelj so razbijali na manšje kose, ki so jih uporabljali za predelavo v jeklo. Za razogljičevanje grodlja so se posluževali posebnega odprtega ognjišča. Pretopilnica je imela kurišče in prostor za vložek. V kurišče so s pomočjo vetril vpihavali močan veter. V prostor za vložek so dali najprej drobnega oglja (braške), nato grodlja in starega železa. Segrevali so toliko časa, da so dobili železo v testasti obliki. Testasto gmoto so z dolgimi jeklenimi drogovi večkrat obračali. Ko so dobili godnega »volka«, so ga s pomočjo klešč prenesli pod norca, da se je odstranila žlindra. Pri tem so ga razpolovili. Oba dela so ponovno segrevali in prekovali v paličasto železo. Jeklene palice so pod finimi kladivi vlekli v cajne. Fino vlečeno jeklo so nadalje uporabljali za kovanje najrazličnejših vrst žebljev.

Ena od pomembnih surovin, ki so jo tudi pridobivali na območju Karavank, od Savskih jam preko Plavža in Hrušice do Mojstrane, je bila sadra. Te sicer niso uporabljali v fužinarstvu, pač pa so jo že od 17. stoletja dalje (za časa Bucelinijev in poznejših lastnikov) odprodajali v Italijo, predvsem pa na Koroško. Iz delovišč, kjer so sadro kopali, so jo kmetje vozili na Plavž, kjer so jo v treh mlinih drobili. Mlin ob Jesenici pod Trudnom so šele leta 1792 preuredili za mletje žita.

Pri Nepomukovem (Nepomuceni) rovu so tri četrtine nakopane surove rude takoj pražili v kontinuiranih pražilnih pečeh, ki so jih imenovali »grmedle« ali »roštance«. Teh peči je bilo pri rovu osem.

Siderit, ki je nastopal v različnih barvnih variantah z različno vsebnostjo železa in mangana, ni bil uporaben za takojšen vsip v plavž. Praženje siderita je bilo nujno zlo. Pražilne peči v Savskih jamah in Lepenjah so služile za praženje železne rude. Pražili so jo tako, da so na žareče oglje dali rudo, nato dračja in ponovno oglja. V 24 urah so iz ene »grmedle« dobili 26—30 stotov »roštane« rude. Ko je bil proces končan, so žarečo rudo metali v posebej za to pripravljena korita, v katerih je bila voda. S tem je ruda dobila zaželene lastnosti in velikost. Iz ostalih rudnikov so surovo rudo vozili z volmi po stari vozni poti skozi vas Planino mimo Prihodov čez Pejce na Savo, kjer je bilo še osem takih peči. Za fužino na Javorniku pa so rudo vozili preko Javorniškega Rovta in izpod Belščice preko Koroške Bele. Za plavž na Javorniku so uporabljali bogatejšo rudo kot na Savi, zaradi nehomogenosti pa so jo prav tako pražili na številnih odprtih pečeh. Poraba rude je bila pri Zoisu znatno manjša kot pri Ruardu, to pa zato, ker je bil javorniški plavž manjši od savskega. Javorniški plavž je bil visok 19 čevljev z vsipno odprtino, ki ni bila večja od dveh čevljev. V tem plavžu so pridobivali grodelj do zgraditve novega v letu 1853. Kolikor daleč segajo poročilo o rudnih jamah, vidimo, da so za javorniški plavž od 1617. leta izkoriščali rjavi železovec — limonit v »Starih jamah« — Lepenje, pozneje pa na Puklah, eno uro hoda vzhodno od Savskih jam. Izredno stara rudišča so bila v Podbelščici, ki so jih opustili šele v času KID, ko ni bilo več limonita niti bogatega siderita. Rudniki v Zelenici in Begunjščici so bili od fužine precej oddaljeni.

K fužinam Sava so pripadala tudi rudišča v območju Zelenice, Triglava in na Puklah. Največje težave z rudo so bile v Karavankah na območju Rožce, Golice in Kočne. Teren, na katerem so pridobivali rudo, je bil namreč »pregneten«, tako da so na površini našli starejše zemeljske plasti kot v globini.

Železni rudni limonit in siderit sta ležala v obliki leč in gnezd predvsem v karbonskih apnencih. Rudne leče in gnezda so bila obdana od temnega glinastega skrila, peščenjakov in kremenčevih konglomeratov, tako da so imeli rudarji dosti dela z odstranitvijo talnine in krovnine. Zaradi tankih plasti rude so rudarji poskušali z odpiranjem na nastalih predelih, pri čemer so večkrat naleteli na »slab veter« — jamski plin (metan).

Fužinar Ruard je bil večkrat prisiljen, da je za nemoteno obratovanje pridobival rudo tudi na drugih področjih. Večje količine rude so mu dovažali ljudje iz Zgornjesavske doline, ki so rudarili kot posamezniki na obeh straneh Save.

V času Leopolda Ruarda so večkrat poskusili odkrivati rude tudi v predelu Mežaklje. Proizvodni stroški za rudnike so bili znatno večji v primerjavi z Bohinjem, Koroško in zgornjo Štajersko. Rude iz Savskih jam so imele tudi slabe lastnosti. Bile so nehomogene, z različno vsebnostjo jalovine. Ruda je bila slaba zaradi prisotne cinkove in svinčene svetlice, ki sta neugodno vplivali na proizvodnjo grodlja. Na obodu jaška se je usedala »cinkova goba«, ki so jo plavžarji morali

večkrat odstraniti. Cinkovo gobo, sublimat, so pri plavžu zbirali in prodajali tujim cinkarnam. Surovina za pridobivanje cinka je vsebovala 67,5 odstotka cinka, 6,6 odstotka svinca in 2,2 odstotka železa. Enake težave so imeli pri Zoisovem plavžu na Javorniku. Kadar je železna ruda vsebovala večjo količino cinkove svetlice, so jo morali dalj časa pražiti in pustiti v vodi, da so odpravili večji del cinka.

Ta način je bil edinstven in najbolj v rabi, vendar pa je še znaten del cinka in svinca zaostal v praženi rudi.

Ena od nepremostljivih težav v zgodovini gorenjskega fužinarstva je bila prevelika poraba oglja. V montanskih gozdovih je bilo zaposlenih več drvarjev in oglarjev kot vseh delavcev skupaj, kar jih je bilo zaposlenih pri fužini in rudnikih. Ker so bile oglarske kope v izredno oddaljenih krajih, je prišlo do plavža le malo uporabljivega oglja. Večji del se ga je zdrobilo med prevozom. Zaradi vedno slabše rude so znašali stroški za oglje 60 odstotkov od celotnih proizvodnih stroškov. Dobit iz karavanških rud je bil za okrog 10 ali več procentov nižji kot v Bohinju. Leopold Ruard je hotel rešiti ta problem s tem, da bi namesto oglja začel uporabljati premog, ki so ga v njegovem času odkrili v Zagorju. Ta umni fužinar je nameraval ponoviti v svojem plavžu na Savi to, kar je na Angleškem prvi izvedel fužinar Dudley v prvi polovici 17. stoletja in v 18. stoletju član znamenite fužinarske družine Darby: pridobivati železo s pomočjo premoga. S poskusi so v plavžu na Savi pričeli leta 1796. Kolikor je o tem poskusu znanega, so bili doseženi dobri rezultati, vendar do realizacije ni prišlo, ker je bil prevoz premoga predrag. V Savskih jamah so sicer rudarji večkrat odkrili žile antracita, vendar nanj niso mogli računati, ker ga je bilo premalo.

Leta 1818. je že vse kazalo, da se bo Ruardovo imetje povečalo še za fužino Javornik. Andrej Jerman je po nalogu Žige Zoisa napravil popis in inventuro, ker je Zois nameraval fužino odprodati. To je razvidno iz ohranjenega koncepta kupoprodajne pogodbe z dne 11. marca 1818 med Zoisom in Ruardom. Do odprodaje pa ni prišlo. Dne 27. oktobra leta 1819, tik pred smrtjo, je Žiga Zois prodal vse imetje nečaku Carlu Zoisu s pogojem, da ta prevzame v izplačilo vse pasive. Žigo Zoisa so do kraja izmučile neozdravljiva bolezen »protin«, francoska okupacija in razočaranje nad avstrijsko vlado, ki mu ni nudila posojila za obnovo fužin. Francoska okupacija in vojna v Evropi sta zapustili tudi na Gorenjskem pečat revščine zaradi porušitve gospodarskega ravnotežja in neizmernih davkov. Tako sta gospod in fužinarski delavec vsak po svoje občutila zakon zmagovalca. S smrtjo Žige Zoisa 10. novembra leta 1819 so celotne fužine na Gorenjskem pripadle Carlu, ki je 13. februarja 1820. leta zaprosil rudarsko oblast za prepis na svoje ime.

V času Carla Zoisa ni bilo nobenih bistvenih sprememb. Imel je sicer namen, da bi fužine moderniziral, kot je videl to drugod po Evropi, vendar tega ni zmogel. Preveč dela je imel z obnavljanjem trgovskih stikov in s poravnavo dolgov, prevzetih po pokojnem Žigi Zoisu. V njegovi odsotnosti je fužinske posle vodila njegova žena Serafina. Bila je delavna in zelo sposobna žena. Po Carlovi smrti 7. maja 1836 je pričela

z obnovo obsežnih železarskih obratov na Javorniku, v Mostah, Radovni, Bistrici, na Pozabljenem in v Stari Fužini. Serafina je že prej pazljivo spremljala delo in dogodke po fužinah, zato jih tudi po moževi smrti ni hotela prodati, čeprav ji je grozila močna domača in tuja konkurenca, predvsem iz Švedske, Anglije in Rusije. Saj si je že njen mož moral prizadevati, da je obdržal še nekaj kupcev. Izdelki pod oznako »Zois« so bili svetovno znani, toda predragi, zato so kupci raje kupovali od cenejših proizvajalcev. Fužinarka Serafina je uvidela, da s svojimi zastarelimi obrati ne bo kos tako močni konkurenci.

V Evropi je tehnika obdelave železa in jekla s pomočjo valjarn izpodrinila staro vlečenje železa pod kladivi. Ta preobrat je marsikateri manjši železarni zaprl pot. To so prav dobro občutili tudi na Gorenjskem, kjer so bili obrati zelo stari in so jih v Avstriji že dolgo smatrali kot najbolj neracionalne. Da se stanje ne bi še poslabšalo, je Serafina Zois na vso moč prepričevala oblast, da so spremembe v fužinarstvu na Gorenjskem nujno potrebne. Navezala je strokovne stike z železarskimi strokovnjaki v Leobnu, kjer je bil center avstrijske industrije. V programu je imela preurediti fužino v Mostah pri Žirovnici v montanistično ognjišče, v Bohinju pa je nameravala graditi valjarno, sivo livarno in mehanično delavnico.

Že leta 1839 je Serafini uspelo dobiti za Bohinj tri češke mojstre — bodoče graditelje novih obratov. To so bili Albert Bernard — ključavničar, Klerih — mizar in Koch — livar. Bernard je s pomočjo domačinov in obeh mojstrov začel graditi valjarno na Pozabljenem.

V Vojvodini Kranjski do tedaj takega obrata še ni bilo. Pred gradnjo valjarne je bilo v Bistrici in na Pozabljenem pet »tracgarc«, »cajnarca«, »viben« s petimi ješami, kovačnica in plavž za oglje. V teh obratih so izdelovali iz lup železne palice, ploščato železo za pluge, žico in žeblje. Potok Bistrico so izkoriščali za vodne pogone. Pol ure hoda od Zoisovih fužin proti južnim bohinjskim goram je bil jez »Rošta«, iz katerega je po lesenih rakah tekla voda na Pozabljeno v ponovni jez, od tam pa v Bistrico. Gradnja valjarne za srednje in fine vrste valjanega materiala je počasi napredovala. Celotne naprave so bile nameščene v leseni stavbi. Večji del opreme so izdelali doma. Fina proga je imela štiri ogrodja; valje je gonilo veliko vodno kolo. Zaradi valjarne so postavili sivo livarno, ki je dobivala sivi grodelj iz bistriškega plavža. Livarna je imela tudi svojo modelno mizarno. Za popravilo valjarne in obdelavo livarskih izdelkov so imeli že 1856. leta dobro opremljeno mehanično delavnico, v kateri je pozneje delal sin graditelja valjarne Nikolaj Bernard, ki so ga delavci imenovali »Albertov Miklavž«. Nikolaj Bernard je bil izredno sposoben in je pozneje gradil in dopolnjeval valjarniški obrat na Pozabljenem.

Material za valjanje so prvotno dobili z Javornika in iz Radovne. To so bile kvadratne gredice, pozneje pa so sami izdelovali neke vrste ingote, ki so jih zvaljali v caglje. V valjarni so valjali robato, okroglo in tračno železo raznih dimenzij. Največ so valjali za žeblje (cajni) in

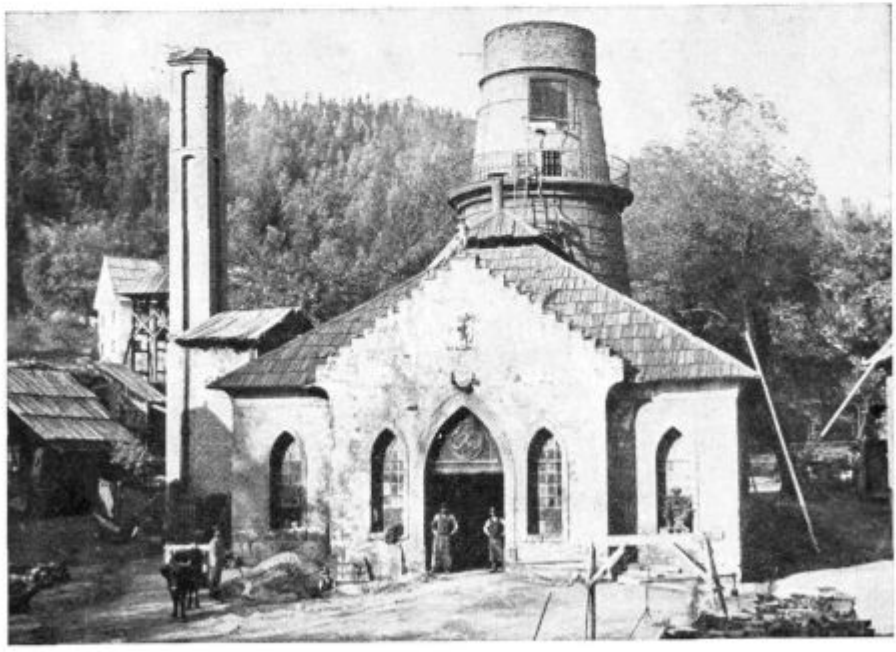
frišarsko jeklo. Zvaljani material so še v vročem stanju metali v posebne kadi z vodo, da je dobil ustrezajoče lastnosti, nato pa so ga s »škajo« čistili, lomili in uredili po »numerah«.

Bohinjci so imenovali svoje tovariše iz valjarne »bolcarji«. Ti so prav tako kot »šmelcarji« in kovači delali od 5. ure zjutraj do 7. ure zvečer z eno in pol urnim odmorom. Pozneje pa so delali na dve izmeni: od 12. ure do polnoči in od polnoči do opoldne. Nočno izmeno je hodil klicat na domove mlajši delavec, da ne bi zaspali »šihta«.

Končne izdelke iz valjarne so prevažali do Trsta, od tam pa v Indijo. Mnogo železa pa so s konji tovorili po tisočletni tovorniški poti preko Bače in Suhe v Furlanijo. Pozneje so jih večinoma vozili z vozmi »fajselni« v Lesce, Kamno gorico in Kropo, nazaj grede pa so vozili hrano, kot plačilno sredstvo so uporabljali največ »žitni« denar, s katerim so v Kašti na Bistrici kupovali živila.

Leta 1853 so Zoisi na Javorniku postavili nov, 36 čevljev visok plavž koničaste oblike z mehanizirano vsipno napravo. V plavžu, ki je bil opremljen z močnimi pihalnimi cilindri, so že po letu 1861 pridobivali malo zrcalovino »spiegel«, prav tako kot pri fužinarju Viktorju Ruardu.

Otroci Carla in Serafine Zois žal niso bili v stanju upravljati fužine. Zastareli obrati, visoki proizvodni stroški ter tuja konkurenca in razsipno življenje so bili povod, da so sklenili fužine prodati novim kupcem. Večji del njihovega imetja je bil zaradi dolgov že v tujih

7. Plavž na Javorniku v 19. stol.

rokah. V tehničnem železarskem muzeju hranijo originalno zadolžnico z dne 1. julija 1867. leta, ki se nanaša na naslednika Carla Zoisa s 140.000 florinti v korist gospoda Lamberta Carla Luckmanna iz Ljubljane. Take razmere so privedle Zoise do tega, da so v sporazumu z ljubljanskimi finančniki ustanovili leta 1869 delniško družbo pod imenom Kranjska industrijska družba.

Po smrti Leopolda Ruarda 11. februarja 1834 so fužine in ostale nepremičnine pripadle sinu Viktorju. Zavedajoč se težkih nalog, se je kljub mladosti resno lotil težavnega dela. Ob sodelovanju in tehnični pomoči viteza Johanna Pantza pri vodenju fužin je delo lepo napredovalo. Od 1834. pa do 1870. leta je uspelo Ruardu znatno znižati porabo oglja, ker je začel z vpihovanjem vročega vetra v plavž s spremembo puhalnih cilindrov. Od 1834. do 1854. leta so uporabljali mrzel zrak — veter, poraba oglja za proizvodnjo 100 funtov grodlja je znašala 22,2 kubična čevlja oglja, od 1854. pa do 1861. leta se je za isto količino grodlja ob uporabi dveh puhal zmanjšala poraba oglja na 17,7 kubičnih čevljev. V nadaljnjem desetletju pa je pri treh puhalih porabil samo še 15,2 kubična čevlja oglja. Ruardov plavž je bil sposoben letno proizvajati preko 50.000 dunajskih stotov grodlja. Od 1834. do 1870. leta so porabili za plavž na Savi 3,256.752 dunajskih stotov siderita iz Savskih jam, 21.250 dunajskih stotov limonita in 96.180 dunajskih stotov manganove rude iz Begunjščice, če pri tem ne upoštevamo še količine rud s Koroške in Notranjske ter varilne žlindre.

V novembru 1851. leta pa je nastalo na Savi pravo razdejanje zaradi povodnji. Deroča voda je popolnoma uničila fužinski jez, cesto in poškodovala industrijske naprave. Čez dve leti je na južni strani plavža zgradil Ruard kupolno peč, ki je bila visoka 15 čevljev. Z gradnjo in izboljšavami je nadaljeval vse do 1869. leta. Od vasi Planina pod Golico pa do državne ceste na Plavžu je zgradil novo vozno pot za prevoz rude in oglja. Z novo potjo se je prevoz rude pocenil za 5 krajcarjev za stot rude. V rudnikih pod Golico je uvedel ventilacijske naprave in zračne jaške, da bi preprečil eksplozije po metanu, ki se je zadrževal v grafitiziranih skrilih.

Posebno skrb je posvetil Viktor Ruard tudi geološkim raziskavam. Iz takratnih časov so se nam ohranile prve kemične analize železne in manganove rude iz Savskih jam in Begunjščice. Kemične analize so izvedli v c. k. generalnem preizkusnem uradu na Dunaju okrog leta 1858.

V Begunjščici, ki je bila štiri ure hoda od fužine Sava, je Viktor Ruard dobil 4. 5. 1861. leta dovoljenje za neomejen odkop manganove rude. Odmerjena površina na Begunjščici je znašala 25.088 kvadratnih sežnjev. Manganovo rudo so uporabljali pri fužini kot topilniški dodatek, ker se je tvorila lahko tekoča žlindra, grodelj pa je dobil jeklasto lastnost. V obratu sta bila dva izvozna rova: Ahacijev, Mavricijev in Mavricijev podkop, skupna dolžina 90 sežnjev. Zraven delovišča je bila lesena, z deskami krita rudarska (knapovska) hiša. V desetih letih, od 1855. do konca 1864. leta, so nakopali 18.454 dunajskih stotov manganove rude. Stroški za stot manganove rude so znašali 14 3/3 krajcarjev, s prevozom do fužine pa 19 3/4 krajcarjev.

Glavna količina manganove rude je bila v obliki rjavega manganovca, ki je bil nehomogeno porazdeljen v jurskih plasteh. Rudni sloji, ki so ležali na podlagi ilovnatega skrila, so vsebovali od 30 do 35 % mangana, le redko 50—60 %. Poleg rjavega manganovca so rudarji našli redko manganovo rudo varvacit, kakršno so našli na Angleškem v Warwickshire — od tod tudi ime.

V času, ko so se na Javorniku in v Bohinju pojavili novi finančniki Kranjske industrijske družbe, je Ruard uspel na Savi s temeljito tehnično reorganizacijo pri pudlovih in plinskih pečeh. Če upoštevamo, da so na Savi izdelovali pudlano jeklo, je bil to za takratne čase velik uspeh, čeprav je Anglež Henry Cret že 1784. leta poskusil spremeniti grodelj v jeklo. Do končnih uspehov po so prišli šele Nemci v Limburgu ob Leni, dalje v Happe in Horde. Leta 1951 so Nemci prikazali na londonski svetovni razstavi dokončne uspehe pudlarske tehnike.

V dveh pudlovih pečeh in eni varilni peči, ki so jih kurili s šoto s Pokljuke, pozneje, ko je bila leta 1870 dograjena železnica, pa iz Ljubljanskega barja, so pri Ruardu izdelali letno okrog 10.000 dunajskih stotov pudlanega jekla. V ostalih starejših ognjiščih pa so izdelovali priznano brešijansko jeklo, ki je bilo označeno od No 0.000 do VI. Dve ognjišči za ogrevanje jekla so kurili s premogom. Izdelane lupe ali volke so pod težkimi kladivi prekovali v jeklene mozeljne, ki so jih v topilnih pečeh varili in nato pod kladivi predelovali v kovno železo (repiki) in caglje. Iz cagljev so nato izdelovali jeklo v obliki palic.

V Mojstrani, ki je pripadala Savskim fužinam, je delovala ena pudlova peč, varilni ogenj za mozeljne, ogenj za žilavljenje železa z zaprtim ognjiščem, ogenj za ogrevanje in težko kladivo za mozeljne. Obstajali sta še dve kladivi, eno za grobo in drugo za fino vlečenje jekla. V Ruardovo posest je spadala še 1868. leta kupljena »cajnarca« v Globokem.

Zaradi prevelikih zadolžitev z obnovo Save, zaradi številnih razsipnih družin in zaradi bojazni pred finančniki iz Ljubljane je tudi Ruard začel razmišljati, da bi kot delničar pristopil h KID. Viktor Ruard se je pozanimal o finančnih razmerah nove družbe in nato zaprosil upravni odbor KID v Ljubljani za pristop k delniški družbi.

Na seji upravnega odbora pri KID so 27. 10. 1871. leta obravnavali prošnjo Viktorja Ruarda; njegov pristop k družbi je bil sprejet. Generalnemu ravnatelju Carlu Luckmannu so dali delničarji pooblastilo, da si osebno ogleda stanje Ruardovega imetja. Dne 12. januarja 1872. leta je Carl Luckmann poročal delničarjem o pravnem prevzemu Ruardovih fužin.

Z dnem, ko je Ruard pristopil h KID, se je pričela nova era železarstva v jeseniški dolini. Združili sta se dve obsežni fužini v eno celoto — največjo industrijo v Vojvodini Kranjski.

Po priključitvi c. k. privilegirane tovarne grodlja in jekla na Savi je postala mlada Kranjska industrijska družba sposobna, da prevzame večja naročila za grodelj in zrcalovino. S fužino na Savi so torej pridobili še en plavž, ki je bil še celo večji od javorniškega in primer-

nejši za proizvodnjo večjih množin zrcalovine. Savskemu plavžu, ki je bil visok 36 čevljev, je streglo 16 plavžarjev, V 24 urah so dobili iz njega preko 200 dunajskih stotov grodlja odlične kvalitete. Pri prebodu so grodelj vlivali v posebne kalupe, kjer se je strdil. Tako oblikovan grodelj so imenovali »štruce«. Grodelj z večjo vsebnostjo mangana je bil namenjen izključno samo za Anglijo.

Pri obeh plavžih na Savi in Javorniku je postalo bolj živahno, kajti za KID so nastopili ugodni časi na tržišču. V Evropi in Ameriki je vedno bolj primanjkovalo grodlja za predelavo v jekla. Ogromne količine jekla so bile potrebne v gradbeništvu, ladjedelništvu, vojni industriji, predvsem pa za potrebe železnic. Čas konjunkture za KID je bil nadvse ugoden tudi na avstrijskem tržišču. Avstrijske jeklarne spričo pomanjkanja dobrega grodlja niso bile v stanju kriti potrebe za profilne valjarne železniških tračnic. Za valjanje tračnic je bilo namreč potrebno kvalitetno jeklo z visoko vsebnostjo mangana.

Dne 17. 7. 1872 je generalni ravnatelj Carl Luckmann poročal delničarjem v Ljubljani, da je dobila družba naročilo za 40.000 dunajskih stotov zrcalovine. Takih naročil poprej še nikoli ni bilo, zato ni bilo upati, da bi plavž na Javorniku zmogel proizvesti tako množino. KID

8. Lambert von Pantz

je računala na tehničnega ravnatelja Lamberta Pantza, ki so ga 12. januarja 1872 odpoklicali iz Bohinja na Jesenice. Naloga bivšega upravitelja Zoisovih fužin ni bila lahka, kajti fužine in revirji so bili med seboj preveč oddaljeni, zastareli in po tehnoloških postopkih neenotni. Prva naloga, ki si jo je zadal novi tehnični ravnatelj KID, je bila reorganizacija in skrb za odpravo zastarelih načinov obratovanja na posameznih delovnih mestih ter izvedba ogromnega naročila za zrcalovino. Naročila za zrcalovino so še vedno prihajala, čeprav je Pantz delničarje opozoril na težave z dobavo železne in manganove rude ter lesnega oglja.

Od predvidenih 40.000 dunajskih stotov zrcalovine so v poslovnem letu proizvedli 35.541 dunajskih stotov grodlja z različno vsebnostjo mangana. Za proizvedeno količino so porabili 91.394 »širgelnov« lesnega oglja, 58.838 dunajskih stotov siderita, 14.824 dunajskih stotov rjavega železovca, 13.749 dunajskih stotov manganove rude, 7960 dunajskih stotov žlindre in 1849 dunajskih stotov kremenčevega peska.

V znameniti dunajski »Rotundi« je 1873. leta KID razstavljala svoje železarske izdelke. Ob tej priliki je razstavljalo 8000 razstavljalcev različnih strok. Švedi so bili prepričani, da bo njihova zrcalovina s 17—20 % mangana zatemnila vse tuje plavžarske proizvode. Prvenstvo pa je pripadlo KID, saj je njen grodelj vseboval 37—40 % mangana. To je bil višek v zgodovini plavžarstva. Strokovnjak svetovnega slovesa L. Grüner je bil prvi, ki je na Dunaju ocenil razstavljeni visokomanganski grodelj in objasnil, da pripada vrsti ferromangana. Po izpovedi Grünerja v »Compte — rendu de l' Exposition« so bili o tem obveščeni še drugi strokovnjaki za plavžarstvo in jeklarstvo.

Ferromangan so od 1861. leta izdelovali v Nemčiji in to v nezadostnih količinah v talilnih grafitnih loncih. Z iznajdbo ferromangana v plavžu je bila jeklarstvu zagotovljena neomejena količina železomanganove zlitine. S ferromanganom se je pričela nova epoha v jeklarski industriji z ozirom na dezoksidacijo in izdelavo manganskih jekel.

V času, ko je bila na Dunaju jubilejna razstava, se je v Evropi zgodilo nekaj stvari, ki so povzročile nenadno spremembo. V Hamburgu je izbruhnila epidemija kolere, ki se je naglo širila po Evropi. Evropa je doživljala finančni polom. Finančna kriza se je s silovito naglico širila po Evropi in zapustila posledice za več let. Cene industrijskim izdelkom so padle tako nizko, da jih je mogla obdržati le tista industrija, ki je imela sama nizke proizvodne stroške.

Kriza se je pokazala tudi v KID — pri prodaji izdelkov v inozemstvo. Pričeli so se slabi časi, ki so onemogočili nadaljnji razvoj tradicionalne gorenjske železarske obrti. Kriza in razvoj tehnike v Evropi sta silili vodstvo KID, da preusmeri proizvodnjo svojih izdelkov in da izboljša in preuredi zaostale obrate — vendar sredstev za to ni bilo. Upravni odbor KID je že razpravljal o redukcii in delni ustavitvi obratov, ko se je v sili našla rešitev. Pri prodaji ferromangana so se pokazale zelo ugodne možnosti, zato je vodstvo KID upalo z zvečano proizvodnjo in dobro prodajo ferromangana kriti izgube, ki so nastale ob ustavitvi ostalih obratov.

Pri plavžu na Javorniku in Savi je vedno primanjkovalo manganove rude. Vzrok temu je bil nereden dovoz. Rudniki so ležali v višini 1400 metrov, zato so morali manganovo rudo voziti po strmi Begunjščici z ročnimi sanmi. S podnožja Jezerc, kjer je bilo glavno skladišče in odprema, pa so manganovo rudo vozili dalje do plavžev.

Tehnični ravnatelj Pantz je 1874. leta rešil problem hitrejšega transporta manganove rude s pomočjo žičnice. Žičnica po zamisli Pantza je bila v principu in v tehnični izvedbi docela drugačna kot do tedaj poznane žičnice. Celotni žični napravi je streglo 5 mož. Od rudnikov do Jezerc so porabili 20 minut za nakladanje, prevoz in razkladanje. Transport z žičnico je pocenil proizvodne stroške in omogočil, da je bila ruda vedno na razpolago. Razbremenil in osvobodil je tudi voznike ročnih sani, ki so bili v stalni smrtni nevarnosti.

9. Delovišče na žičnici — manganovi rudniki na Begunjščici

Žičnica ni bila samo prevozno sredstvo za manganovo rudo, temveč tudi za prevoz jamskega lesa, ki ga okrog rudnikov ni bilo v zadostni količini. To je bila prva žičnica na Slovenskem.

Kolperni, skladišča oglja, so bili večji del prazni. Za eno tono ferromangana sta bili potrebni dve do dve in pol toni dobrega oglja. V zahodnih evropskih državah so že davno zamenjali oglje za koks, pri KID pa še ne in to je bila rak rana gorenjskega plavžarstva. Za

obstoj podjetja se je bilo zahvaliti izključno samo proizvodnji ferromangana, pa čeprav ni šlo vse tako kot drugje. V tistih časih so se še vedno čutile posledice leta 1873. KID pa je navzlic pasivnosti nekaterih obratov razpolagala z majhnim dobičkom. Ko ne bi bilo ferromangana, bi bilo gorenjsko železarstvo popolnoma zatonilo in s tem povzročilo veliko bedo jeseniške doline, kjer je bila večina prebivalstva odvisna od KID.

Tehnični ravnatelj Pantz in plavžarji so se trudili, da bi bila zrcalovina in ferromangan čim kvalitetnejša ter da bi plavža čim dalje obratovala brez tehničnih okvar in mrzlih hodov.

Slava o ferromanganu se je širila preko Atlantskega oceana v Ameriko, deželo, kjer je bilo jeklarstvo že močno razvito. Za ameriške jeklarne so bile dobavljene večje količine ferromangana z Javornika in Save potem, ko so njegovo vrednost preizkusile francoske in angleške jeklarne.

Ko so v Ameriki leta 1876 ob stoletnici ameriških združenih držav pripravljali mednarodno svetovno razstavo v Philadelphiji, je KID poslala na razstavo ferromangan, bogatejšega kot na Dunaj. Za kvalitetni ferromangan je vodstvo mednarodne svetovne razstave podelilo KID trajno priznanje v obliki diplome in kolajne.

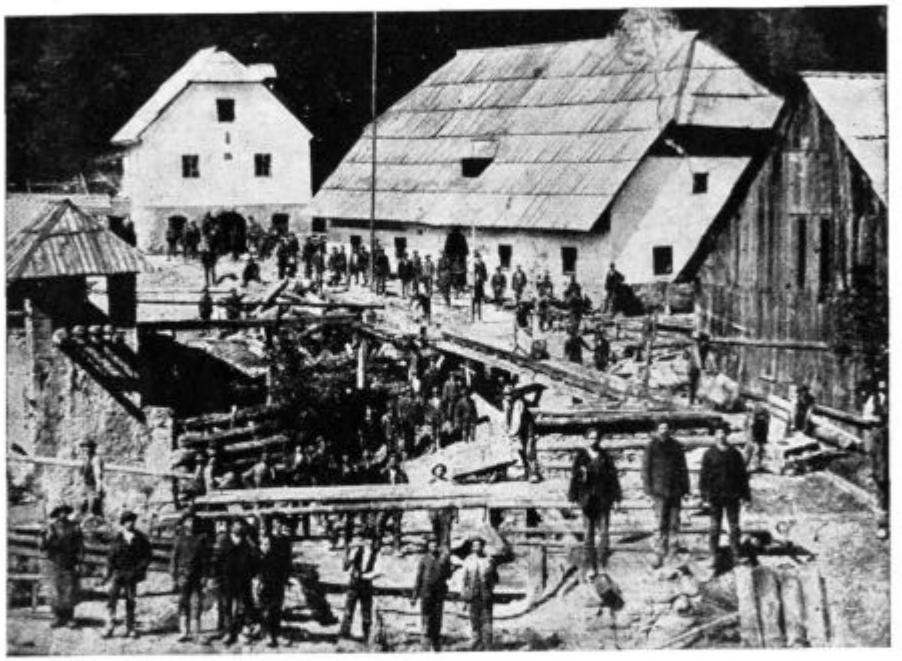
Od leta 1875 dalje so se zaloge zrcalovine in ferromangana pri KID pričele kopičiti, naročil pa je bilo vedno manj. Na seji upravnega odbora so med drugim tudi ugibali, zakaj iz Francije niso prejeli naročil niti odgovora na vprašanje glede dobav. Soglasni so bili v tem, da bi bilo dobro osebno obiskati francoske jeklarne. Pri KID še niso vedeli, da so v Franciji prav tako uspeli s proizvodnjo ferromangana, ki je bil celo bogatejši z manganom. C. Luckmann je predlagal, da brzojavno vprašajo oziroma obvestijo njihovo zastopstvo Charerbonier v Parizu.

C. Luckmann je obiskal Dunaj in Graz, vendar pa je glede prodaje imel le malo sreče. Manjše količine ferromangana je uspel prodati v Bochum in zrcalovino za graške jeklarne. Izkazalo se je, da prodajajo Francozi ferromangan po nižjih cenah kot KID. Francozi so takoj po dunajski razstavi začeli s poskusi, uspeli pa so 1875. leta v St. Luisu pri Marseillu in Peronoire. Bili so najmočnejši konkurenti KID in si osvojili trg vse Avstrije.

Prva leta so zrcalovino in ferromangan za prodajo ocenjevali po podobi preloma in ob pomoči magnetne igle. To je bila slaba kontrola in pavšalna prodaja. Ko je KID dobila kemika Arthurja Sieberja, ki si je uredil 1875. leta laboratorij na Savi, je bila ta pomanjkljivost odpravljena.

Prodaja ferromangana v inozemstvo in tuzemstvo se je nenehno slabšala. Leta 1877 so začeli izdelovati ferromangan tudi v Nemčiji, leta 1882 pa v Angliji. Cene so bile znatno nižje od naših, zato so še avstrijske jeklarne raje kupovale inozemski ferromangan. Poprej je bil izvoz ferromangana v Avstrijo in na Madžarsko zagotovljen s 50 % od celotne proizvodnje KID, medtem ko so drugim državam izvažali v Nemčijo 18 %, v Francijo 13 %, v Belgijo 8 %, v Anglijo, na Švedsko in v Rusijo 4 % ter v Ameriko 6 %. Na ponovno plasiranje ferromangana

na tržišče ni bilo misliti. Generalni ravnatelj Luckmann ni uspel doseči podpore pri dunajski vladi za carinsko zaščito ferromangana. Nastopile pa so tudi težave zaradi pomanjkanja dobre železne rude. Rudniki v Savskih jamah so bili izčrpani. Ponekod so dosegli globino 100 m in začeli z novimi horizonti. Izkopane rude je bilo malo, pa še ta je vsebovala preveč jalovine. Rudo je bilo treba prebirati in pražiti v pražilnih pečeh pri rudniku sv. Barbare, da je tako nekoliko obogatela. V rudnikih so delavci delali po 8 ur, ostali delavci pri Savskih jamah pa po 12 ur dnevno.

10. Rudarji pri Savskih jamah — Karavanke

Nekaj železne rude so dobili iz Hüttenberga, 1884. leta pa iz severne Afrike. Henrich Fessel, upravitelj, je že dolgo časa iskal nova nahajališča železnih rud na področju Karavank in Julijskih Alp. Končno mu je uspelo na območju Ukva na gori Kock najti obširna ležišča manganovih in železnih rud, vendar pa do izkopavanja ni prišlo, ker KID ni imela denarja za večje investicije.

Denarja je pri družbi vedno primanjkovalo, tako da so morali delavce plačevati s posebnimi denarnimi boni po 10 krajcarjev, 1 in 5 florintov. To je bil tako imenovani »žitni denar«. Boni so krožili po vsej Gorenjski; trgovci se jih niso mogli otresti. KID je izplačevala delavcem predujem dvakrat na leto: ob kresu in ob novem letu.

Kranjska industrijska družba se je zaradi denarne stiske posluževala prodaje mlevskih izdelkov in lesa. Iz mlina »Dompfmaln«, kakor so ga imenovali v Ljubljani, so v Manchester pošiljali najboljšo »00 moko«. Bohinjske in jelovške gozdove pa so izsekavali in les prodajali v Gorico in Italijo. Posebno dragoceni resonančni les so za nemške tovarne glasbil iskali na Komarči nad Bohinjskim jezerom. Za lažji transport so služile Pantzove žičnice.

Lambert Pantz je delničarje stalno opozarjal, da naročil za železo ne bo in da je edina rešitev v centralizaciji industrije. Nova industrija naj bi služila za predelavo grodlja in starega železa, dobljeno jeklo pa za predelavo v končne valjavske izdelke. Delničarji o Pantzovih idejah in načrtih niso hoteli ničesar slišati, dokler niso bili na robu propada.

Generalni direktor C. Luckmann je z ostalimi delničarji nameraval spremeniti obrat Savo v predilnico, tkalnico ali pa v tovarno celuloze in papirja. Pri tej ideji so ostali tri leta le na papirju. Končno je Luckmann našel drugo rešitev. Maja 1888. leta je sporočil delničarjem o pogajanjih s tvrdko »Vogel & Noot«, ki bo pristopila h KID in omogočila modernizirati obstoječe obrate in izvesti koncentracijo nove industrije na Jesenicah.

S pristopom nemške tvrdke »Vogel & Noot« so se odprli denarni viri, tako da so naenkrat zvišali akcijski kapital KID na 2,700.000 goldinarjev. Nova solastnika sta kmalu pokazala svojo moč in voljo ter zavzela najvidnejše položaje pri družbi. Pri KID je zavel drug veter. Pantzov lokacijski načrt gradnje ni bil sprejet, pač pa načrti Trappena, ravnatelja nemške tvornice »Wetter an der Ruhr« iz Duisburga.

V novi železarni so nameravali zgraditi dve bazični martinovki in predelovalne obrate. Dne 23. marca 1889 so naročili za nove obrate valjavske stroje v vrednosti 60.000 mark pri tvrdki »Kamp & Co.« Podpisana je bila tudi pogodba s tvrdko »Amon Mödling« za betonske temelje bodočih turbin. Dne 6. junija 1889 so naročili pri madžarski tvrdki »Ganz & Co.« v Budimpešti turbine za pogon valjarn. Naprave za valjanje blokov so naročili pri »Reichswerke« iz Edlacha. Za novega tehničnega ravnatelja je bil imenovan ing. August Trappen, sin nemškega industrialca. Pantz pa je ostal pri KID le še kot tehnični svetovalec. Gradnja nove jeseniške metalurške industrije se je pričela 1889. leta na levem bregu potoka Ukove in Save, na bivšem občinskem pašniku »Škorenca«. Pri gradnji nove tovarne so sodelovali strokovnjaki Pantz, Fessel, Böchl, Amon in Kunstl. Težaška dela so opravili delavci iz prisilne delavnice v Ljubljani. Planiranje zemljišča in zidavo stavbenih stebrov je prevzelo jeseniško gradbeno podjetje Grandi. Pri najtežjih in nevarnih delih so uporabili Fesslove »knape« iz Savskih jam, ki so kopali jaške in rove za martinarno in valjarne. Betonsko delo je prevzela tvrdka »Amon & Weiss« z Dunaja, strehe in kamine pa gradbeno-stavbena družba iz Ljubljane.

O gradnji nove tovarne in o delavskih razmerah na Jesenicah se ljubljanski časopis »Slovenski Narod« dne 21. junija 1889 ni preveč pohvalno izrazil. Med drugim je bilo zapisano tudi tole: »... zida se veselo, to je, gospodje podjetniki in dobro plačani njih inženirji so dobre volje,

delavci pa nikakor ne. Ti siromašni sužnji delajo od pete zjutraj do osme ure zvečer za gorostasno plačo 60 krajcarjev. Naravna posledica temu je, da se jako pridno menjajo na posebno korist krčmarjev, pri katerih ostajajo dolžni . . .«

V času gradnje novih obratov je bil od 2. do 11. septembra v Parizu internacionalni kongres montanistov. Francoz ing. Gautier je članom kongresa poročal in dal važne podatke o plavžu na Javorniku, ki jih je zbral 1880. leta na svojem študijskem bivanju na Javorniku pri Kranjski industrijski družbi. Udeležencem je prikazal težavno pot do odkritja ferromangana v malem plavžu na oglje. Svoj elaborat je podkrepil z analizami in s tehničnimi podatki ter na ta način osvetlil zgodovinski dogodek javorniškega plavža, ko so plavžarji pod vodstvom Pantza uspeli dobiti prvi ferromangan na svetu.

Fužinski delavci KID — bodoči martinarji in valjavci so v času gradnje bili zaposleni v graških jeklarnah in valjarnah, kjer so praktičirali. Marca meseca leta 1890 so v novi martinarni zakurili prvo 10-tonsko martinovko. Prvi šarž iz SM peči je spustil v ponovco Jeseničan Vincenc Žvegelj. Za šefa martinarne je bil določen ing. Aleksander Pöch.

Kmalu za martinarno sta v 121-metrski leseni stavbi začeli obratovati še valjarni — v aprilu težka in v maju lahka proga. Dne 21. avgusta leta 1890 so v upravnem odboru določili, da se celotna bohinjska valjarna postavi med turbini 2 in 3. V ta namen je dobil ing. Leopold Böchl nalogo za prevoz valjarne iz Bohinja in za ponovno montažo na odrejeno mesto.

Ing. Böchl je za KID opravil važno delo. V enem mesecu mu je uspelo preseliti s konjsko in volovsko vprego žično valjarno iz Bohinja čez Poljane in preko Lesc na Jesenice. To je bil edinstven zgodovinski primer selitve valjarne iz kraja v kraj.

Zaradi požara fužine v Bohinjski Bistrici dne 18. oktobra 1890 se je na Jesenice preselilo tudi uradništvo in delavstvo. Bohinjske »bolcarje« so porazdelili v valjarni težke, srednje in kratke proge. Težka proga je imela dvojno varilno peč in eno veliko varilno peč. Lahka in srednja proga sta imeli prav tako dve peči, eno večjo in eno posebno peč za varjenje žice. Za kurjenje peči je služilo 17 plinskih generatorjev. Za pogon turbin I., II. in III. so uporabili savsko vodo, ki je tekla po lesenih rakah od jezu blizu fužine Sava. Žična valjarna je valjala za žičarno, ki je bila zgrajena leta 1890. Žičarna je pred pogonom žične valjarne dobivala žico za obratovanje iz Bistrice na Koroškem. Jeklo za žico so pozneje z dograditvijo žične valjarne dobili iz domače martinarne, delno pa iz prečiščenega starega železa iz peči, ki so jo imenovali »Frischfeuer« — čistilni ogenj.

V valjarni so se kmalu pokazale težave predvsem pri eni izmed turbin. Dne 4. aprila 1891 so morali zaradi okvare na osi in v ležajih iskati nadomestilo v Budimpešti pri tvrdki »Ganz & Co.«. Dve leti kasneje je v valjarni nastal zastoj in se je zgodila prva smrtna nesreča. Dne 31. julija 1893 po osmi uri zjutraj se je razletel transformatorski kotač pri turbini. Razdejanje je bilo strašno. Kosi železa so frčali na vse strani, potrgalo je jeklene vrvi in pri tem ubilo strojnika Klančnika.

Leta 1891 je bila dograjena že druga 10-tonska martinovka. V martinarni so izdelovali navadno nizkoogličasto jeklo. Kvaliteto jekla so določevali s kovaško »probo«, ker obratnega laboratorija še ni bilo. Šele pozneje so preselili laboratorij s Save. Vodil ga je ing. Haiser, pozneje pa ing. Wakonig.

Vložek za martinovki je KID dobila iz Anglije, Siegena, Nürnberga in Hrvaške. Leta 1897 je bila dograjena tretja, 15-tonska SM peč, prav v času, ko so plavž na Savi pogasili. Za potrebe martinarne je zadostoval javorniški plavž.

Prevoz med obrati in iz tovarne do jeseniškega železniškega kolodvora so opravljali po ozkih in širokotračnih poteh z volovsko vprego in ročnim potiskanjem. Pretežno delo pri KID je bilo na »ho-ruk«.

Jesenice pod Karavankami so do pričetka 20. stoletja imele svojo moderno železarsko industrijo na 98.500 m².

LITERATURA

Iz arhiva tehniškega železarskega muzeja ŽJ

Časopis za slovensko krajevno zgodovino »Kronika«

Zgodovina slovenskega slovstva

ZUSAMMENFASSUNG

Aleksander Rjazancev

VERFALL DER EISENHÜTTE UND DIE METALLURGISCHE INDUSTRIENTSTEHUNG IN JESENICE

Der Aufsatz vom Verfall der Eisenhütte und von der Entstehung der metallurgischen Industrie wurde geschrieben mit der Absicht, um in den Grundzügen die Eisenwerksverhältnisse in Gorenjska und den Bedarf nach dem Bau der neuen Eisenwerksindustrie in Jesenice zu zeigen.

Es gibt einen Zeitabschnitt vom Aufgang des 18. bis zum Ende des 19. Jahrhunderts. Das war die bunteste Zeit in der Eisenindustriegeschichte im Land Gorenjska. Durch den Zeitabschnitt von zwei Jahrhunderten begegnen wir den Namen der fremden Gräfen, Barone, Kaufleute und Müller. Nur die Arbeiter waren Landsleute. Die reichen Hüttenbesitzer sind durch die Luxuskrankheit in Verfall gekommen, die Arbeiter aber erstickten in den Eisen- und Bergwerken bei dem ewigen Geldmangel und Verlust ihrer »Herren«. Valvasor schrieb über dem vorzüglichen Stahl; »Er trank gern das Türkenblut. Und wegen dessen wurden viele Wälder verwüstet und viel Erde in Karavanken und Julischen Alpen durchgewühlt. Manchmal gab es zu viel Stahl, ein andermal zu wenig; aber überall im Ausland, wo unser Stahl gebraucht wurde, hat man ihn geschätzt, weil er rein und zähe war.

Bei allen Hüttenbesitzern haben wir die Schwierigkeit mit der Kohle- und Erzaufschaffung bemerkt.

Besonders gab es den Mangel an der Kohle.

Die wichtigsten Faktoren der hohen Produktionskosten waren die entfernten Bergwerke und Kohlenmeiler. Trotz dem schlechten Zustand der Eisenhütten, trotz der Auslandskonkurenz und französischer Okkupation — haben sich die Barone

von Zois und von Ruard in die Geschichte der Eisenindustrie eingeschrieben. Sie haben sich durch die Einführung der neuen Betriebe und Prozesse in der Eisenindustrie ausgezeichnet.

Die verschiedenen Besitzer der Eisenhütten an »Sava Dolinka und Sava Bohinjka« haben eine lange Zeit die alten Eisenhütten repariert.

Mit der Entstehung der Krainischen Industriegesellschaft (im J. 1869) sind eigentlich die damaligen Eisenhütten geblieben, nur ihre Besitzer wechselten sich: Finanziers und Müller. Mit dem Anschluss der Eisenhütte von Ruard und einer in Tržič, wurden alle Eisenhütten in Gorenjska verbunden. Nur die kleinen Eisenhütten unter Jelovica wünschten trotz den schlechten Verhältnissen selbstständig bleiben.

Krainische Industriegesellschaft brauchte in der Stahlerzeugnung und in der Stahlverarbeitung — die veralteten technologischen Prinzipe, ausser bei der Ferromangans Erfindung, die sogar die Ausländer nicht erreichen. Die Ferromanganserfindung ist vor allem ein Erfolg von Lambert Pantz aus Tržič. Er gehört deswegen in die technologische Geschichte und die Geschichte der Eisenhütte in Javornik. Mit dem Ferromangan hat man nach dem Jahre 1873 gerettet die Eisenhütten, die hundertjährige Eisenindustrie und auch sich selbst vor dem Verfall, der wegen der Weltkrise folgen könnte.

Krainische Industriegesellschaft gab die Anregungen einer raschen Quälitatsentwicklung in der Stahlproduktion. Nicht einmal der Bessemers- und Siemens-Martinstahl könnte einen gewünschten technischen Wert bekommen, wenn man in Europa den unersätzlichen Desoksidant — Ferromangan nicht zu produzieren begonnen hätte.

Ferromangan hat die Krainische Industriegesellschaft nur für einige Jahre gerettet. Die grossen Eisenwerke in Europa haben nur zu bald ihre eigene selbstständige Produktion entwickelt.

Die Krainische Industriegesellschaft hat nach ihrer Krise eine neue metallurgische Industrie gebaut. Ihr Geburtsdatum ist 14. August 1890.

Dušan Kermavner

JAVORNIŠKO-JESENIŠKA STAVKA 16.—28. APRILA 1904

(Poglavje iz dela »Razvoj delavskega gibanja in političnih bojev na Jesenicah od začetka do leta 1920«)

Ob šestdeseti obletnici znamenite javorniško-jeseniške stavke v aprilu leta 1904 kajpak za jeseniški Zbornik ne morem vzeti iz rokopisa svoje politične zgodovine Jesenic nič drugega kakor ravno poglavje o tej stavki. V njem sem na temelju poročil v časnikih sestavil sliko njenega začetka, poteka in izida, a ta nova slika je precej različna od spominskih orisov, kakršne najdemo v dosedanjih zgodovinskih pregledih. Ko obnavljam pravo zgodovinsko podobo tistega odmaknjenega dogajanja, jo moram korak za korakom opirati na izčrpno gradivo; le tako lahko preprečim, da bi bralca, ki si stavko — krivo — zamišlja drugače, motila misel, da sem si začel kaj izmišljevati!

Niti slovensko-nemška narodnostna napetost, ki je imela na Jesenicah svojevrsten značaj spričo mogočnega nemškega kapitalističnega podjetja v sicer docela slovenskem kraju, niti klerikalno-liberalno nasprotstvo, ki se tam dotlej še ni moglo prav sprožiti nemara ravno zaradi pretečega narodnostnega boja, marveč ravno razredno nasprotje med delavstvom in podjetjem je spomladi leta 1904 spravilo Jesenice v ospredje dogajanja na slovenskem družbenopolitičnem odru. Nepričakovano se je javorniško in jeseniško delavstvo znašlo v boju, ne da bi bilo

Koledarček stavke

Začetek:	16. aprila — sobota	23. aprila — sobota
	17. aprila — nedelja	24. aprila — nedelja
	18. aprila — ponedeljek	25. aprila — ponedeljek
	19. aprila — torek	26. aprila — torek
	20. aprila — sreda	27. aprila — sreda
	21. aprila — četrtek	28. aprila — četrtek, konec.
	22. aprila — petek	

organizacijsko nanj kaj pripravljeno. Tega boja ni pripravljala socialnodemokratska sekta, ki je životarila na Savi in se okrog Štefana Trojerja bolj ukvarjala z lutrovstvom namesto s široko delavsko agitacijo. Pripravljalo pa ga tudi ni katoliško delavsko društvo, ki je bilo docela verskega in kulturnoprosvetnega značaja in ki ga je klerikalni dnevnik »Slovenec« leto dni prej takole opisal: »Med aktivnimi ali pasivnimi, med hrupnimi ali brezupnimi [socialno]demokraškimi društvi [na Jesenicah]* lepo živi mirno [!] življenje, deluje in razvedruje naše katoliško društvo na Savi. Sicer ni Bog ve kaj udov, iz vzrokov, katerih ne moremo še danes pretresovati. Denar igra tudi pri tem svojo vlogo. Saj pa so zlasti te tedne obupne razmere v delavskih krogih. Nad nami vedro nebo; snega ni na gorah, dežja ni in zato je tudi Sava majhna [in je zato slabo gnala pogonske stroje jeseniške železarne]; navadno [delavci] počivajo ob nedeljah, kvečjemu jih spode na delo ob nedeljah. Tedaj baje pridere voda vsa na dan! Pa pustimo to žalostno socialno stanje . . .«[1] Z »žalostnim socialnim stanjem« — pa bodisi da ga je povzročalo skrčeno delo zaradi pomanjkanja vodne sile ali kaj drugega — se je katoliško delavsko društvo prav tako malo nameravalo spoprijeti kakor socialnodemokratska sekta, ki so ji bili razredno še neprebujeni delavci KID* preveč zaostali za kakršenkoli boj.

In vendar je 16. aprila 1904 delavstvo v novem obratu na Javorniku ustavilo delo, enajsti dan javorniške stavke pa se ji je iz solidarnosti pridružilo tudi vse delavstvo v starem jeseniškem obratu na Savi. Nato je trajala še tri dni skupna stavka. Stavkalo je okrog 1700 delavcev in delavk na Javorniku in na Jesenicah. Imamo opravka z eno največjih stavk tistega obdobja na Slovenskem, in sicer z izjemno stavko, ki so se ji od vsega začetka postavili na čelo krščanski socialci in so ji ostali na čelu do konca. To je pač zadosten razlog, da si temeljito ogledamo vse vire, ki nam omogočajo spoznati njen začetek, razvoj in značaj.

Prva poročila o stavki

V časnikih najdemo prva poročila o stavki šele četrti dan, to je v torek 19. aprila 1904. Liberalni »Slovenski Narod« je tedaj prinesel le uradno sporočilo o »štrajku na Javorniku«: »Štiri sto delavcev tovarne KID na Javorniku je začelo štrajkati. Delavci zahtevajo, da se jim zvišajo mezde, ker spričo obstoječe draginje z reduciranimi plačami ne morejo izhajati.«[2] »Slovenec« pa je istega dne posvetil stavki na prvi strani kar v torek, 19. aprila 1904. Liberalni »Slovenski Narod« je tedaj prinesel

»Dolgo je že vrelo, v soboto 16. aprila pa je začelo kipeti. Vsi delavci na Javorniku so ustavili delo v tovarni KID. Stavka okoli 400 delavcev.

---

* V oglatih oklepajih so moja dopolnila, pojasnila in opozorila s klicaji in vprašaji v okviru navedkov.

* Za ime podjetja »Krainische Industriegesellschaft«, ki so ga takrat slovenski časniki prevajali največkrat v »Kranjska obrtna družba«, uporabljam v spisu povsod enotno kratico KID, ki se je ustalila v stari Jugoslaviji za ime »Kranjska industrijska družba«.

Zgodovina štrajka je ta: Po novem letu je bilo veliko delavcev s Save preseljenih v novo tovarno na Javornik. Tovarna je bila prehitro skupaj zmašena, delavci trpe v njej veliko več, kot so prej na Savi, zaslužijo pa mnogo manj in tudi nesreč se je že v tem kratkem času primeroma proti prej na Savi veliko zgodilo; prejšnji teden sta se bila spet dva ponesrečila. Delo je na akord. Narediti morejo na Javorniku mnogo manj kot prej na Savi, polovico jim pa zavržejo kot »aussus« [izvržek] in odtegnejo od plače, tako da mnogi družinski očetje še 60 kron ne zaslužijo na mesec in morajo stradati. Nekateri boljši delavci zaslužijo kar po celi 2 kroni na dan manj kot prej na Savi, torej na mesec nad 50 kron manj.

Nekateri mojstri vpijejo nad delavci, da so reveži kar zmešani; radi bi vse prav storili, veliko zaslužili, hité, delajo na žive in mrtve, nezadnje je pa še toliko ‚aussusa', in tako se godi istim delavcem, ki so že leta in leta v tovarni, vajeni dela in so na Savi dobro delali, malo ‚aussusa' naredili, pa še tega so jim prej plačali.

Seveda je nezadovoljnost med delavci rasla in rasla in so se čule razne pritožbe. Ko so v petek dobili izplačan denar in videli, koliko jim je tovarna zopet utrgala, kako malo so zopet zaslužili, bruhnilo je na dan, kar se je kuhalo že dlje časa. V soboto zjutraj ob 6. uri so vsi delavci ustavili delo in to brzojavno naznanili c. kr.* okrajnemu glavarju v Radovljici.

Štirje zastopniki delavcev so pritožbe in želje svoje naznanili generalnemu direktorju Luckmannu. In Luckmann... kaj pravite, kaj je odgovoril? Po domače rečeno, norca se je delal iz delavcev trpinov.

Ali se ne pravi to norca delati, če je na pritožbe delavcev, kolika draginja je in kako malo zaslužijo, da ne morejo shajati, odgovoril: ‚Pa žgance jejte in cokle nosite!' In kako jim je odbil vsako zboljšanje plače: ‚Prej damo življenje!'

V teku dneva je okrajni glavar prišel na Jesenice. Najprej je šel k Luckmannu. Dve uri sta govorila. Potem je govoril z delavci in poslušal njih želje in pritožbe. Delavci so dobili vtis, da drži z Luckmannom. Sicer so pa mirni, orožniki zastonj hodijo gor pa dol.

Kaj mi pravimo k štrajku? Potreben, že zdavnaj potreben je bil štrajk, tudi na Savi!

Ta stavka bodi delavstvu migljaj za krepko organizacijo!

Pravica je na strani stavkajočega* delavstva. Pravično in lepo bi bilo od KID, da se pri tej stavki ne odlikuje s trmoglavostjo, ampak da pokaže srce za domače delavstvo; saj ji mora biti znano, da je sedaj ondi in v okolici velika draginja in da so minili časi, ko so z delavci

---

* Kratico c. kr. za »cesarsko-kraljevi« so v Avstro-Ogrski stavljali pred vsako državno funkcijo, bodisi pred ime oblastva ali pa pred naziv državnega uradnika.

* Takrat so pisali »stavkujočega«, vendar v vseh navedkih popravljam slovenščino v skladu z dandanes veljavnimi pravopisnimi in slovniškimi pravili, kolikor gre samo za posamezne črke ali besede, ne da bi ji tudi sicer — v frazah, v besednem redu i. dr. — jemal pečat takratnega časa.

postopali kot s sužnji. KID je lahko srečna, da ima tako dostojno in pošteno delavstvo, drugod bi njeno ravnanje vzbudilo vse drugačen odpor. Zato je neprevidno delavstvo tako izzivati, kakor je storil gospod Luckmann.

Tudi kmečko ljudstvo v okolici odločno stoji na strani delavstva in podpira to gibanje, delavstvo jeseniško bo pa tudi pokazalo svojo solidarnost s trpečimi brati.

Odločujoči faktorji v naši deželi naj pa tudi to premislijo, ali niso take razmere pri nas krive, da vlada taka nezadovoljnost proti slojem, katerih zastopnik je g. Luckmann... Vprašamo, ali je vredno zaradi par krajcarjev, ki si jih neupravičeno pritrguje KID, buditi ogorčenost, katera, enkrat vzbujena, se ne da lahko potolažiti. Ako ne poznate še našega ljudstva, bi se morali kaj naučiti vsaj iz zgledov, ki jih dovolj podaja delavstvo zadnje dni.«[3]

Lahko si mislimo, kako je od izplačila do izplačila naraščalo nezadovoljstvo zlasti tistih s Save na Javornik prestavljenih delavcev. Naraščal je njihov srd, toda ta ni vodil do kakšnih posvetov o tem, kaj storiti. Sindikata niso imeli in tudi zaupnikov ne, na katere bi se bili lahko obrnili s tem vprašanjem. Socialistična sekta na Savi njihovega srda ni čutila. Pri pokroviteljih krščanskih socialcev, predvsem v jeseniškem župnišču, se je vse sukalo okrog vere in se jim z mislijo kakšnega štrajka ni bilo mogoče približati, saj so o stavkah največ govorili kot o socialnodemokratskih varanjih delavstva, nikdar pa ne kot o priporočljivem sredstvu delavskega boja. In vendar je do stavke prišlo, do »divje stavke« t. j. takšne, ki ni bila vnaprej pripravljena in pretresena v organizaciji, ampak se je vnela hipoma: Dovolj je bilo, da je en sam vzkliknil »Pa nehajmo!«, kajti že v tistem trenutku je veljalo, kakor da bi bili tako vzkliknili vsi hkrati!

Krščanski socialec Janez Glavič, ki je bil takrat predprogar v valjarni na Javorniku in pravi začetnik stavke, je njen povod in začetek opisal po spominu takole: »Ko so v zimi leta 1903—1904 premestili valjarno za tračno železo in srednjo valjčno progo z Jesenic na Javornik, so valjalci v mesecu februarju manj zaslužili kot prej na Jesenicah. Pritožili so se pri obratovodji inž. Raiskiju, ki jim je odgovoril, da naj hitreje delajo, pa bodo več zaslužili. Ko so v mesecu marcu dosegli precej večjo storitev [a] so zopet malo zaslužili... so se dva dni pogajali s tehničnim direktorjem Trappenom in inž. Raiskijem, toda brezuspešno... Ko so se [pač: pri oddihu med delom] na prostem razgovarjali o akordih s predstavniki KID... se je tudi Glavič vtaknil vmes. Inž. Raiski ga je nagnal. Glavič je odšel [s tovarniškega dvorišča] v gostilno h Konjiču in vsi delavci za njim. Tako se je začela... stavka.«[4] Ne glede na to, ali se je Glavič po skoraj pol stoletju še natančno spominjal okolnosti incidenta na dvorišču javorniške valjarne, ki se je pripetil ob 6. uri zjutraj v soboto 16. aprila 1904, ali pa se mu je v spominu kaj premaknilo, ne moremo dvomiti o tem, da je do stavke prišlo hipoma in nepričakovano.

Ni je pričakovalo tovarniško vodstvo, ki je dobro računalo z neorganiziranostjo delavstva, s pretežnim krščanskosocialnim vplivom nanj

11. Stavkovni odbor iz l. 1904; predsednik Janez Glavič sedi drugi od leve proti desni

in z neborbenim izročilom, ki je ustrezalo temu vplivu. Zato bi bil nemara Luckmann stavil proti tistemu, ki bi mu bil stavko pred 16. aprilom napovedal. Na to pa celo ni računal, da bi mogla stavka, če bi se že vnela, trajati več dni, in zato se deputacije stavkajočih ni ustrašil, marveč ji je pokazal neodjenljivost, poudarjeno s cinično izjavo: »Pa žgance jejte in cokle nosite!« Mislil jih je z njo zastrašiti, pa jih je le razdražil!

Klerikalno stališče za stavko

Nepričakovana pa je očitno bila stavka tudi za edine pokrovitelje tega mirnega »dostojnega« delavstva, za krščanskosocialne voditelje in za klerikalno vodstvo. Tudi »Slovencu« so bili potrebni trije dnevi stavke, da je do nje zavzel določeno stališče. Ni pa mu bilo posebno težko zavzeti se za stavkajoče, kajti le od tega si je mogel obetati naravnostnih in posrednih političnih koristi. Glede na to, da so delavci začeli stavkati, ne da bi bili stavili kakšne premišljene zahteve po zvišanju mezd, ampak zgolj iz protesta, ker niso toliko zaslužili kakor prej na Savi, in so torej zahtevali le tisto, kar bi bili na Savi imeli ali kar so njihovi savski tovariši že imeli, je bil videti sporni »predmet« malenkosten in zato zaključek stavke prav blizu. A tudi s perspektivo, da bi bilo Luckmannu bolj za to, da bi vzdržal staro avtoriteto tovarni-

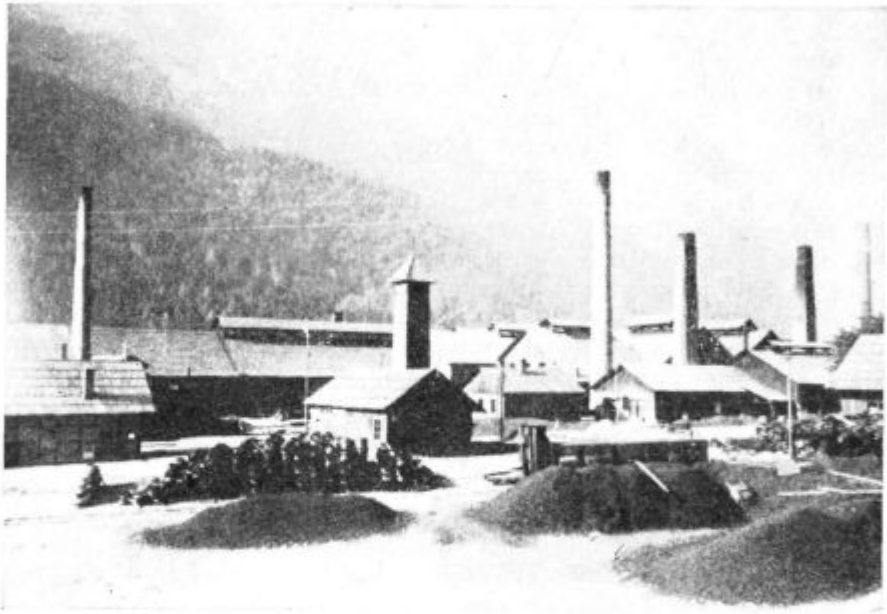
škega vodstva, in da ne bo hotel hitro popustiti ter se bo zato stavka nekoliko zavlekla, je bilo krščanskosocialno vodstvo zadovoljno. Dr. J. Ev. Kreku se je končno vendarle ponudila prilika, da s stavko v velikem podjetju, katere vodstvo je kar padlo v roke krščanskim socialcem, dobro zagode slovenski socialni demokraciji, ko ji pred vsem svetom iztrga patent na delavsko, na stavkovno borbo. Vrh tega pa je spopad med nemškim podjetjem in krščanskosocialnim delavstvom podprl politični boj klerikalne stranke proti liberalno-nemški koaliciji v deželi Kranjski in proti njenemu pokrovitelju deželnemu predsedniku baronu Heinu. Tako so vsi razlogi brez izjeme izključevali možnost, da bi mogla klerikalna stranka v tem boju zavzeti nevtralno stališče in prepustiti javorniške delavce socialnim demokratom, ki so jih kajpada morali od nekje pričakovati.

Naslednjega dne — v sredo — je »Slovenec« poročal med »Dnevnimi novicami« z Javornika z datumom 19. aprila o stavki: »Včerajšnji dan stavke je mirno minil. Delavci so mirni, ali jako navdušeni. Sestavil se je stavkarski odbor in podporni odbor. Danes jih pozivlje tovarna na delo in delavcem grozi, da pride večja množina delavcev od drugod. Orožništvo je tudi pomnoženo, a nima nič posla. Danes se izroči spomenica ravnateljstvu KID.«[5]

Dan nato — v četrtek — je »Slovenec« objavil poročilo z datumom 20. aprila na prvi strani: »Danes popoldne je bila deputacija delavstva pri g. Luckmannu s spomenico. Luckmann pa je zvišanje plač delavcem kar naravnost odklanjal. Obljubuje jim sicer, da bodo pozneje že dobili večje plače, a sedaj naj gredo delat. Toda delavci niso več kalini, da bi šli na take limanice. G. Luckmann naj se le spomni, da je že tri mesece ljudem obljuboval boljšo plačo, ali ljudje so vedno manj zaslužili. On pravi: ‚Raje kot plačo zboljšati, grem stran.' Torej tak je ta gospod deželni poslanec. Sicer bi se za njim nikdo ne jokal in že davnaj bi bil čas, da bi odšel, toda to se pravi iz ljudi se norčevati kakor z otroki. Mi vemo, da on ne pojde, ker mu je žal za plačo, ki jo ima brez provizije na tisoče goldinarjev na mesec. Tu naj bi bil gospod Luckmann mož, tak mož, za kakršnega se dela, in naj bi polovico plače prepustil delavcem, pa bi bili že zadovoljni. Ko so delavci slišali ta Luckmannov odgovor, so navdušeno sklenili, da prej ne gredo na delo, preden se jim ne ugodi. — To je pravi odgovor za g. Luckmanna ... Žandarmerija nagovarja posamezne delavce, naj gredo delat. Četudi, pravijo, ker jih je premalo, ne morejo delati, jih bo g. Luckmann vseeno plačal, če bodo samo v tovarni sedeli. Delavci pa pravijo, da že vedo, kaj se s tem namerava.«[6]

Še dan kasneje — v petek — je »Slovenec« poročal, da stavka še traja in da delavstvo ni voljno pričeti z delom, ako podjetje ne ugodi njegovim upravičenim zahtevam; hkrati pa je prinesel še dopis »delavcev savške tovarne«, ki je zapretil z razširjenjem stavke na Savo. »Skoraj bo preteklo osem dni«, tako se dopis začenja, »odkar so morali delavci javorniške tovarne ustaviti delo zaradi neznosnega pritiska od nadzornikov, zaradi preteče nevarnosti telesne poškodbe, večina [predvsem] pa zaradi slabe plače«. Nato navaja Luckmannovo izjavo in

»nazore« o žgancih in coklah ter pripominja: »Mi valjalci ali valcarji naj bi cokle nosili, ki zvečer še čevlje komaj privlečemo domu, in žgance naj bi jedli, ko nam dostikrat še juha ne diši. No, vse to bi pa človek še pojedel, kar bi bilo, če bi le čas imel, saj dostikrat še vode ni časa piti. Zato smo mi delavci začeli postajati pozorni in resnega mišljenja. Ako direktor kmalu ne ustreže skromnim zahtevam delavcev javorniške tovarne, smo mi prisiljeni enako nastopiti. To naznanjamo tem potom onim, katerih se tiče.«[7]

12. Takšna je bila tovarna na Savi 1904. leta

Liberalno stališče proti stavki

Tega dne pa je tudi »Slovenski Narod« prinesel dokaj obširen dopis (z uvodom: Pišejo nam) o ozadju javorniške stavke, ki mu je pa prav lahko spoznati, da so ga sestavili pri vodstvu KID:

»V petek, dne 15. t. m., so delavci kategorije valjači (Walzer) prejeli plačilo za pretečeni mesec, to je za marec. Savški delavci so izvrstno [!] zaslužili, javorniški pa malo manj, ker je tovarna nova in še ne popolnoma vpeljana.* Nato so še oni delavci, kateri so bili ravno isti dan na delu, orodje proč zagnali in delo popustili in nastal je štrajk, ki še danes traja. Okoli 300 delavcev (in nič več) pohaja po Javorniku, nekateri so žalostni, drugi veseli, tretji razburjeni. Vsak dan

* Na tem mestu je očitno stavec »Slovenskega Naroda« izpustil stavek ali več stavkov, ki so prikazovali začetek stavke.

po dvakrat sporoče ravnateljstvu pogoje, pod katerimi bi zopet šli na delo. Delavci zahtevajo samo več plačila, druzega ničesar. Ravnateljstvo ni do danes delavcem ustreglo. Dne 20. t. m. dalo je ravnateljstvo nabiti pismeni opomin na svoje delavce na Javorniku, da se bode delo v četrtek [21. aprila] ob 6. uri zjutraj začelo in kdor na delo ne pride, se bode smatralo, da je izstopil. Prišel ni niti eden, izvzemši mojstrov in uradnikov. Tovarna na Javorniku stoji.

Naj tu omenimo, kaj je napotilo KID, da je zidala novo tovarno na Javorniku in iz katerega vzroka so bili delavci prestavljeni s Save na Javornik ... Tovarna na Savi obstoji sedaj kakih 15 let. V začetku je bila projektirana majhna tovarna, morebiti za kakih 600 delavcev, za katero je bilo dosti vode in moči. A ko se je razvidelo, da majhna tovarna v sedanjih časih ne more obstati, da je konkurenca velika, in da cene železa padajo in da je danes le še mogoče z velikimi tovarnami konkurirati, se je tudi povečala savška tovarna. Napravilo se je več strojev, več peči in tudi nastavilo se je dvakrat več delavcev kakor v začetku. Sedaj naenkrat je zmanjkalo vode in vodna moč ni mogla več zmagovati in hraniti naenkrat vseh strojev. Ako je pozimi tukaj hud mraz in ako poleti ne dežuje, tudi ni vode, in ako je premalo vode, mora na Savi tovarna stati in delavci doma po cele tedne, da, celo po cele mesece počivati, in ako ne delaš, ne zaslužiš nič. Industrialno društvo [KID] je spoznalo, da si mora drugače pomagati in v drugem kraju za vodno moč poskrbeti. To se je izvršilo in danes stoji nova tovarna na Javorniku in ta tovarna bode od sedaj naprej pomagala, da delavci, oni na Savi in oni na Javorniku, radi pomanjkanja vode niti enega ‚šihta' ne bodo izgubili. Res je, da delavci na Javorniku danes manj na dan zaslužijo nego oni na Savi, ali ako upoštevajo zaslužek celega leta, potem spoznajo, da so več v letu na Javorniku zaslužili, kakor pa na Savi, ker niti enega šihta ne bodo zamudili radi pomanjkanja vode. Delavci so pozabili onih mesecev, ko so po 60 do 80 kron zaslužili, le vedno mislijo na one mesece, ko so dobili po 150 do 200 kron. Ako danes narede natančen račun, razvideli bodo, da so leta 1890, 1891, 1892 jako malo zaslužili in jo je iz tega vzroka mnogo delavcev s Save v Ameriko popihalo.

Danes so delavci trmoglavi. Dr. Krek in Gostinčar* iz Ljubljane napolnila sta jim ušesa in jih mogoče prepričala, da jih na Javorniku še zlati gradovi [!] čakajo. A taki časi so minuli, pa ne samo pri nas, nego tudi v vseh onih krajih, kjer je industrija za železo doma. Naši delavci tudi dobro vedo, kako slabo gre v drugih tovarnah, n. pr. v Donawitzu, v Vitkovicah, v Ljubnu [Leobnu] in tako dalje, koliko tisoč in tisoč delavcev je bilo pred leti odslovljenih in kako konkurenco delajo ravno v železnini Amerika, Nemčija, Ogrska in tako dalje. Rečeno in izključeno pa tudi ni, da bi naši delavci na Javorniku še bolje ne zaslužili kakor danes, treba je samo malo zaupanja [!], malo več pridnosti

* Pisec je mogoče mislil na Jožeta Gostinčarja, ki je bil že deset let desna roka dr. J. Ev. Kreka v krščanskosocialni delavski organizaciji. Tisti Gostinčar, ki je prišel iz Ljubljane na Jesenice vodit stavko, je bil pa Jožetov sin, takrat dvajsetletni Ivan Nepomuk, stavec v Katoliški tiskarni.

in nekoliko potrpljenja in gotovo se bode plačilo danes ali jutri tudi tam gmotno poboljšalo. Gostinčar in dr. Krek pa sta se do dobra zmotila, meneč potom ‚Slovenca' tudi delavce na Savi nahujskati v stavko. Naj pišeta Krek in Gostinčar še toliko v ‚Slovencu' in naj se lažeta na vse pretege, dosegla ne bodeta ničesar, škode pa, katero bodeta delavstvu naredila, ne bodeta mogla nikoli opravičiti, še manj pa poplačati. S tem je stvar pojasnjena resnično in pravično. Nadalje se ne bodemo več brigali za one javorniške katoliške štrajkarje...«[8]

Istega dne je uradna »Laibacher Zeitung« (= Ljubljanski časnik) objavila o stavki dopis, ki je prav tako izšel iz ravnateljstva KID in ki se vsebinsko docela krije s prvim in drugim odstavkom pravkar navedenega dopisa v »Slovenskem Narodu«. Dopis v nemškem listu je nekoliko bolj poudaril, da je med javorniškimi delavci bilo le nekaj že izučenih s Save, »mnogo mladih pa na novo sprejetih«, a še ne uvežbanih, zaradi česar so bile storitve manjše od onih na Savi. Posebej pa ta dopis očita javorniškim stavkajočim, da »so pustili peči goreti v polnem obratu«, ko so delo nenadoma opustili in da so takó »podjetje samovoljno oškodovali«. Nadalje navaja, da sta ravnatelja KID izjavila delavski deputaciji, »da nikakor ne moreta dopustiti, da bi od njiju izsilili kakršnokoli zvišanje mezd«, hkrati pa tudi, da »sta pripravljena ugoditi vsem upravičenim željam, kakor hitro spet pričnо z delom«.[9] V dopisu je tudi celoten oklic ravnateljstva KID z dne 19. aprila na

13. Skupina javorniških valjavcev iz obdobja javorniško-jeseniške stavke

delavce, naj v četrtek 21. aprila zjutraj ob 6. uri pridejo na delo, sicer bodo na temelju službenega reda izgubili delo in jih potem ne bodo več sprejeli.

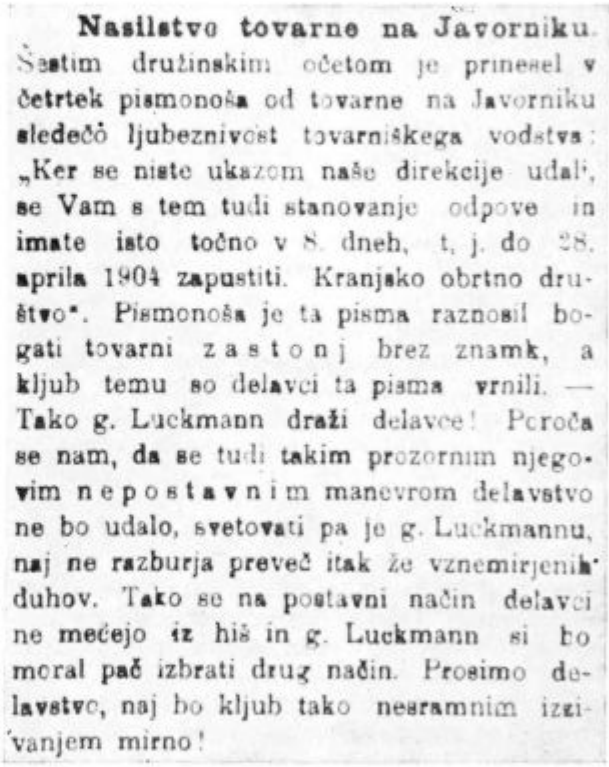
»Slovenski Narod« in z njim vred voditelj kranjske liberalne stranke dr. Ivan Tavčar sta torej stopila na stran KID proti stavkajočim javorniškim delavcem, v katerih sta se silila videti le od klerikalcev nahujskane zapeljance. Svoje stališče v tej smeri sta v nadaljnjem še vsestransko razvila in se končno z vsem poudarkom razglasila za zastopnika kapitalističnih interesov. O vsem tem bo še govora, a za zdaj se le ob njunem izhodišču vprašajmo: Kaj bi bilo stalo »Slovenski Narod«, ko bi bil prezrl namišljene potrebe liberalno-klerikalnega boja in podprl zahteve javorniških delavcev in podobno »Slovencu« priporočil Luckmannu, naj popusti? Njegovo ravnanje je mogoče obrazložiti le z zaskrbljenostjo, da se ne bi omajala trdnost nemško-liberalne zveze, ki je še preprečevala demokratiziranje volilnega reda za kranjski deželni zbor in z njim prevlado klerikalne večine nad predstavništvom obeh neklerikalnih strank v deželi. Tako je kranjsko liberalstvo gojilo samo svoje trenutne koristi in je zato beležilo v svoji zgodovini zgolj trenutne »zmage«, ki so jim za petami sledili kot pravično plačilo njegovi trajni porazi in hkrati klerikalni triumfi.

Stopnjevanje obeh nasprotnih kampanj

Spričo nasprotnih stališč »Slovenca« in »Slovenskega Naroda« do stavke javorniških delavcev se je to mezdno gibanje vključilo v okvir liberalno-klerikalnega boja, ki se je takrat sukal najbolj okrog omenjene demokratizacije deželnozborskega volilnega reda. »Slovenec« je naslednji dan, v soboto ali osmi dan stavke, v — domnevno dr. Krekovem — uvodniku pod naslovom »Za kruh in pravico« opozarjal na novo »ljudsko gibanje«, ki »se razvija v znamenju gospodarskih bojev, ozko zvezanih s političnimi borbami«. Kot primera z domačega področja je pisec navedel gibanje v tobačni tovarni v Ljubljani in stavko na Javorniku ter si zadal nalogo: »Osvetliti hočemo tukaj le političen pomen našega delavskega gibanja.« Za zahtevo splošne in enake volilne pravice, ki so jo klerikalci postavili v deželnem zboru in ki se ji upirajo zvezani slovenski in nemški liberalci, oboji koristniki privilegijev kurialnega volilnega sistema — je pisal »Slovenec« — »tiče zahteve, ki hočejo dvigniti ves politični in socialni položaj našega ljudstva ... Tako je vsa njihova [t. j. liberalcev] politika naperjena le k temu, da branijo ljudstvu dostop do samoobrambe in do lastne odločitve o samostojnih zadevah ... A ljudstvo ni slepo. V takih krajih, kakor so Jesenice in Javornik, pa ljudstvo še prej izpregleda, da so oni, ki ga pač rabijo za delo, a mu kratijo kruh izpred ust, ravno tisti, ki mu tudi kratijo politične pravice.«[10]

O javorniški stavki pa je isti »Slovenec« poročal najprej: »Nič ni pomagalo, da je ravnateljstvo tovarne na Javorniku z orožniško asistenco dalo razširiti po hišah oklic, da bodo domači delavci odpuščeni in da pridejo tuji delavci, ako stavkajoči takoj ne gredo na delo ... Mi smo

že v ponedeljek opisali, kako pravičen je boj delavstva na Javorniku, kjer hoče nemški kapital izrabljati najboljše moči našega ljudstva in [kjer] je pričel nastopati tako predrzno, da je na delavstvo hotel vplivati celo v smislu nemške politike ... Kdor še ni vedel, kako ozko so naši liberalci povezani z Nemci, ta lahko to razvidi iz včerajšnjega ‚Naroda', ki o stvari prinaša tako poročilo, kakor bi ga tovarna naročila in plačala ... ‚Slovenski Narod' je ponatisnil tista zavijanja, katera rabi njegov zaveznik gospod Luckmann, da bi se izvil iz zagate ... Včeraj se je v Ljubljani vršil sestanek zaupnikov delavstva [kajpak krščansko-socialnega], ki je izrazil delavcem na Javorniku svoje sočutje in simpatije za njihov pravični boj.«

Nasilstvo tovarne na Javorniku. Šestim družinskim očetom je prinesel v četrtek pismonoša od tovarne na Javorniku sledečo ljubeznivost tovarniškega vodstva: „Ker se niste ukazom naše direkcije udali, se Vam s tem tudi stanovanje odpove in imate isto točno v 8. dneh, t. j. do 28. aprila 1904 zapustiti. Kranjsko obrtno društvo". Pismonoša je ta pisma raznosil bogati tovarni zastonj brez znamk, a kljub temu so delavci ta pisma vrnili. — Tako g. Luckmann draži delavce! Poroča se nam, da se tudi takim prozornim njegovim nepostavnim manevrom delavstvo ne bo udalo, svetovati pa je g. Luckmannu, naj ne razburja preveč itak že vznemirjenih duhov. Tako se na postavni način delavci ne mečejo iz hiš in g. Luckmann si bo moral pač izbrati drug način. Prosimo delavstvo, naj bo kljub tako nesramnim izzivanjem mirno!

14. Izvleček iz časopisa »Slovenski Narod« o nasilju vodstva tovarne nad delavci; tudi nasilje je bilo eden od vzrokov za stavko.

V posebni notici pod naslovom »Nasilstvo tovarne na Javorniku« je isti list poročal še naslednje: »Šestim družinskim očetom je prinesel v četrtek pismonoša od tovarne na Javorniku sledečo ljubeznivost tovarniškega vodstva: ‚Ker se niste ukazom naše direkcije udali, se vam s tem tudi stanovanje odpove in ga imate točno v osmih dneh, t. j. do 28. aprila 1904 zapustiti ...' Delavci so ta pisma vrnili ... Prosimo delavstvo, naj bo kljub tako nesramnim izzivanjem mirno!«

Med telefonskimi in brzojavnimi poročili tega dne pa je »Slovenec« prinesel še pod naslovom »Stavka na Javorniku« besedilo interpelacije, ki jo je dr. Šušteršič z 20 drugimi državnozborskimi poslanci vložil 23. aprila na ministrskega predsednika kot vodjo ministrstva za notranje posle, o stavki na Javorniku in o nevarnosti, da se ji pridružijo tudi delavci na Savi, nakar bi stavkalo 1600 delavcev: »Stavka je posledica nezaslišanega izkoriščanja delavcev, katero KID dosledno izvršuje že od nekdaj. Namesto da bi družba ustregla opravičenim in nepretiranim željam delavcev, postopa na tak način, da delavce še bolj vznemirja, kar utegne razširiti stavko. Družba noče delavstvu pokazati nobene blagohotnosti, marveč ga prisiliti, da trpi sedanji način izkoriščanja. V tem oziru podpirajo družbo, kakor se vidi, c. kr. oblastva. Vsaj c. kr. orožništvo razvija jako čudno delavnost, ker se trudi, da delavci opuste stavko. Pravično pa bi bilo, ko bi c. kr. oblastva posredovala za stavkajoče delavce ter vse storila, da družba ustreže pravičnim zahtevam delavstva... Vlada bi mogla z odločnim posredovanjem prisiliti družbo, da odjenja. Seveda tega od deželne vlade barona Heina ne moremo pričakovati. Ta gospoda nima nobenega pojma o sedanjih socialnih nalogah, o pravicah revežev in zatiranih, o dolžnosti bogatih podjetnikov do onih, katerih delo ustvarja njihovo bogastvo. Ta gospoda pozna le pravice bogatinov, katerim z veseljem nudi državno pomoč. Le odločno postopanje osrednje vlade more takoj pomagati... Ali hoče g. ministrski predsednik odrediti, da naj c. kr. oblastva posredujejo na korist stavkajočih delavcev?«

Javorniška stavka je tako že v prvem tednu daleč prerasla lokalni okvir. Klerikalna stranka jo je s pridom izkoriščala v svojem boju zoper kranjskega deželnega predsednika barona Heina, pokrovitelja liberalnonemške zveze. Kranjska liberalna stranka pa si je iz svojih političnih računov v tem boju naravnost želela poraza javorniških delavcev in je skušala zanj tudi prispevati po »Slovenskem Narodu«, ki je v soboto — sedmi dan stavke — pisal o njej takole: »Stavka tovarniških delavcev na Javorniku traja še dalje in ni pričakovati, da bi se delavci kmalu vrnili na delo. KID pravi, da nikakor ni v položaju dovoliti večji akord od sedanjega, kakor to delavci zahtevajo, ker bi potem sploh ne mogla več izhajati. Delavci so pismeno razložili svojo zahtevo in sicer zahtevajo veliko večjo plačo, kakor je bila dosedaj. Tako n.pr. zahtevajo, da se 14 in 15 let starim dečkom plača na dan 2 kroni 40 vinarjev, starejšim delavcem pa ravno v istem razmerju poviša plača na dan za 2 do 3 krone. Tovarna poudarja, da zaradi konkurence ne more tem zahtevam ugoditi... Klerikalci so tako brezvestni, da štrajkajoče delavce na vse načine hujskajo, namesto da bi trezno preudarili vse okoliščine in mirno pretresli vprašanje, če je od stavke pričakovati kaj uspeha ali nič. Nam je pač vseeno, kaj počenjajo ti krščanskosocialni delavci. Če hočejo štrajkati, naj pa štrajkajo. Samo kot prijatelji [!], ki nismo čisto nič zainteresirani, in ker vemo, da delavci nimajo jasne sodbe, svetujemo, naj se delavci čimprej vrnejo na delo, ako nočejo sebe in svojih družin spraviti v veliko škodo. Iz popolnoma verodostojnega [!] vira smo namreč izvedeli, da hoče KID, če ne bo štrajka kmalu konec, tovarno za

železo na Javorniku sploh zapreti in svoja naročila oddati v izvrševanje drugim tovarnam, s katerimi ima prijateljske zveze. In kaj bo potem? Veliko družin bo trpelo. Sicer pa se mora reči, da se z lepo besedo povsod več doseže kakor s silo. Delavci bi bili prav lahko ostali pri delu in obenem začeli akcijo za zvišanje plač in prav nespametno [!] je bilo, da so štrajk kar tako na kratko začeli, zlasti ker v primeri z idrijskimi rudarji in z zagorskimi premogarji vendar dosti dobro stojé. V nobenem kraju na Kranjskem ni tako malo solz in tako malo pritožb za kruh kakor na Gorenjskem. Sicer pa klerikalci sami uvidevajo, da je ta štrajk brezupno početje, da nikakor ne bo rodil dobrega sadu. Toliko pošteni pa vendar niso, da bi delavcem dali pameten svet, nego skušajo, kakor je razvideti iz sinočnjega ‚Slovenca', še savške delavce naščuvati, da bi začeli štrajk. To je pač brezvestno... Delavci bodo že spoznali, kako nečiste namere imajo klerikalni agitatorji, a mi le želimo, da bi tedaj ne bilo že prepozno. Sicer je pa vsakdo sam kovač svoje sreče in zato tudi nič ne prikrivamo, da je nam vseeno [!], kako store javorniški delavci. Zaradi kuriozitete omenimo, da so ljubljanske cigararice [t. j. delavke v ljubljanski tobačni tovarni, organizirane v krščansko-socialni organizaciji] poslale stavkajočim delavcem znatno denarno podporo.«[11]

Krščanskosocialni shod na Javorniku

V naslednji — ponedeljski — številki »Slovenca« najdemo poleg podlistka »Spomini na Jesenice« z reportažo o slabih življenjskih pogojih tovarniških delavcev na Savi še telefonsko ali brzojavno poročilo o velikem shodu na Javorniku v nedeljo, 24. aprila.[12] Obširnejše poročilo o shodu in hkrati o položaju deveti dan stavke je izšlo dan kasneje — v torek — na prvi strani »Slovenca« pod naslovom »Delavski shod na Javorniku«. Javni ljudski shod je sklical »odbor stavkajočih delavcev na Javorniku«. Udeležba je bila »prav velikanska« (po poročilu s prejšnjega dne okoli 3000 ljudi). »Zborovalci so prihajali v velikih četah na zborovanje. Videlo se je, da se za upravičeni boj delavcev na Javorniku proti nasilnemu nemškemu kapitalu ne zanimajo le stavkajoči sami, marveč tudi delavstvo na Savi. — Nepristranski opazovalec je čital lahko na obrazih teh revežev, kako se jim je godilo, in da so res le neurejene razmere morale biti vzrok, da je to močno, revno in neorganizirano delavstvo na Javorniku stopilo v boj, v stavko proti bogati KID.« Po opisu vzrokov stavke in njenega poteka ugotavlja dopisnik: »V boju je izprevidelo delavstvo tudi, da brez močnega stanovskega društva ne bode moglo v prihodnosti varovati svojih koristi.« Proti »Slovenskemu Narodu«, ki »se zadira v zahteve delavcev na Javorniku«, poudarja, da ti »ne zahtevajo ničesar drugega kakor to, kar imajo njihovi sodelavci v tovarni na Savi«. Shoda se je v velikem številu udeležilo tudi delavstvo s Save, ki »je popolnoma na strani stavkajočega delavstva. Z obilnimi denarnimi prispevki podpira svoje stavkajoče sodelavce na Javorniku. Izjavilo se je pa tudi na shodu solidarno... z zahtevami svojih sotovarišev na Javorniku, in vodstvo KID naj bode prepričano, če se ne

ugodi v najkrajšem času zahtevam delavstva na Javorniku, bode stavkalo tudi delavstvo na Savi.« »Prepričano je pa tudi vse delavstvo KID«, nadaljuje dopisnik, »o potrebi strokovne organizacije... Delavstvo dobro ve, da le močno, nestrankarsko strokovno društvo bode izvojevalo delavstvu na miren in dostojen način njegove pravice. Pričakuje pa tudi od vodstva KID toliko socialne razsodnosti in takta, da ne bode zaviralo strokovnega združevanja.« Nadalje pričakuje od vodstva KID tudi še, »da bode delavskim nadzorovalnim organom naročilo, da ravnajo in občujejo z delavstvom kakor z ljudmi in ne kakor s psi. KID je nemško podjetje... [in] slab znak za nemško oliko in dostojnost je pač, da v industrialnem podjetju ‚kulturnega naroda' (?) psujejo delavce nadzorovalni organi s psi, norci, osli in s sličnimi izrazi nemške in narodnonapredne kulture. Največja sramota za prosvitljeno 20. stoletje je pa, da delavce celo pretepajo.« Tako so prihajala na dan nova odkritja o bednem položaju delavstva KID — šele tedaj, ko se je samo dvignilo in s svojo »divjo« stavko opozorilo svet — krščanskosocialni in ostali — nase in na svoje stiske. Dopisnik poudarja mirnost stavkajočih, spričo katere »mnogoštevilno zbrano orožništvo nima nikakega povoda posredovati«, in meni: »Prav nič ni potrebno, da se je določil prostor, kjer bi zapirali delavce.« Posebej opozarja, da so »vrli kmečki možje v ogromnem številu prišli na shod in s tem dokazali, da se strinjajo z zahtevami stavkajočega delavstva. Podpirajo pa vrli kmetje tudi s podporami stavkajoče delavstvo, za kar jim pač gre vsa čast in pohvala!« Vrhunec tega poročila o položaju tik pred razširjenjem stavke na Savo pa je gotovo v ugotovitvi, da »je vse delavstvo KID sedaj edino. Drži se delavstvo brez razlike strok in strank krasnega delavskega gesla: ‚Vsi za enega, eden za vse', ker dobro ve, da le pod tem geslom je zagotovljena delavstvu zmaga.« O shodu pove, da mu »je predsedoval vrli tovariš Glavič«, da »so govorili med drugimi: Gostinčar, Kočar in Moškerc« in da je sprejel naslednje resolucije:

»I. Stavkajoče delavstvo na Javorniku izjavlja, da ostane v stavki solidarno, dokler se njegovim upravičenim zahtevam ne ugodi.

II. Delavci v tovarni na Savi zahtevamo odločno, da se delavcem v tovarni na Javorniku takoj ugodi. Izjavljamo, da smo popolnoma edini in bomo napeli vse moči, da se to zgodi, in če ne, pripravljeni smo stopiti edini z delavci na Javorniku v boj.

III. Shod izjavlja zahvalo zastopniku V. kurije za Kranjsko, g. drž. poslancu dr. Šušteršiču in tovarišem za njihov možati nastop v državnem zboru za koristi stavkajočega delavstva.

IV. Shod obsoja najodločneje podlo pisanje lista »Slovenski Narod« o razmerah stavkajočega delavstva na Javorniku. Pričakuje, da noben zaveden delavec na nikak način ne podpira tega delavstvu sovražnega lista.

V. Proti deželnemu odboru delavstvo na Javorniku odločno protestira, da bi prisiljenci [zaporniki v prisilni delavnici, ki so delali dotlej pod stražo samo pri nakladanju in razkladanju na prostem] delali sedaj v tovarni na Javorniku... pod streho.«

Končno pove poročilo v »Slovencu« še to, da »se je shod vršil mirno in v najlepšem redu«, da »je bilo na shodu nekaj liberalčkov iz Radovljice in od drugod, ali so bili mirni in tihi«, in da se »vkljub opetovanim pozivom predsednika shoda ni nihče izven naznanjenih govornikov k besedi oglasil«.[13]

Zdaj se pa že lahko vprašamo — preden navedemo še nadaljnje važne novice o javorniško-jeseniški stavki iz iste številke »Slovenca« — : kje pa so bili socialni demokrati? Kaj ni bilo na Javorniku prav nobenega? Nemara res ne. Kaj pa je bilo z onimi na Savi? Bili so sestavni del delavske množice, ki je stopala v boj pod vodstvom krščanskih socialcev. Prav to nedeljo, 24. aprila, jih je obiskal delegat bodisi iz Trsta ali iz Ljubljane; a ker je njegovo poročilo izšlo v tržaškem »Rdečem praporu« šele 29. aprila (prejšnja številka z dne 22. aprila še ni poročala o javorniški stavki), ko se je stavka že razširila tudi na Jesenice, si ga ogledamo šele pozneje.

Isti »Slovenec« je lahko zavrnil gonjo »Slovenskega Naroda«, češ »da klerikalci ščuvajo delavce«, takole: »Ako je ‚Slovenec' branil opravičene zahteve delavstva, storil je le svojo človekoljubno in domovinsko dolžnost. Od ‚Naroda' pa je dovolj žalostno, da vedno očitneje služi za lakaja izvestni gospodi, kateri na ljubo delavstvo izdaja! Stavko na Javorniku so vsi delavci pričeli sami od sebe in mi smo zvedeli za stavko šele, ko je že dva dni trajala.«

Razširjenje stavke na Jesenice

V tem »Slovencu« najdemo še nekaj odmevov javorniške stavke, pa tudi že prva poročila o stavki na Savi, ki se je začela tistega dne. Pod značilnim naslovom »Iz Luckmannovega pašaluka« beremo: »Delavci na Javorniku nadaljujejo svoj boj, pripravljeni so na vse; samo to je izključeno, da bi za prejšnjo pasjo plačo kopičili KID dobičke. Solidarnost savških delavcev se kaže že v dejanjih. Sto delavk je že ostavilo delo ...« V posebnem poročilu z dne 25. aprila slika razpoloženje takole: »Navdušenje, ki je sedaj med ljudstvom in delavstvom v tej dolini, je nepopisno... Včeraj [v nedeljo] zvečer so delavke glasno pojoč in noseč slovenske trobojnice manjfestirale po Savi in na Jesenicah. Ljudstvo jih je navdušeno pozdravljalo. Pridružilo se jim je še nad tisoč delavcev in mirno pojoč so hodili po Savi in Javorniku. Ljudstvo pravi: To je moralo priti!« Iz nadaljnjega poročila z dne 26. aprila izvemo: »Danes [v torek] so nekateri oddelki, od katerih so drugi oddelki odvisni, v tovarni na Savi stopili v štrajk, med njimi vse delavke. Delavk je na Savi nad 100 in imajo grozno slabe plače po 13 do 14 goldinarjev na mesec. Vrh tega občujejo grdo z njimi. Zato so stopile prve v štrajk. Mojster Pogačar jih še celo vleče za ušesa in zmerja z vsemi mogočimi priimki. Tisti oddelek delavcev, ki je stopil danes v štrajk, je gospod ravnatelj milo prosil, da vsaj do opoldne delajo, ker je železo vroče, da ne bo škode.«

Enajsti dan javorniške stavke — v torek, 26. aprila — so ustavili delo tudi delavci v tovarni KID na Savi, in sicer ne vsi hkrati, ampak postopoma. »Slovenec« je naslednjega dne poročal na prvi strani v dopisu »Stavka na Savi«:

»Kar je bilo pričakovati, se je zgodilo. Delavstvo na Savi se je pridružilo svojim tovarišem na Javorniku in je stopilo v stavko. Gospodu Luckmannu je zdaj že gotovo žal, da je bil nasproti delavcem na Javorniku tako trd. S svojo trdoglavostjo, s svojimi zastarelimi ... nazori je

15. Cokle nosite in žgance jejte — je dejal direktor KID Karl Luckmann.

dosegel nasprotno, kar je želel. Danes stavka delavstvo na Savi in kakor smo čuli, tudi ono v Mojstrani [o tem potem ni več bilo nobene vesti]. Gospod Luckmann je sejal veter s svojim nepremišljenim postopanjem in žanje že sedaj vihar. Čudimo se pa tudi, zakaj poklicana oblastva niso vplivala na g. Luckmanna, da bi sklenil pošten mir s svojimi delavci. Luckmannovo postopanje poostruje položaj tako, da se naposled z njim še pogajati ne bodo hoteli. [To je bila pa prazna grožnja!] Ako že naši birokrati nimajo srca do delavstva, imeti bi morali pač toliko politične razsodnosti, da premislijo: Stavki delavstva na Javorniku bode brez dvojbe sledila ona na Savi. In če Sava stoji, žugajo delavci na Hrušici

in v Bohinju, ki gradijo železnico, da ustavijo delo tudi oni. Prav nič se ne bodemo čudili, če bode sledila delavskemu gibanju KID splošna stavka delavstva na Gorenjskem. Le malo, žalibog, je industrialnih podjetij na Gorenjskem, kjer bi ne imeli delavci dovolj povoda biti nezadovoljni. In boj tovarišev na Javorniku in na Savi jih spominja lastne bede ...

Kakor smo že poročali, so pričele s stavko ženske. Delavke [okoli 200] so imele na Savi po 30 krajcarjev in preddelavke po 60 krajcarjev na dan. Delovna doba je trajala dostikrat po 18 ur. Z delavkami je postopal neki paznik Pogačar na nečuven način ... jih zmerjal ... pre tepal ... vlekel za lase ... klofutal. Pri delu je mnogokrat prišlo kaki delavki slabo in tu je bila običajna tolažba: ‚Če ne morete delati, pa crknite.' ... Tako se je postopalo v začetku 20. stoletja na Kranjskem s slovenskimi delavkami v podjetju velekulturnega nemškega naroda ...

Stavkajoče delavke [pač njihove odposlanke] je gospod Luckmann sprejel prijazno in jim rekel, naj se, dokler traja stavka, pečajo s pletenjem in sličnimi ženskimi opravili.

Zgled ženskih delavk je vplival tudi na moško delavstvo. Delavci iz posameznih oddelkov so naznanili, da stopijo v stavko. Mirno in dostojno z živio-klici je oddelek za oddelkom popustil delo. Dovršili so pa tudi vse delo tako, da, kar je bilo dela začetega, se je tudi končalo. Škode in nagajivosti ni delavstvo naredilo nikjer. Kjer je bilo delo dokončano, pospravilo se je vse lepo v red, kakor pred praznikom, in šele potem, ko se je delo končalo in so pogasili ognje, so pričeli posamezni oddelki s stavko ...

Naj le pridejo na dan grehi savške tovarne! Naj le svet izve, zakaj je KID na leto imela po pol milijona čistega dobička ...«[14]

V polemični notici pod naslovom »Velika stavka na Gorenjskem« proti šovinističnemu »Grazer Tagblattu« (Graškemu dnevniku), ki je napadal stavkajoče Slovence, je isti »Slovenec« zapisal, »da bi nemško delavstvo, ako bi se kje tako godilo z njim, kakor se je z delavstvom na Jesenicah, pokazalo še na ves drugačen način zobe«, in — kot posebno zanimivost za nas — opozoril na to, da »tudi nemškonacionalni [t. j. nemške narodnosti] delavci na Savi z navdušenjem stavkajo in pravijo, če bi bili prej vedeli, da se da s Kranjci stavkati, bi bili še sami stavko povzročili«. V teh »Slovenčevih« besedah se razodeva kar nekaj momentov, pri katerih se moramo ustaviti. Prvič je v njih — morebiti nehoteno — priznanje, da so delavsko borbenost dotlej ovirali in dušili od zunaj, t. j. od podjetja, in od znotraj, t. j. od krščanskoponižne orientacije delavcev pod krščanskosocialnim vplivom in pod drugimi malomeščanskimi vplivi. Drugič je v njih izpričana popolna odsotnost vsakršnega narodnostnega nasprotstva med veliko slovensko večino in nemško delavsko manjšino, ki se ni niti najmanj čutila vezano z nemškim podjetjem v trenutku, ko so se mu postavili po robu slovenski delavci za skupne delavske koristi. Ta »Slovenčeva« ugotovitev najlepše zavrača tista nacionalistična izkrivljanja socialnega ali delavskega vprašanja pri KID v narodnostno vprašanje glede na odnos med večino slovenskega nekvalificiranega in manjkvalificiranega delavstva ter skoraj vseskozi

kvalificiranimi nemškimi delavci. Ko je »Slovenec« pisal o »nemškonacionalnih« delavcih, je tako označil Nemce po narodnosti, ne pa morebiti kot pristaše nemških nacionalističnih strank in organizacij.

V posebnem poročilu s Save pri Jesenicah je »Slovenec« z dne 27. aprila objavil še vest, da »se danes predloži spomenica [stavkajočih na Savi]. Glavna in skoraj edina zahteva delavcev na Savi je: delavcem na Javorniku naj se takoj ugodi, ravno tako delavcem na Savi, ki zahtevajo, da se jim zboljša plača in z njimi ravna dostojno.«

Končno je sporočil isti list še med »Ljubljanskimi novicami« — kakor bomo videli, nekoliko prehitro — »da se je danes popoldne odpeljal [iz Ljubljane] bataljon 17. pešpolka na Jesenice«.

»Slovenski Narod« z istega dne je prinesel pod naslovom »Stavka na Javorniku in na Savi« le kratko notico: »V ponedeljek zvečer se je zbralo na Savi okoli 300 delavcev in 120 delavk, ki so po Savi in Jesenicah prepevali in demonstrirali. Včeraj zjutraj se niso delavke k delu vrnile in od 11. ure dopoldne so odšli tudi delavci iz tovarne. Fužina na Savi popolnoma stoji in vsi delavci in delavke, okoli 1500, štrajkajo.«[15] Opozarjamo na dobro opazno težnjo, čimbolj zmanjšati obseg večernih demonstracij, pri katerih morebiti res ni bilo več od 300 delavcev in 120 delavk — le kdo jih je tako štel in imel interes, da se takšne pedantno smešne številke objavijo! K razširjenju stavke na Savo »Slovenski narod« ni imel kaj povedati. Sporočil je le, da »se je 60 orožnikov odpeljalo na Jesenice, kjer štrajkajo tovarniški delavci«.[16] Pač pa je »Laibacher Zeitung« istega dne, 27. aprila, prinesla daljše poročilo, ki je po opisu nedeljskega shoda in njegovih sklepov takole prikazalo razširjenje stavke na Savo:

»V torek [26. aprila] zjutraj so se na Savi zaposlene zavijalke (Packerinnen) — okrog 120 žena in deklet — lotile hujskanja (haranguierten) delavcev na Savi, naj se priključijo stavki, in so same ustavile delo. Nato so delavci težke proge odrekli delo in šli od oddelka do oddelka ter trgali delavce od dela tako, da so še v teku dopoldneva vsi delavci zapustili obrat. Le s težavo je bilo mogoče pridržati one, ki so zaposleni pri martinovkah, tako dolgo, da so bila polnjenja (Chargen) gotova in peči oskrbljene, kar se je zgodilo do ene; nato so odšli tudi ti delavci in pustili v obratu le uradnike, mojstre in prisiljence. Prisiljenci so vsaj razkladali vagone. Delavci so doslej mirni. Delavke so izročile ravnateljstvu spomenico, v kateri zahtevajo odpust mojstra in preddelavca, kakor tudi višje mezde. Agitacijo vodita krščanskosocialna voditelja Gostinčar in Moškerc [ime je bilo popačeno v Mostič], ki imata svoj glavni sedež na Javorniku in prirejata shode vsak dan. Ravnateljstvo družbe je sklenilo, da mirno počaka, dokler delavci, katerih zahteve mu niso bile sporočene, spet gredo na delo, in da ne ugodi nobenim zahtevam, dokler se delo spet ne začne.«[17]

Z razširjanjem stavke na Savo se je število stavkajočih petkratno do šestkratno povečalo in se je situacija izredno zaostrila. Bolj zaostriti se glede na značaj obeh taborov, ki sta si stala nasproti, ni več mogla. Samo še vojaštvo je moglo pristopiti kot višja varnostna sila in s stra-

žami in patruljami zasesti Jesenice in Javornik. Stavka je v političnem smislu dozorela in zahtevala zaključek.

»Slovenec« je v sredo, 28. aprila — tretji dan savske stavke in trinajsti javorniške — značilno mirno in kratko poročal o položaju dne 27. aprila: »Današnji dan je bil miren. Delavci na Savi so bili pri Luckmannu, ki je rekel, da se nobenega na svetu ne boji. Ljudstvo, ki je v ponedeljek manifestiralo po Jesenicah, je nagnal s ‚pustnimi šemami'. Rekel je tudi, da je naročil bataljon vojakov. Za jutri, v četrtek [28. aprila], je naznanjen javni društveni shod na Savi. Ljudstvo in delavci so navdušeni. Nikdo ne bo šel prej delat, dokler se delavcem na Javorniku ne ugodi. Tudi so delavci zahtevali za tiste delavce, ki imajo manj plače kakor tri krone, plačo treh kron. Zahtevajo tudi, da se delavkam ugodi, jih več ne pretepava, zmerja in psuje... Sedaj stavka 1700 delavcev in delavk.«[18]

V istem »Slovencu« najdemo poleg zavračanja napadov nemškonacionalnega dnevnika v Gradcu »Tagespost« (=Dnevna pošta) na slovenske klerikalce, češ da »nevedne mase hujskajo zoper avtoriteto in postavo«, in na stavkajoče delavce, češ »da so začeli stavkati s silovitimi izgredi«, še bolj zanimive notice o novih varnostnih ukrepih oblastev. Pod naslovom »Luckmann dobiva pomoč« beremo: »Izvanredne odredbe so se ukrenile, da je nekako obsedno stanje na Savi in Jesenicah. Ob 8. uri zvečer morajo biti vse gostilne zaprte.« Nadalje izvemo, »da je 45 orožnikov danes došlo na Savo«, med »Ljubljanskimi novicami« pa, »da se je na Jesenice odpeljalo 60 orožnikov.« Končno imamo še demánti, da »na Jesenice niso došli vojaki domačega pešpolka; bilo je pač pripravljenih za to včeraj 100 mož, a se je takoj včeraj popoldne ukaz za odhod razveljavil.«

Iz te zadnje vesti moramo sklepati, da je pri deželni vladi — okrog barona Heina — prevladalo mnenje, da je stavkovni val že dosegel vrhunec in da bo stavko mogoče brž zaključiti. Nemara so se za kulisami že dogovorili, kako bodo organi cerkve in oblasti posredovalno posegli v razredni konflikt.

Odbor stavkajočih na Javorniku je »v imenu delavcev« objavil v istem »Slovencu« naslednjo »Izjavo«: »Delavci na Javorniku odločno protestiramo proti [listoma] ‚Slovenskemu Narodu' in ‚Deutsche Stimmen' [Nemški glasovi], ki pravita, da smo v tovarni napravili škodo. Delavci so vse podelali, kar je bilo vročega železa, če pa je gospod mojster še enkrat vložil v peč, nismo mi odgovorni, ker smo že prej izjavili, da več, kar je sedaj v peči, ne bomo izgotovili. Torej, če je kaj škode, nismo delavci krivi, ampak drugi.«

Socialnodemokratska zadrega ob stavki

Javorniško-jeseniška stavka je še trajala in je bila ravno na višku, ko je prišla do besede tudi slovenska socialna demokracija v svojem malem tedenskem glasilu, v Trstu izhajajočem »Rdečem praporu«. Ta njegova številka (18.) je izšla ravno še toliko »pravočasno«, da še ni mogla javiti zaključka stavke, namreč v petek, 29. aprila 1904, t. j. na

dan, ko so vsi trije ljubljanski dnevniki — oba slovenska in nemški — njen konec že oznanili.

Urednikoma »Rdečega prapora« Josipu Kopaču in Karlu Linhartu ni bilo prijetno pri srcu ob dejstvu, da je bil velik delavski boj v tako pomembnem industrijskem središču — pod klerikalnim vodstvom in da se socialna demokracija, tako rekoč poklicna zastopnica delavskih interesov, ki si je za to zastopstvo lastila izključno pravico in sposobnost, sploh ni v njem uveljavila niti kot postranska sila.

Prav v tej številki »Rdečega prapora« je pisec uvodnika »Prvi majnik in proletariat« — po vsej priliki Karl Linhart — mimogrede mahnil po jeseniških delavcih, češ da »se bijejo med seboj, ne za svoj blagostan, pač pa za — katoliško in luteransko vero!«[19] To je bil očitek jeseniškim socialistom, da so se odmaknili od delavskega boja in se preselili na jalovo versko področje. Ta očitek je dozorel pod vtisom javorniško-jeseniškega stavkovnega dogajanja, pri katerem so bili domači socialisti — bodisi luteranske ali katoliške veroizpovedi — le gledalci in udeleženci, krščanski socialci pa vodniki delavskega boja.

Isti »Rdeči prapor« je prinesel dve poročili o tem boju. Prvo zgolj kratko obvestilo — pod naslovom »Stavka na Javorniku« — so napisali v uredništvu še pred razširitvijo stavke samo na osnovi časniških poročil o njej: »Delavci tovarne KID so stopili v stavko, ko jim je ravnateljstvo plačo izgrižalo. Ta izkoriščevalna družba, ki ima tudi v Trstu svojo tovarno, kjer so delavci na nečloveški način izkoriščani, je pognala 400 delavcev v obupen štrajk. Zmagala bode seveda [!] družba, ker delavci so neorganizirani. Družba pa je močna in v zvezi z močno Montansko družbo.« V napovedi, da bo »seveda družba zmagala«, se je izlila zagrenjenost socialnih demokratov, ki so v njej tudi našli tolažbo za to, da so izrinjeni iz takšnega delavskega boja. Z njo so že vnaprej hoteli uveljaviti svojo poklicno večvrednost pri pripravljanju in vodenju stavk nad krščanskosocialnimi nasprotniki, ki jim je bilo treba odrekati modrost, potrebno za delavsko zmago...

Drugo poročilo v istem »Rdečem praporu« — pod naslovom »Stavka na Savi in Javorniku« — pa je napisal neznan, ker nepodpisan poročevalec pod neposrednim vtisom tega delavskega boja: »V nedeljo sem bil na Jesenicah in na Javorniku, da poizvem o stanju stavke. Razlogi stavke so — kot povsod — nečloveško odškodovanje za živinsko delo... Delo v tovarni na Javorniku se je pravzaprav šele meseca januarja pričelo... [in] takoj so delavce veliko slabeje plačevali, kot je to navada na Savi. To je delavstvo od dne do dne bolj razburjalo. Ker to delavstvo ni organizirano, ni našlo, kar je naravno, drugega sredstva v samoobrambi kot — stavko. Štiri mesece je trpelo bedno delavstvo v tej tovarni najhujše pomanjkanje. Vse prošnje so se izjalovile — posledica tega brezmejnega izkoriščanja je morala [delavski poročevalec je tu zapisal »mogla« v pomenu »morala«] biti stavka. Vsi shodi — ki bi imeli posvetovalen namen med delavci — so bili prepovedani [?], da bi širša javnost ne izvedela, kako se ubogim trpinom na gorenjskih planinah godi. Dne 26. aprila so stopili tudi delavci tovarne na Savi iz solidarnosti v stavko. Vseh stavkajočih je dosedaj 1600. Kaj

pa je storila družba, kateri na čelu stoji liberalni Luckmann iz Ljubljane? Mesto da bi se z delavci pogajala, kakor to store tovarnarji modernih industrij, je izdala tiskane oklice, da se ono delavstvo, ki ne bode pričelo v četrtek delo, od službe odpusti, vsem onim delavcem pa, ki so v družbenih stanovanjih, se ta do 28. t. m. odpovedo. Klical je arestante iz ljubljanske prisilnice, da delajo v tovarni kot stavkolomci. Plače so 1 krona 50 vinarjev za moške, za ženske pa 1 krona. Gostilničar Noč, vulgo Čebular, kot poslušni hlapec Luckmanna, je pri njem stanujočim delavcem odpovedal stanovanje. To si delavci dobro zapomnite. Klerikalna garda je v polnem številu priromala na Savo, da bi delala propagando za svojo podlo stranko. Oni si mislijo, voda je skaljena [!] — zdaj ali nikdar se nam nudi prilika v kalnem ribariti. Ali delavci bodejo iz te stavke izvajali konsekvence in liberalnega ter klerikalnega izkoriščevalca pognali v beg. Sodrugi! Spominjajte se v boju stoječih vaših tovarišev, podpirajte jih po svoji moči, ker njihova zmaga je vaša zmaga!«

V tem poročilu ni več napovedi o neizbežnem porazu stavke. V zaključnem pozivu »sodrugom«, t. j. delavcem-socialnim demokratom, je »Rdeči prapor« to stavko neorganiziranih delavcev na Javorniku in Savi pravilno sprejel kot del boja vsega delavskega razreda, pri tem pa je zamolčal okolnost, da je te neorganizirane delavce v boju vodila prav tista »klerikalna garda«, ki ji očita, da se je »v polnem številu« lotila »ribarjenja v kalnem«! Vzporejanje stavke s »skaljeno vodo« je prav za lase privlečeno. Za tem izrazom se je skrivalo za socialno demokracijo res žalostno dejstvo, da se v stavki zaradi nedoraslosti svojih tamkajšnjih kadrov — kolikor je sploh mogoče govoriti, da so tam tedaj bili kakšni njeni kadri — sploh ni uveljavila!

Zaključek stavke

Trinajsti dan javorniške stavke in tretji dan jeseniške (savske) — 28. aprila 1904 — je prinesel tudi njen — vsekakor originalen in v naslednjih dneh tako različno ocenjevan — zaključek.

»Slovenec« je naslednjega dne, 29. aprila, med telefonskimi in brzojavnimi poročili pod naslovom »Štrajk na Javorniku in na Savi je končan« sporočil z Jesenic: »Posredovanju g. župnikov Koširja in Zabukovca in okrajnega glavarja se je posrečilo včeraj [28. aprila] doseči to, za kar so delavci na Javorniku štrajkali. Luckmann se je vdal. Veselje nad zmago je velikansko. Velike mase so hodile včeraj zvečer skupno po cestah, prirejena je bila tudi velikanska baklada s tovarniško godbo. Živela delavska vzajemnost! Ljudstvo je spoznalo svoje prijatelje in svoje sovražnike. Tudi dva tuja socialna demokrata sta prišla, eden iz Gradca in Breskvar iz Ljubljane, toda ne k delavcem, ampak k Luckmannu. Ljudje so čutili, da izdajata delavsko stvar. Razburjena množica bi bila kmalu oba dobro pretepla. Le posredovanju naših mož in treznosti delavstva se imata zahvaliti, da se to ni zgodilo. Danes se je pričelo delo v Martinovi peči [= pečeh, saj so bile štiri martinovke], ostalo delo se prične v ponedeljek [t. j. štiri dni po zaključeni stavki].«[20]

»Slovenski Narod« od istega dne pa je poročal o zaključku stavke: »Štrajk na Javorniku in na Savi je bil včeraj ob 5. uri končan; vsi delavci na Savi in na Javorniku pojdejo na delo. Včeraj dopoldne ob 10. uri sta prišla župnik Zabukovec in župnik Košir k ravnateljema Luckmannu in Trappenu, jima razložila revščino delavcev in položaj štrajkajočih ter rekla, da je najbolje, če se štrajku naredi konec. Oba župnika sta izjavila, da sta v tem žalostnem trenutku popolnoma na strani tovarne [?!]. Ravnatelj Luckmann je poudarjal, da on med delavci nikogar ne protežira, pa tudi nikogar ne zatira. Delavci — je rekel — so se mu izkazali jako nehvaležne; ne da bi bili obrazložili svoj položaj, ne da bi bili poskusili se z njim sporazumeti, so kar na kratko delo popustili. Škodovali so s tem tovarni, škodovali so sami sebi in grešili proti postavi, ker so orodje proč zagnali in delo popustili, povrhu pa so še savške delavce pregovorili za štrajk ... Po dolgem pogovoru je končno Luckmann izjavil: Dobro — ako pridejo delavci spet na delo, bodo oni z Javornika in oni s Save kakor doslej enako postavljeni. Plačani bodo savški in javorniški delavci enako po njihovih kategorijah in po njihovem delovanju, zaradi štrajka ne bo nihče od dela odslovljen; vse pogoje, ki so jih delavci tekom tega štrajka stavili, je ravnatelj Luckmann odklonil. Popoldne je prišel Gostinčar in je v imenu štrajkajočih delavcev naznanil ravnatelju Trappenu, da so delavci zadovoljni opustiti štrajk in da pridejo radi takoj na delo. Na Savi se je začelo že danes z delom, na Javorniku se začne v ponedeljek.«[21]

Naslednjega dne je »Slovenski Narod« že prešel v vprašanju, ali je zaključek stavke pomenil uspeh ali poraz delavstva, v polemiko s »Slovencem«: »Štrajk na Javorniku in na Savi je, kakor smo včeraj poročali, končan. Zaradi štrajkanja so delavci izgubili na zaslužku 14 do 16 tisoč kron. To kaže, da je bil štrajk jako drago početje. ‚Slovenec' naznanja konec štrajka na način, kakor da so delavci dosegli kdo ve kak uspeh. Zmaga je naša — vpije na vse grlo. Mi privoščimo delavcem vsak uspeh, ki so ga dosegli, ali vse to vpitje se nam zdi jako sumljivo. ‚Slovenec' pravi: Mi smo zmagali — ravnatelj Luckmann pa pravi isto tako, jaz sem zmagal. Kje je resnica? Če je ravnatelj Luckmann delavcem res rekel: Pojdite delat in kadar začnete delati, bom jaz vaš zaslužek preračunal ter vam po svoji moči ustregel, — če je ravnatelj Luckmann res vse druge zahteve kratko malo odklonil ter le obljubil splošen pardon — potem vsakdo lahko spozna, v koliko je opravičeno ‚Slovenčevo' klicanje ‚Mi smo zmagali'. Ni naš namen, da bi se danes spuščali v razpravo o tem štrajku. Še so delavci preveč razgreti, da bi se moglo mirno in pametno govoriti o tem štrajku. Govorili pa bomo o tej stvari čez nekaj časa in povedali svoje mnenje, in tedaj se bodo marsikakemu gostilniškemu kričaču oči odprle.«[22] Res je nekaj dni pozneje usmerjevalec »Slovenskega Naroda« in kranjske liberalne politike dr. Ivan Tavčar napisal ob tem štrajku takšno »mirno in pametno — razpravo«, da so se morale in se morajo ob njej marsikomu oči odpirati od — začudenja ...

Krščanskosocialno triumfiranje

A medtem ko se je v Tavčarjevi glavi ta »razprava« šele pripravljala, je ob zaključeni gorenjski stavki krščanskosocialna akcija v »Slovencu« slavila svoj največji triumf. V nepodpisanem uvodniku »V edinosti je moč!« je 30. aprila dr. Krek menil, da je gorenjsko delavstvo dalo zgled vsemu slovenskemu narodu: »V edinosti je moč! To je rešilno geslo za sedanji politični položaj v kranjski deželi — to je rešilna beseda za naše obmejne Slovence! Ali se ne pridružuje zgodovini dvotedenske stavke na Javorniku tudi vesel narodni moment? Kaže nam, da je povsod organizacija ljudstva tista sila, ki ohranjuje moralnost naših ljudi, ki jim daje pogum za bodočnost in nado do ohranitve ... narodne individualnosti ...«[23]

Za uvodnikom na prvi strani pa je isti »Slovenec« prinesel dopis »Boj na Javorniku« s Save z dne 28. aprila — bržčas tudi iz dr. J. E. Krekovega peresa — v treh poglavjih.

Pod prvim podnaslovom »Stavka končana« beremo: »V petek [prav: v četrtek, 28. aprila, ki je tudi naveden kot datum dopisa] popoldne se je končal boj med KID oziroma Luckmannom in savškimi in javorniškimi delavci. Po posredovanju obeh župnikov omenjenih far, po res plemenitem [!] prizadevanju okrajnega glavarja, predvsem pa seveda po moški, zreli odločnosti delavcev samih, se je vse srečno končalo. Javorniški delavci dobe isto plačo kakor njihovi tovariši na Savi, na Savi se akordne plače ne poslabšajo [!], zavoljo stavke ne bo nihče imel ničesar trpeti in tudi delavkam se zagotovi boljše, pravično ravnanje. To je prinesla deputacija delavstva od Luckmanna k shodu, kjer je bilo zbranih nad 2000 ljudi, in tam so se ti pogoji soglasno sprejeli ... Delavci so s treznim premislekom poudarjali le take zahteve, ki se morajo brž izpolniti [»izpremeniti« je tiskovna napaka].

Marsikaj je seveda še zboljšanja potrebno; tako zlasti pri nekaterih oddelkih, n. pr. pri valjalcih delovna doba in pa odmori med delom, kakor tudi najmanjše plače za šihto. Upati smemo, da se te stvari urede odslej mirnim potom. Stavka je izučila Luckmanna in delavce. Ti so šli zedinjeni kot eno telo iz nje, utrjeno v moški samozavesti ... zaupni v bodočnost brez sanjarstva. [Delavstvo] organizovano je, in še nekaj: polno odkritega, moškega preziranja do liberalnih kapitalističnih podrepnikov, polno zavestnega gnusa nad ‚Slovenskim Narodom'. Luckmann se je vendarle pokazal mož poštenjak [!], ki mu pravičnost ni še prazna beseda. Delavci to vedo in trezno in pošteno presojajo njegovo ravnanje ...«

Pod nadaljnjim podnaslovom »Socialni demokratje« izvemo: »Prismolila sta se dva socialna demokrata včeraj na Savo: tajnik socialnodemokraške kovinarske zveze iz Gradca [Julius Hilari] in za mešetarja ž njim Breskvar iz Ljubljane. Nekaj ključavničarjev sta spravila skupaj. Kaj sta jim kvasila, ne vemo. To pa vemo, da je graški romar sam na svojo pest šel k Luckmannu. Njegovega pogovora ne moremo kontrolirati. Le to vemo, da so se delavci baš jeli razgovarjati na temelju svojih izkušenj [?!], kako so socialnodemokraški voditelji dostopni kaki pri-

jazni besedi, če je ž njo združeno kaj cvenka [!] ... Ta Gradčan ... je šel po dolgem pogovoru med delavce in jim dejal, da vse ve, kako so plačani, in pristavil: ‚Delat pojte, ko se organizirate, pa štrajkajte!' To je govoril ta mož ob 2. uri, ob 5. uri je pa že Luckmann sprejel delavske pogoje. Delavci so po naravnem nagonu čutili, da jih ta dva agitatorja moreta le razdvojiti in razsrdili so se nad njima, da je bilo treba resnega pomirjevanja. Moški so ju nato pustili; a tu so se spravile nadnju ženske in so jima odločno zažugale, da ju nabijejo, če se brž ne odstranita. Potepeno sta jo odlezla proti Javorniku. Socialnodemokraški delavci sami v ogromni večini obsojajo postopanje graškega sitneža.«

Tretji del dopisa ima podnaslov »Shod«: »Ob štirih je bil javen shod pri Markežu; ogromna množica ljudstva se je zbrala. Veličasten je bil pogled na to ljudstvo, ki se je v par dneh boja utrdilo v medsebojni ljubezni in resni samozavesti. Za tovariše na Javorniku so stali v boju delavci na Savi; brat za brata! Predsedoval je Glavič. Govoril je o organizaciji dr. Krek; med njegovim govorom je prišla deputacija od Luckmanna. Gostinčar je naznanil, kaj je opravila. Ob splošnem navdušenju se je shod mirno vršil.« Nato »se je zbrala tovarniška godba in ... se je pričel slovesen sprevod od Jesenic do Javornika. Luckmann je bil sam zadovoljen s tem. Težki dnevi boja so se brez boli v srcu za obe strani častno končali. Živelo zavedno delavstvo!« V zaključku je pisec takole povzel nauke stavke za delavce in za — Luckmanna:

»V tej stavki so se delavci veliko naučili, spoznali so, kaj premore edinost, kaj premore organizirano delavstvo, in gotovo je korist te stavke večja, kot je materialna škoda, ki jo ima od nje. Ta stavka je začetek nove dobe na Jesenicah in Javorniku. Delavstvo se je začelo zavedati svoje moči in spoznalo je, kje ima prave prijatelje.

Pa tudi g. Luckmann se je lahko veliko naučil. Priti je moral do spoznanja, da delavec nima samo dolžnosti, marveč tudi pravice, in če se mu pravice kratijo, je delodajalec kot poštenjak dolžan ustreči njegovim pravičnim zahtevam. Naj se zavednih organiziranih delavcev nikar ne boji! ... Naj bo on zvest do delavcev, pa mu bodo delali delavci, ki so mu prodali svojo delavsko moč in razum, zvesto, in če bo on imel srce do delavcev, naj se ne boji, delavci ga bodo ljubili [!] — in ne bo se mu treba bati — nove stavke.«

Krek je torej na vsej črti zagovarjal delavski boj, hkrati pa je Luckmannu kot poraženemu naklonil kopico lepih besed in ga z njimi prepričeval, da je klerikalna stranka slej ko prej pripravljena priznavati in upoštevati njegove in njegove družbe kapitalistične pozicije. Socialni demokrat res ne bi mogel govoriti tako spričo svojega razrednobojnega stališča, ki pa nikakor ni bilo stališče Kreka in njegovega krščanskega socialstva! A čeprav tako ne bi govoril, bi tudi socialni demokrat dejansko vendarle »priznaval« kapitalistične pozicije Luckmanna in njegove družbe, ki jim je njegov socializem načeloma pretil. Julius Hilari, tajnik zveze avstrijskih kovinarjev v Gradcu, ni šel za obema župnikoma k Luckmannu 28. aprila 1904 nemara zato, da bi mu

napovedal ostrejši boj, marveč zato, da se mu predstavi kot zastopnik dela delavcev in poizve o namerah ravnateljstva glede na zaključek stavke. Krek pa je imel še poseben razlog za to, da je — ne da bi bil kaj žrtvoval od moralnih pridobitev javorniško-jeseniškega delavstva v stavki — delal poudarjene poklone Luckmannu. Pomisliti moramo — o tem bomo še nekaj izvedeli — da je slovenska klerikalna stavka proti KID morala izzvati neko zaskrbljenost v kapitalističnih krogih. Stavke dotlej niso bile stvar klerikalcev, njihove organizacije in njihovega javnega mnenja, ampak le zadeve delavske socialne demokracije, ki je imela spričo tako malo pomembnega slovenskega socialističnega časništva le omejeno veljavo v javnem mnenju. Je mar res vstal med Slovenci nov sovražnik meščanskemu redu? Saj takšne stavke, kakršna je bila javorniško-jeseniška, rušijo ta red ali vsaj vodijo k njegovemu rušenju! Takšne bojazni so se pojavile med kapitalističnimi krogi in v vladajoči birokraciji. Le če upoštevamo ta preplah zgoraj, lahko prav razumemo tudi Tavčarjevo opiranje liberalnih političnih pozicij v deželi navzgor in njegovo popolno brezbrižnost za ljudstvo tam spodaj ...

Rečemo lahko, da si lepšega zaključka stavke nista mogla želeti niti Krek in Šušteršič, ki sta bila v zadnji instanci voditelja, politična predstavnika stavkajočega javorniško-jeseniškega delavstva, niti ravnatelja KID Luckmann in Trappen, ki sta si tako zavarovala celo možnost, da se razglašata za neporažena!

Liberalno-klerikalne polemike o (ne)uspehu stavke

Pravda, ki se je tedaj vnela o tem, koliko sta imela ravnatelja Luckmann in Trappen prav s sebi v prid prirejenimi pojasnili, koliko pa župnika Zabukovec in Košir s svojo, tem pojasnilom nasprotno verzijo, niti najmanj ni mogla odvrniti od KID posledic njenega nedvomnega poraza. Njeno delavstvo si je v boju pridobilo veliko moralno korist. To ni bilo več delavstvo izpred stavke, ki ga je tovarna patriarhalno vodila ne samo pri delu, ampak tudi še poskušala tako voditi izven delovnega odnosa, n. pr. pri občinskih volitvah. Tiste tradicionalne pohlevne podrejenosti železarjev podjetju je bilo nepreklicno konec! Delavstvo si je priborilo novo izhodišče, ki ga dotlej ni imelo. Kako ga bo izkoristilo v prihodnosti, tega mu stavka s svojim izidom ni predpisala, kakor bi se utegnilo zgoditi bodisi s stavko, v kateri bi podjetje moralo odkrito kapitulirati, ali s stavko, iz katere bi izšlo delavstvo poraženo in zatrto. V obeh teh dveh primerih — tudi v drugem kljub vsej demoralizaciji, ki bi utegnila po porazu med delavstvom trenutno zavladati — bi bila nujno na vidiku nadaljnja zaostritev razrednega nasprotja. Sporazumna rešitev, ki so jo predstavniki obeh strani zvarili 28. aprila, pa nujnost takšne zaostritve ni nosila v sebi. Predvsem zato je bila obema partnerjema pri razrešitvi spora najbolj všeč.

»Slovenec« je v isti številki za uvodnikom »V edinosti je moč!« in za tridelnim dopisom o zaključku stavke zavračal »Laži delavskih sovražnikov«, in sicer najprej onih v »Laibacher Zeitung«, ki je pisala, kakor da Luckmann ni zvedel za zahteve delavcev na Savi, preden so

se pridružili stavki; zadevo je prikazal takole: »Resolucije [nedeljskega shoda] so delavci na Savi že v ponedeljek izročili ustmeno [torej sporočili!] in sicer po deputaciji g. Luckmannu. Ko ni hotel g. Luckmann ugoditi in tudi nič obljubiti, so delavci stopili v štrajk. Potem so mu izročili še enkrat pismene zahteve.« »Slovenskega Naroda« trditev, češ da »je vse pogoje, ki so jih delavci stavili, ravnatelj Luckmann odklonil«, je »Slovenec« zavračal takole: »Ta je pa debela! Šele, ko je delavcem g. Luckmann priznal to, za kar so štrajkali, so šli na delo. Sicer ‚Narod' sam pripozna, da je Luckmann priznal ono, kar so delavci zahtevali, stavek pozneje pa ta neumni list zapiše ono, kar je želel, a se zgodilo ni. Ako bi g. Luckmann ne ugodil delavcem, bi o koncu štrajka niti govora ne bilo. Smejali smo se tudi, ko smo čuli, da ‚Narod' pravi, da sta se župnika postavila popolnoma na stran tovarne! Saj ‚Narod' sam piše, da sta župnika razlagala g. Luckmannu revščino delavcev (to se menda po ‚Narodu' pravi, postaviti se na stran tovarne) in položaj stavkajočih ter rekla, da je najbolje, če se štrajku naredi konec. V tem oziru sta pač prijateljsko svetovala tovarni, naj ugodi delavcem, ker za tovarno je bilo v prvi vrsti najbolje, da se je vdala, kajti tako poštenih, vrlih delavcev, kakršne ima sedaj, bi več ne dobila. To je menda g. Luckmann tudi uvidel. Sicer pa ima štrajk še to ugodno posledico, da so delavci uvideli, kaj premorejo, če so edini. Ako se sedaj delavski sovražniki hočejo tolažiti z lažmi, prosto jim. Delavstvo je zmagalo in se zaveda svoje moči!«

Posebno polemično notico je »Slovenec« naslovil »Socialni demokrati in delavstvo«. Umljivo je vzel kot dober cilj napada tisti stavek iz »Rdečega prapora«, na katerega smo že zgoraj opozorili: »Zmagala bo seveda družba, ker delavci niso organizirani.« »Slovenec« pripominja, da »je ‚Arbeiterzeitung' [= Delavski list, osrednje dunajsko glasilo socialne demokracije] tudi kratko omenila stavko s pristavkom, da niso delavci organizirani«. »Potem« — tako zavrača oba socialnodemokratska lista — »si misli jud [pogostna krščanskosocialna oznaka za socialnodemokratske voditelje], morajo propasti. Od druge socialnodemokraške strani [tu je mišljena brzkone Hilarijeva izjava na Jesenicah, omenjena v tridelnem dopisu] se jim je [tudi] namignilo, da — niso organizirani. Tako socialna demokracija ni nič storila na Savi in Javorniku, ampak je pokazala svojo odkrito željo, da bi delavstvo propadlo, češ potem ga laže dobimo. Za kaj gre tukaj socialnim demokratom? Edino le za to, da bi v svojo strankarsko blagajno dobili delavske groše kot strankarski davek. Oni morajo dobiti mnogo denarja, da nič ne store. Naše delavstvo jih je zdaj spoznalo in ne bo tako neumno, da bi svoje trdo prislužene denarje pošiljalo na Dunaj, da bi se ž njimi plačevali judovski voditelji, ki nič ne delajo, ampak osnovalo si bo povsod svoja lastna strokovna društva, v katerih se bo potegovalo za pravično stvar in za zboljšanje svojega stanja. To je najboljši odgovor na socialdemokraško grabežljivost.«

Končno je isti »Slovenec« objavil dve javni zahvali obeh stavkovnih odborov — z Javornika in s Save — vsem podpornikom in še ugotovil z zadovoljstvom, da »celjska ‚Domovina' [tednik tedaj še enotne sloven-

ske narodne stranke na Štajerskem] ob stavki na Gorenjskem piše: ‚Zelo čudno je pisanje ljubljanskega dnevnika [t. j. «Slovenskega Naroda], ki se poteguje za nemškega bogataša in udriha po ubogih delavcih'.«

Ob tem navedku iz enega od dveh izvenkranjskih slovenskih časnikov, ki sta pokazala nekoliko zanimanja za boj gorenjskega delavstva — drugi je bil mariborski klerikalni (dr. Koroščev) »Naš dom« — je umestno opozoriti na značilno nezainteresiranost ostalega obrobnega slovenskega tiska za to zadevo. Štirje klerikalni listi: »Slovenski gospodar« v Mariboru, celovški »Mir« ter goriška »Gorica« in »Primorski list« niso prinesli niti besedice o stavki; očitno jim ni prijalo, da bi svojim pristašem razglašali bližnjo in veliko stavko rojakov, ki so jo »priredili« in vodili njihovi tovariši kranjski klerikalci. Goriški klerikalci stare struje okrog dr. Antona Gregorčiča so domnevno majali z glavami in z neko bojaznijo pomišljali: kaj si bodo pa — seveda gospodje zgoraj! — o nas mislili?! A zakaj je molčala liberalna »Soča«? Bržčas se je zdelo liberalnemu voditelju Andreju Gabrščku najpametnejše, da ne dela nobene reklame za tako neznansko socialne klerikalce, in podoben razlog je domnevno nagnil uredništvo tržaške »Edinosti«, da ni obvestilo bralcev o stavki, dokler je trajala, čeprav bi ji vsakdo kot dnevniku prisojal dolžnost, da vsaj informativno zabeleži domačo stavko tolikšnega obsega. Pri tem tržaškem narodnjaštvu, ki se je tako razvnemalo za »narod«, kjer je šlo za karkoli specifično slovanskega — ne samo za jezik v šolah in uradih v Avstriji, ampak tudi za slovansko bogoslužje, za rusko-japonsko vojno kot »slovansko« in podobno — niso bile niti prijetne niti zanimive stavke, v katerih je nastopalo domače, a le nižje ljudstvo, ki zlasti še, če se je kaj upiralo, ni veljalo za steber »naroda«. Za narodnjaške bralce v območju »Edinosti« je bilo bolj zanimivo, da »je ljubljanski župan Ivan Hribar«, ki mu je kot vnetemu »vseslovanu« prav tako »vseslovanska« »Edinost« izjemoma med prvaki kranjskega liberalstva izkazovala neomejeno spoštovanje, »v horjulskih gozdih ustrelil izredno velikega petelina«, kakor je poročala 24. aprila[24]. Stavka bodisi 300 ali 1600 preprostih slovenskih delavcev, ki niso bili garantirano »slovanskega« mišljenja, proti nemškemu podjetju pa »Edinosti« ni bila aktivna postavka v njenih »vseslovanskih« računih, kakor npr. vojni naskok 300 ali 1600 »slovanskih« kozakov na Japonce v Mandžuriji. Javorniško-jeseniška stavka je postala za »Edinost« zanimiva šele tedaj, ko se je ob njej lahko z zadovoljstvom dvignila nad kranjski (in tudi goriški) liberalno-klerikalni dvoboj, ki ga ni pustila zanesti na tržaško področje. Zato najdemo v njej prvo notico o stavki šele 1. maja 1904 in ta notica se je omejevala na sporno vprašanje o stavkovnem dosežku: »Štrajk na Javorniku in na Savi (na Gorenjskem) je končan. Na Savi so začeli delati v petek, na Javorniku pa pričnó v ponedeljek. Kaj so dosegli delavci? Pod kakimi pogoji so šli oziroma pojdejo delavci zopet na delo? To je v hipu najinteresantnejše vprašanje. ‚Slovenski Narod' trdi, da je ravnatelj odklonil vse pogoje, ki so jih stavili delavci v toku štrajka. ‚Slovenec' pa trdi, da se je Luckmann vdal, da so delavci dosegli, za kar so štrajkali, in da je med delavci veselje velikansko ob tej zmagi. — Čitateljem prepuščamo — ugibanje.«[25]

Pravda o tem, kaj so stavkajoči dosegli, je še nekaj dni polnila stolpce obeh ljubljanskih tekmecev — »Slovenca« in »Slovenskega Naroda« — in vanjo sta posegla proti »Slovencu« s skupno izjavo Luckmann in Trappen, a oglejmo si najprej polemiko v obeh listih dne 2. maja 1904, ko piscem deloma še ni bila znana izjava teh dveh ravnateljev, objavljena istega dne zjutraj kot »Poslano« (izven odgovornosti uredništva lista) v »Laibacher Zeitung«, ali pa je še niso utegnili dodobra proučiti.

»Slovenec« s tega dne je zavračal »Slovenski Narod« takole: »Po stavki na Javorniku in Savi je najbolj blamiran — ‚Slovenski Narod', ki še sedaj delavcem ne privošči zboljšanja in se predrzno laže, da je g. Luckmann odklonil vse zahteve delavstva. G. Luckmann na ljubo ‚Narodu' ne bo igral s svojim moštvom, zato so delavci tudi dosegli ono, za kar so stavkali, da se jim ne prikrajšuje pri delu, kajti doslej se je celo godilo, da so bili za isto delo na Javorniku znatno manj plačani kakor na Savi. Proti temu so se v prvi vrsti uprli delavci. O završetku stavke ‚Tagespost' [v Gradcu] pravičneje poroča nego ‚Narod', ker pravi, da je ravnateljstvo dovolilo zboljšanje delavcem na Javorniku in tudi obljubilo zboljšanje plač delavkam na Savi. ‚Tagespost' pristavlja, da je to zboljšanje bilo že prej nameravano, a kdor ve za prizore prvi dan stavke, ve, kako je bilo. G. Luckmann bo pač držal besedo. Radi priznavamo, da sam v resnici za večino tega, kar se je med štrajkom pokazalo gnilega v tovarni, še vedel ni [?!]. Štrajk ga je informiral. Čast je za Luckmanna, če se sme reči, da je na podlagi teh informacij v tem boju poleg drugih zmagovalcev tudi zmagala Luckmannova pravicoljubnost. Da bi le delodajalci sploh hrepeneli po takih zmagah! — Danes sta gg. Luckmann in Trappen objavila v ‚Laibacherici' neko ‚Poslano', v katerem s stališča tovarniškega vodstva opisujeta začetek in razvoj stavke. Za besede se ne bomo prerekali; o tem, ali so kaj dosegli ali ne, o tem bodo imeli razsojevati edinole delavci, za katere gre. Če ‚Narod' ali kakršnokoli časopisje še stokrat bolj ali manj zavito poudarja, da niso delavci po štrajku nič več dosegli, česar bi že ne bili imeli, nima to nobenega pomena, če delavci pri izplačevanju z najnavadnejšim preštetjem svojega zaslužka konstatirajo, da je to drugače. V svojem imenu in v imenu delavcev moramo pa protestirati proti trditvi, da so zunanji agitatorji iz političnih razlogov delavce k njihovemu postopanju zapeljali in nahujskali. To ni res in naj je spodaj podpisan tudi C[arl] Luckmann in Trappen. Mirno kri, gospodje; mi jo imamo, delavci tudi in podobne izjave so v stanu le to dejansko storiti, kar se očita namišljenim zunanjim agitatorjem.«[26]

Isti »Slovenec« je prinesel o tem »kako je bila stavka na Javorniku in Savi končana«, izjavo jeseniškega župnika Janeza Zabukovca: »‚Narod' ne poroča popolnoma pravilno o koncu stavke ter zlasti o meni in župniku Koširju trdi, da sva bila popolnoma na strani tovarne. Na to moram odgovoriti in povedati resnico. Stavka je trajala že dvanajsti [prav: trinajsti] dan na Javorniku in tretji dan na Savi, a delavci in ravnatelj Luckmann še niso prišli do nobenega sporazumljenja. Treba jih je bilo vsaj do kakega približanja pripraviti. Župnik Košir se je

ponudil štrajkajočemu odboru, da hoče skupaj z menoj pri ravnatelju Luckmannu posredovati, da se stavka konča. Odbor je ponudbo sprejel, a povedal nama, v čem delavci ne morejo odjenjati. Pri ravnatelju Luckmannu sva bila nekako poldrugo uro; on je govoril več kot eno uro, midva kvečjemu vsega skupaj četrt ure. Nikdar nisva izjavila, kakor ‚Narod' trdi, da sva v tem žalostnem položaju popolnoma na strani tovarne. Ko je g. ravnatelj dejal, da tega vendar ne moreva pričakovati od njega, da bi si pustil od delavcev komandirati, rekel sem mu nekako takole: ‚Če tako mislite, stojite na napačnem stališču, delavci vas nočejo komandirati, oni so nam le povedali, s čim niso zadovoljni, vi pa preiščite, ali so pravične njih pritožbe in kolikor imajo prav, jim ugodite.' In ko je na to odgovoril: ‚Kaj pa bodo potem po svetu o meni rekli, če se delavcem vdam', rekel je župnik Košir: ‚Imeli vas bodo za dobrega in pravičnega, ne le na Jesenicah, marveč tudi daleč okrog.' — ‚Narod' trdi: ‚Vse pogoje, ki so jih delavci tekom tega štrajka stavili, je ravnatelj Luckmann odklonil.' Da more kaj takega zapisati, ko je ravnokar povedal, v čem je ugodil! Naj se imenuje tisto, kar so dosegli delavci, pogoj ali zahteve ali želje, to je vseeno, dosegli so vsaj glavno in v teh razmerah morejo biti zadovoljni s tem, kar so dosegli, in g. Luckmann pa tudi ni nič na časti izgubil, če je pokazal slednjič čut pravičnosti do delavcev. Resnici na ljubo moram še poudarjati, da se je tudi g. okrajni glavar Detela trudil, da se je štrajk ugodno končal za obe strani.«

Istega dne je »Slovenski Narod« ostro napadel klerikalce v običajnem neizbirčnem žargonu: »Kar so škofovi duhovniki in agentje v času tega štrajka namazali laži in obrekovanj, to smrdi kar do oblakov. Pride dan, ko se vse to razjasni in spoznajo tudi delavci, kako se klerikalci iz najnizkotnejših nagibov igrajo z njihovo eksistenco. Kako vlogo sta igrala le župnika Zabukovec in Košir! Delavcem sta pravila, da stojita na njihovi strani, ravnatelju Luckmannu pa sta se rotila, da obsojata štrajk in da stojita na strani tovarne. ‚Slovenec' kriči zdaj na vse grlo o zmagi, da bi vse kranjsko delavstvo vjel v svoje zanke, predstavlja konec štrajka kot velik uspeh, ki se je dosegel s pomočjo klerikalcev... Povejte vendar natančno, kake pogoje se je zavezala tovarna izpolniti — le potem bodo ljudje v stanu spoznati in presoditi, če ste govorili resnico. Sicer je pa treba še nekaj pribiti. ‚Slovenec' je za časa štrajka posebno napadal ravnatelja Luckmanna. Tolkel je po njem, ker Luckmann zaradi svojega nemškega nacionalizma pri Slovencih ne uživa posebnih simpatij. Med štrajkom je ‚Slovenec' ravnatelja Luckmanna napadel na najbrutalnejši [?] način, sedaj pa se mu prav po pasje prilizuje, da bi izprosil odpuščanje za žalitve, ki mu jih je prizadel. Če čita človek to prilizovanje v sobotnem ‚Slovencu', se mu kar želodec

obrača. No, kakor o štrajku samem, se bo tudi še o tem govorilo. Opozarjamo na res senzacionalno izjavo, ki sta jo v zadevi tega štrajka v današnji ‚Laibacher Zeitung' objavila ravnatelja Luckmann in Trappen. Iz te izjave se vidi, kako nesramno sleparstvo in nesramna goljufija je pisarjenje škofovih duhovnikov v ‚Slovencu'.«[27]

Stavka tudi v Kamni gorici in Kropi

Preden si ogledamo Luckmann-Trappenovo »Poslano«, ki je prililo ognja v polemiko, da se je na obeh straneh znova razvnela, in preden preidemo zatem k bolj zanimivemu socialnodemokratskemu posegu v polemiko, si kratko oglejmo še dodatni delavski boj na Gorenjskem v prvih dneh maja 1903. Iskra javorniško-jeseniške stavke je spravila na noge tudi bližnje železarje v Kropi in v Kamni gorici, od koder je »Slovenec« 3. maja poročal: »Včeraj so kovači v Kamni gorici ustavili delo. Nato so ustavili danes delo tudi kovači v Kropi. Delavci zahtevajo zvišanje res nizkih plač. Stavkajočih je nad 300. Stavkajočim je baje žebljarska zadruga obljubila, da jim zboljša plače, ako isto store tudi drugi podjetniki.«[28] Dan pozneje je isti list poročal samo o tem, da je »včeraj dopoldne imel c. kr. komisar okrajnega glavarstva Radovljica v Kamni gorici obravnavo med delavci in delodajalci«, a da »se mu bo težko posrečilo pridobiti delodajalce za zahteve delavcev«.[29] Po še nadaljnjih dveh dneh je zapisal, da »je stavka v Kropi in Kamni gorici končana«, in sicer: »Delavci so v vseh točkah dosegli popoln uspeh, ker je bilo njihovo dosedanje stanje res obupno. Delavec, ki se je trudil od treh do osmih zvečer, ni mogel pri dosedanji tarifi zaslužiti čez en goldinar na dan, delavka pa pri ravno takem delovnem času ne nad 40 krajcarjev.«[30] Dan pozneje se je »Slovenec« še enkrat ozrl na stavko Kroparjev in Kamnogoričanov, navedel nove podrobnosti o njihovi hudi bedi, pohvalil »sporazumljenje delavcev z gospodarji« in pripomnil: »Ta kratka stavka nas pa tudi uči, da imajo slovenski delodajalci z redkimi izjemami več sočustva in srca za delavca, kakor tuji ali pa potujčeni naši kapitalisti.«[31] V Kropi in Kamni gorici kovači niso stali nasproti kapitalističnemu podjetju, ampak nasproti več malim podjetnikom — pretežno 'Slovenčevim' pristašem. Ti so se gospodarsko držali le s prav hudim izkoriščanjem in v tem trenutku, ko so njihovi pohlevni delavci samo posnemali zgled svojih, v znatno boljšem položaju živečih javorniško-jeseniških tovarišev, podprtih od klerikalne organizacije in tiska, njihovemu strnjenemu nastopu niso mogli kljubovati.

Ravnateljstvo KID o stavki

Po tem ovinku v Kropo in Kamno gorico se vračamo k »Poslanemu«, ki je izšlo v omenjenem nemškem listu s podpisom Luckmanna in Trappena 2. maja in ki ga je KID dala ponatisniti na posebnih letakih v nemščini in v slovenskem prevodu ter ga raztrositi med delavstvom v svojih podjetjih, kakor je poročal »Slovenec« dne 7. maja, ko je tudi označil vsebino takole: »Predrzen pa je Luckmann, da si kaj takega

upa... Neki napačni ponos mu ne pusti, da bi javnost mislila, da je štrajk za delavce imel kaj uspeha, da je on dal kakšne koncesije, in da si pred svetom ohrani 'čast' neupogljivega moža, ki je prepričan o pravičnosti svoje stvari, in dá raje svoje življenje, kot da bi s koncesijami priznal ‚zlobni' štrajk za pravičen, zato sedaj tako zavito poroča o začetku, vršetku in koncu štrajka.«[32] O začetku stavke sta trdila ravnatelja v letaku, da »sta že od marca meseca dva agitatorja krščanskosocialne stranke na Javorniku skušala tamošnje in savške delavce nahujskati proti družbi in nemškemu kapitalu«. »Slovenec« je v svoji razčlembi 7. maja označil to trditev kot »prvo neresnico«, češ: »Katera dva agitatorja sta to bila? Kako jima je ime? Katere delavce sta ščuvala in kje?« in je pozval: »Če sta od marca do 15. aprila ščuvala, nista mogla čisto skrita ostati. Torej na dan z imeni!« Nadalje sta ravnatelja trdila, da je hujskanje tistih dveh agitatorjev našlo ugoden odmev tako rekoč slučajno po izplačilu mezd za mesec marec, »ker so zaradi raznih okoliščin, ki so izvirale iz razmer obrata in pač tudi iz manjše spretnosti mlajših delavcev na Javorniku, delavci v tovarni na Savi znatno več zaslužili kakor oni na Javorniku«. K tej trditvi je »Slovenec« opozarjal na zamolčane okolnosti takole: »A zakaj molčita, gospoda, da se je taka nezadovoljnost po vsakem izplačilu kazala že od novega leta sem? Delavci so že večkrat prej svojo nezadovoljnost naravnost naznanili svojim predstojnikom, pa so slišali le same obljube, da bodo več zaslužili. Pa niso! In tako je 16. aprila izbruhnila stavka kot naraven pojav silobrana. Delavci si v svoji razburjenosti niso vedeli pomagati drugače, kakor da so začeli s stavko.« Po mnenju ravnateljev naj bi se delavci v novi valjarni na Javorniku privadili delu, pa bodo včasih še na boljšem od tovarišev na Savi, ker imajo bolj zagotovljeno minimalno količino pogonske vode. Ta izvajanja je »Slovenec» zavračal takole: »Tu pa je že zopet tista tolažba: 'Bodo, bodo.' Koliko bodo delavci zaslužili v negotovi prihodnosti, za to se ne vprašajo, oni le vedo, da sedaj slabo zaslužijo in da zato ne morejo shajati, pa zahtevajo sedaj zboljšanje plač. Luckmann jih je že dolgo tolažil, da bodo boljše zaslužili, pa so v resnici mesec za mesecem slabše.« Izjava ravnateljev je nato označila zahteve stavkajočih, predložene v spomenici 18. aprila, kot tako pretirane, da »o njih sploh ni bilo mogoče razpravljati«, zaradi česar je ravnateljstvo odgovorilo z oklicem, naj se delavci poprimejo dela ali pa bodo veljali za odpuščene, in je glede na to, da so delavoljne delavce »ustrahovali« in »s pretnjami zadržali«, »zaprosilo oblastva za ustrezno zaščito, ki so jo tudi nudila« — namreč s prihodom kompanije orožnikov. Nato je izjava opisala razširjenje stavke na Savo od shoda v nedeljo, 24. aprila, prek večerne demonstracije zavijalk žebljev, ki »so se dale pregovoriti od agitatorjev« v stavko in so se naslednjega dne, 26. aprila, zjutraj zbrale praznično oblečene pri vhodnih vratih in nagovarjale delavce k stavki; ta se je začela šele ob pol devetih dopoldne in se od oddelka do oddelka deloma s prigovarjanjem, deloma s silo razširila do opoldne na ves obrat na Savi. Deputacija savskih delavcev je naslednjega dne, 27. aprila, predložila spomenico s tremi pogoji, ki naj bi se izpolnili, preden spet začno z delom: 1. ugoditev zahtevam

javorniških delavcev; 2. minimalna dnevna mezda dveh kron za zavijalke žebljev in 3. minimalna mezda treh kron za vse moške delavce brez izjeme. Ravnatelja sta tudi na to deputacijo stresla podobno pridigo kakor dvanajst dni prej na javorniško in enako »odločno izjavila, da ne moreta in nočeta privoliti v nobeno od zahtev«. Glede na »tri grozilna pisma, ki so mu napovedovala smrt, če ne popusti zahtevam delavcev«, je Luckmann »izrecno izjavil, da se ne umakne nobeni pretnji in da rajši žrtvuje življenje, kakor pa da bi si pustil na tak nezaslišan način izsiliti koncesije«. »Ravnateljstvo je odločeno rajši za mesece ustaviti podjetje, dokler se delavci ne bodo spametovali in sami zaprosili za delo.« Trappen je vrhu tega še »izjavil, da se bo odrekel ravnateljstvu in zapustil ta kraj, če bi se tem zahtevam popustilo«, kar da je še posebej učinkovalo. Ko je prišlo večje število orožnikov in je okrajni glavar odredil, da se gostilne zapró ob osmih, »se je naslednje jutro prijavilo že večje število delavcev v službo, da je bilo dovolj ljudi za gasilsko službo [!] in za razna pomožna dela.« Ta dan — 28. aprila — sta »ob desetih prijavila gospoda župnika ... svoj obisk in izjavila ravnateljema, da zelo obžalujeta spore in razburjenje, da nudita svoje dobre usluge za posredovanje, da bi se izognili nadaljnji škodi in morebiti celo nesreči«. Luckmann »se je gospodoma zahvalil«, a »ponovil že delavcem dano izjavo, da družba ni niti namerjavala, niti v prihodnje ne namerava, da bi javorniški delavci istih kategorij in z istimi storitvami bili na slabšem kakor delavci na Savi, da pa nikakor ne more napraviti kakršnekoli koncesije za okončanje te prav tako samovoljne kakor popolnoma nezakonito začete stavke in bi rajši ustavil obrat za dalj časa ter v nobenem primeru ne popustil«. Na to — ne posebno prepričljivo zaključeno — Luckmannovo izjavo sta ravnatelja navezala res malo verjetno pripoved: »Prečastita gospoda sta morala to stališče pripoznati in sta prosila le, naj se delavcem odpusti in naj se vsi brez izjeme spet sprejmejo«, ne da bi bil kateri zaradi stavke kaznovan ali s kaznijo ogrožen. Luckmann je »obljubil, da bo ustregel tej prošnji, ker je prepričan, da se delavci niso zavedali posledic tega početja, da so bili le iz političnih razlogov od zunanjih agitatorjev zapeljani in nahujskani«. Nato »sta prečastita gospoda izjavila, da so delavci pripravljeni takoj spet začeti z delom, in prosila, naj se določijo časi, ko naj razni oddelki spet začno obratovati«. Enako so izjavili delavci, t. j. njihovi predstavniki, popoldne. Na osnovi tega dogovora — ki je po tem Luckmann-Trappenovem prikazu bil kapitulacija delavcev — »se je pri martinovkah delo takoj [28. aprila] začelo«, v ostalih obratih pa se prične šele v ponedeljek, 2. maja, t. j. po nadaljnjih treh dneh. Izjava obeh ravnateljev se končuje takole: »Delavci so utrpeli zaradi nepremišljene stavke izgube na mezdah približno 30.000 kron, družba pa je bila oškodovana za okoli 20.000 kron. Dosegli niso delavci ničesar, kar se jim ne bi bilo že pred začetkom stavke obetalo, kajti odpuščanje njihovega objestnega ravnanja je bila edina koncesija, ki je bila obema gospodoma župnikoma kot priprošnikoma za delavce zagotovljena.«[33]

Da bi zanikal trditve, češ da je bil kaj privolil, je Luckmann poslal »Slovencu« po svojem pravnem zastopniku izjavo z dne 30. aprila kot tiskovni popravek, ki je izšel 5. maja in v katerem je trdil isto kot v »Poslanem«, da namreč ni res, da bi bil ugodil zahtevam stavkajočih delavcev na Javorniku in da bi jim bil zagotovil večji zaslužek, marveč »je res le, da je izjavil, da nikdar ni bil namen družbe, da bi delavce na Javorniku slabše stavila kakor one na Savi, da je pa plača odvisna od množine in kakovosti izdelkov, ter da je bilo le slučaju ugodnejšega dela v mesecu marcu na Savi pripisovati, da so delavci v... tej tovarni več zaslužili kakor oni na Javorniku«, in da »pri enako uspešnih delih ne bo zaslužek delavcev enakih vrst na Javorniku nič manjši kakor na Savi, kar jim je bilo že opetovano povedano od obeh ravnateljev«.[34]

»Slovenski Narod« je 3. maja — kar v nemščini — citiral zase najvažnejše stavke iz Luckmann-Trappenovega »Poslanega« in se je ob njih naravnost pohvalil: »Mi smo trdili isto, kar sta izjavila Luckmann in Trappen«; iz njune izjave je izvajal dokaz, da sta se oba župnika »postavila na stran tovarne«, in je še bolj zaostril svojo gonjo proti klerikalnemu štrajku: »Politično rokovnjaštvo klerikalne stranke se še ni nikdar tako sijajno izkazalo kakor povodom štrajka na Javorniku in na Jesenicah. Klerikalci so ta štrajk umetno [!] uprizorili in naščuvali delavce, da so štrajkali, zdaj pa skušajo te delavce še goljufati in slepariti, da bi ne spoznali, kako škodo imajo od štrajka, kako brezumen je bil ta štrajk in da se je končal s tem, da delavci niso ničesar druzega dosegli kakor zagotovilo, da ne bo radi štrajka nihče odpuščen.«[35]

»Slovenec« pa je obenem z Luckmannovim tiskovnim popravkom prinesel proti Luckmann-Trappenovemu »Poslanemu« odprto pismo obeh župnikov Franca Koširja in Janeza Zabukovca Luckmannu, kjer sta zapisala, da se iz njegovega »Poslanega« »da sklepati, da sva delavcem o končnem izidu najinega posvetovanja glede štrajka drugače poročala, kakor se je v resnici vršilo«, in da zato: »Midva tukaj javno izjavljava, da ste vi pod svojo častno besedo na koncu najinega pogovora z vami, v pričo g. Trappena še sledeče izrekli: 1. Vsi delavci brez razločka se sprejmejo nazaj na delo in zaradi štrajka ne bo nihče odpuščen. 2. Delavcem na Javorniku se bo konec maja plača uredila tako, da bodo plačani enako onim na Savi v enakih kategorijah tudi tedaj, če bi delavci na Javorniku v primeri z onimi manj blaga izgotovili. (Opomba: Manjši količini izdelkov so krivi namreč novi še neuglajeni stroji). Te besede ste vi g. ravnatelj dvakrat pod častno besedo izjavili, kar midva, če treba, vsak trenutek pred sodnijo priseževa. Zato je vaše 'Poslano' ne le resnici nasprotujoče, ampak nam utegne tudi v javnosti jemati ugled, kakor je že res 'Slovenski Narod' od 2. maja t. l. to vaše 'Poslano' v tem oziru izkoriščal. Zato midva apelirava na Vašo osebno čast, resnicoljubje, da izjavite, da je najina izjava resnična, sicer vas ne moreva imeti več za kavalirja in resnicoljubnega človeka.«[36] Tu naj navedemo še iz »Slovenčeve« polemike 7. maja proti Luckmann-Trappenovemu stavku, češ da »dosegli pa delavci niso nič«, v »Poslanem« oziroma v letaku: »Ko

so delavci to brali, so postali silno razburjeni in rekli: Če je pa res tako, če sta nas župnika nalagala, da je Luckmann obljubil tako zboljšanje, kakor sta pravila in nas tako pripravila, da smo z delom zopet začeli, nas polovica ne pojde več v cerkev.«[37]

K »odprtemu« pismu obeh župnikov ravnatelju Luckmannu je »Slovenec« še pristavil, da je »tudi g. okrajni glavar na drugem javnem delavskem shodu enako poročal delavcem in stavkarski odbor je dobil od g. Luckmanna enako zagotovilo«, kakor ga navajata oba župnika. Posebej je zanikal, da bi bila župnika izjavila Luckmannu, »da so delavci pripravljeni stopiti v delo«, marveč sta le Luckmanna vprašala, »kdaj naj delavci stopijo v delo, če se s temi od g. ravnatelja podanimi koncesijami zadovolje«. Zaključil je takole: »Jasno je kot beli dan, da se je stavka končala le zaradi tega, ker je g. Luckmann v glavni točki, namreč delavcem na Javorniku plače zboljšati, ugodil. Drugače bi bila stavka trajala dalje oziroma delavci bi se iz kraja pričeli izseljevati [!]. Tak je torej dejanski položaj. Delavci so šli na delo, tovarna deluje. A komur je do tega, da se bo delo redno vršilo, in da ne pride do novih bojev, naj ničesar ne stori, kar bi duhove na novo razburilo. Delavci zagotavljajo, da bodo delali, ako vodstvo tovarne dano obljubo drži. Če se to ne zgodi, mi ne prevzamemo odgovornosti za posledice. Najbolje za oba dela je, če se moško drže dane besede. Obljubljeno je, da bodo delavci na Javorniku enako plačani onim na Savi v enakih kategorijah ... Ako so držali delavci svojo besedo, naj jo drži še tovarna. To je najbolje za obe strani.«[38] Ostreje je zaključil »Slovenec« dva dni pozneje svoje zavračanje Luckmann-Trappenovega »Poslanega«: »Torej, g. Luckmann, častno svojo besedo hočete snesti? Zakaj v svojem razglasu [= letaku] omenjate samo župnika? Zakaj nič ne omenjate, da je tudi gospod okrajni glavar Detela posredoval? Štirikrat je bil pri vas v ti zadevi. On je tudi osramočen zaradi vašega razglasa, tudi njemu jemljete ugled pred ljudstvom. Zakaj v navzočnosti več kot 2000 ljudi je razglasil isto, kar sta gg. župnika rekla, da ste namreč tudi njemu zagotovili, da bodo delavci na Javorniku v enakih kategorijah s savškimi enako plačani. Še več, on je celo razglasil, da ste obljubili tudi delavkam sčasoma zboljšati plače, in je dal svojo besedo, da bo na to deloval, da se res zgodi ... Do konca maja bomo čakali — potem bomo spet govorili.«[39]

Isti »Slovenec« je v posebni notici poudaril: »Zopet vre, zelo vre med tovarniškimi delavci, ker je g. Luckmann vrgel med nje izjavo, da s stavko niso nič dosegli«. Hkrati je napovedal »velik političen shod za nedeljo, 8. maja na Ferjanovem vrtu z govornikoma dr. Ivanom Šušteršičem in dr. J. E. Krekom. Končno pa je še poročal, da »so pravila za delavsko strokovno društvo s sedežem na Savi že [vložena] pri vladi«, s pripombo: »To je sad tovarniškega pritiska.« Prav bi pa bilo reči: To je sad stavke.

Socialnodemokratska zadrega po stavki

Socialnodemokratska zadrega spričo javorniško-jeseniškega triumfa konkurentskih krščanskih socialcev je trajala dalje tudi v novi številki »Rdečega prapora«, ki je izšla po zaključku stavke. Krščanskim socialcem kot voditeljem stavk posvečeni uvodnik si ogledamo šele potem, ko se poprej seznanimo z dvema krajšima sestavkoma o stavki. V prvem pod naslovom »Stavka na Javorniku je končana« beremo najprej: »kolikor je iz zmedenih [pač: neskladnih] poročil ‚Slovenca' in ‚Naroda' mogoče posneti, so delavci moralno zmagali; kar se tiče materialne strani [pa] je baje delavcem to, kar so dosegli, že pred stavko zagotovljeno bilo. Izid te velike [prav!] stavke je vsekakor predramil delavstvo, vsaj v tem smislu, da uvideva — koliko moči ima delavstvo, ako je složno. Mi smo sicer dvomili, ker imamo precejšnje izkušnje za seboj — [o tem] da bodejo delavci zmagali. Povod k temu našemu dvomu je dalo dejstvo, da ondotno delavstvo ni organizirano, torej za skupno akcijo nezmožno [?] — toliko bolj, ker so se delavci medsebojno vedno za versko prepričanje prepirali, za zboljšanje svojega položaja misliti pa niso imeli nikdar časa.« Nato pa se je člankar, v katerem po slogu in po prijemih zlahka prepoznamo Josipa Kopača, »izživel« v splošnem protiklerikalnem besu: »Ali klerikalci, ki so vedno ščuvali delavstvo proti delavstvu, ki so prav po farško blatili zavedno socialnodemokratsko delavstvo, so uporabili ugodno priliko, da so delali propagando proti 'Slovenskemu Narodu', da pomnožijo število naročnikov za škofov list 'Slovenec', najgnusnejše slovensko glasilo, katero je v laži in zavijanju mojster vseh kapitalističnih glasil na Slovenskem. — 'Slovenec' od sobote vpije na vse grlo o edinstvu. Kdo pa je tisti, ki razdvojuje delavstvo? Mar ni to krščansko glasilo, ki se vriva med družine, da jih razdvoji, mar niso popi na deželi, ki udušujejo vsako svobodno misel našemu trpečemu narodu? Ali niso bili katoliški nunci, ki so branili najnevarnejšega izkoriščevalca, njih [!] bivšega škofa Kohna [škofa v Olomoucu na Moravskem, ki ga je bila rimska kurija zaradi pretiranega pridobitništva tedaj odstavila], ki je plačeval svojim delavcem po 5 do 30 krajcarjev dnine? Mar niso bili katoliški popje, ki so še v vsaki [!] stavki nabirali stavkolomce? — Če bi bil Luckmann klerikalec, potem bi vpili kakor besni, da je stavka neopravičena. — Da, gospoda v krilih, mi vas predobro poznamo, da bi vam šli na limanice. Ali niso bili popje, vojaki in kapitalisti najboljša zaslomba vseh c. in kr. tronov? In v tej večni trozvezi se je izkoriščevalo bedno ljudstvo vesoljnega sveta. Ali, črna gospoda, med ljudstvom se dani. Laž ima kratke noge. Vaš politični obstanek temelji na laži. Smrt vam je gotova.«[40] Iz tega Kopačevega pisanja govori predvsem njegov onemogli bes spričo tolikšne zmage klerikalcev nad socialno demokracijo, saj so vodili eno največjih stavk na Slovenskem oni sami brez socialnih demokratov! Pravilno je ugotavljal, da so »katoliški popje« bili praviloma proti stavkam in na strani »stavkolomcev« in da bi bila stavka proti »katoliškemu Luckmannu« v njegovih očeh gotovo neupravičena.

Zapisal bi bil lahko z vsem prepričevanjem tudi še tezo: Ko bi bili socialni demokrati vodili jeseniško delavstvo v stavko ali v stavki, bi klerikalci prav tako vpili, da stavka ni upravičena. Toda jedro zadeve je bilo ravno v tem, da takšnih socialnih demokratov in takšnega Luckmanna na Jesenicah ni bilo in da so se klerikalci v jeseniškem primeru ne samo zavzeli za stavkajoče, ampak se jim celo postavili na čelo. Ta neverjetni, ta nenormalni pojav ni šel v glavo Kopaču, ki upravičeno klerikalcem ni verjel, da bodo tudi še nadalje vodili delavske boje.

Tudi drugi — prav tako Kopačev — sestavek v isti številki »Rdečega prapora« o javorniško-jeseniški stavki je bil v bistvu polemika proti »Slovencu« v zvezi z njegovim poročilom o zaključnem dnevu stavke, t. j. o 28. aprilu: »Denunciant [?] ‚Slovenec' je v sobotni številki svojim zvestim in zarukanim ovčicam pripovedoval bajko o dveh socialnodemokratskih agitatorjih, ki sta se na Jesenice 'priklatila', ter jih je prav po farško denunciral [?], da sta paktirala z Luckmannom. Kakršen je lump — tako misli tudi o drugih. Živo nam je še pred očmi izza zadnje stavke v Podgori posvečeni lažnik, ki je razglasil vest, da je on posredoval in da nam je vodstvo papirnice v Podgori obljubilo uresničiti vse delavske zahteve. To pa ni odgovarjalo resnici. Kaj je hotel ta nunec? Delavce zaslepiti s tem, da bi bili delo sprejeli in sicer brezpogojno. To je izdajstvo napram revnim slojem. Da bodo naši cenjeni čitatelji spoznali, kako znajo žegnani tonzurci lagati, navedemo sledeče pismo, ki smo ga prejeli od odbora z Jesenic:

‚Slavno uredništvo ‚Rdečega prapora' v Trstu / Sava, 28. aprila 1904.

Stavkajoče delavstvo na Savi vas najvljudneje prosi, da bi te vrstice priobčili v vašem cenjenem listu: ‚Stavka na Savi in Javorniku odločno traja dalje in stavkajoči delavci odločno protestirajo proti 'Slovenskemu Narodu' in njegovim napadom; mi nismo bili nahujskani ne od ene, ne od druge strani. Naše neznosno stanje nas je samo k temu prisililo, da smo odločno stopili v stavko. 'Slovenski Narod' je tako rekoč postal Luckmannovo glasilo. Obe stranki, socialnodemokratična in krščansko-socialna, postopata prijateljsko in solidarno. Delavstvo je popolnoma mirno in za stavko navdušeno. Žandarmerija kakih 50 mož je popolnoma brez posla.

Za to se vas prosi, da naznanite v vašem cenjenem listu. Obenem vas prosimo, če bi vam bilo mogoče nekaj podpore poslati, ker stanje naše je sedaj zelo kritično in delavstvo podpore potrebno.

Nadalje vas prosimo nam kake pismene poduke najhitreje poslati, ker mi smo bili dosedaj še malo organizirani in ne znamo pravilno postopati.

S popolnim zaupanjem do vas

vsi zavedni delavci.

Naslov: Podpiralni odbor stavkajočih za Savo v gostilni pri Markotu na Savi p. Jesenice.'

Takoj po sprejemu tega pisma smo prinesli dolgo poročilo o stavki in njenih vzrokih ter naložili političnemu odboru, da posreduje. Dva agitatorja nista nepoklicana prišla na Savo, ampak ju je pozval odbor, ker pismenih podukov za stavko se ne more dajati toliko časa, dokler nismo o situaciji poučeni. Modri in učeni popje in klavrni Gostinčar niso zmožni dajati delavstvu navodil. Kakor mi ne razumemo voditi romarje na Sveto goro ali v Jeruzalem, tako tudi vi ne razumete voditi stavke. Čevljar ostani pri svojem kopitu.«

Najprej se ustavimo pri pismu stavkovnega odbora na Savi, ki je nemara edini ohranjeni dokument, napisan od stavkajočih samih! Brez dvoma so za to pismo dali pobudo socialnodemokratski delavci, ki so zahtevali od svojih krščanskosocialnih tovarišev privolitev, da obvestijo »Rdeči prapor« in ga zaprosijo za podporo in za navodila. Krščanski socialci sami ne bi bili sploh pisali »Rdečemu praporu«, socialnodemokratski delavci sami pa ne bi bili pisali v imenu odbora. V ogorčenju nad pisanjem ‚Slovenskega Naroda', ki je potegnil s podjetjem proti stavkajočim, so si bili krščanskosocialni in socialnodemokratski delavci edini. Nemara so se socialnodemokratski delavci na Jesenicah nekoliko bali, da bi »Rdeči prapor« krivo nastopil proti — klerikalni stavki, in so predvsem to hoteli preprečiti s tem pismom, v katerem je glavni poudarek ravno na »prijateljskem in solidarnem postopanju obeh strank, socialnodemokratične in krščanskosocialne«.

Prav zaradi tega poudarka uredništvo »Rdečega prapora« ni moglo oziroma ni hotelo objaviti pisma stavkovnega odbora, ko ga je prejelo. Spet je bila tu nevarnost, da bi se socialni demokrati dali speljati v zavezništvo s klerikalci, ki bi se ga morali potem s težavo otresati — kakor se je zgodilo tri leta prej v Idriji, kjer so v ožjih volitvah podrli kandidaturo liberalca dr. Danila Majarona in pomagali poslati v kranjski deželni zbor namesto njega dekana Arka. Takšni nevarnosti se je bilo treba ogniti in pokazati na kraju stavke, da se socialni demokrati tudi v stavki ne družijo s klerikalci. V ta namen sta prišla Julius Hilari iz Gradca in Josip Breskvar iz Ljubljane na Jesenice in se prijavila za razgovor z direktorjem Luckmannom, čeprav sta se s tem razgovorom izpostavila obdolžitvam, da sta se šla za hrbtom delavstva sporazumevat s sovragom! Hilari in Breskvar pa sta še pred pismom stavkovnega odbora »Rdečemu praporu« odpotovala na Jesenice in sta prišla tja še pravočasno, 28. aprila, tik pred zaključkom stavke.

Značilen je Kopačev profesionalni ponos, češ na stavke se razumemo samo mi, vi, krščanski socialci, pa ostanite pri svojih romanjih... Seveda s tem ponosom samim nikakor ni še odločeno, da bi bili Kopač, Hilari in Breskvar znali voditi javorniško-jeseniško stavko drugače in bolje od »modrih in učenih popov in klavrnega Gostinčarja...«

Od obeh Kopačevih sestavkov se moramo zdaj obrniti k že omenjenemu uvodniku »Krščanski socialisti voditelji stavk!«, ki ga je napisal drug socialnodemokratski pisec, in si ga ogledati v celoti:

»Na Slovenskem je vse mogoče. Da so tu ali tam voditelji kakega gibanja, ki ima družben [tam: družaben, kakor so pisali tedaj in še trideset let potem] značaj, krščanski socialisti odnosno katoliški duhovniki, to nikogar ne moti. Vsekakor pa je čudno, če krščanski socialisti — in posebno slovenski! — vodijo stavke industrijskega proletariata, ki imajo nekakšen revolucionaren značaj in revolucionarno obliko. Sv. Pavel, če se ne motimo, trdi, da prihaja vsa oblast od boga, torej tudi oblast podjetnikov nad ‚delovno živino'. Krščanski socialisti torej s tem, da ščuvajo k stavkam, ščuvajo tudi proti sv. Pavlu in katoliški cerkvi, katere svetnik je sv. Pavel. To bi nas pustilo hladne. Ali nekaj druzega je, kar nam pravi, da bi krščanski socialisti ali demokrati ali katoliški narodovci ne smeli voditi stavk. Krščanski socialisti s svojim ščuvanjem tirajo razredno še nezavedno delavstvo v gmotno pogubo [?], v bedo!

Nekaj najnovejše zgodovine iz slovenskega delavskega gibanja naj podpre to našo hudo obdolžitev!

1.) Pred nekaj leti [1900] so delavci v papirnici v Vevčah stopili v stavko. Organizacije ni bilo nikake. Ljudstvo je bilo ‚verno' in ‚katoliško'. Krščanski socialisti so prevzeli vodstvo stavke. Stavka je trajala dan za dnevom in kmalu je bilo konec prvega tedna. Uspehov? Nobenih!

Podjetništvo se ni ganilo, hotelo je odpustiti delavce, tovarno zapreti ... Stavka je šla naprej! Krščanski socialisti pa so le vpili: Delavci, ne odnehajte! V tem je tičala vsa brezvestnost [?] teh ljudi. Oni niso namreč imeli nobene moči [?] prisiliti podjetništvo do odgovorov, a so vendar ščuvali delavce, naj dalje stavkajo ...

Končno so se delavci obrnili do socialnih demokratov, ki so s pomočjo socialnodemokratičnega organiziranega [papirniškega] delavstva v Gratweinu [pri Gradcu] prisilili kapitaliste, da so se vdali. [Vevški stavkarji naj bi bili imeli pri tem le nekako postransko vlogo!?] Socialni demokratje so v treh dneh dovršili stavko z uspehom.

Tedaj je delavstvo v Gratweinu zahtevalo [!], da šele potem [?] pomaga, če delavci v Vevčah obljubijo se organizirati. To so na nekem shodu tudi obljubili. Reči moramo, da majhen del delavstva to svojo besedo moško drži, da pa je ostali del, katerega ima pod svojim vplivom katoliški duhovnik, to svojo besedo snedel.

2.) Marca meseca letos se je pričelo gibanje med delavstvom tobačne tovarne v Ljubljani. Tu je največ zaposlenih žensk, ki so duševno docela odvisne od katoliških duhovnikov. Vodstvo tovarne je sklenilo uvesti v proizvajanje nov stroj in proti tej ‚novotariji' so uprizorile delavke akcijo. Zopet so jih vodili krščanski socialisti. Zahteva glede strojev je bila napačna. Vendar so krščanski socialisti sklicali shod in predlagali resolucijo proti uvedbam novih strojev. Uvedba strojev v produkcijo

je utemeljena v gospodarskem procesu, v napredovanju proizvajanja, ki je za kapitalistični sistem merodajno! To so socialni demokrati takoj povedali. Toda krščanski socialisti so hujskali dalje. Namesto da bi delavstvu priporočali mirno obnašanje [!], so ga še ščuvali h kravalom. Posledica? Stroji so uvedeni. Nobena zahteva delavstva ni ugodena. Delavke, ki bi se količkaj upirale odredbam vodstva, se odpuste, odnosno tovarna se v slučaju nemirov za nekaj časa zapre ... To je sklep vodstva in uspeh krščanskosocialnega dela.

3.) Delavci v tovarni na Javorniku na Gorenjskem so stopili v stavko. Nobene organizacije! Voditelji zopet krščanski socialisti. Delavstvo je tam skrajno zatirano, izsesavano, teptano.

Vodstvo ni hotelo v ničemer ugoditi. Brez kake strokovne organizacije, to vedo tudi naši krščanski socialisti, pa je zmaga v stavki negotova stvar. Krščanski socialisti so videli, da je stavka na Javorniku propadla [?]. Kaj store? Gredo v tovarno na Savo, ki je last istega podjetništva, in ščuvajo delavstvo v stavko v imenu solidarnosti delavstva. Štirim sto stavkajočim delavcem na Javorniku se pridružijo še delavci s Save, skupno število naraste na 1700. Pa tudi sedaj se podjetništvo ne vda. Ono vidi, da ni organizacije med delavstvom, in vidi tudi — to je glavno — da so voditelji stavke nezmožni krščanski socialisti!

Končno vodstvo pravi, da bo, če gredo delavci na delo, skušalo ugoditi nekaterim zahtevam delavcev. Delavci napravijo shod. Sklenejo iti zopet na delo. Stavka je propadla! Nabiti niso krščanski socialisti, temveč jeseniški delavci. Na shod prideta tudi zastopnika organiziranega delavstva kovinske industrije v Avstriji sodrug Hilari iz Gradca in sodrug Breskvar iz Ljubljane. Prosita za besedo kot izkušena delavska voditelja. Dr. Janez Krek, zmešani sociolog, jima ne da besede. Tu namreč Krek ni posloval kot ‚krščanski demokrat', temveč kot rimskokatoliški pop.

Ravnokar smo dobili obvestilo, da se podjetništvo peča z mislijo, ali bi ne kazalo odpustiti ženske delovne moči! [O tem ni drugega sledu.]

Tako delajo slovenski krščanski socialisti kot voditelji stavk!

Naravno je, da krščanski socialisti ne morejo doseči nikjer gmotnih uspehov. Pri vseh stavkah pride v poštev organizacija. Ni pa dovolj samo organizacija, temveč vpraša se, kakšna organizacija?!

Krščanskim socialistom zadostuje krajevna organizacija brez vsakih zvez s ‚pokvarjenim zunanjim svetom'.

Mi, socialni demokrati, pa zahtevamo centralistično organizacijo, pri kateri je krajevna organizacija samo majhen del velike, močne, svetovne organizacije. V Avstriji imajo take organizacije tiskarji, rudarji, mizarji, čevljarji, krojači, kovinarji, zidarji, železničarji itd. Na čelu taki organizaciji je močna strokovna zveza. Vse te zveze so zvezane v strokovni komisiji cele Avstrije. Strokovne komisije vseh modernih držav pa so v neprestani zvezi med seboj. Kadar v kakem kraju nameravajo delavci stavkati, se morajo natančno držati stavkinega poslovnika.

Potem šele imajo pravico do podpore, ki jo tudi dobe, če so pravilno, organizatorično postopali. Vse centralne organizacije delavstva pa so socialnodemokratične! Krščanski socialisti nimajo niti ene take zveze v celi Avstriji! Če pravijo, da imajo strokovno organizirane delavce za seboj, se lažejo! Zato pa je tudi od njih brezvestno, če se silijo za voditelje stavk!

Vse stavke, ki jih vodijo krščanski socialisti, morajo propasti, če slučaj ne pomaga! Resnica je namreč, da tudi slepa kura najde kako zrno. Toda le malokdaj!

Naloga delavstva je torej se organizirati, postati razredno zaveden, to je spoznati, da nikdo ne more pomagati delavstvu, če si samo ne pomaga, tudi noben rimski duhovnik ali pa advokat! Delavstvo bo, to je naše trdno prepričanje, končno povsod spoznalo, da krščanski socializem ni nič drugega kakor žegnana voda, kakor je rekel Marx, s katero škropi pop aristokratovo jezo! Krščanski socializem je v celem svojem bistvu tak, kakor krščanskosocialni voditelji stavk.

Delavci naj si enkrat za vselej zapomnijo, da je njih rešitev le in le v centralizirani organizaciji, razredni zavesti, solidarnosti in pametni, razumni taktiki. Skratka: Delavec mora biti le socialen demokrat!

Kdor drugače uči, temu recite slepar!«

Zanimivo je uvodno priznanje, da »imajo stavke industrijskega proletariata nekakšen revolucionaren značaj in revolucionarno obliko« tudi, ko jih vodijo krščanski socialci; to priznanje se veže z drugim v istem »Rdečem praporu«, ki smo ga pripisali Kopaču, namreč da so v javorniško-jeseniški stavki »delavci moralno zmagali«. S tema dvema priznanjema je težko uskladiti vso — po sebi prav umljivo — socialnodemokratsko teorijo, češ da so koristi delavstva prav zavarovane le v takšnih delavskih bojih, ki so organizacijsko oprti na močno socialnodemokratsko organizacijo delavstva sosednjih narodov z močnejšim delavskim razredom, in s socialnodemokratskim pričakovanjem, da mora nadaljnji razmah boja za delavske koristi tudi še dremajoče, v razredni zavesti zaostale plasti prepričati o tem, da je le socialna demokracija njihovo razredno interesno zastopstvo, ne pa krščanski socialci, ki nimajo potrebnega zaledja v močnih, vse avstrijsko državno območje obsegajočih in izkušenih delavskih sindikatih in ki ne gojijo v delavcih razredne zavednosti, t. j. socialnodemokratske usmerjenosti. Hudo pa je, ko iz izvajanj v uvodniku sledi, da bi takšna prava »razredna zavest« zadržala jeseniške železarje in druge nezadovoljne delavce pred stavkami in »kravali«, ki jih je pisec označeval kar kot »brezvestne«, če niso bili organizirani docela z dovoljenjem in po pravilih socialnodemokratske — birokracije. Kar mimogrede je presodil javorniško-jeseniško stavko kot »propadlo« in stavkajoče za »nabite«, ker niso dosegli nikakega zvišanja mezd, kakršnega pa niso dali na dnevni red stavke. Tako je pisec v »Rdečem praporu« ocenjeval stavko enako sovražnemu »Slovenskemu Narodu« samo zaradi tega, ker so bili osovraženi klerikalci tako srečni, da so se ji postavili na čelo. »Slovenec« je takoj naslednjega dne,

7.maja, označil »Rdeči prapor« kot »čudno delavsko glasilo«, ki »se je postavilo ... na stališče — ‚Narodovega' in tovarniškega poročila«, ko »hoče na vsak način prikazati, da je delavstvo propadlo in tovarna zmagala«.[41]

Na takšno stališče, s katerega ni bil elementarni zgib jeseniškega delavstva nič priznanja vrednega, je vodilo socialne demokrate zgolj konkurenčno odklanjanje krščanskih socialcev, ki so jim postali zaradi velikega jeseniškega uspeha še hujši zoprniki št. 1.

Na prvomajskem shodu v Ljubljani so socialnodemokratski govorniki govorili »v znamenju boja proti klerikalizmu« pod vtisom obeh krščanskosocialnih delavskih gibanj — onega v ljubljanski tobačni tovarni in javorniško-jeseniške stavke — ki sta res, kakor je pisal isti »Slovenec«, »izvestnim ljudem v rdečem taboru povzročila nemirno spanje«. Po »Slovenčevem« poročilu se je Karl Linhart, ki je govoril za Etbinom Kristanom, »prvo spravil nad črno tobačno tovarno, kjer je dr. Krek ‚neomejeni gospodar'«, potem pa »nad Javornik ter tudi tem delavcem očital nezavednost, da niso organizirani«, in »pozival vse socialne demokrate ... na smrtni boj proti klerikalizmu«. Nekaj dni pozneje je Linhart po poročilu naslednje številke »Rdečega prapora« na zidarskem shodu v Ljubljani delavce »svaril pred klerikalci, kajti ti brezvestneži hujskajo sedaj po Kranjskem v nesrečno pričete [!] in nesrečno končane [!] stavke.«[42]

Dne 12. maja 1904 so priredili socialni demokrati v Ljubljani shod z dnevnim redom »Duhovščina in delavstvo«. Na njem so se kot govorniki zvrstili trije vidni voditelji: »kadet in kandidat za socialdemokratski generalštab na Dunaju Korlček Linhart«, kakor ga je označil »Slovenec«,[43] za njim Melhior Čobal, organizator v Zagorju, in Josip Kopač, urednik »Rdečega prapora« v Trstu. »Rdeči prapor« o shodu sam ni poročal, a tudi ni nič pripomnil k poročilu v »Narodu«, ki je zapisal o shodu, da »je klerikalcem, zapeljevalcem delavstva, krepko posvetil, in je obširno podal Linhartov govor. Med drugim je Linhart po tem poročilu govoril takole: »Duhovščina je šla iz cerkve in se pomešala v delavsko gibanje iz umazanih nagibov. Njen boj velja vsemu, kar ni klerikalno. Najgrše pa se je duhovščina pregrešila, ko se je začela razgrevati za nesrečne štrajke, ki le škodujejo delavstvu ... Klerikalna struja pri nas ima iste osebe in principe kot krščanskosocialna. Ako je dr. Krek med kapitalisti, je samo katoliški naprednjak, ako pa pride med proletarce na Jesenice, pa je krščanski socialist. ‚Slovenec' je glasilo obeh strank. Slepárijo ali kapitaliste ali delavce, a mi vemo, da sleparijo nas. Krščanski socialisti so opice, ki posnemajo v vsem socialne demokrate. Socialnodemokratična organizacija ni bila nikoli neprevidna [! pri stavkah], to so storile šele krščanskosocialne opice. S tem so hoteli reparirati svojo politično karjolo. V nezavedni masi skušajo zbuditi tisti fanatizem, ki je bil za časa španske inkvizicije. Ko bi ne bili krekovci iz Ljubljane zlorabljali cerkve v hujskanje, bi bila na Jesenicah že močna delavska organizacija. Tako pa se [tamkajšnji delavci] niso [!] zavedali, zakaj štrajkajo, kdo jih k temu žene [!]. Sedaj se kapitalizem norčuje iz Kreka, Šušteršiča in delavstva, račun pa so plačali delavci, ki sedaj

še huje [!] trpe kot poprej ... Štrajk je nevarno orožje in lump je vsak, kdor iz političnih nagibov hujska k štrajku. Duhovniki naj puste delavske organizacije v miru ...«[44]

O govorih obeh naslednjih govornikov Čobala in Kopača lahko vzamemo nekaj podatkov iz »Slovenca«, ki ju je 14. maja zavračal. Čobal je segel prav daleč nazaj, ko »se je spomnil med drugim na stavko rudarjev leta 1899« in povedal, da je tedaj »rajnki župnik Gross svetoval še neorganiziranim delavcem baje v cerkvi, naj pričnо z delom« ter ta Grossov nasvet označil kot protidelavski; a »Slovenec« ga je zlahka vrnil Čobalu nazaj: »No, gospoda Grossa [lahko ali naj] smatrajo socialni demokrati za svojega, saj je isto svetoval, kar sta svetovala na Javorniku zastopnika socialnodemokratične kovinarske zveze Hilari in Breskvar.« Prav tako je »Slovenec« odpravil še Kopača, ki »je napadel župnika v Podgori g. Goloba zaradi tega, ker je svetoval neorganiziranim delavcem ondotne papirnice, naj se vrnejo na delo«, s preprosto pripombo: »No, g. Golob je svetoval delavcem to, kar svetujejo socialni demokrati sedaj stavkajočim neorganiziranim delavcem.«[45]

Tako socialni demokrati niso znali biti prav nič pravični elementarnim razrednim vzgonom slovenskega proletariata, za katerim so tako zelo zaostajali, da so jih celo v tolikšnem delavskem centru, kakršen je bil jeseniški, brez vsakega napora »nadomestili« krščanski socialci. O kakšnem revolucionarnem odnosu do delavskih bojevnih teženj pa še celo ne moremo govoriti pri naši takratni socialni demokraciji, ki je brez večjega omahovanja sprejela negativno sodbo o javorniško-jeseniški stavki leta 1904, formulirano v zadnjem »izvirnem poročilu« v »Rdečem praporu« z dne 13. maja o tem, »kako se je stavka na Jesenicah in Javorniku končala«. To — domnevno Breskvarjevo — poročilo vsebuje sklenjen prikaz zaključka stavke v socialnodemokratski osvetlitvi in ga zaradi tega ne smemo zanemariti, čeprav nam nudi le malo novega: »Klerikalni shod ... v četrtek [28. aprila] je sklenil, da gredo delavci spet na delo. Kako je to prišlo? Na Jesenicah in na Javorniku so delavci pričeli štrajkati, preden so stavili kake zahteve. Ne bomo natančno preiskavali, kako je ravno stvar bila: prepričani pa smo, da je bilo vodstvo tega štrajka zelo žalostna igrača klerikalnih in še posebej škofovih hlapcev. Grozota človeka obide, če pomisli, kako ostudno so postopali na onem shodu, ko so sklenili delavci iti zopet na delo. Navzoča sta bila na tem shodu tudi sodruga Hilari in Breskvar. Dr. Krek in drugi govorniki so hujskali proti sodrugoma tako, kakor imajo navado ljudje, ki so brez srca za delavstvo. Delavstvo se (razen par žensk!) ni zmenilo za hujskanje. Očitna laž je torej v ‚Slovencu', kjer trdi, da sta bila naša sodruga v nevarnosti. Po kaj sta prišla sodruga med štrajkajoče? Hotela sta v prvi vrsti spraviti štrajk v pravi tir in doseči pogajanje. Toda klerikalci tega niso dopustili. Poslali so dopoldne istega dne dva župnika k ravnateljstvu, da sta ponudila posredovanje. Ko jima je ravnatelj povedal, da ne da nobenih priboljškov in dovoli le to, da delavci lahko pričnо zopet delo, sta gospoda župnika obljubila, da bosta spravila delavce na delo. Popoldne na shodu so šele delavci volili deputacijo, ki je pri ravnatelju Luckmannu izvedela ravno to, kar župnika poprej.

župnika in drugi klerikalci so na shodu zagotavljali, da zdaj pa le pejte delat, saj ste vse dosegli. Delavci so tem glumačem seveda verovali, posebno pa župnikoma in dr. Kreku. Gotovo smo se tudi mi strinjali s tem, da se stavka ustavi, ali slepiti delavstva bi ne bilo treba. Očito je bilo, da mora štrajk propasti ob teh razmerah. Delavci žal niso v tem štrajku dosegli prav nič. Le škodo imajo. Kakšne zasluge so si pa klerikalci nabrali v tem štrajku? Nimamo prostora, zaradi tega prav na kratko: 1. Delavce so nepremišljeno zapeljali v štrajk in jih potem pustili s potrebno podporo na cedilu, čeprav imajo denar. 2. Delavstvo so hoteli pridobiti za svoje protidelavske namene. 3. Izdali so delavce s tem, da so za hrbtom delavstva sklenili z ravnateljem dogovor in potem osleparili shod s tem, da so rekli, da je ravnatelj vse obljubil, in če je obljubil, bo tudi dal, a ravnatelj ni ničesar obljubil. 4. Nalagali so v ‚Slovencu' javnost o štrajku, češ da se je štrajk končal s popolnim uspehom delavcev, ko je vendar zaradi klerikalne taktike popolnoma propal. Ko sta naša sodruga prišla na bojišče, so se klerikalci zelo prestrašili. Samo v Kreka so še zaupali in on je moral držati svojo kožo, drugače bi bilo delavstvo začelo resneje misliti in bi bilo poslušalo pametnejše [le katere?!] nasvete. No, da se to ni zgodilo, so klerikalci prav dobro poskrbeli s tem, da so varovali svojo kožo, ne pa delavskih interesov. — Mi nimamo o štrajkih nobenih optimističnih nazorov [!]. Delavstvo se mora najprej organizirati, potem naj se bori, in naravnost nesramno [!] je, če bi zavedno delavstvo klerikalce, svoje notorične sovražnike podpiralo in se ne zanašalo le na svojo moč. Kdor skubi, gleda, da dalje skubi. — Slednjič priporočamo milostnemu knezoškofu ljubljanskemu, kadar gre zopet v Rim, naj poroča svetemu očetu o lažeh ‚Slovenčevih' in pa o klerikalnih politikih, pa bo videl, če bo resnično poročal, da ne bo dobil blagoslova.«[46] Tega zaključka pač ni mogoče razumeti drugače, kakor da si je pisec mislil: rimski papež gotovo ne more dati blagoslova škofu, ki dopušča svojim duhovnikom, da vodijo stavke.

Stališče klerikalnega kapitalista

Podobnega mnenja, da duhovniki in klerikalci ne bi bili smeli ravnati tako, kakor so ob javorniško-jeseniški stavki, je bil v nasprotnem razrednem taboru nemški klerikalni podjetnik v Tržiču Andreas Gassner, ki je izzval razgovor o tej stavki na seji kranjske trgovske in obrtne zbornice dne 4. maja 1904. O njegovem nastopu sta poročala naslednji dan, 5. maja, »Slovenski Narod« priznavalno, »Slovenec« pa polemično; v celoti so njegova izvajanja natisnjena v nemškem zapisniku tiste seje. »Redko je kak dogodek«, je začel Gassner, »izzval tako globoko vznemirjenje med kranjskimi industrijci kot nedavna stavka na Javorniku in Savi. Da, ta objestna stavka — označujem jo takoj s pravim imenom — je zbudila izredno pozornost ne le v vsej deželi, ampak tudi daleč prek njenih meja. Zato menim, da je naša oziroma zbornice dolžnost, da zavzamemo k obžalovanja vrednemu dogodku stališče in da izrečemo ogorčenje nad lahkomiselnim, da, frivolnim ravnanjem tistih agitatorjev, ki so delavce preslepili in v to stavko za-

peljali.« Povedal je, da je šel sam »na lice mesta«, da bi se »čim natančneje poučil o vzrokih stavke in spoznal njene povzročitelje«. Luckmann-Trappenovo »Poslano« mu je bilo »avtentičen prikaz« nastanka in poteka stavke, ki je »neizpodbitno bila umetno podžgana, od agitatorjev nedomačinov izzvana in spada med najmanj opravičene, da, med najbolj objestne stavke sploh«. Dokazoval je nepostavnost in nedopustnost kršitve delovne pogodbe, ki so jo zagrešili stavkajoči, a za katero odpade večja krivda kot na delavce na hujskače. »Z obžalovanjem« je moral sprejeti v vednost, da »so bili krščanskosocialni agitatorji in njihovi organi [glasila] glavni povzročitelji stavke«. Tega pa »vendarle ne more verjeti, da bi se bila krščanskosocialna stranka v deželi tako daleč spozabila«, in »zato pričakuje, da bodo njeni odločilni voditelji kategorično protestirali proti temu, da bi bili udeleženi pri tem početju, marveč bodo te dogodke obžalovali ter si bodo prizadevali, da se podobni dogodki ne bodo več ponovili, kajti ravnanje, za katero ravnateljstvo [KID] v svojem uradnem prikazu o nastanku in poteku stavke krivi krščanskosocialno stranko, ni niti krščansko niti socialno, najmanj pa katoliško«. Zato je zahteval: »Vsi resni katoličani morajo proti takemu ravnanju z vsem poudarkom najodločneje protestirati, da jih ne bi s takšnim ravnanjem identificirali«. Spričo okolnosti, da je bil sam nekaj let prej »katoliško-napredni« državnozborski kandidat v svoji domovini Vorarlbergu in ga je podpirala tudi krščanskosocialna stranka, je menil Gassner, da pač nekaj o tej stranki ve in da mu je znano, »da je nastopala za blaginjo delavcev in proti krivičnemu izkoriščanju«, a da je prepričan, »da bi najgloblje obsojala stavko na Javorniku in Jesenicah«; torej »mora javno protestirati proti temu, da se po njegovem prepričanju dobra stvar tako kompromitira in globoko ponižuje, kakor so to žal dejansko storili lahkomiselni povzročitelji javorniško-savške stavke na docela neopravičljiv način«. Po njegovem mnenju je naloga voditeljev krščanskih strank, da »posredujejo mir in izravnavo nasprotstev — kajti kdo drugi naj posreduje, če tisti, ki naj bi bili apostoli miru, tega ne storijo, da, celo z drugimi vred razsajajo!« Res je, da »industrijci potrebujemo delavce«, a delavci nas najmanj prav tako potrebujejo kakor mi njih, kajti brez podjetnosti, duhovnega vodstva in kapitala ni industrije«. Najboljši dokaz za to nudi dežela Kranjska: »Dolenjsko in Notranjsko sta kljub močni obljudenosti brez industrije. Prebivalci se izseljujejo v stotinah, da, v tisočih, ker v domovini ne najdejo primernega zaslužka. Drugače pa je na Gorenjskem. Tam je komaj opaziti izseljevanje, zlasti v sodnih okrajih Tržič in Kranjska gora. Ljudje najdejo v domovini zaslužka, ker je tam industrija, ki je niso ustvarili delavci, ampak podjetnost in kapital. Okolnost, da ta podjetnost ni izšla iz domačinov Kranjcev in da tudi oni niso dali kapitala, ničesar ne spremeni na tem, da je s to industrijo priskrbela domačemu prebivalstvu delo, jim prihranila izseljevanje in jih ohranila domovini.« Tistim, ki so mu »vprav tu [v zbornici] večkrat zaklicali: ‚Če pridejo od drugje podjetniki na Kranjsko in tu nalagajo svoj denar, tega gotovo ne store iz ljubezni do dežele, marveč edinole zaradi svojih koristi'«, je ugovarjal s trditvijo, da bi bili deležniki njegovega tržiškega

podjetja zase neprimerno bolje storili, ko bi bili »tako, kakor to domačini delajo, naložili svoj denar v [vrednostnih] papirjih«. Glede na veliki pomen podjetja KID, »največjega podjetja v deželi«, naj bi zbornica izrekla grajo brezvestnim agitatorjem ... zaradi podžiga objestne delavske stavke na Javorniku in Savi«, kakor on, »čeprav prijatelj blaginje delavcev«, v tem primeru »javno izreka v imenu svojih volilcev [veleindustrijcev] KID in zlasti ... g. Karlu Luckmannu zahvalo za energičen odpor zoper nekvalificirane zahteve, ki so mu jih stavili agitatorji jeseniško-savške stavke«. Na koncu je predlagal, naj bi zbornica »izrekla obžalovanje nad objestno stavko na Javorniku in Savi ter izjavila, da v interesu slovesa in industrije dežela najgloblje graja početje agitatorjev, ki so delavce preslepili in zapeljali ter tako povzročili stavko«.[47]

»Slovenec« je Gassnerja ostro zavrnil in zapretil: »Prišle bodo pa še druge stvari, ki gospodom nemškim industrialcem ne bodo ljube, na dan. Mi nismo proti industriji, a odločno zahtevamo, da na splošni blagor prebivalstva tuja industrija pošteno plača domače delavstvo ter da ga ne izmozgava. Naj gospodje primerjajo le plače, ki jih dobiva delavstvo drugod, z našimi! Naj pomislijo na delavsko gibanje v drugih državah! Ako bo gospod Gassner v Liverpoolu ustavil angleške ‚Trades unions' [= sindikate], potem šele se bo moglo pri nas ustaviti delavsko gibanje.«[48]

Gassnerjevega predloga zbornica ni sprejela iz formalnih razlogov, ki jih je uveljavil liberalni voditelj in ljubljanski župan Ivan Hribar, češ da se predlog ne more obravnavati kot nujen, ker je stavka že končana, čeprav »ni zanikal, da bi bilo umestno o predmetu v zbornici razpravljati«. Seja je na Hribarjev predlog sklenila, da odkaže Gassnerjev predlog odsekom, da o njem razpravljajo in poročajo. Toda predlog potem ni prišel več v razpravo. Na naslednji seji — 4. avgusta 1904 — je klerikalec Ivan Kregar nujno predlagal, naj bi zbornica sklenila: »Izvoli naj se odbor petih članov zbornice, ki naj prouči razmere, ki so povzročile nedavni stavki na Jesenicah in Javorniku. V ta namen naj odbor zasliši zastopnike podjetnikov in delavcev; sploh naj se temeljito raziščejo razmere v tovarnah na Savi in Javorniku.« Ta Kregarjev predlog je zbornica odklonila na ugovor Ivana Hribarja, češ da ni resen, da je očitno »govorjen skozi okno« in ne spada v pristojnost zbornice.[49]

Teologova razglabljanja o stavkah

Zaradi Gassnerjevega protesta je javorniško-jeseniška stavka prišla v razpravo tudi v katoliški publicistično-znanstveni reviji »Katoliški obzornik«, ki je prinesla članek Frana Ušeničnika »Štrajk in krščanska etična načela«. V ekspoziciji je pisec zapisal: »Velika obrtna podjetja na Gorenjskem je pred nekaj tedni pretresel štrajk, ki je našel glasen odmev v vseh naših časnikih. Čule so se ob tej priliki razne misli o štrajku; nekateri so dobrohotno branili štrajkajoče delavce, drugi so jih ostro obsojali. Odličen katoličan in velik obrtnik, ki o njem nikakor ne moremo reči, da bi bil brez srca za ubogega trpina, je dvignil svoj glas v kranjski trgovski in obrtni zbornici in rekel, da štrajk ni socialna,

ne krščanska, še manj pa katoliška stvar.« Nato pisec v sistematskem pretresu upravičenost delavskega boja v bistvu priznava. »Mnogi so uverjeni«, pravi uvodoma, »da žene delavca v boj proti kapitalu edinole internacionalni socializem. Razdirajoči elementi, kakršnih je povsod najti, nete v delavcih nezadovoljnost in jih zbirajo krog rdečega prapora.« Gotovo je, nadaljuje teolog, »v teh besedah nekaj resnice« in »med činitelji, ki tirajo delavce v odpor proti velikim podjetnikom, so marsikje tudi prevratna načela internacionalne socialne demokracije.« Toda »da bi bil to edini ali vsaj glavni vir vse nezadovoljnosti med delavci, temu ne moremo pritegniti«. Fran Ušeničnik misli, »da je prvi vir štrajkom sistem svobodne konkurence«, t. j. kapitalistični sistem, ki »je delavca zasužnjil velikemu kapitalu, kajti »delavec«, ki ga grudi lakota ... se vda ... vsakim pogojem, ki so še tako trdi in tudi naravnost krivični«. »Da mnoga velika podjetja v resnici izrabljajo v svojo korist siromaštvo delavca trpina, to se ne da zatajiti. Zoper krivice ‚svobodne pogodbe' pa ni paragrafov v državnem zakoniku, in zato si delavec pomaga sam, kakor si more.« Tako je prišel pisec do izhodiščnega zaključka: »Sistem svobodne konkurence je prvi vzrok štrajkom. Obenem pa je sistem svobodne konkurence tudi že pogoj, da ima svoje uspehe tudi drugi vzrok, internacionalni socializem.« S tega izhodišča je nato pretresal upravičenost stavk. »Kaj je v ... posameznem slučaju bilo odločilno, ali krivica in beda, ki jo delavci trpe, ali pa agitacija, to je seveda često težko popolnoma dognati.« Brez dvoma težko, saj je komaj mogoče ta dva elementa ločiti! »Toliko je izvestno,« nadaljuje, »velika množica ne ustavi dela, če ni v njej prodrla misel, da se ji godi krivica. Delavci dobro vedo, če bukne štrajk, bodo več dni, morda celo tedne brez zaslužka, in beda bo od dne do dne hujša; v tako nesrečo pa velika množica ne pahne sama sebe brez premisleka. Preden torej prenehajo z delom, mora biti v vseh živa misel, da jim gospodar utrguje plačilo, ki jim gre. Ne trdimo, da je ta misel vedno in povsod upravičena in utemeljena; a kjer morda ni povsem zadostne podlage taki veri, tam lahko pomaga agitacija, da delavci po medsebojnem dogovoru ustavijo delo.« Ni manjkalo piscu razumevanja za stavke in njih nagibe. »Delavec, zlasti če je veren, mnogo potrpi in mnogo prenese, dokler ravnajo z njim kot s človekom ... Žal da mnogi veliki obrtniki in njih uradniki po tvornicah ne spoštujejo več človeškega dostojanstva ... Kapitalistu, v katerem ni več življenotvorne krščanske vere, je umazani delavec v tvornici bitje nižje vrste, tako nekak polčlovek. Delavec bridko čuti to preziranje; in iz tega trpkega čustva žaljene človeške časti se je rodila delavcem v duši neka mržnja do mogočne gospode.« Ne izvira torej vse to »zlo« v delavcu iz »internacionalnega socializma«! »Treba bi bilo velikih, močnih in nadnaravnih [!] nagibov, da bi delavec, ki komaj za silo živi, ob pogledu na razkošje ostal miren. Da pa taki nagibi v delavcih bolj in bolj ginejo ... kriv je tega racionalizem in liberalizem ... Časniki in brošure so zločesti nauk modernega racionalizma in liberalizma zanesli med ljudstvo in ž njim okužili nekoliko tudi naš slovenski narod. Socialni demokratje, kolikor jih je med našimi delavci, ponavljajo pri svojih shodih samo [?!] to, kar uče glasniki liberalnih

idej. Zato pa bi tisti, ki najbolj ostro obsojajo štrajke, morali pravzaprav ponižno govoriti: ‚nostra maxima culpa [= naša največja krivda].« Fran Ušeničnik navaja, da »je papež Leon XIII. imenoval štrajk ‚hudo nezgodo', ‚zlo', ki škoduje ne samo gospodarjem in delavcem, ampak je na kvar tudi trgovini in javni blaginji«. Pri tem omeni, da so po računih voditeljev tvornice »pri letošnjem štrajku na Gorenjskem imeli delavci 30.000 kron izgube, podjetniki pa 20.000 kron«, a hujše kot gmotne so mu »moralne posledice« stavk, ki obstoje v povečanju razrednega sovraštva in v nravnih nevarnostih za delavce, ko brez dela postopajo. Zaključek učenega bogoslovca je bil povsem v skladu s potrebami slovenskih klerikalcev: »Radi posledic, ki so s štrajkom združene, v praksi sicer ni zlahka kdaj delavcem svetovati ali priporočiti, da bi začeli štrajk, toda absolutno štrajk obsojati, tega ne moremo in ne smemo«, kajti »če je štrajk bran v sili, je sam ob sebi dovoljen, kadar ni druge pomoči zoper silo«.[50] Praktični smisel vsega tega lepega pretresanja je bil le v tem, da je ob vztrajanju pri načelno odklonilnem stališču do delavskih stavk, kjer jih vodijo socialni demokrati, vendarle varoval možnost za zagovor upravičenosti izjemnih stavk, ki jih pod pritiskom delavcev — svojih pristašev — morajo voditi krščanskosocialni voditelji, če naj se ne odrečejo vplivu na te delavce in ga prepustijo socialni demokraciji. Socialni demokrati pa so iz čisto konkurentnega vidika — kakor smo videli — te izjemne krščanskosocialne stavke potem napadali, čeprav jim med njihovim trajanjem seveda le niso mogli odtegniti svoje udeležbe in podpore!

Naj omenim še socialistični list »Naprej«, ki ga je v Idriji izdajal iz socialne demokracije izključeni Anton Kristan. Ta list se je dne 18. maja v prvi vrsti obrnil proti »Slovenskemu Narodu«: »Štrajk na Javorniku in na Savi je zbudil tudi na Kranjskem znaten hrup v časopisju ... ‚Slovenec' se je hvalil, koliko in kaj vse je doseglo delavstvo. ‚Slovenski Narod' je to zanikoval. ‚Laibacher Zeitung' pa je po Luckmannu in Trappenu (to sta ravnatelja teh tovarn) pripovedovala, da so se delavci vrnili brezpogojno na delo. Človek res ne ve, kaj je resnica. Želeti bi bilo, da so delavci zmagali, in ako že niso, da so se vsaj naučili iz tega štrajka, da je le čvrsta, trdna organizacija ono orožje, ki pomaga k pravim zmagam. ‚Slovenski Narod' pa je ob tej priliki tega štrajka prav posebej pokazal, da ni prijatelj delavstva.«[51] Ta očitek je Anton Kristan lahko podkrepil z navedkom iz politično pomembnih uvodnikov »Jasna beseda«, ki jih je objavil v tem listu njegov duhovni vodja in glavar kranjskega liberalstva dr. Ivan Tavčar, in ki so sprožili novo hudo polemiko.

Zaključna opomba: Poglavje o javorniško-jeseniški stavki aprila 1904 se v spisu »Razvoj delavskega gibanja in političnih bojev na Jesenicah od začetkov do leta 1920« ne konča na tem mestu, marveč obsega v zadnji tretjini tudi še sklepno polemiko med »Slovencem« in »Slovenskim Narodom«, ki jo je sprožilo dr. Ivana Tavčarja obširno tridelno razpravljanje »Jasna beseda«, in pa njeno zadnje vzplapolanje po zaključnem klerikalnem Šušteršič-Krekovem političnem shodu na Jesenicah 8. maja 1904.

VIRI

Kratice za uporabljene časnike: S = Slovenec, SN = Slovenski Narod, LZ = = Laibacher Zeitung, RP = Rdeči prapor, E = Edinost.

[1] S št. 90 z dne 22. IV. 1903

[2] SN št. 88 z dne 19. IV. 1904 (enako »Gorenjec« št. 17 z dne 24. IV. 1904)

[3] S št. 88 z dne 19. IV. 1904

[4] Po pripovedovanju Ivana Glaviča leta 1953 zapisal Matija Sušnik

[5] S št. 89 z dne 20. IV. 1904

[6] S št. 90 z dne 21. IV. 1904

[7] S št. 91 z dne 22. IV. 1904

[8] SN št. 91 z dne 22. IV. 1904

[9] LZ št. 91 z dne 22. IV. 1904

[10] S št. 92 z dne 23. IV. 1904

[11] SN št. 92 z dne 23. IV. 1904

[12] S št. 93 z dne 25. IV. 1904

[13] S št. 94 z dne 26. IV. 1904

[14] S št. 95 z dne 27. IV. 1904

[15] SN št. 95 z dne 27. IV. 1904

[16] SN št. 96 z dne 28. IV. 1904

[17] LZ št. 96 z dne 27. IV. 1904

[18] S št. 96 z dne 28. IV. 1904

[19] RP št. 18 z dne 29. IV. 1904

[20] S št. 97 z dne 29. IV. 1904

[21] SN št. 97 z dne 29. IV. 1904

[22] SN št. 98 z dne 30. IV. 1904

[23] S št. 98 z dne 30. IV. 1904

[24] E št. 114 z dne 24. IV. 1904

[25] E št. 121 (krivo označena kot št. 122) z dne 1. V. 1904

[26] S št. 99 z dne 2. V. 1904

[27] SN št. 99 z dne 2. V. 1904

[28] S št. 100 z dne 3. V. 1904

[29] S št. 101 z dne 4. V. 1904

[30] S št. 103 z dne 6. V. 1904

[31] S št. 104 z dne 7. V. 1904

[32] S prav tam

[33] LZ št. 99 z dne 2. V. 1904

[34] S št. 102 z dne 5. V. 1904

[35] SN št. 100 z dne 3. V. 1904

[36] S prav tam (kakor pod [34])

[37] S št. 104 z dne 7. V. 1904

[38] S št. 102 z dne 5. V. 1904

[39] S št. 104 z dne 7. V. 1904

[40] RP št. 19 z dne 6. V. 1904

[41] S prav tam (kakor pod [39])

[42] RP št. 20 z dne 13. V. 1904

[43] S št. 109 z dne 14. V. 1904

[44] SN št. 108 z dne 13. V. 1904

[45] S prav tam (kakor pod [43])

[46] RP št. 20 z dne 13. V. 1904

[47] Protokoll der ordentlichen Sitzung der Handels- und Gewerbekammer für Krain zu Laibach am 4. August 1904, str. 47—53

[48] S št. 102 z dne 5. V. 1904

[49] Protokoll der ordentlichen Sitzung der Handels- und Gewerbekammer für Krain zu Laibach am 4. August 1904, str. 95

[50] »Katoliški obzornik« VIII/1904, str. 287—295

[51] »Naprej« II. št. 10 z dne 18. V. 1904

ZUSAMMENFASSUNG

Dušan Kermavner

DER STREIK IN JAVORNIK UND JESENICE VOM 16. BIS 28. APRIL 1904

Diesen interessanten Streik hat der Verfasser im Rahmen seines noch unvollendeten geschichtlichen Werkes über »Die Entwicklung der Arbeitererbewegung und der politischen Kämpfe in Jesenice von den Anfängen bis zum Jahre 1920« auf Grund von zeitgenössischen Zeitungsberichten darzustellen versucht. Anlässlich der sechzigsten Jahreswiederkehr des Streikes hat er das Kapitel über den Streik zur Verfügung gestellt.

Nach den ersten Berichten wird der unerwartete und spontane Charakter des Streikes gezeigt und werden die politischen Hintergründe angegeben, welche dazu geführt hatten, dass die klerikale (christlichsoziale) Partei, welche die Arbeiter in Javornik unter ihrem Einfluss hielt, die Leitung des Streikes in die Hand genommen hatte.

Der Verlauf des Streikes wird verfolgt und die entgegengesetzte Stellungnahme der liberalen Partei sowie die Verlegenheit der Sozialdemokraten angesichts des christlichsozialen Streikes dargestellt.

Den elften Tag des Streikes in Javornik hat die christlichsoziale Führung die Arbeitseinstellung aus Solidaritätsgründen in dem Hauptbetrieb in Jesenice herbeigeführt, so dass die Zahl der Streikenden von den 300 in Javornik auf ca. 1700 gestiegen ist.

Die Leitung der Unternehmung musste den 13. Tag des Streikes in Javornik und den 3. Tag des Streikes in Jesenice in die Schussverhandlungen einwilligen und den Forderungen der Streikenden entgegenkommen, tat dass jedoch in einer Weise, die ihr später ermöglichte jeden Erfolg des Streikes abzuleugnen.

Dem christlichsozialen Triumpf nach der Wiederaufnahme der Arbeit folgten die Bezweiflungen einens der liberalen Presse über den Erfolg des Streikes. In die entfachte Polemik griffen auch die Direktoren der »Krainischen Industriegesellschaft«, welche die Schlussverhandlungen geführt hatten, mit einer Bekanntmachung ein, welche darzulegen versuchte, dass das Geforderte auch ohne den Streik bewilligt worden wäre. Nach dem Sieg griff der Streik auch auf die kleinen eisenverarbeitenden Arbeitsstätten in Kamna gorica und Kropa über.

Auch nach der Beendigung des Streikes blieb die Stellungnahme der Sozialdemokraten weiter zweispältig; einerseits bejahten sie ihn als einen Zusammenschluss der Arbeiterschaft in Kampfe, anderseits lehnten sie ihn als einen unvorbereiteten Auftritt unorganisierter Arbeiter ausserhalb des sozialdemokratischen Gewerkschaftsrahmens ab. Zu diesem Zweck wird die liberale Leugnung des Streikerfolges übernommen.

Ein aus Vorarlberg stammender Unternehmer, welcher der christlichsozialen Richtung angehörte, protestierte vom christlich-katholischen Standpunkt gegen den Streik auf der Sitzung der Handels- und Gewerbekammer in Ljubljana. Anschliessend erorterte ein Theologe in einer christlichsozialen Zeitschrift die christlichethische Beurteilung der gerechten und mutwilligen Streike.

Der Streik hatte eine weit über den lokalen Umfang ragende politische Bedeutung erworben, die sich dann in weiteren liberalen und klerikalen sowie sozialdemokratischen polemischen Stellungnahmen kundgetan hat.

Das letzte Drittel des Streikkapitels wird erst im Buche veröffentlicht, das voraussichtlich im nächstem Jahre (1965) erscheinen wird.

Anton Spendov

OB 50-LETNICI ZAVRŠNICE

Gorata Gorenjska ima obilo vodnih virov. Toda to so v glavnem le manjši potoki, pa še ti v sušnih dobah močno oslabe. Ob neurjih pa narastejo v hudournike, ki rušijo ob svojih bregovih.

Že dolgo je od tega, kar so začeli obrtniki izkoriščati vodno energijo, tako mlinarji, kovači, predilnice, žagarji in drugi.

Za izrabljanje v te namene je bil prav primeren potok Završnica. Izvira v Zelenici pod Stolom, teče po dolini Zavrh in se izliva v Savo pod vasjo Moste. V razmeroma kratkem toku prevali veliko višinsko razliko. Dolžina struge od izvira do izliva znaša 8000 metrov. Količina vode je uporabljiva že 2000 metrov pod izvirom. Od tam pa do izliva v Savo je 500 metrov višinske razlike. Zato so bile vodne naprave lahko nanizane v tem koritu druga za drugo, kolikor je to dopuščala ozka soteska struge. Na začetku tega stoletja je bilo tu šest žag, ena parketarna, trije mlini, ena kovačija in ena predilnica. Vse te naprave, razen treh žag, so bile v Mostah. Završnico so začeli izkoriščati zelo zgodaj, saj je ohranjen dokument, pisan na pergamentu iz leta 1539, ki obsega kupoprodajno pogodbo za hišo in za vlečno kladivce v Mostah pri Žirovnici. Tega leta je bila naprava že prodana, torej je morala obstajati že prej.

Proti koncu prejšnjega stoletja so spoznali uporabnost električne energije. Najprej so jo uporabljali le za razsvetljavo. Poznali so le enosmerni tok, ki ga niso mogli prenašati na večje razdalje. Zato so gradili elektrarne le v mestih. Pozneje so spoznali trifazni tok, ki omogoča prenos električne energije v oddaljena potrošniška središča. Takrat so lahko pričeli graditi elektrarne ob rekah in pri rudnikih. Uporabljali so lahko slabši premog in premogov prah, ki ga ni bilo vredno odvažati v oddaljeno industrijo. V Sloveniji so začeli že zgodaj graditi elektrarne. Prva je bila zgrajena leta 1880 v Tržiču, druga pa leto za tem v Litiji.

Ljubljana je dobila svojo elektrarno 1898. leta. Seveda so vse te elektrarne oddajale le enosmerni tok, ki ga niso mogli prenašati na večje razdalje. Bile so za današnje pojme majhne enote. Ljubljanska je bila največja v Sloveniji.

Do leta 1900 je bilo v Sloveniji 8 elektrarn nad 15 konjskih moči.

Beograjčani so dobili prvo elektrarno leta 1882. Za takratne čase je bila močna; imela je 500 konjskih moči.

Začeli so že tudi elektrificirati železnice. V Avstro-Ogrski je stekla prva elektrificirana železnica že leta 1883.

Pričeli so elektrificirati tovarniške in obrtniške obrate. V začetku je bila električna energija še draga. Delavcev je bilo dosti in bili so poceni. Vendar si je elektrika energično utirala pot, čeprav ponekod počasneje, a zadržati se je ni dalo več.

Kapitalisti so kaj hitro spoznali, da je pridobivanje električne energije kaj dobičkonosen posel, posebno še, če se pridobiva iz vodne energije. Pričeli so kupovati ali si zagotavljati vodne pravice rek in potokov na primernih krajih.

Tako so se snovale družbe, ki so imele namen graditi termo ali hidroelektrarne. Ena takih družb je bila ustanovljena v Parizu leta 1909. Sestavljali so jo francoski kapitalisti. Imela je namen graditi električne naprave v tedanjem avtroogrskem primorju. Od tam pa ni bilo daleč na Kranjsko.

Tudi po vodah na Gorenjskem so kmalu začeli segati tujci. Najbolj privlačne so bile Sava, Završnica in Radovna. Železarna na Jesenicah si je tudi hotela zagotoviti električno energijo. Bila je prva, ki je hotela izrabljati vodno moč Save za pridobivanje električne energije. Že leta 1889 je takratni tehnični direktor Lambert von Pantz napravil idejni projekt za izrabljanje Save v Mostah. Temu projektu so sledili še drugi, vendar ni bil nobeden realiziran. Završnice pa železarna ni imela namena izrabljati, pač pa je leta 1905 hotela zgraditi elektrarno na Završnici strojna tovarna »Ganz et Comp.« iz Leobersdorfa. Ta naj bi oskrbovala »nekaj krajev na Gorenjskem z električno silo«. Tudi ta projekt ni bil realiziran.

Tudi domači kapital se je skušal uveljaviti pri izrabi vodne sile. Tako sta zaprosila dva hotelirja z Bleda za vodno koncesijo na Savi. Hotela sta zgraditi elektrarno ob cesti Lesce—Bled. Električno energijo bi uporabljali za razsvetljavo blejskega zdravilišča in delno za gonilno moč. Zaradi pomanjkanja sredstev elektrarna ni bila zgrajena.

Državne železnice avstro-ogrske monarhije so hotele že v prvih letih tega stoletja elektrificirati železnice v alpskih deželah. Tedaj je bilo v teh krajih 4000 km železnic. Sem je spadala tudi Kranjska.

Leta 1905 je železniška uprava zaprosila okrajno glavarstvo v Radovljici za vodno koncesijo na Savi. Takrat pa je tudi jeseniška železarna še vedno vztrajala na tem, da bo gradila elektrarno na Savi, čeprav s pripravami še ni pričela. Železniška uprava in železarna sta se sporazumeli, da se železarna odpoveduje izrabi Save kakor tudi Završnice v korist železniški upravi. Železniška uprava je pa prepustila železarni elektrarno v Vintgarju, ki jo je zgradila za gradnjo prog. Obe stranki sta se sporazumeli, da bosta po potrebi druga drugi odstopali električno energijo: železarna bo dajala železnici energijo za vleko iz vintgarske centrale, železnica pa bo po potrebi odstopala železarni energijo iz elektrarne na Savi. Državne železnice so hotele pridobiti zase čimveč voda v krajih, kjer so nameravali vzpostaviti električno vleko. Zato je železarna leta 1909 zaprosila za vodno koncesijo na Završnici. Deželna

16. Potok Završnico so 1600 metrov pred izlivom v Savo zajezili. Nastalo je umetno jezero s stopet tisoč kubičnimi metri vode

vlada takratne Vojvodine Kranjske pa je tudi hotela imeti dohodke od vodnih sil za svoje potrebe. Pri tem pa je naletela na mnoga nasprotja. Posebno kapitalisti so zagovarjali stališče, da naj vodne sile izkoriščajo zasebniki. Vlada pa je zagovarjala stališče, da sme vodo izkoriščati le družba (občina ali vlada).

Svoje stališče je utemeljevala takole: »Tekoče in talne vode se smatra za del naravne posesti vsake dežele kot odličen element deželne kulture. Voda je naraven zaklad in naj služi splošnosti kar se da vsem enako, ne pa samo tistim malim izvoljencem, ki si tudi naravo lahko kupijo z zlatom.«

Že leta 1908 so pričeli pripravljati v tedanji Avstriji načrtno elektrifikacijo. Hoteli so zgraditi na Dravi več elektrarn, ki naj bi jih povezali s termoelektrarnami na Moravskem. Svetovna vojna pa je preprečila izvajanje teh velikopoteznih načrtov. Dograjena je bila še med prvo svetovno vojno elektrarna Fala, ki je ostala na našem ozemlju in je ugodno vplivala na razvoj naše industrije.

V istem času, vendar v manjšem obsegu, je hotela izvajati elektrifikacijo tudi Kranjska.

Glavni pobudnik te akcije je bil deželni odbornik za finance dr. Evgen Lampe. Ta je pa dobil pobudo od elektroinženirja Dušana Serneca, ki je bil v službi pri električni družbi AEG v Trstu. Po iniciativi dr. Lampeta so bile ustanovljene Kranjske deželne elektrarne, ki so kasneje nastopale kot investitor pri gradnji Završnice, kasneje pa so igrale pomembno vlogo pri nadaljnji elektrifikaciji Slovenije.

Deželni odbor se je pogodil z dunajsko družbo AEG — Union (Allgemeine Elektrizitäts Gesellschaft), da bo izdelala projekte za elektrifikacijo Kranjske. Vsi projekti bi morali biti izgotovljeni do leta 1920.

Takrat so poznali uporabnost električne energije šele samo meščani, ker jim je ta razsvetljevala ulice. Premožnejši so si jo speljali tudi v stanovanja. Toda to so bili šele skromni začetki. Uporabljali so žarnice z ogljeno nitko, ki so bile drage. Tudi svetlobe niso dajale obilo. Naprednejši obrtniki in tovarne so poskušali uvajati električne motorje. Toda ti so imeli v veliko primerih lastne elektrarne, v glavnem na vodni pogon.

Da bi ljudi seznanili s tem, kaj je elektrika in zakaj jo uporabljamo, je izdal deželni odbor brošuro, v kateri na poljuden način opisuje, kaj je električna energija in zakaj jo lahko uporabljamo. Navaja njene prednosti pri razsvetljavi in pogonu. Dokazovali so, da je električni pogon iz večje elektrarne cenejši kot pa pogon iz toplotnih strojev, ki bi si jih nabavili posamezniki. Proti temu pa so nastopili nasprotna stranka in razni trgovci. Hoteli so dokazati obratno. Prepričevali so ljudi, da bo pogonska sila iz deželne elektrarne mnogo dražja kot iz lastnih, manjših toplotnih strojev.

Zaradi tega so po časopisih ostro polemizirali. Eni kot drugi so dokazovali, kaj je cenejše in ugodnejše. Da bi pa mogel zagovarjati gradnjo elektrarne, je deželni odbor pričel zbirati podatke, koliko električne energije bi potrebovale posamezne občine ali večji odjemalci v krajih, ki bi prišli v poštev za elektrifikacijo. V letu 1909 so zbrali odjemalcev za 7000 kW za razsvetljavo in moč.

Tudi nekatere gorenjske občine so se pri deželnem odboru že zanimale za gradnjo lastnih elektrarn. V glavnem so mislili na razsvetljavo Bleda, Radovljice in Jesenic. Kranj je dobil svojo elektrarno že leta 1897, Tržič pa že prej.

V začetku tega stoletja vodne sile v Sloveniji še niso bile raziskane. Zato je deželni odbor leta 1909 naročil kataster voda. Šele potem so lahko prešli na sistematično proučevanje, kako bi najlažje in z najmanjšimi stroški izkoriščali vodno energijo. Ta se je kar sama ponujala. Spomnimo se samo sotesk na Savi, ki so po svojem videzu naravnost idealne za gradnjo jezov, velikega padca Završnice na kratki razdalji, Radovne in drugih voda.

Zaradi skupnih interesov sta se povezala kranjski deželni odbor in železniško ministrstvo z Dunaja, ki je nameravalo elektrificirati železnice na Gorenjskem. Skupno sta naročila pri gradbenem podjetju »Redlich in Berger« (na Dunaju) osnovne projekte za izrabo vodnih sil na Kranjskem v elektroenergetske namene. Najprej sta prišli v poštev Sava in Završnica. Naleteli pa so na težave. Izgradnji Save je nasproto-

vala industrija, tako papirnica »Leykam Josefstal« (sedanje Vevče), Trboveljska premogokopna družba in še drugi. Takrat še ni bilo mogoče uvesti razlastitvenega postopka kot kasneje. Zato je lahko ugovarjal vsak, ki je imel namen izkoriščati vodno energijo na področju, kjer naj bi stala elektrarna. Koncesije za izkoriščanje vodne energije je izdajalo poljedelsko ministrstvo na Dunaju. Industrija pa je imela tam velike vplive.

Kljub temu pa je deželni odbor nakupil nekaj vodnih pravic na Savi, nekoliko pozneje pa še na Završnici.

Poleg tega je nakupil še poslopja, ki bi bila poplavljena, če bi gradili elektrarne. Bali so se, da jih ne bi pokupili špekulanti in z njimi prekupčevali. Predlagal je tudi zakonski osnutek, po katerem bi lahko razlastili oziroma obvezno odkupili zemljišča in poslopja, ki bi ovirala gradnjo elektrarn in električnih naprav.

Spomladi leta 1910 je pričelo gradbeno podjetje »Redlich in Berger« podrobneje analizirati možnosti za izrabo gorenjskih voda. Dne 17. maja istega leta je to podjetje že začelo raziskovati sestavo tal na mestih, ki bi prišla v poštev za gradnjo. Zaradi teh raziskav so ustanovili gradbeni urad v Žirovnici in v Medvodah.

Vsa dela so razmeroma dobro napredovala, samo hidrografska merjenja so zaostala. Leto 1910 je bilo namreč zelo mokro. Zaradi obilice padavin so bile vse vode visoke skozi vso pomlad in vse poletje. Normalnih in nizkih voda sploh ni bilo. Zato so se meritve zavlekle pozno v jesen.

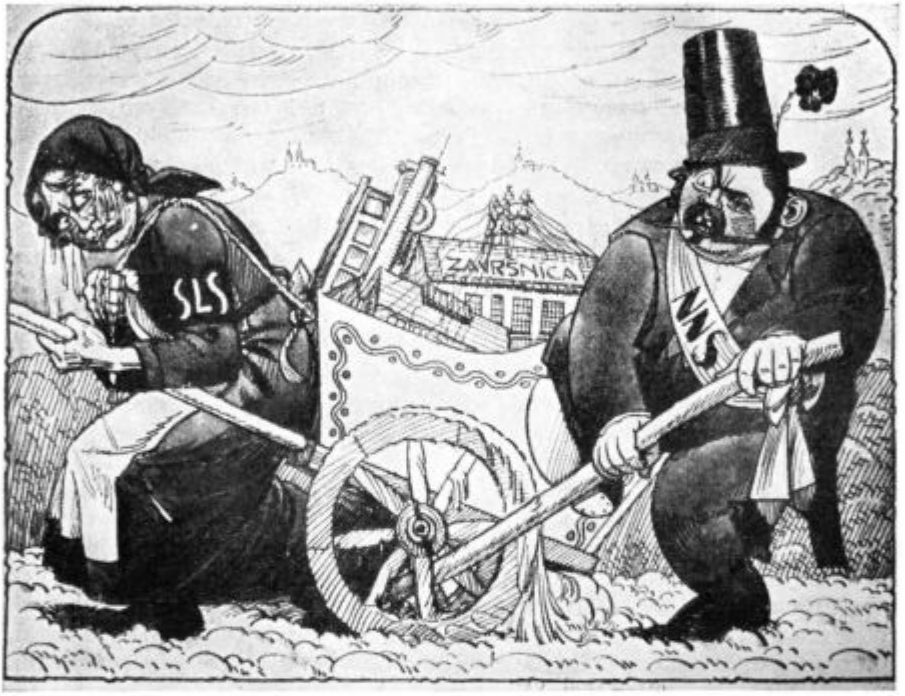
Konec leta 1910 sta bila izgotovljena dva načrta o izrabi vodnih sil za elektrarne na Gorenjskem. Prvi je predvideval izrabo Save med Radovljico in Globokem, drugi pa izrabo Završnice. Izkoriščanje Završnice je bilo predvideno v treh stopnjah. Zaradi akumulacije so bile namenjene te tri elektrarne le kot dopolnitev savskim stopnjam. Krile bi konice in tokovne sunke, ki nastajajo pri elektrificiranih železnicah. Zato so nameravali zgraditi najprej nekaj savskih stopenj in potem šele pričeti z gradnjami na Završnici.

Po izdelavi načrtov so se pričele še večje borbe za in proti gradnji elektrarn.

Ker so bile ovire za izgradnjo elektrarn na Savi tolike, ni bilo moč misliti na izkoriščanje te vodne sile. Tudi železniško ministrstvo je postalo nestrpno. Očitalo je deželnemu odboru, da nima resnega namena graditi. Deželni odbor pa je hotel dokazati nasprotno: da hoče graditi.

Za završniško elektrarno so bila že urejena vsa posestvena in odškodninska vprašanja, zato so se odločili za izgradnjo Završnice. Pri tem je bila odločilna tudi višina investicij. Završniška elektrarna je bila po projektu petkrat cenejša kot ona na Savi, moč savske elektrarne pa je bila sedemkrat večja. Še po odločitvi deželnega odbora je bila napredna struja poslancev in kapitalistov v deželnem zboru proti izgradnji Završnice. Delno zaradi strankarskih razprtij, delno zaradi tega, ker so se bali, da ta investicija ne bo rentabilna, delno pa tudi zato, ker niso

zaupali tedanjemu deželnemu odborniku dr. Evgenu Lampetu ,ki je vodil finance. Ta je bil v svojih načrtih velikopotezen in drzen. Njegova finančna politika je čestokrat vzbujala zaskrbljenost in to ne samo pri nasprotnikih, ampak tudi pri prijateljih. Zato marsikdo ni mogel prikrivati pomislekov, da Lampetova finančna politika ogroža bodočnost dežele. Negotovost zaradi završniške elektrarne je bila velika. Deželni

17. Karikaturist Hinko Smrekar je ponazoril politične razmere ob razgovorih v kranjskem deželnem zboru o gradnji nove centrale v Završnici v času 1903—1910

zbor je odobril najetje posojila za gradnjo, pri tem pa je sklenil, da bodo posojilo vračali iz dohodkov elektrarne. Če bi pa ti ne zadostovali, bo primanjkljaj pokrit iz tekočih dohodkov deželnega gospodarstva.

Koncesijo za izrabo vodne sile na Završnici si je že nekaj let pred tem pridobil ing. Tobell z Dunaja. Napravil je projekt za izkoriščanje vodne sile v elektroenergetske namene. Iskal je nekoga, ki bi gradnjo finansiral. Pogajal se je z gorenjskimi občinami, vendar za realizacijo projekta ni bilo mogoče preskrbeti potrebnih sredstev. Šele deželni odbor je pozneje prevzel ta projekt. Predvidena je bila gradnja elektrarne v ozki dolini malo izpod cestnega mostu v Mostah. Pozneje je bil projekt menjan in je bila centrala zgrajena ob Savi. Tudi občina Bled se je zanimala za izrabo Završnice. Napravila je o tem posebno

študijo. Objekt so imenovali »elektrarna Triglav na Završnici«. Imela je namen preskrbovati zgornjo Kranjsko z lučjo in močjo. Tisoč konjskih moči, kolikor jih je predvidevala, bi zadostovalo za 6000 privatnih žarnic in 1500 žarnic za javno cestno razsvetljavo. Ostalo bi še 100 konjskih moči za pogon motorjev. Polovico stroškov za izgradnjo bi dala občina Bled.

Z izdelavo obeh projektov pa študije o izrabi vodnih sil še niso bile dokončane. Deželni odbor je za leto 1911 zahteval še večja sredstva za študije vodnih razmer, kot jih je imel na razpolago v letu 1910.

Po uspelih meritvah v letih 1910 in 1911 je deželni odbor hotel imeti predračun za napravo na Završnici. Tega pa nobeno gradbeno podjetje ni moglo dati, ker niso poznali sestavine hriba, skozi katerega bi morali skopati rov. Ta bi služil za dovod vode k elektrarni. Zato je dobilo gradbeno podjetje »Redlich in Berger« naročilo, da napravi 20 metrov dolg rov. Po izkušnjah bi nato dopolnili predračun.

V avgustu 1911. leta so pričeli s poskusnim kopanjem. Ko so skopali predvidenih 20 metrov, so se pogodili še za ostali predor in za vsa druga gradbena dela v zvezi z elektrarno na Završnici. Tako so pričeli graditi prvo javno elektrarno na Gorenjskem.

Objekt je bil velik, razsežen in med največjimi v deželi. Pričetek take gradnje je bil velik uspeh tako z gospodarskega kot s političnega vidika. Res je, da bi bila mogoče elektrarna na drugem mestu oziroma na drugi vodi rentabilnejša, a tu je bila gradnja najcenejša. Upali so, da jo bodo zgradili v razmeroma kratkem času. Smelo so se podali v gradnjo, ki je bila težka preizkušnja za investitorja in izvajalca. Izvajalec je bil renomirano gradbeno podjetje z Dunaja »Redlich in Berger«. Za vodenje gradnje je dalo svoje najboljše strokovnjake. Vodja gradbišča je bil dr. tehn. ing. Schoszberger. Pomagali so mu še dva gradbena inženirja in en gradbeni tehnik. Vsi so delali na gradbišču v Mostah do vpoklica k vojakom v prvi svetovni vojni. Delavci so bili iz raznih krajev. Vsa težaška dela so opravljali domačini, medtem ko so bili kvalificirani delavci tudi iz tujine.

Gradnja završniške elektrarne ni vzbudila zanimanja samo doma, ampak je odjeknila tudi drugod po svetu. V Salzburgu je bilo aprila 1914. leta posvetovanje o sistematičnem izkoriščanju vodnih sil v alpskih deželah. Referent je v svojem poročilu naglasil, da Kranjska prednjači v tem vprašanju. V juliju istega leta si je ogledalo gradnjo osemdeset gradbenih inženirjev in tehnikov z Dunaja. Bili so presenečeni nad tako gradnjo na Gorenjskem. Vse priznanje so dali tudi našemu slovenskemu tehničnemu kadru, ki je dal zasnovo in smernice za to gradnjo. Tudi železnice so se zanimale za elektriko iz deželne elektrarne. Elektrificirali bi gorenjsko progo. Vpeljali bi kratke osebne vlake, ki bi vozili vsake pol ure. Tako bi bil promet silno živahen.

Okoličani, ki so opazovali gradnjo, so širili — v glavnem iz nevednosti — razne neutemeljene govorice. Dostop na gradbišče je bil prepovedan. To pa je pri marsikom vzbujalo radovednost, kaj se gradi. Da je gradnja elektrarne na Završnici razgibala duhove, se vidi iz polemike v časopisih. V zimi 1913-14 so nasprotniki gradnje dokazovali, da ima

Završnica pozimi premalo vode, kar je bilo tudi res. Završnica po projektu ni bila namenjena za samostojno obratovanje. Zagovorniki pa so napisali tole: »Obrekovalcem Završnice! Vse slabo ste že govorili o Završnici, kradli ste ji čast, češ da je nestanovitna in zanikrna. Zdaj pa bo prišla doli. Ona je močna in huda. S 40.000 volti napetosti bo prišla v Ljubljano. Kdor se ji ne bo spoštljivo približal, se bo kakor od strele zadet zvrnil po tleh. Take klofute se na Kranjskem še niso delile. Zato ne obrekujte Završnice!«

Mnogi so nasprotovali zato, ker niso vedeli, kaj je elektrika. Niso zaupali novotarijam. Govorili so, da je najboljša žarnica petrolejka, najboljši motor pa vol. Po dovršitvi elektrarne je družba AEG ponujala okoliškim kmetom prvi motor zastonj. Vendar si ga nihče ni upal vzeti. Menili so namreč, da bo strela kaj lahko udarila v hišo, če bodo imeli motorsko napeljavo.

Z elektrarno na Završnici je bil postavljen temelj elektrifikaciji Gorenjske. Res je prva svetovna vojna zavrla elektrifikacijo, toda zasnova je bila tu.

18. Od umetnega jezera na Završnici je voda speljana v vodostan, od tam pa po tlačni cevi v strojnico centrale na levem bregu Save

Opis naprave

Potok Završnica je zajezen 1600 m pred izlivom v Savo. Višinska kota dolinske pregrade je 630,50. Za jezom je umetno jezero, ki vsebuje 105.000 m^3 vode. Razteza se 300 m navzgor po Završnici. To lepo in zanimivo jezerce Za vrhom je lepa in priljubljena turistična točka. Voda v njem je sinjemodra in tudi v poletni vročini razmeroma hladna. Zaradi stalnega obratovanja elektrarne se voda hitro menja. Z Zelenice pa priteče dokaj mrzla. Na kratki in strmi poti se še ne utegne ogreti. V jezero priteče poleg Završnice še potok Rečica. Jez je betonski. Dolžina krone jezu je 79 m. Prosta dolžina temelja znaša 13,40 m, širina pa 10 m. Temelji so večinoma na skali, le na desnem bregu so zgrajeni na ilovnatem gramozu.

Preko krone jezu more teči brez škode 102 m^3 vode v sekundi. Pred vtokom so grablje, ki zadržijo večjo nesnago: vejevje, večjo travo in drugo. Tam so še zapornice, s katerimi zaprejo rov, če ga hočejo izprazniti. Dovodni rov vodi pod grebenom Lipje. Dolg je 800 m, je podkvaste oblike, visok 2 m.

Nad žirovnico priteče voda v vodostan. To je betonski rezervoar okrogle oblike, 6,5 m premera in 16 m višine. Uporablja se za iznihanje vodnih sunkov. Od tam vodi železna tlačna cev do strojnice na levem bregu Save. V njej sta dva generatorja po 1000 kW in 10.000 voltov, ki jih poganjata peltonski turbini.

Pripravljen je tudi priključek za podvojitev cevovoda za tretji agregat, ki pa ni bil zgrajen. Za tretji agregat so postavljeni tudi temelji. Oprema je bila naročena pri raznih firmah.

Cevovod, ki je varjen z vodnim plinom, je dobavila železarna iz Witkowitz, strojna tovarna Tönnies v Ljubljani je dobavila dve pelton turbini z regulatorji in razdelilno cevjo. Dunajska AEG pa je dobavila generatorja, stikalno in komandno napravo, akumulatorsko baterijo in svetlobno instalacijo. AEG je dobavila tudi glavni del opreme za razdelilne oziroma podeželske transformatorske postaje.

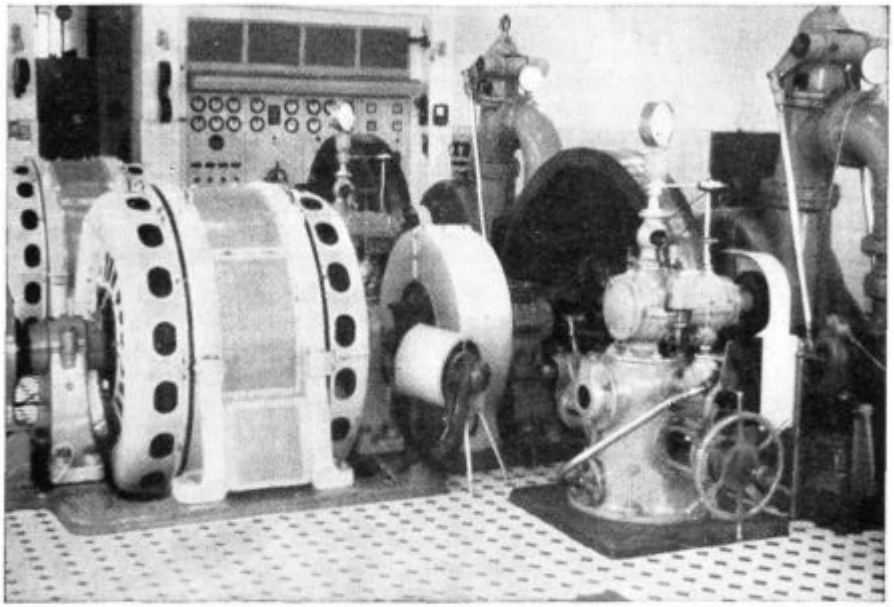
Električno energijo je oddajala elektrarna v začetku po treh daljnovodih z napetostjo 10.000 voltov: proti Jesenicam, Kranju in Bledu. Pozneje sta bila napravljena še dva kabelska odcepa z 10.000 volti: eden za povezavo z 20.000 V omrežjem, drugi pa za povezavo s HE Moste.

Letna proizvodnja elektrarne znaša okrog 5,000.000 kWh, vendar je proizvodnja odvisna od letnih padavin. Padavinsko območje potokov Završnice in Rečice znaša 26,4 km^2.

Z gradbenimi deli za elektrarno so začeli v avgustu leta 1911, zaključili pa so v oktobru 1915. leta. Prvi stroj je začel obratovati v decembru 1914. Oddajal je električno energijo za pogon črpalk na jezeru in za razsvetljavo gradbišča. Tam niso mogli z ročnimi črpalkami izčrpati vode, ki je ovirala gradnjo.

Po daljnovodih so pa poslali prvič tok dne 25. februarja 1915. Drugi generator je bil stavljen v obrat sredi avgusta 1915. leta.

Drugi generator je šel v obrat kasneje zaradi tega, ker se je pokvaril pri transportu v novembru leta 1914. Delavci, ki so poprej sodelovali pri transportu, so bili v glavnem vpoklicani k vojakom in ostali so le neuki delavci. Le-tem pa je zdrknil rotor generatorja po strmini 70 m globoko. Pri tem se je močno poškodoval. Sicer je trajal tak transport do omenjene globine 6 dni. Rotor je bilo treba poslati nazaj v tovarno, da so ga popravili.

19. Strojnica z dvema generatorjema po 1000 kW

Izkoriščanje Završnice je bilo predvideno v dveh stopnjah. Po izkušnjah, ki bi jih dobili z izgradnjo spodnje stopnje, bi zgradili še zgornjo stopnjo. Toda do te gradnje ni prišlo. Preprečila jo je svetovna vojna leta 1914. Dograjena je bila z zakasnitvijo samo sedanja stopnja in tako ostala energetski torzo.

Denar za izgradnjo si je deželni zbor izposodil pri čeških bankah. Ta dolg je prevzela Jugoslavija in ga poravnala. Po koncu prve svetovne vojne je del Kranjske (Postojna, Idrija) prišel pod Italijo, zato je Italija zahtevala plačilo za sorazmerni del Završnice.

Elektrarna je šla v obrat, ni pa še imela koncesije. Vložene so bile pritožbe proti temu, da bi jo dobila. Grozila je nevarnost, da politična oblast (okrajno glavarstvo) ustavi obratovanje. Ugovarjali so tovarnarji, ki so imeli svoje obrate na Savi. Zagotavljali so, da bo elektrarna zadrževala toliko vode, da bo to oviralo obratovanje vodnih naprav na Savi vse do Medvod. Vmešalo se je vojno ministrstvo in zahtevalo nadaljnje obratovanje. Završnica je oskrbovala s tokom za vojsko važne

21. Več kot štirideset let so razmišljali in se pogovarjali o gradnji nove centrale v Mostah pri Žirovnici. Njihove ideje in načrte pa smo uresničili šele po osvoboditvi

objekte. Zlasti je oskrbovala tovarno elektrod na Blejski Dobravi. To ji je omogočilo nadaljnje obratovanje. Ker nasprotniki elektrarne niso dosegli ciljev, so skušali preprečiti, da bi poleg vojnih objektov dobili elektriko še drugi. Temu pa so se uprle gorenjske občine, ki so bile že delno elektrificirane. To je bilo spomladi leta 1917. Takrat je bilo v desetih gorenjskih občinah, ki so protestirale, kakih 10.000 žarnic in 33 elektromotorjev. Po koncu vojne obratovanje elektrarne ni bilo več ogroženo.

Po prvi svetovni vojni v letih 1921 in 1922 je mahoma nastalo vprašanje, kaj napraviti z deželnimi elektrarnami; čigave so in čigave naj bodo. Sklicali so sestanek delegatov iz tistih občin, v katerih so imeli

električni tok. Prišli pa so tudi zastopniki tistih občin, kjer so planirali, da tudi dobijo električni tok. Delegatom so se pridružili zastopniki tistih bank, ki bi rade dobile elektrarno v svoje roke. Vendar jim to ni uspelo. Završnica je ostala last dežele.

Vzporedno z gradnjo elektrarne so gradili tudi daljnovode. Prvi daljnovodi so bili zgrajeni do Brezij, na Bled in na Jesenice. Istočasno so zgradili tudi krajevna omrežja s transformatorji in hišne instalacije. Takoj po začetku vojne je pričelo primanjkovati instalacijskega materiala, posebno bakra. Zato so proste vode gradili v veliko primerih kar z železno žico. Za nabavo in priklop motorja je bilo potrebno dobiti dovoljenje od deželne elektrarne.

Završnica je bila dolgo dobo samo lokalnega pomena.

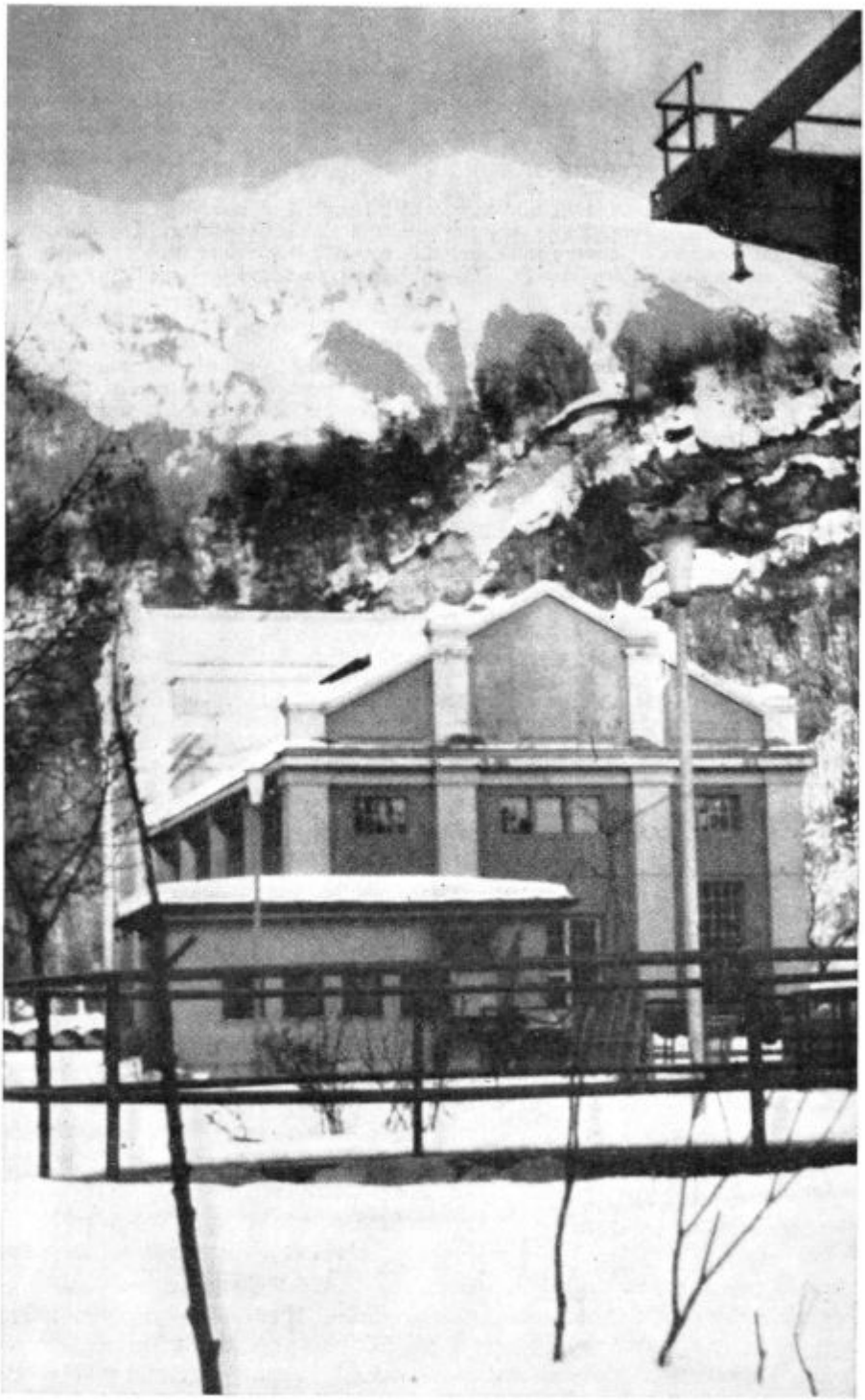
Leta 1938 so zgradili v Žirovnici transformatorsko postajo 10.000 do 20.000 voltov. Istočasno so zgradili daljnovod za napetost 20.000 voltov do Črnuč pri Ljubljani, od Črnuč do elektrarne Velenje pa daljnovod za napetost 60.000 voltov. Tedaj je dobila Završnica povezavo z velenjsko, trboveljsko in ljubljansko elektrarno. Šele tedaj je zaživela.

Tudi potrošniki na Gorenjskem niso bili več odvisni od muhastega pritoka Završnice. Saj se je dogodilo, da je elektrarna obratovala v najmanjši vodi, to je februarja, samo dve uri zvečer in dve uri zjutraj. Vode ni bilo več.

Okupacijo je preživljala Završnica za bodečo žico in med bunkerji. Stražila jo je nemška policija. Tlačni cevovod, ki vodi vodo na turbine, so pa partizani dvakrat porušili.

Daljnovod in transformatorji so bili večkrat porušeni in tako je bila prekinjena dobava električne energije za industrijske namene, ki so služili okupatorju.

Po osvoboditvi je naša industrija pričela rasti s hitrim tempom. Za uspešno delovanje industrije je pa nujno potrebna električna moč. Zato je bilo elektrarn premalo. Začeli smo graditi najprej manjše, pozneje pa vedno večje elektrarne. Tako so pričeli že februarja leta 1946 z raziskovanjem tal za gradnjo elektrarne na Savi v Mostah. Torej je minilo že 57 let, odkar so bili izdelani prvi načrti za to elektrarno. Vmes je bilo izdelanih še več načrtov, toda do tedaj ni bil še nobeden uresničen. Šele v letu 1947 se je pričelâ uresničevati zamisel, kako izrabiti energijo Save v njenem zgornjem toku. Leta 1952 je elektrarna že pričela obratovati. Zgrajena je tik ob elektrarni Završnica. Tako sta skoraj na istem mestu stekli dve elektrarni, zelo pomembni za čas, v katerem sta bili zgrajeni. Z gradnjo večjih elektrarn je pričela Završnica izgubljati svoj pomen. Njeno vodilno vlogo so prevzemale druge, večje enote. Sedaj je Završnica le še bolj zgodovina in spominja na dni, ko je orala ledino v elektrifikaciji našega lepega gorenjskega kota. Obenem pa je bila v ponos vsem Slovencem. Smo majhen narod, vendar iznajdljiv, delaven in neustrašen.

21. Poslopje elektrarne Završnice

RÉSUMÉ

Anton Špendov

FIFTY YEARS OF THE ZAVRŠNICA POWER-PLANT

Towards the end of 19th century the development of industry made a quick progress. Especially remarkable was the progress of electroindustry. The demands for various sources of energy increased day by day. Water and heat began to be used as sources of electric energy. This could be transmitted to far-off places and usefully exploited.

Power-stations began to grow on river banks and near mines. In Slovenia electricity was used in the last century already but only in a small extent. Power-plants were possessed by some factories only to meet their needs, or by some larger towns to illuminate the streets. The initiative to start electrification on a larger scale was taken by the then Deželni odbor (County Committee). It founded the Power-Plants of Carniola.

The first and the only power-station erected by this committee was on the banks of the Završnica. The river has its source in Zelenica and runs into the Sava below the village of Moste near Žirovnica. There is a considerable relative height difference between its source and its mouth, so it was found very convenient for a power-plant.

The preparations to build the power-plant were rather exciting and lasted for a comparatively long time. There was much opposition against such a power-plant, both among politicians and economists. People did not know electricity yet and did not trust it. But the idea of the electrification of the county of Carniola was victorious. The Završnica power-plant turned out to have been nothing but its starting point. The first world war prevented its completion, but nevertheless it could meet the needs of Upper Carniola. More important still is the fact, that it helped the electrification in Slovenia to gain more and more ground.

Miha Klinar

NARODNOSTNI NEMIRI NA JESENICAH LETA 1904

Uvod

Tuji, zlasti nemški kapital je v naših krajih imel raznarodovalni značaj. Tudi KID, ko je zgradila novo železarno na Savi in koncentrirala svojo železarsko dejavnost na Jesenicah, je po letu 1890 zaposlila na Jesenicah poleg delavstva iz svojih opuščenih obratov na Gorenjskem (Mojstrana, Radovna, Bohinjska Bistrica) mnoge delavce iz Unzmarka, Judenburga, Fohnsdorfa, Seegrabna, Weisskirchna, Donawitza, Leobna, Vordenberga, Eisenerza, Brucka na Muri, Dienlacka, Anmühla, Kindberga, Wartberga, Krieglacha in Ternitz, ne samo zato, ker jih je potrebovala v novo zgrajenih, z novimi stroji ter napravami opremljenih obratih, marveč tudi zato, da bi z njihovo pomočjo vršila raznarodovalni pritisk na domače slovensko delavstvo. Delavce nemške narodnosti je zaposlila na boljših delovnih mestih, kar je v slovenskih delavcih vzbujalo naravni odpor do nemštva .

Do leta 1897 v jeseniški dolini ni nobene politične ali družbene organizacije.

Prvi, ki si hočejo ustvariti svoje organizirane pozicije na Jesenicah, so socialni demokratje. KID se boji razredne organiziranosti delavstva, kler pa se boji, da bi prenehal njegov absolutni verski in politični vpliv na delavstvo. Zato se nemški liberalci in jeseniški kler znajdejo na istih pozicijah: »Treba je preprečiti ustanovitev socialnodemokratske kovinarske organizacije na Jesenicah«. Direktor Karl Luckmann se poveže leta 1897 s takratnim župnikom Avgustom Šinkovcem, ki mu ni težko nahujskati neosveščeno delavstvo, da razbije prvi socialnodemokratski shod na Jesenicah. V zahvalo mu nemški liberalec Luckmann da denarno podporo za ustanovitev Katoliškega delavskoizobraževalnega društva na Jesenicah.

Kljub razbitju njihovega shoda si leta 1899 pridobe socialni demokratje vpliv med žebljarji in žičarji takrat, ko organizirajo prvo delno stavko jeseniških delavcev zaradi desetodstotnega odtegljaja, ki ga je žebljarjem leta 1899 odtegnila KID. Ta uspeh opogumi nekatere delavce,

socialnim demokratom pa omogoči ustanovitev svojega delavskoizobraževalnega društva, ki prireja shode in predavanja s pomočjo predavateljev, ki prihajajo iz Ljubljane in Trsta.

KID in župnišče se v največji slogi borita proti socialnim demokratom. Gospodinje na župnikovo zahtevo odpovedujejo stanovanja in hrano delavcem, ki so organizirani pri socialnih demokratih. Gostilničarji si ne upajo oziroma nočejo več dajati svojih »salonov« za delo socialnodemokratskega delavskega izobraževalnega društva, nahujskane članice Marijine družbe pljuvajo, kadar srečujejo »rdečkarje«, leta 1902 župnik noče pustiti k birmi Trojarjevega sina samo zato, ker je čevljar Trojar socialni demokrat. Župnikovo stališče potrdi tudi sam škof Jeglič (ki se je v slovenski kulturi »proslavil« s celotnim odkupom

22. Člani jeseniškega Turnvereina, ki ga je ustanovil nemški šovinist ing. Richard Pflaun

in požigom prve Cankarjeve knjige — pesniške zbirke »Erotika«). V takih nemogočih razmerah so socialni demokratje primorani, da zborujejo skrivaj v gozdovih ali pa pri zasebnikih.

Preganjanje socialnih demokratov s strani klera podpira tudi KID, obenem pa ta preko svojih uslužbencev snuje nemške nacionalistične organizacije in društva, ki so se razcvetela s prihodom mladega nemškega inženirja, šovinističnega Prusa Richarda Pflauna, ustanovitelja »Turnvereina«.

»Turnverein« je bil avstrijski del splošne nemške (reichovske) telovadne zveze »Deutscher Turnerbund«. Za ustanovitev tega društva v okviru avstro-ogrske monarhije so se prizadevali avstrijski velenemci

(nemška liberalna stranka) že leta 1860, oblast pa ga je uradno dovolila šele 27. oktobra 1867, leto kasneje, 31. oktobra 1868 pa je dovolila njegovo vključitev v reichovsko splošno nemško telovadno zvezo, ki je imela za svoj emblem štiri F v obliki starogermanskega znaka, kljukastega križa.

23. Grb nemške telovadne zveze, v katero je bil vključen tudi Turnverein. Tudi ta grb je že imel obliko kljukastega križa, ki ga poznamo iz časov okupacije

Ta zveza se je proglašala za nepolitično in nestrankarsko in je imela v svojih vrstah tudi veliko število delavstva. Toda delavstvo v Nemčiji je kmalu spoznalo, da v vrstah take zveze, ki propagira nacionalizem in ki je pravzaprav buržoazna organizacija, nima kaj iskati. V posameznih industrijskih središčih so začeli snovati socialistična športna društva, toda »Bismarckov izjemni zakon«, ki je postavil nemško socialno demokratsko stranko izven zakona, je prepovedal poleg delovanja socialistične stranke tudi vse druge njene organizacije in med njimi tudi delavska športna društva. Šele po ukinitvi izjemnega zakona proti socialistom leta 1890 se začno delavska športna in telovadna društva ponovno organizirati (1892 »Märkisches Arbeiter-Turnerbund«, za njim delavsko telovadno društvo »Fichte« Berlin, nato »Belten«, 18. septembra 1892 pa društva v Leipzigu, Wurzenu, Geri, Verdenu in v Benneckenbecku), dokler ne pride do množičnega izstopa delavcev iz »Deutscher Turnerbunda« in maja 1893 do osnovanja socialistične delavske telovadne zveze »Deutscher Arbeiter-Turnbunda«. V Avstriji je do tega razkola in do ustanovitve socialistične delavske telovadne zveze prišlo šele leta 1912, zato ni nič čudnega, če najdemo v »Turnvereinu« poleg nemških meščanov tudi nekatere socialnodemokratske delavce, čeprav to ni bilo v prid ne v čast njihovemu socialističnemu prepričanju, saj so bila med pravili tega društva tudi rasistična pravila, med njimi tudi pravilo, da »sme biti član tega društva samo pripadnik arijske rase«. Prav to pravilo, ko je bilo leta 1890 sprejeto, je povzročilo množični izstop delavstva iz »Deutscher Turnerbunda«.

Leta 1902 začne tvrdka »Gross & Co.« graditi karavanški predor, tvrdka »Mamile & Co.« pa železnico, ki naj bi Jesenice povezala s Trstom. Z zgraditvijo predora in železnice obetajo postati Jesenice pomembno železniško križišče. Avstrijska centralna oblast podpira germanizatorske težnje na Jesenice priseljenih Nemcev s tem, da prav na dan pred občinskimi volitvami leta 1902 premesti z Jesenic dotedanjega šefa železniške postaje, zavednega Čeha Šulca, na njegovo mesto pa namesti zagrizenega

Nemca nadinženirja Maxa, člana nemške liberalne stranke. Poleg njega namesti pri železnici še nekatere zagrizene nemške šoviniste, med njimi c. kr. nadrevidenta Quercha. Prav tako ni golo naključje, da pošiljajo na Jesenice nemčursko misleče učiteljice.

Leta 1903 odpre KID zasebno nemško enorazrednico, ki se naslednje leto razvije v dvorazrednico, kasneje pa v nemško štirirazredno šolo na Savi. V šolo vabijo tudi slovenske otroke, češ da se bodo potem »lažje znašli v življenju in napredovali«.

24. Stari jeseniški kolodvor je bil na mestu, kjer je danes tovorna železniška postaja. Na kolodvoru so se v juliju 1904 srečali češki sokoli in člani »Turnvereina«, ki so pričeli izzivati češke sokole. Zato je prišlo na jeseniškem kolodvoru do večjih izgredov

Velenemštvo pa tudi odnos jeseniškega klera do socialnih demokratov povzroči izstop nekaterih družin s Save in Koroške Bele iz katoliške vere in prestop v protestantizem. Leta 1904 je na Jesenicah že več kakor osemdeset protestantov, med njimi so tudi nekateri socialni demokratje, ker avstrijski zakoni niso dovoljevali, da bi bil kak državljan »brez verskega prepričanja«.

Prvi, ki se postavijo nemškim težnjam na Jesenicah po robu, so člani Slovenskega planinskega društva, ki ga ustanove kot protiutež nemškemu »Alpenvereinu.« Načelnik tega društva, ki je nestrankarsko, je učitelj Fabinc, po prepričanju slovenski liberalec.

Spor slovenskega klerikalnega voditelja dr. Šušteršiča z direktorjem Luckmannom in njegov napad na nemško posest v Sloveniji poruši dotedanje tolerantno razmerje med jeseniškim klerom in Kranjsko industrijsko družbo. Dr. Šušteršič izrabi v boju proti nemškemu liberalizmu jeseniško delavstvo in čaka samo na priložnost, da bi ga popeljal v stavko, do katere pride aprila 1904.

Ob tej stavki se razplamte strankarske strasti med slovenskimi liberalci in klerikalci. Liberalci branijo koristi Kranjske industrijske družbe, zato jih klerikalni »Slovenec« dolži »liberalne slovensko-nemške zveze« in »narodnega izdajstva«. Liberalci na Jesenicah še nimajo svoje organizacije. Ustanove jo šele 10. julija 1904. Jeseni 1904, ko skupno z nemškimi odborniki protestirajo proti gradnji novega šolskega poslopja samo na Jesenicah tudi klerikalni odborniki Noč, Markež in Plahutar, liberalci vrnejo klerikalcem očitek »narodnega izdajstva«. Taka medsebojna obtoževanja so potem na dnevnem redu in značilna za klerikalno in liberalno politiko na Jesenicah.

Občino so od občinskih volitev 1902 vodili župan in gostilničar Josip Klinar in odborniki: posestnik, trgovec in gostilničar Anton Treven, posestnik in gostilničar Josip Markež, posestnik Lovro Baloh in učitelj Emil Guštin kot občinski svetovalci, dalje Alojz Schrey, Ivan Legat, direktor KID Karl Luckmann, Pavel Klinar, Jakob Mesar, Karl Višnar, Andrej Noč, Matija Kobentar, Jurij Krašovec, Anton Luckmann, prokurist KID Josip Wilfan, Franc Razinger, Josip Štefelin, Jakob Žerjav ,Janez Mencinger, Viktor Plahutar, Ivan Ferjan, Lovro Humer in še nekateri drugi pa kot navadni odborniki. Nemcev je bilo v odboru samo pet, vendar so napovedovali, da bodo pri prihodnjih volitvah dobili v roke upravo jeseniške občine. Kako nameravajo priti do te večine, pa so pokazali z izgredi, s katerimi so hoteli ustrahovati jeseniško prebivalstvo. Niso računali, da bodo naleteli na spontan odpor.

»Sonnwendefeier« — nemško šovinistično izzivanje

Na dan, ko so se v Trevnovi gostilni na Savi zbrali jeseniški slovenski liberalci k zadnjemu posvetovalnemu shodu za ustanovitev liberalnega delavskoizobraževalnega društva, so jeseniški Nemci in nemčurji na Pflaunovo pobudo priredili praznovanje starogermanskega poletnega praznika »Sonnwendefeier« pri Savskih jamah nad Planino pod Golico. Na ta praznik so povabili tudi Nemce iz drugih krajev, vendar jih je inž. Pflaun le malo pričakal na jeseniški železniški postaji. Proti Savskim jamam so krenili le inženirji in nemški ter nemčurski uslužbenci železarne, kakor so bili poleg Pflauna še inž. Enders, Bachmann in podobni, inž. Max, c. kr. nadrevident Querch in drugi uradniki z železniške postaje ter inženirji in uslužbenci gradbenih podjetij »Manile & Co.« in »Gross & Co.« Spremljala jih je tovarniška godba (ustanovljena leta 1898) in jim igrala na praznovanju, ki je potekalo ob govorih in napitnicah velenemštvu, »Herrenvolku« in »Kulturträgerjem«, ter ob različnih tekmovanjih, vse skupaj pa so zaključili s popivanjem, ki je še bolj podžgalo njihove šovinistične strasti. Siti od »jedače in pijače«, za katero je poskrbel nemškutar, tovarniški kantiner Paar, so se pozno ponoči napotili od Savskih jam proti Planini pod Golico, kjer so začeli pijano prepevati nemške nacionalistične budnice, obenem pa psovati Slovence in kričati: »Nieder mit den windischen Hunden« (»Dol z vindišarskimi psi« — windisch je bila psovka za Slovence), kar je pogrelo

rovtarske fante. Čeprav so bili že v posteljah, so se naglo oblekli in se zbrali, potem pa se s palicami pognali proti nemškim in nemškutarskim izzivalcem ter pospešili njihovo pot proti Jesenicam ter jim tako dopovedali, da je zemlja, ki jih redi, za sedaj še vedno slovenska.

Nedelja 19. junija 1904 je tako prešla v jeseniško kroniko kot prvi spopad med priseljenimi Nemci in domačini. Dobrih štirinajst dni kasneje sta na predvečer praznika, ki je bil namenjen začetnikoma slovanskega pismenstva Cirilu in Metodu, zagorela na Mežaklji in Merci kresova in dopovedala jeseniškim Nemcem in nemčurjem, da so Jesenice na slovenski zemlji in da ne bodo nikoli del nemškega mostu na Adrijo. V tem času so se jeseniški prebivalci začeli ozirati tudi po javnih napisih v jeseniški dolini in julija 1904 ugotovili, da je na Jesenicah samo pet javnih napisov samo v slovenščini, drugi pa so v obeh jezikih ali pa samo nemški. Samo nemških je bilo več kakor samo slovenskih in nenadoma so se zavedeli, da ti napisi dajejo Jesenicam videz, kakor da so na Jesenicah Nemci v večini. Tako vsaj bi lahko mislil tujec, ki bi prišel na Jesenice. Zato so začeli protestirati proti samo nemškim napisom.

Izgredi ljubljanskih turnerjev na jeseniški postaji ob prihodu čeških sokolov

Ljubljana se je pripravljala na prvi slovenski sokolski zlet v dneh od 16. do 18. julija 1904. Nanj so povabili tudi češke sokole, začetnike sokolstva in pobudnike vseslovanske sokolske zveze (Svaz Slovanského Sokolstva), ki se je ustanovila leta 1908 in združila vse evropske sokolske organizacije v svojem okviru (češki Sokol, poljski Sokol, ruski Sokol, slovaški Sokol, slovenski Sokol, hrvaški Sokol, srbski Sokol, bolgarski Junak ter izseljeniški češki Sokol Americky). Ljubljana je bila v zastavah in v prazničnem razpoloženju, ne pa tako nemški ljubljanski turnerji, ki so hoteli pokazati svoj prezir in sovraštvo do slovenskega Sokola s tem, da so 16. julija zapustili Ljubljano in se odpeljali preko Jesenic in Trbiža na Koroško v Beljak na neko turnersko prireditev, torej po isti poti, koder bi morali pripotovati češki sokoli v Ljubljano.

Na prihod čeških sokolov so se pripravljali tudi na Gorenjskem. Jesenice in Javornik sta bila v zastavah. Množica Jeseničanov se je zbrala na postaji, med njimi tudi zastopniki občine župan Josip Klinar ter občinski svetovalci Anton Treven, Josip Markež in Alojz Schrey, da bi slovesno pozdravili Čehe in manifestirali bratovsko slovansko solidarnost. Zlasti navdušena je bila skupina, ki se je zbirala okrog mladega študenta filozofije Janka Pretnarja, ki je študiral na univerzah v Pragi in Lvovu, to leto pa se pripravljal, da gre študirat v Pariz, in ki je že dalj časa razmišljal, kako bi v borbi proti »Turnvereinu« in vdiranju nemštva na Jesenice ustanovil Sokola tudi na Jesenicah.

Na postaji so bili tudi jeseniški turnerji, ki so čakali na vlak iz Ljubljane, da bi z ljubljanskimi turnerji potem odpotovali v Beljak na turnersko prireditev, a so se izgubili v množici, ki je prišla pozdravljat Čehe.

Toda vlak s Čehi je pripeljal iz Trbiža z zamudo (morda po zaslugi nemškega šefa jeseniške postaje), tako da je takoj po njegovem prihodu pripeljal na postajo vlak iz Ljubljane z ljubljanskimi turnerji, ki so bili najbrž obveščeni, da se bodo srečali na Jesenicah s prvim vlakom čeških sokolov, in so postanek obeh vlakov izrabili za izzivanje in izgrede. Začeli so pljuvati proti češkim sokolom in sokolicam ter jih psovati z »böhmische Hunde« (»češki psi«), »pfui, Gesindel« (»fuj, golazen«), »Pakasch« in podobnimi psovkami nemških šovinističnih »kulturonoscev« in pripadnikov »Herrenvolka«. Neki turnerski debeloritec ni mogel drugače pokazati svojega zaničevanja do Čehov, kakor da se je obrnil in sklonil ter pokazal proti češkemu vlaku svojo zadnjico, kakor o tem dogodku poroča »Slovenski Narod«. Ko so nekateri Čehi izstopili in se hoteli pognati na turnerski vlak, je prometnik dal znak za odhod vlaka proti Ljubljani in so se morali češki sokoli naglo vrniti v svoj vlak.

»Mogoče so Čehi, ki so se pripeljali s prvim vlakom, odnesli slab vtis z Jesenic, ker so jim nemški kulturonosci pokazali to, kar znajo. Mi smo navdušeno klicali za odhajajočimi Čehi. Upamo, da so Čehi navajeni nemške hiperkulture in ne bodo šteli tega v zlo vrlim Gorenjcem«, je o nemškem izzivanju ob prihodu prvega češkega vlaka na Jesenice 23. julija poročal »Slovenec«.

»Češke gospodične so ravnodušno obrisale pljunke nemških kavalirjev... Ko je izginila zadnja (sokolska) čepica, mahajoča v pozdrav, med gromovitim pozdravljanjem množice, tedaj se je množica obrnila proti vlaku, v katerem so bili turnerčki. Surova (turnerska) provokacija je razburila do skrajnosti naše ljudi. Ko so turnerji videli, da se jim ne obeta nič dobrega, so se brž poskrili po vagonih in vsak je tajil, da bi bil on kričal »heil« ali pljuval. Tako stisne pes rep med noge, kadar se mu pokaže palica. Sreča za turnerje je bila, da je bilo med množico nekaj hladnokrvnih mož, ki se jim je posrečilo pomiriti naše ljudi,« poroča o istem dogodku »Slovenski Narod«.

Če zaradi turnerskih izgredov ni mogel biti sprejem Čehov ob prvem posebnem vlaku tak, kakor so si Jeseničani želeli, pa je bil zato sprejem pri drugem posebnem vlaku prava manifestacija slovanske solidarnosti med Čehi in Slovenci. Češki vlak se je pripeljal med navdušenim vzklikanjem množice, na katero so odgovarjali češki sokoli in sokolice s prav tako navdušenimi vzkliki. Potem je Čehe pozdravil župan Josip Klinar in izrekel upanje, da bo v združenju z drugimi Slovani, zlasti s Čehi, slovenskemu narodu zagotovljena lepša prihodnost. Za županom je češke sokole pozdravil še študent filozofije Janko Pretnar v češčini, kar je med Čehi vzbudilo še večje navdušenje. Med petjem pesmi »Hej Slovani« in »Lepa naša domovina« je potekel desetminutni postanek, nato pa je Čehe odpeljal vlak proti Ljubljani, kjer je bil prvi vseslovenski sokolski in tudi prvi slovenski telovadni nastop. Kot gledalci so se ga udeležili tudi nekateri mladi Jeseničani in prisostvovali slavnostni povorki, v kateri je korakalo več kakor petsto uniformiranih slovenskih sokolov, in nastopu, na katerem je v prostih vajah nastopilo 215 članov (Turnerbuch, Leipzig, 1919, Slawische Turnvereine, str. 673).

O vseslovenskem sokolskem zletu v Ljubljani pa tudi o turnerskih izgredih na Jesenicah je pisalo tudi časopisje. »Edini odgovor na turnersko izzivanje na Jesenicah,« piše 21. julija 1904 »Slovenski Narod«, »je ustanovitev Sokola na Jesenicah.« Tako je pisec članka (bržkone Janko Pretnar) izrekel in javno zapisal svojo pobudo za ustanovitev prvega slovenskega telovadnegea društva na Jesenicah kot protiutež prodirajočemu nemštvu.

Ustanovitev jeseniškega sokola

Dne 27. avgusta 1904, na dan, ko je jeseniški »Turnverein« izdal svojo izdajo »Jahrzeitung« (kjer se norčujejo iz Slovencev in njihove kulture: »Pravkar je izšla knjiga ‚Neuester Slawenquetscher ali popolno navodilo, kako se v osmih dneh naučiš slovensko pisati, računati in brati.' Dobi se v vseh knjigarnah v tuzemstvu in inozemstvu. Kdor kupi izvod, dobi zastonj povrhu salonsko izdajo vse slovanske književnosti, zajete v treh drobnih zvezkih, natisnjenih z ogromnimi črkami in opremljenih z mnogimi slikami v žepnem formatu. Cena knjigi 12 vinarjev«), na ta dan je visokošolec Janko Pretnar sklical prvi posvetovalni shod za ustanovitev jeseniškega Sokola, na katerem je izrazil skrb zaradi nevar-

25. Franc Bokal, prvi starosta jeseniških sokolov

nosti germanizacije na Jesenicah in opozoril na narodnostno mlačnost in nemško ekspanzivnost, ki preti Jesenicam, in videl edino protiutež v vzgajanju ljudstva k narodni zavednosti, obenem pa očital v tem pogledu indifirentnost izobražencem in »dobro situiranim ljudem«, opozarjal na nemške napovedi, da bodo na prihodnjih občinskih volitvah dobili občino v svoje roke. Zato je treba prebujati narodno zavest in pri tem prebujanju naj bi imel Sokol pomembno vlogo. »Sokol je nositelj narodnostne misli — njega namen je, vzgojiti telesno in duševno čile in značajne može.«

25. Pred nekdanjo Hauptmanovo gostilno, ki je stala na mestu, kjer je danes hotel Korotan, so 7. julija 1914 razvili prapor sokolskega društva Jesenice

Na tem pripravljalnem shodu je bil izvoljen pripravljalni odbor z nalogo, da sestavi pravila in jih pošlje v odobritev vladi, o čemer 17. septembra 1904 poroča »Slovenski Narod«.

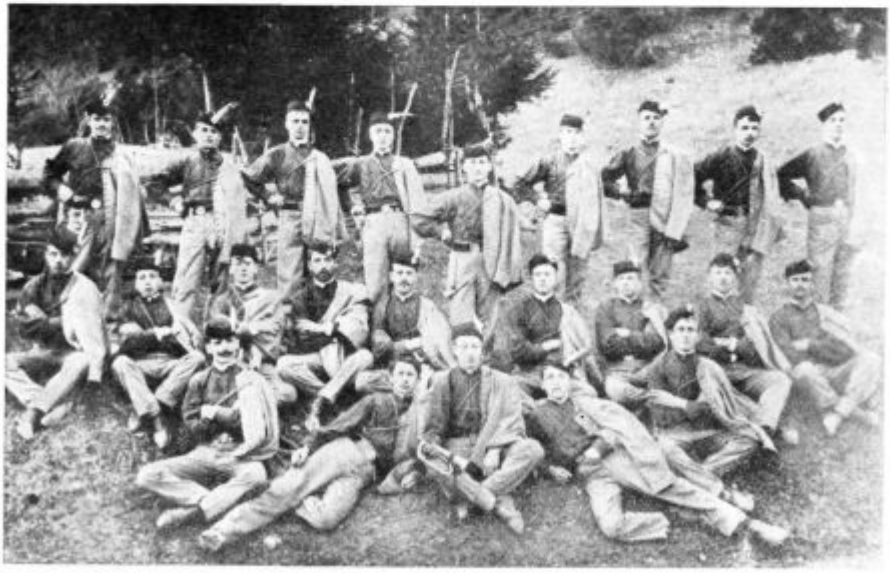
Tako so tekle priprave. Dne 1. oktobra 1904 je »Slovenski Narod« objavil v rubriki »Glasovi z Jesenic« notico: »Ustavni shod jeseniškega Sokola se vrši v nedeljo, 2. oktobra v salonu g. Ferjana na Savi! Vsakdo je dobrodošel, kdor je naroden.«

Dne 2. oktobra 1904 se je na pobudo in po prizadevanju visokošolca Pretnarja, učiteljev Fabinca in Salbergerja, čevljarskega mojstra Miha Artlja, Silvestra Beštra, Šimna Žmitka in drugih ustanovil Sokol Jesenice. Toda ustanovni shod v salonu Ferjanove gostilne na Savi še ni bil končan, ko so hoteli jeseniški turnovci s pomočjo ljubljanskih in koroških turnerjev nasilno preprečiti ustanovitev jeseniškega Sokola.

Miha Klinar

Nemirna oktobrska nedelja

Ustanovitev jeseniškega Sokola ni bil samo trn v peti jeseniškemu župnišču, marveč tudi jeseniškim turnerjem. Župnišče se je proti ustanovitvi Sokola prizadevalo samo z drobnimi sramotilnimi noticami v »Slovencu« in z rohnenjem na prižnici proti liberalcem kot slovenskonemški zvezi, turnerji pa so si izbrali »taktiko nasilja« in, ko so zvedeli, da bo 2. oktobra 1904 ustanovni shod jeseniškega Sokola, so sklenili, da bodo na ta dan manifestirali nemštvo Jesenic, priredili turnerski obhod, obenem pa nasilno razbili sokolsko zborovanje v salonu Ferjanove gostilne na Savi. Ker je bilo turnersko članstvo na Jesenicah številčno prešibko, so na svojo prireditev povabili še turnerje iz Beljaka (tako poroča »Slovenec« 6. oktobra 1904) in iz Ljubljane ter Štajerske, kakor se spominja udeleženec ustanovnega zbora jeseniškega Sokola in njegov kronolog tov. Matija Sušnik. Sokoli niso bili slepi in gluhi, da ne bi uganili pravega namena turnerske prireditve prav na dan ustanovnega shoda sokolskega društva na Jesenicah. Zato so za vsak primer postavili stražo. Ko je pripeljal vlak na jeseniško postajo (postajno poslopje je bilo tedaj na južni strani postaje na Savi, ker so novo postajno poslopje in progo na mestu sedanje jeseniške postaje šele gradili — op. M. Kl.), ki jo je od Ferjanove gostilne ločilo Papeževo polje (trikot na sedanjem ozemlju Hermanov most—skladišče—hiša v bližini starega podvoza) in so se iz vlaka usuli ljubljanski in štajerski turnerji, sokolski stražar ni čakal, marveč je takoj obvestil zborovalce

27. Skupina jeseniških sokolov izpred prve svetovne vojne

v Ferjanovem salonu. Komaj so bili zborovalci zunaj, so že zagledali vrsto turnerjev, ki se je napotila s heilanjem in znanimi nemškimi psovkami proti sokolom.

Sokoli niso čakali, se spominja Matija Sušnik, marveč so se pognali proti izzivalcem. Največji in najbrž najmočnejši med sokoli, čevljar Miha Artelj se je pognal proti največji turnerski gneči, za njim pa so takoj pritisnili drugi, in ni trajalo dolgo, da se je turnerska vrsta začela umikati, dokler ni na nos in na vrat pobegnila čez Papeževo polje nazaj proti postaji in se začela gnesti v vlak, ki jih je naglo odpeljal iz nevarnosti proti Plavžu, kjer se je ustavil. Sokoli so se vrnili na zborovanje in vnesli v zapisnik tudi ta spopad, turnerji pa so izstopili na Plavžu in se napotil proti sedežu jeseniškega »Turnvereina« na Savi, kjer se je njihova prireditev zaključila s popivanjem in z obljubljanjem maščevanja. Pijani so začeli zopet izzivati, ko so se okrog polnoči vračali na postajo, kjer so peli nemško nacionalistično budnico »Die Wacht am Rhein«. Njihovo kričanje, izzivanje, nošenje frankfurteric — znakov njihovega velenemškega prepričanja, je znova vrglo na noge marsikaterega jeseniškega fanta in moža. Tako je prišlo, kakor poroča štiri dni kasneje »Slovenec«, do novega spopada med njimi (turnerji) in slovenskimi mladeniči«. V tem spopadu je bil poškodovan nemškutarski delovodja Verhovšek, ki so ga prepeljali v ljubljansko bolnišnico ne zato, ker bi bila njegova poškodba prehuda, marveč zato, da bi turnerji zvalili odgovornost za izgrede na Slovence.

Dva dni kasneje so se jeseniški turnerji hoteli maščevati nad ustanoviteljem jeseniškega Sokola Jankom Pretnarjem. Počakali so nanj pri prehodu čez progo (na cesti, ki je vodila nad sedanjim podvozom od Mesarjeve hiše proti takratnemu postajnemu poslopju na Savi) in ga sklenili pretepsti. Med napadalci (bili so trije) je bil tudi inž. Enders. Ko je opazil Pretnarja v družbi z učiteljem Fabincem, ju je spustil mimo, potem pa je udaril s pestjo Pretnarja po tilniku in ga zbil na tla.

Odmevi v slovenski javnosti

Napad na Janka Pretnarja je vzbudil ogorčenje slovenske javnosti. »Slovenec« je imenoval ta napad »nesramno predrznost«, »Slovenski Narod« pa je pod naslovom »Resni časi so nastopili za Jeseničane« med drugim priobčil naslednje: »Nemška ošabnost je dosegla svoj vrhunec. Da si upa pritepeni pruski inženir napasti občepriljubljenega visokošolca Janka Pretnarja pri belem dnevu, da se drzne nemškutarska drhal peti v slovenskem kraju na kolodvoru »Die Wacht am Rhein« — to je skrajna predrznost. Gospoda nemška, boj ste začeli z brezprimerno surovostjo, prenesli ste ga na cesto. Posnemali vas bomo v tem, da bomo nastopali proti vam s skrajno odločnostjo. Ljudstvo ne spi več in zavedalo se bo kmalu v veliki večini, da je tu Nemec — tujec, ki se je vsilil. Da to je resnica, ste videli v nedeljo, ko ste hodili pod zaščito bajonetov. Ker ste izzivali, ste dobili takoj primeren, a dostojen odgovor. Naš boj ne bo veljal tovarni, ker smo prepričani, da je ravnateljstvo prediplomatično, da bi se ne zavedalo, da stoji podjetje na naših

tleh... Naš boj bo naperjen proti tistim elementom in kreaturam, ki hočejo potlačiti domačine pod nemškimi podplati in ki otroško neumno govore o »Bedrohte deutsche Festung« (o ogroženi nemški trdnjavi — izrazi, ki jih, kakor vidimo, ni iznašel šele Hitler — op. M. Kl.). Ljudje, kakor so zdravnik Wolf, inženirji Trefelik, Max, Hitz in znani prismojeni razgrajač Hülle (oskrbnik podjetja »Gross & Co« — op. M. Kl.) — so naši smrtni sovražniki — tem, oziroma njih vsenemškim in protiavstrijskim težnjam bo veljal naš boj. Želeti bi le bilo, da bi slavno tovarniško ravnateljstvo, ki se je do sedaj še vselej pokazalo tolerantno, stopilo ljudem, ki so pri njem v službi, na prste.«

Tako piše liberalni »Slovenski Narod«, ki se boji zameriti nemškemu liberalnemu ravnateljstvu Kranjske industrijske družbe in ki brani koristi nemškega kapitala, ker slovenskega skoro da ni bilo. Toda ravnateljstvo KID se ni pokazalo ne tolerantno ne pravično, kakor se je pokazalo cesarsko kraljevo okrajno sodišče v Kranjski gori, ki je zaradi napada na visokošolca Pretnarja obsodilo nemškega inženirja Endersa na 24 ur zapora, še bolj pa moralno, ker »tak napad s strani inteligenta vpliva demoralizujoče na ljudstvo«. Ravnateljstvo KID je začelo preiskovati, kdo med slovenskimi delavci se je udeležil napada na nemške turnerje in »heilovce« in jim zagrozilo, da jih bo odpustilo. Ta ukrep ni veljal za inženirje Endersa, Bachmana, Pflauna in druge uslužbence, ki so se v nedeljskem pretepu na nemški strani najbolj izkazali.

In ravnateljstvo KID je bilo v očeh nacionalističnih Nemcev in pangermškutarjev močnejše kakor obsodba sodišča in slovenske javnosti. Jeseniškim »heilovcem« ni upadel greben. »Zaradi demonstracij v nedeljo so kar divji in obetajo, da bo prihodnjič še več turnerjev prišlo na Jesenice«, piše 8. oktobra 1904 »Slovenec«, obenem pa poroča, da je inž. Pflaun zapustil Jesenice, ker je odšel na Prusko k vojakom. »Zadnji čas je, sicer bi ga bilo treba izgnati čez avstrijsko mejo,« zaključuje to notico.

Kakor poroča »Slovenski Narod«, so se zaradi izgredov 2. oktobra 1904 Nemci pritožili čez orožništvo, češ da jih ni dovolj branilo in da je bilo pristransko. »Zadostuje naj, če povemo, da je šlo orožništvo z nasajenimi bajoneti proti dostojnim slovenskim demonstrantom«, piše Narod, »medtem ko so smeli Nemci metati kamenje in peti »Die Wacht am Rhein« pod varstvom orožniških bajonetov«. Kaj je ugotovil orožniški ritmojster Häusler, ki je prišel zaradi nemške pritožbe k jeseniškim orožnikom v prvi polovici oktobra, ni znano.

Izgred jeseniških Nemcev je obravnaval tudi kranjski deželni zbor na svojem zasedanju 14. oktobra 1904. »Slovenec« z dne 14. oktobra 1904 je poročal, da je dr. Šušteršič (ki je našel zopet priložnost, da udari po nemškem liberalcu Luckmannu in Kranjski industrijski družbi, torej po nemški posesti v Sloveniji, na katero so tisto leto opozarjali slovenski klerikalni politiki — op. M. Kl.) v svojem govoru omenil pohod »heilovcev« na Jesenicah, ki so in »ostanejo slovenske in katerih slovenski značaj bomo branili z vso odločnostjo«, kar je med slovenskimi

poslanci v deželnem zboru povzročilo navdušeno odobravanje. »Jesenice so slovenski kraj,« je govoril dr. Šušteršič, »dasi industrijska družba nalašč importira tuje uradnike. Izzivanje je bilo, da so ti heilovci prepevali »Die Wacht am Rhein«, pesem, ki ji (v Avstro-Ogrski) ne priznamo domovinske pravice. Občinstvo je proti izzivanju po vsej pravici demonstriralo. Turnerji so pričeli metati kamenje, nato je občinstvo na enak način odgovorilo. Namesto, da bi orožništvo nastopilo proti tistim, ki so začeli izzivati, je z nasajenimi bajoneti vdrlo proti slovenski množici. Dva dni kasneje se je akademik Pretnar mirno sprehajal z učiteljem Fabincem. Pretnarja je napadel uradnik KID Enders ter ga pobil na tla. Enders je bil tudi obsojen. A Laibacher-Zeitung in Korespondenčni urad (ki sta dosledno poročala javnosti o raznih pretepih v Sloveniji itd. — op. M. Kl.) molčita o teh dogodkih kakor grob, molčita, čeprav ne moreta molčati, kadar pred (ljubljansko) Kazino demonstrira samo nekaj čevljarskih vajencev. Širni svet (najbrž) po mnenju (ne)objektivnega deželnega predsednika ne sme vedeti, da so na Kranjsko privandrani heilovci tako nesramni, da pri belem dnevu napadajo in na tla pobijajo mirne ljudi. Baron Hein naj ve, da ima tudi potrpežljivost našega naroda svoj konec in naj ne čaka, da bodo težki bataljoni naših kmetov pokazali, kdo je tu gospodar ... Pri deželni vladi imamo poročevalca, ki nima navade, da bi objektivno poročal v svet, in da je treba temeljitih sprememb pri deželni vladi, če hočemo Slovenci v miru živeti v svoji deželi.«

Taki so bili govori in tako je bilo pisanje v slovenskem klerikalnem in liberalnem časopisju. Dejstvo pa je, da so se tako klerikalni kakor tudi liberalni slovenski politiki šli samo politiko, ljudstvo, ki so ga imeli v svojih strankah, pa jim je bilo le toliko mar, kolikor so ga potrebovali za glasove pri volitvah. S tem seveda ni rečeno, da bi člani obeh »klasičnih« slovenskih strank v tistem času ne nudili odpora poizkusom germanizacije v slovenska mesta in pomembnejše kraje, med katerimi so bile tudi Jesenice. Toda ti člani niso bili politiki ne na deželnih ne na občinskih stolčkih, marveč pripadniki preprostega delovnega ljudstva, ki je narodnostni boj čutilo kot boj za svoj človeški in narodni obstoj. Klerikalnim politikom (velikim in malim) je bilo ljudstvo le toliko mar, da ga obdrže v ojnicah rimske cerkve in kot dajalca ber in plačnika krstov, pogrebov, maš. Rimska cerkev je bila več kakor ljudstvo in njena zgodovina na slovenskih tleh govori o tem, da je bila ta cerkev že od prvih dni protiljudska in da je v slovenskem ljudstvu videla samo ljudstvo tlačanov, ki so jih potrebovali briksenški, salzburški in brižinski škofje ter oglejski patriarh na svojih fevdalnih posestvih v naših krajih. To ljudstvo je čutilo rimsko cerkev kot pezo na svojih plečih, zato je v času njenega največjega izkoriščanja, v času kmečkih uporov in protestantizma tako naglo rasel protestantizem prav med preprostim ljudstvom (na primer na Bledu, v Zasipu in drugih krajih, ki so bili v posesti briksenških škofov), ki je videlo oziroma se nadejalo od protestantizma osvoboditve od desetine in tlačanstva. Reformacija je bila nasilno zatrta in katoliška cerkev je zopet vpregla sloven-

sko ljudstvo in ga držala na vajetih. Njen voz se je šele zatresel v času meščanskih revolucij, zbala se je buržoazije, liberalizma, ki je s svojim gospodarstvom rodil kapitalizem in nacionalizem. Tudi med Slovenci so pognale liberalne ideje, vendar slovensko ljudstvo, ki je bilo v fevdalni dobi ljudstvo tlačanov, ni moglo iz svoje srede roditi kapitalistov, na katere bi se naslonili slovenski liberalci in nacionalisti, zakaj kapital je bil nemški in nemški kapitalisti niso potrebovali slovenskih kapitalistov, marveč slovenske delavce za svoje tovarne in hlapce za svoja veleposestva in slovensko ljudstvo je postalo, kakor je rekel pisatelj in socialist Ivan Cankar, narod proletarcev. Zato mu liberalizem ni mogel ničesar dati, razen da je brzdal in držal na vajetih nemški kapital, kar so dokazali tudi dogodki na Jesenicah leta 1904. Predvsem zadržanje liberalcev med generalno stavko pa tudi ves nacionalni boj obeh strank se ni mogel manifestirati drugače, kakor se je, in se je, kar se tiče klerikalcev, ustavil na vratih cerkve, a kar se tiče liberalcev, pred vrati ravnateljstva Kranjske industrijske družbe. Zato ohranitev slovenstva na Jesenicah ne smemo pripisovati ne eni ne drugi stranki, marveč samo delavstvu in njegovemu razrednemu boju proti tujemu kapitalu. Leta 1904 je ta boj potekal pod vodstvom krščanskih socialistov, ki so organizirali prvo generalno stavko jeseniškega delavstva in ki so bili zaradi tega v političnem smislu naprednejši od jeseniških liberalcev, obenem pa so bili v odnosu do socialne demokracije reakcionarni, čeprav je bila ta leta 1904 zaradi odnosa nekaterih jeseniških socialnih demokratov do nemškega nacionalizma in zaradi Pflaunovega snovanja nemške nacionalistične delavske organizacije »Erz« v razsulu. Stališče socialne demokracije do narodnega boja v Avstro-Ogrski je bilo vzlic nerazčiščenim pogledom na narodno vprašanje med vsemi avstrijskimi političnimi strankami še najbolj napredno. Socialni demokratje so obsojali dualizem v državi kot sredstvo za zatiranje narodov pod Avstrijo in Ogrsko. »Dualistični sistem Avstro-Ogrske,« pišejo decembra 1903 socialistični »Naši zapiski«, »se je preživel ... nikoli ni imel v ljudstvu jamstva za obstoj. Poleg tega je bil ravno dualizem vzrok nenehnim (narodnim) nemirom v Avstriji in temelj šovinistični tiraniji na Ogrskem.« In dalje: »Sedanjega dualizma v Avstro-Ogrski namreč ljudstvo ni potrebovalo ali zahtevalo, potrebovala ga je le habsburška dinastija ravno tako, kakor je svojčas potrebovala protireformacijo ... Sistem dualizma je krivičen. Poleg tega je vsem narodom (v okviru monarhije) v njihovem gospodarskem in političnem razvoju nasproten. Po šabloni, ki jo lahko opazujemo pri vseh avstrijskih državnikih, se je z dualizmom dala v Avstriji Nemcem, na Ogrskem pa Ogrom nadvlada nad drugimi narodi. Nemci so imeli svoje kapitaliste, Ogri pa tudi svoje. Tem (kapitalistom) se je dala pravica izkoriščati cele narode, ki še niso bili kapitalistično razviti in ki še niso razpolagali s svojimi milijoni na svetovnem tržišču.«

In med temi narodi je bil tudi slovenski »dvakrat izkoriščan«, kakor je zapisal Ivan Cankar, človek, ki je med Slovenci tistega časa pa tudi med takratnimi socialisti s svojo umetniško intuicijo videl

najdalj v prihodnost. Prav tako je »Rdeči prapor« z dne 5. decembra 1902 v članku pred IV. zborom (kongresom) Jugoslovanske socialnodemokratske stranke pisal: »Ker je socializem univerzalen, se mora razviti tudi pri nas. Mora se razviti toliko bolj, ker bi slovenski narod brez socializma poginil, ker bi končal v brezupnem boju z močnejšimi narodi. Le ob naslanjanju, ob (proletarski) solidarnosti s proletariatom drugih narodnosti lahko naše ljudstvo razvije svojo narodno individualnost in si zagotovi narodni obstoj; le tedaj se bo lahko osvobodilo od tuje hegemonije. Socializem mu daje sredstvo (razredni boj) za to. Socializem mu posoja vez solidarnosti. Socializem ga osvobaja po svoji mednarodni univerzalnosti.«

»Povsem napačno je,« pravi Etbin Kristan na V. zboru JSDS decembra 1904, »pričakovati pomirjenje narodnega boja, dokler se ne podeli narodom možnost do lastnega odločanja (samoodločbe). Razne klike v državni zbornici niso narod. Narod je danes brez pravice in edino sredstvo za predrugačenje tega klavrnega položaja je splošna volilna pravica. Delavstvo se je že naveličalo čakati. Dokaz za to je solnograški kongres (avstrijske soc. dem.) in poznejši dogodki (demonstracije za splošno volilno pravico — op. M. Kl.). Signal iz Brna (množične demonstracije za splošno in enako volilno pravico za vse sloje za moravski deželni zbor, ki so potem prerasle tudi v demonstracije za češki deželni zbor v Pragi — op. M. Kl.) je našel odmeva v vsej Avstriji. A buržoazija in vlada se nista nič naučili... Črviva Avstrija bo v lastni gnilobi propadla.«

Táko je stališče slovenskih socialnih demokratov do narodnega vprašanja v letu 1904 in je za tiste čase med slovenskimi strankami najbolj napredno. V luči tega stališča moramo zopet meriti tudi takratne narodnostne nemire na Jesenicah in jih zato ne moremo imenovati narodnostni boj za ohranitev slovenske podobe Jesenic, marveč netenje nacionalističnih, šovinističnih in strankarskih strasti, ki kakor tedaj, tako tudi kasneje vse do leta 1941 ni prispevalo ničesar k političnemu reševanju slovenskega narodnega vprašanja in k osamosvojitvi in osvoboditvi slovenskega naroda. Težke preizkušnje je moral doživeti slovenski delavec, preden se je zavedel resničnosti Cankarjevih besed in jih začutil v sebi: »Na meni, na mojih plečih, na plečih delavca-proletarca, sloni bodočnost slovenskega naroda, naroda-proletarca.«

VIRI

»Slovenec«, »Slovenski Narod«, »Rdeči prapor«, »Naši zapiski« in zbori JSDS in splošne Avstrijske soc. dem. stranke v Zgodovinskem arhivu KPJ, Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920, Deutscher Turnerbuch-Leipzig 1919 in spomini Matije Sušnika.

ZUSAMMENFASSUNG

Miha Klinar

NATIONALE UNRUHE IN JESENICE IM JAHRE 1904

Das fremde Kapital in Slowenien hatte einen solchen Charakter, dass wegen seiner die Nationalität zerstört wurde.

Krainische Industriegesellschaft beförderte die Germanisation der Stadt Jesenice mit der deutschen Privatschule und sie unterstützte die deutschen Organisationen, vor allem den chauvinistischen Turnverein, der ein Zündmittel der Nationalgeduldlosigkeit und der Unruhe in Jesenice brachte. Der erste Zusammenstoss war am 19. Juni 1904 in Planina unter dem Berg Golica. Den nächsten Excess verursachten im Juli 1904 die Turnvereinsangehörigen aus Ljubljana, als die Mitglieder des tschechischen Vereins — »Sokol« nach Ljubljana gekommen sind.

Um das Nationalbild der Stadt Jesenice behalten zu können, mussten sich die Slowenen kämpfen.

Der katolische Arbeiterbildungsverein organisierte im Jahre 1904 einen Streik den der katolische Führer Šušteršič im Kampf gegen den deutschen Liberalisten Luckmann ausnützte. Als Gegengewicht dem deutschen Alpenverein wurde eine Filiale »der slowenische Alpenverein« von Einwohnern der Stadt Jesenice begründet.

Der »Sokol«-Verein war eine Nationalabwehrorganisation gegen den Turnverein. Zur Zeit seiner Begründung entstand ein neuer Vereinsexzess und verursachte eine noch strengere Nationalgeduldlosigkeit der zugewanderten Deutschen, die bei der Krainischen Industriegesellschaft oder Eisenbahn beschäftigt waren. Ihr Versuch, um den »Sokol«-Verein zu vernichten, gelang es ihnen nicht. Deswegen haben die Deutschen den »Sokol«-Vereinsbegründer Pretnar aus Jesenice (er war ein Student der Philosophie) angegriffen. Die ganze Geschichte fand ihr Ende vor Gericht und Landtag in Ljubljana.

Der Nationalismus konnte die slowenische Nationalfrage nicht erlösen. Das zeigte sich in den nächsten Jahrzehnten. Das sozialistische Rote Banner aber zeigte schon im Jahre 1902 die Erlösung.

Ohne Sozialismus würde die slowenische Nation im Kampf mit den stärkeren Nationen zugrunde gehen.

Nur mit der Proletariatssolidarität der anderen Nationalitäten kann unser Volk seine Nationalindividualität entwickeln und sich eine Nationalexistenz versichern. Erst dann wird es sich der Feinds-hegemonie losmachen und der Sozialismus befreit es durch die internationale Universalität.

Das Jahr 1941 hat die richtige sozialistische Stellungnahme später bestätigt.

Vasilij Melik

JESENICE IN PARLAMENTARNE VOLITVE 1861—1929

Prve volitve v modernem smislu besede je prinesla na Slovensko revolucija leta 1848. Toda nad revolucijo je zmagala reakcija in obnovljen je bil absolutizem. Šele z začetkom šestdesetih let, pred dobrimi sto leti, je postala avstrijska monarhija spet ustavna država. Vsaka občina je dobila svoje voljeno vodstvo, vsaka dežela svoj deželni zbor, celotna država pa parlament, državni zbor z dvema zbornicama, gosposko in poslansko. Moč parlamenta je bila dokaj majhna, ne le v začetku, ampak tudi pozneje, in dvor je obdržal ogromno oblast. Volilna pravica še daleč ni bila niti splošna niti enaka. Občinsko volilno pravico so imeli le tisti, ki so plačevali direktne davke, in inteligenca. Delavstvo je torej sploh ni imelo. Občinski volivci so bili razdeljeni po znesku davka, ki so ga plačevali, v tri volilne razrede. Tako je najmanj številna skupina najpremožnejših volila enako število občinskih odbornikov kot najbolj številna skupina volivcev z majhnim premoženjem in najnižjimi davki. Deželnozborska volilna pravica je bila še ožja od občinske; neenakost volilne pravice pa se je kazala v glasovanju po kurijah. Posebej so volili svoje poslance lastniki nekdaj plemiških veleposestev, posebej člani trgovsko-obrtnih zbornic, posebej prebivalci mest in nekaterih trgov, posebej prebivalci kmečkih občin ali podeželja. Veleposestnikov in članov trgovsko-obrtnih zbornic ni bilo niti za tisoči del prebivalstva, volili pa so npr. na Kranjskem skoraj tretjino vseh deželnozborskih poslancev. Mesta, v katerih je živelo na Kranjskem le 11 odstotkov prebivalstva, so volila dobro petino poslancev. Podobno volilno pravico in sestavo po kurijah je imel tudi državni zbor, ko so začeli (1873) vanj voliti posebej, ne pa več iz deželnih zborov, kakor je to bilo v začetku. Tak volilni sistem je bil seveda zelo konservativen. V mnogočem so deželni in državni zbori spominjali na stara zastopstva stanov iz fevdalnih časov. Favoriziranje veleposestva in mest proti podeželju je imelo v Avstriji še eno važno nalogo: krepiti položaje nemško orientiranega plemstva in meščanstva in tudi v nenemških deželah ustvariti močne nemške volilne postojanke.

V takem, zanje zelo neugodnem volilnem sistemu se je začel volilni boj Slovencev. Leta 1867 so pri deželnozborskih volitvah prvič nastopili Slovenci kot organiziran politični tabor in zmagali v vseh kmečkih volilnih okrajih na strnjenem slovenskem narodnostnem ozemlju na

Kranjskem, Štajerskem in Goriškem, pa tudi v večini mest na Kranjskem. To je bila velika politična afirmacija slovenske stranke, pravi plebiscit za slovenske narodne zahteve. Kasnejše volitve so (z manjšimi spremembami) potrjevale rezultat iz leta 1867.

Gorenjska je bila ves čas ena glavnih trdnjav slovenskega političnega tabora. Del deželnozborskega volilnega okraja s središčem v Radovljici in državnozborskega volilnega okraja s središčem v Kranju je bilo tudi ozemlje današnje jeseniške občine, ki se — ne sicer v celoti — krije z ozemljem nekdanjega sodnega okraja Kranjska gora. O področju tega sodnega okraja bomo govorili v tej razpravi. Vanj so spadale občina Koroška Bela s katastrskimi občinami Koroška Bela, Javornik in Potoki, občina Jesenice s katastrskimi občinami Jesenice, Planina in Hrušica, občina (obenem katastrska občina) Dovje, občina Kranjska gora s katastrskimi občinami Kranjska gora, Gozd in Podkoren, občina (obenem katastrska občina) Rateče ter občina (obenem katastrska občina) Bela peč, ki je danes onstran jugoslovansko-italijanske meje. Jesenice in Bela peč sta bila sicer trga, vendar sta volila, kot vse ostalo ozemlje sodnega okraja, v kmečki kuriji. Vse do konca 19. stoletja so bile volitve v kmečki kuriji indirektne, to se pravi, da so volilni upravičenci vsake občine volili najprej volilne može, po enega na 500 prebivalcev, šele ti volilni možje pa so nato volili poslance.

Volivci naših občin so večinoma volili za volilne može zavedne Slovence, navadno krajevne veljake, župane, župnike ali kaplane. Le zelo redko, zlasti v času najhujšega nemškega pritiska v sedemdesetih letih, so bili voljeni tudi nemško orientirani volilni možje ali pa so se izvoljeni volilni možje pri volitvah opredelili za nemško stran. Nemško stranko so predstavljali uradniki, vodilni krogi v železarstvu in posamezni kmečki veljaki, ki so se vezali z Nemci. Vseh teh je bilo malo po številu in se brez izrednega vladnega pritiska niso mogli uveljaviti. O kakem pomenu Bele peči, ki je bila po večini prebivalstva nemška, v volilnem boju skoraj ne moremo govoriti. Ko je prišla na oblast Taaffejeva vlada (1879), so (kakor drugod po Kranjskem) tudi v Dolini nemčurski veljaki, kolikor jih je bilo, kmalu zapustili nemški tabor in se pridružili slovenskemu, uradništva pa vladni pritisk ni več gnal v glasovanje proti Slovencem. Nemška stranka sicer s tem ni izginila. Narobe, s poznejšo rastjo Kranjske industrijske družbe, ki je bila v rokah nemškega kapitala, je dobila na Jesenicah močno postojanko. Vendar pa v deželnozborskih in državnozborskih volitvah od začetka osemdesetih let naprej ni več nastopala. Volilni boj je ostal Slovencem samim.

Kakor je bil slovenski politični tabor na zunaj večinoma složen in enoten, so ga vendarle že od vsega začetka trla notranja liberalno-klerikalna nasprotja. Liberalni tabor se je na volitvah v Dolini kaj malo uveljavljal. Mladoslovenci ob svojem prvem bojnem volilnem nastopu proti staroslovencem leta 1873 prav na Gorenjskem niso postavili svojega kandidata. Tudi sicer so bile v času, ko so se drugod po Slovenskem pojavljale različne opozicijske kandidature, volitve v našem prostoru mirne in soglasno so bili voljeni večinoma poslanci konservativne smeri.

Tak je bil položaj do konca stoletja, ki je prineslo velike spremembe v političnem življenju in v volilnem sistemu. Še malo prej pa se je močno začelo spreminjati življenje v naši Dolini. Prebivalstvo te pokrajine že oddavna ni živelo samo od kmetijstva. Tu je bila ena največjih postojank železarstva na Slovenskem, ki je dajalo kruha rudarjem, fužinarjem, oglarjem in prevoznikom. Glavna središča so bila Sava, Javornik, Mojstrana in Bela peč. Tradicionalno železarstvo pa je bilo v 19. stoletju v močni krizi, ki jo je povzročalo predvsem vedno večje pomanjkanje železne rude. Novi časi so se začeli napovedovati z združitvijo železarstva v Kranjski industrijski družbi, delniški družbi, ki je leta 1870 in 1871 postala lastnik Zoisovih in Ruardovih podjetij, ter z železnico od Ljubljane do Trbiža, ki je začela delati decembra 1870 in je dala Jesenicam možnost gospodarskega razvoja. V naslednjih desetletjih se je zgradila na območju današnjih Jesenic moderna železarska industrija. V prvem desetletju 20. stoletja je bila preko Jesenic zgrajena skozi Karavanke in Bohinj nova velika železnica na Trst. Polna veljava te železnice za Jesenice pa se je zaradi novih državnih meja kazala le do konca prve svetovne vojne.

Naraščanje prebivalstva nam zelo lepo ilustrira ta razvoj. Preglednica, ki jo tu objavljamo, nam daje sliko prebivalstva v posameznih občinah kranjskogorskega sodnega okraja od leta 1869 do 1931.

Občina	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1931
Koroška Bela	931	976	1033	1662	2717	2647	3045
Jesenice	1487	1478	2045	3604	5413	5484	6663
Dovje	1130	1110	1004	1345	1528	1316	1482
Kranjska gora	1665	1578	1567	1528	1480	1569	1631
Rateče	730	791	767	768	711	632	622
Bela peč	777	682	754	714	947	—	—
	6720	6615	7170	9621	12.791	—	—
brez Bele peči	5949	5933	6416	8907	11.844	11.648	13.443

Kakor vidimo, prebivalstvo okraja med leti 1869 in 1880 še ni napredovalo. Med leti 1880 in 1890 pa se je že pokazal prvi porast in s tem prelom v gospodarskem življenju in razvoju. Leta 1890 so bile Jesenice prvič po prebivalstvu največja občina v sodnem okraju. Prebivalstvo v celem sodnem okraju Kranjska gora (brez Bele peči) je poraslo v letih 1869—1931 za 126 odstotkov. V istem času pa se je prebivalstvo na ozemlju cele Slovenije v mejah današnje socialistične republike dvignilo le za 23 odstotkov. Ves ta ogromni razvoj Doline je bil posledica rasti jeseniške železarne. Ta sicer ni bila edino podjetje v Dolini (od drugih naj omenimo cementarno v Mojstrani, ki pa je po prvi svetovni vojni prenehala delati), je pa prav gotovo dajala ton vsemu njenemu življenju. Leta 1869 sta občini Jesenice in Koroška Bela šteli le 40 odstotkov prebivalstva Doline (sodnega okraja brez Bele peči) — leta 1931 pa 72 odstotkov. Če primerjamo leti 1869 in 1931, vidimo, da je poraslo prebivalstvo v občini Jesenice več kot štirikrat, v občini Koroška Bela več kot trikrat, v občini Dovje za tretjino, v Kranjski gori in Ratečah

pa sploh nič. Leta 1931 je imela občina Jesenice le še 7 odstotkov kmečkega prebivalstva, občina Koroška Bela 8 odstotkov, nato pa so se vrstile proti zahodu Dovje s 26 odstotki, Kranjska gora s 40 odstotki in Rateče s 57 odstotki.

Zadnje desetletje 19. stoletja je končno prineslo Avstriji razširitev volilne pravice. Leta 1896 je bila za državni zbor uvedena splošna volilna pravica za moške nad 24. letom. Vendar sistem volitev po kurijah s tem ni bil ukinjen, pač pa je bila starim kurijam dodana nova, »splošna«, ki je volila le dokaj majhen del poslancev. Šele leta 1907 je bila dosežena za državni zbor ena temeljnih zahtev delavskega razreda: splošna (dasi le na moške omejena) in enaka volilna pravica. Odpravljene so bile kurije in volilni privilegiji veleposestva. Deželni zbori so obdržali vse do konca stare Avstrije sistem kurij, le da so se dopolnili s splošno kurijo, tako na Kranjskem leta 1908.

Šele s splošno volilno pravico je bil delavstvu omogočen nastop pri volitvah. Zato so bile za ogromno večino slovenskega ozemlja in tudi za našo Dolino državnozborske volitve leta 1897 prve, na katerih so se pojavili tudi kandidati delavskega razreda. Te prve volitve v splošni kuriji so bile še indirektne, preko volilnih mož, kakor v kmečki kuriji. Vendar med 38 volilnimi možmi, ki so tedaj na Kranjskem glasovali za socialističnega kandidata, ni bilo še nobenega iz jeseniškega predela. Boj za izvolitev volilnih mož se je v jeseniški in v sosednjih občinah končal še neugodno za mlado delavsko gibanje. Izvoljeni so bili večinoma klerikalni volilni možje in nekaj liberalnih. Podrobnih podatkov o volilnem boju in o razmerju glasov na žalost nimamo.

Natančneje smo poučeni, tako iz ohranjenih volilnih aktov, ki jih hrani Državni arhiv Slovenije, kot iz časopisnih poročil, o naslednjih volitvah, ki so bile že vse direktne, brez posredovanja volilnih mož.

Kljub velikim težavam, oviram, preganjanjem in nasiljem s strani buržoaznega okolja, Kranjske industrijske družbe in oblasti, zlasti v začetku, je število socialističnih glasov raslo skoraj brez izjeme od volitev do volitev. Na državnozborskih volitvah 12. decembra 1900 je glasovalo v splošni kuriji za kandidata Jugoslovanske socialnodemokratske stranke v sodnem okraju Kranjska gora 316 volivcev ali 15 odstotkov vseh, ki so imeli volilno pravico. Na državnozborskih volitvah 14. maja 1907, prvih po uvedbi splošne in enake volilne pravice, so dobili socialisti po uradnih rezultatih 523 glasov. Ker pa je sovražna volilna komisija na Jesenicah razveljavila 86 socialističnih glasov, lahko rečemo, da je v resnici glasovalo za JSDS 609 volivcev ali 24 odstotkov. Na deželnozborskih volitvah 14. decembra 1908 je dosegla delavska stranka v splošni kuriji 634 glasov. V to število pa ni vključena občina Rateče, za katero nimamo podatkov; tu je moglo biti še kakih 10 socialističnih volivcev. V celem je torej glasovalo za JSDS približno 25 odstotkov volilnih upravičencev okraja. Na državnozborskih volitvah 13. jun. 1911 se je dvignilo število socialističnih glasov na 902 ali 35 odstotkov. Na deželnozborskih volitvah 1. decembra 1913 je bilo v splošni kuriji oddanih po rezultatih, kakor jih je proglasil deželni odbor, 788 glasov za

JSDS. Toda ta številka je rezultat postopka klerikalne volilne komisije v Kranjski gori, ki je razveljavila 101 socialističen glas. V resnici je glasovalo za JSDS 889 volivcev ali 33 odstotkov vseh, ki so imeli volilno pravico.

Leta 1900 in 1907 so imeli klerikalci še absolutno večino v vseh občinah razen v belopeški. Leta 1907 je imela občina Bela peč kot prva v okraju socialistično večino. Naslednje leto je sicer ni dosegla, pač pa znova leta 1911 in 1913. Leta 1908 so bili socialisti najmočnejša stranka na Jesenicah in na Koroški Beli. Leta 1911 so to prvenstvo sicer izgubili, pa ga dve leti nato znova dosegli. Tako je bila JSDS pred prvo svetovno vojno najmočnejša stranka v treh od šestih občin kranjskogorskega okraja (na Jesenicah, na Koroški Beli in v Beli peči). Dolina je postala ena najmočnejših postojank delavskega gibanja na Slovenskem pred prvo svetovno vojno.

Razmerje med močjo vseh treh strank, ki so se udeleževale volitev v kranjskogorskem sodnem okraju, socialistične in obeh buržoaznih: klerikalne in liberalne, ki sta se v devetdesetih letih dokončno ločili, prikazuje naslednja preglednica. Odstotki so računani od števila volilnih upravičencev, ne pa od števila oddanih glasov, kakor jih običajno objavljajo. Zdi se nam namreč, da dajejo odstotki od števila volilnih upravičencev za primerjavo več volitev mnogo bolj pregledno in jasno sliko.

	udeležba	socialisti	liberalci	klerikalci
	%	%	%	%
1900	63	15	7	39
1907	80	24	7	47
1908		25		
1911	91	35	6	48
1913	89	33	16	38

Najmočnejša politična stranka v celem okraju je bila vseskozi klerikalna Slovenska ljudska stranka, ki je v tem času absolutno prevladovala skoraj na vsem slovenskem podeželju. Njena moč je naraščala vse do leta 1911 in pri volitvah tega leta dosegla svoj višek. Vse dotlej in tedaj je imela absolutno večino oddanih glasov. Pri zadnjih volitvah pred prvo svetovno vojno, leta 1913, se je mnogokje na Slovenskem že kazalo določeno nezadovoljstvo z njeno politiko. V Dolini tedaj prvič ni glasovala zanjo več večina volilnih udeležencev. Obdržala je le še relativno in niti ne preveč močno prvenstvo. Liberalci, ki so nastopali včasih s kandidati Narodno napredne stranke, včasih pa s tako imenovanimi »samostojnimi kmečkimi kandidati«, so bili v našem predelu vse do leta 1911 zelo šibki, močno pa so se okrepili leta 1913. Vendar so tudi zdaj še ostali med vsemi tremi strankami daleč na zadnjem mestu. Slovensko povprečje je bilo drugačno: običajno so klerikalcem sledili liberalci pred socialisti.

Volilna udeležba je rasla. Leta 1900 se je volitev v kranjskogorskem sodnem okraju udeležilo 63 odstotkov upravičencev, leta 1907 80 odstotkov (na Kranjskem povprečno 71 odstotkov). Leta 1908 ne moremo primerjati, ker je volilna udeležba zelo padla zaradi premirja med klerikalci in liberalci. Leta 1910 je klerikalna večina v kranjskem deželnem zboru izglasovala volilno dolžnost. Volivci so bili odtlej dolžni priti na deželnozborske in tudi državnozborske volitve, za neudeležbo brez upravičenega razloga pa so bile določene denarne kazni. Klerikalci so računali, da bodo politično nerazgledani in neopredeljeni volivci ob velikem vplivu, ki ga je imela njihova sijajno organizirana in poleg tega še v deželi vladajoča stranka na kmetih, zlasti preko duhovščine, glasovali za njihovo stranko. Tako se je večinoma tudi zgodilo. Toda v industrializirani jeseniški dolini z že močnim delavskim gibanjem je imela od uvedbe volilne dolžnosti največ koristi socialna demokracija. Volilna udeležba se je od leta 1907 do 1911 dvignila z 80 odstotkov na 91 odstotkov. Število klerikalnih glasov je pri tem poraslo samo za 1 odstotek, število socialističnih pa za 9 odstotkov. Poprej neopredeljeni ali nepritegnjeni volivci Doline so zdaj, ko so morali na volišče, že čutili največ bližine do stranke delavskega razreda. Volilna udeležba v Dolini je bila večja kakor povprečno na Kranjskem. Primerjali smo že leto 1907. Leta 1911 je bilo razmerje 91 odstotkov in 87 odstotkov, leta 1913 89 odstotkov in 85 odstotkov. Vse to nam priča o visoki politični aktivnosti in ostrem političnem boju na jeseniškem področju, kar je bila v veliki meri posledica razvitega delavskega gibanja.

Državnozborske volitve 1911 in deželnozborske volitve 1913 so bile za našo Dolino zadnje parlamentarne volitve v stari Avstriji. Nato je prišla prva svetovna vojna, tri leta nato februarska in oktobrska revolucija v Rusiji s silnim odmevom po svetu in v naših krajih, gibanje za združitev jugoslovanskih narodov, konec vojne in propad habsburške monarhije, nastanek kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Prve povojne parlamentarne volitve, volitve v ustavodajno skupščino, so bile pozno, šele dve leti po razglasitvi zedinjenja, 28. novembra 1920. Vzrok za to odlašanje je bil v neurejenih razmerah ter v strahu vladajočih pred neugodnim volilnim izidom. Do volitev je prišlo, ko je veliki revolucionarni val po prvi svetovni vojni že nekoliko prekoračil najvišjo točko, ko je moč buržoazije že začela naraščati. Kljub temu pa so volitve v konstituanto prinesle delavskemu razredu sijajnejši rezultat kakor katerekoli parlamentarne volitve pred prvo svetovno vojno ali pozneje v stari Jugoslaviji. To lahko ugotavljamo za Jugoslavijo v celoti, za Slovenijo in posebej za našo Dolino. Volilna pravica za volitve v konstituanto in za naslednje parlamentarne volitve je bila v primerjavi z avstrijsko razširjena, ker je bila starostna meja postavljena, kot v stari Srbiji, na 21. leto. Ženska volilna pravica pa ni bila uvedena.

Pri volitvah v konstituanto je imel kranjskogorski sodni okraj 91 odstotno udeležbo. Taka je bila sicer tu že leta 1911; toda takrat je veljala volilna dolžnost, ki je zdaj ni bilo več. Povprečna udeležba na Slovenskem je bila precej nižja (74 odstotkov). Delavsko gibanje

ZADNJI POZIV!

Vsi volilci so bili pravočasno opozorjeni, da so volitve

PLEBISCIT ZA DRŽAVO.

Kdor se volitev ne udeleži, ta ruši državo, ta je zaveznik naših najhujših sovražnikov, ta hoče, da pridemo Slovenci v suženjstvo fašistične Italije. Državi zvesti volilci ne bodo pustili, da bi zaslepljeni in nahujskani ljudje ogražali svobodo Slovencev v svobodni Jugoslaviji. V skrajni sili je dopustno vsako sredstvo, in boljše je, da poginemo, kot da pridemo pod fašistično Italijo! Preden poginemo,

MORAJO BITI KAZNOVANI

vsi oni, ki se bodo pridružili izdajalcem domovine, in ne bodo prišli na volišča.

KDOR NE PRIDE NA VOLIŠČE, TEGA OBIŠČEMO PO VOLITVAH GOTOVO MI.

Narodna tiskarna, Ljubljana

28. Letak akcijskega odbora Jugoslovanske nacionalne stranke, s katerim pozivajo državljane in jim grozijo v primeru abstinence

je bilo ob volitvah v ustavodajno skupščino že razcepljeno na revolucionarno in reformistično smer. Na volitvah sta nastopili Komunistična partija Jugoslavije in Jugoslovanska socialnodemokratska stranka; obe skupaj sta dosegli v Dolini 1234 glasov ali 46 odstotkov vseh volilnih upravičencev in nadpolovično, absolutno večino (51 odstotkov) vseh oddanih glasov. Od obeh strank je, kakor večinoma v pravih delavskih centrih na Slovenskem, docela prevladovala komunistična, ki je dobila 1046 glasov ali 39 odstotkov volilnih upravičencev. Socialni demokrati so dosegli le 188 glasov ali 7 odstotkov. Občina Koroška Bela je imela absolutno komunistično večino. Ne le večina vseh glasujočih, tudi večina vseh upravičencev je glasovala za KPJ. Komunisti so bili najmočnejša stranka tudi v občinah Jesenice, Kranjska gora in Rateče. Edino v občini Dovje je bila klerikalna stranka na prvem mestu, a tudi tu sta jo obe delavski stranki skupaj presegli po številu glasov.

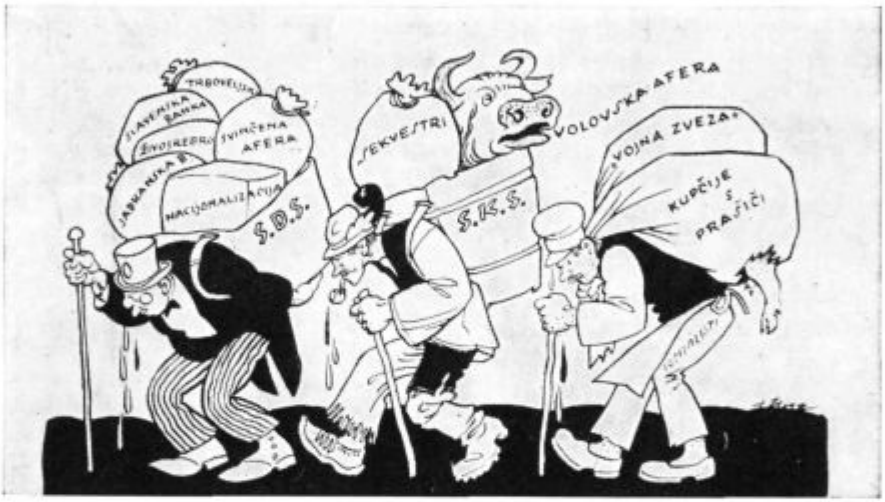
Kmalu po volitvah v ustavodajno skupščino je buržoazija udarila po delavskem gibanju. Konec leta 1920 je izdala vlada Obznano proti Komunistični partiji, poleti 1921 so bili razveljavljeni mandati komunističnih poslancev, sprejet je bil protikomunistični zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi. Čeprav se revolucionarno delavsko gibanje že prej ni razvijalo brez ovir in brez ostrih posegov oblasti, je bilo zdaj pregnano v ilegalnost in podvrženo najhujšemu in najbolj brezobzirnemu terorju. Komunistično gibanje je bilo izločeno iz demokracije vidovdanskega ustavnega življenja. V Jugoslaviji in v mnogih drugih državah Evrope je nastajala, kakor je rekel Lenin, oseka revolucije. V takih razmerah in v takem ozračju je prišlo do naslednjih volitev: 18. marca 1923 in 8. februarja 1925 v narodno skupščino, 23. januarja 1927 v oblastne skupščine in 11. septembra 1927 spet v narodno skupščino. Splošno razmerje sil med posameznimi političnimi tabori v jeseniškem prostoru nam kaže tale razpredelnica:

	udeležba %	delavski razred %	liberalci %	klerikalci %
1920	91	46	20	25
1923	78	18	20	40
1925	73	18	20	35
j. 1927	68	17	20	32
s. 1927	66	17	18	31

Klerikalna stranka je doživela na volitvah v konstituanto izredno močan poraz in izgubila mesto najmočnejše stranke v okraju. A leta 1923 je že spet dosegla svojo predvojno moč in — zadnjikrat — absolutno večino vseh volilnih udeležencev. Toda to je bil zadnji vzpon. Odtlej je padal vpliv klerikalizma od volitev do volitev, tako da je leta 1927 imel le še pičlo tretjino volilnih upravičencev in bil sicer še vedno najštevilnejša stranka, toda brez absolutne večine.

Liberalni tabor po prvi svetovni vojni ni bil več enoten. Na volitvah v konstituanto je bil razcepljen na tri približno enako močne stranke: demokratsko, samostojno kmetijsko in narodno socialistično, od katerih

nobena sama zase v Dolini ni dosegla večjega uspeha, vse tri skupaj pa so zbrale več glasov kot predvojni liberalci. Narodno socialistična stranka (NSS) se je proglašala za proletarsko stranko, govorila je zelo glasno proti buržoaznim strankam, obenem pa nastopala proti socialni demokraciji in komunizmu kot internacionalizmu. Pri poznejših volitvah je imela za seboj le peščico ljudi, nazadnje pa ni več samostojno nastopala. Samostojna kmetijska stranka (SKS), ki je bila v Sloveniji pri volitvah v konstituanto najmočnejša stranka liberalne skupine, se v Dolini niti tedaj, še manj pa kasneje ni mogla uveljaviti. Leta 1923 je postala najmočnejša stranka liberalnega tabora v kranjskogorskem sodnem okraju

29. Takole so pristaši klerikalne Slovenske ljudske stranke v svojem glasilu »Slovenec« prikazali parlamentarne volitve

demokratska stranka, katere slovenski del je pozneje skoraj v celoti prešel v Samostojno demokratsko stranko. Ta je bila ob obeh zadnjih skupščinskih volitvah (1925, 1927) druga največja stranka okraja in je združila v svojih vrstah veliko večino liberalnega tabora. Gledano kot celota je bila liberalna skupina (razen v letu 1923) precej močnejša kot pred prvo svetovno vojno.

V delavskem gibanju sta pri volitvah nastopali tako revolucionarna kot reformistična smer. Nastajale so različne stranke, skupine in frakcije, ki so se od volitev do volitev drugače povezovale med seboj. Leta 1923 sta bili postavljeni dve kandidatni listi. Kratkotrajna Socialistična stranka delovnega ljudstva (SSDL), v kateri so bili komunisti in nekatere socialistične skupine, je dobila v kranjskogorskem sodnem okraju 567 glasov ali 20 odstotkov volilnih upravičencev. Socialistična stranka Jugoslavije (SSJ) je dobila 184 glasov ali 6 odstotkov. Pri volitvah leta 1925 so bile v volilnem boju tri liste. Delavsko kmečki republikanski blok (DKRB), v katerem so bili komunisti, je dobil

301 glas ali 9 odstotkov. SSJ je dobila 147 glasov ali 5 odstotkov. Bernotova skupina SSJ je dobila 126 glasov ali 4 odstotke. Na volitvah v oblastno skupščino januarja 1927 sta bili spet dve listi. Zveza delavskih strank je združila komuniste, SSJ in grupo Zedinjenje in je dobila 475 glasov ali 15 odstotkov. Jugoslovanska socialnodemokratska stranka (JSDS), kakor se je sedaj imenovala Bernotova skupina, je dobila 59 glasov ali 2 odstotka. Na zadnjih volitvah v narodno skupščino septembra 1927 sta bili spet dve listi, a v novi povezavi. DKRB je združeval komuniste in JSDS (Bernotovo skupino) in dobil 367 glasov ali 11 odstotkov. SSJ, ki je z njo sodelovala skupina Zedinjenje, je dobila 188 glasov ali 6 odstotkov.

30. Nacionalisti v svoji volilni propagandi niso zaostajali za svojim nasprotnikom

Število glasov, ki so bili oddani za vse delavske liste skupaj, je močno padlo od leta 1920 (46 odstotkov) do 1923, ko je znašalo 751 glasov ali 26 odstotkov volilnih upravičencev. Do naslednjih volitev v letu 1925 se je znižalo na 574 glasov ali 18 odstotkov. Nato se je približno ustalilo. Januarja 1927 so dobile delavske liste 534 glasov ali 17 odstotkov, septembra istega leta 555 ali prav tako 17 odstotkov. Tako je število glasov za delavske stranke padlo na višino, ki jo je bilo dosegio leta 1907, to je pred dvajsetimi leti, računano po odstotkih pa je bilo še nižje. Glasov za delavske stranke je bilo nazadnje manj kakor pa glasov za liberalne skupine, ki so pred prvo svetovno vojno vedno zaostajale za socialisti. Vendar je bila na volitvah leta 1923 lista SSDL še druga najmočnejša v okraju, takoj za klerikalno, prav tako lista Zveze delavskih strank na oblastnih volitvah leta 1927.

Število reformističnih glasov se v glavnem ni zmanjševalo, bilo pa je seveda že pri volitvah v ustavodajno skupščino zelo nizko. Ves padec je v glavnem zadel Komunistično partijo, kar je povsem razumljivo, saj je ves teror veljal prav revolucionarnemu delavskemu gibanju. V razmerah, kakršne so bile, so seveda odpadli iz vrst članov ali volivcev KPJ vsi, ki so se ji pridružili v velikem revolucionarnem razpoloženju iz ogorčenja nad vojno in vladajočimi krogi, ostali so ji zvesti le najbolj zavedni in najbolj borbeni ljudje. Poraz Partije, ki ob veliki ofenzivi buržoazije ni nudila odločnejšega odpora, je povzročil določeno demoralizacijo. Z ekonomskim in političnim pritiskom je buržoazija preprečevala glasovanje za revolucionarno delavsko stranko. Preplašeni in ustrahovani volivci so se umikali v abstinenco ali pa celo glasovali za buržoazne stranke. Na Jesenicah so stalno grozili odpusti in se je stalno kazala mračna nevarnost brezposelnosti. Boji med posameznimi skupinami v delavskem gibanju, ki so bili v marsičem tudi osebni, so zmanjševali ugled delavskih organizacij. Velik del delavstva je izgubljal zaupanje vanje in postajal apatičen. Vse to je preprečevalo krepitev in širjenje delavskega gibanja in poboljšanje volilnih uspehov.

Kljub vsem izgubam je število glasov, oddanih za liste, na katerih so kandidirali komunisti, stalno prekašalo število glasov za reformistične kandidature. Glavna trdnjava delavskega gibanja v Dolini je bila že od zadnjih predvojnih volitev leta 1913 naprej občina Koroška Bela. Leta 1913 je glasovalo v tej občini za delavsko stranko 42 odstotkov volilnih upravičencev (v jeseniški občini 19 odstotkov), pri volitvah v konstituanto za obe delavski listi 64 odstotkov (na Jesenicah 42 odstotkov), na zadnjih volitvah leta 1927 27 odstotkov (na Jesenicah 15 odstotkov). Na volitvah leta 1923 je bila lista SSDL na Koroški Beli prva po številu glasov. To je bila edina občina, v kateri SLS ni imela prvega mesta. Na obeh volitvah l. 1927 je število glasov za obe delavski listi na Koroški Beli presegalo število klerikalnih glasov. Tudi tokrat je bila to edina občina te vrste v okraju.

Sodeč po volilnih rezultatih, je doseglo delavsko gibanje v Jugoslaviji svojo najnižjo točko leta 1925. Isto velja za Slovenijo. Delavske kandidatne liste, tako komunistične kot reformistične, so dosegle v Slove-

niji 1920. leta 21 odstotkov volilnih upravičencev, 1923. leta 8 odstotkov, 1925. leta 5 odstotkov, pri volitvah leta 1927 pa je število polagoma naraščalo: januarja 6 odstotkov, septembra 7 odstotkov. Za naše jeseniško področje pa ta ugotovitev ne velja v celoti. Tu se stanje tudi leta 1927 še ni izboljšalo in število doseženih glasov je bilo celo rahlo pod onim iz leta 1925. Volilna udeležba, ki je bila v Dolini še iz avstrijskih časov nad kranjskim povprečjem ter v letih 1921 do 1925 nad slovenskim povprečjem (1920 — 91 odstotkov in 74 odstotkov, 1923 — 78 odstotkov in 72 odstotkov, 1925 — 73 odstotkov in 71 odstotkov), čeprav vedno manj, se je ob skupščinskih volitvah 1927 že izenačila s slovenskim povprečjem (66 odstotkov). Vse to nam priča o posebej težkih pogojih, v katerih se je razvijalo delavsko gibanje na Jesenicah in v okolici.

Vasilij Melik

JESENICE ET LES ÉLECTIONS PARLEMENTAIRES DE 1861 À 1929

Les premières élections qui aient été effectuées en Slovénie dans le sens moderne du terme furent données par la Révolution de 1848. Cependant ces élections ne permettaient encore pas au petit citoyen, ouvrier, d'avoir droit à la parole. Le droit de vote n'était pas au point d'être universel et égalitaire. Seuls ceux qui payaient les impôts directs, c'est-à-dire les propriétaires, les grands propriétaires et les intellectuels avaient droit au scrutin de la commune. En plus de cet état de choses, le groupe minoritaire des plus riches votaient le même nombre de conseillers municipaux que le groupe majoritaire des moins riches payant les plus bas impôts. Jusqu'en 1896, date à laquelle le droit de vote est devenu universel en Autriche, les ouvriers n'avaienttoujours pas le droit à la parole. Le parti clérical et le parti démocrate s'affrontaient pour se départager les électeurs mais le premier restait maître de la situation avec une majorité absolue. Avec l'introduction du suffrage ouvriers n'avaient toujours pas le droit à la parole. Le parti clérical et le parti protection du parti social-démocrate Yougoslave et, plus tard, du parti communiste Yougoslave. Il est évident que le pouvoir bourgeois ait entravé très singulièrement les ouvriers quand ils voulaient faire affirmer leurs droits et qu'il ne manquait pas de les persécuter. C'est ainsi que, après la première guerre mondiale et sitôt les élections terminées, la bourgeoisie fit annuler les mandats des députés communistes à la Chambre Législative de la SHS (Srbija, Hrvatska, Slovenija — Serbie, Croatie, Slovénie) avec son avis contre le parti communiste. Par la suite, malgré la puissante persécution exercée par la bourgeoisie Yougoslave sur les ovriers et malgré l'éparpillement des partis ouvriers, c'est-à-dire leurs fractions, le nombre des scrutins des travailleurs votant pour les candidats communistes croissait sans cesse.

France Škrlj

ZGODOVINSKI RAZVOJ DELAVSKIH KULTURNIH ORGANIZACIJ NA JESENICAH IN JAVORNIKU

Uvod

V tem pregledu zgodovinskega razvoja kulturnih društev ne mislim opisovati in obravnavati vseh kulturnih društev, ki so delovala na jeseniškem območju od preloma stoletij dalje, kajti le-ta so delavstvo svetovnonazorsko različno vzgajala.

Delovanje meščanskih kulturnih društev in pričetek njihovega razvoja pa bom le bežno nakazal.

Obširneje pa hočem opisati celoten razvoj, delo in boj delavskih kulturnih društev od ustanovitve Vzajemnosti leta 1912 in njene naslednice Svobode, ki je bila ustanovljena 1913. leta, do razpusta Enakosti 1940. leta. Vsa ta društva so delovala na osnovi marksistične ideologije.

Delavska kulturna društva, ki so delovala na Jesenicah, so morala zaradi takratne državne ureditve nekajkrat menjati svoje ime. Kljub temu pa niso nikdar odstopila od svojega začrtanega revolucionarnega programa in delovanja. Nasprotno. Iz leta v leto se je poglabljalo in dopolnjevalo vzgojno delo med jeseniškim delavstvom. Dasi so si državni režimi Avstrije in Jugoslavije prizadevali, da bi zavrli ta napredek, niso uspeli. Vera v prihodnost delavskega razreda jim je dajala moč, da so kljubovali nasilju vladajočega kapitalističnega režima. Nič ni moglo zatreti in zlomiti revolucionarne marksistične ideje, ki se je prav zaradi nasilja še bolj širila in utrjevala.

S predavanji, telesno vzgojo, pesmijo in živo odrsko besedo so vzgajali jeseniško delavstvo, mu vlivali vero v prihodnost, v katero so verovali in ki je morala priti.

Avtor

Kulturna in politična dejavnost na Jesenicah in Javorniku do ustanovitve delavskega prosvetnega društva Svoboda

Jesenice, nekdaj majhno, nepomembno naselje, stisnjeno med Mežakljo in Merco, se je na prehodu obeh stoletij začelo razvijati v pomembno industrijsko središče. Z razvojem industrije in s svojimi kvalitetnimi izdelki so kmalu postale znane širom po svetu.

V tej dolini, ki ima dovolj vodne sile, so že pred mnogimi leti pričeli s fužinarstvom. S preselitvijo bohinjske tovarne v letih 1889—1890 pa so se Jesenice začele razvijati v industrijsko naselje, ki se je iz leta v leto večalo. Zato nikakor ne morem mimo tega, da se ne bi vzporedno z razvojem kulturne dejavnosti dotaknil dogodkov v tovarni, ki so dajali ton celotnemu kulturnemu in političnemu življenju na Jesenicah. Delovni dan v tovarni pa je bil dolg in naporen.

Pred pričetkom kulturne dejavnosti na Jesenicah delavstvo ni imelo drugega razvedrila kot cerkev in pivnice. Ker v začetku še niso prišli v stik z revolucionarnimi marksističnimi idejami, niso videli izhoda iz socialne stiske, iskali so utehe v vinu, da pozabijo na bedo vsakdanjega življenja. Skupina napredno mislečih delavcev, ki se je otresla pivnic in misticizma, je pričela razmišljati, kako bi odpravili izkoriščanje, da bi izboljšali gmotni položaj delavstva. Prišli so do spoznanja, da si le z razredno borbo lahko izboljšajo socialne razmere. Prvič so se dvignili v štrajku 1891. leta, ki pa je bil preslabo organiziran, da bi zajel večino delavstva Kranjske industrijske družbe. Ta prvi revolucionarni nastop delavstva je v jeseniški gospodi prebudil spoznanje, da delavstvu ne zadostujejo samo pivnice in cerkev. Zaradi tega so, da bi odvrnili delavstvo od aktualnih sodobnih problemov, 1897. leta ustanovili prvo kulturno društvo, ki se je imenovalo Katoliško prosvetno društvo. Pod okriljem tega društva se je v zgodovini Jesenic prvič začela razvijati kulturna dejavnost. Napredni delavski razred pa še ni bil dovolj organiziran, da bi lahko vplival na razvoj tedanjega kulturnega življenja in na miselnost delovnih množic, ki so bile tedaj še pod močnim vplivom Cerkve.

Odločujoči vpliv Cerkve na kulturni razvoj na Jesenicah je trajal vse do konca prve svetovne vojne.

Katoliško prosvetno društvo, ustanovljeno 1897. leta, je imelo svoje prostore na Stari Savi pri Markotu. Uprizarjali, peli in igrali so dela, ki so bila izključno verske vsebine. Vsa ta kulturna dejavnost ni imela ničesar skupnega z vsakdanjim življenjem delavca in ga je odvračala od boja za obstanek in za boljši kos kruha. Vse to pa je bila voda na mlin domačemu in tujemu kapitalu, ki je lahko še naprej bogatel na račun delavskega razreda. Življenje v jeseniški kotlini je zato teklo enolično in mirno kot velika reka pred neurjem. Iz zatišja pa si bolj slutil kot videl upor, ki bo moral priti.

In res je prišel. Že 16. aprila 1904. leta je zaradi znižanja mezd začelo delavstvo na Jesenicah in Javorniku stavkati. V stavki je sodelovalo nad 400 delavcev, to pa že kaže na večje organizacijske sposob-

nosti delavskega razreda. Od vseh strani so pričeli pritiskati na delavstvo, da bi se vrnilo na delo. Ko je stavkovni odbor prišel na pogajanja k tedanjemu ravnatelju Karlu Luckmannu, je le-ta zarohnel nad zaupniki: »Cokle nosite in žgance jejte, pa vam bo še ostajal zaslužek!« Ko pa so dobili štirje delavci na Javorniku službeno odpoved in bi bili morali zapustiti stanovanja, je med delavstvom vzkipelo. Šli so na cesto, protestirali proti ukrepom Kranjske industrijske družbe in zahtevali, da prekliče odpoved in ugodi zahtevam delavstva. Mrzko je gledal Luckmann na množico, ki je ogorčena prihajala po cesti do glavne pisarne, in grozil, da bo dobil bataljon vojakov na Jesenice, da bi ukrotil neposlušno delavstvo. Povorko delavcev je krstil za predpustno šalo, demonstrante pa za pustne šeme, ki igrajo komedijo in ne vedo, kaj hočejo.

Med jeseniškim delavstvom se je odtlej vse bolj prebujala socialna in nacionalna zavest. Enotnost jeseniškega delavstva pa so začeli hromiti strankarski boji, ki so kmalu diferencirali vse prebivalstvo pa tudi delavstvo na posamezne politične stranke. Že v prvem desetletju 20. stoletja so se na Jesenicah izoblikovale v glavnem tri stranke: klerikalna, liberalna in socialnodemokratska.

Vse te stranke pa so organizirale svoja kulturna in telovadna društva. Ta so bila odslej torišče njihovega idejnega dela in akcij.

Nekaj let po ustanovitvi Katoliškega kulturnega društva (1897) so nacionalno usmerjeni delavci po češkem vzorcu ustanovili 1904. leta telovadno društvo Sokol. To društvo je bilo tedaj nekaka protiutež nemškutarskemu »Turnvereinu« in germanizatorskim težnjam nemškega kapitala.

Kako je tuja gospoda spoštovala domače delavstvo, najbolje pove naslednji odstavek iz Službenega reda, ki ga je izdala Kranjska industrijska družba na Jesenicah in ga hranijo v muzeju železarne Jesenice. Glasi se:

»Kako naj se delavec obnaša do vikših?

Delavec je dolžan vikšega mim sebe v vsakem oziru povsod in vselej spoštovati.

Vsak tedaj, ko zunaj dela vikšega sreča, naj mu dolžno spoštovanje izkaže ter se mu odkrije, pipo ali smotko iz ust vzame in zlasti rudarsko spodobno pozdravi:

Bog daj srečo!«

Strogi predpisi v Delovnem redu pa so na žalost veljali le za domače delavstvo, od katerega so zahtevali hlapčevsko ponižnost, ki naj jo izkazujejo prišlekom iz Nemčije. Prav zaradi takega zatiranja se je v delavstvu začela prebujati nacionalna zavest.

Kot vedno, je bila tudi v tem primeru mladina najbolj bojevita in ni dopustila, da bi jo oholi tujci obkladali z raznimi psovkami in poniževali njeno narodno zavest. Zaradi prepirov med slovensko in nemško mladino je prišlo tako daleč, da so si med seboj napovedovali »vojne« in položaj tako zaostrili, da je morala posredovati celo žandarmerija, ki pa je v prvi vrsti seveda ščitila nemški živelj. Starši nemške

narodnosti so že v zgodnji mladosti vcepili svojim otrokom prepričanje, da so nekaj več, ker so nemškega rodu, in so poklicani, da ostalim ukazujejo in vladajo. Potujčevanje slovenskega življa je bilo načrtno. Slovenska beseda pa je bila zrinjena iz vseh uradov. Delavce, ki niso znali nemškega jezika, so zaposlovali na najslabših delovnih mestih in temu primerno tudi plačevali. Zato ni slučaj, da je bil odpor proti potujčevanju in nemškutarstvu vedno večji, zahteve po enakopravnosti pa vedno močnejše; teh niso mogli nikoli zatreti.

Prve društvene prostore je imel Sokol na Stari Savi v gostilniškem salonu pri peku in gostilničarju Nandetu Ferjanu. Prvi starosta Sokola je bil Franc Bokal, načelnik pa Matevž Ravnik.

Delavski razred pa je poleg nacionalnega hotel rešiti tudi socialno vprašanje. Da bi zajezili vse večje izkoriščanje, so delavci 2. septembra 1906. leta ustanovili strokovno organizacijo kovinarjev.

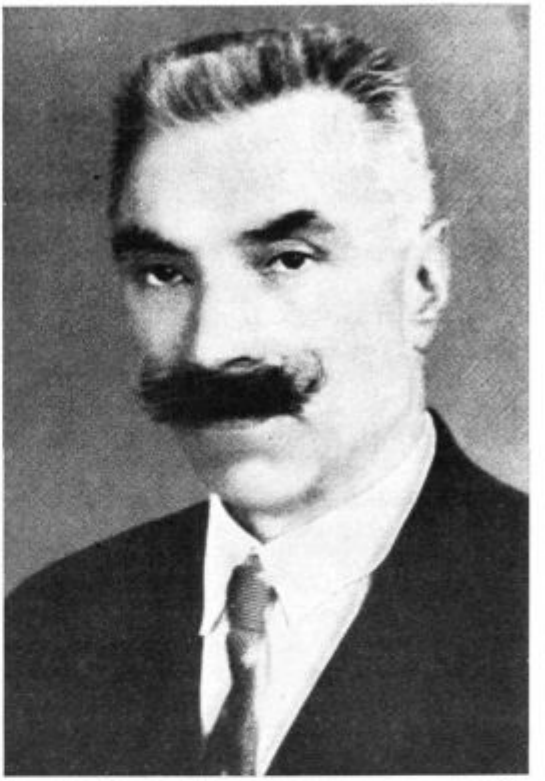
Prva socialnodemokratska strokovna organizacija na Jesenicah je bila Zveza kovinarskih delavcev Avstrije, podružnica Jesenice. Ta je začela zbirati okoli sebe vse napredno delavstvo jeseniške tovarne. Svoje prve skromne prostore je imela v hotelu Pošta in je ob ustanovitvi 1906. leta imela 36 članov. Za prvega predsednika je bil izvoljen Šimen Ogris, namestnik pa je bil Anton Cink.

Do leta 1908, v dveh letih svojega obstoja, je podružnica kovinarskih delavcev na Jesenicah že prilično utrdila svoje pozicije in premagala začetne težave, ki jih ni bilo malo. Brez večjih društvenih prostorov so se morali shajati v naravi in skrivati pred tedanjo avstro-ogrsko žandarmerijo, ki jih je zasledovala in preganjala na vsakem koraku. Kljub terorju pa je članstvo naraščalo iz leta v leto in zahtevalo od vodstva večjih akcij.

Leta 1908 je strokovna organizacija socialnodemokratske stranke prvič v zgodovini Jesenic s kulturnim sporedom organizirala svečano praznovanje 1. maja. Jeseniški kovinarji takrat še niso imeli svoje kulturne organizacije, ki bi bila izpolnila program prvomajskega praznovanja.

Obrnili so se na avstrijsko socialnodemokratsko stranko na Koroškem, ki je že imela trdnejšo kovinarsko organizacijo in svoja kulturna društva, da bi jim pomagala. Rade volje so se odzvali in prišli na Jesenice z godbo na pihala. Že v zgodnjih jutranjih urah so se zaslišali s kolodvora akordi delavskih pesmi in naznanili pričetek praznovanja. Z godbo na čelu se je razvila povorka skozi Jesenice; iz vrst korakajočih pa so se prvikrat javno čuli revolucionarni vzkliki.

Izven strankarskih taborov pa je bilo leta 1908 ustanovljeno izobraževalno in pevsko društvo Sava na pobudo Antona Pongratza, vplivnega človeka pri Kranjski industrijski družbi. Po zatrdilu Ceneta Ambrožiča, dolgoletnega pevovodje Save, ki je dobro poznal razmere v društvu, je Pongratz na sugestijo vodstva Kranjske industrijske družbe ustanovil to društvo zato, da bi ga člani podprli na občinskih volitvah. Kranjska industrijska družba pa si je s tem hotela zagotoviti vpliv v občini.

31. Janez Golobič, prvi predsednik delavskega kulturnega društva Vzajemnost 1912—1913 in delavskega kulturnega in telovadnega društva Svoboda Jesenice leta 1913—1914

Marksistično usmerjeno delavstvo v Sloveniji pa je dobilo prvo kulturno organizacijo šele 17. avgusta 1911. leta, ko je bilo v Ljubljani ustanovljeno delavsko kulturno društvo Vzajemnost. Že naslednje leto, 31. marca 1912. leta, pa je bila na Jesenicah ustanovljena podružnica Vzajemnosti. Ta je imela svoje prve prostore v mali sobi poleg kuhinje v gostilni Pri jelenu. Prvi in edini predsednik Vzajemnosti na Jesenicah je bil Janez Golobič, delavec iz hladne valjarne.

To društvo je delovalo dobro leto, do 19. aprila 1913, ko je bilo po odloku c. kr. deželnega predsedstva v Ljubljani razpuščeno.

Odlok o razpustu se glasi:

»C. Kr. deželsko predsedstvo za Kranjsko.

Prejmi gospod Ivan Kocmur — zasebni uradni in tačasni predsednik (načelnik) društva Splošna delavska zveza Vzajemnost.

Ljubljana, dne 19. aprila 1913.

C. Kr. deželno predsedništvo razpušča na podlagi paragrafa 24 zakona o društvenem pravu z dne 15. novembra 1867, štev. 134 drž. zak., društvo Splošna delavska zveza Vzajemnost za Kranjsko v Ljubljani zaradi prekoračenja svojega statuaričnega delokroga in ker isto več ne odgovarja pogojem svojega pravnega odstavka.

Razlogi

Po paragrafu 1 in 2 pravil, po katerih se je društvo ustanovilo, katera ustanovitev se po tu uradnem odloku z dne 17. avgusta 1911, štev. 2557, ni prepovedala, je splošna delavska zveza Vzajemnost nepolitična ter je kot nepolitično društvo dne 4. t. m. naznanila c. kr. policijskemu ravnateljstvu v Ljubljani, da namerava prirediti 12. aprila 1913 ob 8. uri zvečer v veliki dvorani Mestnega doma javno in splošno pristopno predavanje, na katerem bo govoril pisatelj Ivan Cankar o predmetu Slovenci in Jugoslovani.

Predavanje se je tudi vršilo in iz poročila navzočega zastopnika c. kr. policijskega ravnatelja Gogala o tem predavanju je moralo deželno predsedstvo spoznati, da je bilo predavanje izključno in samo političnega značaja, da se je govornik Cankar v svoji strasti tako daleč spozabil vzklikniti: »Mi, kar nas je, mi vsi smo te misli, da je naš cilj, da dosežemo jugoslovansko republiko«, s čemer se je pregrešil zoper kazensko postavo.

Tem besedam pa niste vi kot načelnik društva, niti navzoči društveniki ugovarjali, marveč so jim navzoči z aplavzom pritrdili. Namesto, da bi gospod načelnik, kot predsednik shoda, govornika takoj prekinil in mu vzel besedo, ste se zadovoljili na opomin vladnega komisarja (g. Gogala) le z mahanjem proti govorniku, kateri je svoj politični govor nadaljeval in še izustil besede: Avstrija je eksponent nemškega kapitalizma, ne pa država, ter vzlic novemu opominu vladnega zastopnika izjavil nedostojno in nepatriotično opazko: »Pustimo Avstrijo v njenem lastnem dreku. Bodimo kakor Mazzini v Italiji!«

Tudi na te izpade na državo in na njenega voditelja zunanjih zadev niste niti vi niti društveniki ugovarjali, iz česar se more sklepati, da ste vi in društveniki soglašali in se s tem podali na politično polje.

Društvo, katero ste vi in društveniki pri tem predavanju predstavljali, je na ta način prekoračilo svoj delokrog, se podalo na politično polje in je sokrivo državi sovražnega in nepatriotičnega vedenja in govorjenja pisatelja Cankarja.

Zaradi tega tudi ne odgovarja več pogojem pravnega obstanka. Razpustitev društva je tedaj v zakonu popolnoma utemeljena. Tukajšnje c. kr. policijsko ravnateljstvo dobi obenem ukaz vsako nadaljnje društveno delo takoj ustaviti.

C. Kr. deželni predsednik
Baron Schwarz m. p.«

Po razpustu Vzajemnosti v Ljubljani so bile razpuščene vse podružnice v Sloveniji.

Kmalu po razpustu Vzajemnosti je vodstvu uspelo ustanoviti novo kulturno društvo Svoboda. Ustanovni občni zbor Svobode je bil 21. septembra 1913 v Ljubljani v restavraciji Internacional. Takoj po občnem zboru so organizirali podružnice Svobode v delavskih centrih in to: v Ljubljani, v Šiški, na Glincah, v Tržiču, v Zagorju, v Idriji, v Litiji, v Kamniku in na Jesenicah.

Poleg kulturne organizacije pa so jeseniški delavci l. 1913 ustanovili tudi planinsko društvo Prijatelj prirode. To je bilo prvo turistično društvo pod okriljem socialnodemokratske stranke, ki je bilo ustanovljeno na Jesenicah. Prvi okrožni izlet Prijatelja prirode je bil na Golico. Udeležili so se ga tudi člani »Naturfreunde« s Koroškega. Po ustnem izročilu Jožeta Morettija pa so še v istem letu organizirali izlet v Trst in na poti do tja obiskali nekaj najlepših izletniških postojank na Primorskem. Delovanje Svobode in turistične organizacije Prijatelj prirode pa je prekinila prva svetovna vojna. Kulturno delo na Jesenicah je za nekaj let zamrlo.

32. Delavski dom na Jesenicah, politično in kulturno središče revolucionarnega delavstva

Po vojni pa je bila leta 1919 ustanovljena Stavbena in gostilniška zadruga na Jesenicah. Le-ta je prevzela v najem vse prostore Jelenove stavbe, v katerih se je vse do leta 1941 razvijala dejavnost marksistično usmerjenih društev in ustanov.

Ne bo odveč, če opišem in pojasnim izvor imena Pri jelenu, ki je še danes v rabi med domačini. Jelenovo stavbo je zgradil Nande Ferjan leta 1900, da bi v njej imel gostinski obrat. Ker je bila stavba na primernem kraju, si je obetal dober zaslužek. Oblast pa mu ni dovolila gostilniške obrti, ker je bila v neposredni bližini daleč naokrog znana Robičeva gostilna. Danes je na tem mestu Kazina jeseniške železarne, ki je precej drugačna od prvotne stavbe. Nande Ferjan pa je oblast vendarle prelisičil. Na Stari Savi v tedanji Neumannovi hiši je Ferjan imel gostilno z imenom Pri jelenu. Vodila jo je Marija Pogačnik, ki je

imela osebno gostinsko obrt, ki je bila prenosljiva. Po sporazumu z Nandetom Ferjanom je Pogačnikova leta 1903 opustila lokal na Stari Savi in se preselila v novo stavbo današnjega Delavskega doma in odprla gostilno. Zaradi imena in reklame je imela Pogačnikova izobešeno pločevinasto tablo in na njej upodobljenega jelena. Od tedaj dalje se imenuje gostilna Pri jelenu.

Leto 1918

Vojne pa še ni bilo konec, ko je bil v Ljubljani 13. januarja 1918 občni zbor Zveze Svobod. Naloga tega občnega zbora je bila, da obnovi in razširi delovanje Svobode v podružnicah, ki so zaradi vojnih dogodkov prenehale s kulturnim delom.

V začetku oktobra 1918. leta so delavci na Jesenicah izvolili pripravljalni odbor, ki je imel nalogo, da pripravi vse potrebno za občni zbor Svobode. Za predsednika pripravljalnega odbora je bila imenovana Pepca Trojar, uslužbenka Gospodarske konzumne zadruge na Jesenicah.

Dne 26. januarja 1919. leta je prišlo do občnega zbora delavskega kulturnega in telovadnega društva Svoboda na Jesenicah. Po uvodnih besedah Franca Erjavca in po predavanju Jaka Vehovca so izvolili naslednji odbor:

Ivan Hladnik, Mirko Bahun, Nikolaj Bernard, Anton Zugowitz, Anton Thaler st., Filip Rotar, Mici Zugowitz, Polonca Bertoncelj, Angelca Weiss, Jerca Rotar, Cene Ambrožič, Janez Mulej, Julka Prevc.

V začetku je imela podružnica le pevski zbor in knjižnico.

S tem občnim zborom je marksistično usmerjeno delavstvo dobilo lastno kulturno organizacijo, ki jo je samo vodilo po poti boja za socialne pravice.

Predsednik Svobode je postal Ivan Hladnik, namestnik Polonca Bertoncelj, tajnik Nikolaj Bernard st., namestnik tajnika Julka Prevc.

Leto 1919

Delovanje marksistične organizacije na Jesenicah je prišlo do izraza ob veliki prvomajski proslavi 1919. leta. Tedaj so združene marksistične organizacije organizirale eno največjih prvomajskih manifestacij med obema vojnama.

Na predvečer je jeseniška Svoboda uprizorila češko socialno dramo »Izza štirih revnih sten«. Pred pričetkom pa je zbrani množici spregovoril proletarski pesnik in pisatelj Rudolf Golouh. Na predstavo je prišlo toliko ljudi, da so bili prostori pri Jelenu premajhni.

Na prvega maja pa so delavci množično šli na ulice, nosili zastave in primerna gesla. Veliko zborovanje pred kolodvorom je otvoril Franc Gabriel. Na zborovanju sta govorila Nace Mihevc in Rudolf Golouh. Le-ta je ožigosal politiko imperializma, nato je ob burnem ploskanju in odobravanju pevski zbor strokovne organizacije pod vodstvom Ceneta Ambrožiča zapel več revolucionarnih pesmi. Od 1919. leta dalje je jeseniško delavstvo kljub prepovedi vsako leto praznovalo svoj največji praznik.

Vpliv Partije na delavce po prvi svetovni vojni je bil tolikšen, da se je oblast ustrašila njenega delovanja. Segla je po skrajnem in nedemokratičnem ukrepu. Leta 1920 je bila z odlokom kralja Aleksandra razpuščena Komunistična partija Jugoslavije in proglašena Obznana z Zakonom o zaščiti države. Komunistična partija Jugoslavije je bila postavljena izven zakona, zato je morala svoje delovanje prenesti v ilegalo.

33. Proslava 1. maja 1919 pred jeseniškim kolodvorom. To je bila ena največjih prvomajskih proslav med obema vojnama na Jesenicah

Zaradi drastičnih ukrepov je število članov Komunistične partije Jugoslavije upadlo, ostali pa so najbolj predani in zvesti borci, ki so vedeli, kaj hočejo.

Kljub vsemu pa so člani Partije še naprej vodili celotno delavsko gibanje na Jesenicah. Od vseh celic na območju Jesenic je bila celica Komunistične partije Jugoslavije v Svobodi ena najmočnejših. Organizirala je vrsto poučnih, političnih in strokovnih predavanj, ki so bila v Delavskem domu.

Leto 1920

Do prve resnejše krize v delovanju Svobode je prišlo leta 1920. Zveza Svobod v Ljubljani je nudila vse premalo pomoči in opore jeseniški podružnici v njenem razvoju. Ivan Hladnik kot predsednik je hotel, da bi Svoboda pričela s širšim vzgojnim delom med jeseniškim delavstvom.

Na njegov predlog so se pričela predavanja in politična šola, da bi z njimi nudili delavstvu čim širši pogled na razburkane povojne dogodke. Za ta široko zasnovani program pa ni dobil podpore ne iz centrale v Ljubljani ne od domačih funkcionarjev. Iz teh razlogov je kot predsednik Svobode odstopil in s tem povzročil zelo resno stanje v jeseniški Svobodi.

Krizo so prebrodili tako, da je bil na občnem zboru 6. junija 1920 izvoljen nov upravni odbor, v katerem so bili:

Martin Bručan, predsednik	Polonca Bertoncelj, namestnik
Janko Avsenik, zapisnikar	Franc Sovšek, namestnik
Jerca Rotar, blagajnik	Jože Stražišar, namestnik
Kati Dornik, knjižničarka	Jože Zupan, namestnik

Odborniki: Franc Bergmann, Vinko Noč, Janko Ferjan, Jože Novak, Janko Pušelj, Karl Ažman, Julka Prevc, Urška Šitik.

Dne 15. junija 1920. leta je bil ustanovljen prvi dramski odsek Svobode na Jesenicah. Prvi odborniki: Janko Ferjan, Franc Bergmann, Jože Golmajer, Franc Hlade, Polonca Bertoncelj in Angelca Weiss. Odsek se je podjetno lotil dela za otvoritev sezone.

Novi odbor je že 24. julija 1920. leta ustanovil telovadni odsek Svobode. Ker ni bilo prostora pri Jelenu, so vadili kar na prostem. Prvi načelnik telovadnega odseka je postal Janko Pušel, podnačelnik pa Karel Ažman. Ker pa je Janko Pušel kmalu odšel z Jesenic, je bil za načelnika telovadnega odseka izvoljen Jože Vovk, ki je potem še dolga leta uspešno vodil telovadni odsek jeseniške Svobode.

Po odkupu Jelenove stavbe, ki jo je kupila Stavbena in gostilniška zadruga za Jesenice in okolico v drugi polovici 1920. leta, je dobila Svoboda stalne prostore v Jelenovi stavbi odnosno v Delavskem domu, kot so stavbo po odkupu imenovali.

Komaj pol leta po ustanovitvi je bila 4. in 5. decembra 1920 uprizorjena prva igra dramskega odseka Svobode in sicer Cankarjevo delo »Kralj na Betajnovi«. Zanimivo je, da so to delo režirali kolektivno: Janko Ferjan, Jerca Rotar in Albin Kobentar. To je bil prvi resnejši pričetek dramske dejavnosti pri Svobodi, ki je iz leta v leto dobivala popolnejšo obliko tako v organizacijskem kot v umetniškem pogledu. V prvi polovici sezone 1920-21 je dramski odsek Svobode uprizoril še igro »Cigani«. Od leta 1920 do 1924 so se na deskah jeseniške Svobode največkrat pojavili tile igralci: Angelca Weiss, Justi Gasar, Lojzka Otrin, Polonca Bertoncelj, Janko Ferjan, Albin Kobentar, Franc Nagode, Cene Ambrožič, Tone Thaler st., Rudolf Markelj, Janko Smolej kot režiser in Milka Markelj.

Leto 1921

Kulturna dejavnost jeseniške Svobode je bila v tem letu še bolj živahna. Pomladi 1921. leta je bil ustanovljen tamburaški zbor Svobode. Denar za instrumente je založil Franc Ravnik, člani odseka pa so mu

denar po obrokih vračali. V začetku je odsek štel 18 fantov in deklet, poučeval jih je Ludvik Veber v stanovanju Franca Ravnika na Javorniku, poleg bivše gostilne Hafner.

Ker je bila Svoboda še brez pevskega zbora, so na občnem zboru 17. julija 1921. leta predlagali, da bi se pevski zbor Sava priključil Svobodi. Na skupnem sestanku obeh kulturnih društev pa ni prišlo do sporazuma, ker nekateri odborniki Save niso bili za to, da bi se Sava priključila Svobodi. Ker pa se nekateri člani Save niso strinjali s svojim vodstvom, so sami prestopili v Svobodo. Med njimi je bil tudi Janko Smolej, ki je prevzel režijo v dramskem odseku Svobode.

34. Vaditeljski zbor telovadnega odseka Svobode Jesenice leta 1921. Od leve proti desni: Janez Preželj, Franc Hlade, Franc Hartman, Franc Trobej, Janko Karlin, Štefan Savnik, Berti Vergel, Lovro Kaltnekar in načelnik Jože Vovk

S prihodom Janka Smoleja je dramski odsek pod njegovim vodstvom naštudiral kar 8 dram, med njimi celo tako zahtevna dela, kot sta Tolstojevo delo »Moč teme« in Cankarjeva satira »Za narodov blagor«. Zanimivo je, da so ljudje radi prihajali na predstave, ker so želeli z odra slišati slovensko besedo, ki je bila dolga leta zatirana.

Poleg kulture se je živahno razraščala tudi telesnovzgojna dejavnost.

Prvi javni telovadni nastop jeseniške Svobode je bil 21. avgusta 1921. leta na vrtu Delavskega doma na Savi. Program je pripravil načelnik telovadnega odseka Jože Vovk z vaditeljskim zborom, ki so ga sestavljali Franc Hartman, Janez Preželj, Berti Vergel, Štefan Savnik, Franc Trobej, Karlin, Lovro Kaltnekar in Franc Hlade. Ta nastop so si ogledali zastopniki posameznih podružnic Svobod iz Slovenije. Pro-

gram pa so dopolnili telovadci delavskega telovadnega društva iz Beljaka. Na nastopu sta sodelovala tudi pevski zbor Sava in kovinarska godba na pihala.

Leto 1922

Pestra kulturna in športna dejavnost jeseniške Svobode je spodbudila tudi delavce na Javorniku, da so začeli misliti na lastno podružnico Svobode.

Dne 23. junija 1922 je bil že ustanovni občni zbor delavskega kulturnega in telovadnega društva Svoboda na Javorniku. Ustanovili so ga z namenom, da tudi na Javorniku razgibajo kulturno dejavnost med delavstvom. V okrilju delavskega kulturnega in telovadnega društva Svoboda na Javorniku so delovali v začetku trije odseki: knjižnica, tamburaši in telovadni odsek. Lastnih društvenih prostorov pa niso imeli, zato so gostovali v raznih gostinskih prostorih, ki pa niso bili primerni za kulturno delo. To je v glavnem zaviralo kulturni razvoj na Javorniku. Polnih 10 let je minilo, da je javorniška Svoboda dobila vsaj zasilne društvene prostore pri Konjiču, nasproti tovarniškega vhoda na Javorniku. Prvi predsednik javorniške Svodobe je bil Franc Zupančič s Koroške Bele.

35. Franc Zupančič, prvi predsednik delavskega kulturnega in telovadnega društva Svoboda Javornik leta 1922

Leta 1922 je dramski odsek jeseniške Svobode uprizoril osem dramskih del; vseh predstav pa je bilo trinajst. Uprizorili so naslednja dela:

V dneh 25. in 26. februarja ter 7. maja je uprizoril Herstovo igro »Nebesa na zemlji«, 1. in 2. aprila Benkovičevo igro »Vražja ženska«, 30. aprila in 1. maja je bila uprizorjena »Drama štirih revnih sten«, 18. in 19. novembra igra »Gospa, ki je bila v Parizu«, 26. in 27. novembra »Trhli dom«, 1. decembra Petričeva vojna drama »Mrak«.

36. Prva delavska olimpiada na Jesenicah, ki jo je organizirala jeseniška Svoboda 25. junija 1922. leta

Komaj dobro leto po prvem večjem javnem nastopu telovadnega odseka so marljivi organizatorji pripravili Jeseničanom novo prijetno presenečenje. Dne 25. junija 1922. leta je bila na Jesenicah prva delavska olimpiada v Sloveniji.

O tem dogodku piše revija »Kres«, glasilo Svobode, naslednje:

»Ko premišljujem nekoliko o našem delavskem telovadnem gibanju, se mi vsiljuje živa primera s tisočglavo armado čehoslovaške delavske telovadne enote. Tudi tam je bilo v pričetku le malo število idealnih ljudi v pokrajinskem mestecu, ki so si nadeli nalogo osamosvojiti delavsko telovadno stremljenje. Malo so našli razumevanja celo v lastnih vrstah in dolga leta so tekla, v katerih je bilo pričakovati vsak hip smrti idealnega gibanja.

Toda prišel je čas, ko so ti početniki predrli s svojo iniciativo in danes lahko s ponosom gledajo na svoje delo. To smo hoteli povedati vrlim jeseniškim delavcem, ko so leta 1919 začeli z istim namenom in z istimi težkočami kakor čehoslovaški sodrugi leta 1894 v Julijanovem. Že danes lahko gledajo na uspehe svojega dela, ki se jim četa polagoma, a gotovo veča in šteje že danes 35 članov, 26 članic, 65 obrtnega naraščaja, in sicer 35 deškega in 30 dekliškega. Gotovo bo treba še dolgih bojev, preden dosežejo vse svoje namene in preden jim bodo sledili drugi delavski kraji, da se potem nekdaj zvežejo s silovito armado združenih slovenskih telovadnih delavskih enot.«

Leto 1923

V letu 1923 je prišlo tudi na Jesenicah do notranjega razkola v delavskih organizacijah. Vedno pogostnejši spori v kovinarski strokovni organizaciji so zaradi nedosledne politike nekaterih voditeljev socialnodemokratske stranke vplivali tudi na delo v Svobodi. Zato je »leva« struja izstopila iz kovinarske strokovne organizacije in 27. maja 1923 ustanovila v meščanski šoli lastno strokovno organizacijo pod imenom »Nezavisna strokovna organizacija«.

Za predsednika Nezavisne strokovne organizacije je bil izvoljen Jože Knific z Javornika. Vzporedno s tem se je pojavilo vprašanje, ali naj Nezavisna strokovna organizacija ustanovi tudi lastno kulturno organizacijo ali ostanejo njeni člani še nadalje v Svobodi. Predlog nekaterih članov, da ustanove lastno kulturno organizacijo, je vodstvo Partije ovrglo. Sprejeli so predlog, da vsi njeni člani še nadalje ostanejo in delajo v že obstoječem delavskem kulturnem in telovadnem društvu Svoboda. Enotnost v kulturni organizaciji, ki jo je zagovarjala Partija, se je kasneje izkazala kot edino pravilna za nadaljnje delo v Svobodi. Jeseniška Svoboda je bila med redkimi, ki je v tem burnem času ostala enotna. Skoraj v vseh ostalih industrijskih središčih v Sloveniji so se iz Svobode razvile dve ali celo tri delavske kulturne organizacije, ki iz objektivnih razlogov niso mogle doseči nivoja, ki ga je dosegla jeseniška Svoboda. Zaradi enotnosti, ki jo je narekovala skupna želja proletariata, je bila jeseniška Svoboda ena vodilnih delavskih kulturnih organizacij, ki je s svojimi uspehi bila za vzgled ostalim organizacijam in Svobodam v Sloveniji.

Dne 15. junija 1923. leta je kulturna skupina Nezavisne strokovne organizacije iz Trbovelj naredila izlet preko Jesenic na Bled.

Vodila jih je neumorna in požrtvovalna kulturna in politična delavka Tončka Čečeva. Mnogi med njimi so ta dan prvič videli jeseniško tovarno in prelepo Gorenjsko. Na jeseniškem kolodvoru so jih veselo pozdravili jeseniški svobodaši in jim priredili prisrčen sprejem; s kovinarsko godbo na čelu so odkorakali v Delavski dom, kjer je bil družabni večer, potem pa prisrčen razgovor o kulturni in politični dejavnosti. V obeh industrijskih centrih je to srečanje poglobilo medsebojno sodelovanje kovinarjev in rudarjev.

V nedeljo, dne 16. junija, so v spremstvu godbe in pevskega zbora Save odšli peš preko Dobrave in Vintgarja na Bled.

Pri Staretovi gostilni na Dobravi jih je pozdravil takratni predsednik Nezavisne strokovne organizacije na Dobravi Janez Zupanc in jim zaželel dobrodošlico. Kovinarska godba in pevsko društvo Sava sta v Zaki na Bledu imela popoldne koncert na čast trboveljskim gostom. Po končani prireditvi pa smo se prisrčno poslovili z željo, da bi se kmalu videli v Trbovljah. Prijateljske vezi, sklenjene že pred drugo svetovno vojno, še danes trdno vežejo trboveljske rudarje in jeseniške kovinarje na vseh področjih družbenega življenja.

Nezavisna socialistična partija Jugoslavije (v bistvu Komunistična partija Jugoslavije) je 6. oktobra 1923 organizirala proslavo socialistične oktobrske revolucije v veliki dvorani Delavskega doma. Na proslavi je o pomenu oktobrske revolucije govoril Janez Mlakar. Za zaključek pa so Mirko Grebenc, Alojz Ulčar in Franc Škrlj zapeli »Internacionalo«. Bilo je to prvič na Jesenicah, da so »Internacionalo« javno peli zbranemu delavstvu.

Kulturna dejavnost jeseniške Svobode je še vedno v glavnem slonela na dramskem odseku, ki je v letu 1923 uprizoril šest dramskih del, ki so bila večkrat izvajana. Vsa dela je režiral Janko Smolej.

V dneh 10., 11. in 19. marca so odigrali igro »Trhli dom«, 2. in 8. aprila so uprizorili igro »Gozd« P. Petroviča, 14. in 15. aprila igro »Napoleonov oficir«, s katero so konec aprila gostovali v Delavskem domu v Trbovljah, 30. aprila in 1. maja je bila odigrana Finžgarjeva igra »Razvalina življenja«, v maju je bila ponovitev igre »Napoleonov oficir« in premiera Engel Herstove igre »Nebesa na zemlji«, 23. oktobra je bila uprizorjena Engel Herstova igra »Nebesa na zemlji«, 3. in 4. novembra je bila odigrana igra »Školjka« Alojza Kraigherja, 12. in 13. dec. pa Knoblachova igra FAUN.

V tem letu je v dramski odsek prišlo nekaj novih članov iz Trbovelj, ki so se z veliko vnemo lotili dela v Svobodi. Med njimi je bil tudi Franc Farčnik iz Zagorja, ki je bil zaradi političnega dela kot še nekateri drugi reduciran pri takratni Trboveljski premogokopni družbi. Takoj po prihodu na Jesenice se je vključil v delo pri Svobodi, predvsem na kulturnem in političnem torišču. Organiziral je močan mladinski krožek, vodil člane na izlete, jih učil recitirati revolucionarne pesmi in jih vzgajal v zavedni marksistični naraščaj. Vsi, ki so bili v takratnem mladinskem krožku, se še danes pogosto spominjajo Farčnika kot revolucionarja in vzgojitelja, ki je z očetovsko ljubeznijo znal pridobiti mladino in jo vzgajati v mlade revolucionarje ter borce za delavske pravice. Ne prej in ne pozneje ni bilo v delavskem gibanju na Jesenicah človeka, ki bi se s tolikšno ljubeznijo poglobil v mlado dušo in jo neprisiljeno pritegnil v krog napredne marksistične mladine. Franc Farčnik pa je v dramskem odseku tudi igral in režiral ter aktivno delal kot član Partije od ustanovitve pa vse do leta 1924, ko je odšel v Francijo. Čez nekaj let se je vrnil iz Francije, odšel ponovno v Zagorje, kjer je nadaljeval s političnim delom do druge svetovne vojne. Že leta 1941 je odšel v partizane, od koder se ni več vrnil. Ni mi pa znano, kdaj je padel.

V športnem življenju jeseniške Svobode je omembe vreden javni telovadni nastop junija 1923. leta na vrtu Delavskega doma na Savi. Od ustanovitve je bil to že tretji javni nastop telovadnega odseka, ki se je iz leta v leto številčno krepil. V tem letu pa je bil tudi prvi javni telovadni nastop javorniške Svobode in to 16. septembra 1923 na Čebularjevem vrtu. Izvajali so proste vaje z delavske olimpiade v Pragi. K uspelemu nastopu javorniške Delavske telovadne enote so mnogo pripomogli vaditelji jeseniške Svobode, ki so vadili javorniške telovadce.

Leto 1924

Zaradi vse večjega vpliva in razmaha delavskih organizacij sta oblast in vodstvo Kranjske industrijske družbe pričela že leta 1923, posebno pa še 1924. leta načrtno pritiskati na delavske organizacije, zlasti še na njene voditelje. Zatreti so hoteli razvoj in gibanje Nezavisne strokovne organizacije, ki je ves čas dosledno branila delavske koristi. Vodstvo Kranjske industrijske družbe je pričelo člane Nezavisne strokovne organizacije in ostale člane Svobode premeščati iz obratov na slabo plačana delovna mesta z izgovorom, da ni naročil v posameznih obratih, zato so bili znatno prikrajšani pri zaslužku. Pričel se je tih, a načrten teror proti vsem, ki so zahajali v Delavski dom, da jim z različnimi ukrepi strejo voljo do dela v delavskih organizacijah. Dne 27. aprila 1924 je Nezavisna strokovna organizacija razvila svoj društveni prapor v Delavskem domu na Savi. Velika manifestacija delavstva, ki se je ta dan zbralo, je še posebno bodla v oči vse, ki so bili proti razvoju delavskega gibanja. Nezavisna strokovna organizacija, ki je bila naslednica Partije, ni bila po volji jugoslovanskim oblastnikom, še manj pa vodstvu Kranjske industrijske družbe. Zaradi znatne redukcije vodilnih članov Svobode so vsi odseki občutno omejili svoje delovanje. V dramskem in telovadnem odseku je skoraj popolnoma zamrlo delo, saj so z majhno izjemo bili odpuščeni vsi vaditelji telovadnega odseka. Ista usoda je doletela tudi dramski odsek. Bili so odpuščeni skoraj vsi, ki so bili na vidnejših mestih delavske strokovne ali kulturne organizacije. Redukcija je bila velika preizkušnja za ves delavski razred na Jesenicah, posebno pa še za Svobodo.

Le s težavo je bil nameščen vodilni kader v posameznih odsekih, da je delo zopet steklo.

Mladina, ki je prevzela vodilno mesto v Svobodi, je skupaj s starejšimi člani nadaljevala začeto delo. Prevzela je vodilna mesta v vaditeljskem zboru, režiral pa je Franc Zupančič, učitelj na jeseniški meščanski šoli. To je bil edini učitelj, ki je zahajal v Delavski dom ter aktivno delal v Svobodi.

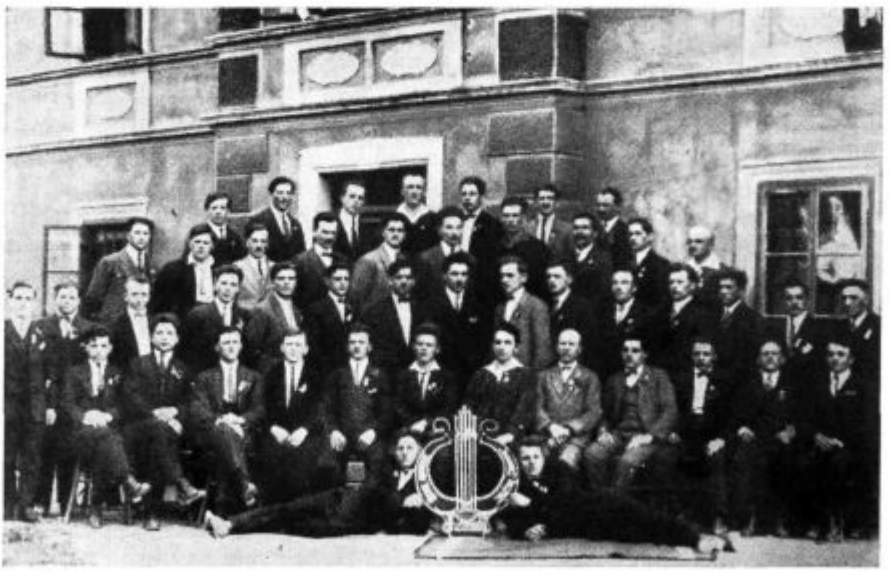
Da bi se uspešneje borila proti razvoju revolucionarnega delavskega gibanja, je jugoslovanska oblast podpirala polvojaško fašistično organizacijo ORJUNO (Organizacijo jugoslovanskih nacionalistov). Tudi na Jesenicah je bila ustanovljena ta organizacija, da bi pomagala razbijati enotnost delavskega razreda. Nekaj najbolj zagrizenih orjunašev je stanovalo na Senožetih, v naselju pri stari bolnici. Kljub vsemu prizadevanju pa Organizacija jugoslovanskih nacionalistov na Jesenicah zaradi

budnosti članov Partije in vsega naprednega delavstva ni pognala globljih korenin. Do najhujšega spora med jeseniško Organizacijo jugoslovanskih nacionalistov in napredno marksistično mladino je prišlo v juliju 1924. leta, ko so se orjunaši vračali iz Trbovelj, kjer so zažgali delavski dom in ubili pet delavcev, med njimi Franca Fakina. Jeseniške orjunaše je vodil Lovro Humer. Med potjo so se v vlaku domenili, da tudi na Jesenicah zažgejo Delavski dom, komuniste pa pobesijo. Člani Partije in Svobode so zvedeli za te grožnje in nekaj dni zapored stražili Delavski dom. Orjunaši tako niso mogli uresničiti svoje grožnje.

Kljub napeti politični situaciji pa dramski odsek Svobode ni prenehal delovati, čeprav zaradi objektivnih vzrokov aktivnost ni bila tolikšna kot v prejšnjem letu.

V drugi polovici leta 1924 je zaradi redukcij vodilnega kadra v Svobodi delo v vseh odsekih skoraj zamrlo. Reducirani delavci, med njimi tudi vodje posameznih odsekov v Svobodi, so v skupinah odhajali v Francijo. Mnogi se niso nikoli več vrnili. Dramski odsek jeseniške Svobode je izgubil tudi režiserja Janka Smoleja, ki je iz strahu pred redukcijo odšel v klerikalne vrste. Brez režiserja in vaditeljskega zbora je Svoboda preživljala največjo krizo po svoji ustanovitvi. Redukcija telovadcev, igralcev in vidnih kulturnih delavcev je sicer močno zavrla delo v Svobodi, ni ga pa zaustavila. Zaradi vsega tega je dramski odsek pričel z delom nekoliko kasneje. Nič bolje se ni godilo drugim odsekom.

Medtem pa je v pevskem društvu Sava prišlo do notranjega razkola. Leva struja pevcev je s pevovodjo Cenetom Ambrožičem zaradi nesoglasij zapustila Savo in na Javorniku ustanovila pevsko društvo Marx.

37. Pevski zbor Svobode Javornik 1925. leta s pevovodjem Cenetom Ambrožičem v sredini

To je bilo prvo delavsko pevsko društvo na Javorniku. Ta pevski zbor je bil eden najmočnejših in najkvalitetnejših pevskih zborov v vsej predvojni dejavnosti delavskih kulturnih organizacij na Jesenicah in Javorniku. V zboru so prepevali pevci z Jesenic, z Dobrave in Javornika; tako je že ob ustanovitvi štel 50 pevcev. Vendar je sresko načelstvo v Radovljici prepovedalo nadaljevanje zbora, češ da je med njimi preveč komunistov. Tako je po razpustu zbora ostal jeseniški delavski pokret brez pevskega zbora, če ne štejemo Save, ki je bila desničarsko usmerjena oziroma je prešla v nacionalno usmerjeni tabor.

Leto 1925

Dejavnost Svobode in delavskih organizacij je pričela v letu 1925 zopet oživljati. Značilne oblike dela za ta čas so bili razni izleti, ki se jih Svobode organizirale in vabile nanje sosednje Svobode ali pa še celo sorodne organizacije iz Avstrije in Madžarske.

Tak izlet na Golico je organizirala jeseniška Svoboda skupaj z javorniško podružnico. Na vrhu Golice so si stisnili roke z delavci iz Avstrije in Madžarske. Vseh udeležencev je bilo nad 300. Dne 11. julija pa so Javorničani organizirali izlet k »Valvasorju«, udeležili pa naj bi se ga tudi jeseniški svobodaši. Ta izlet pa ni tako uspel kot tisti na Golico. Oba izleta pa sta vendarle pokazala, da Svoboda živi in da je v glavnem že prebrodila najhujšo krizo.

Dramski odsek je v prvi polovici leta uprizoril tri igre, ki jih je režiral učitelj Franc Zupančič:

Za 1. januarja 1925 je režiral Sjevernega igro »Spi moja deklica«, 1. in 2. marca so odigrali Hostnikovo igro »Marijame«, 18. in 19. marca je bila premiera Majcenove igre »Kasija«.

Do krize in zastoja pa je prišlo, ko je Zupančič delo pri Svobodi opustil, češ da ima preveč dela v šoli. Svoboda je tako ostala brez režiserja.

Stvari so se v dramskem odseku obrnile na bolje, ko je v avgustu 1925. leta prišel od vojakov Franc Škrlj in prevzel delo režiserja pri odseku. Konec oktobra so sklicali sestanek za člane, ki so imeli veselje za to dejavnost. Že nekaj dni za tem so pričeli študirati komedijo »Vdova Rošlinka«.

V dneh 14. in 15. novembra jo je dramski odsek uprizoril v tejle zasedbi: Mija Jeram, Tilka Preželj, Anka Vergel, Cene Malej, Pavel Štravs, Franc Franc, Jože Finžgar in Franc Škrlj. Poleg te predstave so v tem letu uprizorili še »Bele vrtnice« 25. decembra in igro »Poslednji mož« 31. decembra 1925. Vse te igre je režiral Franc Škrlj. Delovanje dramskega odseka je bilo še bolj intenzivno, ko je bila konec 1925. leta v odseku ustanovljena celica Partije, ki se je takoj povezala s člani Partije v Ljubljani. Iz odseka so bili v celici Andrej Pleš, Franc Krašovec in Franc Škrlj. Med člane Komunistične partije našega odseka so iz Ljubljane prihajali Ludvik Mrzel, Dušan Kermavner in Bratko Kreft. Naloge, ki smo jih dobivali od teh tovarišev, smo prenašali na ostalo članstvo jeseniške Svobode.

V dramskem odseku jeseniške Svobode nismo študirali samo dramske literature, pač pa smo posvečali pozornost tudi ideološki vzgoji članstva. Zavedali smo se, da z delom v društvu in odsekih pridobivamo članstvo in ga ideološko vzgajamo. Prav ideološki študij nas je še bolj povezoval v celoto, kot bi nas bil zgolj študij dramskih del.

Po 1926. letu pa so se v srednji dvorani Delavskega doma vrstila predavanja, h katerim so lahko prišli vsi prebivalci Jesenic. Pod odrom Delavskega doma pa so bila predavanja tajna, prav tako pa tudi diskusijski večeri za člane Partije in najožje sodelavce — kandidate Partije.

Tu je bila kovačnica najbolj revolucionarnih jeseniških komunistov.

Člani Komunistične partije Jugoslavije, ki so se zbirali pod odrom, so bili iz vseh odsekov Svobode in iz ostalih množičnih organizacij, ki so delovale v Delavskem domu. Tu se je veliko študiralo, posebno natančno pa so bili vsi člani Partije seznanjeni s programom nasprotnih strank, da so lahko zagovarjali svoje ideje in pobijali nasprotne.

Vse meščanske stranke so se zaganjale v trdnjavo, ki jo je zgradila Komunistična partija Jugoslavije, a brez uspeha. Komunistična partija Jugoslavije je odločilno vplivala na delovanje v Svobodi od 1919. do 1941. leta, kar se je naposled odražalo v celotnem delavskem gibanju na Jesenicah.

Telovadni odsek je v tem letu le životaril. Poživiti so hoteli delo telovadnega odseka, ker pa so poleti 1925. leta preurejali veliko dvorano Delavskega doma, niso imeli prostora za redno vadbo. Zato tudi ob koncu leta ni bilo telovadnega nastopa.

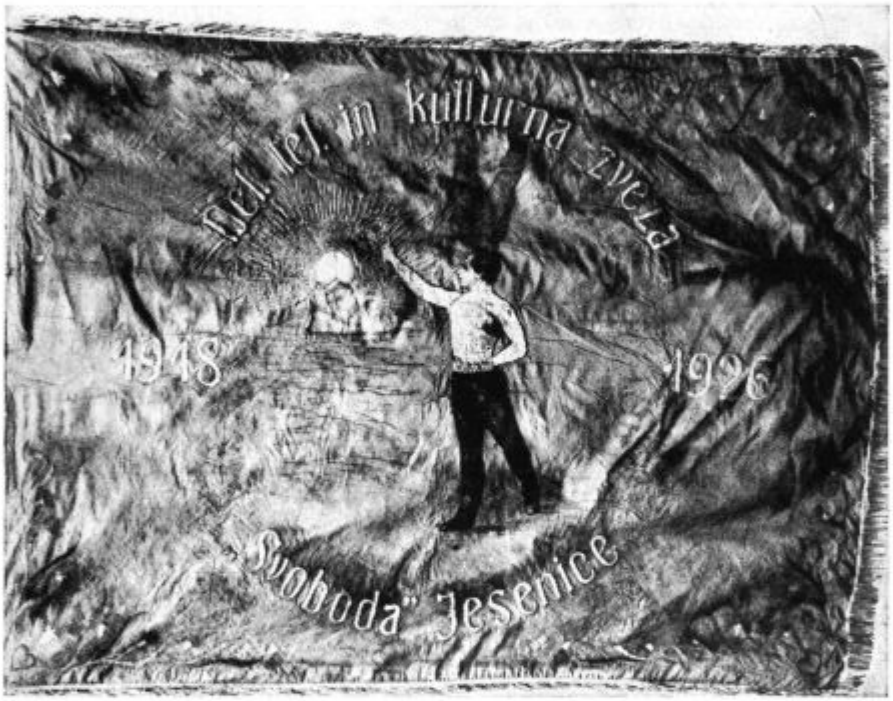
Leto 1926

Za naslednje leto 1926 lahko ugotovimo precejšen napredek v primerjavi s prejšnjim letom tako v kvaliteti kot tudi v kvantiteti. Že na pomlad je Svoboda organizirala esperantski krožek. Vodil ga je poseben odbor članov Svobode, poučeval pa je uslužbenec ekonomata Kranjske industrijske družbe Schönwetter. Pouk je bil pri Čebularju na Javorniku, kjer je imela javorniška podružnica svoje prostore. V letu 1927 pa se je ta esperantski krožek odcepil od Svobode in postal samostojno društvo pod imenom Društvo esperantistov na Jesenicah. Čeprav je društvo postalo samostojno, so ga ves čas njegovega obstoja vodili izključno vodilni člani Svobode. Po odhodu Schönwettra je poučeval učitelj Peter Golobič, za njim pa Albin Kobentar, eden najboljših esperantistov na Jesenicah.

Oživljena dejavnost Svobode se je posebno pokazala ob organizaciji prvomajskega praznovanja. V tovarni so delavci okrasili svoja delovna mesta, kulturni delavci v Svobodi so pripravili praznično akademijo, mladina Svobode pa je po vrhovih okoli Jesenic prižgala kresove, ki jih je bilo videti po vsej dolini od Kranjske gore do Žirovnice. Na prvega maja sta kovinarska godba in javorniški pevski zbor prebudila jeseniško prebivalstvo, ki se je vključilo v povorko in odkorakalo okoli Jesenic. Okrepljena žandarmerija je imela polne roke dela s pobiranjem letakov in z odstranjevanjem rdečih zastav, ki so vihrale na levem in desnem pobočju vrh visokih smrek okoli Jesenic. Že v zgodnjih jutranjih urah je

bilo v Delavskem domu pravo prvomajsko razpoloženje. Mladinci in mladinke so prodajali posebne prvomajske izdaje delavskih časopisov, šopke, rdeče trakove in marksistično literaturo, ki je skoro vsako leto izšla ob tem prazniku. Popoldne pa je bilo svečano praznovanje prvega maja na Poljanah, kjer se je zbrala velika množica delavcev z Jesenic, Javornika in iz Gorij.

To je bilo najlepše in največje praznovanje prvega maja po letu 1919 na Jesenicah.

38. Zastava jeseniške Svobode iz leta 1926. Oblast je prepovedala razvitje

V tem letu so člani Svobode začeli misliti na društveni prapor. Z nabiralno akcijo so prišli do sredstev in se pripravili na svečano razvitje prapora za 20. junij. Tudi boter in botrica sta bila že določena: Jože Vovk in Tilka Preželj. Tedaj pa je vmes posegla oblast. Okrajno glavarstvo v Radovljici je 24 ur prej prepovedalo razvitje prapora. Zato je že zbranemu občinstvu predsednik Svobode Jesenice Aleš Lagoja povedal, da sta razvitje prapora in prireditev prepovedani ter pozval navzoče, naj ne dajo povoda za intervencijo žandarmerije. Preden pa so se razšli, je Jože Moretti povabil zastopnike posameznih podružnic v klet Delavskega doma, da so se vpisali v spominsko knjigo, prapor pa je Jože Moretti odnesel k Poldetu Stražišarju na dom, da ga shrani.

Spominska knjiga se ni ohranila; več let jo je hranil Jože Moretti, med vojno pa je bila zaradi večkratnih preiskav uničena, ker jo je Moretti moral skrivati zdaj tu zdaj tam, da je ne bi odkril okupator.

Zastavo pa je od 1926. do 1935. leta hranila Stražišarjeva družina, odtlej dalje pa je bil prapor shranjen pri Mici Vovkovi, poročeni Stana. Tam so ga hranili do leta 1941, ko je pri Vovkovih pričel gestapo s hišnimi preiskavami. Po aretaciji Mici Vovkove je prapor skril Ivan Vovk. Shranil ga je v papirnato cev, na kateri je bil prej navit linolej, in to je dal v shrambo, kjer je ležala ostala navlaka.

Ko je Ivan Vovk leta 1941 odšel v partizane, je prapor odnesel Franc Koritnik, ga s Francetom Pesjakom — starejšim shranil v železno cev, nato pa vse skupaj vtaknil v betonsko cev in zakopal na Stari Savi, kjer je imel Koritnik svojo mehanično delavnico. Danes je tam Stegnarjeva delavnica.

Po osvoboditvi jo je Franc Koritnik prinesel nazaj k Vovkovi družini, kjer je bila shranjena do konca leta 1945. Od Vovkove družine je vzela prapor Ivana Koren, da bi se z njim slikala. Odnesli so ga v Ljubljano in ga končno po večkratnih intervencijah dobili nazaj in ga dali v muzej železarne Jesenice, kjer je shranjen še danes.

Od januarja do marca 1926 je dramski odsek uprizoril tri igre, od katerih pa je bilo daleč najbolj zahtevno delo Schillerjeva tragedija »Kovarstvo in ljubezen«, ki je bila uprizorjena 28. marca. V igri so nastopali Jurij Jeram, Tilka Preželj, Angela Weiss, Franc Franc, Lojzka Otrin, Polde Stražišar, Andrej Pleš, Anka Vergel, Janez Jamar, Vrhovnik, Franc Trampuš in Franc Škrlj. Pred tem pa sta bili uprizorjeni igri »Kmet Herod« in komedija »Gasilec Anže«. Dne 11. decembra pa je dramski odsek priredil proslavo ob obletnici smrti Ivana Cankarja.

Da bi postalo delo dramskega odseka bolj kvalitetno, je v jeseni 1926. leta zaživela dramska šola. Predavanja Emila Kralja, člana Narodnega gledališča v Ljubljani, so poslušali še člani okoliških Svobod, predvsem iz Gorij in Lesc. Na predavanjih, ki so trajala tri mesece, so se poslušalci učili pravilnega odrskega govora, kako je dramsko delo zgrajeno, seznanili pa so se tudi z maskiranjem in ostalim, kar mora vedeti igralec — amater.

S šolo je odsek številčno narasel, ob zaključku pa je uprizoril enodejanko »Kdo je blazen« v režiji Emila Kralja.

Dne 11. decembra 1926 je dramski odsek organiziral proslavo ob obletnici Cankarjeve smrti. Recitirali so in brali odlomke iz najznačilnejših Cankarjevih del tile člani dramskega odseka: Mici Vovk, Lojzka Otrin, Janez Jamar in Pavle Stravs.

Pevski odsek Svobode na Javorniku je bil ustanovljen leta 1925 in je tako deloval šele eno leto. Ustanovil in vodil ga je Cene Ambrožič. Zanimivo je, da je v ta odsek prišlo mnogo pevcev celo iz klerikalnih vrst. Seveda je to razburilo župnika Žbontarja in ta je sklenil, da se nad temi »neverniki« maščuje. Ta prilika se mu je ponudila, ko je pevski odsek Svobode zapel za vse svete na pokopališču na Koroški Beli tri žalostinke.

To je bil povod, da je župnik tri nedelje zapored rohnel z lece, češ da so te pesmi, ki jih pojejo ti ljudje, brezbožne, revolucionarne in zaljubljene.

»Ti ljudje so brezverci in če pridejo še katerikrat na pokopališče, jaz ne pridem!«

Ker pa je zvedel, da pevci kljub temu nameravajo priti, jim je poslal tale dopis:

»Pevskemu odseku na Javorniku

Da se izognemo na praznik vseh svetnikov popoldne na pokopališču vsaki nepriliki, sem prisiljen na lanski slučaj, vas obvestiti, da vam za vaš morebitni nastop ne morem dati dovoljenja, ob priliki, ko se opravljajo na pokopališču cerkveni obredi za umrle. S svojim lanskim nastopom ste odkrito pokazali veri sovražno tendenco, saj še besede bog v besedilu nagrobnice Vigred niste pustili. V drugi pesmi »Proletarcu ob grobu« pa sploh ni nobene verske misli. Toliko v vednost in v blagohotno uvaževanje.

Podpis:
župnik Žbontar«

Zbor Svobode se je Matevževim prizadevanjem nasmejal prav od srca ter sklenil, da zapoje kljub Matevževi prepovedi. Pevski zbor je resnično zapel tri žalostinke in to zunaj cerkvenega pokopališča.

Naj omenim še tole:

Na Javorniku je imel pevski odsek Svobode nabit lepak za nagrobno petje na dan mrtvih. To pa je zbodlo župnika z Jesenic in, ko je šel mimo lepaka v družbi dveh kaplanov, ga je obšla sveta jeza: mož se je stegnil in strgal lepak s stene.

Že v začetku leta 1926 sta telovadni odsek in vodstvo Svobode pričela akcijo za nabavo slavnostnega kroja za svobodaše. Kroj, ki so ga zasnovali jeseniški svobodaši, pa na kongresu Zveze Svobod 1928. leta ni bil sprejet in določen je bil nov kroj, ki se je razlikoval od osnutka jeseniške podružnice. Ta pa je bil močno podoben kroju čeških sokolov, zato so telovadce ob nastopu 1928. leta v Beljaku Avstrijci zamenjali s češkimi sokoli.

Od športnih prireditev v tem letu je le telovadni odsek priredil že tradicionalno akademijo 7. marca v Delavskem domu na Savi. Dne 25. avgusta pa je bil telovadni nastop na vrtu Delavskega doma. Pokazali so tiste vaje, ki so jih naštudirali za dan razvitja prapora jeseniške Svobode. Številni gledalci so večkrat z aplavzom nagradili požrtvovalne telovadce.

Leto 1927

Z dejavnostjo v letu 1927 je pričel dramski odsek, ki je v februarju uprizoril igro »V nižavi«.

Praznovanje 1. maja 1927 se je bistveno razlikovalo od tistega v letu 1926. Za to je poskrbela oblast. Ta 1. maj je bil brez mlajev, brez transparentov. Zaradi aktivnosti, ki jo je pokazala Partija ob praznova-

nju 1. maja v preteklem letu, je oblast prepovedala celó povorko okoli Jesenic. Ko je nekaj delavcev zjutraj hotelo spremljati godbo, ki je igrala budnico, so jih orožniki ustavili z naperjenimi bajoneti in preprečili pohod okoli Jesenic. Pač pa je na predvečer in na dan 1. maja popoldne dramski odsek Svobode uprizoril Cankarjevo igro »Hlapci«.

Kljub poostreni kontroli in okrepljeni žandarmeriji pa so po vrhovih smrek okoli Jesenic plapolale rdeče zastave, ki so jih razobesili člani Partije. Po Jesenicah pa so bili raztreseni letaki, s katerimi je Partija pozivala delavstvo k mednarodni solidarnosti in na odpor proti obstoječemu kapitalističnemu redu.

Dne 5. junija 1927 je bil v Ljubljani vsedelavski zlet, ki se ga je udeležilo mnogo Jeseničanov in svobodašev s kovinarsko godbo in z javorniškim pevskim zborom Svobode. Na predvečer, 4. junija, so priredili velik pevski koncert v dvorani Union, kjer so nastopili združeni pevski zbori pod vodstvom pevovodja Perka iz Ljubljane.

Dne 5. junija dopoldne je bilo javno zborovanje na Kongresnem trgu pred poslopjem Filharmonije. Ogromna množica delavstva iz vse Slovenije se je ta dan zbrala na zborovanju in zahtevala izboljšanje gmotnega položaja. Zborovanje je vodil Jernejčič. Navzoč je bil tudi sekretar centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije Sima Markovič, ki se je prijavil k besedi, a ga je predsedujoči odklonil. Delavci, ki so stali okrog njega, so ga dvignili na ramena, odkoder je govoril zbrani množici. Po končanem govoru Sima Markoviča je velika množica delavstva odšla pred Železničarski dom, kjer so imeli levo usmerjeni delavci svoje prostore; tam se je zborovanje nadaljevalo. Skozi okno prvega nadstropja Železničarskega doma je govoril France Klopčič in obsodil nekatere voditelje socialnodemokratske stranke, ki so razbijali enotnost delavskega razreda. Zborovanje pa je razbila žandarmerija, ki je prišla in razgnala množico.

Dne 23. in 24. junija sta jeseniška in javorniška Svoboda organizirali izlet v Bohinj k Savici, kjer naj bi imel pevski zbor javorniške Svobode 23. junija koncert, člani Partije pa konferenco. Izlet je organizirala Partija. Poleg jeseniških svobodašev so se izleta udeležili svobodaši iz Ljubljane, Tržiča, Krope in z Bleda.

Oblast je ta izlet preprečila, ker je žandarmerija organizatorje izleta pozaprla, pa tudi pevce, ki so prišli z ostalimi udeleženci, niso pustili s postaje. Organizatorje z Jesenic je žandarmerija takoj ob prihodu v Bohinj aretirala. To so bili Tone Vergel, Anka Vergel in Cena Ambrožič. Že prej pa so zaprli domačine Rozmana, Vojvoda, Polajnarja, Mencingerja, Iskra in njegovo sestro, Repinca in Stareta. Prek noči so pevce zaprli v čakalnico na kolodvoru. Proti večeru 24. junija pa so vse odpeljali proti Jesenicam in jih zaradi pomanjkanja dokazov izpustili.

V avgustu 1927 je bil na željo članstva ustanovljen pri Svobodi kolesarski odsek, ki je že ob ustanovitvi štel 15 članov. Prvi predsednik je bil Franc Škrlj, ki je od upravnega odbora Svobode dobil nalogo, da prevzame vodstvo odseka.

Člani so si nabavili tudi drese, ki jih je seveda plačal vsak sam. Ta odsek je dal nekaj vidnejših kolesarjev, od katerih sta na tekmovanjih največ dosegla Ivan Valant in Peter Sodja. Ivan Valant je 1929. leta postal prvak Slovenije, nastopil je celo v mednarodni konkurenci in dosegel za Jugoslavijo nekaj lepih uspehov. Pozneje se je kolesarski odsek odcepil od Svobode in ustanovil lastno kolesarsko društvo Zarja.

Več prostorov je dobila Svoboda potem, ko je bila 25. septembra 1927 otvoritev male dvorane Delavskega doma, 27. septembra pa otvoritev nove stavbe kina Radia. S preselitvijo kino podjetja iz velike dvorane Delavskega doma v nove prostore so Svoboda in ostale organizacije pridobile mnogo prostora za svoje delovanje. Delovanje vseh odsekov se je odtlej še bolj razmahnilo.

V tem letu je prenehal z delom tamburaški odsek, ki je bil od ustanovitve dalje dokaj aktiven. Kapelnik Ludvik Veber je namreč odšel iz Svobode v Krekovo društvo in tam sodeloval v orkestru. Vzrok za njegov odhod bo treba bržkone iskati v dejstvu, da je vodstvo tovarne močno pritiskalo na vsakega, ki je deloval v vrstah Svobode. V delavskih vrstah so vse bolj ostajali le predani člani, ki se niso ustrašili oblasti in vodstva Kranjske industrijske družbe.

V tem letu je na predavanja v Delavskem domu začel zahajati tudi Tone Čufar, ki je bil tedaj še formalno član Narodne strokovne zveze in član Sokola, kamor ga je pripeljal njegov oče. Odtlej je vse pogosteje zahajal v Delavski dom in kmalu začel tudi sam aktivno delati. Še tesneje se je naslonil na Svobodo, ko mi je nekega dne ponudil v študij svojo prvo igro »Jutranja molitev«. Po razgovoru z igralci dramskega odseka, ki so delo prebrali, smo se odločili, da igro uprizorimo. Toneta Čufarja pa sem kot avtorja povabil, naj prihaja na vaje, da bi odstranili nekatere napake. Tako je Tone Čufar pričel zahajati na oder Svobode, se seznanil z igralci, ki so mu bili odtlej najožji in najboljši prijatelji in sodelavci. Še isto leto je postal član Svobode, pričel z aktivnim delom v dramskem odseku kakor tudi v celotnem kulturnem in političnem življenju na Jesenicah.

Za otvoritev sezone 1927 smo uprizorili Čufarjevo socialno dramo »Jutranja molitev«. To je bila istočasno tudi krstna uprizoritev drame. Delavstvo je delo navdušeno sprejelo, saj so na odru videli del svojega lastnega življenja in trpljenja v tovarni. Pri krstni predstavi so sodelovali tile igralci: Hani Miller, Lojzka Otrin, Minka Sušnik, Ana Verdnik, Tilka Preželj, Martin Šetinc, Jaka Vodnov, Adolf Zupan, Jože Gregorčič, Ivan Toman in Franc Škrlj. Šepetalka: Angelca Weissova. Po končani predstavi sem Čufarju v imenu dramskega odseka podaril simbolični trnov venec s posvetilom na rdečih trakovih. Od navzočih gledalcev pa je bil nagrajen z dolgotrajnim aplavzom.

S Čufarjem pa nismo dobili samo nadarjenega pisca, temveč tudi spretnega in razgledanega predavatelja, ki je v Svobodi imel redna predavanja z najrazličnejših področij.

Za zaključek leta je dramski odsek naštudiral preprosto, a učinkovito živo sliko, za katero je dala pobudo celica Komunistične partije v Svobodi. Še preden se je poslovilo staro leto 1927 in je ugasnila luč, so se igralci razporedili po odru. Ob straneh v ospredju odra so stali predstavniki buržoazije in vihteli bič nad delavci, ki so v skupini stali sredi odra. Ko je rdeča luč razsvetlila oder, sta izza kulis od leve in desne stopila delavec in žanjica. V ozadju sta prekrižala srp in kladivo

39. Člani dramskega odseka Svobode po krstni predstavi Čufarjeve drame »Jutranja molitev« leta 1927. V sredini avtor Tone Čufar

in naredila znak Komunistične partije. To sta bila Andrej Pleš in Anka Vergel. Delavstvo v sredini odra se je v hipu vzravnalo in s stisnjeno pestjo nemo pozdravilo znak Partije. Dolgotrajnega ploskanja ni hotelo biti konec. Pokazali smo, da Partija na Jesenicah kljub nasilju še živi.

Leto 1928

V letu 1928 je delo po odsekih še bolj zaživelo. K temu so pripomogle nekatere organizacijske spremembe, v vrste Svobode pa so prišli mnogi novi člani, ki so okrepili delovanje po odsekih. V januarju 1928 je bila uprizorjena igra »Poslednji mož«, v februarju pa premiera Tucićeve drame »Golgota«.

V dneh 17., 18. in 19. marca 1928. leta je dramski odsek jeseniške Svobode odšel na gostovanje v zasavske revirje k tamkajšnjim Svobodam in sicer s Čufarjevo igro »Jutranja molitev«. Proti večeru 17. marca smo prišli v Zagorje, kjer naj bi na turneji prvič odigrali Čufarjevo dramo. Sprejem ni bil tak, kot smo ga pričakovali, kar je mučno vpli-

valo na igralce. Še bolj neprijetno pa je bilo, ko smo ob 20. uri začeli s predstavo pred skoraj prazno dvorano. Slab obisk je klavrno vplival na igralce in s tem tudi na kvaliteto izvedbe.

Povsem drugače je bilo v Trbovljah. Tamkajšnji svobodaši so nas prisrčno sprejeli in tudi dvorana je bila polno zasedena. Z nami je bil tudi Čufar, ki se je ob tej priliki seznanil z nekaterimi trboveljskimi kulturnimi delavci, ki so po predstavi prišli med nas.

Dne 19. marca smo nastopili še v Hrastniku. Tudi tu smo igrali pred polno dvorano. Pred predstavo pa je delavski pesnik in pisatelj France Kozar spregovoril nekaj besed o Tonetu Čufarju, avtorju drame.

Gostovanje v Zasavju je imelo svoj kulturni in politični učinek, saj so prišli v stik svobodaši najmočnejših delavskih revirjev v Sloveniji. Ti stiki so se kasneje še bolj poglabljali in utrjevali.

Določen impulz celotnemu delovanju Svobode je dala konferenca gorenjskih Svobod 16. junija 1928. leta na Jesenicah. Sklicana je bila na pobudo jeseniških svobodašev, udeležili pa so se je delegati vseh gorenjskih podružnic in zastopnik Zveze Svobod Dušan Kermavner. Med sklepi je pomemben tisti, ki govori o še temeljitejši in vsestranski vzgoji funkcionarjev in o medsebojnem sodelovanju. Organizirajo naj se dramski, telovadni, pevski, knjigovodski in podobni tečaji. Svobode so ta sklep v tem letu realizirale.

V začetku avgusta 1928. leta je bila v Lescah skupna prireditev vseh gorenjskih podružnic Svobod, ki jo je organiziral okrožni odbor za Gorenjsko po sklepu jeseniške konference. Prireditev se je odvijala ob cesti, ki pelje iz Lesc proti Bledu, zahodno od tovarne verig. Domači in tuji gostje so napolnili prostor, kjer se je pričel razvijati kulturni program. Rdeči nageljni v gumbnicah nastopajočih pevcev ter rdeči trakovi v laseh članic so bodli v oči blejsko in radovljiško žandarmerijo, ki se je ta dan zbrala v Lescah v večjem številu kot običajno.

Ob cesti se je zbralo večje število domačih in tujih turistov, ki so radovedno opazovali prireditev in poslušali ubrano petje javorniškega pevskega zbora pod vodstvom Franca Mencingerja. Pevci, godba in recitatorji so se vrstili in dopolnjevali drug drugega. Nihče od nastopajočih se ni zmenil ne za radovedne gledalce ob cesti ne za žandarmerijo, ki je nenehno patruljirala v bližini in spremljala potek prireditve. Revolucionarne pesmi in recitacije so spodbudile in razgrele poslušalce, da so z glasnim odobravanjem dajali duška svojim občutjem.

Nekako ob 17. uri, ko je prireditev dosegla svoj višek, je žandarmerijska patrulja z Bleda iznenada prekinila koncert jeseniške godbe na pihala. Takoj so funkcionarji intervenirali in protestirali pri žandarmeriji, češ da je prireditev dovolilo sresko načelstvo in naj zato ne motijo nastopajočih. Bilo pa je zaman. Prireditve sicer niso prepovedali, prepovedali pa so kulturni program, tako da ni bil izveden do kraja. Poleg tega pa so aretirali pet organizatorjev, ki so bili v okrožnem odboru Svobode za Gorenjsko in seveda odgovorni za prireditev.

Aretirani so bili Anton Thaler st., Tone Vergel, Ignac Kralj in še dva, ki se jih pa imensko več ne spominjam. Odpeljali so jih na Bled, jih med zaslišanjem pretepali, jih sramotili z raznimi priimki in psovkami. Po aretaciji je razpoloženje kaj kmalu usahnilo. Ker niso imeli ničesar, kar bi bremenilo zaprte člane okrajnega odbora, so jih zvečer istega dne izpustili in odpeljali na Jesenice.

Dne 2. septembra 1928. leta je jeseniška Svoboda praznovala desetletnico svojega obstoja; deset let kulturnega in revolucionarnega dela med jeseniškim delavstvom. Na predvečer 2. septembra je dramski odsek uprizoril Čufarjevo dramatično sliko »Svit«. V programu so sodelovali tudi člani narodne delavske organizacije iz Beljaka.

Dne 2. decembra pa je dramski odsek uprizoril še Cankarjevo farso »Pohujšanje v dolini šentflorjanski«, kasneje, 31. decembra, pa še igro »Avtomobilist«, s čimer je bila zaključena pestra dejavnost tega odseka v tem letu.

Športno dejavnost Svobode je v glavnem predstavljal nogometni odsek, ki je odigral nekaj tekem z domačimi nasprotniki, nekaj članov pa je nastopilo v reprezentanci Jesenic proti moštvu Beljaka iz Avstrije.

40. Nogometni odsek Svobode Jesenice iz leta 1928. Od leve proti desni stoje: Slavko Koren, Franc Justin, Jože Gregorčič, Viko Koren, Rudi Rajhman; v sredi kleče: Rudi Pančur, Franc Uranič in Avgust Jelen; spredaj sede: Milan Resnar, Viktor Brun in Ciril Kuraš

Leto 1929

Šestojanuarska diktatura

Dne 6. januarja 1929 je bila proglašena vojaška diktatura, z njo pa so se pričeli izredno težki dnevi za vse delavske organizacije. Prepovedane so bile še zadnje svoboščine javnega društvenega delovanja in svobodnega združevanja. Od tega časa dalje smo morali prijavljati vse seje, sestanke in prireditve, na katere so prihajali politični agentje in pazili na vsako izgovorjeno in neizgovorjeno besedo. Vsi govori, igre, recitacije in pesmi so šle skozi strogo cenzuro okrajnega glavarstva v Radovljici. Od njih je bilo odvisno, kaj bomo uprizarjali, peli in govorili in česa ne. Edino zavest, da mora razvoj delavskega gibanja dalje, pa čeprav v neznosnih razmerah, nam je krepila voljo, da nismo klonili pred nasiljem poostrene diktature. Pričelo se je temno obdobje za marksistično usmerjene organizacije in posameznike. Teror se je izražal predvsem v hišnih preiskavah, v aretacijah članov Partije in v strogi cenzuri. Preko noči so hoteli s silo zatreti in ubiti v človeku zavest in prepričanje in ga spremeniti v poslušno, brezbrižno orodje nasilnega režima. Kljub terorju in preganjanju posameznih delavskih voditeljev pa je teklo delo v marksističnih organizacijah dalje; noben dekret ga ni mogel več zaustaviti.

Da je oblast dosledno hotela dušiti vsako delovanje delavskih orga-

41. Svobodaši z Jesenic in Gorij po vrnitvi iz ljubljanskih zaporov leta 1929. Zaprti so bili zaradi telovadnih vaj na besedilo »Internacionale«. Od leve proti desni stoje: Franc Franc, Polde Stražišar, Stanko Demšar, Alfonz Oblak, Andrej Pleš, Janez Mavec, Franc Pavlič, Franc Hlade in Jernej Bergant. — Spredaj stoje: Pavel Stravs, Jaka Vodnov, Franc Krašovec, Andrej Prešeren, Franc Papler in Jože Gregorčič.

nizacij, se je pokazalo že 28. januarja, ko je jeseniška žandarmerija zaprla 11 članov jeseniške Svobode, ker so pripravljali simbolične vaje za melodijo »Internacionale«. Vse aretirane so prepeljali v ljubljanske zapore, kjer so bili več kot mesec dni v preiskavi. Ker so njihovi zagovorniki, predvsem dr. H. Tuma stali na stališču, da »Internacionala« ni komunistična himna, so s tem spodbili glavni argument obtožbe, zato so bili 20. februarja 1929. leta vsi izpuščeni. Kmalu po aretaciji je Tone Čufar posvetil vsem, ki so bili aretirani, pesem »V januarju zaprtim sodrugom«. Zaprti so bili Jože Gregorčič, Polde Stražišar, Andrej Pleš, Alfonz Oblak, Franc Franc, Pavel Štravs, Franc Krašovec, Ivan Mavec, Franc Hlade, Stanko Demšar in Franc Papler, iz Gorij pri Bledu pa Andrej Prešeren, Jaka Vodnov in Bergant.

Četrta in peta številka revije »Svoboda«, ki je objavljala tudi prispevke o delu jeseniške Svobode, sta bili leta 1929 zaplenjeni, ker sta se zavzemali za spremembo političnega in socialnega položaja v državi. Odlok o prepovedi se glasi:

»Državno pravništvo v Mariboru zabranjuje v smislu člena 19 T. 7 Zakona o tisku v besedilu zakona z dne 6. januarja 1929 Službene novine št. 6. in 9. jan. razširjanje in prodajanje majske številke tiskovnega spisa Svoboda št. 4 in 5 z dne 23. aprila 1929, izhajajoče v Mariboru, ker so storjena s stavki in slikami v tem spisu kazniva dejanja, ki jih je kaznovati po členu 3 zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi z dne 6. januarja 1929 Službene novine št. 54/23. Zabrana sestoji iz tega, da se zaplenijo tiskovni izvodi člen 24 zakona o tisku. Obenem se odreja po členu 24 zakona o tisku, da je zapečatiti tiskovni stavek, plošče in kamenoreze. Zabrano izvrši politični komisariat v Mariboru.

Razlogi:

Sestavke, pesmi in slike v majski številki časopisa Svoboda 4. in 5. z dne 23. aprila 1929 vsebujejo v celoti propagando, da bi se spremenil politični in socialni red v državi.

Taka propaganda je kazniva po členu 3. zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi s 6. januarjem 1929. Službene novine št. 6 z dne 1. marca 1929. Službene novine 54 XXIII.«

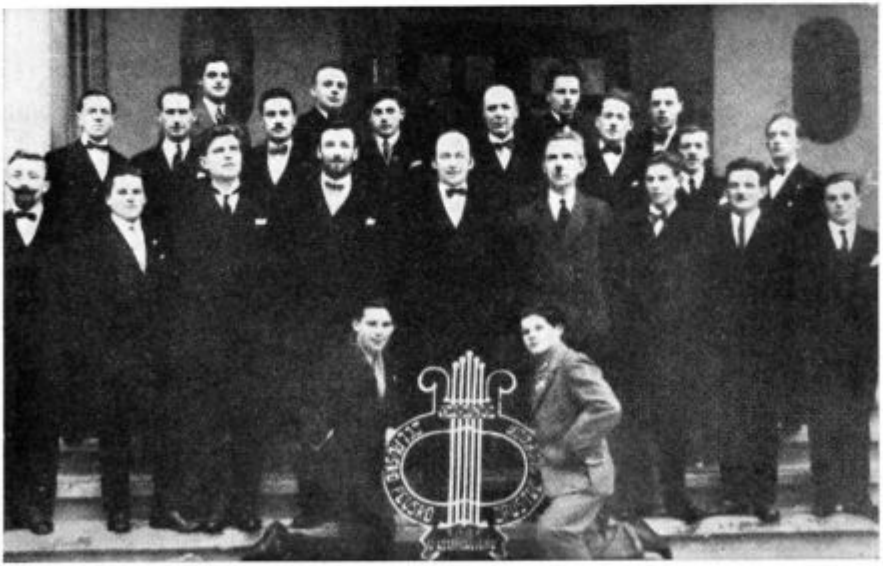
List, ki je bil zaplenjen, je bil obsežen in je vseboval 84 strani in je bil zelo lepo opremljen. (»Svoboda«, leto 1929, št. 6, stran 141.)

Tudi delavskega praznika 1. maj nismo smeli praznovati. Notranje ministrstvo je objavilo prepoved z dne 17. aprila 1929 in naročilo vsem političnim oblastem, da morajo prepovedati vse prireditve za 1. maj. Zato je odtlej delavstvo v vedno večjem številu praznovalo svoj praznik v naravi, prirejalo tam ilegalne sestanke, predavanja, proslave. Tradicionalne so postale proslave na Poljanah pri Jesenicah in na Završnici nad Žirovnico.

Ker je bila cenzura poostrena, se je to odražalo tudi v kulturni dejavnosti Svobode. V tem letu so bile uprizorjene le 3 igre. Pač pa so se Martin Šetinc, Jaka Vodnov in Franc Škrlj udeležili dramskega tečaja

42. Praznovanje 1. maja na Poljanah. Med njimi je več znanih marksistično usmerjenih političnih in kulturnih delavcev z Jesenic in Javornika.

43. Pevski zbor Svobode Jesenice pod vodstvom Martina Jerama 1929. leta

v Ljubljani, ki ga je organizirala Zveza Svobod. Tečaj je trajal od 4. do 11. avgusta. Predavali so Bratko Kreft (literatura), Debevc Ciril, režiser Narodnega gledališča v Ljubljani (praktične vaje in režija) in Navinšek (šminkanje).

Dramski odsek je uprizoril naslednje igre: 13. januarja je ponovil komedijo »Avtomobilist«, 13. oktobra je bila premiera Funtkove drame »Tekma« (obe je režiral Franc Škrlj), 22. decembra pa premiera »Velike repatice« v režiji Jaka Vodnova. Že pred tem je bil 22. novembra prvi prosvetni večer te sezone. Ob tej priliki je prvič javno nastopil moški pevski zbor Svobode, ki ga je vodil Martin Jeram. Dramski odsek pa je odigral burko »Trije tički« v režiji Jaka Vodnova.

Športna dejavnost pa zaradi poostrene cenzure ni toliko trpela, tako da na tem področju ni prišlo do večjega zastoja. Nogometaši so odigrali 6 tekem z domačimi moštvi in pokazali, da so z marljivim treningom precej napredovali.

V nedeljo, 4. avgusta, pa je bila organizirana kolesarska dirka delavskih kolesarskih društev na 136 km dolgi progi Ljubljana—Maribor. Zmagal je član jeseniške Zarje Ivan Valant. Po dirki so kolesarji vozili v povorki po Mariboru in tako manifestirali delavski šport.

V Delavskem domu pa je bila 15. decembra telovadna akademija jeseniške Svobode. To je bila tudi zadnja akademija telovadnega odseka, ker je policijska direkcija 31. decembra 1929 prepovedala nadaljnje delovanje telovadnih odsekov v Svobodi.

Centrala Svobod se je sicer pritožila na notranje ministrstvo, vendar brez uspeha. Po razpustu so se vsi člani tega odseka vključili v ostale odseke Svobode, največ pa seveda v športni odsek. Vsa dejavnost Svobode v tem letu pa izpričuje, da kljub poostrenemu režimu delo v Svobodi ni zamrlo, kot je to pričakovala stara jugoslovanska oblast.

Leto 1930

Bolj kot pritisk oblasti pa je na dejavnost Svobode v 1930. letu vplival spor med Zvezo Svobod in jeseniško podružnico. Spor je povzročil članek v januarski številki »Svobode« ki je izšel pod naslovom »Strokovne organizacije«.

»Strokovne organizacije delavcev in nameščencev skrbe in delajo za to, da se ne poslabša socialna zakonodaja v smislu predlogov, ki so jih po vseh listih objavili poslodavci! Kdor se ne oklene svoje strokovne organizacije, kdor se ne zanima za socialno zavarovanje delavstva, ni delavec, temveč vsega zaničevanja vredna kreatura.«

Članek je pri nekaterih članih jeseniške Svobode povzročil veliko ogorčenje in obrnil celoten tok kulturnega dela na Jesenicah. Ko je izšel v januarski številki »Svobode« 1930. leta članek, da mora biti vsak svobodaš tudi član strokovne organizacije, je med člani Bernotove skupine prišlo do velikega odpora. Bernotova skupina na Jesenicah oziroma njeni člani niso bili strokovno organizirani v Savezu metalskih radnika Jugoslavije in tudi ne v kaki drugi strokovni organizaciji. Zato je Ignac Kralj, ki je bil pripadnik Bernotove skupine, na sestanku že 15. februarja 1930 podal ostavko kot predsednik jeseniške Svobode in

izjavil, da izstopa tudi iz članstva. Z njim so izstopili tudi nekateri drugi člani Bernotove skupine. Niso se pustili vezati, da morajo biti, če so svobodaši, tudi člani strokovne organizacije Savez metalskih radnika Jugoslavije, ki jo je ta čas vodil Jurij Jeram, ki je bil pripadnik desnega krila socialnodemokratske stranke in mu niso zaupali. Prenagla odločitev Bernotove skupine, da izstopi iz Svobode, je negativno vplivala na Svobodo, njim samim pa je mnogo škodovala, saj so bili potem odrezani od ljudskih množic in so ostali osamljeni. Zato so kmalu spremenili taktiko: ostali so v Svobodi in nudili močno opozicijo centrali Svobode v Ljubljani.

Člani Partije so bili načelno proti članku, ki je izšel v januarski številki »Svobode« in proti diktatu, ki ga je postavljala centrala Svobode glede članstva v strokovni organizaciji, vendar niso izstopili iz Svobode. Članek v »Svobodi« ni člane Partije tako v živo zadel, ker so bili domala vsi tudi strokovno organizirani. Njihova parola pa je bila, da je treba iti v vse delavske organizacije in prevzeti njihovo vodstvo. Le na ta način je Partija lahko izvrševala svoje sklepe. Pozicije Partije v jeseniški Svobodi in v ostalih delavskih organizacijah so bile tako močne, da so zlahka uveljavljali svoje predloge, kadar je prišlo do glasovanja na sestankih ali zborovanjih.

Vrstili so se razgovori in seje upravnega odbora, na katerih smo razpravljali o usodnem članku. Posebno nekateri so bili iz dneva v dan bolj ogorčeni. Iz navedenih razlogov je bil sprejet predlog, da se skliče članski sestanek jeseniške Svobode, centralo pa obvesti, da pošlje svojega zastopnika, s katerim bi se pogovorili o nastalem odnosu med centralo in jeseniško podružnico. Dne 15. februarja 1930 je bilo dobro obiskano članske zborovanje v srednji dvorani Delavskega doma na Savi. Pri točki »dopisi« je tedanji podružnični predsednik Ignac Kralj prebral iz januarske številke »Svobode« odstavek, ki govori o tem, da mora biti vsak svobodaš — delavec član strokovne organizacije. Na ta članek je podružnica poslala centrali pismo, v katerem pravi, da se s tem člankom ne strinja in svetuje centrali, da v marčni številki »Svobode« izide popravek. Centrala je odgovorila, da se strinja s tistim člankom in zato seveda ne bo objavila popravka, ki ga svetuje jeseniška podružnica. Obenem je povedala v svojem dopisu, da je načelno za to, da morajo biti svobodaši — delavci člani Združene delavske strokovne zveze Jugoslavije (ZDSZJ).

V nasprotnem primeru pa članov ne bo izključevala. Predsednik Ignac Kralj je prečital oba dopisa in izjavil, da odstopa kot predsednik podružnice in tudi iz članstva Svobode, ker se s tem stališčem centrale ne strinja. Navzoči predsednik centrale Ciril Štukelj je izjavil, da centrala vztraja na tem stališču, ki ustreza vsem sklepom zvezinih občnih zborov. »Omenjeni članek ni nikak diktat«, je izjavil Ciril Štukelj, »temveč je napisan v duhu sklepov zvezinih občnih zborov.« »Ni ga pa treba razumeti tako, da ne more biti član Svobode nihče, ki ni tudi strokovno organiziran. Za tem težimo in hočemo doseči táko idealno stanje z vzgojo in s prepričevanjem, ne pa z izključevanji. Če bi mislili izključevati, bi bili dali tako točko v zvezina pravila, članek v časopisu

pa še ni paragraf, zato naj vsi lepo ostanejo člani Svobode, tisti pa, ki so strokovno še neorganizirani, naj čimprej najdejo pot do strokovne organizacije. Če imajo kake utemeljene razloge, da ne stopijo v jeseniško kovinarsko podružnico, naj jih povedo, da o njih razpravljamo in jih razčistimo«.

Takih razlogov ni nihče navedel v debati, ki je bila kdaj pa kdaj precej burna. Pač pa so še nekateri izjavili, da z ozirom na tisti članek, ki je bil objavljen v »Svobodi«, izstopajo iz članstva Svobode. Predsednik Štukelj je izjavil, da je začuden nad tem, ker nekateri člani, ki so strokovno organizirani, zapuščajo Svobodo, namesto da bi se dali pogovoriti ali pa da bi vsaj počakali do zvezinega občnega zbora. Take izjave na centralo Svobode ne bodo prav nič vplivale. Ker sta medtem predsednik Ignac Kralj in tajnik Franc Ravnik zapustila člansko zborovanje, ga je zaključil Štukelj s ponovno izjavo, da želi, da se vsi še nadalje kulturno udejstvujejo v Svobodi in v njenih odsekih in da bo treba z ozirom na odstop nekaterih vodilnih članov podružničnega odbora sklicati izredni občni zbor, ki naj izvoli tak odbor, ki bo sposoben sodelovati z ostalimi panogami delavskega gibanja. »Svoboda potrebuje podpore zlasti od strokovnih organizacij in je jasno, da morajo biti vsaj vodilni odborniki naklonjeni delavski strokovni organizaciji, če hočemo moralno opravičiti zahtevo, da nas strokovne organizacije podpirajo. Upamo, da se bodo nesoglasja v jeseniški Svobodi zgladila brez večjih pretresljajev. Značilno je, da so nekateri člani jeseniške Svobode oziroma nekateri njeni dosedanji odborniki edini izmed vseh podružnic Svobode, ki so tako nezaupljivi do strokovnih organizacij. Še enkrat poudarjamo: vsi svobodaši naj bodo člani strokovnih organizacij, kar moramo doseči z vzgojo v tej smeri. Vsaka drugačna razlaga tega članka v januarski »Svobodi« je napačna«, je rekel na koncu predsednik centrale Ciril Štukelj.

Na članskem sestanku ni prišlo do zaželenega sporazuma. Zato so o tem na pobudo nekaterih članov razpravljali v ožjem krogu, da bi premostili krizo v jeseniški Svobodi. Na tem razgovoru so sodelovali Ciril Štukelj, Jurij Jeram, Tone Vergel, Ignac Kralj, Anton Thaler, Jože Stražišar, Franc Ravnik in Franc Škrlj. Na tem sestanku, ki je bil zelo buren, je bilo izrečenih mnogo ogorčenih besed na račun centrale in njenega predsednika. Tudi ta sestanek se je zaključil brez sporazuma. Jeseniški svobodaši so vztrajali na tem, da naj se članek, objavljen v januarski številki, prekliče, predsednik centrale Štukelj pa tega ni hotel in je pojasnjeval, da članek ni mišljen tako, kot si ga tolmačijo Jeseničani. Ker ni prišlo na tem sestanku do zaželenega sporazuma, je Bernotova skupina z nekaterimi izjemami v celoti izstopila iz Svobode. Da bi se pripravil izredni občni zbor, je bil za vršilca dolžnosti imenovan Jože Stražišar, ki je imel nalogo, da z ostalimi člani čimprej pripravi in skliče izredni občni zbor jeseniške Svobode, na katerem naj se izvoli nov odbor, spor pa kljub temu še ni bil rešen. Za novega predsednika je bil izvoljen Jurij Jeram. Na kulturnem področju sta v tem letu delovala predvsem dramski in pevski odsek. Poleg iger, ki

jih je uprizorila domača Svoboda, so gostovali Trboveljčani s Petričevo igro »Mrak« v režiji Poldeta Majdiča in Svoboda iz Gorij z Novačanovo igro »Veleja« v režiji Jaka Vodnova. To je bilo prvo gostovanje gorjanske Svobode na Jesenicah.

Dne 31. decembra pa je jeseniška Svoboda priredila silvestrovanje s pestrim kulturnim sporedom. Nastopili so pevski zbori z Jesenic, z Javornika in iz Zasipa, ki so pod vodstvom pevovodje Franceta Mencingerja pripravili navzočim prav lep večer. Petju so sledile recitacije in komični spevi.

44. Izlet društva »Prijatelj prirode« na Golico 1. junija 1930. Izleta so se udeležili tudi gostje iz Avstrije in Madžarske

Precej aktivno je bilo tudi poslovanje knjižnice, ki jo je vodil knjižničar Viktor Stražišar. Knjižnica na Jesenicah je bila po številu knjig in po vzorni organizaciji med najboljšimi delavskimi knjižnicami v Sloveniji.

Med športnimi odseki se je v tem letu številčno najbolj okrepil smučarski odsek, ki je že 26. januarja 1930 priredil klubske tekme v teku na 12 km s startom na Mežaklji in s ciljem v Gornji Radovni. Prvo mesto in skromno praktično nagrado je osvojil Viko Koren.

Nogometaši pa so odigrali vrsto prijateljskih tekem z domačimi in avstrijskimi moštvi, predvsem iz Celovca in Beljaka.

Novoustanovljeno delavsko turistično društvo »Prijatelj prirode« iz Ljubljane je 1. junija 1930 organiziralo izlet na Golico. Izleta so se udeležili tudi člani sorodnega avstrijskega društva »Naturfreunde« in gostje iz Madžarske. Na skupnem zborovanju pri Kadilnikovi koči vrh Golice se je zbralo nad 300 udeležencev, ki jih je pozdravil predsednik »Prijatelja prirode« dr. Henrik Tuma. Nato so skupno zapeli še

proletarsko pesem »Delavski pozdrav«, vsak v svojem jeziku. Na tem izletu je bilo tudi več jeseniških, javorniških in gorjanskih svobodašev, ki tedaj še niso imeli svojih podružnic »Prijatelja prirode«. Med izletniki je prišlo do prisrčnih stikov, saj jih je vezal isti boj za socialne pravice.

Leto 1931

Nesoglasja med centralo in jeseniško podružnico Svobode tudi v letu 1931 še niso bila rešena. V senci teh nesoglasij je tekla celotna dejavnost jeseniške Svobode. Uprizorjenih je bilo več dramskih del, med njimi je bila tudi krstna uprizoritev Čufarjeve igre »Tragedija v kleti.« To je bila že druga Čufarjeva krstna predstava, ki jo je uprizorila jeseniška Svoboda. Delo so odigrali 15. avgusta, na predvečer 25-letnice kovinarske strokovne organizacije Savez metalskih radnika Jugoslavije.

V letu 1931 je dramski odsek Svobode uprizoril naslednja dela:

1. marca 1931 je bila odigrana Leskovčeva socialna drama »Dva bregova«,

29. marca so uprizorili dramo Mance Komanove »Prisega o polnoči«, ki so jo ponovili 12. aprila, konec aprila pa so s to igro gostovali v Tržiču,

24. maja so prišli na Jesenice gostovat trboveljski svobodaši z igro Angela Cerkvenika »Očiščenje«.

»Tragedijo v kleti« so ponovili 23. avgusta, 27. septembra so gostovali z njo v Tržiču, 4. oktobra pa na Hrušici.

V decembru 1931. leta je bila uprizorjena Molekova igra »Poročna noč«.

Dne 31. maja 1931 pa je bila na Jesenicah ustanovljena podružnica »Prijatelja prirode«, ki je že 7. junija organizirala izlet k Peričniku. Kljub slabemu vremenu se je izleta udeležilo nad 200 jeseniških delavcev.

Dne 14. junija je bilo na Stolu snidenje z avstrijskimi člani »Naturfreunde«. Poleg Jeseničanov so prišli na Stol tudi člani iz Ljubljane, Trbovelj in Hrastnika. O pomenu srečanja in o utrjevanju vezi med člani organizacije »Prijatelj prirode« in »Naturfreunde« sta govorila dr. Henrik Tuma in Jurij Jeram. Prav njuna govora pa sta bila vzrok, da je bila ta organizacija v Dravski banovini z dne 22. oktobra 1931. leta razpuščena.

Odlok se glasi:

»Kr. banska uprava Dravske banovine
II. No 2369/10

Ljubljana, dne 21. oktobra 1931

Turistično društvo »Prijatelj prirode«
podružnica
na Jesenicah

Turistično društvo »Prijatelj prirode« podružnica na Jesenicah čigar pravila so bila odobrena z odlokom bivšega velikega župana mariborske oblasti z dne 19. oktobra 1929 U. br. 8623/2, se na osnovi 11. zakona o društvih, shodih in posvetih z dne 3. oktobra 1931 št. 403/60 razpušča, ker je prekoračilo svoje statutarno delovno področje in ker je ravnalo zoper državni red. Turistično društvo »Prijatelj prirode« po čl. 2, 3, in 4 svojih pravil nima pravice imeti zvez z inozemskimi društvi, dognano pa je, da ima društvo in tudi vaša podružnica zveze z avstrijskim društvom »Naturfreunde«, kar znači že sam društveni naziv. Ta zveza se je posebno očitno pokazala dne 14. junija 1931, ko so se člani tukajšnjih podružnic turističnega društva »Prijatelja prirode« sestali na gori Stol ter je bilo samo pazljivosti oblasti pripisovati, da ni došlo do nedovoljenih skupnih manifestacij.

Voditelj organizacije v Dravski banovini odvetnik dr. Tuma Henrik je v rekurzu v kazenski stvari Jerama Jurija na Jesenicah zaradi dogodkov ob priliki izleta na Stol to zvezo sam priznal«.

Tako je komaj štiri mesece po ustanovitvi društvo moralo prenehati z delovanjem.

Kvalitetni skok v tem letu je pokazal javorniški pevski zbor, ki ga je vodil France Mencinger. Dne 25. januarja 1931 je zbor nastopil v ljubljanskem Radiu in lepo uspel.

Program so izpopolnili in nastopili pred jeseniško publiko v Delavskem domu na Savi 15. novembra 1931. leta. Dne 22. novembra pa je pevski zbor javorniške Svobode nastopil v dvorani Sokolskega doma na Javorniku, ker je bila dvorana pri Konjiču premajhna in slabo akustična.

V jeseni 1931. leta je bil ustanovljen šahovski odsek Svobode, ki je že v začetku pritegnil lepo število ljubiteljev šaha.

Zanimivo je, da je bil v tem letu ustanovljen tudi godalni kvartet, ki ga je vodil Stane Bokal, sodelovali pa so še Jaka Mrak, Franc Čelesnik in Jože Čelesnik. Prvič so nastopili na konferenci oblastvenega tajništva, ki je bila 19. in 20. decembra na Jesenicah. Program so dopolnili še pevci jeseniške Svobode pod vodstvom Martina Jerama.

Na konferenci so zbrani delegati iz Dravske banovine poleg ostalih problemov, ki so jih reševali, protestirali tudi proti sklepu Kranjske industrijske družbe, da od 24. 12. 1931 odpove 2000 delavcem službo.

V letu 1931 so športniki jeseniške podružnice Svobode na pobudo Joža Gregorčiča in Andreja Pleša vzeli v najem kočico na Rovtu na Mežaklji, ki je bila last kmeta Pretnarja, po domače Breganta. Zidarji, tesarji, mizarji in vsi drugi so šli na delo, da kočico nekoliko olepšajo z ometom, napravijo lesen pod ter postavijo štedilnik, v katerega so vgradili celo kotel za gretje vode.

Kmet Bregant iz Podhoma jim je zastonj navozil ves potrebni material in fantje so delali z veseljem in uspehom. Za nedeljo dne 11. januarja 1931 so športniki napovedali otvoritev koče. V nedeljo zjutraj, 11. januarja, pa je pod vodstvom Ivana Rajhmana odšla izpred Delavskega doma glavna četa jeseniških svobodašev po strmi strani

z Jesenic na Mežakljo. Nekako ob pol deseti uri so bili Jeseničani že pri koč.i Za njim pa so prišli še gorjanski svobodaši s kompletnim tamburaškim zborom.

Proti poldnevu se je Andrej Pleš, predsednik športnega odseka, zahvalil vsem, ki so pomagali graditi kočo, posebno še lastniku senika, ki so ga jeseniški svobodaši lepo preuredili. Po smuški tekmi pa so skupaj odrinili proti domu.

45. Otvoritev smučarske koče Svobode Jesenice na Mežaklji 1931. leta

V poletju 1931. leta je prišel v Svobodo postaven mlad študent Tine Zupan. Bil je navdušen atlet in tako je v Svobodi začel agitirati, da bi se ustanovila težkoatletska sekcija. Začel je zbirati člane in jih pripravljati za prvi nastop, ki naj bi bil v Delavskem domu.

V soboto 21. in v nedeljo 22. novembra pa je bilo prvo srečanje med Jesenicami in Ljubljano. Ta propagandni nastop je vzbudil med mladimi precejšnje navdušenje, to pa je tudi pospešilo ustanovitev nove sekcije.

Leto 1932

Leto 1932 je minilo v znamenju naraščajoče gospodarske krize, ki je kazala prve znake že v letu 1931. V tem letu se je stopnjevala, posebno še, ko je Kranjska industrijska družba 15. marca 1932. leta ustavila vse obrate v tovarni na Savi in na Javorniku ter 2.186 delavcev in nameščencev pustila na cesti brez kruha in zaslužka.

Kranjska industrijska družba se je opravičevala, češ da ne more dalje obratovati, ker nima obratnih kreditov. Trdili so, da so vsa svoja sredstva vložili v svoje deloma še nedovršene investicije in v velike zaloge izdelkov, ki jih ne morejo prodati. Zato je zahtevala od države,

naj ji preko Narodne banke preskrbi ugodne kredite, naj kupuje njene izdelke in jo zaščiti z zvišanjem carin na uvoz inozemskih izdelkov. Odgovorni gospodarski strokovnjaki so izjavili, da Narodna banka zaradi težke gospodarske situacije ne more ustreči željam industrijskih krogov glede večjih kreditov, ker je treba obdržati vrednost dinarja. Inflacija, do katere bi lahko prišlo, pa ne bi bila v interesu splošnosti. Izjavili so, da je država sicer agrarna, vendar z vsemi svojimi močmi skrbi tudi za razvoj domače industrije z zaščitno carino in tudi z drugimi ukrepi, n. pr. pri državnih nabavah. Predlagali so, naj industrija poseže tudi po svojih rezervah, ki si jih je nabrala v boljših časih. Delavstvo Kranjske industrijske družbe se je znašlo v najtežjem položaju, ker je bilo brez sredstev in jih ni imelo niti za golo življenje. Mnogi so si v času konjunkture s prihranki, pritrganimi od ust in s posojili sezidali na Jesenicah hišice, ki so jih sedaj priklepale na Jesenice. Občine, ki so bile po zakonu dolžne skrbeti za svoje občane, niso imele zadostnih sredstev.

Sicer pa delavci niso prosili miloščine, ampak dela in zaslužka so terjali. V tem času, ko je jeseniško delavstvo preživljalo težke čase, se je še trdneje oklenilo svoje razredne strokovne organizacije. Kapitalistični družbeni red pa je dokazal, da nima namena pravično urejati odnose v družbi. Kulturno delo pa kljub težavam, ki so vladale na Jesenicah, ni zamrlo.

Tri tedne sirena ni tulila in klicala na delo, tri tedne so korakale straže pred tovarno, tri tedne so se vrstile konference, shodi, sestanki, posveti zaupnikov pri Jelenu, ki so mnogokrat prebedeli vso noč pri študiju kolektivne pogodbe in se pripravljali na razpravo z upravo. Dne 9. aprila pa so končno zopet zagorele peči in v nedeljo se je pokazal prvi dim iz tovarniških dimnikov, ki je oznanil konec krize.

Kriza je prizadela vse delavce na Jesenicah, zato se je odražala tudi v kulturnem delu Svobode, predvsem v številu predstav. Delavstvo je živelo v negotovosti, zato se ni moglo povsem posvetiti delu v odsekih Svobode. Da pa delo ni popolnoma zamrlo, kažejo naslednje prireditve.

Dramski odsek je februarja uprizoril igro »Najdenec«, ki jo je napisal Franc Škrlj, režiser dramskega odseka. Za igro je bilo precej zanimanja, ker jo je napisal delavec iz železarne. Ker je bilo tedaj že mnogo delavcev brez dela, ostali pa so delali po 4 ure, je bila vstopnina znižana za 50 %. Najdražja vstopnica je stala 4 din, tako da si je kljub veliki krizi delavstvo lahko ogledalo predstavo.

Dne 13. marca je bila repriza Čufarjeve drame »Tragedija v kleti« v korist brezposelnih.

Večkrat pa so odigrali Herstovo igro »Nebesa na zemlji« in Cesarjeve »Tri vaške svetnike«.

Kasneje, 5., 6. in 13. novembra, je dramski odsek uprizoril na odru Delavskega doma dramatizirano delo Ivana Cankarja »Hlapec Jernej in njegova pravica«. Zbor 30 nastopajočih je bil kar kvaliteten. Glavne vloge so tolmačili Martin Šetinc, Jaka Vodnov in Pavel Štravs. Režija: Franc Škrlj.

46. Franc Škrlj, avtor in režiser drame »Najdenec« ki jo je uprizorila Svoboda Jesenice leta 1931

Sodeloval je tudi orkester kovinarske godbe pod vodstvom Franceta Čelesnika.

Za praznovanje 1. maja 1932 je bila predvidena širša trosilna akcija na Jesenicah. Že nekaj dni prej smo dobili iz Ljubljane propagandne letake in jih shranili pod odrom, kjer je bilo nalašč za take stvari pripravljeno skrivališče. Po Jesenicah in Javorniku naj bi na predvečer 1. maja razmetavala listke Janez Tavčar in Jože Gregorčič. Zaradi varnosti je bila ta večer sklicana vaja, da bi v primeru izdaje imeli alibi s pričami.

Tovariša sta brez nezgode hitro opravila svoj posel in se vrnila pod oder. Bili smo prepričani, da ju nihče ni videl. Nekega dne, dober mesec po akciji, pa mi je Albert Krapež iz mehanične delavnice rekel, naj opozorim Joža Gregorčiča, da bo drugič bolj previden, ko bo trosil letake. Jaz seveda nisem hotel nič vedeti o tem in sem trdil, da sta bila oba pri vaji pod odrom. Ne vem, če sem ga prepričal, vem pa, da Jože zaradi tega ni imel nobenih sitnosti.

Dne 21. avgusta 1932 so javorniški sodrugi praznovali desetletnico svoje kulturne organizacije Svoboda. Prireditev se je pričela s svečano otvoritvijo gostinskih obratov in društvenih prostorov Stavbene in gostilniške zadruge Delavskega doma na Javorniku. Otvoritev so počastili s slavnostnim koncertom v kinu Radio na Savi, popoldne pa z vrtnim koncertom pri Konjiču.

V novembru 1932. leta je na Jesenicah začela delovati delavska šola, v kateri naj bi se vsestransko izobraževali člani Svobode. Prvo predavanje je 13. novembra imel Cirilj Štukelj, predsednik centrale Svobode.

Prihodnje predavanje je imel Angelo Cerkvenik in sicer o materialističnem svetovnem nazoru kot temelju socializma. O zgodovini ekonomije je na temelju Marxovega Kapitala predaval Stanko Likar, o državoznanstvu pa dr. Celestin Jelenc.

Dne 20. novembra je bila ustanovljena delavska šola tudi na Javorniku. Program predavanj je bil isti.

Športni odsek je v januarju 1932 priredil tekme v smuškem teku na Mežaklji. Proga je bila dolga 12 km. Zmagal je Viko Koren, za njim pa se je uvrstil vsestranski Jože Gregorčič. V tem letu je bilo odigranih več nogometnih srečanj z domačimi in avstrijskimi moštvi. Članice pa so odigrale šest prijateljskih tekem v hazeni z okoliškimi moštvi.

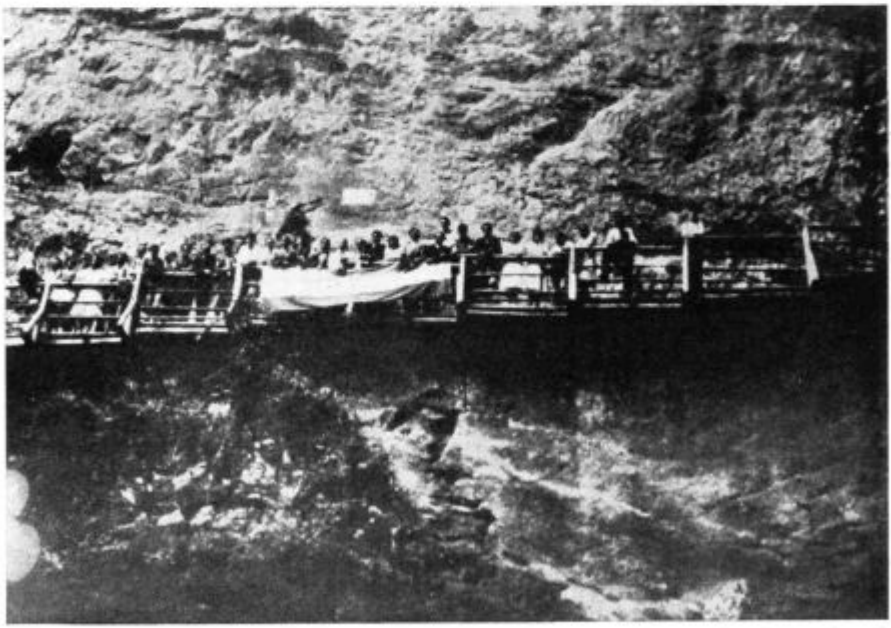

47. Člani nogometnega odseka Svobode urejajo novo nogometno igrišče pod Mežakljo. Od leve proti desni: Jože Gregorčič, Ivan Koren, Tine Žen in Avgust Jelen

Nogometni odsek je v dvobojih z raznimi slovenskimi moštvi dosegel že spodbudne uspehe, ni pa imel primernega igrišča. Prostor v Vrbju nasproti stare bolnice je bil neprimeren, ker so se morali stalno umikati tovarniškemu nasipu. Začeli so misliti na boljše in večje igrišče.

Leta 1932 je Stavbena in gostilniška zadruga kupila zemljišče pod Mežakljo, da na njem pod imenom »Stan in dom« zgradi delavcem in upokojencem primerna stanovanja. Zaradi krize v tem letu pa delavci niso imeli denarja, da bi vložili delež v zadrugo »Stan in dom«. Zato so svobodaši takoj začeli akcijo, da si na tem prostoru urede svoj stadion. Prostor pa ni bil nič kaj primeren za nogometno igrišče. Teren je bil valovit in skalnat, zato je bilo treba zavihati rokave in pričeti z delom. Spomladi 1932 je Kranjska industrijska družba ustavila vse obrate na Savi in Javorniku in pognala ljudi na cesto.

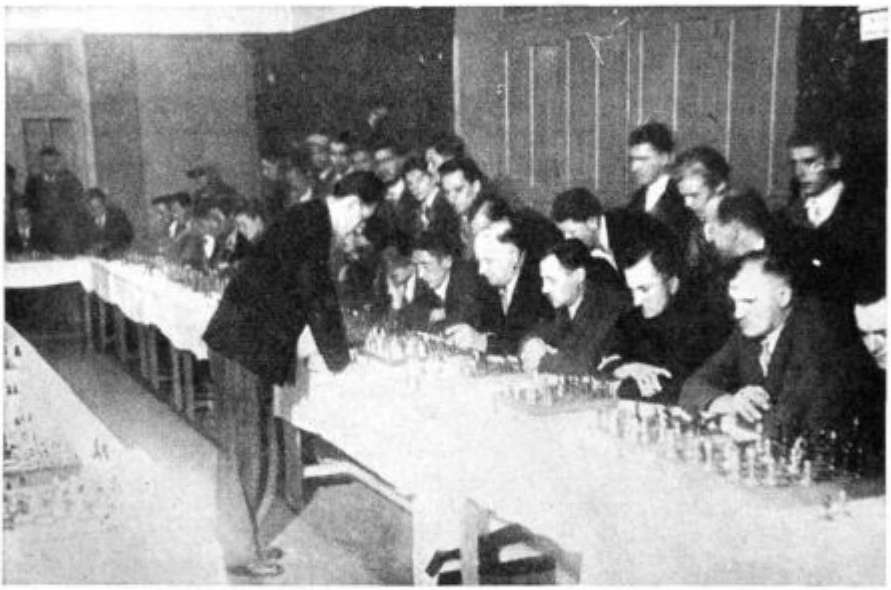
Dne 6. junija 1932 je pričelo delati pri urejanju igrišča povprečno 30 sodrugov dnevno. Največ je bilo svobodašev — športnikov z Jožetom Gregorčičem na čelu. Za odškodnino so brezposelni dobivali brezplačno hrano v Delavskem domu na Savi. Tako je bil športni stadion Svobode pod Mežakljo, kjer danes stojijo bloki, narejen v glavnem s prostovoljnim delom zavednih svobodašev.

48. Šahovski turnir na pokljuških Galerijah, ki ga je organizirala Svoboda Jesenice 14. avgusta 1932. leta

V letu 1932 je bilo več zanimivih šahovskih prireditev. V nedeljo, 14. avgusta, je bil na pokljuških Galerijah nad Bledom 1. šahovski turnir na prostem, ki ga je organiziral šahovski odsek jeseniške podružnice. Poleg domačih šahistov so se turnirja udeležili tudi člani Akademskega šahovskega kluba iz Ljubljane. Zmagal je Jože Šorli iz Ljubljane pred Vencljem Perkom z Jesenic. Milan Vidmar ml. iz Ljubljane je z Albertom Manfredo z Jesenic delil 3. in 4. mesto.

Nekaj dni zatem, 18. avgusta 1932, je odigral na Jesenicah simultanko Josip Šiška iz Ljubljane.

49. Šahovska simultanka jeseniške Svobode z Milanom Vidmarjem ml. v Delavskem domu na Jesenicah leta 1932

Dne 28. avgusta pa je odigral simultanko z jeseniškimi in javorniškimi šahisti mojster Milan Vidmar ml. iz Ljubljane.

Zbralo se je 25 šahistov. Rezultat je prav zanimiv: 19 partij je Vidmar dobil, 2 igral neodločeno, 4 pa je izgubil. Mojstra so premagali Alfonz Oblak, Vencelj Perko, Korošec in Svetina.

Za Vidmarjem je 26. oktobra prišel na Jesenice odigrat simultanko znani šahovski mojster Vasja Pirc. Zbralo se je 32 šahistov z Jesenic, Javornika, s Hrušice in iz Mojstrane. Pirc je dobil 29 partij, 1 remiziral, premagala pa sta ga Alfonz Hofinger in Koren, oba člana jeseniškega šahovskega kluba Svobode.

Leto 1933

V letu 1933 je prišlo do resnejših nesoglasij med jeseniško Svobodo in centralo v Ljubljani. Spor se je stopnjeval do tolikšne mere, da je centrala v Ljubljani razpustila jeseniško Svobodo. Levo usmerjeni svobodaši pa so ustanovili v letu 1933 novo društvo Enakost. Ker je bil to važen moment v zgodovini jeseniškega gibanja, naj ga nekoliko bolj osvetlim.

V Svobodi na Jesenicah in tudi v nekaterih drugih Svobodah v Sloveniji so bile tri frakcije ali bolje rečeno tri marksistično usmerjene delavske politične organizacije. Le-te so se razlikovale po tolmačenju marksistične ideologije in programa. Politični razkol v socialnodemokratski stranki po prvi svetovni vojni je nujno vplival tudi na delo v kulturni organizaciji Svoboda. V zapiskih zgodovinskega arhiva Komunistične partije Jugoslavije je na strani 406 naslednji odstavek, ki jasno razlaga razliko med levim in desnim krilom delavskega pokreta:

»Dve naziranji si stojita sovražno nasproti, se borita medsebojno za nadvlado. Revolucionarci izjavljajo, da se dado doseči cilji socializma le po nasilnem prevratu vsega dosedanjega družbenega reda. Reformisti pa trde, da človeštvo od stopinje do stopinje prehaja v nov družbeni red s pomočjo reforme, parlamentarizma, skratka s pomočjo sredstev meščanskega demokratizma. Predstavniki revolucionarnega naziranja so ruski boljševiki, reformističnega pa nemški revizionisti.«

Nasprotje v naziranju med levo in desno strujo je bilo tako očitno, da ni bila mogoča sprava. Tu sta mišljeni obe skupini: Kristanova in Bernotova, kot sta se imenovali. Poleg načelnih nesoglasij so bile tu nekatere skorajda čisto formalne tehnične razlike med obema skupinama. Bernotova skupina je zagovarjala in zahtevala progresivni davek za člane in *načelo javnosti*. To se pravi, da se članarina v stranki plačuje po dohodku posameznika in da se vsi sklepi stranke javno objavljajo. To pa Antonu Kristanu in še nekaterim ni šlo v račun, ker bi moral plačevati precej višje prispevke, pri glasovanju v stranki pa bi imel iste pravice kot ostali. (Dohodki Antona Kristana kot direktorja konzumnih zadrug in poznejšega ministra so bili seveda mnogo večji kot pa Bernotovi, ki je bil po poklicu filozof).

Nasprotja med Komunistično partijo Jugoslavije in med Kristanovo ter Bernotovo skupino so bila načelna in so bila jasno opredeljena. Nasprotja med Bernotovo in Kristanovo skupino pa so bila drugovrstnega pomena, ker je šlo bolj za notranje organizacijske razlike. Omenim naj, da Bernotova skupina na Jesenicah ni imela svoje strokovne in kulturne organizacije kot na primer v Trbovljah, čeprav je politično legalno obstajala in imela svoje glasilo »Naprej«, pač pa so bili vsi njeni člani vključeni v Svobodi.

Vse od leta 1930 pa do razpusta jeseniške podružnice se je spor med centralo in jeseniško podružnico Svobode stopnjeval. Vzrokov je bilo več. Eden med njimi je bil tudi ta, da niso hoteli pri konzorciju »Svobode« in ne pri uredništvu »Delavske politike« (pri obeh uredništvih so imeli odločujočo besedo socialdemokrati) izdati Tonetu Čufarju knjige »Februarska noč«.

Na predavanju na Javorniku, ki ga je imel Ciril Štukelj o delavskem gibanju pri nas in v svetu, so ga člani jeseniške Svobode, ki so bili tudi člani Komunistične partije Jugoslavije, ostro napadli zaradi nepravilnega tolmačenja delavskega gibanja, zahtevali pa so tudi pojasnila, zakaj ne izdajo Čufarjeve knjige »Februarska noč«. Ciril Štukelj je vse očitke vzel za napad na njegovo osebnost. Zaradi tega so se odnosi še bolj zaostrili. Člani centrale pa so pričeli očitati jeseniškim svobodašem, da vodijo jeseniško Svobodo komunisti in ta očitek so izrekli celo na kongresu Zveze Svobod v Ljubljani, ki je bil 26. marca 1933. Na ta javna očitanja, češ da so v jeseniški Svobodi komunisti, ki razbijajo enotnost delavskega kulturnega društva, je jeseniška podružnica na zahtevo članstva sklicala članski sestanek, povabila predsednika Zveze Svobod, da stanje razčistijo na sestanku in končno rešijo dolgotrajni spor. Na tem sestanku pa ni prišlo do sporazuma, pač pa nasprotno: Ciril Štukelj kot predsednik Zveze Svobod je sestanek pred koncem zapustil in izposloval pri Zvezi Svobod, da se jeseniška podružnica Svobode razpusti. In že v aprilu 1933 je jeseniška Svoboda dobila odlok o razpustu od strani Zveze Svobod.

Istočasno pa je imenovala konzorcij, da pazi in odgovarja za imetje jeseniške podružnice, dokler se podružnica Svobode na Jesenicah ne obnovi. Predsednik tega odbora je bil Martin Jeram.

Jeseniški svobodaši so na tak odnos centrale do jeseniške Svobode takoj reagirali in o tem obvestili vse podružnice Svobode v Dravski banovini in jih seznanili z bistvom spora.

Okrožnica se glasi takole:

»Vsem podružnicam Svobode v Sloveniji, sprejeta na odborovi seji, dne 4. aprila 1933 v Delavskem domu na Savi.

Sodrugi in sodružice! Z ozirom na napetost med centralnim odborom Svobode v Ljubljani in podružnico jeseniške Svobode, si dovoljujemo s to okrožnico obrazložiti vsem podružnicam vzrok spora in naše stališče, ker so nam na zadnjem kongresu onemogočili vsak zagovor proti izpadom Centrale.

Naša podružnica se je kakor sedaj tudi pred leti večkrat bavila z mislijo, kako bi se moglo vsaj na kulturnem polju dvigniti vzgojno marksistično delovanje. V ta namen je že pred leti izšla resolucija gorenjskih podružnic, s katero se je hotelo povezati naziranje vseh marksistično zavednih delavcev in ustanoviti podlago za iskreno skupno delovanje. Naglašamo, da je bila ta resolucija odobrena tudi s strani centralnega odbora. S tem je bila podana resnična nevtralnost gorenjskih podružnic in vsakemu omogočeno udejstvovanje v smislu Marksovih idej. Centralno vodstvo pa je to načelo s svojim člankom v januarski številki Svobode iz leta 1930 odločno poteptalo, ker je proglasilo v njem, da ne more biti nikdo član kulturne organizacije, če ni strokovno organiziran in da je vsak tak »svobodaš« vsega zaničevanja vredna kreatura. Jeseniška podružnica je delovala za konsolidacijo gibanja in za ublažitev medsebojnih napetosti. Centralni odbor je s tem svojim postopanjem le povečal razdor. Zaradi tega so Jeseničani poklicali Cen-

tralnega predsednika Cirila Štuklja, da bi referiral in razjasnil položaj. Na sestanku, ki je bil sklican v ta namen, je Štukelj izjavil, da je on sam pisec omenjenega članka in da je to tudi soglasen sklep Centralnega odbora. S tem sklepom je bil ustvarjen vzrok, ki je omogočal centralnemu vodstvu izpade proti posameznim podružnicam in posameznim članom. Nastop Štuklja na tem sestanku je povzročil pravcati razdor v podružnici in s tem za dalj časa vsaj delno izločil iz nje društveno, zlasti pa marksistično delovanje.

V tem letu pa je delo v podružnici na novo oživelo. Novo izvoljeni odbor je šel s podvojeno silo na delo, dasiravno je naletel na največje ovire. Izjave nekaterih Centralinih odbornikov, da novi podružnični odbor ne bo od Centrale priznan, so prinašale v podružnico negotovost. Napetost se je povečala, ko je bila na kongresu našemu delegatu odvzeta pravica besede, dasiravno je bil soglasno izvoljen kot naš zastopnik. Vzrok temu so bile tkzv. javorniške demonstracije proti predavatelju s. Štuklju, ker je nekaj naših članov demonstrativno zapustilo njegovo predavanje. Oni so pač mnenja, da njegova predavanja ne odgovarjajo njegovemu dejanskemu udejstvovanju. Izrecno naglašamo, da vlada v naši podružnici demokracija, ki omogoča članstvu svobodno presojo in mišljenje o delovanju posameznikov v dobrobit proletariata. Članstvo tudi odločno obsoja nesodružno in naravnost uničevalno delo Centrale z okrožnico proti izdani Čufarjevi knjigi »Februarska noč« in proti njemu samemu, o katerem vemo le to, da je z vso požrtvovalnostjo sodeloval pri Svobodi in pri naši podružnici. Zato je vse graje in obsodbe vredno postopanje verifikacijskega odbora na letošnjem kongresu, ko je ta po nalogu Centrale predlagal, da se dela naše delegacije sploh ne prizna. Verifikacijski odbor je s tem prekoračil vse meje, zlasti v marksističnem smislu, kajti s tem svojim predlogom je bila pogažena volja članstva in se tako že izrekla obsodba naše podružnice. Posebno pa se čudimo kongresu, kako je mogel sprejeti ta predlog, naravnost nedopustljivo pa je, kako je kongres sploh kot neki socialistični vzgojni zbor mogel dopustiti Centralni upravi, da je ob navzočnosti zastopnika politične oblasti v vidnem nasprotju z jeseniškim delovanjem blatilo našo delegacijo in ji podtikalo levičarstvo.

Na sestanku naše podružnice dne 31. marca 1933 je naše članstvo vse navedene stvari spontano obsodilo. Sledila je izključitev Cvetka Kristana, ker se je članstvo prepričalo o njegovem podružničnem in splošnem neiskrenem delovanju. Na sestanku pozvani predsednik s. Ciril Štukelj je pri tem odšel, ne da bi prebral poročilo, zaradi katerega je bil pozvan in kar mu je dnevni red tudi omogočal. Ker nam je bila na kongresu vsaka beseda vzeta, vam v obrambi za pravično rešitev naše dolžnosti za proletarsko kulturo s to okrožnico sporočamo naše stališče.

Vas sodružno pozdravljamo

podpis: Stane Bokal
Ignac Kralj«

(»Književnost« 1934, št. 8—9 na platnicah.)

Do svojega razpusta pa je Svoboda še živahno delovala. Najbolj značilne oblike kulturnega delovanja Svobode so bili v začetku 1933. leta prosvetni večeri. Prvi tak večer je bil 28. januarja. Sodelovali so predvsem mladi člani in se tako vzgajali v nove igralce in režiserje. Že 10. marca je bil tretji prosvetni večer Svobode. Tako so te prireditve postale kar redne in se spremenile v novo obliko kulturnega delovanja. Na teh večerih so igrali, recitirali in peli.

(Revija »Svoboda« 1933, št. 3, str. 135—136.)

Tudi javorniška Svoboda je pričela uvajati take večere.

50. Dramski odsek Svobode Javornik

V nedeljo, 5. marca 1933, so člani dramskega odseka javorniške Svobode odigrali igro »Poslednji mož«. Predstava je uspela, le z razsvetljavo so bile težave. Najbrž je kak nasprotnik, ki mu naše gibanje ni bilo po volji, povzročil prekinitev električnega toka, tako da so morali večji del predstave vztrajati ob svečah.

V nedeljo, 12. marca, pa je javorniški pevski zbor priredil lep koncert delavskih, narodnih in umetnih pesmi v Delavskem domu na Savi, na katerem je poleg zbora nastopil tudi kvintet pod vodstvom Franceta Mencingerja.

(Revija »Svoboda« 1933, št. 4—5, str. 238.)

V tem letu je javorniški pevski zbor priredil še tele koncerte: V nedeljo, 12. novembra 1933, je bil koncert v Delavskem domu na Savi.

V nedeljo, 19. novembra, je bil koncert na Javorniku pri Konjiču.

V soboto, 25. novembra, je zbor sodeloval na delavskem prosvetnem večeru v Delavski zbornici v Ljubljani. Istega dne pa je zbor imel ob 15. uri koncert v ljubljanskem Radiu.

Naslednjega dne, 26. novembra, pa so peli v Kranju na Stari pošti, kamor so jih povabili kranjski svobodaši.

(»Svoboda« 1933, št. 12, str. 475.)

Dne 17 decembra so Javorničani počastili 15. obletnico Cankarjeve smrti. Recitirali so odlomke iz njegovih del, pevski zbor pa je pel revolucionarne pesmi.

(List »Delavska politika« 1933.)

Športniki so organizirali 8. januarja klubske smuške tekme. Start je bil na Poljanah, cilj pa na Borovljah. Zmagal je Franc Koren in postal klubski prvak za to leto. Rokoborci pa so 7. in 8. januarja pripravili večji nastop v Delavskem domu. Nasprotniki domačih so bili člani Ilirije iz Ljubljane.

V tem letu je v okviru Svobode prvič zaživela tudi plesna šola, ki naj bi gojila moderne družabne plese in učila plesalce in plesalke dostojnega in kulturnega vedenja. Organiziral jo je športni odsek in je delovala v letih 1933 in 1934. Prvo leto je poučeval Ivan Rajhman, naslednje leto pa Drago Ažman.

(Revija »Svoboda« 1933, št. 2, str. 100.)

Kmalu po okrožnici, ki jo je poslala jeseniška Svoboda vsem podružnicam, je sledil razpust Svobode na Jesenicah. S posebnim dekretom jo je razpustila centrala v Ljubljani. Tako je železarski center na Gorenjskem ostal brez delavske kulturne organizacije, kjer naj bi se vzgajala predvsem delavska mladež. Člani Svobode pa se niso dali ugnati. Takoj po razpustu društva so pričeli z akcijo za novo kulturno društvo pod imenom Enakost. Razumljivo pa je, da oblast ni bila naklonjena delavskemu kulturnemu gibanju in novemu društvu, ki so ga hoteli ustanoviti, posebno še zato, ker mu je centrala Svobode podtikala levičarstvo. Kljub temu pa so bila kmalu sestavljena pravila za novo društvo in so jih s podpisi ljudi, ki še niso bili politično kompromitirani, poslali na bansko upravo v Ljubljani, da jih potrdijo in odobre delovanje novega društva.

Stvari pa niso šle tako enostavno, ker je oblast na vse načine skušala preprečiti ustanovitev društva in postavljala pred organizatorje vedno nove in nove zapreke.

Pripravljalni odbor pa je gordijski vozel presekal z enim zamahom, ko so sreskemu načelniku v Radovljico poslali tale dopis:

»Sporočamo naslovu, da vršimo v duhu zakona o društvih in shodih, ker je že potekla šesttedenska karenčna doba, v petek, dne 18. avgusta ob 20. uri v Delavskem domu na Savi ustanovni občni zbor s sledečim dnevnim redom:

1. Poročilo pripravljalnega odbora,
2. Čitanje pravil,
3. Volitev odbora in nadzorstva,
4. Slučajnosti

O tej prijavi je obveščena kr. banska uprava v Ljubljani.

Za društvo Enakost
Stane Bokal l. r.«

Sresko načelstvo je odgovorilo:

»Sresko načelstvo Radovljica, 14. septembra 1933, št. 4067/9

Delavsko kulturno društvo Enakost, v roke g. Stanetu Bokalu na Jesenicah

Pozivamo na odlok Kraljevske banske uprave v Ljubljani Nr. 13850/4 — II z dne 28. avgusta 1933 Vam naročamo, da ustanovitev društva, ko bode s sklepom ustanovnega občnega zbora ustanovljeno, semkaj naznanite. Istočasno imate javiti semkaj tudi društveno upravo

Sreski načelnik Vrečar«

Po ustanovnem občnem zboru pa so takoj prijavili odbor Enakosti na sresko načelstvo, nato pa je društvo tudi lahko pričelo z delom.

»P. n.
Gospodu Sreskemu načelniku
v Radovljici

Podpisano društvo Enakost s sedežem na Jesenicah, Cankarjeva cesta 3 v Delavskem domu, prijavlja naslovljeni oblasti, da je na svojem ustanovnem občnem zboru dne 18. avgusta 1933 izvolilo spodaj navedene odbornike sledeče:

Za predsednika:
Stane Bokal, C. na Golico 7, Jesenice

Za tajnika:
Flik Jakob, Cirila Metoda ul. 5, Jesenice

Za blagajnika:
Jaka Rabič, Cankarjeva c. 3, Jesenice

Za odbornike:
Valentin Žen, Ruardov trg 4, Jesenice
Milan Rinaldo, Cankarjeva c. 7, Jesenice
Avgust Jelen, Slov. Javornik št. 45
Pavle Štravs, Slov. Javornik št. 55
Ivan Čelesnik, Podmežaklja — Jesenice
Ignac Kralj, Industrijska ul. 14, Jesenice
Filip Brajc, Gosposvetska c. 4, Jesenice
Franc Židanek, Slov. Javornik, Jesenice

Nadzorstvo:
Anton Thaler ml., Ruardov trg 4, Jesenice
Jože Stražišar, Obrtniška 26, Jesenice
Vencelj Perko, Slov. Javornik 102

Vljudno prosimo cenj. naslov, da blagovoli vzeti to na znanje ter beležimo,

z odličnim spoštovanjem

Za.:
društvo Enakost
Jesenice«

(Iz arhiva Enakosti, ki ga hrani muzej železarne Jesenice.)

Takoj po razpustitvi je novi odbor Enakosti poslal vsem podružnicam Svobode v Sloveniji, Splošni gospodarski in konzumni zadrugi in podružnici Saveza metalskih radnika Jugoslavije na Jesenicah tole okrožnico:

»Dragi sodrugi in sodružice!

K naši okrožnici od 4. aprila 1933 si po soglasnem sklepu odbora dovoljujemo sporočiti vsem sodrugom in sodružicam po Sloveniji, da je bila naša podružnica Svoboda Jesenice takoj po prvi odposlani okrožnici od strani centralne uprave Svobode v Ljubljani razpuščena. Za komisarja, upravitelja inventarnega imetja pa je bil postavljen Martin Jeram, član razpuščene podružnice. Ostali člani razpuščene podružnice, zavedajoč se svojih proletarskih pravic in dolžnosti in svesti si, da centralno vodstvo Svobode namenoma razbija jeseniško proletarsko vzgojno socialistično delovanje — niso klonili. Nasprotno, napravili so odločen protest s tem, da so se zbrali v novem društvu Enakost (Delavsko kulturno društvo Enakost Jesenice), ki jim bo le v nadomestilo razpuščene podružnice Svobode Jesenice. Oblast njenega osnovanja ni prepovedala. Centrala Svobode do danes še ni mogla obnoviti svoje podružnice po svoji volji, dasiravno je v ta namen zamenjala inventarnega upravitelja s tričlanskim konzorcijem Anton Zugowitz, Anton Noč in Franc Dolinar. Podružnično imetje, ki smo ga spravili Jeseničani skupaj, se razgublja in sicer za Svobodo Javornik, za strokovno organizacijo Savez metalskih radnika Jugoslavije in Splošno gospodarsko in konzumno zadrugo Jesenice. S slednjim upamo, da se bomo sporazumeli. Res je, da pripada glasom formalnih pravil zveze Svobode imetje naše podružnice v pravem oziru njej sami. V socialističnem oziru pa Jeseničanom, ker enako misli tudi nekaj Javorničanov. Do naše obnove je bil Delavski dom kakor opustošen. Do danes še spi na Jesenicah do 1200 knjig obsegajoča knjižnica, ki jo je v vsakem pogledu dvignil na to višino jeseniški proletariat. Kljub tem dejstvom pa mi vendar ne bodemo obupali, čeravno se moramo boriti z najraznovrstnejšimi težkočami nasprotnikov in gospodarskih ter materialnih zahtev, ki so z novo ustanovo nastale. Stopili smo namreč praznih rok v novo društvo, vendar bomo vse premagali. Napravili smo sklep za ustanovitev nove delavske knjižnice, obnovili smo dramsko delovanje in športni, šahovski, foto-

amaterski, pevski odsek ter odsek za atletiko. Obnavljamo tudi prosvetno delo s predavanji itd. Postavili pa smo si naslednje načelne parole: v Enakost je mogoč dostop vsakemu, ki ne deluje proti njej in ni član kake meščanske, malomeščanske ali pa razredno nasprotujoče kulturne organizacije. Oficielno se bodemo udeleževali razrednih prireditev le takrat, kjer in kadar bo splošno načelna enotnost v duhovnem naziranju za njih zapopadena in kadar njih delo ne bo več onečaščalo socialistično marksistične tendence. Hočemo iskrenega socialističnega delovanja, nikogar pa ne bomo trpeli v svoji sredi, ki bi nam hotel zlonamerno škodovati v našem kulturnem delovanju ali podtikati nezakonitosti itd.

Hočemo obdržati vse stare vezi s podružnicami Svobode, istočasno pa vodimo akcijo za ustanovitev delavske športne podzveze socialistične smeri z apelom na vse podružnice Svobode, kakor smo to že enkrat centrali Svobode predlagali. V kolikor nam je znano, obstoja le pevska delavska podzveza. Razni odseki zveze Svobod se včlanjajo v meščanskih podzvezah s čisto nasprotnimi stremljenji. Zakaj ne bi gradili lastne stavbe?

Priznavamo centralno delovanje in centralno povezanost v socialističnem demokratičnem duhu ter bodemo delali z vsemi močmi za ustanovitev splošne povezanosti v delavskem in ljudskem gibanju v socialistični stvari. Krivičen diktat pa odklanjamo in ga hočemo streti, pa naj pride od katere koli strani. Vladati mora le sporazum. Apeliramo na ves kulturni in socialistični proletariat, da nas podpre. Smo na poti k utrjevanju delavskih vrst. V pričakovanju vaših odgovorov vas vse sodružno pozdravljamo!«

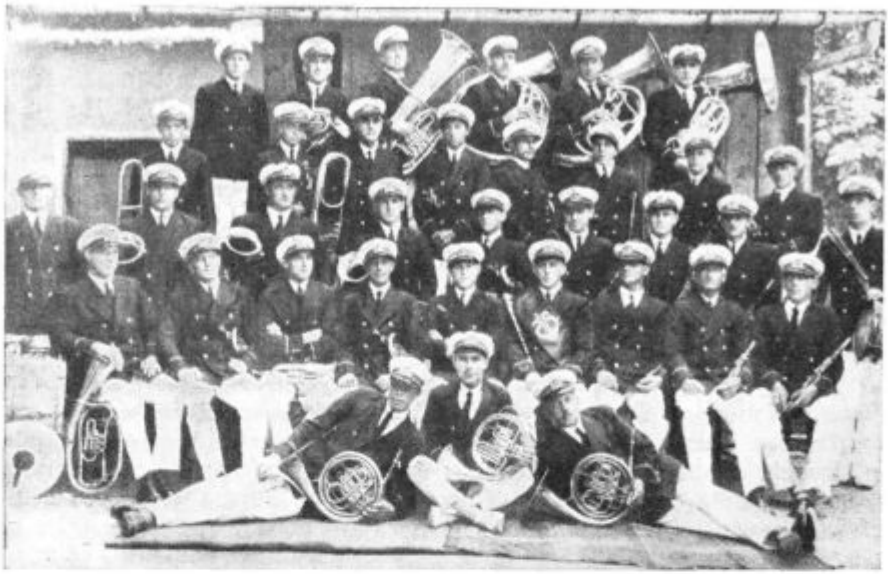
(Revija »Književnost« 1934.)

Ker se je mlado društvo ubadalo z najrazličnejšimi težavami, tako organizacijskimi kot finančnimi, je bila vsa dejavnost odseka močno prizadeta.

Ker je med jeseniškim delavstvom zaradi spora med centralo in Svobodo za nekaj časa zamrlo kulturno delovanje, so povabili v goste znani mladinski pevski zbor Slavček iz Trbovelj. V ponedeljek, 4. avgusta, jih je na jeseniškem kolodvoru sprejela množica ljudi in kovinarska godba na pihala jim je zaigrala v pozdrav. Tudi pevski zbor Sava jim je zapel nekaj pesmi, nato so skupaj odšli proti Delavskemu domu. Koncert je bil v dvorani kina Radia. Izvajalci iz Trbovelj so navdušili poslušalce z revijo narodnih, umetnih in revolucionarnih pesmi.

Šele 16. septembra je po večmesečnem zastoju zopet pričel delovati dramski odsek. Priredili so prosvetni večer, na katerem je Stane Bokal vse navzoče seznanil s položajem in težavami novega društva. Nato pa so člani dramskega odseka recitirali pesmi proletarskih pesnikov. Alfonz Oblak pa je pripravil odrsko sliko »Dva moža« po noveli književnika Jožeta Pahorja; režiral jo je Pavel Štravs.

Zatem pa so Lojzka Otrinova, Angela Kampičeva ter Milče Koren zapeli več pesmi ob spremljavi Milana Rinalda, ki je vodil pevski zbor Enakosti. S tem večerom je zaživelo novo kulturno življenje v jeseniškem Delavskem domu.

51. Kovinarska godba jeseniške podružnice SMRJ 1930. leta. V sredini dirigent Franc Čelesnik

Prva dramska predstava Enakosti je bila Žagarjeva drama v treh dejanjih »Vrtinec«. To je bilo 29. oktobra 1933. leta. V igri so nastopali Alfonz Oblak, Lojzka Otrin, Adolf Zupan in Kalanova. Režiral je Pavel Stravs.

Dne 10. decembra pa je dramski odsek Enakosti ob 15-letnici smrti Ivana Cankarja pripravil spominski večer. Ta večer je prvič nastopil pevski zbor Enakosti pod vodstvom Milana Rinalda in zapel več delavskih pesmi. Predsednik Enakosti Stane Bokal je na začetku spregovoril nekaj besed o velikem umetniku in revolucionarju. Sledile so recitacije: »Pred škofijo« (Vencelj Perko), »Sultanove sandale« (Anton Klemenc), »Ob grobu tiranovem« (Alfonz Oblak), »Gospod stotnik« (Ivan Sedej). Polde Stražišar pa je imenitno interpretiral pridigo župnika iz povesti »Martin Kačur«.

Sliko iz farse »Pohujšanje v dolini šentflorjanski« so podali Alfonz Oblak, Vencelj Perko in Angelca Weiss. Tega dne je Vencelj Perko prvič nastopil kot igralec na odru.

Ob zaključku so izvedli 4. in 5. sliko iz Delakovega dramatiziranega »Hlapca Jerneja«. Igrali so Stane Bokal, Alfonz Oblak in Drago Ažman. Sodeloval je tudi kovinarski orkester z dirigentom Francem Čelesnikom.

Dne 31. decembra pa je dramski odsek uprizoril Lipahovo komedijo »Glavni dobitek«.

Delavsko kulturno društvo Enakost je že na začetku imelo tele športne pododseke: nogometnega, smučarskega ter lahko- in težkoatletskega. Športni odsek novega društva je doživel svoj krst 17. septembra

1933, ko je nogometni odsek otvoril nov športni prostor pod Mežakljo in odigral prvo nogometno tekmo z moštvom SK Grafik iz Ljubljane. Zmagali so gostje s 7 : 5. Popoldne je bilo na novem igrišču lahkoatletsko tekmovanje, ki so se ga udeležili tudi gostje ASK Gorenjc in SK Hrušica. Nogometno moštvo, ki je v tej sezoni zabeležilo nekaj lepih zmag, so sestavljali sami delavci.

Povečini so bili to igralci prejšnje Svobode kot Jože Gregorčič, Ciril Kuraš, Franc Justin, Rudi Pančur, Viki Koren, Albert Manfreda, Franc Uranič, Franc Ogrinc, med mlajšimi pa, ki so igrali v prvem moštvu, so se odlikovali Pepi Knific, Maks Vister, Radko Dolžan, Drago Ažman in Karlo Vergles.

Leto 1934

Spor med centralo in jeseniško Enakostjo še ni bil odstranjen z dnevnega reda. Dasi je polemika med sprtima strankama še trajala in dosegla svoj vrh na septembrskem kongresu Svobode v Ljubljani leta 1934, pa je delo po odsekih brez zastojev teklo dalje. Še več. Kulturna dejavnost v tem letu je tako pestra kot nobena pred njo in ne za njo. Dramski odsek je 7. januarja ponovil Lipahovo komedijo »Glavni dobitek«, 4. februarja pa so z isto igro gostovali na Javorniku. Delo je režiral Alfonz Oblak, ki je prevzel mesto režiserja Enakosti po odstopu Pavla Štravsa.

V igri so nastopili Alfonz Oblak, ki je delo tudi režiral, Ivan Sedej, Angela Weiss, Rozka Ažmanova, Polde Stražišar, Viktor Stražišar, Pavel Štravs, Adolf Zupan in Vencelj Perko. Sodeloval je tudi kovinarski orkester pod vodstvom Franceta Čelesnika.

Dne 10. februarja je bila predstava igre »Poročna noč« v režiji Alfonza Oblaka.

Dne 23. februarja je bil prosvetni večer z enodejanko »Visoki C« s solospevi in komičnimi prizori.

Dne 4. marca je bila uprizorjena Seliškarjeva tragedija »Kamnolom«, režiral je Alfonz Oblak. Igro so ponovili 11. marca prav tako v Delavskem domu na Savi.

Pomembno delo so gledališčniki Enakosti opravili, ko so 22. aprila postavili na oder komedijo Jakoba Špicerja »Zlato tele«. Ta politična satira, v kateri je avtor ošvrknil lažne naprednjake, klerikalce in socialiste, je prav na odru Delavskega doma doživela krstno predstavo.

Dne 29. aprila je Enakost priredila prosvetni večer v Delavskem domu na Savi. Večera se je udeležil tudi Tone Seliškar, ki je recitiral svoja dela. Recitirali so še Lotričeva, Alfonz Oblak in Andervaldova.

Recitacijski zbor je izvajal Čufarjevo pesem »Beseda fabriških težakov«. Sodelovala pa sta še kovinarska godba in pevski zbor.

Dober mesec zatem pa so uprizorili 26. in 27. maja »Polom«, zahtevno delo domačina —proletarskega pesnika in pisatelja Toneta Čufarja. To je bila prav gotovo najbolj zahtevna uprizoritev dramskega odseka

Enakosti v prvi sezoni njegovega obstoja. Delo prikazuje usodo delavstva, ki je na eni strani izpostavljeno izkoriščanju podjetja, na drugi strani pa špekulacijam navideznih delavskih zaščitnikov.

Dne 21. julija, na predvečer delavskega športnega dne, so uprizorili igro »Kralj nogometašev«, ki jo je pripravil Alfonz Oblak in razdelil vloge skoraj samim začetnikom. Pred igro so pevci Enakosti zapeli tri pesmi v pozdrav delavskim športnikom iz Ljubljane, ki so prišli na Jesenice.

Dne 3. avgusta je bil že tretji prosvetni večer, ki ga je priredila Enakost skupno s kovinarsko godbo.

V uvodu je Tone Čufar spomnil navzoče na 20. obletnico začetka prve svetovne vojne in opozoril na fašizem in na novo vojno nevarnost. Program so izvajali moški pevski zbor delavskega kulturnega društva Enakost, recitatorji dramskega odseka in kovinarska godba na pihala pod vodstvom Franceta Čelesnika. Za konec je recitacijski zbor izvajal Toneta Čufarja pesem »Železobeton«.

V septembru pa je prišlo do zanimivih zapletov in razpletov med centralo Svobode in jeseniško Enakostjo. Povod za to je bil kongres Svobod v Ljubljani, ki ga je sklicala centrala. Jeseničani so poskušali na tem kongresu seznaniti vse delegate z bistvom spora in povedati svoje mnenje o centrali, toda predsednik Štukelj je obrnil tok dogodkov in delo kongresa v drugo smer. Začelo se je z obvestilom, ki ga je Enakost 6. septembra poslala centralnemu odboru delavske kulturne zveze Svoboda v Ljubljano. Dopis se glasi:

»Jeseniški svobodaši, organizirani v delavskem kulturnem društvu »Enakost« Jesenice, prijavljajo po soglasnem sklepu članskega sestanka dne 5. septembra t. l. svojo delegacijo za kongres zveze Svobod v Ljubljani. Ker je to prvi kongres po razpustu podružnice Svobode na Jesenicah, smatramo svojo udeležbo na tem kongresu za upravičeno in potrebno.

Delegacijo tvorita: predsednik s. Jožko Gregorčič in tajnik s. Ignac Kralj. V slučaju, da kdo od teh dveh izostane, je polnopravni delegat Enakosti društveni odbornik s. Venceslav Perko.

S sodružnimi pozdravi!

Za Enakost:
Jože Gregorčič
Ignac Kralj«

(Iz arhiva Enakosti, ki ga hrani muzej železarne Jesenice, št. 137/34.)

Istočasno pa so kongresu pisali tole odprto pismo:

Opr. št. 143/34

»Kongresu Svobode
ki se vrši dne 9. septembra 1934 v Ljubljani

Bivši jeseniški svobodaši, ki smo organizirani v Delavskem kulturnem društvu Enakost Jesenice, sporočamo v smislu soglasnega sklepa našega članskega sestanka z dne 5. septembra 1934 zborujočim delegatom Svobod iz Slovenije tole:

Zavoljo nesporazumov med jeseniško podružnico Svobode in njeno Centralo v Ljubljani je Centrala 4. aprila 1933. samovoljno in brez tehtnih razlogov razpustila Svobodo na Jesenicah. Kot bivši člani in članice razpuščene podružnice proti temu neosnovanemu dejanju Centrale odločno protestiramo in vlagamo na Kongres svojo upravičeno pritožbo proti razpustu.

Ker nam je bilo z razpustom onemogočeno vsako kulturno udejstvovanje, smo bili primorani ustanoviti Delavsko kulturno društvo Enakost na Jesenicah. Enakost je v vseh ozirih naslednica razpuščene Svobode. Deluje v jeseniškem Delavskem domu in v vedno večji meri vrši socialistično izobraževalno delo med proletariatom. Nočemo pa ostati samo lokalno društvo, zato predlagamo sodružnemu kongresu, da ne razpravlja samo o razpustu in o naši pritožbi, ampak tudi o sledečih predlogih:

1. ves inventar razpuščene jeseniške Svobode naj preide v last Enakosti, kajti članstvo Enakosti je članstvo razpuščene Svobode, ki je ves ta inventar zbralo s svojim delom, zato ima zlasti po socialističnih načelih do njega edino pravico.

2. Enakost prijavlja svoj vstop v Delavsko kulturno zvezo Svoboda v Sloveniji in želi, da ji kongres kot najvišji forum delavskega izobraževalnega pokreta v Sloveniji to omogoči.

Sodruge delegate naj vodi pri sklepanju o naših predlogih in pritožbi socialistična miselnost. Smo za intenzivno kulturno delo, za centralno povezanost proletariata, zato pričakujemo od kongresa poštenih in sodružnih sklepov.

Družnost!
t. č. predsednik:
Jože Gregorčič l. r.
t. č. tajnik:
Ignac Kralj

(Iz arhiva Enakosti, ki ga hrani muzej železarne Jesenice, št. 143.)

Delegata Vencelj Perko in Ignac Kralj sta 9. septembra odšla v Ljubljano na kongres Svobode. Štukelj, ki je bil obveščen o prihodu obeh Jeseničanov, je na začetku pozdravil vse delegate, nato pa se je takoj zaletel v jeseniška delegata.

»Jeseniška Enakost pa ni član zveze, niti ni povabljena na naš kongres, zato po pravilih in društvenem zakonu ne more prisostvovati občnemu zboru. O tem ne more biti ne debate ne glasovanja, ker posebno danes ne smemo v ničemer kršiti zvezinih pravil in zakona o društvih. Če želi Enakost stopiti v Svobodo, naj sporoči svojo željo zvezinemu odboru, in ko bo včlanjena, jo bomo z veseljem pozdravili v svoji sredi. Dokler pa ni članica, ne more prisostvovati občnemu zboru in zato pozivam njena delegata, da zapustita dvorano, da se more nemoteno vršiti občni zbor. To je soglasen sklep zvezinega odbora in nadzorstva, v katerem so zastopana vsa okrožja Svobode. Ta sklep je obema zastopnikoma jeseniške Enakosti sporočil že pred občnim zborom s. Jože Moretti in čudno je, zakaj še vedno nadlegujeta občni zbor,

namesto da bi našla isto pot v Svobodo, kakor so jo našle vse ostale podružnice,« je rekel predsednik Štukelj.

Ker zastopnika Enakosti kljub ponovnemu pozivu nista odšla, je odredil predsednik Ciril Štukelj glasovanje o zaupnici odboru, da se vidi, če ga večina članstva odobrava. Za zaupnico so glasovali: Črna, Gorje, Kranj, Lesce, Ljubljana, Liboje, Litija, Maribor, Mežica, Ptuj, Rogaška Slatina, Štore, Trbovlje, Tržič, Zabukovca in Zagorje, skupaj 16 podružnic. Proti pa so glasovali: Črnuče, Dobrunje, Hrastnik I, Hrastnik II, Javornik, Kočevje, Laze, Murska Sobota, Novo mesto, Ptuj, 1 delegat s. Šofranko, Rogaška Slatina 1 delegat s. Matko, Srebrnje, Zalog, skupaj je glasovalo 12 podružnic. Tako je bil sklep odbora potrjen s štirimi podružničnimi glasovi večine. Ostale podružnice niso bile zastopane. Ker se delegata še nista odstranila, so predlagali nekateri navzoči, naj jih reditelji spremijo iz dvorane. Končno je zastopnik politične oblasti pozval vse k redu in miru, nato sta odšla.

Ko so analizirali dejavnost posameznih podružnic, se je Štukelj še enkrat dotaknil problema Svobode na Jesenicah in zvračal krivdo v glavnem na Jeseničane. Izjavil je, da si lahko vsakdo, ki količkaj dvomi o pravilnem postopanju centrale do jeseniške Svobode, ogleda vse akte, ki so zbrani v debeli mapi.

»Mi smo iskali sporazuma do zadnjega, oni pa so ob lanskem Zvezinem občnem zboru pozvali mene na Jesenice, da se spor uredi, ko pa sem prišel na Jesenice, mi niso dali besede kot Zvezinemu predsedniku. Ko so odklonili vsako posredovanje, mi ni preostalo drugega, kot da sem zapustil občni zbor. Proti razpustu do danes ni odbor razpuščene podružnice vložil nobene pritožbe Zvezinemu odboru.

Ustanovitev Svobode po pravilih kot jih imajo vse druge podružnice so odklonili. Napadli so nas v Književnosti in pisali neresnične stvari. Mi smo na vse mirno molčali, ker vemo, da je le vprašanje časa, da se Svoboda na Jesenicah obnovi.

Povzročitelja vse afere so že odstavili. (Tu je mišljen s. Stane Bokal, op. p.). Ko bodo pripravljeni delati v Svobodi po pravilih, kakor vse podružnice, jih bomo z veseljem pozdravili v naši sredi. S. Giorgioni pravi, da žele vstopiti v Svobodo. Dobro, toda Svobodi te želje niso sporočili. Javili so nam svojo delegacijo, njihova zastopnika sta že od včeraj v Ljubljani, pa nista prišla v Svobodo, dočim smo jih videli v drugi družbi. Če žele v Svobodo, zakaj potem ne pridejo k njej in kaj iščejo drugod. Sicer pa je vsa ta zadeva jasna. Samo za tiste ne, ki hočejo na vsak način najti neko sredstvo za spor. Svoboda je strogo nepolitična organizacija in more postopati edino po svojih pravilih, ne pa delati izjem, po katerih koli drugih vidikih. Na današnji občni zbor nismo pripustili Enakosti, ker zborujemo tu samo člani. Občni zbor bi lahko govoril cele dneve o tem, rešiti pa ne bi mogel nič, ker koncem koncev ne preostane nič drugega, kakor da vstopijo v Svobodo, tako kot ste vsi drugi vstopili. Celo Zveza ne more do podružnic nič drugače postopati, kakor postopate vi v podružnicah do članov posameznikov. Svobodaš je le tisti, kdor je pravi član Svobode. Zveza je dosegla do

danes tako moč, da si ne bo pustila diktirati od nobenega društva izven Svobode. Smo pa vedno za spravo, če jo kdo išče. Oni je do danes še niso«.

(»Svoboda«, 1934. leto, št. 10, str. 269—270, 271—272—273—274.)

Zanimivo je, kako so na kongresu glasovali za in proti zaupnici centralnemu odboru Zveze Svobod. Za Enakost so glasovale tiste podružnice Svobod, ki so jih vodili »levičarji«, proti pa tiste podružnice, kjer so bili v vodstvu skrajni »desničarji«.

Jeseniška Enakost je na tak odnos kongresa do jeseniškega problema odgovorila v 10. št. »Književnosti« takole:

»... Da utemeljimo naše stališče, smo poslali na kongres delegacijo, ki pa ni mogla prečitati spomenice, ker ni dobila besede in je morala kongres zapustiti že ob otvoritvi. Vodstvo kongresa nas je proglasilo za tuje društvo, češ da nismo člani Zveze. Ni nas trpelo niti kot goste, dasi smo legitimni nasledniki Svobode, ki smo želeli od kongresa samo rešitev naše pritožbe in predloge, nismo pa hoteli posegati v ostalo delo. Tako Centrala Svobode ni dala prilike, da kongres pravično razpravlja o kritičnem razpustu in o našem poštenem stremljenju za zopetno skupno delovanje. Ker se je skoro polovica delegatov izrekla za Enakost, ni vodstvo kongresa stavilo vprašanja ali naša delegacija sme prisostvovati na kongresu ali ne, ampak je dala na glasovanje, kdo priznava delovanje Svobode za pravilno in kdo ne, kar je velika razlika in očitno pokaže pretkano demagogijo, s katero je Centrala operirala proti nam. Tudi izgovori, da prihajamo s pritožbo prepozno in da bi jo morali predložiti pismeno, ne drži. Zvezina pravila govore samo o možnosti pritožbe, zato bi moral kongres zaslišati našo delegacijo kot pooblaščeno zastopnico večine članstva bivše jeseniške Svobode. Ako bi se Jeseničani ne pritožili, bi pokazali zadovoljnost z nasilnim razpustom. V tem primeru bi moral kongres nastopiti kot razsodnik in v svrho pravične ureditve spora zaslišati nas in Centralno upravo. Seveda Centrala je bila obtoženka, ker je imela v rokah organizacijski aparat in se je bala naših pojasnil, je s pristankom pičle večine pognala našo delegacijo s kongresa. S tem pa še ni oprala svojih grehov in tudi ne rešila jeseniškega vprašanja. Rešil ga ni niti kongres, ki je bil dolžan stvar pošteno urediti. Pogazili so svobodo v Svobodi, princip demokracije in manjšinskega prava. To je tembolj čudno, ker je istočasno spremenil Zvezina pravila v tem smislu, da Centrala ne bo mogla tako krivično postopati s podružnicami, kakor je lani z jeseniško. To ni soglasje med sklepi in dejanji. Vendar je kongres vzlic navedenim dejstvom pokazal tudi svetle strani. Proti dosedanjemu samopašnemu vodstvu se je pojavila močna opozicija. To vodstvo oprto na demagogijo brutalnosti in moč vladujočih je doživelo moralni in dejanski poraz. Delno spremenjena Centralna uprava bo pa šele s svojim delom pokazala, v koliko so bile te spremembe za pravilno delovanje dostojne. Mi vzlic nesodružnemu ravnanju z nami vztrajamo pri svoji spomenici. Poslali smo jo novi Centralni

upravi, ki odgovarja za nadaljnji potek naših odnosov. Mi v svoji pravični borbi ne odjenjamo. Smo za odpravo vseh napak (tudi svojih) in za uspešno delovanje za dobrobit in kulturni dvig proletariata«.

Dne 21. oktobra 1934 pa je dobila Enakost obširnejši odgovor na dopis, ki ga je poslala centralnemu odboru Zveze Svobod v Ljubljani.

»Delavsko kulturno društvo Enakost na Jesenicah

Cenjeni sodrugi!

Z našim dopisom z dne 20. septembra t. l. smo Vam potrdili prejem Vašega dopisa in predlogov. Te Vaše predloge smo obravnavali in pretehtali na seji ožjega odbora Centrale Svobode, ki se je vršila 20. oktobra in smo soglasno sklenili sledeče:

Z veseljem pozdravljamo dejstvo, da se še zmeraj nazivate bivše »svobodaše«, da ste za intenzivno kulturno delo in za centralno povezanost proletariata. Za vse to se zavzema tudi centrala Svobode, ki želi, da se jeseniški spor enkrat za vselej docela likvidira in spravi s sveta. Zato je naša želja, da se Enakost čimprej preosnuje v polnopravno podružnico Svobode, kar bo gotovo šlo brez velikih težav, ker so po našem mnenju vse ovire za tak sporazum padle. Pri tem sklepu vodijo centralo Svobode sledeča načela:

1. Centrala Svobode je za popolno enotnost delavskega kulturnega pokreta, ki naj bo postavljen na najširšo demokratično bazo.

2. Ker smo za enotnost pokreta, smo doslej likvidirali že vsa takozvana »priključena društva«, razen »Zarje«. Zavedati se morate, da je centrala Svobode sprejemala kot »priključena društva« samo taka društva, ki so imela staro desetletno tradicijo. Teh društev (Naprej v Ptuju, Naprej v Celju, Pevsko društvo v Štorah, Kulturno društvo v Studencih) sedaj ni več, ker so se spojila s Svobodo. Pri »Zarji« nas ovira samo denarno vprašanje. Enotnost naj se izraža že v enotnem imenu.

3. Na ta način se bo tudi samo po sebi rešilo vprašanje inventarja, ki preide takoj po vložitvi pravil v vašo last.

4. Na zadnjem kongresu je bil sprejet predlog sedanjega predsednika o razmerju do strokovnih organizacij. Naša Centrala je pripravljena, da Vam s svojim posredovanjem pri Strokovni komisiji pomaga premostiti eventuelne nesporazume. Seveda je za to stvar zaenkrat še čas, da vse dozori, in bomo v tem oziru postopali po Vaših željah brez prehitevanja in taktno.

5. Centrala bo posvečala Vaši podružnici vso skrb in Vam ustregla, koliko bo le v njeni moči.

V upanju, da boste razumeli naše težnje za popolno likvidacijo spora, za enotnost pokreta ter da Vas bomo imeli skoraj priložnost pozdraviti v našem krogu kot polnopravne »svobodaše«.

Vas sodružno pozdravljamo
z Družnost!
Predsednik — Bogo Teply«

Kljub dolgotrajnim diskusijam pa se stališča sprtih strank niso zbližala, zato je jeseniška Enakost šla svojo pot naprej.

Gledališko sezono 1934—35 je Enakost pričela s Cankarjevo igro »Jakob Ruda«. Igrali so 30. septembra, delo pa je režiral Pavel Stravs, ki je v tem delu stotič nastopil na deskah delavskega odra na Jesenicah.

Dne 14. oktobra so ponovili igro »Kralj nogometašev«. Pestro sezono so 18. novembra dopolnili še s prosvetnim večerom, na katerem je kovinarska godba zaigrala štiri skladbe pod vodstvom Franceta Čelesnika. Sledila je dramska slika Engelberta Gangla »Dva svetova« v režiji Alfonza Oblaka. Še eno Čufarjevo dramsko delo je v tem letu doživelo krstno predstavo. To je bila komedija »Ameriška tatvina«, ki jo je režiral Oblak in je bila uprizorjena 2. decembra 1934. leta. Nastopili pa so Vencelj Perko, Angela Weiss, Mici Vovk, Zofka Noč, Jaka Rabič, Alfonz Oblak, Polde Stražišar, Julka Pibernik, Ivan Sedej in Adolf Zupan. To je bilo že četrto Čufarjevo delo, ki je bilo uprizorjeno v Delavskem domu na Jesenicah.

O polnoči je občinstvo presenetila učinkovita živa slika s proletarsko pesmijo in primernim govorom. Živa slika, ki jo je pripravil Vencelj Perko, je prikazala, kako na eni strani kurijo z žitom in ga uničujejo, samo da obdrže cene na trgu, na drugi strani pa ljudstvo množično umira zaradi pomanjkanja in lakote. Navzoči so dobro razumeli pomen te slike, ki je živo ilustrirala politiko svetovnega kapitala, zato so izvajalce nagradili s sproščenim aplavzom.

Za konec leta je dramski odsek naštudiral Nestroyevo komedijo »Utopljenec«, ki jo je režiral Vencelj Perko. To je bila njegova prva režija.

Dne 9. decembra 1934 je jeseniška Enakost skupaj s Svobodo z Javornika priredila Cankarjev večer v Delavskem domu. Za uvod je javorniški pevski zbor zapel »Internacionalo«, nato pa sta združena pevska zbora Svobode z Javornika in Enakosti z Jesenic zapela »Delavski pozdrav«, »Bratje le k soncu, svobodi« in »Delu čast«. Zbora je vodil France Mencinger. O Ivanu Cankarju pa je govoril Tone Čufar. Nato so recitirali Cankarjeve pesmi in zaigrali odlomek iz »Kralja na Betajnovi«.

Tudi kulturna dejavnost javorniške Svobode je bila v tem letu precej pestra in bogata.

Dne 25. februarja so Javorničani gostovali na Jesenicah z dobro pripravljeno Moškričevo igro »Rdeče rože«. Režiral je Franc Kelih. Pred razprodano dvorano so Javorničani želi zasluženo priznanje.

Z istim delom so 18. in 19. marca ponovno gostovali na Jesenicah, obakrat pred polno dvorano.

Dne 11. novembra pa je javorniška Svoboda pripravila prosvetni večer v dvorani pri Konjiču na Javorniku. Odigrali so odlomek iz Cankarjevega »Pohujšanja v dolini šentflorjanski«.

Dne 25. novembra 1934 je imel pevski odsek Enakosti prvi koncert. Zbor je štel 30 pevcev, vodil pa ga je Milan Rinaldo. Na koncertu so z velikim uspehom peli narodne in delavske pesmi. Publika je do konca napolnila dvorano.

Dne 16. decembra pa je v Delavskem domu gostoval pevski zbor javorniške Svobode, ki je pel koroške pesmi. Tudi ta koncert je bil lepo obiskan.

Športno življenje Enakosti se je v tem letu odvijalo v glavnem na nogometnem igrišču. Sedem prijateljskih srečanj v nogometu in dve tekmi v hazeni je bil izkupiček te športne sezone.

V začetku 1934. leta je bil končan večji šahovski turnir pri delavsko-kulturnem društvu Enakost v Delavskem domu. Dvajset sodrugov se je tri mesece potegovalo za najvišja mesta. Čeprav gostilniški prostori niso najbolj primerni za šahovske turnirje, so vendarle vsi igralci vztrajali do konca. Klubski prvak je za l. 1934 postal Albert Manfreda, ki je od 38 možnih dosegel 32 točk. Drugi je bil Vencelj Perko z 31 točkami, sledili so Pesjak z 29 točkami, Klemenc s 27 itd.

Dne 9. oktobra 1934 je bil v francoskem obalnem mestu Marseillu umorjen jugoslovanski kralj Aleksander Karadjordjević, ki je bil na obisku v Franciji. Ko je bil po nekaj dneh prepeljan v domovino, so se morale po odredbi oblasti v vseh cerkvah v Jugoslaviji brati zanj maše zadušnice. Tudi na Jesenicah so dobile vse športne organizacije naslednjo okrožnico:

»Po nalogu savezne uprave se udeleže vsa sokolska društva v četrtek, dne 18. t. m. zjutraj službe božje, ki se bo vršila v vseh cerkvah v Jugoslaviji za blagopokojnega

Viteškega kralja Aleksandra I. Zedinitelja

Z ozirom na to se odreja:

Vse članstvo našega društva, kolikor se ne udeleži pogrebnih svečanosti v Beogradu, se udeleži svete maše v mestni župni cerkvi na Jesenicah. Zbor članstva v četrtek, 18. t. m. ob 8. uri 15 min. na telovadnem prostoru pri Sokolskem domu.

Udeležba za vse, ki imajo slavnostni kroj, obvezna v kroju, za ostale v primerni obleki s sokolskim znakom, zavitim v črno kopreno. Člani godbe, kakor ostalo članstvo ne v godbenem kroju. Naraščaj, kolikor hodi v šolo, se udeleži službe božje s šolsko mladino, ostali naraščaj skupno s članstvom.

Kot praporščak za naraščajski prapor je določen brat Ivan Bohinc. Vse članstvo brez izjeme kakor tudi naraščaj se mora brezpogojno pokoravati poveljem društvenih tehničnih organov.

V četrtek popoldan ob 17. uri se bo vršila v telovadnici Sokolskega doma svečana komemoracija s sodelovanjem godbe in pevskega zbora.

Udeležba je tudi pri tej komemoraciji obvezna, prav tako, *kakor dopoldne v slavnostnem kroju.* Članstvo naj pride v telovadnico vsaj 15 minut pred določenim časom, da se svečanost lahko točno prične. H komemoraciji so vabljeni tudi zastopniki oblasti, uradov, šol in ustanov ter *kulturnih in športnih društev, kakor tudi vsa javnost.* Vsak udeleženec naj se ob prihodu vpiše v priročno knjigo!

Zdravo!

V. Črnko s. r.
tajnik

dr. M. Obersnel s. r.
starosta«

Temu pozivu so se odzvale vse meščanske organizacije na Jesenicah in Javorniku. Edina, ki se ni odzvala vabilu in se ni udeležila ceremoniala za pokojnim Aleksandrom, je bilo delavsko kulturno društvo Enakost. Za naslednika Aleksandra je bil imenovan njegov najstarejši sin Peter. Ob tej priliki so dobile vse športne organizacije vabila, da zaprisežejo mlademu kralju Petru. V vabilu je pisalo, da bo ob 7. uri sveta maša v cerkvi na Jesenicah, po maši pa v Sokolskem domu svečana zaprisega kralju Petru II. Športni odsek Enakosti, ki ga je vodil Jože Gregorčič, pa se ni odzval vabilu k zaprisegi. Posledica: na predlog domačih političnih faktorjev je bil zato športni odsek Enakosti razpuščen. Tako je prenehal delovati eden najboljših športnih klubov na Jesenicah.

Leto 1935

Tudi v letu 1935 ni prišlo do soglasij med centralo Svobod in jeseniško Enakostjo, dasi so si Jeseničani prizadevali, da bi vendarle našli skupni jezik.

Delavsko kulturno društvo Enakost je zato v začetku januarja poslalo centrali Zveze Svobod v Ljubljani dopis, v katerem navaja, pod kakšnimi pogoji bi pristopili v Zvezo Svobod. Na ta dopis pa je centrala Svobode odgovorila 9. januarja 1935. leta takole:

»Delavskemu kulturnemu društvu

E n a k o s t

J e s e n i c e

Cenjeni sodrugi!

Centralni odbor Svobode smatra, da je med Svobodo in Enakostjo prevelika načelna razlika v pojmovanju razmerja do strokovnih organizacij, da bi bili možni ustni razgovori. Svoboda in njene podružnice delajo vsepovsod s strokovnimi organizacijami roko v roki, pri čemer so funkcije razdeljene tako, da vodijo strokovne organizacije različne akcije. Svoboda pa ima nalogo izobraževati članstvo v marksističnem duhu, da zanese slednje v strokovne organizacije pravega duha. V mnogih krajih je prav iz strokovnih organizacij izšla iniciativa za ustanovitev novih podružnic Svobode, pri čemer naj omenimo predvsem strokovne organizacije kovinarjev, lesnih delavcev in splošne delavske. Sploh je za Centralni odbor obvezno glede razmerja do strokovnih organizacij ravnati se po sklepu zadnjega kongresa, natiskanem v 10. št. revije Svoboda l. 1934. Prav tako Centralni odbor ne more spremeniti sklepov zadnjega kongresa, kakor zahtevate v 4. točki svoje spomenice.

Družnost:
za centralo Svobode v Ljubljani
Predsednik:
Bogo Teply

Tajnik:
Jernej Marinšek«

Ko je ta odgovor sprejela, je Enakost poslala centrali v Ljubljano tale dopis:

»Iz vašega odgovora z dne 9. februarja t. l. je razvidno, da je od naših pogojev sporna za vas samo 4. točka. Prav zato se zdi zelo čudno, da kljub temu odklanjate vsake medsebojne razgovore, češ, da so med nami prevelike načelne razlike v gledanju na strokovne organizacije. K temu pripominjamo, da so vsi vodilni člani Enakosti člani Saveza metalskih radnika Jugoslavije in funkcionarji ter zatrjujemo, da smo vsi marksisti, bi gotovo našli izhodišče, glavno je v vprašanju samem, da se ugotovi pravilno in iskreno stališče in popravijo eventuelne napake na katerikoli strani. Odločno pa zanikamo, da bi s stavljenimi pogoji hoteli rušiti sklepe vašega kongresa. Zato vam ponovno stavljamo predlog za razgovore o spojitvi Enakosti s Svobodo, ker želimo vsaj na zunaj omogočiti popolno združitev delavskih razrednih kulturnih organizacij. S tem smo storili vse. V nedeljo, 17. marca ob 9. uri dopoldan bo v Delavskem domu naš drugi letni občni zbor, na katerega vas sodružno vabimo.

Družnost!

Na ta občni zbor vabimo tudi vse podružnice Svobode, ker smo za iskreno in sodružno združenje.

Vsem lepe sodružne pozdrave!

za DKD Enakost

Tajnik: Predsednik:
Ignac Kralj« Jože Gregorčič

(Iz arhiva Enakosti, muzej, št. 253.)

Dne 17. marca 1935 je bil ob 9. uri dopoldan v dvorani kina Radia občni zbor Enakosti, ki ga je vodil predsednik društva Jože Gregorčič. Občnega zbora so se udeležile sorodne korporacije in sicer Splošna gospodarska in konzumna zadruga za Gorenjsko, Zveza delavskih žena in deklet, Svoboda iz Gorij, Svoboda iz Dobrunj pa je sporočila svoje pozdrave. Centrala ni poslala svojega zastopnika, zato sta obe organizaciji še naprej ostali vsaka na svojem bregu.

Eno najsvetlejših dejanj Svobode v tem letu je bila organizacija množičnega izleta kulturnih organizacij Svobod v Celje. To je bila prav gotovo najbolj širokopotezno zasnovana akcija Svobode med obema vojnama. Tega velikega slavja Svobode so se udeležile tudi kulturne organizacije z Jesenic. Z Jesenic je posebni vlak odpeljal ob 4,30 uri zjutraj in prispel v Celje ob 7,30 uri. Z Jesenic in Javornika je prispelo v Celje 438 članov Enakosti, Saveza metalskih radnika Jugoslavije in Svobode z Javornika z jeseniško kovinarsko godbo na čelu. Ne samo iz Slovenije, temveč tudi iz sosednjih banovin so prihajali ta dan v Celje, da s svojo navzočnostjo manifestirajo zoper politiko buržoaznih strank. Zbralo se je okoli 12.000 ljudi, ki so po ulicah Celja z revolucionarnimi klici izražali svoje nezadovoljstvo.

Na tem zborovanju so bili tudi nekateri današnji vidni politični funkcionarji, ki so tedaj bili na vodilnih mestih KPJ. Zbrani množici je najprej spregovoril Franc Leskošek. Na zborovanju bi bil moral govoriti tudi Vencelj Perko, da bi navzočim pojasnil stališče Enakosti do Svobode. Ker tajna policija po Leskoškovem govoru ni pustila nikogar več na govorniški oder, se je Perko s silo prebil na oder in zbranim svobodašem pojasnil bistvo spora med Enakostjo in Svobodo. Ko je za njim hotela spregovoriti še neka študentka iz Zagreba, je policija kratko malo prevrnila govorniški oder in zborovanja je bilo konec.

52. Zlet Zveze Svobod Slovenije v Celju 7. julija 1935. leta. Zleta se je s posebnim vlakom udeležilo tudi večje število jeseniških in javorniških svobodašev

Zaradi te velike manifestacije je oblast 13. julija 1935 z dekretom razpustila Zvezo Svobod in prepovedala vsako dejavnost v podružnicah Svobod v Sloveniji. Svoboda je bila razpuščena, delavske množice pa se s tem niso sprijaznile, zato so člani glavnega odbora razpuščene Svobode še isto leto vložili na pristojne forume vlogo za odobritev novega delavskega kulturnega društva — Vzajemnost.

Preden pa je bila ta zamisel realizirana, pa je na Jesenicah 13. junija 1935. leta izbruhnil štrajk zaradi znižanja mezd. Delavstvo je ustavilo vse obrate Kranjske industrijske družbe na Savi in na Javorniku.

To je bila težka preizkušnja za ves delavski razred na Jesenicah in Javorniku, posebno še za organizatorje — člane Partije. Le-ti so imeli vodilne pozicije v Savezu metalskih radnika Jugoslavije, ki je uspešno vodil stavko.

Vsak večer so se med stavko pevci Enakosti in Svobode z Javornika zbrali na tovarniškem nasipu na Savi in Javorniku, da s pesmijo preženo malodušje, če bi se pojavilo. Zadoneli so ubrani akordi, se prelivali iz lirično čutečih v borbene, ki so delavstvu vlivali pogum in vero v zmago njihovega pravičnega boja. Vsak večer jih je poslušala velika množica ljudi znotraj in zunaj tovarne. Glasovi pevcev so odmevali nad mrtvimi stroji, ki so čakali njihovih rok, da zopet ožive. Po petih dneh je bila 18. junija 1935 stavka sicer končana, ni bil pa še končan boj med obema razredoma. Vodstvo KID je začelo izvajati represalije nad vodilnimi funkcionarji delavskega gibanja in organizatorji štrajka. S tem so hoteli oslabiti udarno moč delavstva, ostalim pa vliti strah v kosti. Ti dogodki so močno vplivali tudi na kulturno delo v Delavskem domu, ki je pričelo prav zaradi tega slabeti. Posebno še zato, ker je vodstvo KID preganjalo tiste delavce zaupniškega zbora, ki so se udejstvovali na kulturnem področju tedanje Enakosti.

Na pobudo članov glavnega odbora razpuščene Svobode so pričeli ustanavljati novo kulturno organizacijo za Slovenijo pod imenom Vzajemnost. Tako je bil ob koncu 1935 ustanovni občni zbor delavskega kulturnega društva Vzajemnost v Ljubljani.

Javorniški svobodaši pa po razpustu Svobode niso poskušali ustanoviti Vzajemnosti, kot so to storile ostale podružnice, pač pa so se priključili k jeseniški Enakosti kot samostojen pevski in dramski odsek Enakosti na Javorniku.

V začetku 1935. leta so predavatelji iz Ljubljane in Maribora absolvirali na Jesenicah in Javorniku več predavanj o aktualnih idejnih in političnih temah. Dne 4. januarja je imel profesor Bogo Teply iz Maribora na Javorniku pri Konjiču javno predavanje o fašizmu. Dva dni kasneje, 6. januarja, pa je na Javorniku ponovno predaval o nevarnosti fašizma isti predavatelj. Obakrat je bila dvorana polno zasedena.

Dne 6. januarja je bilo v Delavskem domu na Savi predavanje z naslovom: »O pomenu enotnega delovanja v delavskem gibanju«, 20. januarja je bilo predavanje ponovljeno.

O Marxovem Kapitalu je bilo predavanje 3. februarja v Delavskem domu na Savi.

Dne 17. februarja je bilo nadaljevanje prvega predavanja. Na Javorniku pa je bilo pri Konjiču 10. februarja predavanje, ki ga je organizirala javorniška Svoboda. Predaval je Ivo Štempihar o temi »Socializem in vera«.

Dramska dejavnost v tem letu ni bila tako pestra kot v prejšnjem, pa vendar so uprizorili tri dramska dela in organizirali dva prosvetna večera.

Najprej je bila 3. februarja uprizorjena Molekova drama »Poročna noč«. Pred predstavo pa je o slovenski proletarski emigraciji in o pisatelju Ivanu Moleku spregovoril književnik Tone Čufar. Delo so ponovili 10. februarja. Igro je režiral Alfonz Oblak.

Prvi prosvetni večer delavskega kulturnega društva Enakost v tem letu je bil 17. marca v Delavskem domu na Savi. Nastopili so tudi

najmlajši z zborno recitacijo Klopčičeve pesmi. Nato so recitirali tudi Čufarjeve pesmi, Polde Stražišar pa je z dramskim odsekom pripravil odlomek iz Molekove satirične igre »Nevtralni Amor«.

Istega dne, 17. marca, pa je javorniška Svoboda uprizorila Etbina Kristana dramo »Zvestoba« v režiji Franceta Keliha. Igrali so Edi Giorgioni, Ivan Medvešček, Franc Kelih, Franc Kristan, Ela Pibernik in Albina Štravs.

Dne 20. aprila je dramski odsek Enakosti predstavil novo slovensko socialno dramo Jožeta Moškriča »Dani se«. Ta krstna predstava je bila ena najboljših uprizoritev Enakosti sploh. Delo je režiral Alfonz Oblak, igrali pa so Alfonz Oblak, Pavel Štravs, Avgust Jelen, Franjo in Milan Rinaldo, Franc Hlade, Ivan Sedej, Vencelj Perko, Polde Stražišar, Anton Klemenc, Lukan, Angela Weiss, Julka Pibernik, Viktor Stražišar, Stanko Demšar, Franc Guzelj, Jože Gregorčič, Nočeva in najmlajša Poldi Trtnik in Edi Delopst. Igra je doživela velik uspeh, zato so jo 19. maja ponovili. Ponovitev so gledalci prav tako toplo sprejeli kot premiero.

Dne 23. avgusta je bil prosvetni večer, ki ga je otvoril pevski zbor pod vodstvom Milana Rinalda. Nato je o življenju in delu F. Engelsa govoril Tone Čufar.

Po predavanju so člani dramskega odseka recitirali Klopčičeve revolucionarne pesmi.

53. Dr. Bratko Kreft, Malomeščani. Igro je uprizorilo DKD Enakost na Jesenicah dne 3. in 10. novembra 1935. V sredini sedita režiser Alfonz Oblak in dr. Bratko Kreft (z očali)

V dneh 3. in 10. novembra pa je dramski odsek uprizoril Bratka Krefta dramo »Malomeščani« v režiji Alfonza Oblaka. Na predstavo je prišel tudi avtor in se o uprizoritvi pohvalno izrazil.

Dne 19. marca sta v Delavskem domu na Jesenicah nastopila združena pevska zbora Enakosti in javorniške Svobode pod vodstvom Franceta Mencingerja. Sodelovala je tudi kovinarska godba na pihala pod vodstvom Franceta Čelesnika.

Pevski zbor Enakosti pa se je 31. marca udeležil zleta Svobode v Celju ob priliki konference pevske podzveze. Delavska glasbeno-pevska podzveza Svobode v Ljubljani je s pristankom centrale sprejela med svoje članstvo tudi pevski odsek Enakosti z Jesenic. S tem je bilo pevskemu zboru Enakosti omogočeno skupno delo z ostalimi delavskimi pevskimi zbori v Sloveniji. Na tej pevski manifestaciji je nastopilo 127 pevcev in sicer iz Celja, iz Zabukovice, iz Liboj in Štor.

Športna dejavnost kluba je bila precej okrnjena. Dne 3. februarja 1935 je priredil smučarski odsek delavskega kulturnega društva Enakost klubsko tekmo v Karavankah. Proga je bila dolga 2500 m z višinsko razliko 250 m. Startali so pri Valvasorju pod Stolom, cilj pa je bil v Završnici nad Žirovnico. Društveni smučarski prvak je postal Karlo Vergles, ki je dobil prehodni pokal, drugi je bil Franc Koren, tretji pa Jože Koren.

To je bila zadnja tekma športnega odseka Enakosti pred razpustom. Sredi februarja 1935 je dobilo delavsko kulturno društvo Enakost odlok od banovine, da je športni odsek razpuščen in da mora prenehati z delom.

54. Nogometno moštvo SK Kovinar Jesenice leta 1934—1935

Po razpustu športnega odseka Enakosti delavska mladina ni imela možnosti, da bi se športno izživljala. Zato je Jože Gregorčič z ostalimi športniki pričel ustanavljati novo, samostojno športno društvo — Kovinar. Pripravljalni odbor, ki je vložil pravila preko sreskega načelstva v Radovljici na banovino, je dobil trikrat zavrnjena pravila s pripombo, naj popravijo posamezne točke, ki jim niso bile po volji. Končno je pripravljalni odbor v juniju 1935 dobil obvestilo od oblasti, da so pravila potrjena in da novo športno društvo lahko prične z delom.

Na ustanovnem občnem zboru SK Kovinar, ki je bil konec junija 1935. leta, je bil izvoljen za predsednika Franc Benedičič. Spremenili so torej ime društva, s tem so zadostili zakonu, vse ostalo pa je ostalo pri starem. Delavski šport se je razvijal dalje in vzgajal svoje člane.

Leto 1936

Po razpustu Svobode in z njo vseh podružnic v Sloveniji so javorniški kulturni in športni delavci pričeli še tesneje sodelovati z jeseniškimi in 1. januarja 1936 ustanovili delavsko kulturno drustvo Enakost na Javorniku. Bolj točno: javorniški svobodaši so pristopili k jeseniški Enakosti kolektivno kot samostojni pevsko-dramski odsek Enakosti na Javorniku.

V ta namen je bil izdelan pravilnik, ki ga v celoti navajam iz originala. Prvi predsednik pevsko-dramskega odseka na Javorniku je bil Franc Žumer, tajnik pa Edi Giorgioni, oba sta bila tudi v glavnem odboru delavskega kulturnega društva Enakost na Jesenicah.

»PRAVILNIK

o medsebojnih odnošajih med odsekom Javornik
in društvom Delavsko kulturnega društva Enakost Jesenice

1. Odsek Javornik postane, odnosno dobi ime Delavsko kulturno društvo Enakost Jesenice — pevsko dramski odsek Javornik. Isti tekst ima tudi štampiljka.

2. Odsek deluje samoupravno, vendar je s svojim delom odgovoren upravnemu odboru društva ter se pokorava sklepom odbora. S svojim delom ne sme prekršiti pravil društva.

3. Kooptira se v upravni odbor društva 4 člane odseka, po možnosti predsednika, tajnika, blagajnika in enega člana nadzorstva.

4. Male poslovne dopise lahko podpisuje in odpošilja odsek samostojno: vsi dopisi na oblast in pa dopisi taktičnega ali pa načelnega značaja pa gredo preko upravnega odbora društva.

5. Finančno je odsek samoupraven, le v slučajih večjih finančnih obremenitev je treba dovoljenje upravnega odbora društva.

6. Vse, ki na novo pristopijo, sprejema upravni odbor društva. Članarina je enaka članarini društva.

7. Društveno glasilo je Književnost. Vsota za glasilo se obračunava društvenemu poverjeniku vsak mesec. Nadalje je odsek dolžan poročati v naš vestnik, v Književnost o svojem delovanju. Poročilo pošlje za časa upravnemu odboru društva.

8. Vse društvene potrebščine (markice, legitimacije, ovitke, pristopne izjave) odstopi društvo odseku po režijski ceni.

Sprejeto na seji, dne 9. januarja 1935.

Podpisi:

Anton Thaler ml. l. r.
nam. tajnika

Anton Žnidar l. r.
predsednik«

Zaradi težav, ki so spremljale delovanje Enakosti, je dejavnost dramskega odseka začela pešati.

Dne 3. maja 1936 je jeseniški odsek Enakosti uprizoril Lojzeta Zupana igro »Lizol« v režiji Alfonza Oblaka.

Dramski odsek Enakosti na Javorniku pa je uprizoril Moškričevo delo »Razkrinkana morala« v salonu pri Konjiču na Javorniku. Igro je režiral Edi Giorgioni, to pa je bila tudi njegova prva režija. Na prosvetnem večeru pa so Javorničani v tej sezoni uprizorili še igro »Prisiljen stan je zaničevan«.

Dne 22. marca 1936. leta pa je bil v Delavskem domu na Jesenicah pevski koncert kranjskega pevskega zbora. Ker niso še ustanovili nove kulturne organizacije, so nastopili pod imenom SD SZJ. Poleg pevskega zbora so nastopili še člani dramske sekcije s pesmimi delavskih pesnikov. Pevski zbor je vodil Niko Bernard ml., recitacije pa je naštudirala Ana Bernardova.

Največja politična manifestacija delavskega razreda v tem letu na Jesenicah je bila prav gotovo proslava 30-letnice kovinarske organizacije Savez metalskih radnika Jugoslavije.

Takole je dopisnik »Delavske politike« 22. avgusta 1936 zabeležil ta dogodek:

»30-letnica obstoja Kovinarske organizacije

Dne 15. avgusta 1936 je bila velika proslava na Jesenicah. Na zborovanje je prišla ogromna delavska armada iz vseh krajev Slovenije, da bi proslavila 30-letnico obstoja podružnice Saveza metalskih radnika Jugoslavije.

V soboto v opoldanskih urah je množica naših kovinarjev z godbo, zastavami in pevci pričakala na postaji drage goste. Vlak za vlakom je prihajal in iz vsakega se je usulo nekaj stotin naših borcev. Po sprejemu je krenil sprevod na vrt Delavskega doma, kjer je s. Kralj pozdravil goste v imenu podružnice Saveza metalskih radnika Jugoslavije. Po kratkem odmoru, ureditvi prenočišč in prehrane, se je množica zopet razšla na razne izlete v okolico. Zvečer je bila s l a v n o s t n a a k a d e m i j a na vrtu Delavskega doma z zelo posrečenim programom. Posamezne točke programa so delovale kot ogenj na množico, ki je

izvajalce tudi primerno nagradila. Na žalost je preprečil dež celotno izvedbo programa. Proslava pa je dosegla svoj višek v nedeljo. Že ob 5. uri zjutraj je bila budnica, pri kateri so sodelovale 3 godbe in sicer: Kovinarska godba Jesenice, godba »Zarja« iz Ljubljane in godba »Zarja« iz Dobrunj. Okoli 8. ure so se začele množice zbirati okrog Delavskega doma, od koder smo lahko opazovali manifestacijo, kakršne Jesenice še niso videle. Ogromna kača se je raztegnila po cestah in objela vse Jesenice. Spredaj lepo število kolesarjev z okrašenimi kolesi, za njimi 7 rdečih praporov raznih podružnic Saveza metalskih radnika Jugoslavije, za katerimi so ponosno stopali naši jubilanti, borci za naše ideje. Sledile so razne delegacije in upravni odbor podružnice, nato — naša mladina. Ganjeni smo opazovali mimohode našega mladega naraščaja. Pogled nanj nas je ponovno utrdil v prepričanju, da bodočnost pripada delavskemu razredu. Za mladino je korakala jeseniška kovinarska godba, del naših kovinarjev, godba »Zarja« na čelu ljubljanskih gostov, godba »Zarja« iz Dobrunj, gostje iz Celja, Guštanja, Hrastnika, Kranja, Tržiča, Litije, Maribora, Trbovelj, Zagorja, Lesc, Borovnice, Kamnika in ostalih krajev Slovenije. Na koncu je bila železničarska godba iz Celja in nato še za zaključek ostali del gostov in kovinarjev. Nad 4.000 udeležencev je bilo v tem sprevodu. Vsi so bili vedri in veseli, zavedajoč se svojega poslanstva, svoje moči in svoje bodočnosti. Čvrsto in ponosno je korakala naša delavska armada po jeseniških ulicah med špalirjem občinstva, navdušeno vzklikajoč enotnosti, svobodi in pravici.

Pri povratku je krenil sprevod zopet na vrt Delavskega doma, kjer se je zbralo nad 4.500 zborovalcev. Slavnostno zborovanje je otvoril s. Ignac Kralj, ki je izročil prvi pozdrav naši mladini, kar so vsi zborovalci sprejeli z velikanskim navdušenjem. Nato so sledili pozdravi zastopnikov vseh navzočih delegacij in zastopstev ter gostov enako tudi onih, ki zaradi težkih razmer niso mogli prisostvovati tej manifestaciji. Na 30. obletnico jeseniške podružnice Saveza metalskih radnika Jugoslavije je ista povabila tudi francoske in češke sodruge. Po pozdravu je Ignac Kralj prečital brzojavko francoskih sodrugov, v kateri sporočajo, da se zaradi objektivnih razlogov ne morejo udeležiti naše proslave, da pa nam želijo obilo uspeha pri našem nadaljnjem delu. Nato je kovinarska godba zaigrala »Marseljezo«, pesem, s katero so šli francoski komunardi pojoč na barikade, da se otresejo jarma suženjstva. Tudi na navzoče je »Marseljeza« vplivala revolucionarno, da so kot na povelje dvignili stisnjeno pest v pozdrav mednarodnemu proletariatu.

Pod govorniškim odrom sta stala namestnik srezkega načelstva iz Radovljice Andrej Bizjak in Vencelj Perko. Srezki načelnik je Perku v razgovoru zabičal, da ja ne bo kakšnih prepovedanih manifestacij in izgredov na proslavi. Vendar je prišlo tako nenadno, tako spontano, enotno, da je sreski načelnik strmel v množico in sodruga Perka, ki je kot ostali strumno stal s stisnjeno pestjo poleg njega. Ničesar ni bilo mogoče storiti, nikomur ničesar očitati s strani oblasti. Množica se je enotno zahvalila francoskim sodrugom za njihove pozdrave.

55. Proslava 30. obletnice strokovne organizacije SMRJ 1936. leta med igranjem »marsejeze«

S. Ignac Kralj je nato čestital vsem jubilantom in počastil spomine onih, ki so za delavsko stvar legli v prezgodnji grob. Kot prvi je nato spregovoril predsednik podružnice s. Vencelj Perko. V kratkih obrisih je podal zgodovino 30-letnega boja jeseniških kovinarjev. Za centralo SMRJ (Saveza metalskih radnika Jugoslavije) je čestital s. Čurkovič, potem predsednik delavske zbornice s. Sedej in kot poslednji predsednik strokovne komisije s. Franc Leskošek. Vsi govorniki so bili burno pozdravljeni in večkrat prekinjeni z navdušenim ploskanjem.

Tako je potekla proslava v znamenju skupne borbe za delavske pravice. Ni ga bilo, ki ne bi bil navdušen ob pogledu na delavske množice, ki so korakajoč za našimi prapori manifestirale za enotnost in naše zahteve. Manifestacija je zapustila viden vtis. Sodrugi in sodružice so ponesli domov pozdrave, ki so jim jih izročili jeseniški kovinarji. Naši nasprotniki pa so se lahko prepričali, da živimo in rastemo.«

(»Delavska politika« z dne 22. avgusta 1936, št. 68.)

Športno društvo Kovinar je v tem letu marljivo urejalo športni stadion, na katerem so odigrali več prijateljskih nogometnih tekem. Koliko je bilo teh srečanj, pa ni mogoče ugotoviti, ker niso nikjer registrirana.

Leto 1937

Leto 1937 lahko imenujemo leto redukcij in pritiskanja na najbolj zavedne delavske zaupnike in kulturne delavce Enakosti.

Dne 6. februarja so bili odpuščeni Jože Čelesnik, Ignac Kralj, Viktor Stražišar in Franc Ravnik. Kmalu nato, 4. marca, Jože Gregorčič, v istem mesecu pa še Vencelj Perko, 9. junija Alfonz Oblak in še nekateri člani Enakosti na Jesenicah. Skrb za eksistenco in borba za vsakdanji kruh sta jim poslej jemala mnogo časa, da niso mogli več tako aktivno delati v kulturni organizaciji kot pred redukcijo.

Nekateri so šli za kruhom v tujino, nekateri spet v Španijo, pomagat osvobodilnemu boju španskega ljudstva.

Ko je Jože Gregorčič v poletju 1937. leta odšel v Španijo, je vidno pričela upadati dejavnost »Kovinarja«, dokler ni društvo končno prenehalo s svojim delom.

Tudi gledališko življenje v Enakosti je vidno hiralo. Dve igri — to je bila žetev tega leta. To sta bili Jožeta Kranjca delo »Direktor Čampa«, ki ga je režiral Alfonz Oblak in je bilo prvič uprizorjeno 25. aprila, ponovili pa so ga 2. in 9. maja; druga pa je bila mladinska igra »Mladi upornik«, ki jo je prav tako režiral Alfonz Oblak, in so jo uprizorili 3. oktobra.

Na Javorniku pa je kazalo več življenja pevsko društvo pod vodstvom Franceta Mencingerja. Dne 11. aprila je bil pevski koncert javorniške Enakosti v dvorani pri Konjiču.

56. Mešani pevski zbor Svobode Javornik s pevovodjem Francetom Mencingerjem v sredini

Proti koncu leta, 12. decembra 1937, pa je isti pevski zbor priredil koncert v Delavskem domu na Savi. Zbor se je pod strokovnim vodstvom Franceta Mencingerja povzpel po svoji kvaliteti med najvidnejše pevske zbore industrijskih centrov Slovenije.

Športno društvo Kovinar je le še životarilo, zato razen nekaj nogometnih tekem ni bilo drugih prireditev v tem letu.

Leto 1938

Leto 1938 pomeni konec organiziranega kulturnega dela v Delavskem domu na Jesenicah in na Javorniku. Dne 21. januarja 1938 je Kraljevska banska uprava razpustila delavsko kulturno društvo Enakost na Jesenicah in Javorniku, ker je baje prekoračilo delokrog delovanja.

Oblast je odločbo utemeljila takole:

»Kraljevska banska uprava Dravske banovine

II/2. No. 80/2 Ljubljana, 21. januarja 1938

ODLOČBA

Delavsko kulturno društvo Enakost s sedežem na Jesenicah, katerega pravila je odobrilo ministrstvo za telesno vzgojo naroda z odlokom dne 22. avgusta 1933, br. 2921, se razpusti na osnovi 11. člena zakona o društvih, shodih in posvetih, ker je prekoračilo svoj statuarni delokrog in delalo zoper državni red.

Proti tej odločbi je dopustna pritožba na ministrstvo notranjih poslov v 15 dneh po dostavitvi, vložiti pa bi se morala, kolkovana s kolekom za 30 din pri kraljevski banski upravi v Ljubljani. Morebitna pritožba nima odložilne moči.

Razlogi

Po 2. točki odobrenih pravil je naloga društva, varovati kulturne, gospodarske in socialne koristi svojih članov: Po paragrafu 2 točka »e« pa sme društvo gojiti razne športe ter atletiko. Iz tega in iz zveze celotnega, v imenovanih paragrafih očrtanega delokroga je razvidno, da je društveno delovanje namenjeno le njegovim članom (odraslim osebam), ne pa tudi otrokom teh članov.

Dokazano pa je, da je društvo organiziralo tečaje in predavanje ter telovadne vaje tudi za otroke svojih članov, ki so se vršile v društvenih prostorih na Javorniku 46. Tako so varnostni organi dne 30. decembra 1937 v teh prostorih ugotovili 37 otrok, starih 5 do 12 let, ki so čakali na predavanje tovarniškega delavca Edvarda Giorgionija, da jih seznani in nauči pesmic iz zbirke Mileta Klopčiča. Gimnastiko dečkov je vežbal Martin Noč, telovadne vaje za deklice pa je prevzel Franjo Federle z Javornika. Ti otroci niso društveni člani, ker je s paragrafom 6 društvenih pravil postavljeno dovršeno štirinajsto leto kot najnižja starostna meja za člane.

S tem, da je društvo razširilo svoje delovanje v opisanem smislu, tudi na otroke svojih članov, je prekoračilo društvena pravila. Obenem pa je, ker so se otroci vzgajali v strogem delavsko-razrednem duhu, saj so ob vstopu kake osebe strumno vstajali in pozdravljali z »družnost«, ravnalo zoper državni red, ker so se otroci na ta način odtujevali rednemu šolskemu pouku in šolski disciplini.

Razpust je torej utemeljen in se bo o usodi premoženja odločilo v smislu paragrafa 25. društvenih pravil o pravnomočnosti te odločbe.

O tem se obvestita: društvo in policijski komisariat na Jesenicah.

Žig: Ban Dravske banovine Ljubljana

Ban: podpis nejasen«

Na odlok banske uprave se je vodstvo pritožilo na ministrstvo za notranje zadeve v Beogradu. Po razpustu delavskega kulturnega društva Enakost 21. januarja 1938 na Jesenicah in Javorniku so kulturni delavci istočasno s pritožbo vložili tudi vlogo s pravili za ustanovitev delavskega kulturnega društva Vzajemnost, misleč, da bodo v bodoče razvijali kulturno dejavnost v okviru Vzajemnosti, saj je večina bivših podružnic Svobode že leta 1936 pričela delovati pod tem imenom. Ustanovitev delavskega kulturnega društva Vzajemnost pa banska uprava Dravske banovine ni dovolila. Prepoved se sklicuje na člen 4 zakona o društvih in shodih in navaja kot razlog, da ni nobenega jamstva, da ne bi društvc delovalo proti obstoječemu družbenemu redu.

Proti razpustu Enakosti, ki ga je izrekla kralјevska banska uprava Slovenije, se je društvo pritožilo na ministrstvo za notranje zadeve v Beogradu. Beograd je pritožbi ugodil in 18. marca 1938. leta anuliral odlok banovine Slovenije, vendar društvo kljub temu ni moglo več prav zaživeti, ker je oblast s terorjem dušila vsako politično in kulturno aktivnost delavstva.

Športno življenje Kovinarja je bilo v tem letu spet kar živahno. Bilo je več nogometnih srečanj med mestnima rivaloma Kovinarjem in Bratstvom. Dne 27. in 28. avgusta pa je bil športni dan Kovinarja, ki je lepo uspel. Nastopila so moštva Kovinarja, Bratstva in SK Celje. Finalno srečanje med Kovinarjem in SK Celje se je končalo neodločeno 1:1.

Leto 1939

Dne 18. junija 1939 je bil občni zbor delavskega kulturnega društva Enakost. Za predsednika je bil izvoljen Polde Stražišar. Odseki so formalno zopet pričeli z delom, pravih rezultatov pa ni bilo. Na obzorju je bil drugi svetovni spopad, zato je policija budno spremljala vsa dogajanja znotraj države in tako onemogočila vsako svobodno aktivnost.

Kljub vsemu pa je dramski odsek Enakosti 19. novembra uprizoril igro »Upniki na plan« v režiji Alfonza Oblaka. Igro so ponovili dne 26. novembra 1939. leta.

To je bila zadnja dramska predstava Enakosti na Jesenicah pred drugo svetovno vojno. Življenje v Enakosti je počasi popolnoma zamrlo, zlasti še po 1939. letu, ko so na Silvestrovo 1939. leta bili obveščeni,

da je Enakost na Jesenicah in Javorniku ponovno razpuščena. Zato so še isto noč poskrili ves arhiv in ga odnesli na svoje domove, kjer so pripravili skrivališča, da ga shranijo.

Viktor in Polde Stražišar ter Tone in Mici Thaler so poskrili ves arhiv in knjige, da jih ne zaseže in zapleni policija.

Tako se je ohranil arhiv delavskega kulturnega društva Enakost, ki ga zdaj hrani muzej jeseniške železarne.

Športna dejavnost je bila zreducirana na nogometna srečanja med Kovinarjem in Bratstvom. Ker so k Bratstvu odšli nekateri najboljši igralci Kovinarja zaradi večjih materialnih ugodnosti, je Bratstvo imelo v srečanjih odslej več uspehov.

Leto 1940

V ponedeljek, 1. januarja 1940, je oblast zapečatila vse prostore delavskega kulturnega društva Enakost in zaplenila vso imovino, ki jo je našla v društvenih prostorih. S tem dnem je na Jesenicah formalnopravno in dejansko prenehala delovati kulturna organizacija, ki je vzgojila kader vidnih revolucionarjev. Najvidnejše organizatorje pa je oblast odgnala v koncentracijska taborišča.

Vencelj Perko, Franc Benedičič, Ignac Kralj in drugi so bili internirani v Bileći. Perko in Kralj sta bila tam 9 mesecev, Benedičič pa 4 mesece. Zaradi nečloveškega ravnanja z zaporniki v Bileći so člani Partije poslali v Ljubljano in Beograd več protestnih brzojavk. Besedilo brzojavke Alfonza Oblaka se glasi takole:

»Protestiram proti nečloveškemu ravnanju z interniranci v Bileći. Odpravite to sramoto! Alfonz Oblak, Jesenice, Skladiščna ulica 3, Gorenjsko.«

Ostale brzojavke, ki so bile poslane, so bile prav tako odločne in ostre. Brzojavke z Jesenic so poslali še Tone Thaler in njegova žena Mici, sedaj poročena Zupan, Slavko Saračević in žena Angela, Albin in Julka Pibernik. Brzojavke so poslali še nekateri člani Partije z Javornika.

Takoj drugi dan pa so vse, ki so poslali brzojavke, zaslišali na policiji in hoteli zvedeti za vodstvo te akcije. Vsi pa so izjavili, da poznajo zapornike in da so brzojavke poslali zato, ker se jim zaporniki smilijo. Zaradi tega prestopka so bili vsi kaznovani z denarno kaznijo po 10 dinarjev, ker so se drznili protestirati pri vladi in banovini brez vednosti krajevnih oblasti.

Ena največjih tragedij, ki je zadela socialistično delavstvo na Jesenicah, je bila brez dvoma prodaja Delavskega doma. Stavba, v kateri so imele sedež vse razredne politične organizacije, tako strokovna, gospodarska in kulturna organizacija Svobode in kasneje Enakost, so s prodajo Delavskega doma izgubile svoje zatočišče. Delavski dom je bil prodan konec leta 1940. Kupila ga je Kranjska industrijska družba na Jesenicah.

Več kot 20 let so imele marksistične organizacije v tem domu svoja zborovanja, seje, sestanke, predavanja, tečaje, diskusije, družabne večere, telovadne nastope, koncerte, veselice itd. V Delavskem domu so bile rojene neštete delavske resolucije, ki so uravnavale razmerja med delavstvom in Kranjsko industrijsko družbo. Tu so potekali burni sestanki, kristalizirala so se mnenja, veliko se je študiralo. Dom je bil drugi dom mnogih jeseniških delavcev; bil pa je tudi trdnjava, v kateri so se borili vsi nasprotniki tedanjega režima. Ta dom je sedaj prišel v roke razrednim nasprotnikom, ki so že vrsto let poskušali razbiti enotnost delavstva. S to prodajo so se znašli ves delavski razred in marksistične organizacije na Jesenicah dobesedno na cesti; marksistično usmerjeni jeseniški proletariat je ostal brez svojega zatočišča.

Leto 1941

Tako je bilo s silo zatrto delovanje delavske kulturne organizacije, večino članov pa je oblast razkropila po Jugoslaviji. Dne 23. januarja 1941 je bilo odgnanih več članov Enakosti v koncentracijsko taborišče Ivanjica v Medjurečju. Vsi priporniki so se iz Ivanjice vrnili tik pred pričetkom druge svetovne vojne. Tone Čufar je bil v Mariboru, Ivan Sedej pa izgnan v Italijo.

V aprilu 1941. leta so Nemci pokorili staro Jugoslavijo brez posebnega odpora. Pravi odpor, ki ni prenehal vsa štiri leta okupacije, temveč se je iz dneva v dan stopnjeval, pa je organizirala Osvobodilna fronta pod vodstvom Komunistične partije Jugoslavije. V vrste odpornikov, ki so bile v začetku še bolj redke, pa so najprej stopili prav člani Svobode in Enakosti. »Šola«, ki so jo obiskovali v Delavskem domu pod odrom, je dala osnovo za splošni odpor proti fašizmu, ki je tedaj strahoval domala vso Evropo.

Danes je jasno, da je prav delavska kulturna organizacija na Jesenicah vzgojila in dala prvi in najboljši kader gorenjskega odporniškega gibanja, saj so že na začetku okupacije s svojim revolucionarnim zgledom dvignili široke plasti delavstva k uporu v vseh predelih Gorenjske in jih tudi vodili v boju proti fašizmu. Vsa imena, ki jih srečujemo ob raznih proslavah, so tesno povezana z delavskim kulturnim društvom oziroma s prosvetnim delom v Delavskem domu na Jesenicah. Vsi prvoborci, ki so se dvignili leta 1941 k uporu, so bili člani delavskega kulturnega in telovadnega društva Svoboda in pozneje delavskega kulturnega društva Enakost, le nekaj častnih izjem je bilo, ki so šle v boj že v letu 1941 iz vrst meščanskih organizacij.

V juniju in juliju 1941 so si Nemci zadali nalogo, da iztrebijo najbolj zavedne ljudi, ne glede na to, ali so komunisti, socialisti, stari ali mladi.

Vse, ki so jih aretirali, so poslali v koncentracijska taborišča. Jasno je bilo, da bodo prišli na vrsto vsi, ki so kdajkoli delovali v naprednih organizacijah. V tej negotovosti so se ljudje skrivali pri svojcih in v gozdovih, nekateri pa so pobegnili v Ljubljano. Mnogi so ušli aretaciji gestapa, ker jih slučajno ni bilo doma. V tovarni so se delavci počutili

bolj varne, ker so bili o vsakem prihodu gestapa že vnaprej obveščeni. Iz tovarne so mnogi pred gestapovci pobegnili v gozdove preko Save ali preko plotu, kakor je pač nanesla prilika. Nemcem se ni posrečilo, da bi delavce izselili, kot so imeli načrt, ali da bi jim ubili moralo, čeravno so bili mnogi najboljši ljudje že v zaporih. Bolj ko se je stopnjeval teror, bolj se je krepil odpor. Ta pa se je razraščal, zadajal Nemcem težke izgube na vseh koncih in krajih naše domovine. Dokončen obračun je bil sklenjen maja 1945. leta, ko je osvobodilna vojska slovenskega naroda pregnala okupatorje. V tem veličastnem mozaiku osvobodilnega boja pa se bleste tudi imena jeseniških svobodašev-revolucionarjev.

Po osvoboditvi 1945 se je pričelo znova organizirati kulturno delo na Jesenicah. Prvi povojni pionirji na tem področju so bili bivši člani delavskega kulturnega in telovadnega društva Svoboda in delavskega kulturnega društva Enakost. V juniju 1945 je bil sklican prvi sestanek za

57. Festival »Gorenjska v svobodi«, ki ga je organiziralo kulturno društvo Jesenice 1. in 2. septembra 1945. leta. Na slavnostni tribuni so Boris Kidrič, Franc Leskošek-Luka, Marjan Brecelj in drugi

obnovitev kulturne dejavnosti na Jesenicah, ki je bil v kinu Radio. Na tem sestanku, ki ga je sklical in vodil tov. Franc Škrlj, je bil sprejet predlog, da se obnovi dramska dejavnost na Jesenicah. V juliju 1945 je bil sklican občni zbor dramskega odseka v veliki dvorani Titovega doma. Na tem občnem zboru je bil izvoljen za predsednika tov. Franc Škrlj, ki je bil na predlog sindikalne organizacije oproščen nadaljnjega službovanja v Jugoslovanski ljudski armadi, da bi organiziral kulturno dejavnost na Jesenicah.

Pričelo se je kulturno delo v osvobojeni Jugoslaviji, v novih razmerah in z izdatno podporo ljudske oblasti, da bi se čimprej prebredle začetne težave, ki jih po vojni zaradi opustošenja in pomanjkanja ni bilo malo. Štiriletna okupacija je pustila povsod sledove opustošenja. Polet in navdušenje mladine pa je bil tako silen, da bi premostili in prebrodili še mnogo večje težave, ko bi se bile stavile na pot.

Po dolgih štirih letih nasilja in junaške borbe je zopet zaživelo kulturno delo na Jesenicah. Iz dneva v dan, iz leta v leto se je kulturna organizacija vsebinsko in organizacijsko izpopolnjevala, dokler ni dobila sedanje oblike. Iz skromnih začetkov v letu 1912 je danes kulturna organizacija na Jesenicah lahko za vzgled mnogim kulturnim društvom v Sloveniji. Pionirji in graditelji delavske kulturne organizacije so šli skozi ogenj najhujših preizkušenj. Danes se lahko s ponosom ozremo na prehojeno pot, saj se je ta organizacija od začetkov do danes razvila v bogato kulturno središče, kjer raste in dela jeseniška mladina, ki uživa sadove v osvobojeni Jugoslaviji.

Pričujoči pregled delovanja delavskih kulturnih organizacij na Jesenicah in Javorniku sem napisal zato, ker doslej o tem ni bilo še nikjer ničesar zapisanega. Zdi se mi, da bi nekatere stvari, ki sem jih napisal in pojasnil, odšle z nami v večno pozabo.

Nekaj misli o vodilnem kadru v Vzajemnosti, DPD Svoboda in DKD Enakost

Mislim, da ne bo odveč, če se spomnim in imenujem tudi predsednike delavskih kulturnih društev in vodje posameznih odsekov ter navedem, od kdaj in koliko časa je vsak od njih deloval.

Mnogo Svobod v predaprilski Jugoslaviji je prav zaradi pomanjkanja vodilnega kadra životarilo. Niso se mogle razviti, kot so to želeli ustanovitelji oziroma upravni odbori v Svobodah. Zato se mi zdi prav, da poudarim, kako važno je bilo delo teh ljudi, ki so žrtvovali tisoče in tisoče ur za razvoj društva. Koliko dni, večerov in ur je moral recimo pevovodja žrtvovati, da je naštudiral en sam koncert. Koliko ur in večerov je v telovadnici prebil načelnik telovadnega odseka, da je pripravil javni telovadni nastop. Edino plačilo za vse to sta bila uspeh in zadovoljstvo med gledalci.

V delavskih kulturnih organizacijah v stari Jugoslaviji ni bilo izobražencev, da bi pomagali vzgajati ljudi, bilo je le nekaj častnih izjem. Zato sta vsa vzgoja in izobraževanje slonela na plečih delavca, ki si je s trdno voljo in z vztrajnim študijem sam pridobil tolikšno znanje, da

ga je lahko posredoval svojim tovarišem. Mnogo ur in noči je porabil delavec amater pri študiju posameznih del, da je npr. igralcem pravilno razložil igro, ki so jo študirali.

Zato je prav, da tem ljudem posvetim vsaj nekaj vrstic v tem spisu, saj so bili stebri posameznih odsekov. Vera v prihodnost jim je dajala pogum in sile, da so leta in leta vztrajali na tako težkem in odgovornem mestu. Ne samo, da so žrtvovali mnogo časa, ne, ti ljudje so bili izpostavljeni tudi pritisku delodajalcev v tovarni, ker so tudi ti hoteli ohromiti delovanje v Svobodi. Obljubljali so jim boljše plačana mesta, če ni to zaleglo, pa so grozili z odpustom. Zaman, dela v Svobodi niso mogli zatreti z nobenim sredstvom; ljudi, prežetih z idejami marksizma-leninizma, niso mogli ne zmamiti ne zastrašiti.

Predsedniki Vzajemnosti in DPD Svoboda na Jesenicah

1. Ivan Golobič, predesdnik Vzajemnosti 1912—1913 in Svobode 1913—1914
2. Pepca Trojar, predsednik pripravljalnega odbora od konca leta 1918 do začetka leta 1919
3. Franc Hladnik od 1920. do 1923. leta
4. Franc Hlade od 1923. do 1924. leta
5. Aleš Lagoja od 1924. do 1926. leta
6. Anton Thaler od 1926. do 1928. leta
7. Jože Stražišar od 1927. do 1928. leta
8. Anton Thalar od 1928. do 1929. leta
9. Ignac Kralj od 1929. do 1930. leta
10. Jurij Jeram od 1930. do 1931. leta

Predsedniki DKD Enakost na Jesenicah

11. Cvetka Kristan od 1931. do 1933., ko je bila po centrali razpuščena Svoboda.
1. Stane Bokal od 1933. do 1934. leta
2. Jože Gregorčič od 1934. do 1935. leta
3. Anton Žnidar od 1935. do 1936. leta
4. Polde Stražišar od 1936. do 1940., ko je bila DKD Enakost po takratni oblasti razpuščena.

Tehnični vodje posameznih odsekov v Svobodi in DKD Enakost na Jesenicah:

Režiserji dramskega odseka

1. Albin Kobentar, Janko Ferjan in Polonca Rotar so prvo igro leta 1920 režirali kolektivno
2. Janko Smolej, režiser od l. 1920 do vključno prve polovice 1924. l.
3. Franc Župančič, režiser v sezoni 1924—1925
4. Franc Škrlj, režiser od leta 1925 do vključno prve polovice l. 1933
5. Pavel Štravs, režiser v drugi polovici 1933. leta
6. Alfonz Oblak, režiser od 1934. do 1939. leta, ko je oblast več članov dramskega odseka aretirala ali pregnala iz države.

Pripomnim naj, da se je več igralcev dramskega odseka jeseniške Svobode razvilo v zelo dobre igralce in tudi v amaterske režiserje, ki jih zgoraj nisem posebej omenil, ker so samo od časa do časa kaj režirali. To predvsem tedaj, kadar je bilo treba poleg iger pripraviti še kakšen kulturni program, predvsem za prosvetne večere. Tako je Adolf Zupan režiral več enodejank za prosvetne večere, ki jih je prirejal dramski odsek Svobode Jesenice.

Jaka Vodnov je režiral nekaj enodejank in tudi dve celovečerni igri pri jeseniški Svobodi.

Pozneje pa je režiral v dramskem odseku delavskega kulturnega in telovadnega društva Svoboda v Gorjah, ki je bila ustanovljena na njegovo pobudo.

Ana Bernard je režirala pri mladinskem krožku Zveze žena in deklet na Jesenicah, ki so skupaj in sporazumno z dramskim odsekom Svobode prirejali prosvetne večere. V letih 1932—1934 pa je režirala pri dramskem odseku Svobode Kranj, kamor se je preselila z družino.

Vencelj Perko je kljub obilnemu delu v sindikatu in na političnem področju še vedno našel čas za delo na kulturnem področju in leta 1936 režiral igro »Utopljenec«.

Po osvoboditvi leta 1945 pa je tudi Ivan Toman pričel z režijo pri delavskem kulturnem in telovadnem društvu Svoboda v Laškem, kamor se je preselil z Jesenic. Tam je postavil na oder vrsto uspelih prireditev.

Pevovodji pevskega odseka

1. Martin Jeram je vodil zbor od leta 1929 do 1933
2. Milan Rinaldo je vodil zbor od leta 1933 do 1938, ko je bilo razpuščeno DPD Enakost.

Knjižničarji

1. Urška Šitik je vodila knjižnico od leta 1921 do 1922
2. Franc Luznar od leta 1922 do 1926
3. Janez Markizeti od leta 1926 do 1928
4. Viktor Stražišar od leta 1928 do razpusta Svobode leta 1933.

Ko pa je Savez metalskih radnika Jugoslavije prevzel po razpuščeni Svobodi leta 1934 knjižnico, je strokovno vodstvo knjižnice ponovno prevzel Viktor Stražišar in jo vodil do leta 1939, ko je oblast razpustila SMRJ.

Kapelniki tamburaškega odseka

Ludvik Veber od 1921. do 1927. leta; tega leta je tamburaški odsek prenehal delovati zaradi odhoda kapelnika Ludvika Vebra v klerikalne vrste.

Načelniki telovadnega odseka

1. Janko Pušel od junija 1920 do konca leta 1920
2. Jože Vovk od 1921. do 1927. leta
3. Franc Franc od 1927. do 1928. leta
4. Andrej Pleš od 1928. do 1929. leta
5. Pavel Štravs od konca leta 1929, do januarja 1930, ko je oblast prepovedala nadaljnje delovanje telovadnega odseka.

Kapetani nogometnega odseka

1. Jože Gregorčič od ustanovitve 1927. do 1929. leta
2. Franc Uranič od 1929. do 1934. leta
3. Radko Dovžan od 1934 do marca 1935; pri DKD Enakost pa od ustanovitve SK Kovinar junija 1935. do 1939. leta, ko je prenehal tudi SK Kovinar z delovanjem.

Pripominjam pa, da je bil Jože Gregorčič ves čas idejni vodja odseka in da se je s tem, ko je prenesel na ostale del dolžnosti in funkcij, sam laže posvetil idejni vzgoji članov. V letu 1935, ko je bivši športni odsek Enakosti pod silo razmer postal samostojno društvo pod imenom SK Kovinar, se v idejnem pogledu ni razlikoval od odseka Enakosti.

Predsedniki SK Kovinar pa so bili

1. Franc Benedičič od 1935. do 1937. leta
2. Maks Vister od 1937. do 1938. leta
3. Ciril Bukovnik od 1938. do 1939. leta, ko je SK Kovinar prenehal delovati.

Predsedniki delavskega kulturnega in telovadnega društva Svoboda na Javorniku

1. Franc Zupančič od 1922. do 1924. leta
2. Valentin Črv od 1924. do 1925. leta
3. Tine Vister od 1925. do 1926. leta
4. Franc Dolinar od 1926. do 1927. leta
5. Anton Žagar od 1927. do 1928. leta
6. Franc Dolinar od 1928. do 1934. leta
7. Franc Žumer od 1934. do 1936. leta.

Predsedniki DKD Enakost na Javorniku

1. Franc Žumer od 1936. do 1937. leta
2. Franc Pukelj od 1937. do 1938. leta, ko je bila DKD Enakost po takratni oblasti razpuščena.

Pevovodji pevskega odseka

1. Cene Ambrožič od 1924. do 1928. leta
2. Franc Mencinger od 1928. do 1938. leta, ko je oblast razpustila DKD Enakost.

Knjižničarji

1. Viktor Svetina od 1924. do 1937. leta

2. Alojz Toreli od srede leta 1937 do 1938, ko je bila razpuščena DKD Enakost.

Režiserji dramskega odseka

1. Franc Kelih od 1932. do 1938. leta, ko je bila DKD Enakost razpuščena,

Moškričevo »Razkrinkano moralo« pa je režiral Edi Giorgioni leta 1936.

Dirigenti tamburaškega odseka

1. Franc Žvab od leta 1924 do 1926

2. Juli Veber od leta 1926 do 1927, ko je odšel iz delavskega kulturnega in telovadnega društva Svoboda v klerikalne vrste.

Načelnik telovadnega odseka

Martin Noč od 1922. do 1924. leta. Tega leta je zaradi pomanjkanja prostorov telovadni odsek za vselej prenehal z delom. Ustanovljen je bil tudi smučarski odsek, ki pa je deloval le kratek čas, zato o dejavnosti tega odseka ni pisanih poročil.

ZAKLJUCKI IN PRIPOMBE

Vsi podatki o zgodovinskem razvoju delavske kulturne organizacije na Jesenicah so vzeti iz časopisov, zapisnikov, revij in ostalih publikacij ter iz razgovora s posameznimi še živečimi člani. Od l. 1912 do 1914 iz zgodovinskega arhiva Komunistične partije Jugoslavije: »Socialistično gibanje v Sloveniji.«

Od leta 1918 do 1921 iz revije »Svoboda«.

Od leta 1921 do 1924 iz revije »Kres«, ki je bil tedaj glasilo kulturnega in telovadnega društva Svoboda.

Leto 1924 iz sindikalnega glasila »Delavec«, ki je ta čas oglašal in pisal tudi o kulturni dejavnosti in tako nekako nadomeščal kulturno revijo.

Od 1925 do 1927 iz revije »Svoboda«.

Od 1927 do 1929 iz revije »Pod lipo«, iz »Delavske enotnosti«, iz »Delavske Politike« in »Zadružnega koledarja«.

Od 1929 do 1933 iz revije »Svoboda«.

Od 1934 do 1936 iz revije »Književnost«, poleg tega pa iz arhiva Enakosti in Kovinarja, ki ga hrani tehniški muzej železarne Jesenice.

Od 1936 do 1940 iz arhiva Enakosti in Kovinarja.

Poleg zgoraj navedenih revij in časopisov pa sem črpal snov za vsa opisana leta iz razgovorov s še živečimi posamezniki in iz tega, česar se sam spominjam. Vsem, ki so mi nudili kakršnokoli gradivo, se na tem mestu najlepše zahvaljujem za plemenito sodelovanje in pomoč. Prav posebno pa se zahvaljujem tov. Cenetu Ambrožiču, Jožetu Stražišarju, Janku Avseniku, Francu Cegnarju, Jožetu Morettiju, Andreju Plešu, Venclju Perku, Francu Dolinarju ter Adeli Koprivec, ki so mi s

svojimi spomini in prispevki mnogo pomagali pri delu, da sem zbral čim točnejše podatke o razvoju delavske kulturne dejavnosti na Jesenicah in Javorniku. S svojimi spomini so navedeni tovariši mnogo pripomogli k razjasnitvi posameznih obdobij, ki jih ni bilo mogoče zaslediti v nobenih publikacijah. Zato še enkrat za vso pomoč iskrena hvala.

Predobro se zavedam, da mi je kljub skrbnemu proučevanju in zbiranju podatkov lahko ušlo zanimivo dejstvo, ki bi ga bilo vredno omeniti in osvetliti. Prič je vse manj, mnogi dokumenti so zgubljeni ali bili uničeni, zato prosim vsakogar, ki bi lahko kakšne stvari dopolnil, za naklonjenost in pomoč. Mnogo stvari pa sem v tem spisu moral skrčiti, saj celoten pregled kulturne dejavnosti na Jesenicah in Javorniku hrani muzej železarne Jesenice, ki obsega 306 strani.

RÉSUMÉ

Franc Škrlj

HISTORICAL SURVEY OF THE DEVELOPMENT OF WORKERS' CULTURAL ORGANIZATIONS IN JESENICE AND JAVORNIK

The following is an attempt to present a survey of the historical development of Marxian workers' cultural organizations in Jesenice and Javornik from 1912 to 1940.

Details have been taken from various documents, from interviews with still living witnesses and from personal recollections.

The growth and work of these organizations were closely connected with the growth of the Iron-Works, because it was there that most of their members were employed. So the article starts with 1889/90, that is the year when the factory in Bohinj was destroyed by a disastrous fire and was renewed in Jesenice instead.

Progressive cultural organizations that were biassed towards marxism-leninism were handicapped by the bourgeois authorities; moreover, the capitalist masters endeavoured greatly to abolish the organizations, since awakening of the class-consciousness among working masses was contradictory to their intentions.

Parallel with the more or less unfavourable standpoint of the authorities towards these organizations, the intensity of their activity increased or decreased.

It is possible, therefore, to underline three characteristic periods in this historical survey:

First Period 1912—1913.

It is not exaggerated to say that class-consciousness of the Jesenice and Javornik workers was demonstrated as early as 1891; in that year 60 workers were on strike with an intention to get their wages raised.

Yet it seems too early to assert that there existed a very clear and strong proletarian class-consciousness. It may be more reasonable to speak of workers' gradually becoming aware of social injustices; and this was greatly interspersed with the idea of revolt against national injustices, especially in Jesenice.

But from the very beginning the fight for social and national rights was paralysed by frictions among parties. It was first of all the clerical party that defended and supported the politics of the ruling class.

Many workers, therefore, to make their claims more effective, became members of Social-Democratic Professional Organization of the Union of Steel-Workers in Austria, actually of its branch in Jesenice, that was founded in 1906. Since they had a progressive programme to further the general education and culture, they founded Delavsko kulturno društvo Vzajemnost (Workers' Cultural Club, called Vzajemnost — Solidarity) in 1912. A part of the Jesenice workers got enlisted as

its members; they tried to get a general education and to enlarge their cultural and political knowledge. But after Cankar's lecture Slovenci in Jugoslovani (Slovenes and Yugoslavs) Vzajemnost was abolished. The lecture was given in Mestni dom in Ljubljana on 12 April 1913 and formed a part of the programme of the socialist Vzajemnost.

But in its place Delavsko kulturno in telovadno društvo Svoboda (Workers' Cultural and Gymnastic Club called Svoboda — Liberty) came to existence in the same year.

Second Period 1913—1933.

The whole period is characterized by a very active and many-sided work of Delavsko kulturno in telovadno društvo Svoboda. It enlarged the number of its members by opening the door to a more complex structure of the working masses in Jesenice.

Very remarkable besides the acting group were the gymnastic section, singing club, library, tamburitsa-players' band, chess club. cyclists' club, Esperanto club, a club called Prijatelj prirode (the lover of nature), football, skiing, heavy athletics and handball clubs. In short — there was hardly any educational activity not included in Svoboda. The workers' class-consciousness in that time reached the sort of maturity that changed working masses into a power not to be neglected either by the opposing parties or by the employers-capitalists.

In 1930 a controversy arose between the central committee of Svoboda and its branch in Jesenice. The dispute was becoming worse and worse and finally the Jesenice Svoboda was abolished by the central committee in 1933. The essence of the quarrel was that the leaders of the Jesenice Svoboda belonged to the extreme left wing, whereas the central committee was much influenced by some well-known rigt wing politicians.

Third period 1933—1940.

This is the period of Delavsko kulturno društvo Enakost (Workers' Cultural Club called Enakost — Equality) that succeeded the Delavsko kulturno in telovadno društvo Svoboda in Jesenice. The leaders were the same people as with Svoboda and that is why the ideology remained unchanged. Monarcho-fascist dictatorship of the pre-war Yugoslavia attempted in many ways to check the activity of the club. The leaders of Enakost were continually prosecuted and brought to prison and so its activity all but ceased now and then. Some communists, ideological leaders of Enakost, were expelled from the country, and some went to Spain to take part in the Civil War there. The activity of the Club therefore began to decrease.

The second world war was starting. Then, in 1940, the authorities definitely abolished Enakost with a decree and KID (Carniolian Industrial Company) bought the Delavski dom (the seat of the Club). Thus the proletariat of Jesenice lost their fortress within which they had fought successfully for over 30 years.

A magnificent finale of the workers' cultural organizations was NOB (National Liberation Struggle during the War). The most outstanding revolutionaries and organizers of our people's revolution in the district of Jesenice had been educated within Svoboda and Enakost. More than 40 champions started the revolt in Jesenice and in the nearby and far-off surroundings.

By the four years' struggle many generations' fight for our national and social liberation was brought to an end.

People's government after the war has encouraged with all necessary financial support and acknowledgement the cultural activity that has grown out of the tradition of Delavsko kulturno in telovadno društvo Svoboda and Enakost.

Vencelj Perko

IZ NAŠIH BOJEV V OBČINI KOROŠKA BELA

Predgovor

Že dolgo sem čutil dolžnost pa tudi potrebo, da napišem kaj o tem, kako je bilo v občini Koroška Bela v časih stare Jugoslavije, kakšne so bile naše težnje in kako smo se borili zanje. Ta dolžnost me veže do tovarišev, ki so bili aktivni borci našega boja na občini in so v velikem osvobodilnem boju žrtvovali svoja življenja. Potrebno se mi zdi zaradi tega, da se ne izgubi v pozabo vse ono, kar nas je ne glede na vse hudo in slabo gnalo naprej k lepšemu in srečnejšemu, ko bo delavec-ustvarjalec postal sam gospodar svoje usode.

Zavedam se, da je to, kar sem napisal, le del tistega, kar se je takrat dogajalo in da ne osvetljuje našega boja na občini v celoti. To velja zlasti za obdobje od prvih občinskih volitev 1921 do leta 1933. Temu je vzrok deloma v nedostopnosti nekaterih arhivov, v pomanjkljivih osebnih spominih, deloma pa v kratkem roku, v katerem sem moral delo končati, kar mi je onemogočilo, da poiščem druge, še dostopne vire, ali pa se v večji meri posvetujem s tovariši, ki so v tem obdobju delovali.

Za obdobje od leta 1936 do okupacije sem razpolagal z gradivom ohranjenega lastnega arhiva, osebnih beležk in spomina. Poleg tega sem imel na razpolago nekatere dragocene dokumente KID. Tako je to obdobje še najbolj osvetljeno. Ko bodo dostopni arhivi sreskega načelstva v Radovljici, ljubljanske oblasti, banovine in še drugi, bo možno to podobo takratnega časa še dopolniti.

Na koncu naj izrazim zahvalo vsem tistim tovarišem, ki so mi z dokumenti ali z osebnimi spomini pomagali osvetliti nekatera vprašanja obravnavane snovi.

V. P.

I.

Koroška Bela in njeni prebivalci

Občina Koroška Bela je bila ena izmed 832[1] občin, kolikor jih je bilo v Sloveniji leta 1921 v času prvih občinskih volitev v stari Jugoslaviji. Obsegala je manjši del sedanje občine Jesenice. V njeno območje so spadale vasi Koroška Bela, Javornik, Potoki in Javorniški Rovt.

Na tem območju je bilo železarstvo že davno razvito (rudnik Belščica). Še danes tu nahajamo ostanke rudarske naselbine iz keltske dobe, na katero spominja tudi krajevno ime Ajdinja. O prastarem železarstvu na tem območju pričajo tudi predzgodovinske gomile (okrog

58. Območje bivše občine Koroška Bela

300 grobov). Na Javorniku so bile fužine že v starem in srednjem veku. V času turških vojn so tu izdelovali predvsem orožje, v Valvasorjevi dobi pa zlasti jeklo, ki so ga izvažali največ v Italijo.[2]

Leta 1752 je bil na Javorniku plavž z dvema topilnicama, kjer je bilo zaposlenih 250 delavcev. Javorniško jeklo je bilo najboljše kakovosti in je uživalo velik sloves. Železno rudo so tedaj kopali pod Stolom in jo dovažali skozi Javorniški Rovt in Koroško Belo do plavža.[3]

Prebivalci občine Koroška Bela so bili večinoma delavci v železarskih obratih KID na Javorniku in na Savi. Redki posestniki so bili le na Koroški Beli, na Potokih in v Javorniškem Rovtu, medtem ko je bil Javornik tipično delavsko naselje, kot je to še danes.

Taka struktura prebivalstva in železarska tradicija sta v stoletjih oblikovali značaj tega človeka, kar se kaže tudi v novejši zgodovini tega kraja. Poseben pomen ima dejstvo, da sta se dve največji stavki jeseniških železarjev leta 1904 in 1935 začeli prav na Javorniku in da je bila občina Koroška Bela ena od redkih v Sloveniji, ki je bila v stari Jugoslaviji ves čas v delavskih rokah oziroma je noben režim stare Jugoslavije ni mogel dobiti na volitvah v svoje roke. Samo z nasilnim odvzemom mandatov zakonito izvoljenih predstavnikov so režimske stranke z imenovanimi gerenti in z imenovanimi občinskimi upravami vladale občini.

II.

Politične razmere po prvi svetovni vojni

Revolucionarni val, ki je po končani prvi svetovni vojni pod vplivom velike oktobrske revolucije zajel tudi jugoslovanske ljudske množice, tudi med jeseniškimi kovinarji ni ostal brez odmeva. Temu revolucionarnemu gibanju delavstva je stala na čelu politična organizacija SDSJ (Socialna demokratska stranka Jugoslavije). Mlajše sile v njej so zahtevale radikalnejše akcije, medtem ko so starejši tovariši pod vplivom idej II. internacionale zastopali strpnejša stališča pri uveljavljanju delavskih pravic. Ko opisuje tov. Janez Mlakar ustanovitev komunistične stranke na Jesenicah, navaja v svojih spominih:[4]

»Revolucionarno gibanje v podružnici je doseglo višek s tem, da smo na sestanku, kjer smo volili delegate za občinski zbor SDSJ, izbrali razen enega same levičarje. Občni zbor je bil v Tivoliju v Ljubljani. Ko so se delegati vrnili, so na prvem sestanku poročali, da je bila na občnem zboru socialnodemokratske stranke velika večina za to, da člani izstopijo iz nje in ustanove novo stranko, kakor so to storili že Srbi. Navzoči delavci so sprejeli to poročilo z velikim odobravanjem, le nekaj jih je bilo, ki so izjavili, da bodo še nadalje ostali v stari stranki, ki je bila v sklopu II. internacionale.

Voditelji stare stranke niso mirovali. Neprestano so prihajali iz Ljubljane na Jesenice in nas svarili, naj z našimi revolucionarnimi zahtevami nikar ne silimo z glavo skozi zid, češ da bomo preveč razburili meščanske stranke. Prav tako so nas obiskovali levičarji.

Seveda smo se začeli na sestankih med seboj prepirati. Tovariši z Javornika so bili nepopustljivi in so zahtevali, naj že vendar pretrgamo z II. internacionalo. Časopis »Ujedinjenje« št. 1 z dne 13. marca 1920 pa je o tem napisal naslednje:

»Jesenice. Delavstvo na Jesenicah je že dolgo časa z nevoljo sledilo politiki, ki jo je zasledovala socijalno demokratična stranka. Našim ljudem ni šlo v glavo, da na eni strani vedno nastopamo proti kapitalistom, na drugi strani pa sede zastopniki stranke skupaj pri vladnih jaslih s kapitalističnimi strankami. Te dvojne resnice naši delavski mož-

gani niso mogli razumeti. Dolgo je že vrelo na Jesenicah, dosti jih je bilo, ki so zahtevali, da napravi naša organizacija konec tem neznosnim razmeram. Toda potrpeli smo zaradi strankine discipline. Konec pa je bil naše potrpežljivosti, ko smo čitali zadnje sklepe izvrševalnega odbora, ki je prekršil strankino disciplino že takoj po zadnjem strankinem zboru. Ko smo izvedeli, da je ljubljanska krajevna politična organizacija izstopila iz stranke, se je zbral tudi naš politični odbor, da se posvetuje o položaju. *Dne 6. marca je sklenil naš odbor z vsemi proti enemu glasu, da izstopi naša organizacija iz dosedanje stranke in se priključi delavski socijalistični stranki za Slovenijo.* V nedeljo popoldne je sodrug Weis sklical zbor zaupnikov in predložil odborov sklep v odobritev. Navzočih

59. Legitimacija člana komunistične stranke iz leta 1920

je bilo okoli 100 zaupnikov. Razen enega so vsi glasovali za vstop v novo stranko. Na Jesenicah se proletarijat ne bo cepil, enoten stopi v novo delavsko stranko«.

Prvi predsednik podružnice komunistične stranke na Javorniku tov. Jože Čuden[5] opisuje ustanovitev podružnice takole:

»Delavci na Javorniku smo se pri Jelenu organizirali in pristopili k socialnodemokratski stranki. Število članov je naglo naraslo, zato smo ustanovili na Javorniku svojo podružnico. Mene so izvolili za predsednika. Mnogi izmed nas niso bili zadovoljni s strankinim vodstvom, zato smo se ločili ter ustanovili podružnico SDS (kom.) (Socialistično delavsko stranko - komunistov).

Sklical sem člane podružnice na sestanek in jim razložil program in statut komunistične stranke Jugoslavije. Pri tem mi je pomagal Ciril Košir. Priporočala sva članom, da pristopimo vsi h komunistični stranki Jugoslavije, ki je najboljša zastopnica delovnih ljudi, ter se s tem pridružimo ruskim tovarišem kakor tudi zavednim delavcem vsega sveta. Ko sem dal ta predlog na glasovanje, so glasovali zanj vsi člani razen dveh Erlahov (Janez in Franc Erlah). Mene so zopet izvolili za predsednika.«

III.

Volilni boji in borba za socialistično občino Koroška Bela[6]

V začetku 20. stol. so se pod vplivom dunajskega avstromarksizma že pojavili prvi poizkusi organiziranja v socialnodemokratski stranki. Pri občinskih volitvah 1907 na Koroški Beli so že samostojno nastopili, a so dobili le 7 glasov.

Ob tej priložnosti pripominjamo, da tedanji volilni zakon še ni poznal splošne in enake volilne pravice, temveč so bili volivci po premoženju razdeljeni v tri volilne razrede.

Po dopisu v »Rdečem praporu« št. 4 z dne 15. januarja 1908 je bilo v občini Koroška Bela volivcev: v I. razredu 14, v II. razredu 32 in v III. razredu 277. (Vsak razred je volil pet odbornikov, vsaka podobčina pa še po enega. Skupno 18 odbornikov.)

Toda že občinske volitve, ki so bile 13. novembra 1911, so bile zanje lep uspeh, saj so dobili socialdemokrati od 18 odbornikov, kolikor jih je takrat imela občinska uprava na Koroški Beli, kar šest. To so bili Jakelj s Save, Cink, Jože Smolej, Franc Praprotnik (Cimpk) s Potokov in Miha Svetina - Mostar. Za predstavnika podobčine Javornik je bil izvoljen socialist Janez Erlah. Za župana pa je bil tedaj lahko izvoljen le volivec iz prve kurije. Ta pogoj sta izpolnjevala dva: Mulej in Hkavc (Konjič). Zato je moral odločiti žreb in župan je postal kmet Jože Mulej s Potokov.[6]

Klerikalci so imeli 11 odbornikov, liberalci pa enega.

1. *Volitve v konstituanto*

Moč in politični vpliv, ki ga je imela komunistična stranka na Javorniku (ta je zajela vse območje občine Koroška Bela) se najbolje vidi iz volilnih izidov. Pri volitvah v konstituanto (ustavodajno skupščino) 28. novembra 1920 se je od 625 volilnih upravičencev v občini Koroška Bela udeležilo volitev 569 ali 91 odstotkov. Posamezne stranke so dobile naslednje število glasov:[6] komunistična 353, klerikalna (SLS) 114, socialnodemokratska (JSDS) 48, narodnosocialistična (NSS) 28, demokratska (liberalci) 21 in samostojna kmetijska (SKS) 5 glasov. Iz teh rezultatov izhaja, da je za komunistično stranko glasovalo 62 % volilnih udeležencev ali 56,4 odstotkov od vseh volilnih upravičencev. Podobne rezultate je dosegla komunistična stranka le v šestih krajih Slovenije, med temi nekoliko več le v Trbovljah-Hrastniku in v Teznem-Radvanju.

Primerjava volilnih rezultatov kaže, da je bila Koroška Bela precej pred Jesenicami, saj je tam glasovalo za komuniste le 40,5 odstotkov volilnih udeležencev, kar je za 21,5 odstotkov manj kot na Koroški Beli. Socialni demokrati so dobili na Koroški Beli 48 glasov ali 8,4 odstotkov, medtem ko so dobili na Jesenicah 70 glasov oziroma 6,1 odstotek vseh oddanih glasov. Od vseh glasov, oddanih za komuniste in socialne demokrate, so oboji dobili na Jesenicah 86,9 odstotkov, na Koroški Beli pa 87,5 odstotkov. Skupno število glasov za obe delavski stranki je bilo na Koroški Beli 70,4 odstotkov, na Jesenicah pa 46,6 odstotkov od vseh oddanih glasov.

Sijajna volilna zmaga tovarišev na Koroški Beli kaže, da je imela njihova podružnica med prebivalstvom zelo močan vpliv. Obenem je potrdila, da so pravilno ravnali, ko so se hitro odločili za vstop v komunistično stranko. Vendar tu še ne moremo govoriti o neki visoki politični zavesti, marveč je bil to v precejšnji meri rezultat splošnega revolucionarnega vzdušja, ki sta ga ustvarili dolgotrajna vojna in oktobrska revolucija.

2. *Zmaga komunistov pri občinskih volitvah leta 1921 in razrešitev komunističnih odbornikov.*

Zmaga komunistične liste na volitvah.

Po prvi svetovni vojni so bile prve občinske volitve v Sloveniji šele leta 1921, to je eno leto pozneje kot v Srbiji in na Hrvatskem. Slovenska buržoazija je odlašala z občinskimi volitvami iz strahu pred revolucionarno razpoloženimi množicami. Te volitve so bile maja 1921 in so komunisti zmagali z absolutno večino glasov v štirih občinah: v Trbovljah, v Kotredežu, na Koroški Beli in v Ložu.[1]

O pripravah na te volitve pripoveduje takratni predsednik podružnice komunistične stranke za Koroško Belo tov. Jože Čuden[5] takole:

»Občani Koroške Bele so volili na teh volitvah 24 občinskih odbornikov. Komunisti na Javorniku smo se zanje prav dobro pripravili, toda brez posebnih ceremonij in stroškov. Neko nedeljo pred volitvami sem povabil na sestanek odbornike naše podružnice in nekaj zavednih članov. Sestali smo se kar na polju blizu Javornika in sestavili kandidatno

listo. Čez nekaj dni sem sklical članski sestanek naše podružnice z dnevnim redom: občinske volitve. Povedal sem, da smo že sestavili kandidatno listo, vendar naj sami odločajo, kdo naj bo kandidat za te volitve. Prečital sem imena kandidatov in pripomnil, da se moramo o vsakem posebej pogovoriti, ali bo za občinskega odbornika sposoben ali ne. Člani so se strinjali skoraj z vsemi, le nekatere smo morali nadomestiti z drugimi. Ko smo izbrali vseh 24 kandidatov, sem rekel članom: ‚Vi vsi ste se odločili za te kandidate, vsi ste zanje popolnoma prostovoljno glasovali, zato je pa tudi naloga vas vseh, da jih boste pri volivcih priporočali.' Nato se nekdo oglasi: ‚To bo lahko delo. Samo povedati bo treba volivcem koga smo izbrali, pa bo vsak zanje glasoval, ker so vsi pošteni, pametni in priljubljeni.'

Nosilec komunistične liste je bil Blaž Kemperle, delavec s Koroške Bele.

Pri okrajnem glavarstvu v Radovljici smo vložili kandidatno listo zadnji in imeli zato tudi zadnjo skrinjico. Naši nasprotniki so bili tega veseli, češ komunisti so zadnji, nekaj ostankov bodo že dobili.

60. Blaž Kemperle, prvi komunistični župan občine Koroška Bela

Pri teh volitvah je bilo v občini Koroška Bela 642 volilnih upravičencev, volili pa so le 504 ali 78,5 odstotkov, kar je za 12,5 odstotkov manj kot pri volitvah v konstituanto. Posamezne stranke so dobile: komunistična 265 glasov ali 52,7 odstotkov in 13 odbornikov, klerikalna (SLS) 128 glasov ali 25,3 odstotke in 6 odbornikov, socialnodemokratska 60 glasov ali 11,9 odstotkov in 3 odbornike ter liberalna (JDS) 51 glasov ali 10,1 odstotek vseh oddanih glasov in 2 odbornika. Samostojni kmetje pa so dobili le en glas.

Komunistični odborniki so bili Blaž Kemperle, Ciril Košir, Jožef Kosmač, Jernej Konič, Franc Zupančič-Stumfar, Anton Justin-Vajnež, Anton Svetina-Mlinar, Jakob Jagodic, France Bohinc, Anton Štravs, Jože Žagar, Franc Lipovec in Franc Celar.

Socialdemokratski odborniki so bili Ivan Jenko, Martin Marčič in Janez Erlah. Na listi SLS pa so bili izvoljeni Martin Noč-Glažar, Jože Mulej-Stojan, Matevž Rabič-Miklavčič, Ivan Glavič in župnik Matevž Žbontar. Od nacionalistov sta bila izvoljena Anton Čop in Anton Štravs. Za župana je bil izvoljen Blaž Kemperle.

Po končanih volitvah se je zbralo pred šolo, kjer je bilo volišče, ogromno ljudi, ki so bili zelo navdušeni nad zmago. Potem so šli v sprevodu do vhoda tovarne in med potjo vzklikali revolucionarne parole. V tej psihozi se je odzval povabilu čuvarja komunistične skrinjice Jakobu Žumru celo oblastni predstavnik pri volitvah in šel z njim na kozarec žganja.[6]«

Iz teh podatkov razvidimo, da je v primerjavi z volitvami v konstituanto število komunističnih glasov padlo za 88 glasov, volilna udeležba pa za 9,3 odstotke. Socialni demokrati so pridobili 12 glasov, odstotek udeležbe pri volitvah pa jim je porastel za 3,5 odstotkov. Število klerikalnih glasov je poraslo za 14, odstotek udeležbe na volitvah pa se je dvignil od 25 na 25,3 odstotke.

Število glasov za komunistično stranko je tako na Koroški Beli kot po vseh drugih krajih Slovenije padlo predvsem zaradi stopnjevanega pritiska in nasilja buržoazije, ki je usmerila glavne udarce na komunistično stranko. To nasilje se je začelo z objavo »Obznane« v decembru 1920. Zato je razumljivo, da so zaradi tega pritiska začeli zapuščati komunistično stranko omahljivci, ki so se prej vključili v njene vrste pod vplivom splošnega revolucionarnega vzdušja.

K nazadovanju komunističnih glasov pa je prispevala tudi borba med komunisti in socialnimi demokrati. Zadnjim je tako stanje v nekem smislu šlo na roko, ker se niso strinjali z zaostrovanjem razredne borbe. Da bi volilne rezultate v naši občini bolje ocenili, je prav, da jih primerjamo z rezultati v drugih občinah. Omenili smo že, da je bila tudi na teh volitvah Koroška Bela ena izmed štirih občin v Sloveniji, kjer so dobili komunisti absolutno večino glasov.

V občini Jesenice so volili komuniste skupno s socialnimi demokrati. Od 1005 oddanih glasov so dobili oboji skupaj 400 glasov ali slabih 40 odstotkov. Pri volitvah v konstituanto pa sta dobili obe stranki 516 glasov ali 45 odstotkov vseh oddanih glasov. Ta primerjava nam

kaže, da so komunisti in socialni demokrati izgubili 116 glasov, v odstotnem razmerju oddanih glasov pa so nazadovali za slabih 7 odstotkov. Na Jesenicah se je volitev v konstituanto udeležilo 92,5 odstotkov, pri občinskih volitvah pa 81,1 odstotek volilnih upravičencev. Volilna udeležba je nazadovala za 12,2 odstotka. V vsej Sloveniji so dobili komunisti pri volitvah v konstituanto 1920. leta 7164 glasov, medtem ko so jih dobili pri občinskih volitvah 1921. leta le 5526, torej za 22,8 odstotkov manj. Ti podatki nam povedo, da slabši volilni rezultati v občini Koroška Bela niso bili neka posebnost kraja ali slabost krajevne organizacije, temveč rezultat splošnega stanja v državi.

2. a) Razrešitev komunističnih odbornikov

Kot v drugih občinah, kjer so dobili komunisti večino, tako tudi na Koroški Beli izvoljeni odborniki niso mogli prevzeti občinskih poslov. Vladajoči režim se je toliko utrdil, da je po »Obznani« prešel še k drugim ukrepom in tako preprečil komunistom prihod na oblast. Junija 1921 je ministrstvo za notranje zadeve[1] po sklepu vlade s posebnim odlokom odredilo, da se mandati komunističnih županov ne potrdijo. Na osnovi zakona o zaščiti države, ki so ga izglasovale meščanske stranke v avgustu 1921, pa so bili odvzeti mandati tudi vsem komunističnim odbornikom. Tako je bila tudi izvoljenim odbornikom na Koroški Beli odvzeta pravica, da opravljajo zaupane jim občinske zadeve.

Oblast pa je izročila občino v roke ljudem iz meščanskih strank, zlasti iz vrst klerikalcev z nosilcem liste SLS Jožetom Mulejem, kmetom s Potokov, ki je bil župan že od leta 1912.[6] Ta imenovana občinska uprava je ostala do leta 1924, to je do novih splošnih občinskih volitev.

3. *Poraz socialistov pri občinskih volitvah 1924, koalicija socialistov in narodnodemokratske stranke ter nesoglasja v socialističnih vrstah.*

Leta 1924 je na občinskih volitvah dobila socialistična lista 9, SLS 12 in narodnodemokratska stranka 4 odbornike. Socialistična in narodnodemokratska stranka sta se združili in izvolili za župana nosilca socialistične liste (Bernotove skupine) Martina Noča-Staneja starejšega.

Zaradi neenotnosti socialističnih sil na teh volitvah precej levičarjev ni volilo, ker niso dobili svoji moči ustreznega števila kandidatov na kandidatni listi, ki so jo sestavljali na domu Janeza Erlaha.

Drugih podatkov razen tega in dveh dokumentov iz tega obdobja žal nisem mogel dobiti.

Prvi dokument[9] je zapisnik javnega shoda, ki ga je priredila krajevna organizacija SSJ 28. septembra 1924 v gostilni Noč (Čebular) na Javorniku. Na dnevnem redu sta bili dve točki: poročilo kluba socialističnih odbornikov v občini Koroška Bela in razprava o regulaciji savske struge.

Pri prvi točki sta poročala v imenu kluba župan Martin Noč in občinski odbornik Jurij Jeram, da so bila na podlagi proračuna izvršena razna važna dela, ki so bila že davno in nujno potrebna. Pri tem so

prekoračili proračun za 6000 din. Zaradi tega niso uvedli novih davčnih dajatev in sta omenila, da jih tudi v bodoče ne bodo, o čemer so klerikalci širili med občani različne vesti.

Dasi je bila ta prekoračitev proračuna javno priznana in utemeljena, so jo vendar hoteli klerikalci izkoristiti pri svoji agitaciji med ljudstvom proti tedanjemu občinskemu odboru in dokazati njegovo slabo gospodarjenje.

Nato sta poročevalca omenila važnost sestave bodočega občinskega proračuna, pri čemer sta apelirala na dolžnost občanov, da pri tem sodelujejo. Vabila sta jih, naj pristopijo k njihovi politični organizaciji, t. j. k Bernotovi skupini socialistične stranke, ki daje odbornikom navodila za delo v občini. Nekaj prisotnih občanov je nato res pristopilo.

Pri drugi točki so obravnavali vprašanje regulacije Save. Ta je že ogrožala nekatere hiše, ki so bile oddaljene od struge le še 6 do 12 metrov. V zvezi s tem so zahtevali, da se zgradi na Javorniku most preko Save, ki ga je voda prvič odnesla novembra 1923. Ugotovili so, da ljubljanska oblast in vlada v Beogradu še nista ničesar ukrenili, čeprav so ogroženi ljudje. Zato so sprejeli resolucijo, s katero so apelirali na ministrstvo, naj ukrene vse, da se regulira savska struga in napravi nov most čez Savo.

Na zavarovanje savskega obrežja je bilo treba dolgo čakati in prizadeti občani so morali v precejšnji meri sami delati vodobrane. Prava regulacija se ni nikoli izvedla, razen če izvzamemo po vojni zgrajeni peskolovec in na novo zgrajeno progo ob reki Savi od savskih obratov na belsko polje. Most preko Save je bil predmet vseh predvolilnih obljub, zgrajen pa je bil šele čez 40 let,[10] ko ga je kolektiv železarne izročil svojemu namenu 1. maja 1963. leta.

Drugi dokument, ki nam pripoveduje o delu občinske uprave in o medsebojnih odnosih med strankami in odborniki, je dopis občinskega odbornika Jurija Jerama, ki je bil objavljen v »Napreju« 25. jan. 1925. Ker nam ta dopis do neke mere odkriva takratne odnose, ga citiram v celoti:

»Dne 18.januarja t. l. je bila zopet seja občinskega odbora, na kateri je prišlo do prav burne debate. — Predvsem se hočemo omejiti na točke 7., 8., 9. in 10. dnevnega reda te seje. Jeseniška občina zahteva odškodnino 5000 din letno za vodovod, ki je bil zgrajen od tovarne v glavnem za bolnico, ki se nahaja v območju občine Koroška Bela, rezervoar vodovoda je pa v jeseniški občini. Ta vodovod je bil pozneje po predpisih nekdanjih vodilnih mož jeseniške občine prevzet v občinsko varstvo, pri čemer občina Koroška Bela nima nobene odgovornosti, ker sploh nobenega vodovoda nima v svoji oskrbi in ima tozadevno jeseniška občina iskati stike le z vodstvom tovarne in interesiranimi hišnimi posestniki v onem gornjem delu Javornika, kjer je ta vodovod. Spor za ta vodovod ne bo še takoj končan, ker je zadeva za jeseniško občino precej kočljiva, če bo nepremišljeno postopala. Pri tem moram pripomniti, da se je glede stroškov, ki jih je imel g. Soklič radi predelave kanalizacije na zgornjem delu Javornika, napravila g. Sokliču krivica

in obsojam to, ker mu za stroške poznejšega dela niso vrnili, kar je on plačal iz svojega žepa, ko je občina delo završila in je bilo treba popraviti še neke malenkosti, kar bi bila občina dolžna popraviti.

V ostalem pa je bilo sklenjeno, da občina Koroška Bela jeseniški ne da nobenega odplačila, ker sploh nima nobenih zvez s tem vodovodom. Pri 9. točki dnevnega reda smo razpravljali o pritožbi nekaterih občanov, da se v občini nezakonito gospodari. Pritožba je bila v »Napreju« objavljena. Gg. klerikalci so takoj predlagali, da se o tem sploh ne razpravlja. Pridružil se jim je tudi g. Štravs od narodnega bloka, ki je pa pred to sejo podpisal predlog, da se pritožitelji pozovejo na odgovor za dokaz resnice ali za preklic. Kratko in končno naj povem svoje mnenje o vam: za moža je to neznačajno, jaz vam ne verjamem nič več. Isto velja za vsakega, ki drugače nastopa na seji in v občinskem odboru sploh, kakor pa na razpravah izven občinskih sej, bodisi pred javnostjo ali v organizaciji ali v klubu. Sicer pa bo stvar tako ali tako razčiščena, ker so še druga pota za to dana, ker je logično, da poštenjaki takih očitkov ne bodo mirno prenašali, posebno še, ker je občinski sluga, g. Smolej, postal tako radikalen proti socialističnemu občinskemu klubu in županu, da v svoji vinjenosti grozi po gostilnah: Jaz jih bom naučil, jaz jim bom že pokazal, jaz sem bil tisti, jaz sem podpise nabral, jaz vem, da se nezakonito gospodari. Priče so na razpolago! K temu se bomo še povrnili. Konstatiram, da radi zadržka nisem bil navzoč takrat, ko so slugo nastavili in obžalujem, da se niso ozirali na vlogo mlajšega in treznega brezposelnega delavca in so nastavili moža, ki je neozdravljiv pri kozarcu.

Nadalje smo razpravljali o naložitvi denarja, ki se ne rabi za tekoče izdatke in ki leži v občinski blagajni.

Soglasno je bilo sklenjeno, da se denar naloži v pupilarno varen zavod. K stvari pa sem konkretno predlagal, ker je Konsumno društvo za Slovenijo s podružnico v občini in ker je povsem pupilarno varen zavod in ima hranilni oddelek, da bi se denar tja naložil, ker je najbližje.

Proti temu je občinski odbornik Matevž Žbontar (župnik) vehementno nastopil, kakor tudi večina njihovih in končno iz narodnega bloka gg. Mazi in Štravs, a nemalo sem bil presenečen, ko je naš sodrug Erlah tudi vstal in izjavil: Tudi jaz ne glasujem in se vzdržim. Tem potom pa prosim načelstvo Konsumnega društva za Slovenijo za pojasnilo, ali sem jaz imel prav ali ostali, oziroma sodrug Erlah kot bivši funkcionar konsuma, ki sam v varnost vlog v Konsumnem društvu ne veruje, kakor je s svojim nastopom pokazal.

Kdor me pozna, ve, da sem eden izmed tistih, ki spadajo v opozicijo pri konsumu in sem ta predlog stavil zgolj z gospodarskega stališča, ker imamo v Konsumnem društvu razen društvenega denarja še hranilne vloge, ki presegajo večletne proračune občine Koroške Bele, pa temu konsumu niti sodrug Erlah ne zaupa, ki ve, da je denar popolnoma varen in vselej pri rokah.

Potrebno se mi je zdelo, da to javno povem, čeprav je to naš človek. E, da, načelo javnosti mora ostati na vse strani! Erlah, odloči se za eno ali drugo, na dveh stolih ne boš sedel, ali z župnikom v kapitalistične banke, ali s proletariatom do zmage dela nad kapitalom. Tako je, isto mora obveljati tudi za sodruga Jenka, ki je pri proračunu zbijal še to malo postavko, ki smo jo radi omahljivosti narodnega bloka komaj obdržali na višini 7500 din za šolsko mladino. Potrjen je bil ta predlog krajevne organizacije in le ta nas je poslala v občinski odbor in le tej najprej polagamo račune po naši socialistični morali.

Bodimo možje, kar smo vsestransko ugotovili, da je za vso občino koristno in socialno pravično, pri tem moramo tudi ostati in onemogočiti sejalcem ljulike, da bi zdravo in dobro zrno zatrli! Narodnemu bloku naj služi g. Bohinc za vzgled in to poudarjam, čeprav je demokrat, vendar pa značajen v dani besedi. V ostalem, kar je bilo v tajni seji, se hočem tu dotakniti le tega, o čemer se je v glavnem vršila debata, ker o županovem predlogu za sporazum ni bilo razpravljanja, čeprav je radi tega s. župan odredil tajno sejo in tudi po nalogu sreskega poglavarja, da skuša urediti sporazum. Torej o tem v glavnem ni bilo razprave, pač pa je občinski odbornik g. Žbontar (župnik) hotel s še nekaterimi svojimi dokazati, da dela večina strankarsko politiko v občini ne pa gospodarsko, sam pa je izjavil, da ni mogoče sodelovati tudi radi tega ne, ker smo pisali v »Napreju« proti njemu. Kaj ne, g. župnik, resnica boli, odgovorite, če vam ni kaj prav! Kako krivico pa delajo in kako lažejo vsi škofovi listi od »Slovenca« doli do »Bogoljuba«, nad tem se pa klerikalci naslajate! No, ne bo se vam posrečilo javnosti prepričati, da večina slabo gospodari, ne bo se vam posrečilo zvrniti odgovornosti, če dobimo gerenta, na naše rame, ker morate dokazati, kaj ni prav in v čem se delo večine ne sklada z interesi občine. S politiko ven, ste klicali nekateri, kako smešno je to! Iz politične strasti pa se vlečete nazaj! Pojdite k vragu, če ne mislite resno delati in se vživeti v demokracijo v pogledu sklepov večine in manjšine, jaz za nas in naše resno delo imam mirno vest!

Jaz sem vam trn v peti, ko bi Jerama ne bilo v občinskem odboru (jaz pa pristavim: in še s. Thalerja), bi se pa nič ne kregali?

Na to sicer odgovorijo ss. iz soc. kluba sami, ker jih tako kvalificirate!

Dokler bo kaj sličnih mož, kakor je g. Glavič iz kluba SLS, tako dolgo se bodo pač socialisti morali kregati z nevednostjo, pa ali bo Jeram ali ne.

G. Vidic pa naj vzame na znanje na opazko, da bom jaz izgubil vse pristaše, če bo šlo tako naprej (menda za to, ker klerikalce včasih malo peglam), pristašev ne rabim, kdor je radi mene v organizaciji ne pa radi ideje in programa, ta je že zgubljen, oziroma mu ni pomoči. Kdor je socialist, to razume in gre v organizacijo in je sodrug, ne samo pristaš. Vi imate pristaše, mi sodruge! Če me bodo socialisti na Koroški Beli obsodili radi moje nepomirljive borbe proti klerikalcem, potem

bom vesel sprejel tudi z njimi borbo, toda najmanj ne dvomim, da iz vsega srca čutijo tudi oni to, kar vsak socialist proti klerikalcem, kot glavni opori kapitalizma.

Preko vsega pa poudarjam, sodrugi, in vsi, ki ste resni: »V politični organizaciji, ki je na razrednem stališču, moramo biti vsi, tam je šola za nas vse, od tam vodi naša pot do glavne bitke in zmage!«

K tem vrsticam prosim prizadete, da se oglase, ter želim, da bo to le za ozdravljenje, vem, da tudi jaz nisem brez napak, za to ne bo težko odgovarjati!

Jeram«

Iz dopisa povzamemo, da so nekateri odborniki pri delu na občini gledali bolj na strankarske koristi kot na koristi občine, da so režimski odborniki (klerikalci) očitali večini na občini, da slabo gospodari in ji grozili z odvzemom občinske uprave in s postavitvijo gerenta (župana ali bolje komisarja občine, ki ga je imenovala višja oblast), da se je politična borba med socialisti in klerikalci odvijala ne toliko na osnovi ideoloških razlik, pač pa bolj v obliki tako imenovane »farške gonje«, namesto da bi težišče svojega dela posvečali vprašanjem občine in občanov. Nadalje spoznamo, da koalicija med socialisti in demokrati ni bila trdna in tudi v samem klubu socialističnih odbornikov ni bilo enotne linije. V tem pogledu je značilna vloga socialističnega odbornika Janeza Erlaha, tistega Erlaha, ki je bil z bratom Francem proti ustanovitvi komunistične stranke na Javorniku, ki ga bomo pozneje videli kot gerenta občine v času šestojanuarskega režima, tistega Erlaha, ki je bil pri socialistih zastavonoša, a ga je leta 1940 JRZ postavila za gerenta

61. Janez Erlah, trikratni gerent občine Koroška Bela

občine in občinske uprave na Koroški Beli. Zato mu je Jeram v tem dopisu upravičeno zaklical: »Erlah, odloči se za eno ali drugo, na dveh stolih ne boš sedel!«

Žal je tudi Jurij Jeram, ta sijajni govornik in dober organizator, ki je dolgo časa imel vodilno vlogo v delavskem gibanju Jesenic, v tem času že bil na poti, ki ga je peljala stran od revolucionarnega delavskega gibanja. Njegova pot je šla od sokola in koroškega borca do komunista in od bernotovca do kristanovca ter socialdemokrata, od demokrata do absolutista in narodnega socialista.

V tem času komunisti niso bili zastopani v občinskem odboru, ker je bila komunistična stranka postavljena izven zakona. Zato so šli komunisti v ilegalo. Z javorniškimi tovariši je imel zvezo Tone Vergelj z Jesenic, ki jih je spodbujal k nadaljnji borbi. V sami socialistični stranki, ki je imela skupen odbor za Jesenice in Koroško Belo, so bili nezdravi odnosi. Na te so kazale jalove razprave o tem, da naj bi se ustvarila enotnost socialističnih sil. Na nezdrave odnose kažejo tudi organizacijske težave in nedisciplina članov, zlasti občinskih odbornikov, izvoljenih na socialistični listi, ki se niso udeleževali niti klubskih sej.[10]

62. Tone Vergelj, vidni politični delavec in član KP na Jesenicah

Klubske seje občinskih odbornikov 3. julija 1926 sta se udeležila le dva odbornika (Thaler in Marčič), medtem ko so drugi izostali, med njimi tudi sam župan Martin Noč, ki je dal pobudo za to sejo. Organizacija je sklenila, da je treba pozvati njene odbornike, naj izpolnjujejo svoje strankarske dolžnosti in spoštujejo klubske sklepe.

Na sejah občinskega odbora se je namreč dogajalo, da so socialistični odborniki pogosto drugače glasovali, kakor so se domenili v klubu. To je medsebojne odnose še bolj slabilo. Strankin odbor je tudi sklenil, da naj tisti odborniki, ki ne bodo spoštovali strankine discipline, vrnejo mandat občinskega odbornika, sicer bodo njihova imena objavljena v »Napreju« z obvestilom, da niso več predstavniki stranke. Toda ti sklepi niso mogli zaustaviti razkroja, ki je bil posledica idejne zmede in strahu oportunističnih elementov pred nasiljem buržoazije. Pet občinskih odbornikov je stopilo iz socialistične stranke in to: Janez Erlah, Jurij Jeram, Jože Beguš, Franc Zupančič in Melhior Svetina-Mostar, ne da bi bili tudi obenem odložili mandate občinskih odbornikov.

4. *Občinske volitve leta 1927, zmaga socialistov, Erlah postane gerent občine in razrešitev levičarskih in klerikalnih odbornikov*

Občinske volitve leta 1927 so prinesle kandidatni listi socialistov, katere nosilec je bil Martin Noč, še izdatnejšo zmago, saj so dobili 249 glasov in 12 mandatov; od zadnjih občinskih volitev leta 1924 so napredovali za 89 glasov in za 3 mandate. Napredna lista (SDS) je dobila 92 glasov in s tem 4 mandate, torej enega več. Lista SLS pa je nazadovala in prejela le 184 glasov in 9 mandatov, medtem ko jih je imela v prejšnjem občinskem odboru 12. Za župana je bil ponovno izvoljen Martin Noč.

Kakšne so bile priprave za te volitve, nam vsaj nekoliko pojasnjuje dopis krajevne organizacije SSJ na Jesenicah, ki je predlagala skupini »Enotnost« in SPJ skupen nastop obeh socialističnih skupin. V ta namen jima je poslala naslednji dopis:

»Skupini Enotnosti in SPJ

Cenjeni sodrugi!

Krajevna organizacija JSD in KDS za občini Koroška Bela in Jesenice se je ukvarjala z vprašanjem občinskih volitev na Koroški Beli. Sklenila je naslednje: Da bi razredno orientirano delavstvo na bližnjih občinskih volitvah v občini Koroška Bela moglo nastopiti skupno, predlaga krajevna organizacija vsem volivcem naslovljenih skupin, da sprejmejo volilno borbo proti skupnemu nasprotniku po naslednjih točkah:

I. Kandidatno listo sestavi odbor krajevne organizacije JSDS ter po trije pristaši naslovljenih skupin.

II. Kandidatna lista se predloži v odobritev na javnem shodu, ki ga skliče krajevna organizacija sporazumno z naslovnima skupinama.

III. Kandidatna lista naj se imenuje po eni od koaliranih skupin.

IV. Za vso volilno borbo in za nadaljnje prizadevanje za pravo organizatorično enotnost se izvoli skupen volilni odbor, s tem da zastopa vsako izmed koaliranih skupin enako število odbornikov.

Predlog, ki ga je sprejela krajevna organizacija JSDS, je za pošteno misleče delavstvo sprejemljiv, torej, sodrugi, razmišljajte!

Na predlog želi krajevna organizacija pismen odgovor v osmih dneh, da bo mogla pospešiti dela pri sestavi skupne kandidatne liste.

S sodružnim pozdravom

za

A. Žnidar,
t. č. predsednik«

Značilna je vsebina tega predloga, saj niti z besedo ne omenja programa, ki naj bi bil osnova za skupen nastop in za mobilizacijo volivcev v občini. Predlog se dotika samo organizacijsko-tehničnih vprašanj, kako sestaviti kandidatno listo in kako jo imenovati, kar meri na to, da bi bila to lista JSDS. Tudi tema za razpravo na javnem shodu govori le o odobritvi kandidatne liste, ne pa o programu dela, ki naj bi ga izvajali izvoljeni odborniki. S tem nočemo trditi, da za te volitve niso imeli programa. Toda vse kaže, da so dajali prednost temu, koga naj lista po imenu predstavlja, in tudi temu, koliko kandidatov naj dobi posamezna skupina.

Po spominu in ustnem sporočilu Jožetu Stražišarju so bernotovci pristali na skupen nastop pri volitvah s pogojem, da druge socialistične skupine pristanejo na njihova strankarska načela.

Kristanova skupina na predlog bernotovcev ni odgovorila, pač pa so povabili Martina Noča, da sodeluje pri sestavi liste. Ta je bil od svoje grupe določen za razgovore s kristanovci. Toda do razgovorov, kot so jih predlagali bernotovci, ni prišlo in se je Noč dogovarjal s kristanovci bolj kot oseba in ne kot zastopnik grupe, ki ga je določila za to. Pri sestavi kandidatne liste, katere nosilec je postal Noč, so prišle do izraza bolj njegove osebne ambicije kot pa načela stranke, ki ji je Noč pripadal. Zato mu je Thaler dejal: »Lahko boš delal s temi odborniki, toda vodil jih ne boš, ker nimaš hrbtenice, oni bodo tebe vodili.« Socialisti so dobili večino glasov in tako tudi občinsko upravo, ki so jo vodili do leta 1931, ko je župan Noč zbolel in umrl. V začetku Nočevega županovanja je imel glavno besedo na občini Anton Thaler, ki se je pa zaradi svoje strogosti in načelnosti starejšim tovarišem celo zameril. Zaradi teh nesoglasij in nerazumevanja pri občinskem delovanju se je posvetil predvsem kulturno-prosvetnemu delu v »Svobodi«, kjer je pri mlajših tovariših naletel na vsestransko razumevanje in podporo.

Županu Noču so očitali, da se hodi posvetovat k župniku Žbontarju. Ob neki priliki je Noč omenil Jožu Stražišarju, da bo preko župnika vplival na klerikalne odbornike, da bi na občini podpirali njega. To je stvarno pomenilo Nočev odmik od političnih načel skupine, ki ji je pripadal, ter utrjevanje svoje osebne pozicije na širši politični fronti. Že od začetka te mandatne dobe se Noč počasi odtujuje od bernotovcev in se leta 1929 priključi Kristanovi skupini.

Po njegovi smrti bi bil moral zavzeti župansko mesto njegov namestnik Miha Svetina. Toda diktatorski režim je hotel dobiti tudi to

občino v svoje roke. Zato je postavil Janeza Erlaha za gerenta občine. Virgilij Šoberl je ob neki priložnosti vprašal predstavnika JNS na Koroški Beli Jožeta Svetlina, kakšne zasluge ima Erlah za to mesto. Ta mu je pa odgovoril, da so to storili zato, ker je bil Erlah naročnik »Jutra«. Pravega vzroka seveda ni mogel izdati. Ta je bil povsem drug.[6] Bil je izrazit politični omahljivec, pri tem pa zelo ambiciozen. Zato mu je šestojanuarski režim poveril vlogo komisarja na občini v prepričanju, da bo z njegovo pomočjo lahko uveljavil svojo politiko. Na tem mestu je ostal do oktobra 1933, ko so bile prve občinske volitve po uvedbi šestojanuarske diktature. Režim se pa ni zadovoljil s tem, da je vodil občino njegov zaupnik, temveč je najprej razrešil ekstremne socialistične odbornike Franca Sirca, Ivana Blažiča in Franca Dolinarja, v septembru 1932 pa še klerikalne odbornike. Toda njegova samovlada ni dolgo trajala, le do občinskih volitev dne 15. oktobra 1933.

5. *Prve občinske volitve po šestojanuarski diktaturi, smernice za delo socialistov in delo socialistične uprave na občini.*

Občinske volitve 1933

Te volitve so padle v čas, ko so se brezupno vlekla pogajanja med strokovnimi (sindikalnimi) organizacijami in KID za novo kolektivno pogodbo. Uprava podjetja je z vsemi sredstvi zavlačevala ureditev delavskih pravic, vodstvo sindikatov pa je nasprotovalo vsaki ostrejši akciji proti podjetju. Posledica tega je bila, da se je v strokovni organizaciji pojavila opozicija mlajših tovarišev, ki so zahtevali odločnejšo borbo za pravice zaposlenih delavcev. V tem času je prišlo tudi do zaostritve med jeseniško podružnico Svobode, katere člani so zastopali revolucionarnejša stališča in temu primerno tudi izvajali svoj program dela, in med centralo Svobod v Ljubljani, ki je stala na socialnodemokratskih stališčih. Ti odnosi so se tako zaostrili, da je prišlo do razpusta jeseniške Svobode in do ustanovitve novega delavskega kulturno-prosvetnega društva Enakost.

V kulturno-prosvetnem društvu Enakost in v Svobodi na Javorniku so resda prevladovali komunisti, toda delavska strokovna in gospodarska organizacija sta bili pod vplivom desnih socialistov. Zato je razumljivo, da pri sestavljanju volilnega programa in kandidatne liste niso odločali komunisti, temveč socialisti, čeprav so na tej listi kandidirali tovariši kakor Franc Sirc, Ludvik Benedičič, Anton Martin in Janko Noč.

Ti so bili po svojem prepričanju komunisti, dasi niso bili formalno organizirani člani KP.

Volitve so bile javne. Zmagala je socialistična lista, katere nosilec je bil Virgil Šoberl. V celoti so bile tri kandidatne liste, volilni izid pa je bil takle:

od 1025 volilnih upravičencev je glasovalo 762 ali 74,3 odstotke; socialisti so dobili 318 glasov ali 41,6 odstotkov, klerikalci (opozicija) 262 glasov ali 34,7 odstotkov in JNS (vladna) 182 glasov ali 23,7 odst.

Na osnovi volilnih rezultatov in volilnega zakona, ki je zagotavljal listi, ki je dobila relativno večino oddanih glasov, najmanj dve tretjini mandatov, so socialisti dobili 16, JNS 3 in klerikalci 5 odbornikov.

Rezultat teh volitev nam kaže, da so socialisti kljub hudemu pritisku režima JNS dobili sicer relativno, vendar ne več tako prepričljivo večino. Toda upoštevati je dejstvo, da so bile volitve javne. Toda prav na podlagi volilnega reda, ki ga je ta režim uvedel, je pripadla socialistom absolutna večina odbornikov.

Uspeh socialistične liste na Koroški Beli nam še najbolje osvetljuje primerjava z Jesenicami. Tam pa je dobila večino glasov režimska JNS, namreč 816 in s tem večino v občinskem odboru (20 odbornikov). Za SLS je glasovalo 572 volivcev in ji je pripadlo 7 odbornikov, medtem ko so dobili socialisti le 281 glasov in s tem 3 odbornike.

Prva seja občinskega odbora na Koroški Beli je bila 25. oktobra 1933 in jo je začel dotedanji gerent Ivan Erlah, ki je poročal, kdo je bil na novo izvoljen v občinski odbor. Nato je odstopil mesto novemu županu Virgiliju Šoberlu. Ta je poročal o izidu volitev in poudaril, da je bila z njihovim uspehom dana zaupnica dosedanji politiki delavske

63. Virgilij Šoberl,
župan občine Koroška Bela
v letih 1933—1936

večine in izrazil prepričanje, da bo to zaupanje ohranjeno tudi še nadalje. Po zaprisegi in prevzemu poslov je bila izvoljena občinska uprava. Poleg župana so prišli vanjo Franc Mohorič, Jakob Rajner, Tomaž Noč ml., Anton Gerdej in Franc Dolinar. Ko pa je bilo treba izvoliti občinskega blagajnika, sta nasprotna kluba predlagala Antona Lipovca s Svetlinove (JNS) liste. Večina je ta predlog odklonila in izvolila na to mesto Franca Dolinarja.

64. Prvi socialistični občinski odbor po šestojanuarski diktaturi

Nasprotniki so nato odklonili izvolitev svojih članov v vse ostale odbore. Zato so bili vanje izvoljeni le odborniki z večinske liste z izjemo kmeta Jožeta Muleja, ki je sprejel izvolitev v občinski kmetijski odbor.

Pri razpravi o delovnem načrtu je bilo sklenjeno, da je treba najprej opraviti najnujnejša dela, kot so popravila cest in drugih javnih naprav, s tem da bodo pri teh delih zaposleni v prvi vrsti domači brezposelni delavci.

Ob zaključku je odbornik Franc Kralj z liste JNS predlagal, naj se odpošlje banski upravi daljša resolucija, kar pa je večina odklonila. Poslali so le kratko brzojavko o prevzemu poslov in o prisegi.[11]

Smernice za delo socialistov na občini

Socialistična lista Virgilija Šoberla je imela naslednji volilni program oziroma smernice delavstva za delo v občinah:

»1. Strogo upoštevanje zakonitega delokroga občine ob čim uspešnejšem delovanju občine kot temeljne enote ljudske samouprave.

2. Dosledno, realno in ekonomično gospodarstvo, odplačevanje dolgov, povečanje donosnosti občinskega imetja, težnja, da se zmanjšajo izdatki in znižajo doklade, ki naj se pravično dele.

3. Organizacija občinskega socialnega skrbstva ob kar največji štedljivosti in učinkovitosti. Uvedba občinske socialne politike namesto dobrodelnosti.

4. Reforma občinskega urada po vzoru organizacijskega in poslovnega sistema naših sodišč kot po edini, tudi za upravna oblastva primerni, ekonomični prometni uredbi.

5. Povečanje sistematične skrbi za splošno in osnovno prosveto.

6. Javnost vsega dela na občini.«

Smernice oziroma program je zelo splošen, skop, nekje celo nejasen. Ne omenja konkretnih potreb občine, niti ne kaže neke določene politične usmeritve. To je izviralo verjetno iz dejstva, da so to bile prve občinske volitve po uvedbi šestojanuarske diktature. Zato se je program morda izogibal konfliktu z oblastmi. Tak program ni bil naperjen proti obstoječemu političnemu stanju. Prirejen je bil tako, da je rabil tudi za predvolilno akcijo na Jesenicah in na Koroški Beli, lahko pa tudi v katerikoli drugi občini. Tak program ni odpiral volivcem neke širše perspektive.

Prva seja kluba občinskih odbornikov, izvoljenih na socialistični listi, je bila 26. januarja 1934. Za predsednika je bil izvoljen Franc Mohorič, za zapisnikarja pa Franc Dolinar. Klub je imel v letu 1934 osem, v letu 1935 devet in v letu 1936 do avgusta pet rednih sej. Dve razširjeni seji lahko štejemo za ožje politične sestanke, ker so bili na njih navzoči tudi drugi delavski funkcionarji, ki niso bili člani kluba.[10]

Delo socialistične uprave na občini

Delo večine na občini je potekalo tako, da so celotni dnevni red, ki je bil predviden za sejo občinskega odbora, najprej obdelali na seji kluba občinskih odbornikov. Stališča, ki so jih zavzeli, so morali člani na občinski seji obvezno zastopati. Na ta način je bila opozicija primorana, da je samo spremljala in kontrolirala delo, predvsem pa seveda kritizirala delo večine. V začetku se je pogosto dogajalo, da se nekateri sklepi kluba na občinski seji niso uveljavljali, oziroma se postopek ni ujemal s sklepi. Do tega je prišlo zato, ker je župan kdaj kako zadevo pozabil ali ker na občinski seji nihče ni predlagal sklepa, ki je bil sprejet v klubu. Na klubskih sejah so te pojave kritizirali. Sklenili so tudi, da naj v bodoče na občinskih sejah klubske sklepe podajajo predsedniki odsekov.

Poleg občinskega odbora je bila še občinska uprava, za posamezna delovna področja pa so bili pristojni odseki: gradbeni (predsednik Ivan Jenko), socialni (Anton Gerdej), cestni (Franc Mohorič), vodovodni (Šoberl) in finančni (Franc Dolinar). Na šoli je avtomatično že po županski funkciji pripadala županu tudi funkcija predsednika krajevnega šolskega odbora. Delo v klubu je bilo ves čas mandatne dobe teh odbornikov živo in na njegovih sejah so obravnavali vso problematiko

občine, kakor jo je pač videl takratni občinski odbor. V klubu je med odborniki večkrat prihajalo do kritike in očitkov o nepravilnostih posameznih klubskih članov.

Ti pojavi nam kažejo, da klub večina ni bil homogen, da pa je delo, ki ga je opravil, le kazalo na prizadevanje za napredek občine, čeprav ne vedno uspešno.

V svoji mandatni dobi je ta občinski odbor opravil naslednja dela:

Po ugotovitvi, da takratni izviri vodovoda ne dajejo dovolj vode (2,4 l na sekundo) in je ogrožena preskrba občanov z vodo, je občina zajela nove izvire, tako da se je povečala zmogljivost na 4 l na sekundo.[11]

Občinski vodovod so začeli graditi leta 1930, ko je vodil občinsko upravo Martin Noč (Stanej). Podaljšali so vodovod na Savo ter uredili del tamkajšnje kanalizacije. Zaradi pomanjkanja šolskih prostorov je odbor začel z akcijo za prizidek k stari šoli. V ta namen se je pogajal in tudi kupil zemljišče ob šoli, ki je bilo last Mihaela Svetine. Načrte za prizidek bi bila morala napraviti banska uprava. Čeprav je obljubila, da bodo načrti izgotovljeni do avgusta 1936, tega ni storila. Tako ta odbor ni mogel napraviti drugega kot to, da je ustanovil poseben sklad za prizidek k šoli. Iz ostanka proračunskega leta 1934/35 je vložil v ta sklad 122.285 din.

V tem času je občina napeljala vodovod v šolo na Javorniškem Rovtu. Uredila je nekaj občinskih poti, na nekaterih krajih pa uredila javno razsvetljavo.

Občinski odbor je imel v programu tudi gradnjo občinskega doma in je v ta namen že tudi vložil v sklad 20.000 din.

Posebno skrb je posvetil regulaciji Save in gradnji mostu čeznjo. Pri tem si je prizadeval tako pri banski upravi kot pri okrajnem odboru za javna dela, da bi občina dobila sredstva za izvedbo teh del. Na klubski seji dne 12. novembra 1934 je bilo sklenjeno, da mora občinski zastopnik (Franc Mohorič, namestnik Virgil Šoberl) v banovinskem odboru za javna dela zagovarjati program dela v občini, posebno pa gradnjo mostu čez Savo in regulacijo njene struge, popravilo banovinske ceste od Trevna do Save ter popravilo državne ceste pri Udičarju.

Vseh teh del občinski odbor ni mogel izvesti, ker niti srez niti banovina nista pomagala s sredstvi. Izvedeno je bilo samo delno zavarovanje levega brega Save pri Borovljah. Za to delo je občina le uspela dobiti nekaj sredstev. Banska uprava je dala 60.000 din, bednostni sklad 8000 din in 5000 kg pšenice. S temi deli so bile vsaj deloma zavarovane ob levem bregu stoječe hiše, predvsem pa dragoceno zemljišče ob spodnjem delu Borovelj. V poslovni dobi tega občinskega odbora je bilo zgrajenih v občini 63 malih stanovanjskih hiš in 74 prizidkov. Omeniti je treba, da občina ni imela regulacijskega načrta niti svojega strokovnjaka za komunalno gradnjo. Zato ni nič čudnega, da se je ta stanovanjska gradnja, ki se je začela že pod županom Nočem in se je sedaj intenzivno nadaljevala, izvajala nesmotrno in nenačrtno. Na lepem Lorenčevem

travniku, na Konjičevi njivi na Borovljah in na polju v spodnjih Borovljah proti potoku Javorniku so hiše rastle skoro tako, kakor je vsak posameznik želel ali mu je lastnik odmeril zemljo. Že v začetku bi se bil moral naznačiti vsaj parcelacijski načrt z določitvijo poti. Posledice te nenačrtnosti so se kmalu pokazale, ko je občina začela v teh naseljih reševati probleme poti, ki so bile preozke, skrivenčene ali so vodile v slepo ulico.

V tem času socialisti niso imeli nobenega »svojega« uslužbenca na občini. Mladi tajnik je bil sprejet v službo oktobra 1935 in je bil pod vplivom klerikalcev. Občinski sluga, ki je bil hkrati tudi oglednik mesa, je po gostilnah blatil občinsko upravo in ji celo grozil. Čudno, da socialistični občinski odborniki v vsem tem času niso uspeli dobiti na občino kakega uslužbenca z naprednejšimi nazori, ki bi bil podpiral progresivna stremljenja občinskega odbora.

Šolski upravitelj Smolik, ki je bil pod popolnim vplivom svoje žene, skrajne tercijalke, je vodil delo v šoli po svoje, posebno zato, ker so bile seje šolskega odbora v prvem času zelo redke.

Glede na politično plat dela občinske uprave so se tu in tam kazale negativne politične tendence.

Pred volitvami v senat je bila sklicana 1. februarja 1935 posebna klubska seja. Večina je bila zadržana, tako da se je je udeležilo le pet odbornikov. Ti so sklenili, da se župan *pod nobenim pogojem ne sme udeležiti* volitev v senat. (Del senatorjev je namreč imenoval kralj, del pa so volili župani in banski svetniki). Več odbornikov, ki niso mogli na sejo, je dalo *pismeno izjavo*, da so proti županovi udeležbi na teh volitvah. Kandidati za senat so bili iz režimskih vrst.

Da bi zbrali čimveč županov za te volitve, je županska zveza dan prej sklicala sestanek vseh županov zaradi razgovora o občinskih zadevah. Klub je sklenil, naj gre na ta sestanek poleg župana še en odbornik.[11] Vendar pa tako zelo poudarjeni sklep in pismene izjave kažejo na to, da je bil župan bolj gospodarski kot politični človek.

IV.

Stanje pred občinskimi volitvami 6. decembra 1936, priprave in zmaga na volitvah in bes nasprotnikov zaradi poraza

5. *Splošne politične razmere pred občinskimi volitvami leta 1936*

Preden osvetlimo priprave in potek občinskih volitev, ki so bile leta 1936 na Koroški Beli, se nam zdi potrebno, da vsaj bežno orišemo stanje in nekatera važnejša dogajanja pred volitvami, ki so dala volitvam svoj pečat.

Po petomajskih parlamentarnih volitvah leta 1935 je Jeftićev režim zamenjala 24. junija 1935 Stojadinovićeva — dr. Koroščeva vlada. Ta ni izpolnila dane obljube, da bo razpisala tajne volitve v parlament in v občinske odbore. Rajši se je naslonila na poslance, izvoljene na listi

JNS, in na občinske odbore, ki so bili izvoljeni poleti leta 1933, ko je vladala v Jugoslaviji diktatorska vlada dr. Milana Srskića.

Po spremembi režima se tudi stanje v jeseniški železarni ni spremenilo. Kranjska industrijska družba je kršila določila kolektivne pogodbe, samovoljno spreminjala mezdne pogoje in akorde, ni upoštevala intervencij delavskih zaupnikov, na njihove pritožbe ni odgovarjala, dosledno je odklanjala sprejem delavcev iz socialističnih družin in zavedne delavce postavljala na slabša delovna mesta. Vodstva sindikalnih organizacij niso imela prave volje do ostrejših akcij proti podjetju. Mlajši tovariši v SMRJ — tako imenovana opozicija — so zahtevali odločnejši boj za pravice delavstva. Zaradi takih razmer je 12. julija 1935 izbruhnila splošna stavka na Javorniku, 15. julija pa tudi v obratih na Jesenicah, ki jo je vodila opozicija. Šele pozneje so se ji pridružila tudi sindikalna vodstva. Med stavko so delavci zasedli tovarno in ostali v njej do konca. Po sedmih dneh je bila stavka v glavnem uspešno končana. Največji uspeh te stavke je bil v ustvarjeni medsebojni solidarnosti in enotnosti v boju proti skupnemu sovražniku ne glede na različne ideološke nazore.

Medtem pa, ko je med delavskimi množicami naraščala enotnost, so nekateri vodilni funkcionarji strokovnih organizacij nasprotovali tako večji borbeni aktivnosti kakor tudi graditvi enotnosti.

Tako stanje je bilo tudi v SMRJ. Vsi poskusi, da bi prišlo do notranje pomiritve med vodstvom in opozicijo, so propadli. Spor se je tako zaostril, da smo morali pri volitvah delavskih obratnih zaupnikov za leto 1936 postaviti svojo listo, katere nosilec sem bil jaz. Ta je dobila največ glasov. S tem smo levičarji dobili legitimacijo in potrditev, da nas delavstvo podpira. Po teh volitvah smo levičarji prevzeli na občnem zboru tudi vodstvo v podružnici SMRJ na Jesenicah, jaz pa sem postal njen predsednik.

Te spremembe v SMRJ so dobile svoj odmev tudi v ostalih sindikalnih organizacijah. Na našo pobudo je bil ustanovljen skupen organ vseh treh strokovnih organizacij, imenovan MAO (medsebojni akcijski odbor). Ta odbor je izdelal enoten akcijski program, vložil pri podjetju svoje zahteve, začel je organizirati skupno proslavo prvega maja in prirejal skupna javna delavska zborovanja. Organizirali smo veliko proslavo ob 30-letnici naše sindikalne organizacije, ki so se je udeležili delavci iz vse Slovenije. Organizirali in vodili smo stavko stavbincev na Jesenicah, ki so jo s silo zadušili.

Med KID in JRZ je prišlo do sporazuma in na Jesenicah je bil leta 1936 ustanovljen policijski komisariat. Njegova glavna naloga je bila boj proti komunistom in drugim naprednim delavcem. Tovarna je dala komisariatu na razpolago prostore, opremo, denar in druga sredstva. KID je organizirala posebno obveščevalno službo, katere podatke je uporabljala tudi policija.

Centralna uprava SMRJ v Beogradu nam je dala nalog, da izstopimo iz MAO in umaknemo zahteve, ki jih je ta vložil pri podjetju.

Upravni odbor podružnice SMRJ je zahteve odklonil. S tem pa je prišlo do spora med nami in centralno upravo SMRJ v Beogradu. Zaradi tega je ta v decembru razrešila upravna odbora jeseniške in javorniške podružnice.

KID je v tem letu uspela na banski upravi, da je znižala število delavskih obratnih zaupnikov od 31 na 16.

Podjetje je zaostrovalo odnose do delavskih organizacij in do njihovih funkcionarjev, zlasti levičarjev, razreševalo nekatere naše delavske zaupnike in jih odpuščalo iz tovarne. V takih okoliščinah je ob koncu leta 1936 odpovedalo kolektivno pogodbo.

Določen vpliv na takratno razpoloženje na Jesenicah in Koroški Beli so imeli razvoj in uspehi ljudske fronte v Franciji kakor tudi začetek španske državljanske vojske, kamor je odšlo nekaj naših tovarišev. Mnogim pa se ni posrečilo priti tja.

V tem obdobju sta narasla številčna in organizacijska moč ter vpliv Partije. Ta je podpirala progresivne akcije in se vsestransko prizadevala ustvariti široko ljudsko fronto za boj proti fašističnemu režimu, za priznanje političnih svoboščin in demokratizacijo družbenih odnosov.

V takih notranjih razmerah in v takem splošnem vzdušju smo se začeli pripravljati na občinske volitve, ki so bile v občini Jesenice dne 25. oktobra, na Koroški Beli pa dne 6. decembra 1936. leta.

2. *Razpust občinskega odbora*

Razumljivo je, da je bilo režimu JRZ še prav posebno do tega, da si osvoji občino Koroška Bela, to doslej nezavzetno delavsko trdnjavo. Poleg raznih ukrepov pritiska in groženj je bilo potrebno še kaj najti, kar naj bi prepričalo občane, da socialisti ne znajo gospodariti, da se s položajem na občini osebno okoriščajo. S tem so hoteli odvrniti volivce od kandidatne liste, na kateri bi kandidirali socialisti.

V ta namen je banska uprava odredila revizijo občinske uprave, ki je trajala od 25. avgusta do 5. septembra 1936. Osemnajstega septembra je podban dr. Majcen že izdal odločbo, s katero je razrešil 4 člane občinske uprave in 6 občinskih odbornikov.[12] V utemeljitvi je očital županu Šoberlu, da je predložil v izplačilo ponarejen račun in vidiral ponarejeno mezdno polo, da je Franc Mohorič napisal neko pobotnico za 640 din, ki jo je podpisal nekdo drug, ne pa tisti, na katerega se je glasila. Franc Dolinar je bil razrešen zato, ker je ponarejeno mezdno polo za 3433 din vedoma priključil občinskemu obračunu. Tomažu Noču je očital, da je predložil ponarejeno mezdno polo, Ivan Jenko je bil razrešen zato, ker je baje utajil 6.130 din šolskega denarja. Ostali odborniki pa so bili razrešeni, ker so za občino opravljali razne storitve s prevozi in dobavami. Večina očitanih prekrškov je bila posledica primitivnega poslovanja, ne pa osebnega okoriščanja. Tako je npr. napravil Noč novo mezdno polo, ker je bila originalna preveč zamazana in raztrgana. Da bi dokazali poneverbo, so nekatere delavce, ki so jih izplačali po sporni mezdni poli, poklicali v župnišče, kjer so pod pritiskom izjavili, da mezdne liste niso podpisali, medtem ko so pozneje priznali,

da so denar v redu prejeli. Neutemeljenost očitanih prestopkov se vidi tudi v tem, da so bili pri sodni razpravi pred Stolom sedmorice v Zagrebu vsi odborniki oproščeni vsake krivde, le župan Šoberl je bil zaradi neplačanih 150 din na kolekih kaznovan z enim dnevom zapora in še to le pogojno za eno leto, ter na povrnitev sodnih stroškov v znesku 344 din.[13]

Kaplan Anton Duhovnik, ki je bil glavni iniciator postopka proti občinski upravi, je bil tesno povezan z občinskimi uslužbenci in dobro obveščen o vseh občinskih zadevah. Po volitvah in po sodni razpravi je odkrito povedal pravi namen revizije. Takole je rekel Tomažu Noču: »Nekaj smo morali najti, da smo lahko razrešili vso upravo, čeprav niste bili ti in ostali nič krivi.« Francu Dolinarju pa je izjavil: »Mi smo vas vsekakor nameravali razrešiti in smo to tudi storili, dasi smo vedeli, da niste goljufi.« Taisti kaplan, ki je bil stalni dopisnik jeseniškega krajevnega lista JRZ »Na mejah«, pa je 1. oktobra 1936 napisal takole:

»Občinski odbor na Koroški Beli je g. ban razpustil zaradi nerednosti in poneverb v občinskem gospodarstvu. Dosedanja uprava občine je bila vsa v rokah marksistov. Zopet se je izkazalo, da takim ljudem javnih blagajn zaupati ne smemo in ne moremo. Novo začasno upravo bo vodil do pribodnjih volitev krščanski socialist g. Erlah (Janez — op. pisca), katerega iskreno poštenost in smisel za občo blaginjo še vsi poznamo iz časov njegovega nekdanjega županovanja.«

V naslednji številki »Na mejah« je bil objavljen popravek k članku z dne 1. oktobra, v katerem nekateri razrešeni odborniki pojasnjujejo neutemeljene ugotovitve pri reviziji. Ker bi bil ta popravek utegnil oslabiti učinek revizije, je uredništvo pripisalo k popravku pripombo:

»Čitatelji naj primerjajo popravek z dekretom kraljevske banske uprave.«

Kot smo videli, se razrešitveni dekret celo pred njihovim sodiščem ni mogel uveljaviti. Značilno za odločbo banske uprave o razrešitvi občinskih odbornikov je tudi to, da sta bila med devetimi razrešenimi dva odbornika, ki nista pripadala večini na občini. Eden je bil nekdanji klerikalni župan in njihov odbornik kmet Jožef Mulej s Potokov, drugi pa odbornik z liste JNS Anton Lipovec, kmet s Koroške Bele. Razrešena sta bila zato, ker sta za občino opravljala prevoze in dobave. Mulej je bil pač že star in zanje ni več dosti pomenil. Verjetno so hoteli s tem ustvariti med občani vtis, da je bil postopek oblasti res nepristranski.

3. *Priprave na volitve*

Na klubski seji dne 12. maja 1936, ko socialistični odborniki še slutili niso, kaj jim pripravljata JRZ in banska uprava, so govorili o bodočih občinskih volitvah in o pripravah zanje. Izvolili so pripravljalni odbor, v katerega so prišli Franc Mohorič kot predsednik, Franc Dolinar kot blagajnik ter člani Anton Noč, Martin Jeram in Janez Mur. Sklenili so tudi, da bodo sklicali v začetku julija sestanke, na katerih naj bi člani občinske uprave poročali o svojem delu v mandatni dobi. Dvanajstega julija je bila sklicana širša klubska seja, na katero so bili

povabljeni poleg odbornikov še razni zastopniki: za SMRJ Alojzij Žnidar in Jože Pristov, za »Enakost« Rudolf Vehar, za splošno gospodarsko zadrugo Borovlje Peter Kejžar in za splošno gospodarsko zadrugo Koroška Bela Leopold Kovačič. Te seje se je udeležilo tudi več volivcev, tako da je bil to bolj politični sestanek kot pa klubska seja. Obravnavali so dosedanje delo, bodoče naloge in volitev v pripravljalni in volilni odbor. K debati sva se oglasila tudi jaz in Ignacij Kralj ter sva kritično obravnavala delo občinske uprave in ji očitala, da odborniki doslej volivcem niso poročali o svojem delu. Viktor Stražišar je menil, da je bilo delo sicer dobro, le odseki bi bili morali bolje delovati in biti med seboj bolj povezani, da bi se tako tudi mlajši in neizkušeni odborniki bolje izvežbali.

Po tej debati je bil izvoljen pripravljalni odbor, ki naj bi se po razpisu volitev preosnoval v volilni odbor. V pripravljalni odbor smo bili izvoljeni Ignacij Kralj, Ciril Grintov, Rudolf Brelih, Jakob Gričar, Pavel Štravs, Lovro Albreht, Janko Noč, Anton Rekar, Jože Lukič in jaz.

Ta odbor je bil bistveno drugačen od tistega, ki je bil izvoljen 12. maja, saj so prišli vanj skoro v celoti mlajši tovariši, levičarji, med njimi tudi trije organizirani komunisti.

Izvolitev novega, v bistvu popolnoma drugačnega odbora nam odkriva težnjo po široki enotnosti delavskih množic. Pobudniki tega so nedvomno bile Partija in mlajše sile, ki so se že krepko uveljavile v kulturni in sindikalni organizaciji. Prvi in drugi pripravljalni odbor sta pomenila v bistvu tudi dve različni politični taktiki, še več, dve politični liniji. To ugotovitev nam potrjuje tudi zapisnik o skupni seji kluba socialističnih občinskih odbornikov in pripravljalnega odbora, ki je bila 26. julija pri Konjiču na Javorniku. Od kluba občinskih odbornikov je bilo navzočih sedem (Mohorič, Tomaž Noč, Anton Noč, J. Štravs, I. Jenko in Franc Dolinar), od pripravljalnega odbora pa šest članov (Ignacij Kralj, Rudolf Brelih, Ciril Grintov, Lovro Albreht, J. Lukič in jaz). Na seji je bilo govora o tem, kako in s kom naj bi šli na volitve. Nato je bil izvoljen izvršilni odbor pripravljalnega odbora. Na dnevnem redu te seje je bila tudi točka: sestava programa za bodoče občinsko delovanje. Razprava s te seje je deloma in skopo ohranjena v zapisniku kluba. Ta zapisnik nam nudi le medlo sliko razprave, vendar pa tolikšno, da si lahko ustvarimo podobo o tem, kakšna gledanja so se pojavljala v socialističnih vrstah ob teh volitvah. Kralj in jaz sva poročala, da na zadnji seji niso bili storjeni nikaki sklepi. Nadalje smo razpravljali o tem, kako bi šli na volitve. Mnenja so bila deljena. Člani kluba so se zavzemali za samostojen nastop, medtem ko so bili člani pripravljalnega odbora za skupen nastop z naprednimi demokratičnimi skupinami. V živahno razpravo so posegli vsi člani kluba. Ti so zagovarjali svoje stališče, češ da ne zaupajo v odkritosrčnost ljudi v nasprotnih skupinah in se zato boje razočaranja, ako bi se zvezali z njimi. Vendar se je pa treba prizadevati z vsemi silami za to, da pridobimo male kmete in ostalo delavstvo kakor tudi male obrtnike, ki danes še niso opredeljeni in pri vsakokratnih volitvah podpirajo vladajoči režim. Pri zagrizenih pristaših iz raznih skupin pa ni upanja, da bi bilo

kaj uspeha, čeprav bi začasno pristali na naš program. Nato je Kralj, član pripravljalnega odbora, pojasnil najprej pomen občinskih volitev. Zavzemal se je za program, s katerim naj se povabijo vsi napredno misleči v naše vrste in tem naj se tudi prizna primerno zastopstvo, ako pristanejo na program.

Enako tezo sem zagovarjal tudi jaz in prikazal uspeh skupnega nastopa vseh naprednih sil v Franciji in Španiji. »Podobno bo treba začeti tudi pri nas, kajti edino po tej poti sta danes mogoča napredek in svoboda.« Ker po dolgotrajni vsestranski debati ni prišlo do soglasja, so glasovali o posameznih predlogih. Za Dolinarjev predlog, da nastopimo v naši občini na volitvah s samostojno listo in povabimo vse socialno misleče, naj sprejmejo program, ki ga bo izdelal ožji odbor, in glasujejo za našo listo, je glasovalo 6 odbornikov. Za moj predlog, da bi se pri volitvah združili z vsemi naprednimi demokratičnimi elementi v občini, je glasovalo 5 članov. Dva člana pa, ki sta bila sicer od začetka seje prisotna, sta morala še pred glasovanjem oditi v službo.

Na koncu te seje je bilo na Mohoričev predlog sklenjeno, da se pripravljalni odbor razširi z vsemi člani kluba občinskih odbornikov ter da se izvoli izvršni odbor. Vanj so prišli Franc Mohorič, Anton Noč, Franc Dolinar, Ignacij Kralj in Jože Lukič, jaz pa *kot ekspert samo s posvetovalnim glasom.* Na naslednji širši klubski seji, ki je bila 2. avgusta 1936, so občinski odborniki obširno poročali o delu občinskega odbora, Mohorič pa o tem, da so na zadnji seji pripravljalni odbor razširili in izvolili izvršilni odbor. Dr. Ivo Štempihar, ki je bil navzoč na tej seji, je omenil, da posnema iz te razprave, da vladajo v tej občini še ozke razmere in prav lokalno gledanje. Poudaril je potrebo po enotnem nastopu z opozicijo proti režimu. Kralj je izjavil k Mohoričevemu poročilu, da se ne strinja s sestavo ožjega (izvršilnega) odbora, ker v njem ni razmerja 3:3, to je tri mesta za občinske odbornike in tri za levičarje.

Razprave in sklepi zadnjih klubovih sej jasno kažejo sliko medsebojnih odnosov. Očitno so bila prizadevanja prejšnjih odbornikov usmerjena v to, da naj ostanejo volitve le ozka lokalna zadeva, da se pri volitvah orientirajo le na ožji krog volivcev ter da ponovno zasedejo mesta v občini. Zato so ovirali mlajše, naprednejše sile, ki so se ob izkušnjah, pridobljenih v splošni stavki in v medstrokovnem akcijskem odboru, prizadevale ustvariti široko, demokratično ljudsko fronto. Zato tak odpor proti skupnemu nastopu, zato tudi žongliranje s pripravljalnim odborom.

K poslabšanju teh nesoglasij pa je poleg načelnih razlik pripomogla tudi nestrpnost nas mlajših, ki je pogosto prešla v ostre osebne spore in medsebojno obračunavanje. Pri tem je zlasti močno izstopal Kralj. To je bil tudi delno vzrok, da pozneje ni postal nosilec naše liste, ker so temu močno nasprotovali zlasti stari odborniki in tisti tovariši, ki so stali za njimi.

Te razprtije sta nenadoma presekala revizija in odlok o razpustu občinske uprave. S tem so bili neposredno prizadeti prav občinski odborniki, ki so sedaj spremenili svoje stališče.

Ko gledamo danes nazaj v te razmere, se nam nujno vsiljuje vprašanje, ali bi bila zmagala naša lista, ko ne bi bilo revizije in odločbe o razrešitvi. V tem primeru bi bila notranja nasprotja ostala in bi se bila pri sestavi volilnega programa in kandidatne liste verjetno še zaostrila. Z dekretom banske uprave pa je notranje nezdravo vzdušje prenehalo, široki razgibanosti v naših vrstah in skrajnim prizadevanjem se je pridružila še osebna prizadetost razrešenih odbornikov, ki zaradi očitanih prestopkov niso mogli kandidirati.

Te volitve niso bile samo lokalna zadeva, marveč so bile, kot je izjavil tudi sam dr. Korošec, politične volitve, barometer moči posameznih političnih skupin.

To je bil tudi globlji smisel naših prizadevanj, namreč da se ustvari široka demokratična fronta proti fašizaciji države. Na Jesenicah se je posrečilo sestaviti enotno listo z nosilcem dr. Alešem Stanovnikom.

Jeseniške izkušnje so nas opozorile, da bo borba huda in da se je treba nanjo vsestransko pripraviti. Na našo pobudo ter po sklepu pripravljalnega odbora smo se pogajali z nacionalisti in krščanskimi socialisti na Koroški Beli, da bi ustvarili skupno fronto in sestavili enotno kandidatno listo.

4. *Naša prizadevanja za enotno listo vseh naprednih sil.*

V imenu pripravljalnega odbora sva se pogajala Kralj in jaz. Ker so tako na eno kot na drugo skupino pritiskali oblast, farovž in podjetje, so pogajanja propadla, čeprav so bili v njunih vrstah, zlasti pri nacionalistih, mlajši, napredni ljudje, ki so zagovarjali skupen nastop proti JRZ. Nacionalistom ni bilo všeč ime kandidatne liste »Lista slovenskega delovnega ljudstva«. Zahtevali so večje število mandatov, kot jim je pritikalo po številu njihovih pristašev, in naposled jim tudi ni bilo všeč, da bi na skupni listi kandidirala tudi Kralj in jaz. Krščanski socialisti pa so odklonili skupen nastop s pretvezo, da zato ne grejo z nami, ker smo se razgovarjali z nacionalisti. Napredne sile v obeh skupinah so bile še preslabe, zlasti pa ni bilo med njimi močnejših tovarišev, ki bi jih vodili v teh prizadevanjih.

Neuspeh pogajanj smo morali volivcem pojasniti, ker smo bili globoko prepričani, da je naša pot do zmage le v skupni fronti vseh naprednih ljudi. Zato smo v svojem 6. volilnem letaku volivcem povedali, zakaj naša prizadevanja za skupno listo niso uspela. Zaradi svoje pomembnosti navajam ta letak v celoti:

»Delavci, kmetje, obrtniki, nameščenci, marksisti, resnično narodni in napredni občani, pošteni krščanski možje!

Zaradi polnega upoštevanja naše zavesti težkih časov, v katerih živi delovno ljudstvo občine in okraja in v katerih doživlja prebivalstvo vedno večje družbene in gospodarske nevšečnosti, smo volivci liste slovenskega delovnega ljudstva hoteli, da bodi ta lista izraz skupnosti, vseh pošteno mislečih volivcev v občini, ki so za program splošnega socialnega napredka občine in prebivalstva ter ljudskega gospodarstva

v državi. Toda to namero so nam onemogočili odgovorni predstavniki onih, ki si nadevajo značaj nacionalistov in onih, ki se štejejo med krščanske socialiste na Koroški Beli.

»Nacionalisti« so odklonili sodelovanje z utemeljitvijo, ker jim ni bilo všeč i m e naše liste kot preveč na globoko zajemajoča misel in ker jih gotovo preveč spominja na njihovo dvomljivo zvestobo proti slovenski ljudski misli. Mi priznavamo namreč »slovensko vprašanje« kar pomeni, da postavljamo zahtevo po taki ureditvi države, da bomo Slovenci kot samostojen narod na svojih tleh sami gospodarili in po lastnem preudarku urejali razmerja do drugih narodov v soseščini tako, da bo tudi za nas najboljše. »Nacionalistom« se je tudi zdelo, da imajo pravico na večje število mandatov na listi, kakor jim pritiče po številu njihovih volivcev, kakor tudi, da imajo pravico, da oni izbirajo tiste, ki jim smejo zaupati naši volivci.

Krščanski socialisti na Koroški Beli so pa utemeljili odklonitev sodelovanja s tem, da ne bi smeli ponuditi sodelovanja tudi »nacionalistom«, in so se kar na slepo upregli v politični voz JRZ, v voz stranke, ki v naših očeh samo v še poostreni meri izvršuje vse ono, kar je v zakonih njene strankarske diktature zgradila JNS za sebe. Samo eno prednost ima uprega v voz JRZ za posameznike izmed krščanskih socialistov (ne za njihovo gibanje, ki ga skuša razbiti z »Združenimi delavci«), namreč to, da je politično podpiranje JRZ ta hip, dokler še vlada JRZ, najbolj komodna stvar na svetu.

Misleči krščanski socialisti bodo pa — o tem smo vsi prepričani — računali z resnico, da so voditelji JRZ kaj hitro zatajili vse obljube, ki so jih trosili, ko so bili še v vrstah slovenske opozicije in ko so se šli nekateri tudi »pregnance«. Le-tem krščanskim socialistom pač ne bo všeč igra ostalih, ki se ženijo s tako stranko. Mi razumemo sicer tudi one, ker vemo, da je lažje stati ob vladujoči JRZ, kakor pa se boriti proti njej in njenim prevaram, toda za ljudske koristi. Boli nas pa, da se s svojim zadržanjem ob strani JRZ borijo tudi proti lastnim tovarišem krščanskim socialistom na Jesenicah in drugod in hkrati proti osnovni črti Delavske Pravice in pravega krščanskega socializma.

Kakor pa se naša namera široke ljudske skupnosti ni posrečila, se zbirajo pod slovensko zastavo naše liste vendarle vsi, ki se tudi danes ne skrivajo in ki imajo tudi nasproti JRZ pogum povedati resnico. Vsi, ki se hočejo brez ozira na težave in žrtve boriti za samostojnost Slovenije, za avtonomno slovensko občino, za splošno tajno in proporčno volilno pravico obeh spolov v vse javne zastope v državi, za odpravo vseh socialnih in gospodarskih krivic, torej proti vsem političnim nezvestobam in klofutam, ki jih daje lastnim tovarišem in vsem volivcem vodstvo krščanskih socialistov na Koroški Beli, klevetajoč nas s »komunizmom«, ker se borimo za enotnost delovnega ljudstva, za javno poštenje in pravico. Radovedni smo, kam sebe štejejo, ko razbijajo enotnost in sami ponujajo bič kapitalizmu! — Za nas je opozicija proti taki stranki, kakor je JRZ, samo po sebi umevna zahteva časti. Pregonov naših funkcionarjev, razrešitve izvoljenih delavskih zaupnikov od dolž-

nosti (ob istočasnem skrivanju spisov in ovaditeljev!) ni mogoče pozabiti na nobenem bojnem polju.«

V našem prizadevanju za enotno listo in v samem volilnem boju smo imeli močno oporo pri tovariših z Jesenic, pri tistih, s katerimi smo skupno gradili ljudsko fronto in ki so pri občinskih volitvah na Jesenicah v oktobru že ustvarili enotno listo. Pri tem naj omenim predvsem dr. Aleša Stanovnika in dr. Iva Štempiharja, ki sta si neumorno prizadevala, da bi uresničila to enotnost.

Glavni namen JNS, JRZ in KID je bil, da iztrgajo občino Koroško Belo iz rok marksistov. Predsednik upravnega odbora KID Avgust Praprotnik[14] je konec oktobra omenil tehničnemu direktorju ing. Dostalu in Lovru Humru, da bi bilo dobro, če bi se JNS in JRZ med seboj sporazumeli.

Takoj po razrešitvi občinskega odbora so se začeli neuradni, pozneje pa uradni razgovori med pristaši JNS in JRZ. Prvi so zahtevali zastopstvo na listi v razmerju 1:1 in podžupana, drugi pa so nudili le razmerje 1:3, seveda v svojo korist. Ker se niso mogli sporazumeti in so se

65. Dr. Ivo Štempihar, odvetnik in eden redkih izobražencev, ki je tesno sodeloval s socialističnim občinskim odborom Koroška Bela

nacionalisti poleg tega še bali, da bi v primeru, če pristanejo na predlog JRZ, precejšen del njihovih pristašev volil marksiste, ki so jim bili bližji kot JRZ, so se tudi ta pogajanja razbila. JRZ pa je bila prepričana, da bo s sredstvi, ki jih ima v rokah, lahko sama zmagala.

Pri teh pogajanjih sta sodelovala za JNS Lovro Humer, za JRZ pa Avgust Kuhar. Z nami pa so se pogajali krščanska socialista Rudolf Gerdej in Valentin Smolej ter nacionalista Jože Svetlin in Vinko Praprotnik, ostalih imen se ne spominjam več.

Tako so bile pri občinskih volitvah leta 1936 na Koroški Beli tri liste: lista JRZ, lista JNS in lista Slovenskega delovnega ljudstva (SDL). Lotili smo se izdelave volilnega programa in sestave kandidatne liste.

5. *Volilni program liste SDL*

Zaradi enakih teženj in podobne družbene strukture kakor na sosednih Jesenicah, kjer so za občinske volitve že sestavili listo Slovenskega delovnega ljudstva, smo določili tudi mi skoro enak program, le da smo ga dopolnili s specifičnimi gospodarskimi in družbenimi potrebami naše občine. Obsegal je 14 točk.

Program, ki je bil natiskan v obliki letaka, nam odkriva razmere in probleme, s katerimi smo se morali takrat spoprijemati, rabi nam pa tudi za to, da nam bo jasno, zakaj je zmagala lista Slovenskega delovnega ljudstva, in da lažje razumemo delo njenih izvoljenih kandidatov v občinski upravi.

»PROGRAM

1. Smo zavedni, svobodoljubni in demokratični Slovenci. Smo po svojem prepričanju in hočemo biti pri svojem delu načelni nasprotniki jugoslovanskih unitarističnih strank itd.

2. V smislu tega našega načelnega gledišča, smo bili pripravljeni na sporazum z vsemi demokratično mislečimi skupinami, v svrho skupnega gospodarskega dela v občini. Toda strankarsko politična naziranja, ki so se trenutno pokazala za važnejša, kot delo in prospeh naše občine, so nam to zamisel onemogočila.

3. Trdno odločeni, da gradimo naprej za celokupnost naše občine, vas pozivamo, da bo mogoče občinske, gospodarske in vse javne stvari voditi le, če bomo vsi složno in pogumno nastopali za zboljšanje položaja najbolj potrebnih prebivalcev, in za nujne potrebe posameznih delov občine. To mi hočemo.

5. Trdno smo odločeni, da se bomo dosledno, vztrajno in pogumno borili za samoupravo naše slovenske občine.

6. Prepričani smo, da so javne volitve za Slovence neprimerne in da za človeško dostojanstvo ponižujoče. Vkljub temu pa nas pred njimi ni strah! Zavedamo se naše moči, ki jo bomo javno pokazali.

7. Svoboda prepričanja, govora, združevanja in zborovanja ter tajna in proporčna volilna pravica v vse javne zastope za vse svobodne moške in ženske državljane so naša načela.

8. Za delo v občini smo napravili gospodarski načrt, ki obsega za prihodnjo poslovno dobo predvsem:

a) graditev prepotrebne ubožnice (hiralnice),

b) graditev novega pokopališča,

c) izvršitev povečanja osnovne šole,

č) razširitev vodovodnega omrežja in kanalizacije,

d) ureditev občinskih potov in javne razsvetljave,

e) skrb za brezposelne in za občinske ubožce,

f) še v večji meri bomo nadaljevali s podpiranjem revnih šolarjev z nabavo brezplačnih učil in knjig, skrb za higieno in zboljšanje zdravstvenih razmer šolarjev,

g) redno vpeljavo šolskih sosvetov, kjer bodo lahko tudi roditelji delovali na izpopolnitvi našega šolstva,

h) skrb za vajence vseh strok in pažnja nad izvajanjem socialne zaščitne zakonodaje,

i) podpiranje prosvetnih, strokovnih, dobrodelnih, športnih in vzgojnih društev in organizacij.

9. Znižanje davčnih doklad, vendar nam bo v davčni politiki glavno načelo, da se davkoplačevalci sorazmerno obremenjujejo po gospodarski moči. Posredne davščine, predvsem trošarina naj ne obremenjujejo gospodarsko šibkih, temveč gospodarsko močne, t. j. predvsem kapital in luksuz.

10. Hočemo voditi gospodarstvo brez posojil. Gospodarski načrt hočemo izvajati postopno in premišljeno.

11. Dosledno se bomo borili za ohranitev in prospeh industrije v Sloveniji. Prav tako dosledno se hočemo boriti za priborjene delavske pravice in se prizadevati za njih zboljšanje.

12. Voditi moramo v borbi in delu za slovensko narodno čast, za njegovo svobodo in posebej za potrebe slovenskega delovnega ljudstva. Naša odločitev naj bo zato Slovencem vzgled in znamenje pogumnega koraka iz dosedanjih razmer.

13. Vse naloge, ki nas doletijo pri upravi občine preko okvira tega programa, hočemo reševati tako, da bo rešitev v korist našemu delovnemu ljudstvu.

14. Z vsemi močmi se bomo borili za v tem programu določene naloge.«

Iz vsebine letaka, na katerem je bil natiskan program, vidimo, da manjka četrta točka. To in še nekaj drugih stavkov je črtala cenzura. Tako je črtala v prvi točki od besede »unitarističnih« dalje vse besedilo, ki se glasi:

»in centralističnih strank kakor tudi katerihkoli jugoslovanskih fašističnih organizacij in diktatorskih stremljenj, ker obsojamo sistem in delovanje teh strank in organizacij ter njih podpornikov.«

Četrta točka tega programa, ki jo je cenzura v celoti črtala, pa se glasi:

»4. Odločno stojimo na stališču, da mora biti slovenski narod svoboden in da mora imeti popolno pravico samoodločbe v vseh političnih, gospodarskih, družbenih in kulturnih vprašanjih svoje celokupnosti. Zaradi tega priznavamo, da obstoji slovensko vprašanje in se hočemo takoj lotiti njegove rešitve. To je vprašanje, na katero mora svobodno in složno odgovoriti ves narod, ki ne potrebuje diktatorjev, varuhov in opričnikov, ampak zavednih slovenskih mož, pravice, svobode in kruha.«

V sedmi točki je bilo črtano od besede »načela« dalje:

».... ki nam ne smejo nikoli ovita s kakorkoli prikritim nasiljem«.

V točki dvanajsti pa so za besedo »razmer« črtali:

»k svojemu pravnemu ozemlju jugoslovanske državne zveze — k svobodni združeni Sloveniji«.

Iz programa se vidi, da smo pripisovali tem volitvam mnogo širši pomen preko lokalnih zadev in tudi te bi se lahko uspešno reševale le s predhodno rešitvijo širših družbenopolitičnih vprašanj. Pogram pa je imel tudi tako široko osnovo, da je v njem lahko vsak pošteno misleči volivec dobil razlog za svojo odločitev.

Volilni JRZ program pa je obsegal naslednje:

»poštenje v občinskem gospodarstvu,
pametno organizirano socialno delo,
nepristranost in uslužnost v občevanju z občani,
zaščito domače industrije in obrti,
zaščito in podporo našim kmetom,
vpliv vseh stanov na javno upravo,
urejeni gradbeni razvoj Koroške Bele in Javornika,
zmanjšanje stanovanjske stiske,
premestitev naše občine kot celega okraja v prvi draginjski razred,
pritegnitev banovine in države k socialnim napravam,
zaposlitev domačinov v obratih KID,
gradnjo mostu na Javorniku, ki nam ga ni mogel doslej priskrbeti noben napreden zastopnik v sreskem cestnem odboru, za katerega pa so naši zastopniki v tekočem letu dali na razpolago potrebne kredite,
napeljavo elektrike v Javorniški Rovt, ki je edina vas v srezu brez elektrike,
gradbo nove šole itd., itd.

Volimo listo JRZ, da bo zavladal red v naši občini, da bo zavladalo v njej poštenje in nepristranost, da bomo s tem tudi mi doprinesli svoje k notranji ureditvi države, kakor si jo zamišlja sedanja vlada. Zato, da bo konec raznih komunističnih in marksističnih šlagerjev, ki kriče o svobodi, a so sami njeni največji zatiralci, kar nam dokazuje današnji svet.«

Za izgradnjo mostu čez Savo je JRZ trdila v letakih, da so zagotovljena denarna sredstva v višini 2,300.000 din. Kako je bilo s temi obljubami in kako so branili tiste točke svojega programa, ki so se skladale s prizadevanji socialistične večine na občini, bomo videli kasneje.

Program liste JNS — ta je imela uraden naziv »Narodno-delavska gospodarska lista« — je obsegal le 4 točke in to:

»— da hočejo v občinski upravi pošteno gospodarstvo,

— da v občinski upravi nočejo politike, temveč delo v korist vseh občanov,

— da hočejo, da se občinska naročila oddajajo vsem obrtnikom, trgovcem itd.,

— da želijo, da bo imela občina dobro organizirano socialno skrbstvo za brezposelne in revne.«

6. *Sestava kandidatne liste.*

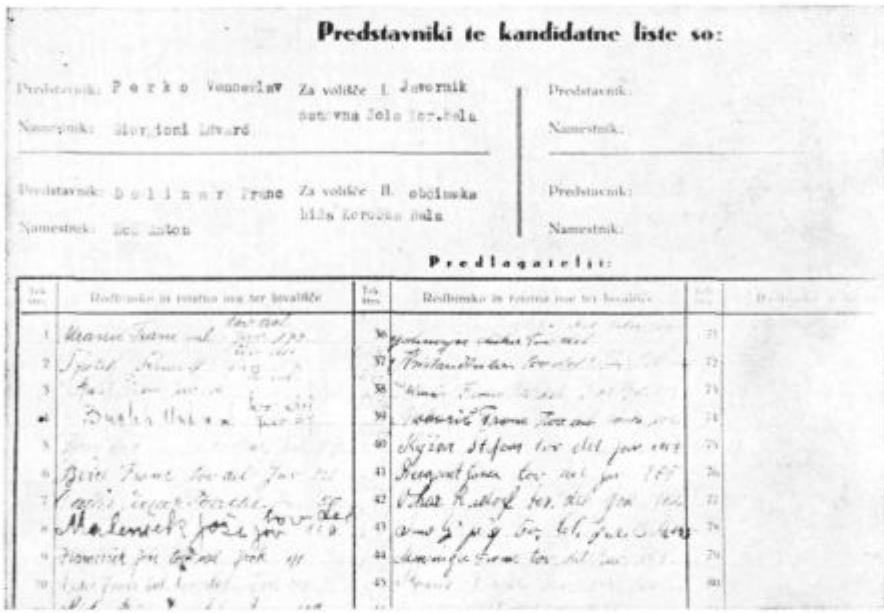
Pri sestavi kandidatne liste smo morali upoštevati obstoječe krajevne razmere, naše notranje odnose in zahtevo, da morajo biti predlagani kandidati le take osebe, katerih delo v občinski upravi bo odločno v skladu z volilnim programom. Od starih občinskih odbornikov jih je spet kandidiralo sedem za odbornike in dva za namestnika. Od celotne kandidatne liste iz leta 1933 pa je na tej listi kandidiralo 17 tovarišev od skupno 48. Med kandidati za odbornike nas je bilo sedem mlajših, ki še nismo bili v občinskem odboru in tudi nismo imeli nobenih izkušenj v delu v občinski upravi. V tem času sva bila med kandidati samo dva organizirana komunista: Edi Giorgioni in jaz. Skoro vsi novi, zlasti mlajši tovariši, ki so bili v veliki večini, so bili pristaši levice. Od starih odbornikov pa so levo smer zastopali Franc Sirc in Ludvik Benedičič. Tak sestav kandidatne liste je obetal močno večino na občini.

Težje kot sestavljanje kandidatne liste je bilo vprašanje, kdo naj bo njen nosilec. Ta je moral imeti ustrezne politične kvalifikacije, moral je poznati občinsko gospodarstvo in imeti smisel zanj. Zlasti pa je moral biti toliko poznan občanom, da so mogli presojati, ali bo ustrezal njihovim težnjam. Takrat ni prišel od starih odbornikov nihče v poštev, pri mlajših pa se je izbira ustavila pri Ignaciju Kralju in meni. Kralj je bil dolgoleten funkcionar v delavskem kulturnem društvu, najprej pri Svobodi in nato pri Enakosti ter v sindikatu. Bil je delavski zaupnik in v letih 1935 in 1936 glavni delavski zaupnik za obrate na Javorniku. Bil je dober govornik in vztrajen borec za delavske pravice. V veliki stavki 1935. leta je igral eno od vodilnih vlog tako v vodstvu stavke kot pri pogajanjih s podjetjem. Podobno pot sem imel tudi jaz za seboj. V letu 1935 in v začetku leta 1936 sem bil glavni delavski zaupnik za vse obrate KID na Jesenicah in na Javorniku ter za Elektrodno tovarno na Dobravi. Posebno poznan sem postal med stavkami železarjev leta 1935 in stavbincev leta 1936 kot iniciator in organizator ter kot predsednik MAO, kot predsednik akcijskega odbora za ljubljansko bolnico, a tudi po drugih javnih nastopih. Na sestankih pripravljalnega odbora, na katere so bili vabljeni tudi drugi naši vidnejši pristaši, so mnogo razpravljali o tem, kdo naj bo nosilec liste.

Naposled so določili mene za nosilca kandidatne liste. Mojo kandidaturo so podpisali tudi stari odborniki, medtem ko so Kraljevi kandidaturi nasprotovali.

Jaz osebno sem se branil prevzeti mesto nosilca liste in to iz dveh razlogov. Prvi je bil ta, da sem bil tedaj predsednik sindikata SMRJ železarne. To mesto sem prevzel kmalu po občnem zboru, ko smo levi-

čarji prevzeli tudi sindikalno organizacijo. Prav takrat je stal sindikat pred težkimi nalogami: od podjetja smo zahtevali boljše mezdne in delovne pogoje; tovarna je pripravljala odpoved kolektivne pogodbe; razrešeni so bili nekateri delavski zaupniki in naposled je tovarna grozila z odpustom nekaterih delavskih funkcionarjev. Moje stališče je bilo, da se bom v primeru izvolitve za župana moral odpovedati predsedniškemu mestu v sindikatu, ker sem menil, da ne bi mogel v redu opravljati dveh tako odgovornih funkcij. Zaradi tega so bili v sindikatu proti temu, da prevzamem mesto nosilca liste. Po treh sestankih o tem vprašanju na Javorniku in enem v saveznem svetu na Jesenicah je grozila nevarnost, da zaradi vprašanja, kdo naj bo nosilec liste, ne bomo mogli sestaviti kandidatne liste. Zato sem po sklepu Partije in po pristanku zaupniškega zbora SMRJ pristal in prevzel mesto nosilca.

Predstavniki te kandidatne liste so:

Predstavnik: Perko Venceslav — Za volilce I. javornik ostrovna šola Kor. Bela — Predstavnik:

Namestnik: Skvarčoni Edvard — Namestnik:

Predstavnik: Dolinar Irma — Za volilce II. občinska hiša Koroška Bela — Predstavnik:

Namestnik: [illegible] — Namestnik:

Predlagatelji:

Zap. štev.	Rodbinsko in rojstno ime ter bivališče	Zap. štev.	Rodbinsko in rojstno ime ter bivališče	Zap. štev.	Rodbinsko in rojstno ime ter bivališče
1	[illegible]	36	[illegible]	71	
2	[illegible]	37	[illegible]	72	
3	[illegible]	38	[illegible]	73	
4	[illegible]	39	[illegible]	74	
5	[illegible]	40	[illegible]	75	
6	[illegible]	41	[illegible]	76	
7	[illegible]	42	[illegible]	77	
8	[illegible]	43	[illegible]	78	
9	[illegible]	44	[illegible]	79	
10	[illegible]	45	[illegible]	80	

66. Kandidatna lista SDL s predlagatelji za občinske volitve 1936

Drugi razlog pa je bil ta, ker sem imel občutek, da zaradi nezadostnih izkušenj ne bom sposoben uspešno opravljati funkcijo župana.

Tako so bila glede teh volitev rešena naša notranja vprašanja. Sedaj pa je bila pred nami težka borba za volivce, za zmago na volitvah v občinski odbor na Koroški Beli in za načela, ki smo jih zapisali v svoj volilni program.

7. *Borba za volivce*

Oblast nam ni dovolila nobenega volilnega sestanka ali shoda, medtem ko so naši nasprotniki smeli zborovati.

Mi smo prijavili sreskemu načelstvu šest volilnih sestankov s temo: »Občinska gospodarska politika«. Kot govorniki smo bili prijavljeni Franc Dolinar, Ignac Kralj in jaz. Na našo prijavo smo dobili naslednji odgovor:

»Sresko načelstvo v Radovljici, dne 24. novembra 1936.
Št. 13221/1
Koroška Bela 119

67. Franc Dolinar, dolgoletni socialistični občinski odbornik

Gospod Dolinar Franc, tovarniški delavec

Ker je namen z gornjo vlogo prijavljenih volilnih sestankov pretresanje političnih vprašanj in vršitev politične akcije, se opozarjate: da se smejo prijavljeni volilni sestanki vršiti le v primeru, če bo sresko načelstvo najkasneje 24 ur pred časom, ko naj bi se vršili sestanki, sestanke *izrecno* dovolilo.

Če pa se to dovoljenje ne bi izdalo, morate smatrati, da so sestanki *prepovedani* in da se ne smejo vršiti (paragraf 31 zakona o društvih, shodih in posvetih).

Sreski načelnik: dr. Vrečar«

Seveda, ker nismo dobili za nobenega od pripravljenih sestankov dovoljenje, smo v smislu obvestila razumeli, da so prepovedani. Tak način onemogočanja sestankov je imel namen, sklicatelja do zadnjega obdržati v negotovosti, ali bo sestanek dovoljen ali ne, tako da ni mogel oziroma ni imel osnove, da bi kakorkoli drugače ukrepal.

Poleg tega nismo imeli nobenega časopisa razen »Ljudske pravice«, ki bi nas podpiral. JRZ je imela svoj lokalni list »Na mejah« ali, kakor smo ga mi zaradi laži, obrekovanj in napihovanj imenovali, »Jeseniško trobilo«. Nismo imeli mecenov, da bi nas bili denarno podprli.

KID je naslovila na vse zaposlene delavce pismo, v katerem je jasno odgovarjala na zahteve strokovnih organizacij, hkrati pa opozarjala delavce, naj bodo pametni, če hočejo sebi dobro. Žandarmerija je preiskovala hiše naših ljudi. Z odlokom banske uprave z dne 28. oktobra so bili razrešeni delavski zaupniki Ignacij Kralj, Jože Čelesnik in Viktor Stražišar, kar je pomenilo, da so bili ti trije sedaj brez zaščite in da jih je podjetje lahko odpustilo. To se je pozneje tudi zgodilo. Podobno kot podjetje na delavce, je pritiskal režim tudi na državne uslužbence. Direktor direkcije JDŽ Ljubljana dr. Fatur je dal na železniških postajah na Jesenicah in na Javorniku izobesiti posebno objavo, v kateri je po navodilu banske uprave grozil in zahteval, da morajo železniški uslužbenci voliti listo JRZ, in sicer:

»Jugoslovanske državne železnice — Direkcija Ljubljana

Št. 23483-I. 1936 Ljubljana, dne 22. oktobra 1936

OBJAVA ŠTEV.

Predmet: Občinske volitve

Vsem službenim edinicam!

Kr. banska uprava dravske banovine sporoča, da so pri občinskih volitvah, ki so se vršile že v tem letu, nastopili nekateri uslužbenci območja ljubljanske direkcije proti JRZ, podpirali opozicijo, za njo agitirali, celo na njenih listah kandidirali in ponekod polnoštevilno za nje glasovali.

V smislu navodil, prejetih od kr. banske uprave opozarjam podrejene uslužbence, da smatra kr. banska uprava tako postopanje kot nepravilno pojmovanje o stališču državnega uslužbenca napram sedanjemu političnemu redu v državi. Državni uslužbenec mora obstoječi politični red vedno in povsod podpirati, ne sme pa proti njemu delovati. Vsled tega se pričakuje, da se slučaji, kakor so uvodoma omenjeni, ne bodo več ponavljali.

Vsemu osebju v vednost in upoštevanje.

Direktor:
Dr. Fatur l. r.«

Nasprotna propaganda, zlasti še JRZ, je bruhala na nas žveplo in ogenj. Najbolj so napihovali ugotovitve revizijske komisije o delu prejšnje občinske uprave. Posameznim našim odbornikom so očitali in jim podtikali razne osebne nepravilnosti in okoriščanja. Da bi volivce

prestrašili pred posledicami, če bi volili našo listo, so nas označevali s komunisti, našo listo pa komunistično. Ker proti meni niso imeli drugega razloga, so mi očitali, da sem premlad, da se sicer na politiko razumem, pač pa nisem gospodar, kar je za občino važnejše. Na vso to propagando jim tudi mi nismo ostali dolžni. Volilnih sestankov sicer nismo mogli imeti kot oni, zato pa je bila močnejša naša osebna agitacija od človeka do človeka kakor tudi propaganda s tiskano besedo. Izdali smo velik tiskan plakat in tiskan letak s kandidati in volilnim

Volilci! **Občinske volitve za občino Koroška Bela, 6. decembra 1936,** bodo odločile, kdo naj vodi v bodoče našo občino. Zato smo se odločili, da [pr]omo glasovali za listo slovenskega delovnega ljudstva, katere nosilec je

PERKO VENCELJ

Naloge našega bodočega dela v občini so sledeče:

1. Gradba ubožnice (hiralnice).
2. Gradba novega pokopališča.
3. Razširitev šolskega poslopja.
4. Razširitev vodovodnega omrežja in kanalizacije.
5. Znižanje davkov. Globoreži naj se in luksus in dohodki za hranodaje.
6. Za politično in gospodarsko samostojnost Slovenije.
7. Za samoupravo slovenske občine.
8. Za ljudsko prosveto, socijalno skrbstvo i. t. d.
9. Za resnico in pravico v javnem življenju.

Boriti se bomo pa proti:

1. Ruševju slovenskega gospodarstva.
2. Izrabljanju javnih položajev na škodo splošnosti in
3. Proti politično-kulturnemu zasužnjevanju.

Vsak pošten in demokratično misleč občan bo zato glasoval za listo slovenskega delovnega ljudstva, katere nosilec je

PERKO VENCELJ

KANDIDATI: **Z njim sodelujejo:** **RAZSTRNIKI:**

68. Volilni letak liste SDL za občinske volitve leta 1936

programom. Poleg tega smo razmnožili dvanajst raznih letakov in jih mimo cenzure delili med volivce. V teh letakih smo razlagali naša načela in program ter razmere delavstva. Osebno je naša propaganda omenjala le nosilca Erlaha zaradi njegove preteklosti in župnika ter kaplana Duhovnika kot organizatorja stavkokazov za zlom stavke stavbincev v tem letu.

Poleg tega smo razmnožili za vsakega volivca posebno vabilo, ki je imelo na naslovni strani naziv liste, volišče, na katerem bo volivec volil in številko, pod katero je vpisan v volilni imenik. Na drugi strani pa so bili navedeni kandidati in naš volilni program.

Propagandni material smo pisali v dr. Štempiharjevi pisarni, razmnoževala pa ga je njegova žena Mira.

Za dan volitev smo imeli pripravljen širok krog agitatorjev, ki so vplivali na kolebajoče volivce, da so šli volit. Že prej smo na podlagi volilnih imenikov (še ne dokončnih) klasificirali volivce po njihovi politični pripadnosti in tako točno vedeli, kje so rezerve glasov za našo listo.

Analiza o pripadnosti volivcev nam je dala naslednjo sliko:

Po volilnem imeniku I za Javornik je bilo vpisanih 761 volivcev. Od teh smo zanesljivo računali na 241 volivcev za našo listo, 70 pa je bilo manj zanesljivih. Po volilnem imeniku II za Koroško Belo je bilo 327 volivcev. Od teh smo računali na 90 zanesljivih in na 20 manj zanesljivih glasov. Tako smo od skupnega števila volivcev 1088 z gotovostjo računali na 331 glasov, medtem ko je bilo 90 volivcev negotovih. Tem smo posvetili posebno skrb. Skupno smo računali na 421 volivcev, ki naj bi glasovali za nas.

Računati smo morali tudi z drugimi težavami, npr. da nam bo že pri predložitvi kandidatne liste kdo od predlagateljev ali od kandidatov pod pritiskom odpovedal. Zato smo si pripravili potrebno rezervo s predhodno urejenimi formalnostmi. Tako smo namesto 50 zahtevanih predlagateljev imeli kar 14 več, to je 64 predlagateljev. Za kandidate pa smo imeli 4 tovariše za rezervo. To nam je prišlo prav, ker sta 2 kandidata za namestnike občinskih odbornikov tik pred vložitvijo odpovedala kandidaturo. Vendar sta potem oba volila našo listo.

8. *Potek in izid volitev*

Volilni odbor, ki je sedaj vodil predvolilno kampanjo, so sestavljali naslednji tovariši: Ignacij Kralj, Edi Giorgioni, Virgil Šoberl, Franc Mohorič, Franc Dolinar, Tomaž Noč, Anton Noč, Jakob Rajner, Franc Sirc in jaz. Za predstavnike liste so bili določeni: za volišče I na Javorniku jaz in kot namestnik Edvard Giorgioni, za volišče II na Koroški Beli Franc Dolinar in kot namestnik Anton Noč. Predsednik volilne komisije na volišču I je bil Avgust Kuhar, zaupnik JRZ na Jesenicah in urednik »Tovarniškega vestnika«, predsednik volilne komisije za volišče II pa je bil Jakob Gospodarič, funkcionar JRZ in učitelj na Jesenicah.

Da bi bila naša centralna volilna pisarna o poteku volitev na tekočem, smo predstavniki liste na posebne formularje sproti beležili, kdo in koga je volil, njegovo številko v volilnem imeniku kakor tudi zaporedno številko in čas, ko je volil. Ko je bil formular poln, ga je eden od naših volivcev odnesel v volilno pisarno. Tako so tam vedeli, katere volivce, ki še niso prišli volit, je treba pridobiti.

Ob 9. uri nam je predsednik volilne komisije Avgust Kuhar prepovedal pošiljati podatke o poteku volitev. Proti temu sem protestiral in mu očital, da predstavnikom JRZ to dopušča. Mi smo pa poročila kljub temu pošiljali, a nam s silo tega ni preprečil.

Potek volitev je bil zelo dramatičen, zlasti proti koncu. Do devete ure zjutraj je vodila lista JRZ, od 9. do 11. pa naša. Po enajsti uri pa do pol petih popoldne je prišla za nekaj glasov v vodstvo Erlahova lista, toda le v skupnem rezultatu, medtem ko smo na volišču Javornik

od 8.30 do konca vodili mi. Tako smo imeli na tem volišču ob zaključku 103 glasove več kot Erlahova lista. Na volišču Koroška Bela pa je vodila ta lista in imela ob koncu 74 glasov več kot mi.

Tak potek volitev je silil obe glavni stranki, da se borita za vsakega volivca posebej. Ker je bil deževen in mrzel dan, smo starejše in bolne volivce privažali na volišče. Nekaj naših pripadnikov je podleglo pritisku JRZ in podjetju ter volilo Erlaha, medtem ko so mlajši pripadniki nacionalistov začeli voliti našo listo. Kaplan Duhovnik je s svojim štabom hodil od hiše do hiše, rotil in grozil volivcem, da naj volijo njihovega kandidata. Ker je bilo ob pol petih popoldne že jasno, da ob normalnem poteku volitev lista JRZ ne more več zmagati, se je celo župnik Matej Žbontar ponižal in šel prosit nosilca nacionalistične liste Svetlina, naj vpliva na svoje pristaše, da volijo Erlaha, sicer bodo dobili občino komunisti v svoje roke. Ta župnikov korak je imel ravno nasproten učinek. Prav zadnji volivci za našo listo so bili nacionalisti, med njimi Janez Baraga, upokojeni šolski nadzornik in bivši starosta Sokola na Javorniku. Ko je na volišču izjavil, da voli listo Venclja Perka, sta prisotna Avgust Kuhar in Janez Erlah kar onemela. Na Kuharjevem obrazu sem bral neukročen bes in presenečenje. Ta Kuhar, ki je bil pri pogajanjih z nacionalisti tako bahav in samozavesten, ki je s svojo prisotnostjo na volišču pooseblјal opomin in grožnje KID in Koroščevega režima tistim, ki bi volili komunistično listo, ta je moral gledati in uradno protokolirati *zmago naše liste, liste Slovenskega delovnega ljudstva na Koroški Beli.*

V naših vrstah je zavladalo neizmerno veselje nad doseženo zmago. Velika množica občanov se je zbrala zvečer pri Konjiču, kjer sem imel krajši nagovor in se v imenu izvoljenih zahvalil za izkazano zaupanje. Še isti večer smo izdali prvi povolilni letak z naslednjo vsebino:

»KLUB SLOVENSKEGA DELOVNEGA LJUDSTVA NA KOR. BELI

Koroška Bela - Javornik, 6. decembra 1936

Volivci in občani!

Pri današnjih občinskih volitvah smo prepričevalno zmagali. Našo relativno večino, ki je leta 1933 znašala 318 glasov, smo povečali za 109 glasov na 427 glasov. Od tega števila smo dobili 101 glas na volišču za Koroško Belo, 326 pa na volišču za Javornik. V občinski odbor pride z naše liste 16 kandidatov; upravni odbor občine je v celoti v rokah naših kandidatov, naš je tudi prvi kandidat, ki bo naš bodoči župan PERKO VENCELJ.

Hvala vam, volivcem in vsem sodelavcem, ki ste se tako požrtvovalno izkazali v tem volilnem boju! Hvala tudi onim, ki so prelomili s preteklostjo in dali z oddanim glasom za Perka Venclja dokaz upravičenosti zaupanja v novo delovanje v občinskih zadevah.

Župan Perko nam je na pozdrav in čestitke, s katerimi smo ga obkrožili po volitvah, s svojo jasno in iskreno besedo potrdil, da hoče pri svojem delu na občini poznati samo občane in prebivalce občine, ne pa strank. Da mu bo v tej smernici sledil vsak izmed naših kandidatov, se razume samo po sebi! In z delom po taki smernici bodo naši

kandidati podali tudi najboljši odgovor vsem nasprotnikom, zlasti pa nasprotnikom z liste JRZ in njihovim, prav na dan volitev tudi nedostojnim podpornikom, ki so s pomočjo vseh činiteljev pritiska na voljo volivcev skušali izsiliti nenaravno zmago in v resnici marsikaterega volivca iz drugih taborov zlomili, da je oddal glas za listo JRZ.

Z volitvami, kakor so se izšle po zaslugi zavednosti večine volivcev v občini, je odbit sramotni in z neizbirčnimi sredstvi strankarskega fanatizma izvedeni napad na občino. Ni pa končano naše delo! Nasprotno: z delom šele pričenjamo! In pri tem delu sporočajo novoizvoljeni župan Perko in ostali odborniki z liste slovenskega delovnega ljudstva trdno voljo, da hočejo ostati zvesti najvišji nalogi:

SLUŽITI POVSOD IN BREZ OKLEVANJA ŽELJAM IN POTREBAM SLOVENSKEGA DELOVNEGA LJUDSTVA! V tej najvišji nalogi so obsežene prav vse točke našega delovnega načrta. Zavedajo se svoje odgovornosti pred volivci in bodo zato organizirali nameravano delo tako, da bo postavljeno na kar najbolj široko podstavo in pod kar najbolj učinkovito nadzorstvo volivcev. Poskrbeli bodo predvsem tudi za to, da bodo volivci vsakokrat in popolnoma po resnici obveščeni o vsem, kar je v zvezi z delom danes ustanovljenega »KLUBA SLOVENSKEGA DELOVNEGA LJUDSTVA NA KOROŠKI BELI.«

Še enkrat: Hvala vam in čast! Družnost in naš slovenski pozdrav!

ŽUPAN: Vencelj Perko

Volilni odbor liste slovenskega delovnega ljudstva na Koroški Beli

Vodstvo volilne borbe za listo slovenskega delovnega ljudstva na Koroški Beli«

Naša zmaga je imela v takšnih razmerah še poseben pomen, saj je bila dokaz, da delavski razred tudi pod takim razrednim pritiskom lahko zmaguje, če oslanja svoje sile na široke delovne množice. Zato so se naše zmage veselili tudi naši tovariši drugod v Sloveniji. Ta zmaga je bila še ena potrditev takratne partijske linije, ki je svoja prizadevanja usmerjala na graditev široke fronte demokratičnih sil proti skupnemu sovražniku.

K tej zmagi so nam čestitali tudi naši tovariši iz Ljubljane. Tovariš Franc Leskošek mi je v imenu strokovne komisije za Slovenijo poslal naslednjo brzojavko:

»K tvoji zmagi pri občinskih volitvah vsi iskreno čestitamo.«

Od 1167 vpisanih volivcev je dobila naša lista 427 glasov in 16 odbornikov, JRZ 398 in 7 odbornikov, Svetlinova pa 113 glasov in enega odbornika; 229 občanov pa ni volilo.

Kot bomo videli iz statističnega poročila, so za Erlahovo listo glasovali štirje volivci, ki po zakonu niso imeli volilne pravice. To sta bila dva delavca zidarskega mojstra in banovega osebnega prijatelja Belcijana, ki sta imela stalno bivališče v Komendi; en volivec ni mogel biti vpisan, ker je še premalo časa živel v občini, medtem ko je bil četrti pod skrbstvom in zato brez volilne pravice. Če bi odšteli te štiri glasove, bi imela JRZ enega odbornika manj.[15]

Iz posameznih krajev v občini pa so občani volili takole:

Kraj	za SDL	za JRZ	za JNS
Javornik	326	223	94
Koroška Bela	82	139	15
Javorniški Rovt	7	25	1
Potoki	12	11	3
skupno	427	398	113

Ti podatki nam povedo, da je imela JRZ močnejše pozicije v vaseh Koroška Bela in Javorniški Rovt, kjer je bil še sorazmerno številen kmečki in polkmečki živelj in ta je bil še pod močnim vplivom farovža. Nasprotno smo pa mi močno prevladovali na Javorniku, kjer so živele skoro same delavske družine.

9. *Primerjava z občinskimi volitvami na Jesenicah*

Zaradi primerjave navajam tudi rezultate občinskih volitev na Jesenicah, ki so bile 25. oktobra 1936. Kot na Koroški Beli je bila tudi tu skupna lista Slovenskega delovnega ljudstva. V volilni borbi so nasprotniki poleg splošnega pritiska, kakor smo ga doživljali na Koroški Beli, izvajali še poseben pritisk na krščanske socialiste, ki so imeli tu nosilca liste dr. Aleša Stanovnika. Njega in Alojzija Pukšiča, vnetega Stanovnikovega pristaša, so tik pred volitvami izključili iz Krekovega prosvetnega društva.

Da bi na volitvah skupno nastopili, so socialisti vseh smeri (a z odločilnim vplivom komunistov) in krščanski socialisti sklenili sporazum s programom, ki je bil v splošnih točkah isti kot na Koroški Beli, s tem »da ohrani vsaka skupina popolno samostojnost glede načelnega svetovnega nazora«.

Volilni sestanki so bili tudi tu prepovedani. Zato se je glavna propaganda izvajala z letaki in osebnim prepričevanjem. Izid volitev je bil naslednji:

Lista JRZ z nosilcem Valentinom Markežem je dobila 636 glasov in 20 odbornikov, lista Slovenskega delovnega ljudstva 618 glasov in 6 odbornikov in lista JNS z dr. Rekarjem na čelu 479 glasov in 4 odbornike. Od 2167 volivcev je volilo 1733 občanov.[16] Stanovnikova lista je dobila le 18 glasov manj. JRZ je z vsemi sredstvi pritiskala na volivce, zmago pa si je zagotovila z glasovi delavcev, ki so bili z njenimi priporočili na novo sprejeti v KID ter z glasovi ciganov, ki so jih pridobili z vabljivimi obljubami, da so glasovali za Markeža.

Zaradi tega je klub odbornikov SDL zahteval, da se volitve razveljavijo in razpišejo nove. Na uspeh take intervencije pa v obstoječih razmerah ni bilo računati.

Ta primerjava obeh volitev pa nam odkriva še nekaj drugega. Velik del krščanskih socialistov na Jesenicah je dokazal napredno preusmeritev v ostrem spopadu s klerikalno reakcijo, medtem ko so njihovi tovariši na Koroški Beli podlegli vplivu JRZ, ker niso imeli trdnega vodstva. Njihovi voditelji so se udinjali režimu ali pa se strahopetno umaknili borbi.

10. *Bes nasprotnikov nad porazom*

Zmaga liste Slovenskega delovnega ljudstva na Koroški Beli je bila hud udarec za režim in njegovo stranko, zlasti še zato, ker se vse bahave napovedi kljub številnim izrednim ukrepom in pritisku niso uresničile. V osrednjem in v krajevnem glasilu je režim začel zlivati svoj bes in obrekovanja nad volivci, ki so glasovali za našo listo, ter z raznimi podtikanji po že znanih metodah poizkušal zmanjšati pomen naše zmage. Tako je »Ponedeljski Slovenec« št. 49 že drugi dan po volitvah, t. j. dne 7. decembra, v poročilu z volišč takole opravičil poraz svoje liste na Koroški Beli:

»V Koroški Beli je slovenski in jugoslovanski glas prevladoval ves dan. Šele proti večeru, ko je bila zmaga naše prave narodne liste že skoraj zagotovljena, so se »nacionalistični« glasovi v toplem objemu združili s komunističnimi, so »nacionalisti« rekli, da je treba iskati prileţništva s komurkoli, samo da občina ne ostane v slovenskih in jugoslovanskih narodnih rokah. In se je potem zgodilo kar so hoteli, da je Koroška Bela poslala glas, ki se ne ujema z glasom slovenskega ljudstva. Toda to nas ne boli. Tudi izjeme so potrebne, da slovensko ljudstvo ne bi mislilo, da je njegovih nalog konec. Še bo treba ponekod čistiti, še bo treba zavihati rokave, tako dolgo, da bo sleherna občina prišla v tabor, ki mu načeluje dr. Korošec in nad katerim vihra zastava nove Jugoslavije.«

Svoj »sijajni nastop« na Koroški Beli člankar JRZ brani tudi v članku »K občinskim volitvam na Koroški Beli«, objavljenem v 283. številki »Slovenca« z dne 10. decembra in ponatisnjenem v krajevnem listu »Na mejah« z dne 15. decembra 1936. Takole piše člankar:

»DOMAČI ODMEVI — K OBČINSKIM VOLITVAM NA KOR. BELI

Volitve na Koroški Beli niso prinesle samo rezultata, ki tvori podlago za sestavo novega občinskega odbora, nego so pokazale važne pojave, katerih do danes nismo imeli prilike tako očitno videti. Sijajni nastop volivcev slovenskega ljudstva je zbral na listi JRZ do sedaj najvišje število glasov v tej občini in je lista b. SLS napredovala za 136 glasov od zadnjih volitev. Od 262 glasov iz leta 1933 je napredovala na 398 pri sedanjih volitvah. Tako se uveljavlja slovenski narod tudi v tej občini, ki je bila od prevrata vsa leta v nasprotnih rokah in čas, ko bo slovensko ljudstvo zagospodovalo tudi tukaj, ni več daleč — le 29 »darovalnih« glasov je rešilo socialiste, da niso podlegli že sedaj.

Pri vsem poteku je značilno to, da so vrste nacionalistov padle od 182 glasov iz leta 1933 na 113 glasov sedaj. Ta padec ne gre na račun državnih uradnikov, ki jih tu skoraj ni in ki pod sedanjim režimom svobodno volijo, nego izpričuje nekaj, kar nekim ni všeč. Večerni klici »Živijo rdeči Sokoli . . .« niso bili zastonj, saj so na volišče prikorakali znani »naprednjakarji« in oddali glasove za Perkota, predstavnika levičarjev. Tudi stari in znani naprednjak ter dolgoletni starosta Sokola (nadučitelj Janez Baraga — op. pisca) je oddal glas za levičarje, ki so se mu potem zahvaljevali z vzkliki »naprednim levičarjem«. JNS je postavila svojo listo le še s par idealisti-nacionalisti, ni pa mogla več krotiti

leve fronte, ki se je nenadoma pojavila v njenih vrstah in prešla v levi tabor kar na javnih volitvah. Takih pojavov je vedno več in stari sokoli se vprašujejo, kako je to mogoče. Leva fronta pa je vesela, da ima v tem taboru krasno zavetišče za svojo prejo.

Fronto slovenskega ljudstva veseli samo to, da raste iz dneva v dan in bo prišel čas, ko levičarjem ne bodo pomagali nobeni »naprednjaški« priveski več pred zmago pristašev slovenskega naroda. Delavstvo na Javorniku je pod vodstvom g. Smoleja korporativno stopilo v vrste slovenskega ljudstva in nosi velik del zasluge na tako sijajnem napredku.«

Prva očitna laž v članku je trditev, da so državni uradniki svobodno volili, saj smo videli objavo direktorja državnih železnic dr. Faturja.

Članek denuncira sokole in daje, kakor bomo pozneje videli, tudi lekcijo KID, češ da ni dobro, če sprejema tovarna nove delavce iz vrst nacionalistov.

Članek opozarja na posebno vlogo Valentina Smoleja (Miševca), funkcionarja krščanskih socialistov, ki je bil proti skupnemu nastopu delavcev pri teh volitvah in ki je bil glavna opora JRZ pri volitvah in žal tudi še pozneje.

Po slogu sodeč smo domnevali, da je članek napisal Avgust Kuhar. S tem je skušal opravičiti zaupanje, ki so mu ga za te volitve naklonili veljaki JRZ. Očiten poizkus, da s člankom napravi iz poraza zmago.

Na take razlage o poteku in izidu volitev smo morali odgovoriti. Sestavili smo in poslali v objavo »Slovencu« in »Jutru« naslednji sestavek:

»Statistika o ‚Prileţništvu' na Koroški Beli

Pred volitvami na Koroški Beli je krajevno trobilo JRZ »Na mejah« napovedalo, da bo zmagala lista JRZ »zaradi učinka odkritij o marksističnem gospodarstvu in še zaradi marsičesa drugega«. Po izidu volitev se je pa pokazalo drugače: lista SDL z nosilcem Venceljem Perkom je dobila 427 glasov, lista JRZ z nosilcem Ivanom Erlahom 398 glasov, lista JNS z nosilcem Jožetom Svetlinom pa 113 glasov, medtem ko od 1167 vpisanih volivcev ni volilo 229 oseb. Za listo Ivana Erlaha so oddali glas tudi štirje volivci, ki jih je dal na novo vpisati v imenik gerent Ivan Erlah proti predpisom zakona o volilnih imenikih.

Izid volitev je vzbudil med sicer tako vernimi radikali kar največjo jezo in zdramil v njih številne slabe človekove lastnosti, kakor npr. denunciantsko žilico, maščevalnost in pretepaštvo. Njihova trobila »Ponedeljski Slovenec« z dne 7. decembra 1936, »Slovenec« z dne 10. decembra 1936 in prva po volitvah izišla številka krajevnega trobila »Na mejah« so se razpisala o »družbi, ki se je znašla in je s svojimi veleizdajniškimi glasovi, ki so se jim pridružili še komunistični, preglasovala slovenski in jugoslovanski glas, v sramoto domovine in v sramoto tistih, ki gojijo prileţništvo s sovražniki nacionalne države.« »Na Koroški Beli je slovenski in jugoslovanski glas (t. j. za JRZ oddani glas) prevladoval ves dan, šele proti večeru, ko je bila zmaga naše prave narodne liste (t. j. liste JRZ) že skoraj zagotovljena, so se nacionalistični glasovi v toplem objemu združili s komunističnimi itd., itd.«

Ne glede na to, ali je napisal gornje vrstice človek, ki iz prakse pozna, kakšni utegnejo biti v normalnem življenju objemi, smo zbrali številčne podatke, ki pravijo:

1. Za »pravo narodno listo« Ivana Erlaha je glasovalo 39 nacionalnih, 263 krščanskosocialističnih in radikalnih, 54 neopredeljenih ali negotovih in 42 socialistov. Med zadnje nismo šteli gospoda Erlaha, čeprav je bil svoje dni celo zastavonoša rdečih zastav, to pa zato ne, ker bi smeli šteti samo njegovo tretjino med socialiste, in to ni mogoče.

2. Za listo slovenskega delovnega ljudstva z nosilcem Vencljem Perkom je glasovalo 34 nacionalistov, 2 krščanska socialista, 5 neopredeljenih ali negotovih in 386 socialistov. Za to listo je glasovalo torej manj nacionalistov, kot za listo Ivana Erlaha. Po logiki trobil JRZ bi smeli zaradi tega očitati listi JRZ večji komunizem, toplejše prileţništvo, kakor trobila JRZ očitajo listi SDL.

3. Za listo JNS z nosilcem Jožetom Svetlinom je glasovalo 106 nacionalistov, 1 krščanski socialist in 6 socialistov.

4. Glasovalo ni 49 nacionalcev, 21 krščanskih socialistov, 45 socialistov in 114 neopredeljenih ali negotovih, skupaj 229 volivcev oziroma vpisanih. Od teh je bilo najmanj 50 odstotkov odsotnih, recimo 114. Od ostalih 115 štejemo med nacionalce 25 oseb, med krščanske socialiste 11 oseb, med socialiste 23 oseb, med neopredeljene pa 56 oseb.

Na tej podlagi je na Koroški Beli in Javorniku: 457 socialistov, 277 krščanskih socialistov in radikalov, 204 nacionalcev vseh inačic, 115 neopredeljenih in negotovih, 114 odsotnih, vseh skupaj 1167 volivcev.

5. V volilni pisarni liste SDL se je med volitvami zglasilo 24 oseb, ki niso mogle voliti, ker niso bile vpisane. Številka 457 se mora povišati za 24 na 481.

6. Ob enajstih dopoldne je po številu volivcev vodila lista SDL in ne JRZ. Pač pa je vodila slednja lista od tedaj do pol petih popoldne, ko je lista SDL pričela spet voditi (z enim glasom večine nad Erlahovo). Ob petih se je pojavil pred nosilcem liste JNS osebno župnik Matej Žbontar in milo prosil, naj nacionalci posodijo določeno število glasovalcev. Prav ta korak vidnega pripadnika JRZ je sprožil med nacionalci spontano reakcijo, da so šli glasovat za listo SDL.

To statistiko pošiljamo med drugim tudi »Slovencu« in »Jutru« s prošnjo za objavo. »Slovenec« sme pri objavi tudi poudariti, da je število radikalov nasproti letu 1933 naraslo od 262 na 263, število marksistov pa od 318 na 481.

Odgovoren: Klub SDL na Koroški Beli

Koroška Bela - Javornik na Gorenjskem, 10. januarja 1937.«

Seveda teh naših podatkov nista objavila niti »Slovenec« niti »Jutro«. Naj k tem podatkom dodam še to, da je za Erlaha glasovalo 7 kandidatov s Svetlinove liste, 4 kandidati s te liste pa so glasovali za nas. Eden od naših kandidatov za namestnika pa je volil listo JRZ.

12. *Kuhar in Humer polagata obračun volitev pred svojimi gospodarji*

Kot pred svojimi strankami tako je bilo potrebno pojasniti poraz tudi pred drugim gospodarjem — pred KID. Tako sta bila Avgust Kuhar od JRZ in Lovro Humer od JNS tudi pred upravnim svetom KID odgovorna, da občina ne bo več v marksističnih rokah. Ohranjeni sta poročili Kuharja in Humra, v katerih razlagata in pojasnjujeta, zakaj tak neuspeh pri volitvah in kje so krivci, da so komunisti zmagali. Zaradi njegove ilustrativnosti citiram poročilo v celoti:

»A. Kuhar:

Poročilo o volitvah na Koroški Beli - Javornik z dne 6. decembra 1936

To poročilo prejmejo: Gospodje A. Westen, Celje, A. Praprotnik, ban dr. Natlačen in dr. Korošec.

1. Rezultat: Perko Vencelj, Kralj Ignac s pomagačema, dr. Stanovnikom in dr. Štempiharjem so dobili občino Koroška Bela v svoje roke. To so naredili na Javorniku, da bi KID mogli na vrat.

2. Krivda leži v tem, ker Nacionalisti niso uvideli potrebo, boriti se proti komunistom, še celo so jim pomagali.

a) Cela vrsta Sokolov in celo nekdanji starosta Sokola na Javorniku so glasovali za Perkota. Minimum tistih, ki so nacionalne vrste zapustili in prešli h komunistom je bilo pribl. 50 mož.

b) Kljub temu, da so uvideli, da je odveč njihove glasove šteti, so v pozni uri volili tretjo listo in s tem k zmagi komunistom pripomogli.

c) Na kak kompromis niso hoteli pristati, oziroma so tega hoteli pol na pol, kar pa je bilo nemogoče, ker je bilo pristašev Erlaha najmanj trikrat več. Večina ni mogla iti na polovico, ker je ta grupa mala, se od dneva do dneva manjša s prestopi h komunistom.

3. Boj proti komunistom je grupa dr. Korošca vodila čisto za sebe, ki je tokrat zelo pridobila, vendar skupnemu boju komunistov in nacionalistov še ni dorasla. Grupa dr. Korošca, ki je tokrat pridobila in še nikdar ni dobila toliko glasov kakor sedaj ter bo v kratkem času prekosila komuniste.

Pri tej priložnosti se ta grupa zahvaljuje KID, ki je uvidela komunistično nevarnost in je veliko novo sprejetih delavcev sprejela iz vrst dr. Koroščevih pristašev. Tisti, ki pridejo v tovarno pod masko NSZ, jih gre večji del v tabor komunistov, kar se je ravno tu izkazalo. Kljub večjemu številu sprejetih iz vrst NSZ na Javorniku, vedno manj pristašev.

Rezultat volitev zadnjih let kažejo:

volitve v letu	komunisti	dr. Korošec	nacionalisti
1933	318	262	182
1936	427	398	113
	+ 109	+ 136	— 69

Komunisti so pridobili 109, pristaši dr. Korošca pa 136 glasov. Nacionalisti pa so izgubili 69 glasov, akoravno je bilo od te stranke sprejetih več pristašev kakor pa stranke dr. Korošca.

4. Pregled in primerjava zaupniških volitev 1936.

Komunisti so dobili 423 glasov, sedaj pa skupno 427 glasov. To se pravi, da so vsi volilci komunistov delavci KID, izven nje nimajo glasov.

Nacionalisti so takrat dobili 159 glasov. To se pravi, da nacionalisti nimajo tistih glasov, ki so jih imeli, vse gre za komuniste. Dr. Korošec je takrat dobil 185 glasov in je porast glasov zadovoljiv.

Pripomba: Demonstracije za Perkota so se vršile celi dan. Na volišče so hodili v grupah pod vodstvom Federla, Mohoriča, Kralja in drugih. Volili so demonstrativno in izzivalno, kakor bi hoteli z gnusom demonstrirati proti nam. Vtis, ki ga pri teh neumnih množicah dobiš je, da ne smemo več slabo igrati, da nam komunisti ne pridejo na vrat. Borba bo težka, vendar bomo gledali, da komunisti občine in KID ne bodo mogli raztrgati. Prizadevali si bomo dobiti vzroke (povezava komunistov s centralo) in jih razpustiti. KID naj bi se v bodoče ozirala na edinstveno fronto, ki je sposobna komuniste pregaziti. Pri sprejemih naj KID ne bi trenotnim nacionalistom verjela, ker se pod to firmo samo tako dolgo zakrivajo, da pridejo v tovarno, potem pa demonstrativno zapustijo nacionaliste in preidejo v rdeči tabor, kar dokazuje lepo primer nekdanjega starosta Sokola na Javorniku in mnogo drugih.

Demonstracije za komuniste in proti KID so bile še toliko večje, ker sem zasedal mesto predsednika volilne komisije. Mislil sem, da bomo na ta način dobili več glasov, vendar jih je bilo kvečjemu pribl. 10.

Za nas so glasovali: ing. Bandel, g. Brumat in večina mojstrov iz Javornika«.

Kuharjevo poročilo je zelo jasno. Za poraz so krivi nacionalisti. Ker so usmerjeni h komunistom, zato naj v bodoče KID krepi JRZ s tem, da sprejema na delo le njene pristaše.

On trdi, da so za komuniste glasovali samo tisti delavci, ki so volili tudi njihove zaupnike v tovarni. Kako poenostavljena matematika! Kuhar pri tem kar mirno prehaja preko dejstva, da je bilo takrat v obratih KID na Javorniku zaposlenih okoli 800 delavcev, da ti delavci niso bili samo iz občine Koroška Bela, ampak jih je bila več kot polovica iz drugih občin. Poleg tega pa je veliko število naših delavcev — volivcev delalo v jeseniških obratih in so volili obratne zaupnike tam in ne na Javorniku. Po teh ugotovitvah Kuharjev račun kar splahne.

Hujša je Kuharjeva pretnja, ki jo izreka na koncu poročila:

»Prizadevali si bomo dobiti vzroke (povezavo komunistov s centralo) in jih razpustiti«.

Tu se Kuhar postavlja v vlogo policista. Na koncu še njegovo priznanje, češ da bodo s tem, ker je bil on predsednik volilne komisije, dobili več glasov. Tu je povedal resnico. Marsikateri volivec je zaradi njega in morebitnih hudih posledic, ki jih je videl izza njega, glasoval za stranko, katere čuvar je bil Kuhar.

Humrovo poročilo je precej daljše. V svojem bistvu pa se v marsičem ne loči od Kuharjevega. On očita, da je za poraz kriva JRZ, ker ni hotela priznati enakopravnega položaja JNS. Iz njegovega poročila

pa tudi izhaja grenko spoznanje, da v njihovih vrstah ni bilo posebnega navdušenja za JRZ in da se je precej njihovih pristašev nagibalo k marksistom. Humrova trditev, da so jim socialisti ponujali polovico mandatov in celo župana, ne drži, kar smo videli že iz prejšnjih ugotovitev. Take trditve je Humer potreboval verjetno zato, da bi pred vodstvom KID opravičil zahtevo, naj si listi JNS in JRZ delita število mandatov na pol. S tem je med vrsticami povedal, da nacionalisti niso mogli pristati na drugačen sporazum, kakor so jim ga nudili socialisti.

Tudi Humer pojasnjuje z volilno matematiko, da bi bili socialisti zmagali v vsakem primeru, razen ko bi bili imeli JNS in JRZ enako število kandidatov na skupni listi. Torej kriv je bil Kuhar, ki ni pristal na tako delitev in se je bahal, da bo JRZ tudi sama zmagala.

Pa poglejmo še Humrovo poročilo:

»Lovro Humer Jesenice Jesenice, 16. 12. 1936

Poročilo o občinskih volitvah na Koroški Beli, dne 6. decembra 1936.

Koncem oktobra sem bil skupno z g. tehn. direktorjem ing. Dostalom pri predsedniku upravnega odbora KID Praprotniku v Ljubljani. Med drugim je bilo tudi govora o občinskih volitvah na Koroški Beli, za katere smo sicer vedeli, da se bodo vršile, toda še ne kedaj, to se pravi, da rok še ni bil odrejen. Gospod predsednik je bil takrat mišljenja, da bi bilo dobro, narediti sporazum med JNS in JRZ in sicer samo v svrho, da se iztrga občino iz rok socialistov. Pri tej priliki sem poročal g. predsedniku, da se že vršijo tozadevni neuradni pregovori z JRZ, toda da sumim ako bo mogoče nekaj narediti, ker JRZ preveč zahteva, oziroma ni sprejela predlogov JNS. Istočasno sem poročal tudi g. predsedniku, da tudi socialisti nudijo JNS sporazum, ki je ugodnejši, kakor pa ta, ki bi se ga moralo sprejeti od JRZ. G. predsednik Praprotnik je bil mišljenja, da je treba vse podvzeti, da pride do sporazuma med nami in JRZ.

V letu 1933 so bile volitve pod režimom JNS, ki je bil gotovo kriv, da so na Koroški Beli zmagali socialisti. Režim JNS je bil v toliko kriv, ker je dovolil popolno svobodo zborovanja, ter na volilce ni bil izvajan noben pritisk. Ni se tedaj posluževal sredstev, ki jih današnji JRZ režim uporablja.

Kako so se vršila pogajanja?

Kakor hitro je bil razrešen občinski svet svojih dolžnosti, so takoj začeli neuradni pregovori in sicer najprej z osebnostmi iz JRZ. Mi sami smo bili zelo zainteresirani, da iztrgamo občino iz rok socialistov. Vedno smo govorili o tem, da naredimo sporazum s socialisti, ki so nam bližji po njihovem svetovnem naziranju, toda to se ne nanaša na Koroško Belo, ker so tamošnji socialisti preveč orientirani na levo ter se mi s takimi ljudmi ne bi mogli pogajati. Rekli smo si, da nas ne sme splošni politični položaj, s strani opozicije brigati ter da gre pri teh volitvah samo za lokalne interese Koroške Bele. To je bil predvsem razlog, da smo v prvi vrsti poizkušali kontakt z JRZ.

Neoficielno je pa rečeno našim ljudem, da bi bil mogoč sporazum na tak način, da bi obe stranki delili njihove mandate na enake dele. Takim neuradnim predlogom pa se ni prav preveč verjelo in tudi ne polagalo veliko važnosti. Po razgovorih z našimi ljudmi sem jim svetoval, da čimpreje stopijo v zvezo z osebnostmi iz JRZ v svrho oficielnih in definitivnih pogovorov.

Stvarno je prišlo do tega sestanka ter je stavila JRZ svojo ponudbo. Ponudba se je glasila 1 : 3 ali JRZ od 16 gotovo izvoljenih članov — 11, JNS pa 5. Na take pogoje naši opolnomočeniki niso mogli pristati ter so stavili protipredlog: JRZ župana, JNS podžupana, ostali mandati po sedem, torej na polovico. S tem so se pa razbila vsa pogajanja. Gospoda Kuharja sem posebno opozoril na to, da bodo socialisti zmagali, če ne pride do kompromisa. Rečeno nam je, da smo nesramni ter da nam dajejo za naše število še preveč. Opominjal sem nadalje, da število z ozirom na tehniko volilnega zakona ne igra nobene vloge, ker če manjka samo en glas se zmanjša celotni presežek na 1/3. Odgovorili so mi »Bomo šli pa sami in sami zmagali«.

Medtem so prišli s svojo ponudbo tudi socialisti. Istotako neoficielno so nam ponudili celo nosilca liste in mandate na polovico. Že pri prvem sestanku je prišlo do sporazuma in sicer 1 : 1, nosilec liste socialist, mi pa podžupana, program je spremenjen po naših predlogih, sploh kar smo zahtevali to smo dobili. Popolnoma naravno je, da je ta sporazum naših ljudi na Koroški Beli sprejet z velikim navdušenjem ter sem moral uporabiti vse moje moči in vpliv, da preprečim, da ni sporazum takoj na licu mesta podpisan in postavljena kandidatna lista. Opozoril sem moje ljudi naj še malo počakajo. Nič ni pomagalo. Končno sem vseeno uspel prepričati moje ljudi, da se bo nas vse smatralo za komuniste, če bomo to naredili. Tako je bil odrejen nov sestanek, na katerem so prišli naši ljudje s predlogom, ki ga pa socialisti niso mogli sprejeti, mi smo namreč zahtevali, da Perko in Kralj Ignac ne smeta biti na listi, na kateri so tudi naši ljudje. Naravno je, da socialisti na to niso pristali ter so se na ta način razbila tudi pogajanja s socialisti.

Pogajanja z JRZ so se razbila po njihovi krivdi, ta s socialisti pa po naši krivdi. Naši pristaši so bili že siti pogajanj in so začeli propagirati popolno abstinenco. Rekli so, naj se socialisti pretepajo s klerikalci kolikor se hočejo, mi ostanemo doma. Kdor ne voli, ta je naš pristaš. Taka ureditev vprašanja se mi je zdela zelo nevarna, ker sem videl, da mnogim našim ljudem ni prav, da so se pogajanja s socialisti razbila. Izza mojega hrbta je bilo mnogo kritike, češ »kaj nam Humer hodi tu na Javornik zapovedovati itd.«. Na drugi strani sem bil prepričan, da je ideja abstinence izvirala pri socialistih, ki so hoteli v kalnem ribariti računajoč, da bodo na ta način dobili absolutno in relativno večino in k temu še najmanj štiri mandate razen gotovo izvoljenih 16. In to vse brez sporazuma. Zopet sem moral zastaviti ves moj vpliv, da sem prepričal naše ljudi o pogubnosti takega namena in ker ni šlo drugače, sem jim sporočil željo in strikten nalog vodstva stranke, da se moramo volitev udeležiti, da moramo predložiti kandidatne liste in tudi če bi šteli samo posamezne glasove.

Na sestanku, ki je bil sklican v ta namen je bilo navzočih mogoče okoli 50 ljudi. Z malo večino od devetih glasov, je sklenjeno na tem sestanku, da se gre samo z nosilcem liste Svetlin Jožefom v volilno borbo. Kakor je to pri postavitvi list in posebno še za nosilca list običaj, se je takoj pričelo z intrigami in nasprotno agitacijo proti nosilcu liste, kakor tudi ostalih kandidatov. V borbo se je šlo brez najmanjšega izgleda na uspeh, bilo je samo štetje glasov. Komaj smo stranko prepričali, da nam je dala nekoliko letakov in malo vsoto od din 400.— kar je moralo zadostovati za vso borbo in priprave.

Nacionalistom se danes predbaciva, da so omogočili zmago socialistov. Mogoče je nekaj resnice na tem, toda po zapisniku volitev, ki sem ga mogel videti te dni, to ni tako. Toda vse to skupaj ni važno, ker bi socialisti tudi brez pomoči nacionalistov zmagali.

Ne sme se zameriti nekaterim našim ljudem, če so šli volit socialiste — ali naj bi volili JRZ? Zasledovanja učiteljev, ki so Sokoli, premestitve sodnikov, pensioniranja, »Sračja gnezda«, itd. gotovo niso bila na mestu, da vzbujajo pri naših ljudeh simpatije, zaradi izbire med JRZ in socialisti. Bilo jim je bolj simpatično voliti socialiste, ko so uvideli, da se z lastno listo ne da nič napraviti. K temu še odredba vodstva stranke, da vse mora iti volit in se združiti z opozicijsko listo, samo ne z listo režima. Našim ljudem, ki so šli na Jesenicah volit Markeževo listo se jako zameri, ker so na ta način pripomogli tej listi k zmagi.

Kakor že omenjeno, niso imeli glasovi naših ljudi na Koroški Beli nobenega vpliva na rezultat volitev. Ne vem, če bi bil izid volitev drugačen, če bi šli naši ljudje skupaj z JRZ na volitve. Samo v slučaju ako bi se izvršila delitev mandatov na polovico, bi bil rezultat drugačen. Pri vsakem drugem sporazumu bi šlo mogoče iz strankarske discipline 50 do 60 ljudi volit skupno listo, ostanek pa bi volil socialiste in bi bil končni uspeh isti, kakor je to tudi sedaj slučaj.

V letu 1933 je bilo razmerje pri občinskih volitvah sledeče:

JNS	181 glasov
opozicija	264 glasov (klerikalni)
socialisti	318 glasov

Kakor že rečeno, smo takrat imeli mi režim v rokah ter smo navzlic temu dobili *samo 181 glasov*, čeprav so takrat naši ljudje listo *kompaktno* volili.

Koliko glasov smo mogli dobiti pri volitvah 1936?

V najboljšem primeru, brez da bi se izvajal teror od ene ali druge stranke, so računali največji optimisti s 150 glasovi; jaz sem rekel 170 glasov. Dobili smo pa *samo 113 glasov*. Razdelimo teh 170 glasov:

Po volilnem seznamu je dokazano, da so naši ljudje volili tako: Svetlin 113 glasov; za JRZ so dali naši ljudje skupaj 12 glasov (za JRZ so glasovali npr. 6 kandidatov, ki so bili na naši listi in pet predlagateljev liste); naši ljudje niso volili — 11 glasov (izrecno so abstinirali

obrtniki, trgovci in gostilničarji, ki se niso hoteli zameriti niti eni niti drugi strani); po volilnem seznamu so dokazano volili socialiste — 26 glasov, k temu —8 glasov; skupaj 170 glasov; JRZ je dobila 398 glasov, odbiti naše — 12 glasov je 386 glasov; socialisti so dobili 427 glasov, odbiti naših 26 + 8 34 glasov je 393 glasov.

Iz tega je razvidno, da bi socialisti tudi brez naše pomoči zmagali z večino sedmih glasov, da bi dobili v občini dvotretjinsko večino. Drugače bi pa bilo pri JRZ, če bi tam naši ljudje šli pomagati, kar pa je bilo poprej izloženem popolnoma nemogoče.

Na dan volitev je prišel iz Ljubljane dopoldne akademik Bučar od sekretariata JNS. Popoldne je vplival na naše ljudi, da niso šli več volit našo, temveč socialistično listo. S tem nam ni naredil prav nobene dobrote, ker nas je s tem pripravil ob enega ali dva mandata, socialisti bi pa brez tega tudi zmagali. Celo zadevo je zelo previdno organiziral ter niti jaz, niti nosilec liste Svetlin ali pa Karel Medja, ki je vodil celo volilno agitacijo, nismo vedeli za to. Vedel je, da bi mi trije nikdar ne dovolili volitev socialistov. Tudi Sokolu se predbaciva, da so njegovi člani volili socialistično listo. Pripominjam, da se vidi iz volilnih list, da je šest članov Sokola volilo listo JRZ, šest pa listo socialistov, dočim so vsi ostali volili našo listo. Sokol je pa organizacija, ki stoji nad političnimi strankami ter se nikomur ne more delati predpisov, koga sme voliti ali ne.

V »Slovencu« je bilo konfiscirano poročilo o volitvah. Konfiscirani del se glasi: Volil je tudi (od tukaj naprej konfiscirano) *bivši dolgoletni starešina Sokola.* S tem je bil mišljen bivši šolski inspektor Baraga, ki je bil pred približno osmimi leti starosta Sokola na Javorniku. Takrat je zapustil Javornik ter se je vrnil pred dvemi leti kot star bolan možak, ki je upokojen vrnil na Koroško Belo nazaj. Tudi on je volil socialiste — toda to iz razloga, ker je osebno sovražnik našega nosilca liste Svetlina.

To poročilo naj ne bo nobeno opravičilo, jaz poročam popolnoma objektivno po resnici o pripravah in poteku volitev na Koroški Beli. Ne bi rad videl, da bi nekoga brez krivice sumničil zaradi nekega nepravilnega dela. To poročilo ni namenjeno za vodstvo stranke.

Humer Lovro l. r.«

Kot Kuhar, tako je tudi Humer omenil v svojem poročilu o volitvah šolskega nadzornika Barago: Humer pojasnjuje Baragovo glasovanje za našo listo s tem, češ da je bil osebni sovražnik nosilca liste Svetlina. Baragovo glasovanje je gotovo imelo poseben pomen, saj njegov vpliv v sokolskih vrstah na Javorniku ni bil majhen, poleg tega pa je bil poznana osebnost. Odtod taka reakcija. Tudi mi smo Baragovemu glasovanju pripisovali velik pomen, saj je bil za nas močan političen adut. Zaradi tega sem se mu posebno zahvalil z naslednjim pismom:
»PERKO VENCELJ, župan občine Koroška Bela

Koroška Bela, dne 7. decembra 1936

Gospod

Janez B a r a g a , nadučitelj v pokoju,

Javornik na Gorenjskem 207

Spoštovani gospod nadučitelj,

čutim se dolžnega, da se vam kot nosilec liste slovenskega delovnega ljudstva pri občinskih volitvah na Koroški Beli, dne 6. decembra 1936, še posebej zahvalim za odločni izraz vaše volje, ki ste ga pokazali s tem, da ste glasovali za našo listo. Vaš primer naj bo zgled vsem tistim strahopetcem in zaslepljencem, ki jim zadoščajo že lepe besede, da glasujejo za tiste, katerih dejanja ravno nasprotujejo lepim besedam, ali pa ki volijo zaradi navidezne trenutne koristi zoper lastno prepričanje.

Če bodo ti strahopetci in zaslepljenci sledili vašemu vodilu, bodo tudi oni v prihodnosti volili le po svojem prepričanju, kadar gre za korist občine ter za pravice in svobodo slovenskega delovnega ljudstva.

Pred temi volitvami ste imeli zadnjič z menoj opravka, ko sem obiskoval šolo, ki ste ji bili nadučitelj. Ko ste oddali svoj glas, ste izrazili mišljenje, da ste glasovali tako zadnjič. Jaz pa upam in želim, da to ni bilo zadnjič, temveč, da se bova srečala še dostikrat pri takih volitvah, pri katerih bodo tudi drugi volivci oddajali glasove popolnoma svobodno.

Besede, s katerimi ste spremili svoj glas, so zelo ganile mene in vse moje idejne prijatelje.

Z iskrenim spoštovanjem
Vaš bivši učenec in sedanji župan:
Vencelj Perko l. r.«

Na to moje pismo je Baraga poslal odgovor, ki ga citiram zaradi tega, ker odkriva nekatera njegova politična gledanja.

»BARAGA JANEZ, upokojen nadučitelj

Javornik, dne 10. decembra 1936

Gospod

Vencelj Perko,

predstojnik občine Koroška Bela na Javorniku

Zelo me je ganilo, ko sem prejel vaše pismo po zmagoslavno končanih občinskih volitvah dne 6. decembra 1936. Ganotje je rodilo razburljivo radostno občutje, da se me ob izvolitvi hvaležno spominjate kot nekdanji učenec.

Storil sem le, kar veleva dolžnost. Tam nekje v sv. pismu stoji:

»Dober pastir da življenje
za svoje ovčice — in jaz
naj bi ne dal glasu za
svojega učenca?!«

Moja tozadevna dolžnost sloni na načelih narodnosti, napredka, demokracije in socialne pravičnosti, neomajno na braniku neodvisnosti, svobode in edinstva. Vedno so mi in morajo biti pred očmi potoki prelite krvi naših prednikov, po vsem svetu raztresene kosti padlih junakov, tisoči in tisoči pohabljencev, ki so vse žrtvovali samo za Jugoslavijo.

Neverjetno pa je — toda čudno! Ponedeljski »Slovenec« je prinesel naslednjo notico:

»Iskali so prileţništva s komurkoli?! nacionalisti, samo da občina ne ostane v slovenskih rokah«.

Kaj takega more napisati človek, ki noče vedeti, kaj je bilo ali pa ki...

Sprejmite moj iskreni pozdrav in čestitke k izvolitvi kakor tudi vaši idejni prijatelji

J. Baraga«

Citirani dokumenti povedo, da je naša zmaga tako JRZ kakor tudi JNS in KID zelo prizadela in da je prav ta prizadetost še bolj poudarjala politični pomen našega uspeha. Zato smo upravičeno pričakovali, da naše delo na občini ne bo lahko, ne toliko zaradi naše neizkušenosti kot zaradi posebnih težav, ki so nam pretile in sta jih tudi delala KID in režim JRZ. Toda kljub temu smo se samozavestno lotili dela na občini, pripravljeni spoprijeti se s kakršnimikoli težavami. Pri tem smo se opirali na program, ki je bil naša bojna zastava v volilnem boju za občino.

Ta naš volilni boj pa je dal še en pozitiven rezultat za naše gibanje. Ves čas je vladala v vrstah marksistov odločna volja po uresničitvi programa kakor tudi po enotnem nastopu v volilnem boju in po zmagi. Ta duh je ostal še pozneje in za našim delom na občini so stale strnjene vrste marksistov in mnogih drugih pošteno mislečih občanov.

V tem boju pa so se borili složno z nami tudi nekateri tovariši iz vrst intelektualcev, kar je za naš takratni boj mnogo pomenilo. Pomembno vlogo je pri tem odigral tudi dr. Ivo Štempihar.

Delo in borba za napredek in samoupravo občine

1. *Prevzem občine in prvi spopad*

Po zakonu je morala prejšnja uprava izročiti posle na novo izvoljenemu občinskega odboru najkasneje v desetih dneh. Erlah, predsednik začasne uprave, ki jo je imenovala banska uprava, je to storil točno deseti dan. Tako smo 16. decembra 1936 prevzeli občino v svoje roke. Čakale so nas težke naloge.

Prva pomembna naloga je bil predlog proračuna za proračunsko leto 1937/38. Takrat je namreč trajalo proračunsko leto od 1. aprila do 31. marca naslednjega leta. V januarju smo morali izdelati predlog proračuna, ki je bil potem razgrnjen 5 dni na občini, da se je lahko

vsak občan in davkoplačevalec z njim seznanil in v tem času lahko dal tudi svoje predloge in pripombe k proračunu. O predlogih in pripombah proračuna je sklepal občinski odbor na javni seji.

Naš prvi proračun je delno temeljil na programskih nalogah prejšnje socialistične občinske uprave, deloma pa je že upošteval naloge, ki so izhajale iz našega volilnega programa.

Zaradi primerjave navajam nekaj podatkov iz proračuna za proračunsko leto 1936/37. Ta proračun je predvideval 566.103 din dohodkov in toliko izdatkov. Dohodki so izvirali skoro v celoti iz občinskih doklad na neposredne davke (družbeni davek, zgradarina, pridobnina, zemljarina in uslužbenski davek) in iz trošarine na alkoholne pijače in meso. Tako je ta proračun določal 85 odstotkov občinskih doklad ali 319.140 dinarjev in trošarin v znesku 162.506 din. Naš prvi proračun za proračunsko leto 1937/38 pa je določal 866.488 din dohodkov in toliko izdatkov. Ta proračun je vseboval določene strukturalne spremembe pri virih občinskih dohodkov. Tako smo znižali občinske doklade od 85 na 75 odstotkov, s čimer smo razbremenili revnejšega davkoplačevalca, uvedli pa smo novo trošarino na porabo električnega toka in premoga, uporabljenega v industrijske namene. S tem smo želeli obremeniti predvsem KID. Za električni tok smo določili 0,02 odstotka din od kW ure, pri premogu pa 5 din trošarine na tono. Od teh dveh trošarin smo predvidevali dohodek v znesku 188.395 din, v resnici pa bi dobili več, če bi bili odobreni. Predvidevani dohodek od teh trošarin smo skoro v celoti namenili posebnemu občinskemu skladu za javna dela v občini. Ko bi nam bilo to uspelo, bi bili že v prvem letu napravili znaten korak naprej. To pa je šlo navzkriž z računi oblasti, JRZ in KID. Zato nam banska uprava proračuna ni odobrila. Vrnila ga je z nalogom, da ga znatno zmanjšamo in črtamo novo uvedeno trošarino. Občinski odbor je 7. aprila 1937 razpravljal in sklepal o pripombah banske uprave. Ponovno smo sprejeli proračun v višini 861.710 din. Ta je bil nižji le za slabih 5000 din od prejšnjega. Banska uprava tudi tega proračuna ni odobrila ter ga je z odlokom samovoljno znižala za 31,7 % in nam ga potrdila le v višini 587.919 din. V odloku pa banska uprava sploh ni omenila, da ga je spremenila. Preprosto je napisala, da ga odobrava v znesku 587.919 dinarjev, kakor da bi bil takega sprejel in predlagal občinski odbor. Iz proračuna je banska uprava črtala sredstva za sklad za občinska javna dela v znesku 172.000 din, iz katerega smo nameravali v tem letu začeti graditi vodovod na Potokih, urediti pokopališče in drugo. Črtala je tudi postavko 20.000 din za regulacijski načrt občine, 25.000 dinarjev za zdravstvo in podporo revnim šolarjem in za prispevek kulturnim društvom. Poleg tega je vrsto postavk znatno znižala: za javno razsvetljavo, za tečaje javnih uslužbencev, za prosvetno dvorano na šoli v Javorniškem Rovtu, za vzdrževanje in popravila cest in občinskih mostov, za podaljšek vodovoda itd.

Namen je bil jasen. Takoj v začetku so nas hoteli onemogočiti pri delu na občini. Mi se temu diktatu nismo mogli niti hoteli ukloniti. Zato se je občinski odbor pritožil proti samovolji banske uprave na upravno sodišče v Celju. To je z odločbo A 137/37 z dne 27. avgusta 1937

našo tožbo *zaradi nedopustnosti zavrnilo.* Upravno sodišče je razlagalo akt banske uprave kot akt prve stopnje in bi se bila zato morala občina pritožiti na višje upravno oblastvo, v tem primeru na finančno ministrstvo v Beogradu. Proti odločbi upravnega sodišča je občinski odbor na seji 28. septembra sklenil, da se pritoži na državni svet v Beogradu. Čeprav je bila ta tožba podprta z močnimi pravnimi in materialnimi argumenti, nismo z gotovostjo računali na uspeh. Državni svet je potrdil razlago upravnega sodišča v Celju in našo tožbo kot neosnovano zavrnil.

Tako je minilo celo leto in občinski odbor je moral delati le z dvanajstinami prejšnjega proračuna. Zato je razumljivo, da v prvem letu dela na občini nismo napravili tega, kar smo nameravali.

2. *Petnajstletni načrt javnih del in regulacijski načrt občine*

Regulacijski načrt občine

Med letom 1937 smo izdelali 15-letni načrt javnih del v občini. Ta nam je služil kot osnova za izdelavo generalnega regulacijskega načrta, ki ga je formalno zahtevala samo banska uprava ali bolje rečeno njene strokovne službe, ki so uvidele potrebo po smotrni graditvi, zato smo glede na hitro rast občine prvenstveno morali imeti jasen načrt celotnega razvoja občine. O načrtu in o drugih delih na občini nismo mogli razpravljati neposredno z občani na sestankih, ker nam jih oblast ni dovolila. Zato smo občane o tem obveščali v našem krajevnem glasilu »Naš kovinar«.

Preden povemo kaj več o 15-letnem načrtu, navajam nekaj podatkov o takratnem stanju.

Od leta 1931 do 1938 je naraslo število prebivalstva občine od 3045 na 4310 ali za 41 odstotkov. Povprečni porast prebivalcev je bil tedaj 5,8 odstotkov na leto. V tem času, leta 1938, je bilo 450 stanovanjskih hiš ter je njih število poraslo tudi za 41 odstotkov v primerjavi z letom 1931, ko je bilo 318 stanovanjskih hiš.[17] V šolskem letu 1903/04, to je v času, ko je bila zgrajena stara šola na Koroški Beli, je bilo 177 šoloobveznih otrok; v šolskem letu 1938/39 pa je bilo že 361 otrok, ki so hodili v šolo na Koroško Belo, v šoli v Javorniškem Rovtu pa 34 otrok; 30 otrok z območja naše občine pa je hodilo v osnovno šolo na Jesenicah. V istem letu je iz naše občine obiskovalo meščansko šolo na Jesenicah 65 dijakov, 32 učencev pa obrtno nadaljevalno šolo. Leta 1938 se je rodilo 167 otrok, umrlo pa je 49 občanov. Otrok, starih 3 do 6 let, za katere je bil potreben vrtec, pa je bilo v tem letu 297. V letu 1938 je bilo na območju občine 11 trgovin, 4 pekarne, 5 mesarij, 2 klavnici (privatni), 4 brivnice, 2 mlekarni, 3 mizarske, 1 ključavničarska, ena kovaška in ena kleparska delavnica ter trije obrtniški gradbeniki.

V prvem poslovnem letu (1937) je občinski odbor izvedel kanalizacijo na Potokih v dolžini 483 metrov, del kanalizacije in podaljšek vodovoda (460 m) pa na Koroški Beli. Zgrajena sta bila dva betonska mostova v Javorniškem Rovtu. Skupna vrednost teh del je bila 126.147 dinarjev. Poleg tega so bila opravljena še nekatera manjša dela.

Ena izmed naših glavnih nalog, kot smo to že omenili, je bila, da se v tem letu začnemo izdelovati generalni regulacijski načrt. V ta namen je občina izvedla široko anketo in sklicala posvetovanje z zainteresiranimi faktorji (KID, železnica, državna cestna uprava, bratovska skladnica, okrajni cestni odbor, gasilci in drugi) o osnovah za izdelavo takega načrta za ureditev območja Javornika in Koroške Bele. Na posvetovanju so bili tudi namestnik sreskega načelstva in sanitarni referent ter trije inženirji z banske uprave.

KID je predložila konkretne predloge z nazornimi skicami, kje bi se po njenem mnenju rezerviral prostor zanjo. Bratovska skladnica je izrazila željo, da se omogoči gradnja nove bolnice nad železnico, to je nad Borovljami. Gasilci so predlagali, da se gasilski dom zgradi na starem mestu v vasi Koroška Bela.

Občina sama je za to anketo pripravila dolgoročen načrt za gradnjo in ureditev javnih objektov, in sicer: graditev nove in povečanje stare šole, novo pokopališče, občinska ubožnica in sirotišnica, nov občinski dom s pošto, letno kopališče, delavski dom (zavetišče) z javno kuhinjo, občinska klavnica in tehtnica, kolonija delavskih stanovanj, ki bi jih gradila občina (v prvi fazi 50), gradnja vodovoda na Potokih, nova pot v Javorniški Rovt, okrevališče v Javorniškem Rovtu. Poleg tega je program predvideval še dela, ki naj bi se izvedla iz banovinskih sredstev (regulacija struge Belščice in Save ter gradnja mostu čez Savo), iz državnih sredstev pa prestavitev in gradnja nove državne ceste skozi občino.

Anketna komisija je zasedala 23. in 24. junija 1937 in je po proučitvi predlogov in nasvetov ter po ogledu terena prišla do naslednjih zaključkov:

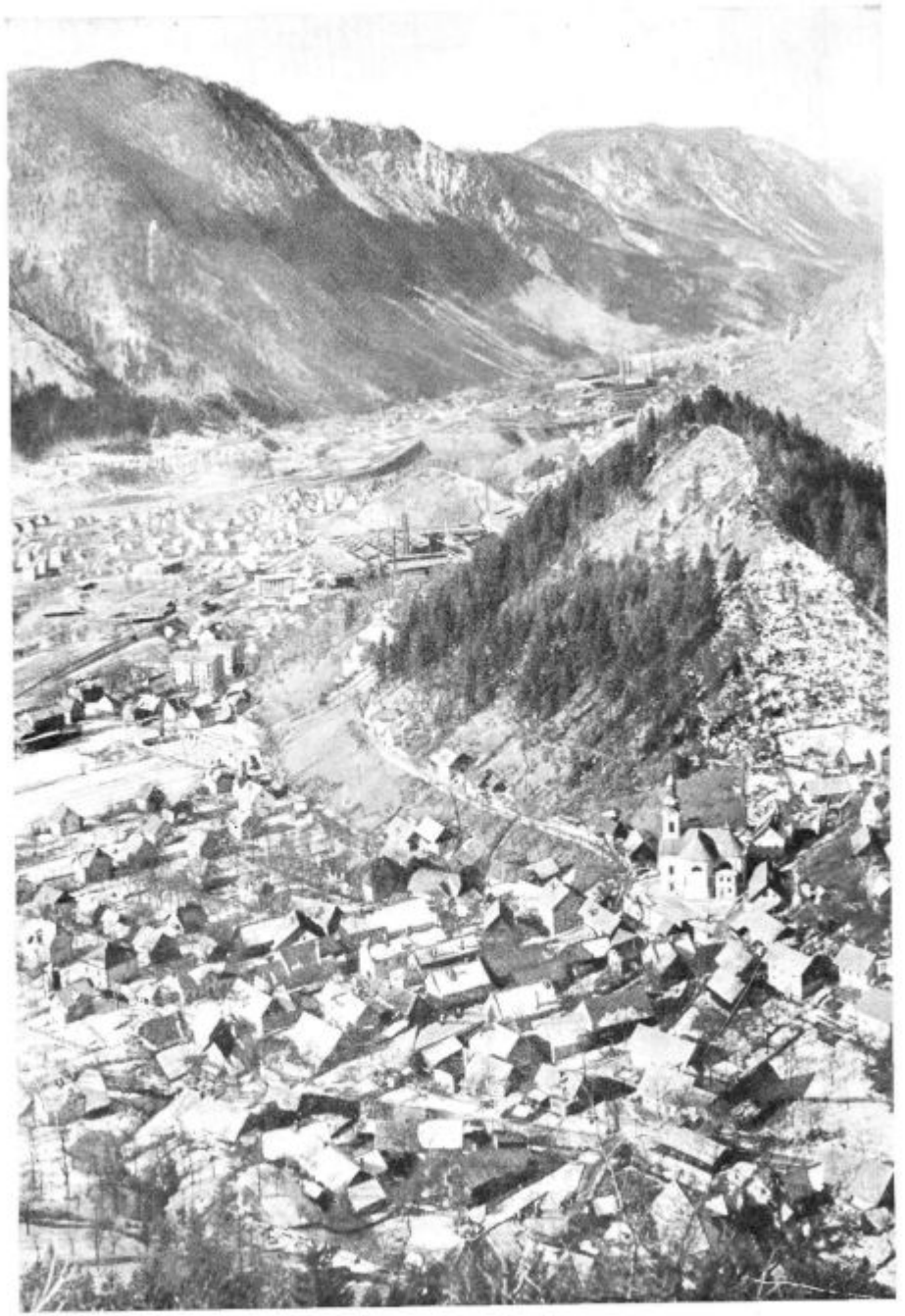
»1. Regulacijski načrt z gradbenim okoliščem in zaščitenim ozemljem naj obsega:

a) v k. o. Slovenski Javornik zemljišče, ki sega na zapadu do meje k. o. Jesenice (Senožet in Zgornje Borovlje), na jugu do Save (Spodnje Borovlje), na vzhodu do potoka Javornika, na severu pa do vznožja hriba Kermanja;

b) na Koroški Beli ozemlje, ki sega na zapadu do potoka Javornika, na jugu do Save (Dobrava, Klini na Brejah), na vzhodu do potoka Bele, in sicer od Save do železnice, nad železnico pa približno od parcele št. 590 k. o. Koroška Bela (pod Ledevnikom) do vznožja hriba Hrastnika (Poleve), proti severu obsega regulacijsko območje Koroške Bele vso dolino potoka Bele z obronki obdajajočih hribov.

2. Kot gradbeni okoliš se določa:

a) na Javorniku svet ob državni cesti, pretežni del sveta, ki ga je KID v svoji vlogi dne 30. novembra 1937, št. LU/V označila za razširjenje svojih obratov ter prvenstveno Spodnje Borovlje. Omenjeni svet je deloma že zazidan in ga je smatrati za ožji gradbeni okoliš. Kot širši gradbeni okoliš se določa ostalo zazidljivo ozemlje Javornika, t. j. svet severno železnice od tovarne KID do Jesenic, odnosno na obronku Kermanije, odnosno Gornje Borovlje;

69. Del občine z Javornikom in Koroško Belo

b) na Koroški Beli se določi kot ožji gradbeni okoliš ozemlje vzdolž in severno stare državne ceste od potoka Javornika do Bele, vas kot taka ter na levem bregu Bele v neposrednem nadaljevanju naselja. Vse ostalo je smatrati kot širši rajon.

3. Zaščitni pasovi:

a) na Javorniku se določi kot zaščiteno ozemlje, ki se v nobenem primeru ne sme zazidati, svet ob desnem bregu Javornika in svet ob naravnem ridorju, ki poteka v velikem loku okoli Spodnjih Borovelj. V tem zaščitnem pasu, naj se napravijo javni nasadi, ki bi zlasti služili v zdravstvene namene, poleg tega pa arhitektonsko zaključili naselje;

b) na Koroški Beli se določi kot zaščitno ozemlje, za namene javnih nasadov, svet ob obeh bregovih potoka Bele ter obronki obdajajočih hribov.

4. Stanovanjska poslopja naj se iz javnih ekonomskih razlogov gradijo *le v ožjem gradbenem okolišu*, dočim naj ostane širši rajon za izvestno dobo pod gradbeno zaporo. Šele po popolni zazidavi z uredbo določenega ožjega rajona naj se pritegne tudi širši rajon za gradbene svrhe. Trgovine naj se predvsem postavljajo v bližini tovarne, državne ceste in trgov.

Za industrijo se določa svet v neposrednem nadaljevanju obstoječih tovarniških naprav, in sicer najprej v smeri proti vzhodu in severu, potem pa tudi proti jugu, kjer se bo svet pridobil s preložitvijo železnice. Na novo, izven interesnega ozemlja KID pa se gradnje tovarn ali naselitev industrije v območju danes določenega regulacijskega ozemlja ne smejo dovoliti. V primeru potrebe naselitve in ustanovitve kake nove industrije je določiti primeren prostor izven regulacijskega ozemlja.

Za zaklonišča proti sovražnim napadom naj se uredi obstoječa jama v severozapadnem kotu vasi Koroška Bela. Potrebni načrti za ureditev zaklonišč morajo biti predloženi banovinskemu odboru za zaščito civilnega prebivalstva pred napadi iz zraka v pregled in odobritev.

Za park naj se uredi zaščitni pas okoli Spodnjih Borovelj in svet ob obeh bregovih potoka Javornika in Bele. Sečnjo obstoječih dreves v teh delih je takoj preprečiti.

Obstoječe pokopališče je radi bližnje šole in obdajajočega ožjega gradbenega okoliša takoj opustiti. Za pokopališče pride v poštev le parcela št. 378 ali 388 k. o. Koroška Bela na levem bregu Save (Na Dobravi). Na tem mestu ima pokopališče potrebno lepo prirodno lego, zlasti pa ne bo moglo nikdar ovirati razvoja obeh naselij. Dostopno je od obeh naselij približno enako daleč. Svet je prodnat.

Obstoječi gozdovi v neposrednem dotiku z regulacijskim ozemljem se morajo ohraniti in po možnosti povečati s pogozdovanjem. Nameravani odkop hriba Straže po KID je dovoliti le pod posebnimi pogoji, s katerimi bo zavarovan estetski javni interes. Odkop je obložiti z rušo.

Za kopališče in igrišče je najprimernejši prostor z ozirom na centralno in zavarovano lego v javnem parku ob Javorniku, in sicer v kolenu pri železniškem viaduktu. Ker pa je ta prostor predviden od

KID za razširitev tovarne, odnosno preložitev železnice, naj se h gradnji kopališča na tem mestu pristopi le v primeru, da se KID izjavi, da ne reflektira na razširitev obratov v tej smeri. V nasprotnem primeru se določi za kopališče prostor ob vznožju Hrastnika. Ta prostor je proti severu zavarovan z gozdom.

5. Radi izrazito industrijskega značaja kraja Javornik se določa za Javornik le gradnja v redkem in srednjem naselju. Na Koroški Beli v starem delu vasi ima kraj popolnoma značaj kmetijskega naselja, radi česar se morejo hlevi in druga kmetijska poslopja sicer dopuščati, toda pod posebnimi higienskimi in arhitektonskimi predpisi, ki se bodo za vsak primer posebej določili. Novi del Koroške Bele pa je zazidati v redkem sistemu.

6. Na Javorniku je ohraniti Zoisov grad, ki ga je spraviti z regulacijskim načrtom kolikor mogoče do arhitektonske veljave, toda v zvezi in upoštevanju razvoja industrije. Na Koroški Beli predstavlja arhitektonsko dominanto kraja radi svoje vzvišene lege cerkev, kar je v regulacijskem načrtu upoštevati.

7. Mesta za javne zgradbe. V občini so potrebne naslednje javne zgradbe: šola, občinski dom s pošto, javno knjižnico, čitalnico in hranilnico, občinska ubožnica in sirotišnica, delavski dom s prenočišči in skupno ljudsko kuhinjo, delavska kolonija, bolnica, gasilski dom, kopališče, klavnica, pokopališče i. dr.

a) Za šolo se določa prostor poleg obstoječega šolskega poslopja;

b) občinski dom naj se postavi na Javorniku, in sicer na križišču, kjer se priključi banovinska cesta na novo državno cesto;

c) v občinsko ubožnico naj se preuredi stari občinski dom,

č) Delavski dom naj se postavi na Javorniku v bližini občinskih delavskih hišic in parka;

d) delavska kolonija naj se postavi na Javorniku v Spodnjih Borovljah, tako da se bo regulacijski načrt v tem delu čimprej realiziral;

e) najprikladnejši prostor za bolnico je iz estetskih in zdravstvenih ozirov na Javorniku, in sicer v Zgornjih Borovljah. Zlasti so prikladne parcele št. 203, 204, 205, 206, 207 in 208 k. o. Javornik;

f) Gasilski dom. Gasilsko društvo prosi, da se dom zgradi na mestu obstoječega gasilskega doma. Svojo prošnjo za postavitev gasilskega doma na Koroški Beli utemeljuje gasilska četa z motivacijo, da prebiva večina gasilcev na Koroški Beli, da je vas Koroška Bela stara, zgrajena večinoma v lesenih konstrukcijah in zelo strnjeno ter zaradi tega požaru bolj izpostavljena kot Javornik in ima tovarna svoje lastne gasilne naprave.

Iz praktičnih in prometno-tehničnih razlogov ugotovi komisija, da je za gasilski dom najprikladnejši prostor v težišču obeh gradbenih okolišev, t. j. naselja Koroška Bela in Javornik ter tovarne. Zaradi tega naj se dom postavi nekje ob obstoječi državni cesti med potokoma Bela in Javornikom;

g) za kopališče in pokopališče so bili določeni prostori pod točko 4. zapisnika;

h) klavnica naj se zgradi na desnem ali levem bregu potoka Javornika radi smrdljivih odpadnih voda čim bliže Savi;

i) za sejmišče naj se določi prostor nekje ob stari državni cesti med potokoma Belo in Javornikom.

8. Javne komunikacije. Obstoječa državna cesta, ki poteka z mnogimi ovinki skozi naselje Javornik, preseka tovarniško območje ter vodi tik mimo šole, se opusti, odnosno preloži v južno smer glasom že napravljenega načrta cestne uprave.

Železnica, ki ovira razširitev tovarne, v severozapadnem oglu in jugu, naj se pomakne bližje k novi projektirani državni cesti. S tem bodo odpravljeni tudi obstoječi ovinki državne železnice.

Nove ceste v naselju naj se po možnosti projektirajo tako, da bodo obstoječe komunikacije in objekti ohranjeni v čim večji meri. Pri napravi regulacijskega načrta je polagati pažnjo na priključek banovinske ceste na državno cesto. Za eventuelni bodoči zračni promet naj se rezervira primeren prostor v premeru 1000 m izven regulacijskega območja kot takega. Ta prostor naj bo pod gradbeno zaporo za druge gradbene namene.

K točki 4. zapisnika glede razširitve industrije pripominja zastopnik KID, da je treba rezervirati za razširitev tovarniškega obrata tudi z jeseniške strani ozemlje med Savo in državno cesto, ki se bo pridobilo z nasipavanjem. Ustvariti se mora zveza med tovarno na Jesenicah in na Javorniku eventualno z nadvozom čez državno cesto in podvozom pod železnico. Obenem z razširitvijo tovarne je treba z regulacijskim načrtom določiti prostor za novo postajno poslopje. Poslopje naj bo nekje na Belškem polju v določenem širšem gradbenem okolišu.

Sreski sanitetni referent pripominja, da odpadne vode iz tovarne v sedanjem stanju onesnažujejo potok Javornik in Savo. V letu 1937 se je pričel izvajati pravilnik o nadzorstvu nad odtočnimi vodami, vsled česar je KID v sporazumu s Higienskim zavodom pričela proučevati način čiščenja teh voda. Zastopnik KID pripominja, da se vršijo že dozadevna pripravljalna dela ter da bo v doglednem času izvršen načrt za čiščenje omenjenih voda. Zastopniki občine prosijo, da se radi nevzdržnosti stanja izvedbo čiščenja čimprej realizira.

Zastopnik KID prosi, da se z regulacijskim načrtom ohrani možnost preložitve poti z desnega na levi breg javorniškega potoka.«[18]

Petnajstletni načrt javnih del v občini

Šola

Zaradi hitrega naraščanja prebivalstva v občini v letih 1931 do 1936 in v zvezi s tem vedno večjega števila šoloobveznih otrok stara šola ni več ustrezala. To je bilo razumljivo, kajti 1903. leta, ko so gradili staro šolo, je bilo le 177 šoloobveznih otrok, medtem ko jih je bilo sedaj že 341. V stari šoli je bilo 5 učilnic in stanovanje za upravitelja ter šolskega služitelja. Zaradi takega stanja je pouk potekal tudi še v prvi enorazredni stari šoli na Koroški Beli, ki je bila zgrajena leta 1850. Glede na tako stanje in na pričakovani razvoj kakor tudi zaradi potrebe, da se rešijo še druga vprašanja s področja šolstva, je občinski

70. Poslopje stare osnovne šole na Koroški Beli, zgrajeno leta 1904

odbor odstopil od zamisli prejšnjega odbora, da zgradi samo prizidek k stari šoli, za kar so bili že pripravljeni načrti. Taka rešitev bi bila samo začasna ter bi že čez nekaj let občina stala pred istim problemom. Zato se je občinski odbor odločil, da zgradi novo šolo. Izdelali smo nov program, ki je predvideval poleg gradnje nove šole še adaptacijo in nadzidavo stare ter prizidek trakta za učiteljska stanovanja. Po dograditvi po tem programu bi imeli 17 učilnic, risalnico, kuhinjo za gospodinjsko šolo, telovadnico s prosvetno dvorano z odrom, 4 kabinete, 3 trisobna in 1 dvosobno stanovanje, 3 samske sobe s skupnim dnevnim

71. Skica predvidenega šolskega poslopja na Koroški Beli

prostorom in kopalnico ter oddelek za prhe (šolska kopalnica). Po izvedbi tega programa smo nameravali ustanoviti meščansko šolo, otroški vrtec, ki ga v občini ni bilo in so morali naši otroci hoditi v vrtec na Savo, ter gospodinjsko šolo.

Težave so bile z načrti. Po zakonu jih je morala priskrbeti banska uprava, ki pa nam ni bila naklonjena! Zato smo se neuradno dogovorili z gradbenim strokovnjakom banske uprave ing. Čulkom, ki je bil določen za tehničnega izvedenca za našo občino, da nam bo priskrbel načrte za novo šolo. Poleg tega nam je zagotovil, da bo banska uprava potrdila načrte kakor tudi licitacijo za oddajo del pri gradnji. Za to uslugo smo Čulku obljubili 10.000 din nagrade. S tem smo hoteli obiti težave, na katere smo računali pri banski upravi.

Prva licitacija za oddajo del pri gradnji šole je bila 25. junija 1938 in ni uspela zaradi bojkota podjetnikov, čeprav je v tem času dela primanjkovalo. Druga licitacija, ki je bila 16. julija 1938, je uspela. Poleg tega smo še dosegli pri zidarskih delih 7,2 odstotka, pri tesarskih pa 2,2 odstotka popusta po uradnem proračunu. S pogodbo smo si zagotovili, da se morajo zaposliti domači delavci, da bodo orodje dobavljali in popravljali po možnosti domači obrtniki, da se bodo spoštvali mezdni pogoji za delavce po kolektivni pogodbi in da bodo dela končana v 150 dneh.

Celotni stroški za gradnjo šole so bili predvideni na 2 milijona din, prvo fazo del pa smo oddali za 832.077.25 din.

72. Začetek gradnje nove šole na Koroški Beli

73. Nekateri člani občinskega odbora z gradbenimi delavci pred novo šolo. Tretji od leve sedi Vencelj Perko

74. Nova in stara šola na Koroški Beli

Ob začetku del smo imeli v skladu za gradnjo šole 822.000 din. Za vnaprej pa smo predvidevali, da bomo vsako leto vstavili v občinski proračun po 200.000 din. Poleg tega pa smo imeli že dogovor s SUZOR v Zagrebu, da dobimo 400.000 din posojila.

Za pomoč smo zaprosili tudi bansko upravo in KID. Slednja je odklonila pomoč kot že pri gradnji šole leta 1903, čeprav je bila prav ona prvenstveno dolžna, da pomaga graditi šolo. Tudi od banske uprave nismo dobili pomoči. Z gradnjo šole smo začeli konec avgusta 1938, prva faza, t. j. zgraditev šolskega poslopja in stanovanjskega trakta v surovem stanju, pa je bila končana v začetku decembra 1939.

Pokopališče, ki so ga v letu 1912 povečali za 164 grobov, je imelo v tem času 1872 m² površine ali prostora za 717 grobov po 2,5 m². Praznega prostora je bilo le še za 219 grobov. V zadnjih devetih letih (1928—1937) je umrlo povprečno 43 ljudi na leto. Poleg tega osnovnega razloga, ki je terjal novo pokopališče, je občinski odbor upošteval še naslednje:

1. Prenatrpanost grobov je onemogočala vsako bolj estetsko ureditev in v zvezi s tem odkup grobov.

2. Pokopališče na tem prostoru ni bilo primerno, ker leži blizu šole in stanovanjskega naselja, zlasti pa zato, ker ima to zemljišče idealno lego za stanovanjsko gradnjo. Zaradi tega ne bi bilo prav, da se obstoječe pokopališče še razširja.

3. Pokopališče ni imelo kapele in so morali nositi umrle mimo pokopališča po strmem klancu v cerkev. Po regulacijskem načrtu naj bi bilo novo pokopališče na Belskem polju ob Savi, kot je to predlagala anketna komisija. Pokopališče naj bi obsegalo okroglo 6500 m² zemljišča, da bi bilo prostora za 1000 grobov po 5 m².

Postavili naj bi kapelo in mrtvašnico s secirnim prostorom ter napeljali tudi vodovod in elektriko. Bili smo mnenja, da pokopališče na tem prostoru ne bi oviralo bodočega razvoja občine. Kdo bi si bil takrat mogel predstavljati, da bodo nekoč na tem prostoru stali novi obrati železarne.

Letno kopališče smo nameravali graditi ob potoku Javornik pod Konjičem ali pa na jugovzhodnem delu vasi Koroška Bela, kar je potrdila tudi anketna komisija za regulacijski načrt. Zaradi odpadnih voda iz železarne Sava ni primerna za kopanje. Edino javno letno kopališče (Čufarjevo) na Jesenicah pa je bilo premajhno, neprimerno in preveč oddaljeno za prebivalce našega območja. Zato je občinski odbor menil, da je za oddih občanov potrebno zgraditi kopališče, ki bo v poletju dostopno vsem. Prostor pod Konjičem pri potoku Javornik leži v kotlini, zavarovan proti vetrovom in obrnjen proti jugovzhodu ter nekako v sredini takratne občine. Vodo bi kopališče dobivalo iz potoka Javornik deloma po ceveh, deloma pa po odprtem toku, kjer bi se že nekoliko ogrela. Iz potoka pa bi jo odvajali nad Trebežem, da bi bila čista.

Na tem prostoru bi prišlo kopališče v poštev le tedaj, če ne bi KID širila svojih obratov v to smer. Zaradi tega smo predvidevali še drugo varianto na jugovzhodni strani vasi Koroška Bela.

V ubožnico in sirotišnico naj bi preuredili takratni dotrajani občinski dom na Koroški Beli. Prostori v občinskem domu niso mogli več zadovoljevati potreb občine za njeno uradovanje. Menili pa smo, da bi bili primerni za ubožnico. Hiša stoji na samem, na sončnem prostoru in je zavarovana proti vetrovom. Nameravali smo odkupiti še nekaj zemljišča proti potoku Belščici in ga preurediti v park in v zelenjadni vrt za potrebe ubožnice.

V tem času je bilo 20 ubožcev in sirot, ki so prejemali redno mesečno podporo, 2 občana pa sta bila drugje v ubožnici in za ta dva je občina plačevala mesečno vzdrževalnino. Povprečno je izdala občina 4000 din rednih in 1000 din izrednih podpor za ubožce. Več nujnim primerom pa je občina morala odkloniti pomoč, ker ni imela oziroma ji nadzorna oblast ni odobrila potrebnih sredstev. Glede na obstoječe razmere, predvsem pa glede na slabo zaščito delovnega človeka je občina računala, da je tak dom za ubožce in sirote nujno potreben ter ga je nameravala v kratkem tudi urediti. Preureditev občinskega doma v ubožnico bi po takratnih računih stala okrog 100.000 din. Nekaj sredstev je občina v ta namen že imela. Letno bi moralo biti po občinskem proračunu kakih 20.000 din več, da bi lahko dom redno posloval. S tem bi se proračun ubožnega sklada povečal od 70.000 na okrog 90.000 dinarjev letno.

S stanovanjsko kolonijo je nameraval občinski odbor ublažiti težke stanovanjske razmere delavcev. V občini je bilo v tem času 577 stanovanj, od teh 338 enosobnih, 201 dvosobnih in 38 štiri- in večsobnih stanovanj. Sem niso šteta stanovanja, ki so bila last KID. Povprečno je prišlo na eno sobo 3,5 oseb. Ker so pa imeli stanovanja s tremi in več sobami le premožnejši ljudje z majhnimi družinami, so stvarno prišle na sobo več kot 4 osebe. Mnogo jih je bilo, ki so ležali po kletnih in podstrešnih luknjah, drvarnicah ipd.... Nič boljše niso bile razmere delavcev v stanovanjih, ki so bila last KID. V oktobru 1935 je na zahtevo delavskih strokovnih organizacij posebna komisija pregledala stanovanja KID na območju občine Jesenice in Koroška Bela. Ugotovila je, da je bilo 114 stanovanj z več kot štirimi osebami v eni sobi. Takrat so zastopniki delavstva zahtevali, da mora tovarna vzporedno z razširjanjem obratov graditi tudi stanovanja. KID za to ni imela posluha. Tistim delavcem, ki so se odločili, da sami gradijo svoja stanovanja, je dala nekaj kredita, da je s tem delavce podredila svoji volji. Hiše so gradili delavci sami ali s pomočjo kredita KID ali s pomočjo svojcev. Le redki so bili tisti, ki so lahko gradili z lastnimi sredstvi. V teh razmerah ni bilo nič čudnega, da mnogo tako zgrajenih hiš ni ustrezalo osnovnim zahtevam normalnega stanovanja. Zaradi tega se je občina odločila, da začne z gradnjo delavske stanovanjske kolonije, v prvi fazi bi zgradila 50 stanovanj. Občinski odbor je v ta namen nameraval pred KID postaviti zahtevo, da mu odobri en milijon dinarjev brezobrestnega posojila.

Občinski dom naj bi se gradil med zadnjimi. Po prvotni zamisli naj bi stal nekje pri Sokolskem domu na Koroški Beli. Po posvetovanju s strokovnjaki pa je bil določen prostor med trgovino Treven in gostilno Leskovar, to je na kraju, kjer se odcepi državna cesta proti Savi.

Po programu bi občinski dom obsegal potrebne prostore za občinsko upravo s sejno dvorano, občinsko javno knjižnico in čitalnico, občinsko hranilnico in posojilnico, pošto in prostore za delavske in obrtniške strokovne organizacije.

Kot smo že omenili, bi ta dom gradili pozneje. Po dograditvi nove šole smo namreč nameravali občinske urade začasno preseliti v staro šolo, občinski dom pa bi se lahko takoj preuredil v občinsko ubožnico.

Gasilski dom je že odslužil in ni več ustrezal potrebam, saj je bil zgrajen v leseni izvedbi že leta 1898. Občina je dajala gasilcem letno okroglo 10.000 din podpore. Pripravljena pa je bila prispevati še mnogo več, da bi se čimprej zgradil nov gasilski dom, toda s pogojem, da bo stal na takem kraju, kjer bo lahko enako služil celi občini. Pred štiridesetimi leti, ko je bil postavljen prvi dom, so stale na Javorniku le redke hiše in tudi ni bilo vodovoda. Zato je razumljivo, da so postavili dom v vasi Koroška Bela. Po izgradnji Javornika pa to mesto funkcionalno ni več ustrezalo. Toda gasilci so bili večina s Koroške Bele in zato so vztrajali, da mora novi dom stati na starem mestu. Predlogu občine so nasprotovali zlasti iz političnih razlogov. Prišlo je do spora med gasilci in občino, ker je občina odklonila gradbeno dovoljenje, da se postavi nov dom na starem mestu. Na pritožbe gasilcev je sresko načelstvo razveljavilo odločbo občine o zavrnitvi, upravno sodišče v Celju pa je dalo prav občini.[20] Zanimivo je, da so strokovni izvedenci sreza in banske uprave v tem pogledu zastopali na anketni komisiji za regulacijski načrt stališče občine. Toda politični motivi so bili važnejši od stvarnih potreb. Zaslepljeni gasilci so na tihem pripravili novo leseno ogrodje in ga brez gradbenega dovoljenja v eni noči zamenjali s starim. Občina tako ni imela pravega gasilskega doma in je ostala pri takem, kot ga je imela leta 1898.

Občinski vodovod so začeli graditi že leta 1930 in je v tem času dajal vodo vasi Koroška Bela in skoraj celotnemu naselju Javornik. Poleg njega je obstajal še manjši vodovod na Javorniku, katerega solastnika sta bila občina in KID. Ta vodovod je bil star in je razpadal ter ga je bilo potrebno obnoviti. Zaradi tega vodovoda je prišlo do spora z nekaterimi posestniki, ki so zahtevali lastninsko pravico. Tožbo so gnali do državnega sveta, a so jo izgubili.

Z vodo je bilo treba preskrbeti še severozahodni del Javornika nad železnico, ki je bil brez vodovoda in je bil namenjen za gradnjo stanovanj.

Na Potokih je bilo nekaj manjših zasebnih *vodovodov*, nekateri izviri pa so bili okuženi. Zato je bilo potrebno tudi tu zgraditi nov vodovod. Izvir za ta vodovod je 350 m nad vasjo. Načrti so bili že v delu. Ves vodovod pa bi bil po proračunu veljal približno 180.000 din. Računali smo, da bomo začeli z deli konec 1939. ali v začetku 1940. leta.

Kanalizacije ni bilo skoro v vsem Javorniku. Na Koroški Beli, Potokih in od Save do bolnice pri Senožetih je bila kanalizacija v glavnem že izvršena. Zato je načrt predvideval izvedbo kanalizacije v osrednjem delu Javornika in deloma še na Koroški Beli.

Občinska klavnica je bila potrebna, ker občina v zasebnih klavnicah ni mogla zakolov dovolj nadzorovati, predvsem pa zato, ker te klavnice niso ustrezale higiensko-zdravstvenim predpisom in niso zagotavljale zdravega mesa. Klavnica naj bi stala ob potoku Javornik proti reki Savi.

Po načrtu je bilo predvideno, da bi v Javorniškem Rovtu zgradili *okrevališče — dom za oddih in počitek.* V zvezi s tem in zaradi boljše povezave s prebivalci v Rovtah, posebno pa zaradi razvoja turizma se je občinski odbor ukvarjal z mislijo, da zgradi novo cesto v Javorniški Rovt. Takoj pa se je občina lotila rekonstrukcije poti in jo tudi v celoti izvedla.

Most čez Savo na Borovljah naj bi napravila banovina, saj je stal na banovinski cesti. Toda od leta 1926, ko je Sava odnesla stari most, je bil to le še volilni adut. V volilni propagandi pred občinskimi volitvami 1936 je JRZ trdila, da so že zagotovljena sredstva v višini dveh milijonov din. Ob neki intervenciji februarja 1937 je ban Natlačen izjavil, da bo v tem letu v banovinskem proračunu 500.000 din za ta most. V okrajnem cestnem skladu je bilo v ta namen na razpolago 300.000 din. V bednostni sklad, ki je bil namenjen za taka in podobna javna dela, sta občini Jesenice in Koroška Bela plačevali letno nad 1 milijon din,[21] nazaj pa nismo dobili skoro nič.

75. Ostanki mostu, ki ga je leta 1926 odnesla narasla Sava

Občinski odbor je izkoristil vsako priložnost, da je postavljal vprašanje mostu na dnevni red. Neposredno prizadeti občani so zbirali podpise za vlogo na bansko upravo, da se zgradi most. Občina je izdelala obširno spomenico, v kateri je navedla vrsto argumentov o nujnosti tega mostu. Da bi svojo zahtevo bolje podprli, smo 10. novembra 1938 ugotavljali promet pešcev in vozil na tem mestu. Od 5. ure zjutraj do 23. ure zvečer je šlo preko brvi 957 pešcev, naokoli skozi Jesenice pa 35 vozil. Regulacijski načrt je določal, da naj bi stal most malo niže od sedanjega. Predvidena je bila namreč povezava z banovinsko cesto od Trevna mimo Muleja in na levi strani barake čez Savo proti studencu. Vse obljube in vsa naša prizadevanja so ostala jalova. Oblast in njene politične stranke niso mogle pozabiti poraza na volitvah, h katerim so prav Javorničani največ prispevali. Zato je moral most čakati na boljše čase.

Bolnica. Krajevni odbor bratovske skladnice na Jesenicah se je že nekaj časa ukvarjal z načrtom za gradnjo nove bolnice. Splošne razmere zdravljenja tudi v ljubljanski bolnici so bile zelo težke. Zato se je tudi občinski odbor pridružil akciji za gradnjo bolnice na področju Jesenic. Naše stališče je temeljilo na resoluciji, ki je bila sprejeta na velikem javnem zborovanju 14. junija 1936 na Jesenicah. Resolucija je obsojala neznosne razmere v ljubljanski bolnici in zahtevala, da se na Jesenicah zgradi krajevna bolnica. V zvezi s tem smo poslali 14. apr. 1937 Markežu, županu občine Jesenice, pismo, v katerem smo predlagali, da naj da on kot predstavnik najmočnejše občine spodbudo za sklicanje sestanka vseh županov v radovljiškem okraju. Pogovorili bi se o akciji za zgraditev bolnice. Ta sestanek je bil 24. aprila 1937. Navzočih je bilo 12 županov in 2 občinska odbornika. Sreski sanitarni referent dr. Slivnik je podal krajši referat o potrebi in o pogojih take graditve. Na tem sestanku smo predlagali, da se izvoli poseben odbor, ki naj stopi v stik z bratovsko skladnico in ji predlaga zgraditev skupne bolnice. Menili smo, da bi bilo umestneje zgraditi skupno moderno bolnico, ki bi zadoščala potrebam celega okraja. Tudi opremili bi jo laže s potrebnimi aparati in instrumenti ter laže namestili več zdravnikov specialistov.

Pri tej akciji sta se kmalu pokazali dve tendenci. Ena stran je zahtevala, naj bi bila bolnica nekje blizu Radovljice, delež vsake občine naj bi se pa določal po davčni moči občine. Bratovska skladnica pa je menila, da bi pri skupni bolnici nastale nepremostljive težave že v sami upravi. Nadalje bi skupna bolnica bistveno vplivala na kakovost zdravstvenih uslug njenim zavarovancem itd. Proti skupni bolnici so poslali posebno izjavo tudi zdravniki bratovske skladnice. Nasprotno pa je zagovarjal skupno bolnico zdravnik dr. Tomaž Furlan. Zaradi takih različnih naziranj, ki so izhajala iz takratnih družbenih razmer, je bil negativni odnos bratovske skladnice do skupne bolnice na videz razumljiv. Objektivno pa je bilo to naziranje ozko in brez prave perspektive. Z ustno anketo, ki jo je organizirala bratovska skladnica 3. maja 1938, je bil načrt o skupni bolnici dokončno pokopan.[30] Za bratovsko skladnico je ostalo odprto le še vprašanje, kje naj bolnica stoji. V začetku je prevladovalo mnenje, naj bi bila na območju občine Koroška Bela.

Obstajali sta dve varianti: po prvi naj bi bila zgrajena nad železnico pod gozdom, po drugi pa na Belskem polju. Obe varianti smo upoštevali v programu regulacijskega načrta. Zaradi določenih prednosti je bila bolnica zgrajena v zahodnem delu Jesenic.

Nekateri so menili, naj se kljub samostojni bolnici bratovske skladnice nadaljuje akcija za postavitev okrajne bolnice. S tem pa je bilo težje računati, ker občine razen Jesenic in Koroške Bele niso mogle zagotoviti primerne materialne udeležbe, na bansko upravo pa resno tudi nismo mogli računati.

Med župani se je pojavil pesimizem glede skupne okrajne bolnice že na sestanku 12. februarja 1938. Takrat je bil izvoljen ožji odbor, ki je sprejel nalogo, da bo spodbujal vse faktorje za zgraditev okrajne bolnice, sestavljal resolucije in interveniral, kjerkoli bi bilo to potrebno.[23]

Še en sestanek županov je razpravljal o okrajni bolnici in sicer 8. septembra 1938 na Bellevueju v Bohinju. Radovljiški župan Resman je v obširni obrazložitvi predlagal, naj bi občine kupile 7000 m² zemljišča pri Lescah v smeri proti Radovljici za ceno 300.000 din. Občina Radovljica bi dala 100.000 din, ostanek pa ostale občine. Na tem zemljišču naj bi potem banska uprava zgradila okrajno bolnico. Toda vanjo nismo imeli zaupanja. Zato sem nastopil proti nakupu zemljišča in predlagal, da naj se nad tem zemljiščem za zdaj proglasi gradbena zapora. Pri tem sem še omenil, da imamo slabe izkušnje z javorniškim mostom preko Save. Dobivali smo samo obljube, mostu pa še vedno ni. Omenil sem tudi, da nam banska uprava noče odobriti občinskega proračuna[24] in nam s tem onemogoča vsako pomembnejše delo.

3. *Borba za odobritev proračuna*

Pri sestavi proračuna za leto 1938/39 nismo mogli jemati v obzir dejstva, da nam banska uprava ni odobrila proračuna za prejšnje leto in ga nam je diktirala v znatno skrčenem obsegu. Prav tako nismo upoštevali navodila ministrstva za finance, po katerem naj bo proračun za leto 1938/39 manjši od onega v prejšnjem letu, da naj se znižajo plače občinskim uslužbencem ali da naj bo celo kdo od teh odpuščen. Naše stališče pri sestavi proračuna je izhajalo iz perečih potreb občine. Za realizacijo našega programa javnih del smo upoštevali dejstvo, da so bile obstoječe potrebe posledice razvoja železarske industrije. Ta je v tem času delala za vojne potrebe in nastala je močna konjunktura. Menili smo, da naj prav zato KID prispeva glavni delež sredstev. Ob takem stališču pa smo morali računati na njen odpor in na nasprotovanja banske uprave. Toda če smo hoteli biti dosledni in držati svoje volilne obljube, nismo mogli drugače ravnati. Sestavili smo proračun v skupnem znesku 957.467 din, to je za 369.248 din več, kot nam ga je odredila banska uprava za prejšnje leto. Poleg zneskov za kritje rednih potreb smo vstavili v proračun 200.000 din za novo šolo, 50.000 din za vodovod na Potokih, 40.000 din za javno razsvetljavo državne ceste, za otroški vrtec 10.000 din (začasno bi delal v privatni hiši) in še več

drugih postavk. S proračunom smo predvideli 27-odstotno povečanje plač občinskim uslužbencem in plačilo celotnega zneska za socialno zavarovanje kakor tudi 25.000 din za zdravstvo in pomoč revnim šolarjem.

Pri dohodkih smo predvideli 65 % občinskih doklad na 693.000 din neposrednih davkov, kar bi nam dalo 450.450 din dohodkov. Pri neposrednih davkih smo vzeli za 68.593 din nižjo osnovo, kot pa jo je izkazala davčna uprava. Trošarina na alkoholne pijače naj bi dala 174.400 din, na uvoz mesa v občino in na zakol živine pa 16.650 din. Kot prejšnje leto smo tudi v tem letu vnesli v proračun trošarino na električni tok in premog, ki ju troši industrija. Iz te trošarine smo predvidevali dohodek v višini 232.400 din. S tem proračunom pa smo znižali vodarino od prejšnje pavšalne letne tarife 96 din na 20 din za družino in od 72 din na 10 din za samce.

Seja občinskega odbora, ki je ta proračun obravnavala, je potekala na dveh sestankih in je bila zelo burna. Nam je bilo mnogo do tega, da bi pri proračunu dobili čim večje soglasje vsega občinskega odbora. Tako bi bil naš položaj do nadzorne oblasti močnejši. Odborniki JRZ so nasprotovali raznim postavkam, čeprav ne vedno v medsebojnem soglasju. Za določene stvari so pa le glasovali, če niso hoteli še bolj oslabiti že tako slabih pozicij med občani. Tako so vsi glasovali za povečanje plač občinskim uslužbencem in s tem bili proti navodilu finančnega ministrstva. Glasovali pa so proti povečanju nagrade županu, čeprav sem bil takrat brez zaposlitve, ker me je KID vrgla na cesto, in čeprav sem skoro ves čas žrtvoval delu na občini. Vsi naši odborniki in 2 člana opozicije so izglasovali predlagano nagrado za županovo delo. Ob nasprotovanju večine odbornikov JRZ sem izjavil, da se nisem dal voliti zato, da bi iskal osebnih koristi, ampak zato, da bi delal za blaginjo vseh občanov. Zato sem povišanje nagrade odklonil. Z mojo odklonitvijo pa večina odbornikov ni soglašala. Ta moja demonstracija je zelo neprijetno delovala zlasti na odbornika Valentina Smoleja in Antona Smoleja, ki sta bila tudi sindikalna funkcionarja, sedaj pa glavna nasprotnika primerne nagrade za županovo delo. Odborniki JRZ so zahtevali, da se črta uvedba takse za gozdne posestnike, ki je bila namenjena za plačilo stroškov gozdnega čuvaja. Prej se je ta plačeval iz lovnine. Ta pa se je z izločitvijo gozdov agrarne skupnosti iz občinskega lovišča znatno znižala. Zahtevali so tudi večjo dotacijo za gasilski dom.

Po prvem sestanku proračunske seje 16. januarja 1938 so se odborniki JRZ sestali z župnikom Žbontarjem in kaplanom Duhovnikom v zadružni gostilni. Govorili so o tem, kakšno taktiko naj zavzamejo na prihodnjem sestanku proračunske seje. Na tem sestanku smo mi predlagali opoziciji, da smo pripravljeni pristati na njene zahteve, če bodo glasovali za ostale postavke proračuna. Oni pa so to odklonili in izjavili, da tudi na prvem sestanku niso bili za druge postavke proračuna, katerim sicer niso izrecno nasprotovali, župan pa je ugotovil, da so soglasno sprejete. Ti odborniki so glasovali proti trošarini na električni tok in premog ne le iz političnih razlogov, temveč tudi zato, ker se niso upali zameriti KID.

Občinski proračun je bil sprejet z večino glasov naših odbornikov in takšen, kot ga je predložila občinska uprava. Proti proračunu je bila tudi KID in se je pritožila na sresko načelstvo. O tej pritožbi smo izvedeli šele proti koncu leta, ker je KID ni poslala preko občine, kar bi bila sicer morala storiti.

»Pritožba KID

Zaznali smo, da je občinski odbor občine Koroška Bela za proračunsko leto 1938/39 sklenil uvesti posebno občinsko trošarino od premoga in od električne energije, in sicer na tak način, da bi zlasti obratovanje podjetja na Javorniku bilo močno obremenjeno s to trošarino.

Ker občinski odbor niti ni napravil poizkusa, da bi se o taki občinski davščini poprej z našim podjetjem sporazumel in ker je izven dvoma, da so davščine, ki se v obliki trošarin od pogonskih sredstev nalagajo industrijskim podjetjem, gospodarsko škodljive produkcijske davščine, proti katerim so legitimirana interesna zastopstva industrije na pristojnih mestih že opetovano izrazila najtehtnejše pomisleke, vlagamo to pritožbo na naslovno sresko načelstvo kot nadzorstveno oblastvo proti uvedbi označene davščine v občini Koroška Bela in prosimo, da se proračun imenovane občine za proračunsko leto 1938/39 s tako davščino ne odobri.

Če pa naslovno sresko načelstvo o odobritvi proračuna ne bi samo odločalo, prosimo, da se ta naša pritožba predloži kraljevski banski upravi dravske banovine.

p. n. Kranjska industrijska družba
Karol Noot s. r. Dr. Obersnel s. r.«
Jesenice, dne 14. februarja 1938

Banska uprava je s svojo odločbo št. II št. 4259/1 z dne 19. februarja 1938 proračun zavrnila in zavrnitev utemeljila z naslednjimi razlogi:

1. Da je občina vzela davčno osnovo neposrednih davkov, ki podležejo avtonomnim dokladam, le v višini 643.000 namesto 761.593,48 din, kot je izkazala davčna uprava v Radovljici.
2. Da je občina prekomerno zvišala proračun za 382.883 din.
3. Da je občina uvedla novo občinsko trošarino na električni tok in premog, ki je nezakonita in nepotrebna.
4 Da je povečala nagrado županu, dasiravno nima odobrenega zadevnega statuta.
5. Da je predvidela kredit 25.000 din za zdravstvo in podporo revnim šolarjem, ki pa ni utemeljen in je videti nepotreben.

Proti odločbi banske uprave se je občinski odbor pritožil na ministrstvo financ. Razloge v odločbi banske uprave pa smo izpodbijali z naslednjimi dejstvi:

1. Davčna uprava v Radovljici je navedla v svojem izkazu 613.871 dinarjev družbenega davka za občino Koroška Bela, Dravska finančna direkcija v Ljubljani pa s svojo odločbo z dne 2. februarja 1938, številka 392/7-III-2 X 1938 le 351.557 din. Na podlagi tega in na podlagi moje osebne intervencije je davčna uprava znižala svoj prvotni izkaz neposrednih davkov od 761.593,48 na 499.279,48 din, to je še pod znesek, kot

pa smo ga mi postavili v proračun. Tako velik znesek neposrednih davkov je izkazala verjetno z namenom, da se občina zavede v svojih predvidevanjih.

2. Iz popravljenega zneska davčne uprave je bilo razvidno, da se davčna osnova v primerjavi s prejšnjim letom ni povečala in se tudi proračun v primerjavi z lanskim, kakor ga je sprejel občinski odbor, ni bistveno zvišal. Proračun pa, ki ga je odredila banska uprava, seveda ni mogel rabiti za primerjavo.

3. Uvedba novih trošarin ni bila nezakonita, saj je banska uprava take trošarine že odobrila občinam Litija, Kranj in Jesenice.

Uvedbo teh davščin smo utemeljili s potrebami in razvojem občine, ki jih je povzročila prav železarna KID.

4. Ker se je banska uprava protivila povečanju nagrade za župana, češ da še ni zadevnega statuta, smo dokazali, da ga ji je občina predložila v odobritev že 17. marca 1936, to je pred dvema letoma in ga še ni odobrila.

5. Da so sredstva za zdravstvo in pomoč revnim šolarjem potrebna in utemeljena, res ni bilo treba navajati še kakšnih posebnih argumentov. To postavko v proračunu je predlagal tudi Podmladek jadranske straže. Ko smo o tej zadevi obvestili banovinski odbor RK in ga prosili za intervencijo na banski upravi, so mu tam rekli, da ni nobenega razloga, da ta postavka ne bi bila odobrena.

Ministrstvo financ je našo pritožbo zavrnilo. Proti njegovi odločbi smo vložili tožbo na drž. svet v Beogradu. Ta je z razsodbo št. 28067/38 z dne 3. novembra 1938 tožbo kot neumestno zavrnil.

Z razsodbo državnega sveta smo izčrpali vsa pravna sredstva in po tej poti nismo imeli nobene možnosti več, da uveljavimo našo zakonito pravico. Vsa nasprotovanja odbornikov JRZ, KID, banske uprave in državnega sveta so tako močno prizadela naše delo in prizadevanja za blaginjo občanov.

Tako odkrito sovražen, nezakonit, nehuman in nesocialen odnos do reševanja perečih občinskih problemov so začeli obsojati tudi mnogi občani, ki so sicer bili pod njihovim političnim vplivom. Upiralo se jim je to nasprotovanje, zaradi česar nismo mogli začeti reševati zelo pereče probleme, kot npr. zagotovitev sredstev za šolo, za zdravstvo in pomoč revnim šolarjem, za vodovod, za kanalizacijo in za druge življenjske potrebe. Glavni strankarski argument, da nam morajo nasprotovati zato, ker so nas smatrali za komuniste, ni mogel prepričati občane, da je ta postopek pravilen. Prav zato so naše pozicije postajale močnejše in naši politični nasprotniki so bili prisiljeni, da so začeli popuščati s svojim pritiskom. Banska uprava je na pritisk javnosti že v teku leta odobrila posamezne postavke našega proračunskega predloga. Čeprav prepozno za letovanje otrok, je proti koncu leta 1938 odobrila tudi postavko 20.000 din za zdravstvo in pomoč revnim šolarjem, za katero je prej trdila, da je nepotrebna in neutemeljena.

Proti koncu leta 1938 smo že začeli s pripravami za sestavo proračuna za leto 1939/40. S tem delom smo začeli že, ko še državni svet ni razsodil o naši tožbi zaradi odobritve proračuna za tekoče leto. Ker

nismo tudi sedaj odstopili od naše davčne politike in od programa del, sem predlagal klubu naših odbornikov, da stopimo v neposreden stik s KID zaradi razgovora o trošarini na električni tok in premog. Predlog sem opiral na pritožbo KID proti uvedbi teh trošarin v tekočem proračunu. KID je namreč očitala v pritožbi, da občinski odbor ni poizkusil, da bi se bil o tem poprej sporazumel s podjetjem. Nace Kralj je bil proti predlogu, češ da imamo po zakonu pravico uvajati take davščine. Bil je prepričan, da bo tako razsodil tudi državni svet. Po burni razpravi o tem vprašanju je klub soglasno sklenil — le Kralj je bil proti — da se pogovorimo s KID. Na naš pismeni predlog je KID poslala na razgovor svojega eksperta za finance dr. Tušarja. Občino sem zastopal jaz. KID je načelno pristala na uvedbo teh trošarin, toda le s pogojem, da se to določi v pavšalnem znesku, ne pa po enoti mere. Pristal sem na uvedbo pavšalne trošarine, ker je že samo načelno priznanje potrebe po tej trošarini pomenilo našo zmago. Zahteval pa sem, da mora biti pavšalna vsota višja, kot je predlog proračuna. KID je nato pristala na 360.000 din letno, jaz sem pa dal zagotovilo, da bo občina znižala občinske doklade na 40 odstotkov, kar je bilo v skladu z našim programom. Občinski odbor je ta sporazum soglasno odobril (tudi z glasovi opozicije). O doseženem sporazumu smo obvestili bansko upravo in ponovno predlagali, da potrdi naš proračun za leto 1938/39. Tako je odpadel že tretji razlog, zaradi katerih je banska uprava zavrnila proračun. Zato je banska uprava na naš ponovni predlog 2. januarja 1939[25] potrdila proračun za 1938/39. leto. S tem, da je končno le morala odobriti proračun, je naš občinski odbor dosegel še eno pomembno zmago.

Zakaj je KID pristala na tak sporazum in s tem pripomogla k odobritvi proračuna? Prvič zato, ker je naraščalo ogorčenje in nezadovoljstvo občanov, v glavnem delavcev KID, zaradi oviranja občine pri njenem delu. Drugi razlog pa je bila po našem mnenju negotovost KID v razsodbo državnega sveta. Ko bi bil ta razsodil nam v prid, bi bila KID bolj obremenjena, kot se je obvezala s sporazumom. Ko pa bi se bili mi pogajali s KID mesec dni pozneje, do sporazuma verjetno ne bi bilo prišlo. Po razsodbi pa KID ni mogla več nazaj, čeprav ji je bilo pozneje žal, da je šla v sporazum.

Od državnega sveta smo kmalu po sporazumu dobili obvestilo, da je naša tožba zavrnjena.

Da bi imeli točne podatke o davčni osnovi za sestavo proračuna za leto 1938/39, sem šel na davčno upravo v Radovljici in prosil za vpogled v davčne vire. Na davčni upravi v Radovljici so bili nekateri uradniki naši simpatizerji, ki so nam pomagali, če so le mogli. Med temi je bil Sterlekar Nace, s katerim smo imeli stalno zvezo in nas je tudi obveščal o zadevah, ki so bile za nas koristne. Ti so mi dali na razpolago potrebne podatke. Na podlagi dobljenih podatkov sem ugotovil, da je naši občini odrejen manjši odstotek osnove družbenega davka, kot nam je pripadal. Družbeni davek, ki ga je takrat plačevala le KID, je bil glavni vir neposrednih davkov v občini. Saj je ta pomenil preko 78 odstotkov vseh neposrednih davkov občine. Celotni družbeni davek, ki ga je plačevala KID, se je kot osnova delil 20 odstotkov na sedež družbe, v tem primeru

na mestno občino Ljubljano, 80 odstotkov pa se je delilo na občine, kjer so stali njeni obrati v sorazmerju z vrednostjo proizvodnje. Ključ te delitve je KID sporočila davčni upravi, ne da bi bile imele občine (vsaj Koroška Bela) vpogled v to delitev. Po tem ključu je bil določen odstotek družbenega davka:

občini Jesenice 71 odstotkov, občini Koroška Bela 28 odstotkov, občini Gorje 0,5 odstotka, (Rahelič) ?? 0,5 odstotka, skupno 100 odst.

Na podlagi podatkov davčne uprave sem ugotovil, da je KID prištevala cevarno in druge objekte, ki so stali na območju naše občine, k občini Jesenice. Meja med našo in jeseniško občino je tekla ob gostilni Markež na Savi.

Od KID smo zahtevali, da vskladi ključ o delitvi davčne osnove s stvarnim stanjem. Ko sem to našo zahtevo osebno sporočil finančnemu ekspertu dr. Tušarju, je ta nervozno reagiral in dejal:

»Vi pa res niste nikoli zadovoljni. Komaj smo uredili vprašanje trošarine, že prihajate z drugim. Nam je žal, da smo šli z vami v pogajanja.«

Ob tem sem si mislil: tudi nam bi bilo žal sporazuma, ko bi bil državni svet razsodil v prid občine.

Razmerje v delitvi osnov družbenega davka so potem vskladili z dejanskim stanjem tako, da je občina Jesenice participirala s 63 odst., mi pa s 36 odstotki osnove družbenega davka. S tem smo povečali velik del tistega občinskega dohodka, ki smo ga zmanjšali s splošnim znižanjem občinskih doklad na 40 odstotkov. Z znižanjem doklad smo razbremenili šibkejšega davkoplačevalca. Z novo razdelitvijo osnov družbenega davka pa se je povečal dohodek na občinskih dokladah v breme KID ter v minus občine Jesenice, ki je pred tem imela neupravičeno višjo davčno osnovo in to na škodo naše občine.

Z rešitvijo teh vprašanj smo opravili eno od važnih nalog našega programa.

Da bi videli, kako je bila občina davčno obremenjena, navajam nekaj podatkov:

V letu 1938/39 je bilo v občini plačano 917.317 din neposrednih davkov in to:

zemljarina	15.923	rentnine	1.592
zgradarina	102.009	družbenega davka	718.855
pridobnine	35.030	uslužbenskega davka	43.908

V banovinski bednostni fond je občina plačala skupno z občino Jesenice v letih 1937, 1938 in 1939 preko en milijon din; iz tega fonda pa je dobila le osem tisoč. V istem razdobju je občina Koroška Bela plačala v banovinski šolski fond 592.997 din, dobila pa je nazaj 165.800 dinarjev. V banovinski in okrajni šolski sklad je občina prispevala 673.000 din, dobila pa je le 4000 din. Banovina je bila dolžna skrbeti le za 650 m cest v naši občini in za most čez Savo na Borovljah, občina pa je imela 12.350 m cest.[26]

4. *Prizadevanja in ovire za napredek šolstva*

Občinski odbor in krajevni šolski odbor sta si prizadevala, da se poleg gradnje nove šole zagotovijo tudi drugi pogoji za vsestranski napredek šole. Da bi omogočili čim boljšo povezavo med šolo in domom, smo nameravali ustanoviti društvo Šola in dom. Zato je šolski odbor sklenil, da bo organiziral redne roditeljske sestanke, na katerih bi starši in učitelji obravnavali vprašanje pouka in vzgoje otrok. Na teh sestankih naj bi učitelji imeli tudi razna vzgojna predavanja. Dogovorili smo se, da bo prvi sestanek že januarja 1937. Upravitelj šole naj bi imel uvodno predavanje o vzgojnih problemih in o odnosu šole in doma. Šolski upravitelj je bil Smolik, ki je bil zaradi bolezni nesposoben za vodstvo take šole in kot tak bolj orodje kot pa zavesten politični pristaš JRZ. Bil je pod popolnim vplivom svoje žene, fanatične tercijalke, in pa kaplana Antona Duhovnika.

Za ta roditeljski sestanek je bilo veliko zanimanje. Razred, v katerem je bil sestanek, je bil nabito poln in to predvsem žena-mater. Prisotni so bili tudi člani šolskega odbora in učitelji razen upravitelja, za katerega so javili, da je bolan. Že samo dejstvo, da so na ta sestanek prišli zastopnik policijskega komisarja in dva policijska stražnika, nam je dalo odgovor na Smolikovo »bolezen«. Očitno je bilo, da so sestanku hoteli dati drug pomen. In res, namesto »bolnega« upravitelja se je za katedrom pojavil kot predsedujoči in predavatelj kaplan Anton Duhovnik. Temu sem kot predsednik krajevnega šolskega odbora ugovarjal in zahteval, da sestanek vodi tisti, ki po zakonu nadomešča upravitelja, to je najstarejša učna moč na šoli in to je bil učitelj Oton Skender. Po tem burnem začetku je na moj poziv zastopnik policijskega komisarja odredil, da prevzame vodstvo sestanka učitelj Skender. Predavanje je imel kaplan Duhovnik. V njem je razlagal, da sta prvo bog in cerkev, hvalil je fašistični kooperativni sistem, govoril, naj se delavstvo najprej bori za dušni mir in šele potem za kruh in obsojal ljudsko frontovsko gibanje v Franciji. Navzoči so že med predavanjem z opazkami protestirali proti taki zlorabi roditeljskega sestanka. To je bila navadna provokacija. Zdaj nam je bilo jasno, zakaj je na sestanku policija. Kaplanu smo dali primeren odgovor, žene pa so mu z ogorčenjem očitale, kako si upa tako govoriti, ko so vendar vsakomur znane težke socialne razmere delavcev. Očitale so mu tudi njegov provokatorski nastop pri zadnji stavbinski stavki. Tako se je končal prvi in s tem tudi zadnji roditeljski sestanek brez doseženega smotra. Čez 14 dni smo dobili banovo odločbo z naslednjo navedbo:

»Ker roditeljski sestanki v občini Koroška Bela ne služijo svojemu namenu, se do nadaljnjega prepovedo.«

Zasedba učiteljskih mest je bila nepopolna, učitelje so zaradi političnih razlogov premeščali, kakor se je oblastnikom zahotelo. Tako je bil še pred začetkom šolskega leta 1937/38 prestavljen po »službeni« (beri: politični) potrebi učitelj Andrej Žvan v Žemavlje v Mursko Soboto. To mesto je ostalo eno leto nezasedeno.[27]

Na šoli Javorniški Rovt tri mesece ni bilo pouka, ker niso imeli učitelja. Zaradi takega stanja so na šoli Koroška Bela poučevali le glavne predmete, medtem ko so ostale opuščali. Nekateri razredi niso imeli pouka po en dan v tednu. Občina je bila pripravljena sama plačevati manjkajoče učne moči, da bi pouk lahko nemoteno potekal. Oblast pa tega ni odobrila. V tem času je bilo v vsej Sloveniji 300 nezasedenih učiteljskih mest pri 500 brezposelnih učiteljih. Učitelj, ki ni bil politični pristaš režima, je težko dobil službo, če pa jo je že imel, je bil v stalni nevarnosti, da bo prestavljen na slabše mesto, še posebno, če je samostojno mislil in se ravnal po svoji vesti in po svojem prepričanju. Tak je bil na Koroški Beli tudi Oton Skender.

Na pismeno intervencijo glede učiteljstva v radovljiškem okraju, ki jo je napravil predsednik sreskega odbora JRZ dr. Albin Šmajd, je ban Natlačen odgovoril s svojim pismom z dne 26. septembra 1940 pod točko tri:

»S Koroške Bele je predlagan za premestitev po službeni potrebi kot nadštevilen učitelj Oton Skender, in sicer skupaj z ženo Ano, ki je na Jesenicah nadštevilna. Oba sta predlagana v Sv. Bolfenk v Slovenskih goricah.«

Na enorazrednico v Javorniškem Rovtu so pošiljali predvsem učitelje, ki niso bili režimu preveč pri srcu. V letu 1937 je bila tu Tilka Kordiš — zelo prizadevna učiteljica, ki se je poleg pouka brigala tudi za ostalo prosvetno delo. Z njeno pomočjo in s sodelovanjem krajevnega odbora smo napravili na podstrešju šole malo dvorano. Tu so igrali razne igre, tamburaški zbor pa je imel vaje. Delo učiteljice Kordiševe pod pokroviteljstvom našega občinskega odbora pa ni bilo všeč našim nasprotnikom in zato je bila prestavljena. Po njenem odhodu tu nekaj časa ni bilo pouka. S prvim februarjem 1938 je prišla na šolo učiteljica — dnevničarka Jožefa Žugič. Ker ni bila pristaš takratnega režima, je dobila službo šele po neštetih intervencijah zaradi njenega socialnega stanja. Iz bednostnega fonda je bila nastavljena septembra 1936 in Javorniški Rovt je bilo že njeno peto službeno mesto v 15 mesecih službovanja. Ob nastopu službe v Javorniškem Rovtu se je javila pri sreskem načelniku dr. Vrečarju. Ta jo je med drugim opozoril, naj se pazi pred županom, ker je komunist. Tudi Žugičeva se je poleg pouka lotila ostalega prosvetnega dela, pri katerem smo ji pomagali. Zaradi zvez z nami je bila čez 7 mesecev ponovno premeščena. Vkljub prošnji, ki so jo podpisali in poslali na bana in na prosvetni oddelek banske uprave vsi člani krajevnega šolskega odbora in starši šoloobveznih otrok, so jo premestili.[28]

Z odlokom z dne 19. maja 1938 opr. IV No 10203/1 je banska uprava odredila ukinitev treh oddelkov na osnovni šoli Koroška Bela. Na Jesenicah je ukinila tri oddelke, na Bledu pa štiri. Kot razlog za ta ukrep je banovina navedla, da je v posameznih oddelkih premajhno število otrok, ker to ne sme biti manjše od 50 otrok. To je bilo v odkritem nasprotju z zakonom, ki je določal, da oddelek z enim razredom praviloma ne more imeti nad 50, v višjih razredih pa nad 40 otrok. Ukinitev

76. Stari občinski dom na Koroški Beli, ki so ga nameravali preurediti v sirotišnico

treh oddelkov bi bila zelo prizadela šolo, zlasti še, ker so stare učilnice lahko sprejele največ 42 otrok, ukinjene oddelke pa je obiskovalo v 2. oddelku 55 otrok, v 3. oddelku 63 otrok in v 1. razredu višje ljudske šole 50 otrok. To je pomenilo, da bi bilo glede na kapaciteto učilnice izpadlo od pouka v 2. oddelku 13, v 3. oddelku 21 in v 1. oddelku 8 otrok, skupno 42 otrok.

Namen banovinskega odloka si nismo mogli drugače predstavljati kot tako, da z ukinitvijo oddelkov ukinejo nekatera službena mesta učiteljev in se tako na lep način znebijo nezaželenih učiteljev.

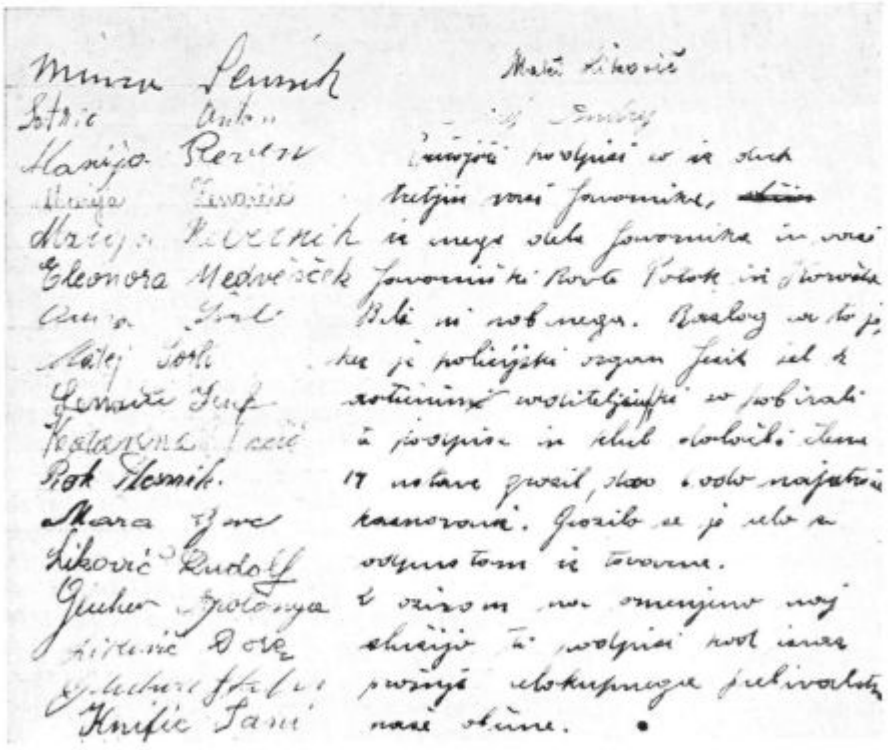
Ta odlok je zelo razburil občane; mi pa smo organizirali širšo akcijo za preklic odloka. Krajevni šolski odbor se je pritožil na ministrstvo prosvete, občina pa je o položaju pisala ministru Mihu Kreku. Radovljiškemu županu Resmanu pa sem predlagal sestanek županov iz okraja, da bi skupno nastopili proti taki prosvetni politiki banovine. Do sestanka županov ni prišlo. Dobili pa smo zelo hitro odgovor šefa kabineta ministra Kreka z naslednjim obvestilom:

»... da su sva tri odelenja državne narodne škole u Koroškoj Beli sreza radovljičkog, koja su bila zatvorena odlukom Kraljevske banske uprave u Ljubljani, ponovo otvorena.«[29]

Banska uprava ni imela razumevanja tudi za druge šolske potrebe. Krajevni šolski odbor in občinski odbor sta se morala neprestano boriti

za vsako stvar posebej. Tako nam je banska uprava stalno zniževala ali celo brisala določene postavke v proračunih. Zaradi težkega stanja nekaterih delavskih družin je bilo precej otrok zelo slabo preskrbljenih. Tem je občina nabavila obleko, obutev ali perilo. Vsako leto je obdarila okoli 80 otrok, bila pa bi jih še več, ko banska uprava ne bi bila zniževala sredstev.

Občina je težila za tem, da vsi šolarji brezplačno dobijo knjige in zvezke, vendar pa zaradi ovir tega nismo mogli nuditi vsem otrokom. Posebno skrb smo posvečali tudi zdravstvu šolarjev. V ta namen smo vnesli vsako leto v proračun primeren znesek. Četudi so to priporočali celo sresko načelstvo in razne humanitarne organizacije, je banska uprava te postavke črtala. V znak protesta so žene pripravile spomenico za bana in začele nabirati podpise staršev. Iz dveh tretjin Javornika so že nabrale 468 podpisov, nato pa je posegla vmes policija. Ženam, ki so pobirale podpise, je zagrozila, da bodo najstrožje kaznovane, njihovi možje pa odpuščeni iz tovarne. Nadaljnje pobiranje podpisov ni bilo več mogoče. Občina je 18. avgusta 1937 poslala spomenico z

77. Peticije občanov za odobritev sredstev za potrebe šoloobveznih otrok na Koroški Beli

zbranimi podpisi banu. Na to spomenico je odgovoril sreski načelnik dr. Vrečar z dne 25. septembra 1937 p. št. 1218:

»Kraljevska banska uprava iz kreditnih razlogov *ne more ugoditi* (podčrtal pis.) prošnji, ker so zadevne postavke banovinskega proračuna izčrpane.«

Občinski proračun in spomenica nista predvidevala, da sredstva da banovina, ampak le, da jih odobri v občinskem proračunu. Upravičenost sredstev za zdravstvo otrok sta podpisala s svojo izjavo tudi zdravnika dr. Tomaž Furlan in dr. Milan Čeh.

Frančiška Trtnik, Mici Pukel in Marija Smolej, ki so zbirale podpise, je policijski komisariat na Jesenicah kaznoval s po 150 din oziroma z ustrezno zaporno kaznijo. To kazen je banska uprava pozneje razveljavila.[30]

Kot smo že ugotovili, je banska uprava proti koncu leta 1938 odobrila proračunsko postavko 20.000 din za zdravje in podporo šolarjev, za naslednje leto pa 25.000 din. To nam je omogočilo, da smo v letu 1939 organizirali prvo večjo šolsko kolonijo na morju in v Javorniškem Rovtu. Predhodno so vse otroke pregledali trije zdravniki bratovske skladnice. Na podlagi zdravniškega mnenja smo poslali 55 otrok na morje v Bakar, 32 otrok pa v Javorniški Rovt. Kolonijo v Bakru sem vodil sam, seveda s pomočjo drugih. Trajala je od 19. julija do 9. avgusta 1939. Kolonijo v Javorniškem Rovtu pa je vodila učiteljica Marija Banko. Leto prej pa je manjšo skupino otrok imel v Splitu učitelj Oton Skender.

78. Otroci s Koroške Bele na letovanju v Bakru

Po razrešitvi našega občinskega odbora v letu 1940 je tudi začasna uprava organizirala letovanje otrok in to samo v Javorniškem Rovtu. Glavno besedo pri tem so imeli kaplan in cel trop ljubljanskih študentov, ki so bili v koloniji na občinske stroške in so dobili za to še nagrade. V tej koloniji so imeli vsak dan mašo z obhajilom. Zajtrk so imeli otroci šele po 9. uri. V šoli, kjer je bila nastanjena kolonija, je spalo v mali šolski sobi 28 odraslih in otrok v 13 posteljah. Na podstrešju pa je bil trikrat večji prostor preurejen v kapelo. Otroke so eksercirali po komandi za »slovenske fante«.

Konec leta 1939 je prosvetni oddelek banske uprave končno pristal, da organiziramo 6-mesečni gospodinjski tečaj in nam nakazal 8000 din za kritje materialnih stroškov. Za vodstvo tečaja sta bili poslani iz Ljubljane Mara Rupena in Tatjana Zemljič, učiteljici za gospodinjstvo. Tečajnic je bilo okrog 24. Ker v šoli ni bilo prostora, je naše delavsko kulturno prosveto društvo Enakost na Javorniku dalo na razpolago za tečaj svoj prostor pri Konjiču. Nabaviti smo morali štedilnik, posodo in drug inventar. Ker smo kmalu spoznali, da sta obe učiteljici napredno usmerjeni, smo se z njima tesneje povezali, da na njiju tudi politično vplivamo. Mara Rupena je bila takrat aktivna delavka v organizaciji kmečkih fantov in deklet. Ta organizacija je bila pod močnim vplivom KP. Zemljičeva pa je bila član Sokola, zaradi česar jo je bil JRZ režim že prej nastavil v nekem odročnem kraju v Bosni.

Pri pouku ročnih del na tečaju je običajno ena od učiteljic brala leposlovne knjige. Dogovorili smo se, da se bosta pri tem posluževali predvsem knjig z napredno socialno tendenco, kot npr. »Matere« Gorkega in slično. Tako smo prenašali naša napredna gibanja tudi na tečajnice. Kmalu po začetku je prišel na inšpekcijo tečaja sreski šolski nadzornik Grad. Ko je opazil na steni poleg kraljeve slike tudi sliko Marksa in ugotovil, da v učilnici ni boga, kot je bilo takrat obvezno za šole, je zahteval od Zemljičeve, da odstrani Marksovo sliko in obesi na steno križ. Ker je bila učilnica v društvenem prostoru Enakosti in to brezplačno, seveda društvo ni pustilo odstraniti slike in je o tem obvestilo učiteljico Zemljičevo zaradi njenega kritja. Tako so potem viseli na stenah Marks, kralj Peter II. in bog. Da bi pri učenkah dobil »bog« tudi bolj konkretno veljavo, je župnik Žbontar zahteval od učiteljic, da gredo tečajnice k velikonočni spovedi in obhajilu.

Poleg dnevnega tečaja smo po dogovoru z omenjenima učiteljicama organizirali krajši večerni gospodinjski tečaj za žene-gospodinje. V tem tečaju je bilo 12 predavanj, udeleževalo pa se ga je do 120 žena.

Obe učiteljici sta se kmalu tesneje povezali z nami, zlasti Mara Rupena. To se najbolj vidi iz tega, da je Mara po Kraljevi in moji aretaciji februarja 1940 že sodelovala v ilegalnih akcijah, ki jih je organizirala Partija. Hodila je v Ljubljano po letake, te trosila na terenu, zaradi česar je bila 26. februarja 1940 aretirana. Istega dne pa sta policaja Henrih Jesih in Rudolf Robič napravila hišno preiskavo na njunem stanovanju.

5. *Občinska uprava in personalna politika*

Borba za občinsko zaposlitev Franja Federla, borca in odpuščenega delavca

Občina je ob prevzemu občinske uprave imela dva administrativna uslužbenca (tajnik in administrator), občinskega slugo (kurirja), gozdnega čuvaja, mesoglednika in dva cestarja, skupno 7 uslužbencev. Mesoglednik je bil zaposlen s skrajšanim delovnim časom, gozdni čuvaj pa je po potrebi opravljal še kako pomožno delo na občini (pobiranje vodarine in slično). Tajnik oziroma delovodja, kot je bil takrat njegov uradni naziv, ni bil naš politični somišljenik in je bil zlasti v začetku naše dobe na občini v tesnih stikih s kaplanom Duhovnikom. Sumili smo, da je kaplana informiral o raznih občinskih zadevah, o čemer je prišlo celo do razprav na sejah občinskega odbora. Kaplan pa je o tej kritiki pisal v listu »Na mejah«. Bolj odkrita nasprotnika naše večine na občini sta bila pomožna administratorka, vdova bivšega tajnika, in pa občinski sluga. Ta je kmalu po našem prihodu umrl. Tako smo imeli možnost, da nastavimo našega človeka. Ker je občinski sluga dnevno raznašal občinsko pošto, pozive, obvestila in drugo po teritoriju vse občine, je bilo to mesto zelo primerno za politično delo. V marcu 1936 je bil odpuščen iz tovarne Franjo Federle z utemeljitvijo, da je ponoči v službi spal, v resnici pa zato, ker je bil eden vplivnejših revolucionarnih tovarišev na Jesenicah. Na seji občinskega odbora dne 28. januarja 1937 smo sklenili, da za občinskega slugo postavimo Franja Federla. Proti tej nastavitvi so bili odborniki JRZ in en naš odbornik, ker je želel, da to mesto dobi njegov brat. Kaplan Duhovnik je v listu »Na mejah« napisal, da smo nastavili »domačina iz Boke Kotorske«. Federle je bil

79. Franjo Federle, borec za delavske pravice, ki je bil zaradi političnega delovanja pri KID odpuščen in dobil zaposlitev na občini Koroška Bela

pred prihodom na Jesenice strojnik v vojni mornarici v Boki Kotorski.[31] Ko je sreski načelnik dr. Vrečar zvedel za ta naš sklep, me je poklical v Radovljico in mi omenil, da ni primerno, da Federla postavimo na to mesto. Predlagal je, da sklep občinskega odbora umaknemo. Ker tega nismo storili, je sreski načelnik s svojo odločbo z dne 12. februarja 1937 opr. št. 1930/1 zadržal sklep občinskega odbora. Po paragrafu a) 125 obč. zakona je sreski načelnik kot nadzorni organ občine imel pravico, da zadrži sklep občinskega odbora, če ta ni bil v skladu z zakonom. Svoj ukrep je utemeljeval s pavšalno trditvijo, da »z ozirom na infor macije, s katerimi razpolaga sresko načelstvo, sme smatrati, da vedenje in udejstvovanje imenovanega Franca Federla v političnem oziru ni tako, da bi mogel imenovani glede na predpis člena 9 uredbe o občinskih uslužbencih postati in ostati občinski uslužbenec.« Občinski odbor je na seji 2. marca 1937 sklenil, da se ne more pokoravati odločbi sreskega načelstva, ker ta o političnem zadržanju Federla ni navedel nobenega konkretnega nezakonitega dejanja ter se je zato proti odločbi pritožil na bana. Ker ban ni ugodil naši pritožbi, je le-to po uradni dolžnosti odstopil v reševanje upravnemu sodišču v Celju. To je s svojo odločbo R 11/37-3 z dne 9. marca 1937 naši pritožbi ugodilo ter odločbo sreskega načelnika razveljavilo. Sodišče je svojo odločitev med drugim utemeljilo takole:

»Po členu 9 uredbe o občinskih uslužbencih iz leta 1936 občinski uslužbenec ne more postati in ne ostati oseba, ki širi načela zoper obstoječo državno obliko in načela protipravne izpremembe državnega reda. Ta odločba velja in se smiselno mora uporabiti na vse občinske uslužbence, ne glede na pravni in dejanski značaj njih namestitve. Po navedeni odločbi pa je izključen od občinske službe le oni, kateremu so dejanja šteta v tej določbi, *dokazana* (podčrtal pis.).

V našem primeru pa niti iz podatkov v spisih ni razvidno, da bi bilo Francu Federlu dokazano kakšno dejanje označene vrste. Tudi ni razvidno, da bi bilo proti imenovanemu v teku kazenskega postopanja radi suma kaznivih dejanj, kakršne ima v mislih ta odločba.«

Dvanajstega maja 1937 je sreski načelnik pod opr. št. 77/24 izdal nov odlok in v smislu paragrafa 45 finančnega zakona za 1937/38 ter ugotovitev, ki jih navaja v odloku, naročil občinskemu odboru, naj sklepa o odpustu Franja Federla. V odloku navaja naslednje razloge:

»Italijanske oblasti so pri aretaciji Lehmann Štefanije, matere osumljenca, našle komunistične letake, komunističen znak in pismo njenega moža naslovljenega na Franja Federle, v katerem mu omenja, naj še nadalje gleda na to, da pridobi čimveč ljudi za odhod v Španijo, kjer bi se borili na strani komunistov. Komunistične letake in pismo je hotela Lehmann Štefanija na Jesenicah izročiti sinu Federlu, vendar te namere ni mogla izvršiti, ker se je Federle nahajal isti dan zadržan na policijskem komisariatu na Jesenicah, o čemer, da priča pismo, ki ga je pisal dne 9. aprila 1937 na Hrast Rozalijo v Kobarid.«

Tu je bila očitno po sredi provokacija, ker pravnih dokazov niso imeli, le domnevali so, da je Federle komunist. Bil je preveč nevaren na takem delovnem mestu, na katerem bi bil z lahkoto opravljal komunistično propagando. Prvi poizkus njegove odstranitve se zaradi pomanjkanja dokazov ni posrečil, zato so zdaj prišli z »dokazi«, za lase privlečenimi in skritimi za italijansko policijo.

Občinski odbor se proti odloku sreskega načelnika ni pritožil, ker je menil, da o krivdi in nekrivdi lahko odloča le sodišče in se bo zato ravnal le po njegovi odločitvi. Zato je občinski odbor na svoji seji 19. maja 1935 sklenil naslednje:

»1. da naj sresko načelstvo predloži ves dokazni material državnemu pravdništvu v Ljubljani, ali pa državnemu sodišču za zaščito države v Beogradu v svrho kazenskega postopanja proti Federlu.

2. da občina sama v svrho razbremenitve kazenske krivde dostavi državnemu tožiteljstvu v Ljubljani ves tozadevni spis s predlogom, da posluje v smislu čl. 2 zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi.«

Pred tem pa smo iz formalnih razlogov »zaslišali« Federla o trditvah sreskega načelnika. Zaradi dokumentarnosti citiram zapisnik o tem »zaslišanju«:

»Zapisnik,

pisan v pisarni občine Koroška Bela, dne 15. maja 1937, o zaslišanju Franja Federla, občinskega sluge, radi odloka okrajnega glavarstva, z dne 12. t. m., št. 77/24 Pov., ki izpove sledeče:

Moja mati Lehman Štefanija ni odpotovala v Beljak, temveč je bila izgnana dne 17. februarja 1937 in to brez izročitve izgonskega odloka v Italijo, kjer so jo pa italijanske obmejne oblasti, kakor sem pozneje izvedel, aretirale takoj ob prestopu meje, češ, da je pred leti utihotapila neko blago čez mejo. Čez tri tedne je bila izgnana tudi iz Italije preko Trbiža v Avstrijo, vendar so ji pred izgonom zagotovili, da se čez nekaj časa zopet vrne.

Zato se je res čez nekaj dni vrnila v Italijo, kjer je pa bila na meji ponovno aretirana, zakaj pa ne vem.

Moj očim Fric Lehman, ki se nahaja po njegovem zadnjem pismu, ki sem ga še prejel v bližini Pariza v službi v neki tovarni, sploh ni mogel vedeti kje se mudi moja mati niti ni ona mogla vedeti, kje se nahaja moj očim in je zaradi tega izključeno, da bi se mogla dopisovati.

Očitke, ki se iznašajo proti meni, odločno zavračam in mislim, da bi moralo okrajno načelstvo izročiti stvar sodišču, če smatra dokazila resna. Sodišču sem vsaki čas na razpolago.

Prečitano in podpisano.«

Ker je bilo očitno, da pri tej zadevi ne gre samo za Federla, marveč za namen, da nas tako daleč izzovejo, da bi mi napravili kakšno večjo napako in s tem dali povod za razrešitev celotnega odbora, zlasti še, ker smo na vsakem koraku čutili to, kar je Kuhar napisal v svojem poročilu o volitvah, namreč da je treba najti zvezo s centralo, zato smo bili zelo previdni. Zato tudi naše »zaslišanje« Federla in naša prijava

državnemu pravdništvu. Ker je bil pritisk vedno večji, smo na seji občinskega odbora 6. julija 1937 iz previdnosti sklenili, da Franjo Federle ne bo toliko časa opravljal službe občinskega služitelja, dokler ne bo sodno postopanje proti njemu končano. Ta sklep smo napravili zato, da paraliziramo odlok banske uprave z dne 4. julija 1937, opr. št. II/2 No 354/6, s katerim je ta odločila, da se Franjo Federle odpusti iz občinske službe. Odlok banske uprave je navajal iste razloge kot odlok sreskega načelnika.[32]

Isti dan, ko je bil Federle razrešen službe, je policija napravila pri meni doma in na občini preiskavo.

Med tem časom je bil Federle že aretiran in v preiskovalnem zaporu. Po treh mesecih je bil izpuščen iz zapora, ker je bilo s sodno odločbo okrožnega sodišča kazensko postopanje ustavljeno. O tem nas je sodišče dne 6. decembra 1937 pod znakom spisa V. b. KZP 896/37-43 posebej obvestilo.[47] Na podlagi tega smo dne 18. decembra 1937, št. 3613, predlagali banski upravi, da obnovi upravni postopek zoper Federla, kar se pa ni zgodilo.

Občani z Javorniškega Rovta so zahtevali, da se tudi njim dostavlja pošta v vas. Do takrat so jo morali sami sprejemati na pošti na Javorniku. Ker pošta tega ni hotela urediti, smo na občini sklenili, da bo pošto dostavljala občina trikrat tedensko po svojem človeku. Kakor hitro je bilo odločeno, da bo to Federle, je poštna uprava takoj odredila, da bo ona pošto dostavljala v Javorniški Rovt.

Zaradi tega so šaljivci predlagali, da naj Federle začne graditi most čez Savo, potem bo banska uprava takoj začela s to gradnjo.

Po Federlovi aretaciji je občinski odbor sprejel za občinskega slugo prav tako odpuščenega tovarniškega delavca, zvestega delavskega borca in komunista Joža Finžgarja.

Za preddelavca pri stalnih občinskih delih je postal Miha Vizjak, ki je bil zaradi naprednih nazorov in borbenega duha sprejet v KP.

Zaradi gradnje šole in pa zato, da bi v bodoče zagotovili bolj smotrno izgradnjo občine ter imeli lastno strokovno nadzorstvo, je občinski odbor sklenil, da za stalno namesti na občini gradbenega strokovnjaka. Ker med občani ni bilo primernega človeka, sem se obrnil za pomoč na naše tovariše komuniste v Ljubljani. Svetovali so mi dva, in sicer gradbenega tehnika, med vojno ubitega narodnega heroja Oskarja Kovačiča, in pa Staneta Oswalda, ing. geodeta, ki je ravno v tem času opravljal geodetske posnetke za izdelavo regulacijskega načrta občine. Oba sta bila že znana partijska delavca. Občinski odbor se je odločil za Oswalda.

Po odhodu občinskega tajnika k vojakom leta 1939, ki je bil strokovno vešč in discipliniran delavec in ob tem času že bolj nevtralen kot pa še pod vplivom naših nasprotnikov, smo postavili za občinskega tajnika strokovno zelo sposobnega in organiziranega komunista Adolfa Jaklja iz Dobrunj pri Ljubljani. Vsi omenjeni, razen Oswalda, so v narodnoosvobodilni vojni žrtvovali svoje življenje. Oswald pa je klonil pred okupatorjem in nečastno končal.

Iz povedanega lahko ugotovimo, da smo vkljub ostremu nasprotovanju le uspeli pomladiti občinsko osebje s strokovno sposobnimi in politično progresivno usmerjenimi ljudmi. Zaradi teh nastavitev nismo imeli posebnih neprilik, razen te, da je bil Jakelj ob razpustu našega odbora leta 1940 aretiran in po začasni občinski upravi nezakonito odpuščen iz službe.

Odvzem mobilizacijskega materiala

Po našem prevzemu občine je sresko načelstvo odvzelo mobilizacijski material in nekaj pušk, kar sta do takrat imela na skrbi župan in tajnik. V marcu 1937 pa smo dobili od sreskega načelstva dopis naslednje vsebine:

»Sresko načelstvo v Radovljici, 15. marca 1937
Str. Pov. Broj 5
Predmet: Hranjenje mobilizacijskega materiala
Občina Koroška Bela

V smislu odloka Komande Ljubljanskega vojnega okruga Str. Pov. Broj 328 od 22. februarja 1937 ter odloka kraljevske banske uprave v Ljubljani II/2 No 417/4 od 10. marca 1937 se ima mobilizacijski material do nadaljnjega hraniti pri tukajšnjem sreskem načelstvu.

Vse akte mobilizacijskega značaja podpisuje samo delovodja Anton Bidovec, a v primeru, da bi bilo kakih ovir v izvrševanju prej navedenih poslov, naj predloži poročilo tukajšnjemu uradu.

Za vojaške posle, ki niso v zvezi z mobilizacijskim materialom, odgovarja tudi predsednik (župan, op. pis.), katere akte sopodpisuje.«

Ker je mobilizacijski referat sedaj opravljal vojni referent sreskega načelstva v Radovljici, je ta moral enkrat do dvakrat na mesec potovati na Koroško Belo zaradi razgovorov z občinskimi organi in zaradi zbiranja potrebnih podatkov. Za potovanje je ta zahteval, da mu občina plačuje potne stroške in dnevnice. Jaz sem se temu uprl in vztrajal na tem, da te stroške nosi sresko načelstvo oziroma tisti, ki je odredil, da mobilizacijski referat opravlja sresko načelstvo. Proti temu stališču je nastopil sreski načelnik dr. Vrečar s svojo odločbo z dne 18. decembra 1937, Pov. št. 914/2, s katero je občini naložil, da ona nosi potne stroške vojnega referenta.[48] Mi smo se seveda proti tej odločbi pritožili na bansko upravo, seveda brez kakega posebnega upanja, ker nam je bilo stališče te, kakor smo videli zgoraj, že znano.

5. *c)*

Občina je v svoji poslovni dobi sprejela poleg letnih proračunov tri temeljne akte za urejanje njenih odnosov, in sicer: Pravilnik občinskih uslužbencev, Pravilnik o nagradi župana in članov občinske uprave ter Pravilnik o oskrbi občine z vodo. Tega je občina sprejemala samostojno, medtem ko sta bila prva dva podvržena banovi odobritvi. Oba pravilnika je občina dobila že v osnutku od banovine z nalogo, da ju vskladi s formalnimi pogoji svojega dela. Občinski odbor je ne glede na navodila oba pravilnika vskladil s svojimi potrebami in gledanji, ne da bi se bil povsem držal navodil banske uprave. Poleg nekaj vsebine

smo spremenili nekatere nazive, za katere smo menili glede na tradicijo in na naš politični odnos do takratne državne ureditve, ki ni priznavala narodne enakopravnosti, da so politično utemeljene.

Spremenili smo npr. nazive: namesto statut — pravilnik, namesto predsednik občine — župan, namesto delovodja — tajnik itd.

Pravilnik občinskih uslužbencev nam je banovina trikrat vrnila v popravek. Četrtič pa ga je s svojim odlokom 25. oktobra 1937, opr. št. II No 4869/5, odobrila s tem, da je samovoljno spremenila trinajst paragrafov, ne da bi bila za to imela zakonito pravico. Črtala je seveda vse slovenske izraze. Proti odloku smo vložili tožbo na upravno sodišče.[34]

Prav tako ban ni odobril pravilnika o nagradi župana in članov občinske uprave in je svoj odlok z dne 15. decembra 1938, II št. 30918/1, prvenstveno opiral na nezakonito uporabo slovenskih izrazov v našem predlogu pravilnika.

Proti temu odloku smo se pritožili na ministrstvo notranjih zadev v Beogradu, čeprav nam je bilo že vnaprej jasno, da s pritožbo ne bomo uspeli. Smisel teh naših pritožb je bil bolj v svojevrstni demonstraciji občine proti raznarodovalni politiki vladajočega režima. Značilno za banov postopek je bilo tudi to, da je občini Jesenice že pred tem odobril omenjene pravilnike z enakimi slovenskimi izrazi, ki jih je občinski odbor sprejel na predlog dr. Aleša Stanovnika in dr. Iva Štempiharja. V takem dvoličnem banovem postopanju je zakon izgubil vsako veljavo.

6. *Aktivnost občine na širšem družbenem področju*

Občina brani pravice delavcev.

Ob istem času, ko smo prišli na občino, je KID odpovedala kolektivno pogodbo in predlagala novo. Ta je močno krnila takratne pravice delavstva in predvidevala znatno znižanje mezd. Da bi se KID izognila neposrednemu pritisku delavstva, je prenesla pogajanja o novi pogodbi v Ljubljano. Položaj je bil težak, KID pa je bila v svojih namerah nepopustljiva. Ob tem dogajanju ni mogla biti občina nezainteresirana, saj je šlo za osnovne življenjske interese večine njenih občanov-delavcev v tovarni. Zato je občinski odbor o tej zadevi razpravljal in podprl upravičene zahteve delavstva in njegovih sindikalnih organizacij. Jeseniškemu županu Markežu sem poslal pismo in mu predlagal, da skliče posvet županov občin Jesenice, Koroška Bela, Breznica, Gorje in Dovje-Mojstrana. Na tem posvetu bi sprejeli ustrezne sklepe za obrambo pravic prizadetega delavstva. Enak predlog so poslali Markežu 23. januarja 1937 tudi občinski odborniki SDL Jesenic. Predlagani sestanek je bil dne 31. januarja na Jesenicah. Sprejeli smo naslednja sklepa:

»1. Z izrednim zanimanjem sledimo pogajanjem za sklenitev nove kolektivne pogodbe med delavstvom in KID ter poudarjamo, da je gospodarski interes vseh prizadetih občin, da pride čimprej do sklenitve take kolektivne pogodbe, ki ne bo okrnila interesov prizadetega delavstva. Potrebno je, da z novo kolektivno pogodbo ne bodo ogroženi življenjski interesi delovnih slojev in da ne bo nova kolektivna pogodba

napravila prepada med sedanjimi in bodočimi dohodki delavcev. V interesu mirnega sožitja delavcev in KID je, da se njihovi sedanji dohodki ne krajšajo, ker se s tem odvzame delavstvu njegova kupna moč, od katere je odvisno gospodarsko življenje v prizadetih občinah in veselje, s katerim žrtvujejo svoje moči podjetju KID.

2. Kot zakoniti zastopniki občinskih uprav izjavljamo, da se obrnemo na g. bana s prošnjo, naj podpre upravičene težnje vseh delavcev, zaposlenih v KID in naj skuša v spredaj opisanem pravcu doseči, da pride čimprej do sklenitve take kolektivne pogodbe.

Prav tako se z deputacijo obrnemo na predsednika upravnega odbora KID g. Praprotnika, da neposredno pri njem podpremo zahteve in stališče delavcev, ki so zastopani po vseh delavskih strokovnih organizacijah.

Mnenja smo, da gre pri sklepanju kolektivne pogodbe za tako važna in življenjska vprašanja ne samo delavstva vseh prizadetih občin, marveč vsega prebivalstva gorenjskega kota, da moramo poudariti, da je potrebna sloga in edinost vseh strokovnih organizacij delavstva ter občinskih odborov kot zakonitih predstavnikov samoupravnih korporacij.«

Sklepi so pomenili znatno pomoč delavstvu KID, niso pa imeli potrebne odločnosti in ostrine. Na tej seji sem bil edini predstavnik delavcev in opozicijski župan, vsi ostali župani pa so bili iz vrst JRZ in s tem podrejeni uradni politiki režima, ki je bil bolj na strani KID kot pa delavstva.

Četrtega februarja smo bili župani omenjenih občin pri banu Dravske banovine dr. Natlačenu in pri predsedniku upravnega odbora KID Avgustu Praprotniku. Pri banu smo bili le krajši čas. Obljubil nam je, da bo pač napravil, kar se bo dalo. Mene je v razgovoru povsem ignoriral. V razgovoru je rekel Antonu Slivniku:

»A vi ste najmlajši župan v Sloveniji.«

Dejansko pa sem bil jaz mlajši, star sem bil takrat 30 let. Izkoristil sem priliko in ga vprašal, kaj je z mostom čez Savo na Javorniku. Rekel je, da je v tem letu 500.000 din v banovinskem proračunu.

Drugače pa je bilo pri Praprotniku. V dveurnem razgovoru je prisotne župane prepričeval, kako je nova pogodba potrebna, kaj je KID napravila za razvoj tovarne in da delavski predstavniki nimajo razumevanja za napore KID. V glavnem je polemiziral z menoj. Saj sem jaz kot delavski zaupnik in sindikalni funkcionar najbolje poznal bistvo spora in tako najlažje branil pravice delavcev. Posebno ostro me je napadel zaradi govora, ki sem ga imel 17. januarja na javnem zborovanju v Delavskem domu pri Jelenu. Delavcem sem tam razlagal, kaj bomo izgubili s pogodbo, ki nam jo vsiljuje KID. Čeprav je trdil, da so bile moje navedbe, ki sem jih branil tudi sedaj s konkretnimi podatki, netočne in tendenciozne, je končno tudi sam priznal, da bodo zaslužki delavcev z novo pogodbo manjši za 11 odstotkov. Ko smo se poslavljali, mi je še pri odprtih vratih rekel:

»Gospod Perko, vi ste naš delavec in bomo z vami o tem še posebej govorili.«

Bilo mi je jasno, kakšen razgovor me čaka s KID. Saj smo že 28. decembra 1936 (Ignac Kralj, Čelesnik in jaz) dobili od ravnateljstva KID pismo, v katerem nam grozi, da bo KID prekinila z nami delovno razmerje, če ne spremenimo svojega odnosa do nje.[35] Tega odnosa pa nismo mogli spremeniti, če smo hoteli dosledno braniti skupne delavske interese.

Praprotnik je bil prepričan, da sem mu jaz pripeljal župane, zato je bil še bolj nerazpoložen proti meni.

Občinski odbor na Kor. Beli je tudi ob drugih težavnih oziroma potrebah nastopil v zaščito delavcev pri KID. Tako je na seji 6. 7. 1937 razpravljal in sklepal o poročilu in predlogu Ignaca Kralja »o ukrepih in varstvu telesne in življenjske zaščite občanov in sploh njenih prebivalcev sosednih občin na ozemlju občine Koroške Bele.« V svojem poročilu je Kralj navajal neznosne razmere v obratih KID na Javorniku, češ da so posamezne naprave, proge in peči nepravilno postavljene in izvedene brez posebne zaščite delavcev in da je v obratih uveden surov priganjaški sistem ter da je zaradi tega prihajalo do čestih nesreč in onesveščenj delavcev. Med burno razpravo je tudi eden naših odbornikov izrazil pomislek o uspešnosti predlaganih ukrepov. Občinski odbor je nato sklenil (14 glasov za, 4 odborniki so se glasovanja vzdržali), da se poročilo predloži organom nadzorne oblasti, da ustrezno začno odpravljati tako stanje.

Na podlagi tega poročila je sresko načelstvo zaprosilo policijskega komisarja na Jesenicah, da preveri Kraljevo poročilo. Komisar je po izvršeni nalogi v svojem poročilu sreskemu načelstvu z dne 7. 8. 1937 No 2734/2 med drugim poročal tudi tole:

80. Ignacij Kralj, član občinske uprave na Koroški Beli in glavni zaupnik v tovarni na Javorniku

»Delo v valjarni je zelo naporno, in sicer največ zaradi hude vročine in pomanjkanja prostora. Delo v tem obratu je akordno in v nobenem primeru med delavstvom se ni ugotovilo, da bi tam vladalo kako preganjanje, da bi s tem kdo trpel na zdravju ali celo, da bi obstojala zaradi pomanjkanja naprav v tem obratu — nevarnost za življenje zaposlenih delavcev. Zaslišalo se je tudi Jakoba Jagodica, ki je pred enim mesecem res onemogel med delom, okrog 17. ure, da ni več mogel delati naprej zaradi prehude vročine. Mož je star 55 let in dela že 30 let nepretrgoma v tem obratu. Sam je izjavil, da ga nikdo ni preganjal in da mu je prišlo slabo zaradi vročine in ker se že pred delom ni dobro počutil. Takih primerov se je že mnogo dogodilo, ker so sploh na dnevnem redu v najhujši vročini. Jagodic se ni onesvestil, temveč onemogel pred vročino in ga je na njegovem mestu zamenjal drugi delavec. Albert Kamnikar z Javornika št. 47 že dela tudi preko 30 let nepretrgano v tem obratu. Imenovani pa se je 28. junija t. l. med delom onesvestil in je bil glavni vzrok ta, da se je na težki progi, kjer se žaga rudeče železo od hude vročine vžgalo olje, in je vdihaval ta dim, ker je bila ta dan pomanjkljiva ventilacija. Kamnikarja so odnesli in je na njegovo mesto stopil drugi delavec. Tudi ta je sam izjavil, da o preganjanju ni govora, pač pa je vzrok v tem, da sta težka in srednja proga preblizu skupaj, kar ustvarja neznosno vročino, zlasti kadar se žaga rudeče železo. Ta nedostatek pa je podjetje pripravljeno odstraniti s tem, da se bode delavstvo ob hudi vročini menjalo na fino in srednjo progo. Delavstvo v tem obratu dela po pol ure in se gre nato po pol ure hladit. Drugi v manjši vročini imajo zopet med vsako uro en četrt ure počitka — vsi pa, ki delajo pri tej vročini pa imajo tam vedno na razpolago črno kavo od podjetja KID.

Slučaj Janeza Bizjaka, star 58 let, stanujoč Javornik 25, je lažjega značaja in se kaj takega pripeti večkrat od hude vročine. Istotako Jernej Smolej, št. 6, star 56 let, ki dela v težki progi v valjarni. Temu je istotako pred enim mesecem prišlo slabo med delom, ker se ni dobro počutil v želodcu. Sam je izjavil, da je šel že s slabim zdravjem na delo, tam pa je pil še nekaj vode, kar je toliko učinkovalo, da je moral preje zapustiti delo. Nihče ni primoran, da mora vztrajati na mestu, kjer bi ne mogel vzdržati. Večkrat se zgodi, da eden ali drugi ne more vzdržati, bodisi zaradi hude vročine ali prenaglega obratovanja pri stroju in zaprosi za zameno, kar se mu brez nadaljnjega ugodi.

Slučaj Franca Sirca je pa utemeljen z njegovim arogantnim nastopom napram mojstru in celo napram obratnemu vodji. Dogodil se je tudi že primer, da je eden ali drugi zaostal pri stroju, na kar je bil od mojstra opozorjen, da se mora stroj primerno izrabiti. V takih primerih pa dobi mojster za odgovor: plačajte nas kot poprej in bomo tudi delali kot poprej, brez da bi kdo padel ali onemogel.

Iz tega se jasno vidi, da so Kraljevi očitki in navedbe prav gotovo namenoma inscinirane razen enega primera, katerega je navedel, in sicer od gotovih ljudi, ki stremijo za splošni preokret v podjetju KID. Kralj sam je znan že od stavke od leta 1935 kot zelo prefrigan pod-

žigalec na ljudi, da bi jih čimbolj pridobil na svojo stran. Kralj je sploh nujno sumljiv, da vrši komunistično propagando med delavstvom, vendar pa je njegovo delovanje zelo previdno, da ga še do danes ni bilo mogoče izročiti sodišču. Kralj je stalno na poti ter hodi včasih ves dan od hiše do hiše, obljublja ljudem razne ugodnosti, da jih s tem pridobi. Kralj je bil pred par meseci odpuščen iz tovarne. Navedbe njegovega referata so povsem golo maščevanje in trditve brez tehtne podlage. Kajti Kralj je vse naprave v tem obratu že poprej videl in kot bivši obratni zaupnik nikdar ni prišel s tozadevnim predlogom. Referat Kralja jasno kaže, da napeljava vodo na svoj mlin, ker se tako odločno poteguje za vpeljavo kontrole v obratih, da bi se potegnil za varstvo svojih občanov, ki bi bili mnogo bolj srečni, če bi Kralja sploh ne bilo na Koroški Beli. Za varstvo občanov, delavcev v tovarni, so najboljši jamstvo in varuhi obratni mojstri, ki so od mladih let v tovarni po posameznih obratih. Ti poznajo razmere v tovarni in so prvi, ki bi gledali, da se zdravju škodljivi nedostatki odpravijo in jih bode podjetje tudi upoštevalo. Kralj je sicer pridobil nekaj delavcev, da bi indirektno podpirali njegovo akcijo, vendar pa tudi od teh nihče ne more opisati kakega nasilja ali preganjanja v obratih KID od strani mojstrov ali višjih funkcionarjev.«

Iz poročila policije je razvidno, da je na vsak način želela »dobiti« take informacije, ki bi bile čimbolj ugodne za KID in obratno, da diskreditira Kralja in preko njega ves občinski odbor. Nič ni čudno, da zaslišani neposredno po vsiljeni kolektivni pogodbi in razrešitvi in odpustu delavskih zaupnikov in drugih revolucionarnih delavcev, po Federlovem zaporu in moji aretaciji na policiji niso drugače govorili. Zato so bile take občinske intervencije tembolj potrebne.

Še o nekaterih naših akcijah na sestankih županov.

V zvezi s težkimi delavskimi razmerami sem še pred sklepanjem v občinskem odboru predlagal na sestanku županov, ki je bil 24. aprila v Radovljici, sprejem treh resolucij, med njimi resolucijo, ki je obsojala postopanje zoper delavce in delavske predstavnike. Resolucija se je glasila:

»Župani radovljiškega okraja obsojamo način postopanja zoper delavstvo in delavske predstavnike, ki ga v zadnjem času izvajajo podjetniki v tem okraju. Zlasti grajamo:

a) da se delavstvo pretirano telesno izrablja,

b) da se istočasno znižujejo delavski zaslužki brez ozira na naraščanje draginje,

c) da se ne izpolnjujejo higienske in varnostne dolžnosti in obveze s strani podjetnikov,

č) da mora delavstvo s številnimi družinami prebivati v zdravstveno in moralno škodljivih ter človeka nevrednih stanovanjih,

d) da se s takim ravnanjem pospešuje splošna obubožanost in beda ter nalagajo občinam nezmogljivi izdatki za preskrbo ubožcev.

Zato zahtevamo, da pristojne oblasti takoj onemogočijo podjetnikom to nezakonito ravnanje tako, da poskrbijo za izvajanje vseh določil delavske varstvene zakonodaje in da ne oklevajo z uporabo prisilnih sredstev proti kršiteljem.«

V razpravi so se proti resoluciji pojavili pomisleki, češ da bi jo bilo potrebno dokumentirati s konkretnimi primeri, vendar ni bil nihče načelno proti resoluciji, bila pa je nekaterim ta zadeva zelo neprijetna in so te razmere dobro poznali.

Ker o predloženih resolucijah nismo posebej glasovali in ker smo ostali dve resoluciji na enak način smatrali za sprejeti, sem upravičeno domneval, da je bila tudi ta sprejeta. Zato smo vse tri resolucije objavili v »Našem kovinarju« dne 29. maja 1937, št. 12. Na to objavo pa je radovljiški župan poslal naslednje:

»Popravek

V št. 12, leto I, z dne 29. maja 1937, ste na strani 3 priobčili sestavek: »Sestanek županov radovljiškega okraja.« Ker gotove trditve ne odgovarjajo resnici, prosim kot predsednik županov radovljiškega okraja, da resnici na ljubo priobčite ta-le popravek:

Na sestanku županov radovljiškega okraja dne 24. aprila 1937 niso vsi župani odobrili v celoti predlogov župana s Koroške Bele in se zedinili na resolucije, ki ste jih objavili.

Res je, da sta bili sprejeti resoluciji št. 1 (o rabi slovenskih izrazov) in št. 2 (o modernizaciji državne ceste), dočim je bila tretja resolucija (o postopanju zoper delavce in delavske predstavnike) le predložena, ne pa sprejeta, ker je bil sklep, da mora priti predložitelj resolucije s konkretnimi navedbami in dokazi o poedinem primeru. Teh ni predložil, zato je bila resolucija št. 3 odklonjena.

Objava tega popravka naj se izvrši po predpisih tiskovnega zakona.

Beležim z izrazi odličnega spoštovanja

Resman l. r.«

K popravku pa je uredništvo »Naš kovinar« napisalo v svoj list 16. julija 1937, št. 15, še naslednje »pojasnilo«:

»Radi priobčujemo ta popravek — ne le zaradi tiskovnega zakona. Radi tudi obžalujemo našo zmoto, ki je v tem, da smo bili prepričani, da je bila resolucija št. 3 prav tako sprejeta, kakor št. 1 in 2. Prepričani pa smo bili zategadelj, ker se nam je naravno in samo ob sebi razumljivo zdelo, da sprejmejo župani, ki so bili izvoljeni predvsem z glasovi delovnih stanov, tudi resolucijo št. 3. Čudno se nam le zdi, da niso vsi župani radovljiškega okraja že dne 24. aprila 1937 odobrili v celoti predlogov župana s Koroške Bele, marveč celo sklenili in zahtevali, da mora predlagatelj resolucije priti s konkretnimi navedbami in dokazi o poedinem primeru.

Ali ni tak konkreten dokaz bil kar župan s Koroške Bele sam, ki je bil delavski zaupnik? Ali ne pišemo v našem »Kovinarju« od številke do številke kolikor smemo, teh dokazov in ali ne navajamo konkretnih primerov? Ali župani nič ne govore s svojimi občani, ki so delavci iz

resolucije št. 3. Ali niso celo neodvisna sodišča potrdila te resolucije, čeprav je bila odklonjena? Ali župani sami, ki so tudi zato postavljeni, nič ne vidijo krivic, ki se gode nad delovnim ljudstvom, temveč jim jih je treba še posebej dokazovati? Ali pa morda le videti in slišati ne smejo in tudi sklepati ne, kakor jim narekuje srce in pravičnost?

Tudi če župani resolucije št. 3 niso sprejeli, ni nič manj resnična in bridka. Zanesemo se pa, da bomo imeli še kdaj priliko poročati, da je bila resolucija št. 3 vendarle na sestanku županov radovljiškega okraja soglasno sprejeta.

Stvari pač zore, čeprav se komu zdi, da prepočasi. Je pač treba potrpeti — saj smo tega vajeni.

Takrat pa pač ne bo treba v gozdu iskati dreves in zahtevati konkretnih navedb in dokazov o »poedinem primeru«. Resolucija tudi ni imela v mislih poedinih primerov, obsoja namreč sistem. Terjala je od županov, naj se izrečejo načelno, ali so za ta ali za oni breg, ali so za delovno ljudstvo in njegovo pravico, ali niso.

Ta odgovor bi bili župani že mogli dati, če so bili zanj vprašani. Το tembolj, ker pridejo časi, ko bodo župani spet spraševali delovno ljudstvo, če je zanje in z njimi!«

Menim, da ni potreben kak drug komentar.

Ostali dve resoluciji, ki sta bili sprejeti, sta se glasili:

»1. Župani radovljiškega okraja sklenemo, da bomo v poslovanju uporabljali samo prave slovenske domače izraze.

2. Državna cesta na področju radovljiškega okraja naj se čimpreje modernizira, asfaltira ali tlakuje:

a) ker je cesta v obmejnem kraju ob državah, ki že imajo najmodernejše urejene ceste;

b) ker je radovljiški okraj izrazito tujsko prometni okraj in je ta cesta skrajno obtežena z osebnim in tovornim avtomobilskim prometom;

c) ker zahteva to tudi zdravje gosto naseljenega prebivalstva ob tej cesti;

č)ker zahteva to zdravje okoličanov, ki so zaposleni v industriji in ki kolesarijo dnevno v velikih množicah na delo ali domov;

d) ker je taka cesta varčevanje narodne imovine.

Zato sklenemo župani, naj pristojni činitelji izvedejo gornjo zahtevo okraja. Če bi se pa zaradi obsega to delo utegnilo zavleči, naj se izvrši postopoma, pri čemer naj pride najpreje na vrsto del ceste od Hrušice do Potokov, ker veljajo spredaj navedeni razlogi za ta del ceste v najvišji meri.«

Četrtega decembra 1937 je sreski načelnik Vrečar sklical sestanek županov, da se pogovorimo o finančnem poslovanju občin. Ko smo s tem končali, je Vrečar odšel, župani pa smo se še pogovorili o naših (občinskih) skupnih zadevah. Pripravljen sem bil, da predlagam zadevo, o kateri je na predlog naših odbornikov z liste SDL že sklepal občinski odbor Jesenice, da se namreč 29. oktober proglasi za slovenski narodni in državni praznik.[35] Prijavil sem se k besedi in v izvajanju omenil, da

premalo upoštevamo domače slovenske tradicije, da bi morali poleg jugoslovanske zavesti bolj negovati tudi slovensko narodno zavest. Predlagal sem resolucijo, s katero se naj župani zavežejo, da bodo predlagali svojim občinskim odborom, naj sprejmejo sklep, da se 29. oktober proglasi za slovenski narodni in državni praznik. Tega dne je bila leta 1918 imenovana prva slovenska vlada. Po krajši razpravi so župani sprejeli moj predlog.

Ta sklep je bil prekršek proti obstoječi državni ureditvi. Sreski načelnik je s svojim aktom z dne 14. decembra 1937, št. 12263/1, poslal naslednji dopis:

»Vsem občanom

Na sestanku predsednikov občin v Radovljici dne 4. decembra 1937 je bilo sklenjeno, naj občine razpravljajo in sklepajo o resoluciji glede praznovanja 29. oktobra kot slovenskega narodnega praznika. Ta resolucija naj bi se predložila predsedniku občine Radovljica, ki bi jih predložil županski zvezi v Ljubljani.

Ker pa spadajo v delokrog občine v smislu paragrafa 94 zakona o občinah samo posli, ki se tičejo interesov občinske zajednice in se nanašajo na gospodarski, kulturni in socialni napredek v občini, ne pa tudi posli in vprašanja (zlasti pa ne politična vprašanja), ki zadenejo širše zajednice, moram vse občine opozoriti, da je sklepanje o uvedbi slovenskega narodnega praznika na dan 29. oktobra po občinskih odborih nedopustno in da bom moral vse take sklepe v smislu paragrafa 125 zakona o občinah zadržati radi prekoračenja delokroga občine.

Sreski načelnik dr. Vrečar s. r.«

Na naši občini smo razpravljali o predlogu 20. oktobra in ga sprejeli z vsemi odborniki naše večine, medtem ko so si odborniki JRZ in JNS pridržali pravico zavzeti svoje stališče na prihodnji seji. Na naslednji seji 16. januarja 1938 je Valentin Smolej v imenu JRZ odbornikov povedal, da so proti temu prazniku iz dveh razlogov: prvič zato, ker je dal župan ob smrti predsednika Češkoslovaške T. G. Masaryka izobesiti zastavo na pol droga, medtem ko tega ni storil ob smrti nadškofa dr. Bonaventure Jegliča; drugič pa zato, ker da imamo že dovolj drugih praznikov. Na prvi očitek sem dal občinskemu odboru takole pojasnilo:

»Občina bi za pokojnim Jegličem izobesila žalno zastavo, če bi bile normalne politične razmere. Toda njegova smrt se je namenoma izrabljala v politično-demonstrativne namene onega kroga ljudi, ki z vsemi silami nasprotujejo občini pri njenem socialnem, gospodarskem in kulturnem delu, kar je v velikem nasprotju z nekdanjim delom škofa Jegliča. Da pa smo izobesili zastavo za pokojnim Masarykom, smo s tem dali priznanje velikemu in neustrašenemu borcu za demokracijo in svobodo svojega in ostalih slovanskih narodov. Bil je to eden redkih mož, ki ni imel samo lepe besede, ampak je te besede spremenil v trajna dejanja.«

Odbornik JNS Jože Svetlin je izjavil, da prizna samo jugoslovanski narod in je zato proti oklicu 29. oktobra za slovenski narodni in državni praznik.

Na manj razumevanja so naleteli naši predlogi, ki sem jih iznesel na sestanku županov 8. septembra v Bellevueju v Bohinju. Pri slučajnostih sem med drugim omenil, da oblasti ne nastopajo proti hitlerjevski propagandi pri nas. Protestiral sem tudi proti postopanju policije na Jesenicah.

V tem času je bila hitlerjevska propaganda močna in petokolonaši so kar javno manifestirali svojo privrženost Hitlerju z nošenjem belih nogavic, klobukov z zelenimi trakovi in z drugimi znaki. Poleg tega so se pojavili nalepki s kljukastim križem in z napisom »rabi slovenski nacionalsocialistični pozdrav«. Predlagal sem, da sprejmemo poseben sklep za odločen odpor proti tem pojavom. Banski svetnik Ivan Jan iz Podhoma mi je odgovoril:

»Nekateri nosijo bele nogavice, drugi pa rdeče kravate.«

S tem je hotel reči, da smo komunisti taki kot hitlerjanci. Predsedujoči je po razpravi priporočal, »da občine na to pazijo in vsak pojav prijavijo oblastem, ki bodo potem že gledale, da se taka protinarodna in protidržavna propaganda zatre.« Kako je oblast zatirala take pojave, je pokazala z neštetimi ukrepi proti našim zavednim patriotom in tudi s pristopom naše vlade k trojnemu paktu Rim—Berlin—Tokio.

Glede postopka policije sem povedal enega izmed številnih primerov, ki je bil po svojem načinu najbolj grob in nečloveški. Ob občinskem cerkvenem prazniku 20. avgusta 1937 je bila na Koroški Beli gasilska veselica. Na tej so bili tudi nekateri gradbeni delavci. Ker so v razgovoru z nekimi našimi nasprotniki zagovarjali naš občinski odbor in naše funkcionarje ter pri tem vzklikali »živijo naš župan, živijo Perko«, sta dva prisotna policaja aretirala tri delavce in jih odpeljala v zapor. Tam sta jih tako neusmiljeno pretepla s pendreki, da sta bila vsa v podplutbah. Ti tovariši so se taki slikali in šli na zdravniški pregled. Zdravnik dr. Bergelj je pretepene pregledal in v zdravniško spričevalo napisal:

»Udarci, ki izvirajo iz podolgovatega predmeta, kot je pendrek, pričajo o sadističnem značaju pretepača.«

Slike in zdravniško spričevalo sem predložil županom kot dokaz svojih trditev. Predlagal sem, da sprejmemo resolucijo in jo kot protest pošljemo notranjemu ministrstvu, banu in drugim. Če pa predloženi dokazi še niso dovolj, naj se izmed navzočih izvoli ožji odbor, ki bi stvar proučil in sestavil pritožbo oziroma resolucijo. Predsedujoči je moj predlog odklonil, češ da ta točka ni bila na dnevnem redu, niti ni v kaki direktni zvezi z občinskimi posli; prizadeti pa imajo sami možnost, da kršitelje zakona ovadijo sodišču. Pretepeni so že pred tem s pravno pomočjo dr. Štempiharja ovadili policijske organe državnemu pravdništvu. Ker pred sodiščem niso mogli dokazati, da so dobili poškodbe na policiji, se je tožba obrnila proti njim, češ da so klevetali organe oblasti, in so bili zaradi tega sodno kaznovani.[37]

Na sestanku županske zveze Slovenije

V zvezi z volitvami senatorjev, ki so bile razpisane za 6. februar 1938, je načelnik županske zveze sklical dan pred volitvami sestanek županov iz vse Slovenije. Senatorje so med drugim volili tudi župani. Sestanek je bil v Frančiškanski dvorani, sedanjem mestnem gledališču. Glavna referenta sta bila dr. Kukman in Lesar, oba višja uradnika banske uprave. Govorila sta o raznih problemih občine. Jaz sem sedel zadaj med samimi nepoznanimi župani. Nisem imel namena razpravljati o referatih, pač pa sem postavil nekaj vprašanj, med drugim tudi tole:

1. Ali občina lahko v svojem uradnem poslovanju uporablja pristne, stare slovenske izraze kot župan ipd.?

2. Ali občina lahko uvede trošarino na električni tok in premog, ki se uporablja v industrijske svrhe, posebno, če je industrija sposobna to plačevati in če je ravno ona s svojim razvojem povzročila številne občinske potrebe?

3. Ali lahko občina vnese v svoj proračun sredstva za knjige in zvezke šolarjem, za zdravstvo in pomoč revnim šolarjem, če je gospodarsko dovolj močna?

Kdor ni vedel, zakaj gre, je pomislil, zakaj taka vprašanja. Saj je vendar samo po sebi umevno, da občina to lahko stori, če ima to možnost. V tem smislu so tudi padale opazke na moja vprašanja. Tisti, ki so tako mislili, so se kmalu prepričali, da to le ni tako. Na stavljena vprašanja je odgovoril dr. Kukman ter začel:

»Gospod župan ima gotovo v mislih občino Koroško Belo, ko je stavil ta vprašanja.«

Na vsa moja vprašanja je odgovoril negativno. Mnogo županov ga je začudeno poslušalo.

Za senatorja je kandidiral samo kandidat JRZ dr. Franc Schaubach, bivši veliki župan in odvetnik v Mariboru. Zato se volitev nisem udeležil.

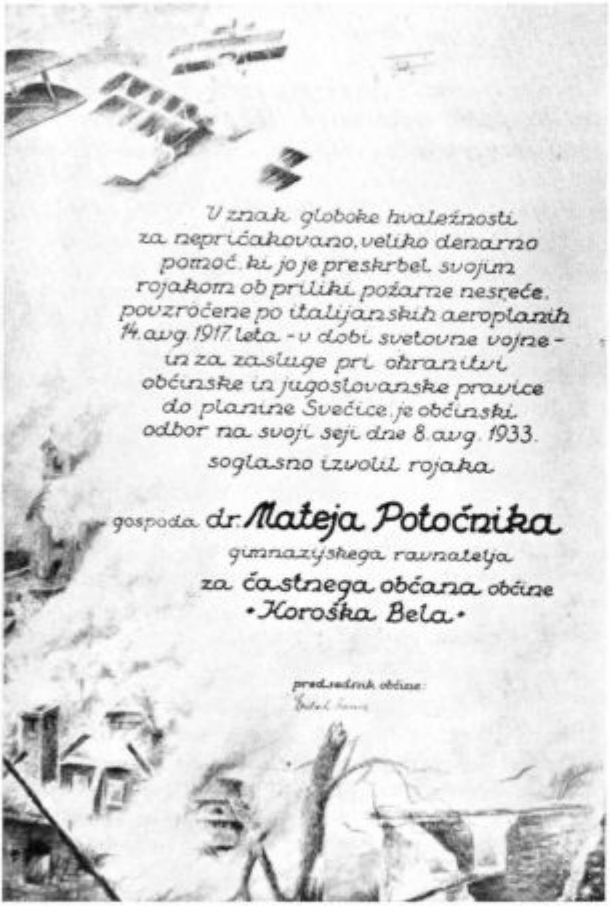
Predlog, da predsednik Češkoslovaške republike postane častni občan občine

V občini Koroška Bela je bil 8. avgusta 1933 imenovan za častnega občana dr. Matej Potočnik. Rodil se je leta 1872 in je sedaj star 92 let. Ta častni naslov mu je občinski odbor priznal zaradi zaslug, ki jih je napravil občanom. Takoj po vojni je s svojim vplivom uspel priskrbeti 1 milijon kron za obnovo vasi Koroška Bela, ki so jo Italijani avgusta 1917 z bombardiranjem skoro v celoti požgali. Takrat je pogorela tudi cerkev.

Drugo uslugo je storil s tem, da je s svojim prizadevanjem pri določanju meje med Avstrijo in Jugoslavijo dosegel, da je bila planina Svečica v celoti priznana nam, mejni kamni pa so bili postavljeni tik ob robu karavanških previsov.[38]

V letu 1938 je banovinski odbor JRZ poslal vsem občinam v Sloveniji okrožnico s priporočilom, da izvolijo za častnega občana dr. Antona Korošca, notranjega ministra, zaradi njegovih zaslug. Kot ves jugoslovanski proletariat in drugi napredni ljudje smo videli Koroščeve »zasluge« v pokolu na Zaloški cesti in v neštetih drugih protidelavskih

in protiljudskih dejanjih. Usluge, ki jih je on takrat delal, so bile usluge najbolj reakcionarnim silam, ki jim je tudi on pripadal. Ta okrožnica pa je pospešila dozoritev neke druge naše ideje, s katero smo se ukvarjali že nekaj časa. Nameravali smo izvoliti dr. Edvarda Beneša, predsednika Čehoslovaške republike, za častnega občana naše občine, ker smo s tem hoteli izraziti naša najgloblja čustva do češkoslovaškega

81. Diploma dr. Mateja Potočnika, ki jo je prejel za izredne zasluge v občini Koroška Bela

naroda v njegovi težki borbi proti agresiji Hitlerjeve Nemčije. V Čehoslovaški smo videli na takratni stopnji našega boja vzor demokracije in svobode, v dr. Benešu pa vrednega Masarykovega naslednika. Ta stvar pa ni bila tako enostavna. Postavitev tega vprašanja na dnevni red občinskega odbora bi bil lahko kdo smatral na eni strani kot napad občine na Korošca, na drugi pa kot vmešavanje občine v širše politično področje, kar bi bila lahko oblast izkoristila za razpust občinskega

odbora. Zato smo pred sklepanjem o tej stvari postopali tako, da je sreski načelnik še pred tem zvedel za našo namero. Če bi namreč menil, da s takim sklepom presegamo naš delokrog, bi nas moral na to prej opozoriti.

Na seji občinskega odbora 14. septembra 1938 smo zadevni Giorgionijev predlog sprejeli kot posebno točko dnevnega reda za eno prihodnjih sej. Mene pa je odbor zadolžil, da stopim v stik s češkoslovaškim konzulom v Ljubljani. Že naslednji dan sem se obrnil na konzula ing. Stanislava Minovskyja in ga obvestil o naši nameri ter ga prosil za sporočilo, če se s tem strinja. Konzul mi je v svojem pismu z dne 17. septembra, Číslo: 3933/1938, sporočil naslednje:

»Spoštovani gospod župan!

Prisrčno se vam in vsem vašim sodelavcem zahvaljujem za simpatije, ki jih gojite za Češkoslovaško republiko in njenega predsednika Dra. Ed. Beneša.

Žalibog ne morem vam odgovoriti na vprašanje, postavljeno v vašem dopisu z dne 15. septembra t. l., ker tozadevno izjavo lahko bi dala edino Kancelár presidenta republiky v Praze, za kar je tudi samo ona kompetentna.

Prosim, da sprejmete izraze mojega globokega spoštovanja

Konzul:
Minovski s. r.«

Na to pismo sem ponovno prosil konzula, da se on v našem imenu obrne na predsednikovo pisarno v Prago, kar je tudi storil.

Ta naša akcija je po pripovedovanju pokojnega dr. Aleša Stanovnika napravila na banski upravi precej nervoze. Takole je Stanovniku izjavil neki visok uradnik banovine:

»Če prepovemo občini imenovanje dr. Beneša za častnega občana, lahko nastane diplomatski spor, če pa to pustimo, pomeni to blamažo za dr. Korošca.«

Kakega opozorila o tej zadevi s strani nadzorne oblasti nismo prejeli.

Medtem se je tragedija Češkoslovaške bližala svojemu vrhuncu. Dr. Beneš je 5. oktobra 1938 odstopil. Zato nismo mogli pričakovati odgovora na naš predlog. Konzulu Minovskemu smo izrazili našo prizadetost nad usodo češkoslovaškega naroda. Na to našo izjavo solidarnosti sem prejel od konzula naslednjo izjavo:

»Velespoštovani gospod župan,

Podpisani konzul Češkoslovaške republike, se Vam zahvaljuje za izjavo, s katero ste na tako lep način manifestirali svoje simpatije in ljubezen do Češkoslovaške republike.

Vse, kar sem v onih usodnih trenutkih doživljal med slovenskim narodom, mi ostane neovrgljiv dokaz, da ni bila bolest Vas vseh nič manjša kakor naša lastna. Tega ne bomo nikoli pozabili.

Naša država je sedaj manjša, naša vera v bodočnost pa ostane stalno čvrsta in bolj kot kdajkoli prej smo pripravljeni z vztrajnim delom zagotoviti Češkoslovaški republiki v bodoči Evropi mesto, ki ji po pravici gre.

Izrazi bratskih simpatij Slovencev in vse Jugoslavije nam bodo pri našem delu v veliko oporo in pomoč.

Prosim Vas, da obenem z izrazom moje hvaležnosti, sprejmete tudi zagotovilo mojega najodličnejšega spoštovanja

Konzul:
Minovski s. r.«

7. *Obveščanje občanov o delu na občini in oblike dela v klubu odbornikov*

Obveščanje občanov o delu na občini

Seje občinskega odbora so imele običajno kar precej poslušalcev, saj so bile večinoma zelo živahne in tudi burne, kar je še bolj vzbujalo zanimanje pri občanih. Pisali smo tudi v glasilo »Naš kovinar«. Vsega seveda nismo mogli napisati, nekaj zaradi cenzure, pa tudi zaradi prostora. Zato smo se odločili, da bomo podali poročilo našega dela v prvem letu na sestankih občanov. Vedeli pa smo, da nam bo oblast delala težave. Sestanke za Javornik in Koroško Belo je nadzoroval policijski komisariat na Jesenicah; za Potoke in Javorniški Rovt pa sreski načelnik. Najprej smo nameravali organizirati sestanke občanov, ki naj bi jih sklical v imenu kluba odbornikov SDL Ignac Kralj. Teh sestankov nam oblast ni dovolila. Nato smo se dogovorili, da bo sestanke skliceval občinski odbor. Ta je na seji 5. marca 1938 sprejel samo načelni sklep, da bo občina prirejala za občane obveščevalne večere. Te bi sklicevala po potrebi. Na seji 21. marca pa smo sklenili, da bo prvi tak sestanek na Potokih z naslednjim dnevnim redom:

»1. Pomen »Rdečega križa« in »Protituberkulozne lige« in v zvezi s tem dolžnosti socialnega dela občine,
2. občinska gospodarska vprašanja,
3. kulturne in prosvetne naloge občanov.«

Morda malo čuden dnevni red, za takratne politične razmere pa je bil namenoma tako sestavljen, da ne bi bila nadzorna oblast preveč pozorna.

O sklepih zadnjih dveh sej je bilo sresko načelstvo obveščeno z zapisniki sej, ki jih je redno dobivalo. Poleg tega smo načelstvo tri dni pred sestankom še posebej obvestili. Sresko načelstvo je z odločbo dne 1. aprila 1938, št. 4862/1, sestanek na podlagi paragrafa 25 zakona o društvih, shodih in posvetih prepovedalo, češ da je spričo obstoječih razmer v občini Koroška Bela pričakovati, da bo sestanek izrabljen za nedovoljeno politično propagando.

Našo pritožbo z dne 26. aprila 1938, št. 929, je banska uprava zavrnila z istimi razlogi, kot jih je navedlo sresko načelstvo, in še s tem, ker pritožba »predstavlja poizkus, da bi se obrezuspešila tukajšnja

odločba z dne 3. februarja t. l., II št. 825/I, s katero se je potrdilo prvostopno odločbo glede prepovedi podobnih sestankov, prijavljenih po Ignac Kralju«. Zadevo je obravnavalo upravno sodišče v Celju. V razpravi, ki je bila 7. februarja 1939 pred tem sodiščem, sem osebno branil pravico občine, da sklicuje take sestanke.

Upravno sodišče je naši pritožbi ugodilo in odločbo banske uprave razveljavilo z motivacijo, da mora za prepoved navesti konkreten razlog in da samo splošno označbo »obstoječe politične razmere v občini Koroška Bela« ni mogoče smatrati kot dokaz.[39]

Sestankov občanov pa vkljub tej razsodbi nismo mogli imeti. Zato smo se posluževali vseh mogočih oblik, ki bi nam omogočile doseči čim širši vpliv na občane. Navedel bom samo en primer, do kakšnih absurdnih situacij je včasih prišlo. Ob koncu leta 1939 je bila mednarodna situacija že tako kritična, da smo z vso težino čutili nevarnost vojne in ogroženje naše nacionalne svobode. Ker so nam onemogočali vsako pripravljanje širokih množic za boj proti agresiji in za narodno neodvisnost, smo se domenili, da v ta namen izkoristimo rojstni dan kralja Petra II. Občinski odbor je sklenil, da organizira široko proslavo. Pri tem naj bi sodelovale vse organizacije in društva v občini. Zamišljena je bila tudi povorka, ki bi šla skozi Javornik in Koroško Belo, naši pa bi vzklikali razne parole proti vojni in za mir, proti fašizmu in za demokracijo, proti zatiranju in za narodno svobodo ipd. Na Koroški Beli pa bi jaz imel v smislu parol politični govor. Policijski komisar je to proslavo prepovedal.

Oblika dela odbornikov SDL

Ker so naši nasprotniki budno pazili na vsak naš korak, smo morali biti pri svojem delu zelo previdni. Na sejah kluba smo prešli celoten dnevni red občinske seje, določali smo stališča in predloge ter odbornika, ki bo kaj predlagal, poročal ali branil. Pri tem smo si pustili toliko svobode, da smo tudi na sami seji občinskega odbora upoštevali vsak konstruktiven predlog ali misel. O vseh delikatnejših pravniških stvareh smo se predhodno posvetovali z dr. Štempiharjem in dr. Stanovnikom. Kadar pa nismo bili povsem gotovi, pa smo oprezneje pristopili k problemu, kot je bil to primer z Benešem in s sestankom na Potokih. Tako smo se skušali izogniti napakam, ki bi jih bil nasprotnik lahko izkoristil za razpust našega odbora.

Posebno skrb smo posvečali pisanju občinskih zapisnikov. Ker je zapisnik s sej občinskega odbora služil sreskemu načelstvu za kontrolo našega dela, smo morali zelo paziti, kaj in kako je napisano. To skrb sem imel jaz.

Odnosi v klubu odbornikov SDL so bili dobri, razen nekaterih nebistvenih nesoglasij. Dva odbornika sta v prvem letu mandatne dobe odstopila. Deloma zato, ker nista mogla razumeti naše politične borbe, ki smo jo bili preko občine, v glavnem pa zaradi pritiska KID in policije.

Delo v klubu je bilo zelo razgibano. Pred obravnavo pomembnejših problemov smo imeli obširne razprave. Okrog dveh tretjin odbornikov je bilo zelo aktivnih. Nosilci dela in akcij smo bili v glavnem Ignac Kralj, Edi Giorgioni, Franc Žumer, Anton Noč in jaz.

82. Anton Noč, namestnik župana v občini Koroška Bela

83. Edi Giorgioni, najmlajši občinski odbornik in agilen kulturni delavec

Pri našem delu nismo delali med občani nobenih razlik zaradi njihovega političnega prepričanja. Vsakemu smo pomagali uveljavljati njegove pravice ali reševati njegove tegobe. Kolikor bolj so oblast in drugi nasprotovali našemu delu, toliko trdnejši je postajal naš položaj med občani. To nam je tudi omogočilo, da smo se vkljub neštetim provokacijam in poizkusom, da nas vržejo iz občine, obdržali 3 leta in 3 mesece. Pa bi bili verjetno še ostali, ko ne bi bila naraščajoča vojna nevarnost do kraja zaostrila notranjih družbenih odnosov.

NAPORI NASPROTNIKOV, DA NAS ZLOMIJO IN VRŽEJO IZ OBČINE, KONFINACIJA ŽUPANA IN ENEGA ODBORNIKA V BILEČI TER RAZREŠITEV OBČINSKEGA ODBORA

1. *KID in policija na delu*

Takratnega stanja v tovarni KID in našega položaja na občini ni mogoče ločiti. Boj za zboljšanje razmer v tovarni je pomenil tudi zboljšanje položaja občine in obratno. V tej luči moramo gledati tudi pospešeno delovanje KID, da nas vrže na cesto prav ob času, ko smo prišli na občino. KID je predlagala odvzem delavskozaupniških mandatov med drugimi tudi Kralju in meni. Predlog za mojo razrešitev je poslala 23. januarja 1937 in jo obširno obrazložila. Banska uprava nas je 6. marca 1937 razrešila zaupniških dolžnosti, čez nekaj dni pa je KID Kralja in mene postavila na cesto. To pa še ni bilo dovolj. Najti je bilo treba še nekaj, da nas naženejo še iz občine.

Zato so budno spremljali naše delo in registrirali po svojih ovaduhih vsako našo besedo. Generalni direktor C. Noot je v svojem poročilu z dne 1. februarja 1937 poročal predsedniku upravnega sveta KID Avgustu Westenu o izidu volitev delavskih obratnih zaupnikov. Med drugim je poročal tudi tole:

»V prilogi vam pošiljam poročilo našega zaupnika, iz katerega bodete razvideli, na kateri višini, kakor trdi gospod Leskošek, je zborovanje potekalo! Zanimivo je tudi to, da Perko ni govoril kot delavec, temveč kot župan občine Koroška Bela in da s strani policije ni bilo nič ukrenjeno, ko je bilo govora o Španiji itd. Morda pa je s strani Banovine dan kak nalog, ki je v prvi vrsti zainteresirana, dobiti vzrok za razpustitev občinskega odbora na Koroški Beli. Policijsko poročilo vam pošljem takoj, ko tega prejmem.«

Toda vzroka za razpust ni bilo. Potrebno je bilo poiskati drugo pot. Podtakniti so mi hoteli nekaj, česar nisem storil. Dne 25. junija 1937 sem šel v Ljubljano po službenih opravkih. Bil sem na banski upravi, na železniški direkciji in v Dobrunjah, kjer je v ubožnici živel eden naših ubožcev. Med tem sem se sestal tudi s Francem Leskoškom in se z njim pogovoril o političnih vprašanjih. Ko sem se zvečer vrnil na Javornik, sta me pri vlaku čakala dva organa policijskega komisariata z Jesenic ter mi sporočila, da želi policijski komisar dr. Wohinz z menoj govoriti in da naj stopim nazaj na vlak in se peljem na Jesenice na komisariat. Ker sem to odklonil, sta mi napovedala aretacijo in tako smo šli peš na Jesenice.

Takoj sem bil zaslišan in komisar mi je povedal, da imajo podatke, da sem se tega dne ob četrt na 5 zjutraj peljal skozi Jesenice s kolesom in imel zavoj, v katerem je bila ilegalna literatura. Ob eni ponoči sem bil izpuščen. O tem postopanju je razpravljal na svoji seji 6. julija občinski odbor in ostro obsodil ravnanje policije ter sprejel naslednje sklepe:

»1. Da pošlje protest na bansko upravo.

2. Da vloži ovadbo na državno pravdništvo v Ljubljani zaradi zlorabe uradne oblasti zoper policijskega komisarja Milana Wohinza, policijskega nadzornika Jesiha in ostale prizadete policijske organe, kateri so sodelovali pri nezakoniti aretaciji župana.

3. Predlog banski upravi, da se obdolžene suspendira in da v disciplinsko preiskavo.

4. Da se krivce po ugotovljeni krivdi premesti z Jesenic.«

Za te sklepe je glasovalo od 17 prisotnih odbornikov 12, 5 opozicijskih odbornikov pa se je glasovanja vzdržalo.

Ti sklepi so med občani, posebno pa med delavci naleteli na širok odmev. Policija je reagirala tako, da me je 8. julija ponovno aretirala, napravila na domu in v občinski pisarni hišno preiskavo ter me pridržala v zaporu. Zaplenili so mi tudi večjo količino osebnega arhiva. Zasliševali so me štiri dni zaporedoma. Očitali so mi isto kot 25. junija. Ker je policija trdila, da ima pričo, sem zahteval soočenje s to pričo. Prišel je vratar KID Dežman, za katerega smo vedeli, da je ovaduh in agent KID in policije. Ta mi je v obraz trdil, da me je videl omenjenega dne in da se je celo pozdravil z menoj. Zabrusil sem mu, če ga ni sram, da jé tako umazan kruh. V znak protesta sem stopil v gladovno stavko. Policija mi je prinašala hrano iz »tovarniške kazine«, moji pa od doma, jaz pa sem vse odklanjal. Zaradi tega se je v javnosti pojavilo razburjenje. Mene so zato odpeljali v zapore ljubljanske policije. Tam sem dobil po posredovanju dr. Štempiharja obvestilo, da bom kmalu izpuščen in da naj neham z gladovno stavko. Petnajstega julija sem bil izpuščen. Provokacija se ni posrečila.

Ko sem bil v zaporu, so naši na občini obvestili vse občine sreza z naslednjim sporočilom:

»Občinski upravi . . .

V pregibu Vam pošiljamo prepis dveh nujnih predlogov člana uprave naše občine odbornika Ignacija Kralj z vsemi opisanimi utemeljitvami, ki jih je na naši zadnji občinski seji dne 6. julija 1937 občinski odbor odobril v svrho zaščite naših občinskih predstavnikov ter vseh na ozemlju naše občine bivajočih prebivalcev in zaposlenih delavcev.

Obenem Vam sporočamo, da je policijski komisariat na Jesenicah dne 8. julija t. l. ponovno aretiral našega župana g. Perko Venclja. Zaznali smo, da je bil razlog druge aretacije dne 8. julija t. l. isti kakor dne 25. junija t. l. G. župan se danes še vedno nahaja v policijskih zaporih. V znak protesta, ker se čuti popolnoma nedolžnega, izvaja gladovno stavko. Policijski komisariat nam noče povedati niti tega razloga, zakaj je bil g. župan aretiran, kar bi če že ni po zakonu njemu samemu kot osumljenemu moral povedati. Prav tako tudi odklanja vsak sprejem člana uprave naše občine z izgovorom, da je šef prezaposlen.

Naše globoko prepričanje je in tudi točno vemo, da je bil dne 25. junija ob pol 5. uri zjutraj g. župan še doma in da je šele po tej uri vstal ter se odpeljal po sklepu občinske uprave uradno v občinskih zadevah na kralj. bansko upravo in železniško direkcijo v Ljubljano.

Mnenja smo, da je začela neka sicer nam znana stran velikopotezno in preračunljivo akcijo v denuncijacijah, da bi s tem onemogočila zakonito, pošteno in dosledno delovanje voljenega občinskega odbora in njegove uprave ter da bi ustvarila razlog za razpust občinskega odbora od strani nadzorne oblasti. V pojasnilo naj bo, da so naši zadnji sklepi dvignili pri gotovih krogih precej nervoznosti, za kar imamo tudi dokaze in je zelo verjetno, da je bilo vse to tudi velik korak k zakonsko nedopustni in neutemeljeni aretaciji.

Prosimo, da se da to naše sporočilo vsem odbornikom Vaše občine v razpravljanje.

Za župana:
Anton Noč s. r.«

Tako je bil o tem dogodku obveščen precej širok krog javnosti in policija ni mogla zavlačevati svojega nezakonitega postopka. To je tudi pomagalo, da so me izpustili.

Da bi se zavarovali proti drugim provokacijam, je moj namestnik Anton Noč poslal sreskemu načelstvu naslednje obvestilo:

»Občinski urad na Koroški Beli sporoča sp. naslovu, da je bil dne 8. t. m. popoldne ponovno aretiran naš župan g. Perko Vencelj in prepeljan v policijske zapore policijskega komisariata na Jesenicah. Obenem se je izvršila v njegovi pisarni preiskava, ki je bila negativna.

Kakor se doznava, je razlog aretacije isti kakor dne 25. junija 1937. G. župan je pričel v znak protesta aretacije, ker se čuti popolnoma nedolžnega, z gladovno stavko. Tukaj prevladuje mnenje, da je pravi razlog aretacije precej v tem, ker se je na zadnji občinski seji dne 6. julija t. l. razpravljalo tudi o razmerah v tovarni KID na Javorniku in o aretaciji g. župana dne 25. junija 1937, kakor je razvidno že iz poslanega zapisnika iste seje. Po vseh virih sodeč, ki jih dobivajo posamezni občinski odborniki, pripravlja neka stran preračunljivo podlago, ki naj bi vsaj na videz ustvarila razlog za nastop nadzorne oblasti proti sedanjemu voljenemu občinskemu odboru in njegovi upravi. G. župan se nahaja danes še vedno v zaporu. Začasno vrši županske posle podžupan g. Anton Noč.

Prosimo okrajno glavarstvo, da blagovoli ukreniti vse potrebno v svrho zaščite g. župana.

Za župana:
Anton Noč s. r.«

Sreski načelnik je na to obvestilo odgovoril na ta način, da je dne 15. julija 1937 izdal odločbo št. 7147/2, s katero je sklepe občinskega odbora z dne 6. julija zadržal od izvršitve. Proti tej odločbi smo šli na upravno sodišče v Celje, ki je z razsodbo z dne 3. avgusta, R 41/37-3, odločbo sreskega načelnika razveljavilo.

V ilustracijo navajam glavni del obrazložitve, zakaj se je sodišče tako odločilo.

»Sploh se pa morajo sklepi po paragrafu 125 zakona o občinah zadržati le radi javnega interesa. Ni pa ogrožen prav noben javni interes, če se prijava predloži. Saj so po paragrafu 89 kazenskega postopka vsa oblastva in njih organi dolžni naznaniti državnemu tožilstvu kazniva dejanja, ki jih opazijo sami ali se jim naznanijo ali za katera zvedo kako drugače in ki se preganjajo po službeni dolžnosti. Če je prijava vložena malomarno ali celo namenoma napačno, je ovaditelj za to odgovoren po kazenskem zakonu. Zato tudi ni mogoče govoriti o prekoračenju delokroga občine. Sicer pa mora občina tudi po zakonu o občinah skrbeti za javno, osebno in imovinsko varnost, moralo, red in mir v občini. Ne more se ji torej odrekati pravice, da se obrača na druga oblastva, v kolikor smatra to v tem oziru za potrebno.

Iz navedenega izhaja, da so v paragrafu 125 zakona o občinah mišljeni le sklepi, ki so nasprotni veljavnim upravnim zakonom. Le-tu ima zadržanje to posledico, da pravni učinek nameravan sklepom ne more nastopiti.

Da je to stališče pravilno, izhaja točno iz paragrafa 126 zakona o občinah, nadzorna oblastva prepreči z zakonitimi prisilnimi sredstvi izvršitev sklepov občinskega odbora, ki so po pristojni poti proglašeni za nične ali za katere ni pribavljena odobritev, kakršno ta zakon zahteva.

Pripominja se, da je upravno sodišče na Dunaju na podlagi istega določila zakona že z odločbo od 12. marca 1885 Bud. 2449 zavzelo to stališče.«

S tem pa ta spopad še ni bil končan. Državni pravdnik ni začel postopka proti policijskim organom, pač pa proti Ignacu Kralju kot predlagatelju sklepov občinskega odbora proti policiji. Kot tožitelj je nastopil komisar Wohinz, mene pa je predlagal kot pričo. Kralj je bil obtožen za klevetanje uradnih oseb po paragrafu 302/2 K. z. Razprava je bila na okrožnem sodišču v Ljubljani 7. aprila 1938. Kralj je bil obsojen na 20 dni zapora in 300 din globe.

Po moji aretaciji 8. julija so bili krajevni JRZ gospodje prepričani, da nam je odzvonilo in da je prišla njihova ura. Ko me je policija vodila, sem dvakrat srečal kaplana Duhovnika, ki sem mu kar bral na obrazu, da je o vsem dobro informiran ter da je prepričan, da bo on sedaj gospodaril na občini.

Med tem, ko sem bil v zaporu, so se na občini sestali kaplan, pomožna administratorka in drugi ter se vedli tako, kot da se že pripravljajo za prevzem občine. Zato sem ob povratku na občino poklical občinskega tajnika in mu odkrito povedal, da nas nič ne briga, kakšno je njegovo politično prepričanje, toda dokler bomo mi na občini, bo tako delal, kakor bomo mi določali.

Dvaindvajsetega julija 1938 sem po sklepu občinskega odbora šel v Zgornjesavsko dolino, da nabavim drva za občino. Med potjo sem prišel do Martuljka, kjer je bil tabor zagrebških in ljubljanskih akademikov, ki ga je organiziralo akademsko društvo »Triglav« iz Zagreba. Tu sta bila tudi dr. Stempihar in Anton Čufar. Prosili so me, naj jima

kaj povem o razmerah jeseniških kovinarjev. To sem tudi storil. Ta razgovor je bil povod, da me je sreski načelnik kaznoval s 500 din globe in tri dni zapora, češ da sem imel v Martuljku neprijavljen sestanek. Poleg tega sem bil v grupi študentov pod nazivom »Vrščaj Ingo in tovariši« po državnem tožilcu obtožen prekrška po členu 1. zakona o zaščiti države. Zaradi pomanjkanja dokazov je bilo kazensko postopanje pozneje ustavljeno.

Sedemnajstega novembra 1939 sta dva policijska agenta napravila hišno preiskavo pri meni na domu in v pisarni na občini. Preiskavi na občini sem se uprl z motivacijo, da nadzor na občini vrši le sreski načelnik, ne pa policijski komisar. Na trikratni poziv policijskega nadzornika Jesiha, da izročim ključe od pisalne mize, sem mu jaz odgovoril, da jih v imenu zakona ne dam. Jesih je šel 20 minut daleč po ključavničarja. Agent Pavletič pa je ostal in mi med tem rekel, kaj dela (Jesih) neumnosti. Zaradi te njegove izjave sem odprl pisalno mizo in mu pokazal, da ni nič notri. Jesih je pa seveda mislil, da bo kaj našel, ker mu nisem hotel odpreti. Pavletič ni povedal Jesihu, da je predale že videl. Ključavničar je s silo odprl pisalno mizo, seveda v veliko Jesihovo razočaranje.

Nekaj dni nato me je policija ponovno aretirala. Povod za to je bil, ker sem podpisal letak »Vsemu delovnemu ljudstvu« in »Kaj hočemo«. To je bil znan apel slovenskih političnih in drugih javnih delavcev k združitvi vseh naprednih ljudskih sil za rešitev perečih družbeno-političnih problemov. Ta letak sem podpisal kot župan.

Občinski odbor na Koroški Beli je na seji dne 22. novembra 1939 po poročilu občinskega odbornika Giorgionija Edvarda o hišni preiskavi, v občinski pisarni in o moji aretaciji sklenil:

»1. da protestira proti postopanju organov policijskega komisariata na Jesenicah in uprave policije v Ljubljani, h kateri je bil predsednik občine odveden, češ, da je njihovo postopanje bilo nezakonito;

2. da zahteva, da se predsedniku občine vrne takoj osebna svoboda, glede vseh odgovornih organov policije pa takoj odredi suspenzija z njihovih službenih položajev in uvede sodno kazensko in disciplinsko postopanje zaradi zlorabe oblasti, in

3. da občinska uprava sporoči poročilo Giorgionija Edvarda, protest občine in njeno zahtevo predsedniku HSS dr. Mačku Vladku, predsedniku SDS Budisavljeviću Srdjanu in ministru za notranje zadeve Mihaldžiću Stanoju.«

Kot običajno je sreski načelnik tudi ta sklep občinskega odbora zadržal. Občinski odbor se je proti temu pritožil. Upravno sodišče v Celju pa je s svojo odločbo R 25/39-6 na razpravi 9. februarja 1940 odločbo sreskega načelnika razveljavilo. Po 9 dneh policijskega zapora sem bil z drugimi aretiranci-podpisniki letaka izpuščen.

Navedel sem le nekaj primerov, kako nas je oblast preganjala. Toda to ni vse; lahko bi naštel še mnogo primerov. Le nekaj naj še povem. Policija nas je imela pod stalno kontrolo. Strogo je pazila, kam hodimo, s kom se sestajamo itd. Tudi našo pošto je hotela cenzurirati. Poslo-

vodkinji javorniške pošte Antoniji Koželj je prinesel policijski nadzornik Jesih seznam oseb, katerih pošto naj bi dajala policiji v cenzuro. Ta se je odločno uprla tej zahtevi. Bila je naš simpatizer in nas preko Antona Čopa (Jurčka) opozarjala na take stvari. Zaradi tega so jo premestili na Jesenice.

Policijski nadzornik Jesih je kupoval otrokom bonbone, da bi pazili name in mu povedali kaj zanimivega o meni. Nekoč je svetoval brezposelnemu delavcu Alojzu Cofu, naj gre k meni in me vpraša, kako bi prišel v Francijo in na kateri naslov naj se tam obrne. Potem pa naj pride o tem njemu poročat.[40]

Pri takem delu so sodelovali tudi zagrizeni pristaši JRZ, posebno pa kaplan Duhovnik. Tako so me denuncirali na sreskem načelstvu, da silim občinske uslužbence, da morajo ob državnih praznikih delati, da gozdnega čuvaja pošiljam samo v gozdove naših pristašev itd.[41]

Nekega jesenskega dne 1938 me je prišel iskat policijski stražnik, da grem takoj na policijski komisariat, kjer me čaka svetnik banske uprave Svetina. Ta mi je prečital pritožbo proti meni, češ da zanemarjam županske dolžnosti. V podkrepitev mi je med drugim naštel naslednje primere:

1. da silim občinske uslužbence, da morajo ob nedeljah delati in da zato ne morejo k maši,

2. da ob državnih praznikih na svoji hiši ne izobešam drž. zastave,

3. da se kot župan ne udeležujem uradnih maš.

Na te očitke sem mu dal naslednja pojasnila:

1. Ob nedeljah opravlja dežurno službo samo en uslužbenec od 9. do 11. ure, da lahko oddaljenejši občani, ki pridejo k maši, opravijo še svoje zadeve na občini. Dežurni uslužbenec pa lahko gre k prvi maši, če je tako veren.

2. Res je, da ne izobešam zastave na svoji hiši. Ovaditelju in banovini je znano, da sem brezposelni delavec in to tudi po zaslugi banske uprave; ko bi imel službo in tak zaslužek, da bi si lahko kupil zastavo, bi bil tak očitek na mestu.

3. Veroizpoved je po ustavi svobodna. Ko sem kandidiral za župana, me volivci niso zavezali, da bom kot župan moral hoditi v cerkev. Samo oni imajo to pravico, da to zahtevajo. Moja pravica pa je, da se uklonim volji volivcev, ali da se zahvalim za zaupanje.[42]

Iz tega zaslišanja o neizpolnjevanju županskih dolžnosti ni bilo nič. Sumili smo, da je za to ovadbo stal zopet kaplan Duhovnik.

Kaplan Anton Duhovnik je s svojim delovanjem stranki JRZ več škodoval kot koristil. To so začeli opažati tudi njegovi somišljeniki. Začeli so se prepiri in jan. 1938 je bil Duhovnik premeščen v Bohinjsko Srednjo vas. Kronist, ki bo prebiral glasilo »Na mejah«, bo začudeno ugotovil, da je z odhodom kaplana prenehala tudi tista žolčna in prostaška gonja proti občinskemu odboru. List »Naš kovinar« št. 8 z dne

27. februarja 1938 je sicer v zbadljivem in na videz anonimnem sestavku »Tebi v slovo« stvarno prikazal značaj tega človeka. V času stavbinske stavke delavcev »Slograda« na Jesenicah in Javorniku je organiziral stavkokaze in jim osebno podajal v roke krampe in lopate. Najtesneje je bil povezan s policijo in z njo sodeloval v protidelavskih akcijah.

Bil je vnet zagovornik italijanskega fašizma, hodil v Italijo, kjer se je sestajal s fašisti. Po nemški okupaciji so ga Nemci aretirali in ga zaprli v Begunjah. Tu sva se srečala po 22. juniju, ko so Nemci napadli SZ. Pripovedoval je, kako bo sedaj drugače, kako si bodo tu Nemci polomili zobe. Hvalil je Sovjetsko zvezo. Začudeno sem ga gledal. V tistih usodnih dneh bi bil človek res verjel tem izjavam, misleč, da se je vendar tudi v takih ljudeh prebudila zavest o pripadnosti k lastnemu ljudstvu. Mnoge je usodna dilema: ali z okupatorjem ali z lastnim ljudstvom pripeljala na pravo pot, četudi je bila njihova preteklost povsem drugačna. Toda kaplan Duhovnik ni bil tak. Nisem mu mogel verjeti, zato sem molčal.

Po odhodu iz zapora leta 1941 je bil nekaj časa v Gorici pri svojih starih znancih. Povezan je bil z belogardistično organizacijo in se je vneto boril proti članom OF, zlasti pa proti komunistom, ki jih je ovajal beli gardi in okupatorju.

O tem je pri zaslišanju na Rupnikovem procesu izpovedal bivši upravnik ljubljanske policije in eden od vodilnih belogardistov dr. Lovro Hacin tole:

»Tudi že preje v Jugoslaviji sem spoznal v neki družbi na vrtu v Unionu Duhovnika, ki je bil duhovnik v Bohinju. Leta 1943 je prišel k meni, tedaj sem mu naročil, kako naj dela. Res je pridno delal in je prinašal še najbolj konkretne stvari.

Direktno nase sem navezal 10 zaupnikov, ki sem jih navedel že v prejšnjih zaslišanjih. Smatram pa za možno, da sem imel še koga in da se bom spomnil še katerega. Od teh je Duhovnik imel vezanih precej informatorjev, *edino on je bil nekaj vreden* in bi ga edinega obdržal, pa se je preselil, kot vem v Gorico. Duhovnik je dobil od mene nagrado 5—6-krat po 5000 lir.

Duhovnik mi je dajal največ slučajev komunistov, oziroma mi je signaliziral razne sumljive sestanke. Tako smo na podlagi poročil aretirali na nekem sestanku v Trnovem decembra 1943 10—12 ljudi. Ne vem točno, kaj se je z njimi zgodilo, vem le, da smo jih poslali nekaj v Nemčijo, nekaj na delo. Duhovnik je začel z menoj delati oktobra 1943. Pridobil sem ga v teku razgovora nekoč, ko je bil pri meni. Delal je z menoj do avgusta 1944, ko je odšel v Gorico. Največ je on delal v predmestju Šiške in Trnovo.«[43]

Fašizem, ki mu je bil vnet pristaš, ga je tudi pokončal. Proti koncu vojne so ga Nemci aretirali in odgnali v taborišče Mauthausen. Tam je bil leta 1945 usmrčen in sežgan.[44]

2. *Policija aretira in izžene župana in občinskega odbornika v internacijo v Bileću*

V začetku leta 1940 so se notranjepolitične razmere v državi malo zaostrovale. Vlada Cvetković-Maček se je čedalje bolj odkrito opirala na fašistične sile, da bi ji v potrebi pomagale dušiti odpor lastnega ljudstva. Kot Hitlerjeva Nemčija in Mussolinijeva Italija je pripravljala taborišča in druge ukrepe proti vsem naprednim borcem, predvsem pa proti komunistom, ki so stali na čelu borbe proti porajanju fašizma pri nas, se borili za enakopravnost jugoslovanskih narodov, za svobodo in pravice delovnega človeka ter za naslonitev na SZ. Da bi legalizirala svoj brezpravni postopek proti ljudstvu, je vlada izkoristila krvave študentske demonstracije v Beogradu in že 15. decembra 1939 razširila že tako oster zakon o zaščiti države. Dodala mu je nov člen 12-a, na podlagi katerega je lahko policijska oblast neposredno in brez vsake sodbe ali dokazov pregnala vsakogar v določen kraj in ga tam zaprla oziroma konfinirala.

V takem vzdušju smo poleg vsesplošnega delovanja opravljali svoje naloge tudi na občini. Prve dni februarja 1940 je začela z delom kolavdacijska komisija za prevzem šolskih del v prvi fazi izgradnje. V komisiji smo bili iz občinskega odbora Kralj, Gerdej in jaz, z banske uprave ing. Černivec, od izvajalca del pa Tkalc, Vižintin in Borc, dober banov prijatelj. Pri delu komisije ni bilo soglasja, ker so izvajalci zahtevali povišanje cene za okrog 100.000 din, kar so utemeljevali s tem, da imajo okrog 90.000 din izgube.

Oni so pri licitaciji dali 7,2 odstotka popusta na uradni proračun. To razliko so hoteli prihraniti s slabšo kvaliteto del, kot pa je bilo to določeno s pogodbo. Tako smo jih večkrat zalotili, da so v mešanico betona dajali manj cementa, kot so bili po pogodbi vezani. Tudi s slabšo opeko, ki je vsebovala soliter in so jo verjetno ceneje dobili, bi bili nekaj zaslužili. Te in druge slabosti so morali odstraniti, mi pa smo zaostrili kontrolo in zato tudi vzeli v službo ing. Oswalda. V tem je bila njihova izguba in zato je nismo hoteli priznati. Na sestanku komisije 6. februarja se je zaradi tega spor zaostril. Borc je celo grozil. S sestankom smo končali ob 6. uri zvečer in se dogovorili, da ga naslednje jutro nadaljujemo.

Šestega februarja je bil pustni torek. Zvečer sem šel na pustovanje v Delavski dom pri Jelenu na Savi. Nameraval sem tam ostati samo do polnoči, ker sem hotel biti svež za delo prihodnjega dne. Veselo sem se zabaval v krogu svojih tovarišev in tovarišic, s katerimi sem preživel že mnogo lepih, pa tudi težkih dni. Opolnoči sem se poslovil in odšel domov, ne da bi slutil, da se s temi svojimi sodelavci ne bom dolgo videl. Zjutraj me vrže policija iz postelje. Policijski agent mi izroči odločbo policijskega komisarja Wohinza in mi napove aretacijo. Z odločbo komisarja, datirano s 6. februarjem 1940, Pov. št. 188/1 in oprto na zloglasni člen 12-a zakona o zaščiti države, so mi odredili začasen

kraj bivanja pod oblastnim nadzorstvom v Bileći, srez Bileća v Hercegovini. V svoji odločbi ni komisar navedel niti enega konkretnega prekrška, navedel je le pavšalno trditev: »*ker motite red in mir*«. Imel sem le pol ure na razpolago, da sem si vzel najnujnejše stvari, nato so me odpeljali na železniško postajo na Jesenicah.

Tja so pripeljali tudi komunista Franca Benedičiča, krojača z Jesenic. Tik pred odhodom vlaka je policija pripeljala še Ignaca Kralja. Ta je bil na pustni zabavi pri Konjiču na Javorniku do jutra. Policija ga je našla še z rdečim fesom na glavi in v zelo veselem razpoloženju. V tem vzdušju ni verjel, da je resnica, mislil je, da je to le šala.

Vkljub rani uri se je na Jesenicah nabralo nekaj ljudi in se poslovilo od nas. Tudi na javorniški postaji se je zbralo precej ljudi, med njimi tudi občinski tajnik Adolf Jakelj in gospodinjska učiteljica Mara Rupena. Pozdravljali so nas s komunističnim pozdravom — s stisnjeno pestjo. Policija nas je odpeljala v šentpetrsko kasarno v Ljubljani (policijski zapori), kjer smo že našli več drugih borcev, komunistov iz Slovenije.

Naslednji dan so nas vklenjene po dva in dva skupaj odpeljali v Zalog na železniško postajo in od tam naprej proti Bileći. Tja smo prišli 10. februarja, kjer so že bili tovariši iz Makedonije, Črne gore in Srbije. Med njimi so bili Moša Pijade, Ivan Milutinović in Ivo Lola-Ribar.

Proti odlokom prvostopne oblasti o konfiniranju smo se po svojih zastopnikih pritožili na bansko upravo. Odloke o zavrnitvi naše pritožbe z navedbo konkretnih razlogov za našo konfinacijo je prejel naš pravni zastopnik dr. Ivo Štempihar šele 9. maja 1944. Ker odločba na mojo pritožbo najbolje karakterizira ničnost pravnih argumentov in brezobzirnost oblasti ter njen namen, da nas za vsako ceno izolira od množic, navajam odlok banske uprave v celoti.

»Kraljevska banska uprava dravske banovine.

II/2. št. 1660/3 Ljubljana, 6. maja 1940

Gospod
Perko Vencelj, hišni posestnik
Javornik št. 102.

v roke zastopnika dr. Štempiharja Ivana, advokata na Jesenicah.

Z odločbo z dne 6. februarja 1940. Pov. št. 188/1 Vam je policijski komisariat na Jesenicah odredil na osnovi paragrafa 2 uredbe o spremembi in dopolnitvi zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi z dne 15. decembra 1939 (Službeni list št. 641/101-1939) začasen kraj bivanja pod oblastvenim nadzorstvom v Bileći, srez Bileće, ker motite red in mir. Proti tej odločbi policijskega komisariata na Jesenicah ste vložili pravočasno pritožbo na kraljevsko bansko upravo.

Kraljevska banska uprava je pregledala navedbe pritožbe in napadene odločbe, kakor celi razpravni spis ter na osnovi paragrafa 122, točka 5 zakona o občem upravnem postopku pozivno na predpis točke 2, paragrafa 2 citirane uredbe o spremembi in dopolnitvi zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi

o d l o č a ,

da se pritožba odbije, napadena odločba pa se potrdi kot v zakonu osnovana.

R a z l o g i :

V teku postopka policijskega komisariata na Jesenicah je ugotovljeno, da motite red in mir.

Ta okolnost je glede Vaše osebe ugotovljena v sledečih dejstvih: Sopodpisali ste letak »Vsenu delovnemu ljudstvu Slovenije« in »Kaj hočemo«, ki je bil v mesecu novembru 1939 izdan kot program za ustanovitev politične stranke pod imenom »Zveza delovnega ljudstva«, ki ni odobrena od ministrstva notranjih poslov in ki naj bi bila po svojem programu v bistvu komunistična ali temu blizu stoječa stranka. Razširjanje tega letaka je zabranilo državno tožilstvo v Ljubljani z odločbo z dne 14. novembra 1939 K. št. 3/80/39, in to iz razloga, ker ta letak vsebuje po členu 1/1, čl. 3 in 4 zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi kazniva dejanja.

S podpisom tega letaka ste jasno dokazali, da ste solidarni s kršilci javnega reda in miru, ki so ta letak izdali.

Radi tega ste bili prijavljeni državnemu tožilstvu pri državnem sodišču za zaščito države v Beogradu, kateri je v smislu paragrafa 33, odst. 1 zakona o državnih sodiščih za zaščito države to prijavo odstopil državnemu tožilstvu v Ljubljani v svrho kazenskega postopanja proti Vam radi krivde dejanja iz čl. 3, 4 in 5 zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi iz čl. 69 zakona o tisku.

25. marca 1937 Vas je policijski komisariat na Jesenicah kaznoval po paragrafu 23 zakona o društvih, shodih in posvetih na 500.— din globe. Dne 23. februarja 1938 ste bili kaznovani po čl. 1 naredbe kraljevske banske uprave iz leta 1932 na 300.— din globe. Dne 15. oktobra 1938 ste bili kaznovani po čl. 3 cestne uredbe na globo 50.— din, dne 9. januarja 1939 pa ste bili kaznovani po čl. 74 zakona o notranji upravi na globo 500.— din.

S podpisom navedenega letaka je ugotovljeno, da ste širili miselnost, ki je v nasprotju s sedanjim socialnim in državnim redom ter tvori kaznivo dejanje po zakonu o zaščiti javne varnosti in reda v državi. To dokazuje tudi dejstvo, da so pod Vašim vodstvom kot predsednika občine Koroška Bela nekateri občinski funkcionarji širili omenjeno miselnost in delovali v smeri, ki je važnim državnim interesom škodljiva. Vsled tega so bili radi kaznivega dejanja po zakonu o zaščiti javne varnosti in reda v državi aretirani in prijavljeni državnemu tožilstvu pri državnem sodišču za zaščito države sledeči: pomožni ob-

činski tajnik občine Koroška Bela Jakhel Adolf, ki je bil aretiran 19. februarja 1940. V zvezi z njim je bila dne 16. februarja t. l. aretirana učiteljica gospodinjske šole Rupena Mara, zaposlena v občini Koroška Bela. Dne 13. marca 1940 je bil na Slov. Javorniku aretiran pogodbeni inženir omenjene občine. Drugi član občinske uprave Kralj Ignac je pa bil iz istega razloga dne 7. februarja konfiniran v Bileću.

Radi kaznivih dejanj po zakonu o zaščiti javne varnosti in reda v državi pa je oblast že tudi v prejšnjih letih morala proti Vam ponovno postopati. Ponovno so morale biti pri Vas izvršene hišne preiskave. Ponovno ste bili aretirani in v preiskavi, tako n. pr. v letu 1935, v mesecu marcu 1936, v mesecu juliju 1937.

Kot svoječasni predsednik podružnice strokovne organizacije SMRJ na Jesenicah ste delovali v nasprotju z interesi organizacije ter državnimi interesi, tako da je bil odbor podružnice v mesecu novembru 1936. leta po centralnem odboru SMRJ v Beogradu razpuščen.

Navedena dejstva so zadosten dokaz, da ste motili red in mir, kakor ga ima v mislih paragraf 2 navedene uredbe o spremembi in dopolnitvi zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi.

Radi tega je policijski komisariat na Jesenicah pravilno uporabil zakon, ko Vam je odredil kraj za začasno bivanje pod oblastvenim nadzorstvom, o čemur presoja policijsko odnosno upravno oblastvo po svobodni oceni.

Iz navedenih razlogov je kraljevska banska uprava morala pritožbo zavrniti in napadeno odločbo potrditi.

Proti tej odločbi v smislu paragrafa 114 zakona o občem upravnem postopku ni dopustna nadaljna pritožba.

Taksa v znesku din 30.— je plačana ter na pritožbi v taksnih znamkah pravilno razveljavljena.

Po pooblastilu bana,
načelnik upravnega oddelka:
dr. Hubad l. r.«

Proti odloku banske uprave sem vložil tožbo na upravno sodišče.

3. *Akcija občinskega odbora in odmev ter reagiranje prebivalstva na naš izgon v Bileću.*

Zaradi našega izgona v Bileću se je prebivalstvo razburjalo. Le redki so bili, ki niso obsojali pritiska oblasti proti nam. To je bil za nas in za Partijo tudi izpit, koliko so občani naše delo na občini in delo na splošno sprejeli za svoje. Razpoloženje ljudi nas je prepričalo, da pri našem delu nismo osamljeni. Da bi bili občani točno informirani o naši konfinaciji, je partijska organizacija izdala več letakov in v njih tolmačila nezakonitost postopka oblasti, značaj njenih fašističnih metod proti naprednim borcem ter obveščala o našem položaju. Pri tem delu so se posebno izkazali Adolf Jakelj, Mara Rupena, Edi Giorgioni. Napetost narašča. Trinajstega februarja aretira policija ing. Oswalda, 16. februarja Maro Rupena in 19. februarja občinskega tajnika Jaklja.

Odpeljali so jih v Ljubljano, kjer jih je policija zasliševala o tem, kakšne naloge sem jim dajal, o našem političnem delu in o tem, s kom imamo zveze. Policija je vedela, da so to naši ljudje in da marsikaj vedo, zato je hotela dobiti čimveč gradiva in z njim stvarne opore za svoje postopanje. Posebno so pritiskali na Maro Rupena. V zapor je policija pripeljala celo njenega brata, ki jo je nagovarjal, naj vse prizna in bo potem izpuščena. Toda Mara ni klonila in na vprašanje, zakaj je bila tako pogosto z menoj, se je izgovarjala, da sva se imela rada.

Po več ko enem mesecu preiskovalnega zapora so bili omenjeni tovariši izpuščeni, ne da bi jim bila mogla policija dokazati kaj kaznivega.

Anton Noč, moj namestnik, je 15. februarja sklical sejo občinskega odbora, na kateri je obravnaval Kraljevo in mojo konfinacijo ter stanje, ki je v tej zvezi obstajalo na občini. Občinski odbornik Edi Giorgioni je podal obširno poročilo o naši aretaciji, o nezakonitosti postopanja policije, o razburjenosti prebivalcev in o našem položaju ter hišnem redu v taborišču v Bileći. Hišni red je določal hujši režim kot v zaporu. Proti eventualni naši nepokorščini je dopuščal tudi uporabo vročega orožja.

Takoj po prihodu v Bileco smo bili seznanjeni s hišnim redom. Tovariši, ki so bili že pred nami tu, pa so nam povedali, da uprava taborišča in žandarji ta red izvajajo. Stražili so nas noč in dan.

O tem sem že drugi dan poslal tov. Giorgioniju poročilo, da bi bili pravočasno obveščeni, če bi se morda komu kaj zgodilo.

Po poročilu je Giorgioni predlagal občinskemu odboru, da sprejme resolucijo, v kateri naj obsodi postopanje policije in njeno zlorabo zakonov, ter odločno zahtevo, da Kralja in mene takoj izpustijo na svobodo, policijske organe, ki so nezakonito postopali, pa suspendirajo in pokličejo na odgovornost. Pod težo argumentov, ki jih je navedel Giorgioni, ter pod vtisom splošnega razpoloženja občanov je občinski odbor *soglasno sprejel predlagano resolucijo in sklep, da jo* pošljejo banski upravi, notranjemu ministrstvu, podpredsedniku vlade dr. Vladu Mačku in še nekaterim. Za te sklepe so za čuda glasovali tudi odborniki JRZ Janez Erlah, Valentin Smolej in Rafael Soberl. Le kaj je bilo temu vzrok? Morda se jim je pri tako grobih krivicah zbudila zavest, da je bilo vse, kar smo delali, v interesu občanov in s tem tudi njih samih. Ali pa so to storili le zaradi splošnega razpoloženja občanov in zato, da ne bi ostali osamljeni, če bi glasovali proti. Vse to nam je postalo jasno pozneje, ko so se solidarizirali z razpustom občinskega odbora in se dali imenovati v začasno občinsko upravo, namesto da bi bili to odklonili. Njihovo glasovanje ni bilo iskreno.

Naši tovariši na Jesenicah so predlagali občinskemu odboru na Jesenicah, da pošlje banu Natlačenu prošnjo, da čim hitreje reši naše pritožbe in jim ugodi. Na seji je ta odbor z JRZ večino zavrnil ta predlog s 14 glasovi proti in z 8 za.

V petek, 23. februarja, je policija aretirala tudi občinskega odbornika Giorgionija in ga odvedla v zapore ljubljanske policije. Njegov nastop in vpliv sta bila prenevarna, zato ga je bilo treba oplašiti. Poli-

cija je hotela zvedeti, kje je dobil »hišni red taborišča«. Čudno se jim je zdelo, da so bili naši ljudje tako hitro obveščeni o razmerah taborišča. Naslednji dan je bil Giorgioni izpuščen.

Sklep občinskega odbora z dne 15. februarja o resoluciji je sreski načelnik s svojim odlokom z dne 23. februarja 1940 št. 2127/2 prepovedal izvršiti. Tako je storil vkljub temu, da je upravno sodišče že v prejšnjih primerih to njegovo postopanje označilo kot nezakonito in ugotovilo, da ima občinski odbor zakonito pravico, da se lahko pritoži tudi proti organom državne oblasti, če misli, da so ti organi nezakonito postopali. Tudi proti tej odločbi sreskega načelstva se je občinski odbor pritožil na bana, kolikor pa ta ne bi hotel ugoditi pritožbi, pa na upravno sodišče. O tem je občinski odbor sklepal 7. marca.

4. *Ban razreši občinski odbor, sreski načelnik imenuje začasno občinsko upravo.*

Ban naši pritožbi ni ugodil, poslal jo je upravnemu sodišču, izdal pa je odločbo, s katero je *razrešil občinski odbor občine Koroška Bela.*

Odločba o razrešitvi se je glasila:

»Kraljevska banska uprava dravske banovine.
Pov. II/2 št. 1974/5. Ljubljana, dne 9. marca 1940

O D L O Č B A

Na osnovi paragrafa 130 zakona o občinah r a z r e š u j e m občinski odbor občine Koroška Bela.

Zoper to odločbo je dopustna pritožba na ministrstvo za notranje posle, ki bi jo bilo vložiti pri tuk. oblastvu v 15 dneh po dnevu prejema te odločbe.

R a z l o g i :

Na seji z dne 22. novembra 1939 je občinski odbor na predlog odbornika Giorgionija Edvarda z vsemi proti enemu glasu sklenil oster protest proti postopanju, ki ga je bil policijski komisariat na Jesenicah oziroma policijska uprava v Ljubljani uvedla proti predsedniku te občine Perku Venclju zaradi sodelovanja v akciji, naperjeni proti državnemu in družbenemu redu. V tem protestu zahteva občinski odbor, da se Perku Venclju brez odloga vrne osebna svoboda in proti vsem posiujočim in odgovornim organom omenjenih policijskih oblastev odredi takojšnja suspenzija od službenega mesta in uvede sodno kazensko in disciplinsko postopanje. Ta sklep je občinska uprava takoj izvršila, še preden je nadzorno oblastvo moglo zanj zaznati in izvršitev prepovedati. Zoper sklep je glasoval občinski odbornik Svetlin Jožef.

Na seji z dne 15. februarja 1940 je občinski odbor na predlog odbornika Giorgionija Edvarda soglasno sklenil resolucijo, naperjeno proti postopanju, ki ga je bil policijski komisariat na Jesenicah uvedel proti predsedniku občine Perku Venclju in proti drugemu članu občinske uprave Kralju Ivanu (mišljen je Ignac — op. pisca) po uredbi o konfi-

niranju oseb, ki motijo javni red in mir, posebej proti odločbi policijskega komisariata z dne 6. februarja 1940., Pov. št. 188/1, s katero je bilo imenovanima določeno bivališče pod oblastvenim nadzorstvom v Bileći. V tej resoluciji označuje občinski odbor svoj sklep za »poizkus, da se preprečijo neumestne zlorabe tozadevnih zakonov in uredb«, označuje torej omenjeno odredbo policijskega komisariata za zlorabo zakonov in uredb ter zahteva razveljavljenja. Tudi ta sklep je občinska uprava takoj izvršila, s tem da je resolucijo takoj odposlala na razne osebnosti in organizacije.

S tema sklepoma je občinski odbor v Koroški Beli dvakrat posegel v posle državne policije, obakrat na nedopusten način nastopil proti organom državnih policijskih oblastev in grobo grajal njihove odredbe, izdane proti poedincem radi preprečenja protipravnega rušenja državnega in družbenega reda, torej v stvareh, v katerih so bistveno prizadeti splošni državni interesi. S tem poseganjem v posle državne policije, kakor tudi s svojim nastopom proti opisanim odredbam državnih policijskih oblastev, s katerimi niti malo niso bile niti niso mogle biti prizadete pravice ali neposredni interes občine same, je občinski odbor daleč prekoračil svoj stvarni delokrog, prekoračil pa v smeri, ki je *važnim splošnim državnim interesom škodljiva.* S cit. sklepoma je torej občinski odbor podal izjavi, ki sta škodljivi važnim splošnim državnim interesom v smislu paragrafa 130 zakona o občinah.

Kralj. banska uprava ni takoj po prvem sklepu uporabila ostrega sredstva paragrafa 130 zakona o občinah, pričakujoč, da se tak sklep, na katerega nezakonitost je bila občina z zadržanjem izvršitve dovolj opozorjena, ne bo več ponovil. S ponovitvijo nezakonitosti v sklepu z dne 15. februarja 1940 pa je občinski odbor dokazal, da se ne zna držati mej, ki mu jih postavljajo zakoni, in uredbe, in da se mu ne more več zaupati. Nobenega jamstva ni, da ne bi odbor v njegovi sedanji sestavi v kratkem zopet zagrešil dejanja, kakor sta gornja dva. Zato je bila to pot dolžnost kralj. banske uprave, da uporabi cit. predpis in ves odbor njegovih dolžnosti razreši.

O odločbi se obveščata:

1. Občina Koroška Bela,
2. Sresko načelstvo v Radovljici.

BAN:
Natlačen l. r.«

Odločbe ni poslal ban vsakemu občinskemu odborniku, kot sta to določala predpis in dotakratna praksa, pač pa je poslal odločbo samo v enem izvodu na občino in še to preko policijskega komisariata na Jesenicah.

Dva dni kasneje je sreski načelnik izdal odločbo o postavitvi začasne občinske uprave. Ta se glasi:

»Sresko načelstvo v Radovljici, dne 11. marca 1940.
Pov. štev.: 350/1.

Občina Koroška Bela — postavitev začasne občinske uprave.

O d l o č b a

Z odločbo kraljevske banske uprave v Ljubljani Pov. II/2 štev. 1974/5 z dne 9. marca 1940 je razrešen občinski odbor občine Koroška Bela.

Na osnovi paragrafa 133 zakona o občinah z dne 14. marca 1933 postavljam na dobo do prevzema poslov po novem občinskem odboru naslednjo začasno občinsko upravo:

1. E r l a h Janez, posestnik in tovarniški delavec iz Slovenskega Javornika št. 20, kot predsednik začasne uprave.

2. Š o b e r l Rafael, posestnik in tovarniški preddelavec iz Koroške Bele št. 115, kot član začasne uprave.

3. S m o l e j Valentin, tovarniški delavec, Koroška Bela št. 17, kot član začasne uprave.

4. O n i č Maks, tovarniški nameščenec iz Slovenskega Javornika št. 11, kot član začasne uprave.

5. Z a v e l c i n a Franc, posestnik na Koroški Beli št. 26, kot član začasne uprave.

6. N o č Albin, posestnik in tovarniški nameščenec v Javorniškem Rovtu št. 3, kot član začasne uprave.

Novoimenovana občinska uprava naj takoj prevzame občinske posle.

Po paragrafu 134 zakona o občinah se omejuje pristojnost začasne občinske uprave na opravljanje tekočih poslov. Ta ne sme občine zadolžiti, niti njene imovine odsvojiti niti uvesti novih naklad niti zvišati obstoječih, prav tako ne nastavljati stalnih občinskih uslužbencev.

Sreski načelnik:
Dr. Vrečar l. r.«

Kot nam pove ta odločba, se Erlah, Smolej in Šoberl niso držali sklepa občinskega odbora z dne 15. februarja, za katerega so glasovali tudi oni. Sreski načelnik pa je napravil diskriminacijo, ker je te tri imenoval v začasno občinsko upravo, čeprav so glasovali za sklep, zaradi katerega je bil občinski odbor razrešen.

Nevzdržnost takega postopanja, tako z moralnega kot s pravnega vidika, pa nam odkriva pritožba, ki jo je napravil dr. Štempihar. Razrešeni občinski odbor pa jo je poslal notranjemu ministru.[45]

Zaradi obširnosti navajam samo glavni del pritožbe z dne 26. marca:

»3.

Napadena odločba gospoda bana šteje obč. odboru v zlo:

1. Sklep z dne 22. novembra 1939, s katerim se je obč. odbor pritožil proti uradnemu postopku policijskega komisariata na Jesenicah in uprave policije v Ljubljani proti županu Perku Venclju, ki je bil po hišni preiskavi na njegovem stanovanju in v o b č i n s k e m u r a d u odveden v zapore uprave policije v Ljubljani, zahteval županovo izpustitev na svobodo in naznanil pritožbo vodilnim političnim osebnostim v vladajoči vladi in gospodu notranjemu ministru, ki je brez vsakega

dvoma vrhovni predstojnik policijskega komisariata na Jesenicah, kot tudi uprave policije v Ljubljani, in s katerim je obč. odbor zahteval tudi zakonito predvidene ukrepe proti organom obeh državnih oblastev, namreč suspenzije, uvedbo sodno-kazenskega postopka in disciplinskega postopka.

2. Sklep z dne 15. februarja 1940, s katerim je občinski odbor ugotovil njemu znane dejanske okolnosti tako, kakor so mu bile znane, se pritožil proti konfinaciji dveh svojih vodilnih članov, namreč župana Perka Venclja in obč. blagajnika Kralja Ignacija (false: Ivana), ker ta ukrep niti od policijskega komisariata na Jesenicah, ki je konfinacijo odredil, ni bil obrazložen po razlogih, in sklenil, da zahteva pri pristojnih oblastvih razveljavljenje ukrepa, za podporo pa obvestil tudi nekatere poluradne činitelje, vse v namenu, da utemelji prizadevanje po čimprejšnji osvoboditvi konfiniranih svojih udov.

Glede navedenih sklepov pravi napadena odločba gospoda bana, da je občinski odbor z njima:

1. dvakrat posegel v posle državne policije,

2. obakrat na nedopusten način nastopil proti organom državnih policijskih oblastev in njihove odredbe, izdane proti poedincem radi preprečevanja protipravnega rušenja državnega in družabnega reda, grobo grajal,

3. daleč prekoračil svoj delokrog s tem poseganjem v posle državne policije pri čemer niso niti bile, niti mogle biti niti malo prizadete pravice ali neposredni interes občine same, dočim so bile z njima bistveno prizadeti splošni državni interesi,

4. prekoračil svoj delokrog v smeri, ki je važnim splošnim državnim interesom nasprotna, oziroma škodljiva;

5. podal izjavi, ki sta škodljivi istim interesom.

Odločba gospoda bana še posebej poudarja, da banska uprava ob prvem sklepu še ni posredovala, temveč šele pri ponovitvi s sklepom z dne 15. februarja 1940, to pa zaradi tega, ker ji je znana ostrina sredstva paragrafa 130 z. o. in ker je bila v pričakovanju, da se tak sklep, na čigar nezakonitost je bila občina z zadržanjem izvršitve po nadzornem oblastvu (t. j. z zadržanjem izvršitve sklepa z dne 22. novembra 1939) dovolj opozorjena, razočarana, kajti občinski odbor je pokazal, da »se ne zna držati mej, ki mu jih postavljajo zakoni in uredbe, in da se mu ne more več zaupati. Nobenega jamstva ni, da ne bi odbor v svoji sedanji sestavi v kratkem spet zagrešil dejanja, kakor sta zgornja dva. Zato je bila dolžnost . . .«.

Razčlenitev zgoraj popisanih razlogov napadene odločbe do gospoda bana pouči prav hitro, da se vzpenjajo razlogi po lestvici zelo zamotane in navidezne logike do tistega mesta, kjer naj bi se ustvarila ugotovitev, ki ustreza prepisu paragrafa 130 z. o. Pritožitelji bodo dokazali, da je stavba razlogov napadene odločbe nesposobna prenesti najmanjši sunek resnične in pravniške logike.

ad 1 ... je dvakrat posegel v posle državne policije. Kdor prebere to ugotovitev, ne da bi bil preje prebral predstoječi opis v razlogih napadene odločbe gospoda bana, si mora predstavljati, da je občinski odbor, oziroma so občinski odborniki in odgovorni člani občinske uprave poslovali kot organi državne policije, bodisi s tem, da so oni aretirali župana Perka Venclja, mu napravili hišno preiskavo na stanovanju in v občinskem uradu in ga izročili upravi policije v Ljubljani, bodisi da so dne 7. februarja 1940 zjutraj ob sedmi uri (prav: ob 6. uri — op. p.) aretirali istega župana in občinskega blagajnika Kralja Ignacija na njunih stanovanjih, jih odvedli na jeseniški kolodvor in od tam v Ljubljano, od koder so jih potem organi uprave policije odvedli v Bileću, bodisi da so tega dne ali istega dne v novembru na en ali drug način onemogočili poslovanje policijskih organov, preprečili odvod in nastop konfinacije.

Tako početje občinskih odbornikov bi edino ustrezalo določitvi: so posegli v posle državne policije. Toda napadena odločba ne zatrjuje takega početja. Iz razlogov je razvidno, da niso občinski odborniki niti z dne 14. novembra 1939 niti dne 7. februarja 1940 v nobenem oziru preprečili izvršitev ukrepov, ki so bili ukazani policijskim organom, temveč da so šele dne 15 februarja 1940 sklepali o p r i t o ž b i zoper poslovanje policijskih oblastev in uradov, hkrati pa — seveda — tudi omenjali, zakaj se s takim predmetom pečajo.

Tako dokazujejo sami razlogi napadene odločbe gospoda bana po svoji lastni vsebini, da občinski odbor niti pri prvi niti pri drugi priložnosti v nobenem oziru *ni posegel v posle državne policije* in da oznamenjuje napadena odločba gospoda bana po s m i s l u p o v s e m d r u g a č n o d e j a n j e, ki sploh ni sposobno biti poseg v posle državne policije, za to dejanje. G l a v n i o č i t e k, ki ga uporablja napadena odločba gospoda bana, torej s p l o h n i t o, za kar ga oznamenjuje odločba.

ad 2. ... je obakrat na nedopusten način nastopil proti organom državne policije in grobo grajal njihove odredbe, izdane proti poedincem radi preprečenja protipravnega rušenja državnega in družabnega reda.

Ta ugotovitev gospoda bana vsebuje dva dela. Prvi del se peča s tem, da je obč. odbor z obema sklepoma nastopil n a n e d o p u s t e n način proti organom državnih policijskih oblastev. Ker meri odločba s tem na vsebino sklepov obč. odbora, je jasno, da šteje to vsebino za nedopustno izvedeni način nastopa.

Ali pozitivni pravni »državni in družabni red« zatrjuje drugače. Predvsem postavlja veljavna ustava vodilo pravnosti v državi, vodilo pravne države, v kateri je gospodar z a k o n. Pri takem osnovnem vodilu je po sebi umevno, da ima vsakdo, ki misli, da je uradovanje državnih organov proti njemu ali komurkoli drugemu nezakonito, pravico, da to nezakonitost ugotovi in utemelji, zakaj tako misli, ter se pred nezakonitostjo brani. Obstoječi »državni in družbeni red« pravi nadalje, da ni zakon to, kar pravi slučajna oblast, ali kakor si zakon

razlaga slučajna oblast, temveč je tisto, kar se pred pristojnimi forumi dokončno ugotovi kot pravilna razlaga in uporaba zakona. Uprav zaradi tega, ker imajo organi oblasti v rokah silo, pozna isti »državni in družbeni red« v pravo varstvo državljanov pred nezakonito izrabo oblastvene sile sankcije, kakor suspenzija od službenega mesta, sodno-kazensko postopanje zaradi zlorabe oblasti in disciplinsko postopanje proti odgovornim krivcem. Po členu 14 ustave pa ima vsakdo še povrhu neomejeno pravico prošnje.

Občinski odbor je tedaj z obema sklepoma izrabil samo pravice, ki mu pristoje iz splošnih poroštev »državnega in družbenega reda«. Toda obč. odbor ni samo izrabil teh pravic, temveč se je držal tudi splošnega pristojnostnega okvira iz uvodnega določila paragrafa 67 z. o. Čeprav je torej res obč. odbor z obema sklepoma nastopil proti organom državnih policijskih oblastev, ni tega storil na nedopusten, temveč na v skladu z zakonom in s svojo splošno pristojnostjo skladen način. Še več: obč. odbor s temi sklepi ni storil samo svoje pravice, temveč tudi svojo dolžnost. Brž ko je bil prepričan, da so se izvršile nezakonitosti, je bil kot javnopraven činitelj prisiljen opažanje nezakonitosti sporočiti na mesta, ki jih šteje za pristojna, po zakonu 89 zakonika o sodnokazenskem postopku z dne 16. februarja 1929, Sl. Nov. št. 33/XVI. Na to dejstvo je že enkrat opozorilo tudi gospoda bana Upravno sodišče v Celju, ko v podobnem primeru ni hotel razveljaviti odločbe okrajnega glavarstva v Radovljici o tem, da se sklep istega občinskega odbora zadrži!!!

Zato je gornja ugotovitev napadene odločbe gospoda bana sama v nasprotju z »državnim in družbenim redom« in povsem svojevoljna. To stoji tembolj, ker je imel gospod ban klasično priložnost dokazati občinskemu odboru neutemeljenost njegovih sklepov na ta način, da bi predlogom in zahtevam preprosto ugodil, kolikor je bilo to v njegovi pristojnosti. V takem primeru bi namreč prišla celotna zadeva pred neodvisno kazensko sodišče, ki bi s svojo razsodbo samodejno tudi povedalo, ali je bilo poslovanje organov državnih policijskih oblastev v danih primerih zakonito ali ne, z drugimi besedami, ali je bilo mišljenje obč. odbora o njem pravilno ali ne. Nadalje bodi opozorjeno, da leži pred gospodom banom pritožba konfiniranih članov obč. odbora in da je treba to pritožbo samo rešiti, pa se bo s tem tudi pokazalo, vsaj za podstavo pred upravnim sodiščem, kakšno je bilo v drugem primeru poslovanje organov policije, oziroma policijskega komisariata samega.

Drugi del te ugotovitve ocenjuje sklepe obč. odbora kot grobo grajanje odredb izdanih radi preprečenja protipravnega rušenja državnega in družabnega reda. »Grobost« ali neotesanost je lastnost, ki se je po navadi ne zaveda tisti, ki jo ima. Nikjer ni zapisano, da se ne bo nekoč isto reklo o razlogih napadene odločbe gospoda bana, ker kaže določeno čustvenost, ki v pravniški jezik ne spada. Če bi tudi bili sklepi obč. odbora »grobo« izraženi, se ne da iz tega sestaviti škodljivost važnim splošnim državnim interesom, temveč so proti temu sredstva na povsem

drugem področju. Pritožitelji mislijo tu na občinske tečaje, ki jih vodi županska zveza, na to zvezo pa ima brez dvoma upravno oblastvo druge stopnje prav odločilen vpliv, saj prispeva predavatelje.

Pritožitelji pa zanikajo, da bi bili sklepi z dne 22. novembra 1939 in 15. februarja 1940 »groba graja« odredb, in razpolagajo celo z za gospoda bana obveznim dokazilom, na katero se povrnejo pri obravnavi ničnosti napadene odločbe. Omenjeni sklepi so brez dvoma graja odredb, toda graja, katero je obč. odbor skušal omejiti strogo na nečustven opis njemu znanih dejanskih okolnosti. Ni pa krivda obč. odbora, če je tudi tak opis napravil na prizadete činitelje občutek grobosti, temveč je to nasledek pravega lica poslovanj prizadetih.

ad 3. ... je daleč prekoračil svoj delokrog s poseganjem ... pri čemer niso bile prizadete koristi ali pravice občine same, pač pa splošni državni interesi ...

Že v prejšnji ugotovitvi poudarja napadena odločba, da so bile izpostavljene odredbe, izdane proti poedincem. S tem hoče očitno reči, da se občina ne sme brigati za tisto, kar kakega posameznika zadene, ker nastopa policijska oblast proti njemu. S tem poudarkom pa ni pridobila napadena odločba gospoda bana prav nobenega bolj zakonitega lica. Saj sama priznava, da sta bila tista dva poedinca hkrati župan in drugi član obč. uprave. Ko je po sebi umevno, da morejo zadeti policijski ukrepi fizično samo fizične osebe, ki so seveda »poedinci«, izgubi poudarek te okolnosti v luči njihovih lastnosti v obč. odboru vsakteri pomen in preostaja samo še vpliv ukrepov proti njima za redno poslovanje obč. odbora, kateremu sta bila nenadno in brez možnosti predaje poslov — odtegnjena, v katerem pa sta vršila važne posebne naloge. Brez vsakega nadaljnega razlogovanja je jasno, da je bil obč. odbor upravičen in pristojen, da je ocenjeval okolnosti, zaradi katerih je bilo dvema vodilnima članoma onemogočeno izvrševati zaupani mandat. V ta namen bi niti ne bilo treba določila paragrafa 58/I z. o. Iz tega pa nujno sledi, da sta bila sklepa obč. odbora napravljena v poslu, ki se tiče interesov obč. skupnosti, torej v skladu s pristojnostjo po paragrafu 76 z. o. Ker so interesi občin in države — saj morajo biti taki! — med seboj skladni in ne med seboj nasprotni, kakor pravnozmotno zagovarja napadena odločba gospoda bana, je občinski odbor s svojim »poseganjem« naravnost ščitil splošne državne interese, ki so bili prizadeti ravno po prizadetih interesih obč. skupnosti.

Kar se tiče mnenja napadene odločbe gospoda bana, da je občinski odbor d a l e č prekoračil svoj delokrog, mislijo pritožitelji, da povsem zadošča opozoritev na to, da po obstoječem pravnem redu ne obstaja veliko ali majhno ali srednje prekoračenje delokroga, temveč je vsako prekoračenje delokroga — prekoračenje brez prilastka ali pa ni prekoračenje.

ad 4. ... je prekoračil svoj delokrog v s m e r i, ki je važnim splošnim državnim interesom škodljiva ...

Dočim uporablja napadena odločba najpreje oznamenilo, da je občinski odbor obsežno, t. j. daleč prekoračil svoj delokrog, ko je

napravil dotična dva sklepa, opazi, da ta obsežnost po zakonu ne obstaja, ker obstaja samo prekoračenje sámo ali pa ga ni, in se loti sedaj smeri prekoračenja, torej nekakšne poti prekoračenja. Napadena odločba gospoda bana pa sáma določi to pot, ne da bi pojasnila zaradi katerih znamenj v sklepih je njena določitev pravilna. Ugotovitev napadene odločbe, ki jo pritožitelji tukaj napadajo, se razgali samo za sredstvo za ugotovitev pod 5., ki naj utemelji uporabo paragrafa 130 z. o. Kajti kar je pod 4. prilastek smeri, je pod 5. oznamenilo vsebine. Tako se vzpne razlogovanje napadene odločbe do zadnje stopnice zahtev paragrafa 130 z. o. z ugotovitvijo, da ad 5. je obč. odbor p o d a l i z j a v i, ki sta važnim splošnim državnim interesom škodljivi.

Preden preidejo pritožitelji v nadaljnja izvajanja proti napadeni odločbi in tisti njeni ugotovitvi, v kateri se nahaja prilagoditev dejanskemu stanju z zahtevami paragrafa 130 z. o., ugotavlja pritožitelj Perko Vencelj, da izve šele iz napadene odločbe gospoda bana, da je bil novembra 1939 aretiran in odveden »zaradi sodelovanja pri akciji, naperjeni proti državnemu in družabnemu redu«. Doslej tega ni vedel, čeprav je bil več tednov v policijskih zaporih, ker mu tega nihče ni povedal. Pritožitelj misli, da je njegova ugotovitev potrebna, ker sama za sebe pojasni, da ne obstaja proti njemu nobena pravomočna sodba kazenskega sodišča zaradi zločinstva po členu 1. zakona o varstvu javnega reda in varnosti v državi, samo taka sodba pa sme po obstoječem »državnemu in družbenemu redu« opravičiti obdolžitev, da je kdo sodeloval pri zgoraj opisani akciji.

Sklepna ugotovitev napadene odločbe gospoda bana je sicer v smiselnem nasprotju z ugotovitvijo pod 4., vendar bodo to razvijali pritožitelji pozneje. Tukaj pride v poštev ocena, ali se sklepna ugotovitev o podanih izjavah, ki sta škodljivi važnim splošnim državnim interesom, ujema v dejanskem in pravnem oziru z zahtevami paragrafa 130. z. o.

Po paragrafu 130 z. o. sme ban razrešiti občinski odbor, občinsko upravo ali predsednika občine (župana) zaradi takih rešitev ali izjav, ki jih je nadzorno oblastvo zadržalo, češ, da so važnim splošnim državnim interesom škodljive. Pogoj za dopustnost razrešitve je okolnost, da je nadzorno oblastvo zadržalo dotične sklepe ali izjave iz navedenega razloga. Ker je po paragrafu 121 z. o. nadzorno oblastvo izključno okrajni glavar (sreski načelnik), mora torej po paragrafu 130 z. o. tista rešitev, ki je razlog razrešitve, biti predhodno po nadzornem oblastvu, t. j. sreskem načelniku spoznana za táko, da škoduje važnim splošnim državnim interesom.

Napadena odločba se dobro zaveda te neobhodne potrebe za izpolnitev pogojev uporabe paragrafa 130 z. o. Ona nam — sicer nejasno omenja, da je bil baje občinski odbor z zadržanjem sklepa z dne 22. novembra 1939 dovolj opozorjen na njegovo nezakonitost, čeprav trdi v prvem odstavku razlogov o istem sklepu, da ga je občinska uprava takoj izvršila, še preden je moglo nadzorno oblastvo zanj zaznati in izvršitev prepovedati.

Ali, naj velja prva ali druga obrazložitev (veljati mora samo ena od njih, ker sta protislovni), napadena odločba pa ne ugotavlja glede

sklepa z dne 15. februarja 1940 ničesar o takem zadržanju po nadzornem oblastvu. Zaradi tega glede drugega sklepa občinskega odbora po samem navajanju napadene odločbe gospoda bana n i z a k o n i t e g a r a z l o g a, oziroma p o g o j a za uporabo paragrafa 130 z. o. Odločba, kolikor se ozira na drugi sklep občinskega odbora, je torej zaradi bistvene pomanjkljivosti razlogov in zaradi nepravilne uporabe paragrafa 130 z. o. n e z a k o n i t a.

Kaj so tisti »važni splošni državni interesi«, paragraf 130 z. o. ne pojasni. Ker pa odreja, da je tudi proti predhodni odločbi nadzornega oblastva po paragrafu 130 z. o. o zadržanju rešitve ali izjave zaradi škodljivosti važnim splošnim interesom države dovoljena pritožba na notranjega ministra, ne sme nadzorno oblastvo gradiva, iz katerega sestavlja škodljivost važnim splošnim državnim interesom, ocenjevati po prostem preudarku, temveč je dolžno utemeljiti vse okolnosti, zaradi katerih prihaja do takega sklepa.

Obstaja pa še eno važno dokazilo na to, na kaj je zakonodajalec mislil pri izrazu »škodljivost važnim splošnim državnim interesom«, če bi že ne bilo na dlani, da so to interesi, ki so zvezani z osnovnimi temelji državne zgradbe, med katere pa nedotakljivost državnih policijskih oblastev in njih organov notorično ne spada. Občinski zakon je bil uveljavljen v času, ko je bil zakonodajalec sestavljen politično iz pripadnikov JNS, vsaj kolikor gre za narodno predstavništvo. Isti činitelj pa je leta 1938 čutil potrebo, da taksativno pretolmači pojem in pomen »škodljivosti važnim splošnim državnim interesom«. To je storil v paragrafu 52, 3. odstavek, finančnega zakona za leto 1936/37, Slovenski Narod, št. 75/XVIII/171, z določilom, da je treba razumeti paragraf 130 z. o. tako, da sme ban razrešiti občinske organe, če so naperjene njih odločbe ali izjave zoper dinastijo, državno in narodno enotnost, obstoječi družbeni red ali so vobče izrečno nasprotne osnovnim določbam ustave. Če se to tolmačenje primerja s prvotnim besedilom paragrafa 130 z. o., se potrdi, da se vežejo »važni splošni državni interesi« samo na najvišje organizme države, kar je tudi po sebi umevno. Res je, da paragraf 52 finančnega zakona za leto 1936/37 ne velja več od 1. aprila 1938 dalje (glej paragraf 46, točka 5, finančnega zakona za leto 1938/39), vendar je s tem zakonodajalec samo izrazil voljo, da je izraz »važni splošni državni interesi« sam za sebe tako razločno zvezan z najvišjimi organizmi države, da ga ni treba posebej tolmačiti. Ostalo pa je določilo dovoljenosti pritožbe, torej nima upravna oblast prostega preudarka.

Ker glede drugega sklepa občinskega odbora v razlogih napadene odločbe ni podatkov, da bi bil predhodno zadržan, temveč omenja odločba to samo glede sklepa z dne 22. novembra 1939 na dvorezen in protisloven način, velja oceniti, kako je s tem sklepom in z njegovim zadržanjem. Značilen pri omenitvi zadržanja tega sklepa je za napadeno odločbo gospoda bana vtis, da razlogi nočejo povedati važnih dejstev, ki so pa morala biti gospodu banu znana, ko je izdal napadeno odločbo.

Sklep občinskega odbora z dne 22. novembra 1939 je bil po nadzornem oblastvu v r e s n i c i zadržan. Toda zadržan pa n i b i l p o paragrafu 130 z. o., češ da je škodljiv važnim splošnim državnim interesom,

temveč je bil zadržan z odločbo okrajnega glavarstva v Radovljici z dne 30. novembra 1939, št. 13.633, na podstavi paragrafa 125 z. o., češ da je občinski odbor z njim prekoračil svoj delokrog. Vse to je gospodu banu prav dobro znano.

Sklep občinskega odbora z dne 22. novembra 1939, glede katerega navaja napadena odločba gospoda bana vsaj približno nekaj o pogoju za uporabo paragrafa 130 z. o., torej ni bil zadržan iz takega razloga, ki dovoljuje uporabo paragrafa 130 z. o. Toda to še ni vse, kar bi bilo v zvezi s sklepom občinskega odbora z dne 22. novembra 1939.

Pritožitelji opozarjajo na nadaljnjo okolnost, ki je bila in morala biti gospodu banu znana v času, ko je izdajal napadeno odločbo. Proti odločbi okrajnega glavarstva v Radovljici z dne 30. novembra 1939, št. 13.633, je vložil občinski odbor pritožbo v smislu paragrafa 125/III z. o. na gospoda bana dravske banovine. V smislu paragrafa 125 z. o. je imel gospod ban spričo vložene pritožbe samo dve možnosti: ali da odločbo okrajnega glavarstva v osmih dneh po prejemu pritožbe razveljavi ali pa, da jo v istem roku odstopi upravnemu sodišču in o tem obvesti občino.

Gospod ban je takrat izbral drugo možnost, t. j. odstopil je stvar Upravnemu sodišču v Celju. To sodišče je z odločbo z dne 9. febr. 1940, R 25/39-6, odločilo: Pritožbi (občine Koroška Bela) se ugodi in napadena odločba (okrajnega glavarstva v Radovljici z dne 30. novembra 1939, št. 13.633) se razveljavi radi nezakonitosti. Ta odločba je bila vročena gospodu banu najpozneje dne 26. februarja 1940, ker jo je tega dne prejela tudi nasprotna stranka: občina Koroška Bela.

Kar se tiče sklepa z dne 22. novembra 1939, ni bila občina, kakor pravi napadena odločba gospoda bana, dovolj opozorjena z odločbo nadzornega oblastva o zadržanju izvršitve na nezakonitost sklepa, temveč sta bila gospod ban in okrajno glavarstvo v Radovljici z dokončno odločbo Upravnega sodišča v Celju obveščena, da je bila odločba okrajnega glavarstva v Radovljici o zadržanju sklepa, ne pa sklep tisto dejanje, ki ga je bilo treba razveljaviti, ker je bilo nezakonito.

Po teh pojasnilih postane razumljivo, kakšne in kako važne okolnosti zamolčuje napadena odločba gospoda bana. Te okolnosti pravijo, da je trditev napadene odločbe o zadržanju sklepa z dne 22. nov. 1939 objektivno in subjektivno neresnična, ker je dotična odločba v času izdaje napadene odločbe že ugasnila (in sicer zaradi lastne nezakonitosti), temveč je v skladu z resnico postal sklep občinskega odbora dokončno veljaven kot zakonit in obvezen tudi pred očmi gospoda bana; torej sklep z dne 22. novembra 1939 ne glede na vse drugo, preje navedeno, ne more služiti za razlog po paragrafu 130 z. o.

Že to zadošča za ugotovitev, da napadena odločba o razrešitvi obč. odbora občine Koroška Bela nima niti trohe zakonitosti v sebi. Manjkajo ji pogoji, katerih sama ne navaja glede sklepa z dne 15. februarja 1940, torej ta sklep ne more biti razlog razrešitve. Navaja sicer zadržanje sklepa z dne 22. novembra 1939, toda ta sklep ni bil zadržan po paragrafu 130 z. o., temveč po paragrafu 125 z. o., in še ta odločba nadzornega oblastva je bila proglašena za nezakonito.

Popolnost pritožbe zahteva, da se pritožitelji ne oklevajo povedati okolnost, da je bila v resnici tudi glede sklepa z dne 15. februarja 1940 od nadzornega oblastva izdana odločba o zadržanju. Značilno pa napadena odločba gospoda bana o tem, na zunaj za njo ugodnem dejstvu tudi molči.

Tudi v primeru tega sklepa je okrajno glavarstvo v Radovljici izdalo odločbo z dne 23. februarja 1940, št. 2127/2. Tudi ta s k l e p je nadzorno oblastvo zadržalo zaradi prekoračenja delokroga, t. j. po paragrafu 125 z. o. in ne zaradi škodljivosti važnim splošnim državnim interesom po paragrafu 130 z. o. Proti odločbi nadzornega oblastva pa je občinski odbor dne 7. marca 1940 veljavno sklenil, da vloži pritožbo na gospoda bana dravske banovine, in je občinska uprava ta sklep izvršila pred razrešitvijo občinskega odbora. Zadevni spis je bil odposlan nadzornemu oblastvu dne 9. marca 1940 tako, da ga je nadzorno oblastvo v času, ko je prejelo napadeno odločbo gospoda bana, že prejelo. Nadzorno oblastvo je kljub vednosti, da ima gospod ban spričo po paragrafu 125 z. o. vložene pritožbe izključno samo dve možnosti, namreč ali sklep občinskega odbora potrditi ali pa stvar odstopiti upravnemu sodišču, je dne 13. marca 1940 izvršilo razrešitev občinskega odbora, namesto, da bi g. bana opozorilo, da ta razrešitev ni trenutno izvedljiva, ker se opira na dejanje občinskega odbora, o katerem more dokončno samo druga oblast, če ga gospod ban noče odobriti.

Tako razložijo okolnosti, o katerih napadena odločba gospoda bana molči, čeprav so z razlogi razrešitve v bistveni zvezi in gospodu banu znane, da se opira razrešitev občinskega odbora Koroška Bela na sklep občinskega odbora, ki je zaradi pravomočne dokončne odločbe Upravnega sodišča v Celju tudi za gospoda bana obvezno veljaven in zakonit, in na sklep občinskega odbora, čigar veljavnost je sicer še sporna, toda ne pred gospodom banom, ker ga sme ta samo potrditi, ne pa tudi razveljaviti.

Razrešitev občinskega odbora je torej v celem obsegu nezakonita, in sicer že samo iz tega razloga, če bi drugih ne bilo.

Odločba okrajnega glavarstva postavlja za člane začasne občinske uprave na prvih treh mestih osebe, ki so bile v razrešenem občinskem odboru udi in ki sprejemu sklepov z dne 22.novembra 1939 in z dne 15. februarja 1940 niso nasprotovale, kakor je to glede sklepa z dne 22. novembra 1939 ugotovljeno v prid obč. odbornika Svetlina Jožeta.

Postavitev teh treh začasnih članov občinske uprave, namreč Erlaha Janeza, Šoberla Rafaela in Smoleja Valentina se protivi prepovedi iz paragrafa 132 z. u. in je zaradi tega nična samo iz tega razloga.

Oni namreč po gornjem določilu ne smejo biti pri naslednjih volitvah kandidati in izvoljeni, po paragrafu 133 z. o. pa ne smejo take osebe biti imenovane v začasno občinsko upravo.«

Vsa dogajanja ob aretacijah in razrešitvi občinskega odbora so dobila širši odmev ne samo na območju radovljiškega sreza, ampak

tudi v precejšnjem delu Slovenije. Celo beograjska »Politika« je dne 20. marca 1940 pod naslovom »Uprava občine Koroška Bela razrešena je dužnosti« objavila poročilo o teh dogodkih. Ker je bilo poročilo nepopolno, sva s Kraljem poslala iz Bileće podrobno pojasnilo s prošnjo, da to objavi. Če je »Politika« to objavila, mi ni znano.

Naša borba za občino je bila sestavni del borbe za demokratične svoboščine, za pravice delovnega človeka, za naprednejši družbeni sistem in zato smo imeli široko podporo napredne javnosti.

ZAČASNA OBČINSKA UPRAVA, NAŠA REAGIRANJA, SODBA UPRAVNEGA SODIŠČA IN NAŠA VRNITEV IZ BILEĆE

1. *Prvi ukrepi začasne uprave*

Prva naloga, ki si jo je naložila začasna uprava, je bila umik pritožbe proti odločbi sreskega načelnika, s katero je ta hotel preprečiti izvršitev sklepov občinskega odbora z dne 15. februarja 1940. Ban je našo pritožbo odstopil upravnemu sodišču. Ko bi bilo to sodišče razpravljalo o naši pritožbi, bi bilo verjetno zavzelo isto stališče kot že pri dveh prejšnjih primerih. Pritožbam je namreč ugodilo. Taka razsodba pa bi vzela banovemu odloku o razrešitvi občinskega odbora vsako oporo. Zato je bilo nujno, da do razprave in sodbe sodišča sploh ne pride. Govorilo se je, da je šel župnik Matevž Zbontar na upravno sodišče in interveniral, da sodišče ne bi razpravljalo o pritožbi. Gotovo pa je nekdo interveniral, ker je sodišče s svojim dopisom z dne 28. marca pozvalo začasno občinsko upravo, naj se v osmih dneh izjavi, če pritožbo vzdržuje, sicer bo smatralo, da jo vzdržuje. S tem je upravno sodišče namignilo, da se pritožba lahko umakne, čeprav začasna občinska uprava te pravice ni imela. Erlah je dopis upravnega sodišča izgubil, zato o tem tudi niso takoj sklepali. Rok za odgovor je bil 5. april, začasna občinska uprava pa je sklepala o umiku pritožbe šele 10. aprila. Sodišče je obvestilo občine prejelo 11. aprila, to je pet dni po preteku roka. V svojem dopisu je začasna občinska uprava javila sodišču, *»da umakne v celoti pritožbo, ki jo je vložil bivši občinski odbor* v smislu sklepa 6. marca, in sicer zaradi sklepa začasne občinske uprave z dne 10. aprila 1940.« Na podlagi predloga je upravno sodišče pritožbo proti odločitvi sreskega načelstva dalo v arhiv.[46]

Naslednji ukrep začasne občinske uprave je bila odpustitev občinskega tajnika Adolfa Jaklja iz službe. Temu je tudi sam Jakelj nekoliko pomagal. Ko je bil izpuščen iz zapora, je pismeno vprašal Erlaha, če lahko pride v službo. Erlah mu je sporočil, da ne. Po prihodu iz zapora bi se moral takoj vrniti v službo, saj začasna uprava po zakonu ni imela pravice odpuščati rednih uslužbencev. Tajniške posle je nato opravljala Amalija Žabkar, zaupnica župnišča in JRZ na občini.

Nadalje je občina odrekla izplačilo nagrade ing. Čulku za izdelavo načrta in drugih uslug za gradnjo šole, čeprav je obstajal med njim in občino dogovor o tem. Ing. Čulk mi je o tem pisal v Bileću in prosil za moje posredovanje.

Na občini je bila izvedena uradna revizija o našem poslovanju. Revizija je našla samo eno tehnično napako, in sicer pri knjiženju nekega zneska, ki ni bil vnesen na pravi konto. Zapisnika o tej reviziji niso prejšnji člani občinskega odbora nikoli dobili na vpogled. To je bil dokaz, da niso ničesar našli in da je bilo naše poslovanje v redu.

2. *Naša reagiranja na delo začasne uprave*

S svojimi tovariši doma sem redno imel zveze. Tako sem bil obveščen o vsem dogajanju, še posebno pa o delu začasne občinske uprave. Na ta način sem imel možnost, da do neke mere tudi vplivam na delo v svojem domačem kraju. Največ sem si dopisoval z dr. Štempiharjem, precej pa tudi z Giorgionijem, Antonom Nočem in drugimi. Na podlagi dogovora s temi tovariši sem poslal v začetku junija 1940 Erlahu obširno pismo. Poizkušal sem mu v grobih obrisih prikazati njegovo vlogo in vlogo njegovih somišljenikov in posledice njihovega dela. Prepis tega pisma sem poslal Giorgioniju, da ga v obliki letaka razmnožijo in razdelijo med občane. Ta akcija je razgibala ljudi. Začeli so napadati člane začasne uprave, zlasti pa Erlaha. Uspelo nam je. Erlah je odstopil in se umaknil z občine. Nekateri so govorili, da je k odstopu pomagala tudi neka njegova nerodnost, zaradi katere ga je vzel v roke župnik Žbontar. Iz Bileće sem mu pisal naslednje pismo:

»Cenjeni gospod Erlah Janez, upravnik občine Koroška Bela

Interesi občine, oziroma dolžnost do volivcev in javnega mnenja občanov, mi nalaga dolžnost, da Vam pišem to pismo, Vas opozorim na škodo, ki jo trpi občina radi Vaših ukrepov in na teptanje najosnovnejših človečanskih pravic, od strani politične skupine, katere pristaš ste postali potem, ko ste že dvakrat menjali svoje politično prepričanje.

Znano Vam je, da sva bila z občinskim odbornikom Kraljem dne 7. februarja t. l. ob 6. uri zjutraj aretirana in kakor zločinca vklenjena v verige nasilno odvedena v koncentracijsko taborišče v nad 1000 km oddaljeno Bileće, ne da bi nama omogočili, da urediva svoje zasebne stvari in ne da bi nama omogočili, da izročiva občinske posle.

Ker odloka o najini konfinaciji, proti zakonitim predpisom, nista navajala nobenega konkretnega razloga, kateri bi upravičeval konfinacijo, in radi dejstva, da je bila občina tako nasilno odtrgana od svojih predstavnikov, je občinski odbor na svoji seji 15. februarja t. l. sklenil, da protestira proti takemu postopanju in da o tem obvesti merodajne faktorje v državi. Ta sklep in tozadevno pritožbo proti okrajnemu glavarstvu, katero je izdalo prepoved izvršitve tega sklepa, je banska uprava smatrala za zadosten razlog, da razreši celoten občinski odbor in imenuje začasno občinsko upravo, seveda tudi nekatere izmed tistih občinskih odbornikov, ki so glasovali za omenjeni sklep občinskega odbora. Vi dobro veste, da je sličen primer imela občina leta 1937, ko sem bil na podlagi ovadbe tovarniškega vratarja Dežmana aretiran in zaprt 8 dni, čeprav sem takoj dokazal, da sem bil v inkriminiranem času v Ljubljani na banski upravi in celo pri podbanu dr. Majcenu. Tudi

takratni sklep je zadržalo okrajno glavarstvo, proti kateremu je sklenil pritožbo občinski odbor in kateri je Upravno sodišče v Celju v celoti ugodilo, še več ono je reklo, da ni samo pravica občine, ali posameznika, da protestira in vloži ovadbo proti kršenju osebne svobode, katera je po ustavi zajamčena vsem državljanom, ampak, da je to celo *dolžnost*. Drugi tak primer se je dogodil v novembru lanskega leta, ko sem bil aretiran in zaprt 9 dni radi podpisa znanega letaka, v katerem je bila tudi zahteva, da se vzpostavijo odnosi s sovjetsko Rusijo, torej sem bil zaprt zaradi predlaganega dejanja, katerega je sedanja vlada deloma že storila. Tudi takrat je protestiral občinski odbor, tudi takrat je okrajno glavarstvo zadržalo sklep od izvršitve, tudi takrat se je proti temu pritožil občinski odbor in tudi takrat je Upravno sodišče stališču občine pritrdilo.

Kljub temu ste vzeli razrešitev občinskega odbora kot zakonito, za koristno interesom in da vodi upravo občine uprava, proti kateri je večina javnega mnenja občine. To vaše zavestno dejanje pa potrjuje tudi vaš dopis, sicer po določenem roku poslani dopis Upravnemu sodišču, da občina umika pritožbo proti odloku okrajnega glavarstva od 23. februarja t. l. S tem ste tudi uradno priznali, da odobravate in podpirate mojo in Kraljevo konfinacijo, in da odobravate razrešitev občinskega odbora, tistega odbora, ki je naredil v svoji poslovni dobi ogromno dela in ki uživa splošno zaupanje občanov. Še več, s tem ste tudi zadali glavni udarec naši obrambi.

Toda vaše delo s tem še ni končano. Ko je g. Jakelj Adolf, občinski tajnik, moral dalj časa po nedolžnem sedeti v ljubljanskih zaporih, ste smatrali potem, ko je bil izpuščen in vsake krivde oproščen za potrebno, da mu odpoveste službo na občini. Razumel bi Vas, ako bi bil g. Jakelj nesposoben za to službo, ne morem pa preko tega, ker sem v kratkem času mogel spoznati njegove odlične sposobnosti, katere bi v sedanjih težkih nalogah občini ogromno koristile. S tem ste zadejali občini škodo, saj Jakelj na podlagi dekreta o nastavitvi lahko toži za odškodnino, ker nima občina razloga, da prekine z njim službeno razmerje. 25. februarja je imenovanemu po sklepu občinskega odbora nastopila stalnost in razmerje se ne more ukiniti, razen v primerih, ki jih predvideva zakon. Teh pa v teh primerih ni.

Na podlagi tega morem domnevati, da je bil odpust Jakeljna samo in izključno političnega nagiba. Pri tem pa ste tudi prekoračili zakonita določila, katera pravijo, da začasno imenovana občinska uprava nima pravice nastavljati novih občinskih odbornikov, kar analogno sledi, da tudi ne odpuščati, posebno takrat ne, kadar ni razlogov za to. Občinski odbor, kateremu sem imel čast županovati, ni odpuščal uslužbencev niti takrat, kadar je imel zakonito možnost in kadar so celo občinski interesi zahtevali. Saj je znano tudi Vam, da občinska uslužbenka Žabkar Amalija še zdaleka ni kos nalogam, ki jih stavi moderna uprava občinskemu nameščencu. Kljub temu pa jo občinski odbor ni odpustil, čeravno bi za to plačo dobil dobro kvalificirano moč in nam je bil zadosten samo socialni razlog, da smo jo obdržali v službi.

Drugo vprašanje je nova šola. Vi veste, da je še 6. februarja zasedala kolavdacijska komisija, da bi se prva etapa likvidirala in razpisala nadaljnja dela. To nam je preprečila najina konfinacija in razrešitev občinskega odbora. Tega danes po štirih mesecih še vedno ni in šola naj v sedanjem stanju propada. In sedanja uprava ne čuti toliko odgovornosti, da bi zadevo likvidirala in začela z delom po sklenjenem programu. Poleg škode, ki jo je občini prizadejala banska uprava s tozadevnim zavlačevanjem (ako upoštevamo, da se je gradbeni materijal podražil od 30 do 40 odstotkov, ima občina škode samo na materijalu okoli 500 do 700 tisoč dinarjev), se dela škoda še na samem poslopju, ker je nedodelano.

Našteti bi Vam mogel še več drugih stvari, katere pa zaenkrat opustim.

Morda boste rekli, kaj me vse to briga. Te pravice pa nimam samo kot občan in davkoplačevalec, ampak mi je to tudi dolžnost. Saj še do danes nisva niti jaz, niti Kralj dobila nobenega uradnega obvestila, da sva razrešena dolžnosti občinskih predstavnikov, torej mi pravico gornjega protesta narekuje tudi uradna dolžnost.

Kljub mojemu prepričanju, da veste kaj je vzrok moje in Kraljeve konfinacije, kateri je bil skovan v interesu Vaše politične skupine, vam iz previdnosti opišem formalne vzroke konfinacije, da ne boste v bodoče, kadar se bo ta stvar obravnavala na javni tribuni, mogli trditi, da vam vse to ni bilo nič znanega in da boste vedeli kaj podpirajo vaši sklepi.

Banska uprava utemeljuje mojo konfinacijo s tem, ker sem se leta 1937 kot delavski zaupnik boril za boljšo in pravičnejšo kolektivno pogodbo, katere sadove naj bi uživali tudi Vi in Vaši tovariši v začasni upravi. Dalje zato, ker je celotni zaupniški zbor delavstva KID med njimi seveda tudi jaz in celo pristaši Vam blizu stoječe skupine podpisali in izdali med delavstvo letak, v katerem smo pojasnjevali nezakonito postopanje banske uprave napram delavskim zaupnikom, kar nam je tudi potrdil državni svet v Beogradu. Dalje, da sem bil kaznovan, češ da sem vozil po levi strani ceste s kolesom, da se mi je izvršilo nešteto preiskav, katere so bile vse sicer negativne in to, da sem bil med tem, seveda na podlo in neosnovano ovadbo trikrat aretiran in zaprt, ne da bi se mi mogla dokazati najmanjša krivica. Vse očitane kazni razen one iz leta 1937, pa sploh ne eksistirajo, ker so jih višje inštance spoznale kot neosnovane in nezakonite. S sličnimi razlogi se utemeljuje tudi Kraljeva konfinacija. Povdarit pa moram dejstvo, da se vsi očitani prekrški nanašajo pred 15. decembrom prejšnjega leta, ko je protiustavna uredba o konfinaciji dobila polnomočje.

Na podlagi navedenega mora vsak na prvi pogled spoznati, da ni bilo nobenega zakonitega razloga za konfinacijo, niti ne na osnovi te protiustavne uredbe. Ta ugotovitev potrjuje mišljenje, da je bila konfinacija potrebna nekomu, ker je smatral, da mu naše delo, katerega je odobravala velika večina občanov, slabi politične postojanke. Pravi razlogi so bili torej v tem, ker smo se ne oziraje na lastno eksistenco

odločno borili za zboljšanje položaja delavstva, proti nasilju, ki se je vršil napram njemu; ker smo na občini kljub oviram od strani oblasti in Vaših političnih prijateljev, uspeli močno dvigniti občinsko gospodarstvo in pri tem zmanjšati davčno breme občanov. Ti razlogi so se pokazali že takrat, ko smo mi sklepali o občinski trošarini na električni tok in premog K. I. D., ko niste Vi glasovali za ta predlog in ko smo kljub temu uspeli, da je občina trošarino dobila in s tem povečali dohodek za dve tretjine občinskega proračuna iz leta 1936/37 in ne da bi pri tem kaj obremenili ostale davkoplačevalce. Prav tako ste naredili, ko smo postavili vprašanje družbenega davka K. I. D., katerega se nam je kljub vaši pasivnosti posrečilo dvigniti od 28 na 36 odstotkov ali za približno 40 tisoč dinarjev letno. Ali je morda vzrok v tem, ker smo se borili za priznanje slovenskega jezika, ker smo se tudi preko občine borili proti razmeram pri K. I. D., ker smo se borili proti nezakonitemu postopanju oblasti, za progresivno obdavčitev, za brezplačne knjige in zvezke šolarjem, za njihovo podporo, za gradnjo šole itd. Jasno je, da smo se pri tem borili tudi proti neznosnim političnim razmeram, katere ne dajejo delavskemu ljudstvu nobene svobode, mu ne priznajo najosnovnejših človečanskih pravic in katere mu stalno poslabšujejo njegov položaj. Morda so to tisti vzroki, ki so narekovali najino internacijo. Ali niste s tem spoznali, da ni imel nikdo drugi pravice soditi, kakor občani sami. Saj tu se ne gre samo za mojo osebno in Kraljevo vprašanje, tu se gre za več, za spoštovanje volje občanov, za najosnovnejše človečanske principe. Ali Vas nič ne oblije rdečica sramu, ko stopate med občani, vas nič ne peče vest, ko vidite, kako se Kralju ruši družinsko življenje, mu propada komaj ustvarjena eksistenca? Ali vas ne peče vest, ko sem jaz moral pustiti težko bolano sestro doma, katera radi mojega preganjanja neprestano hira in se je bati najhujšega, da tega ne bo mogla preboleti? Saj ji niti tega ne upam povedati, da je naše življenje hujše kot ječa, da se nas pretepa in da je naše življenje v stalni smrtni nevarnosti. Tisti, ki toliko govorijo o krščanski ljubezni, o družinskem življenju, o brezmejni pravičnosti, tisti, ki Vam na raznih prireditvah pojejo slavospeve, pri tem pa govorijo o nekih namišljenih grozodejstvih, tisti naj bi rajši videli in spoznali ta dejstva.

Ko sva nekoč šla skupaj po poti iz Javorniškega Rovta ste dali priznanje našemu delu in ste se zgražali nad ovirami, ki so se nam delale pri našem delu na občini. Pri tem ste pa tudi omenili neki znani volilni letak iz leta 1936, v katerem se Vas je napadlo v zvezi z nekim občinskim cementom. Priznali ste, da je bila Vaša čast pri tem zelo prizadeta in jaz sem Vam celo potrdil, da morda to res ni bilo prav. Toda ali Vam bo tokrat laže, ko se bo ta zadeva obravnavala na javni tribuni? Odgovor na to si dobite sami.

To pismo Vam nisem pisal zato, da bi Vas prosil kake milosti. Ne! Hotel sem vas le opozoriti na Vašo, za občino škodljivo politiko, Vam jasno predočiti objektivne razloge moje in Kraljeve konfinacije in na vašo soodgovornost stanja, ki je s tem nastalo. Naj se dela še tako

nasilje nad nami, naj to nasilje terja od nas še večje žrtve, bo prišel dan, ko bo tudi tega gorja konec, ko bo tudi ponižanim in razžaljenim zasijalo sonce svobode, sreča in zadovoljstvo. Vsakega nasilja je enkrat konec in bo tudi tega. Volji ljudstva se končno mora vkloniti še tako velika sila.

Bileća, junij 1940.

Perko Vencelj l. r.«

Po njegovem odstopu je prevzel mesto predsednika začasne občinske uprave Rafael Šoberl in vodil občinske posle do nemške okupacije.

Dne 19. aprila 1941 so kot pooblaščenci nemške okupacijske oblasti kapetan Rauch, vodja službe G. F. P., dr. Hauswirth Gottfried in Luckmann Karl dotedanjo občinsko upravo na Jesenicah razpustili. Dne 20. aprila 1941 je bil Luckmann Karl postavljen za župana oziroma komisarja Jesenic. Enaindvajsetega aprila pa je ta priključil občino Koroška Bela Jesenicam s tem, da občinski urad ostane kot podružnica. Politični komisar v Radovljici je šele 8. maja 1941 z dekretom 4. januarja 1941 postavil Luckmanna za občinskega komisarja obeh občin, kar nam pove, da priključitev, ki jo je izvedel Luckmann, ni bila sprejeta. Zato Luckmann 19. junija v obširni obrazložitvi predlaga združitev obeh občin in priključitev katastrske občine Dobrava.[47]

Začasni občinski upravi sem pisal v septembru še eno pismo. Opozarjal sem jo na škodo, ki nastaja zaradi nerešenih vprašanj pri gradnji šole, to pa zaradi zahtevka izvajalcev in zaradi stalnega naraščanja cen pri gradbenem materialu.

Delo na šoli pa se ni nikamor premaknilo. V pismu sem jih opozoril tudi na soodgovornost banske uprave. Ob zaključku sem postavil zahtevo, da občina najprej razčisti vprašanje prevzema del in šele nato začne izvajati drugo etapo gradnje šole; nadalje naj pozove bansko upravo, da konča postopek pri kolavdaciji in povrne občini škodo, ki je nastala zaradi njenega ravnanja. Končno sem še apeliral, da začasna uprava stori vse, da se na občini uvede zakonito stanje s tem, da posle ponovno prevzame razrešeni občinski odbor, ali pa naj se razpišejo nove volitve.

3. *Sodba upravnega sodišča in naša vrnitev iz Bileće*

Državni svet v Beogradu je s svojo razsodbo že 19. aprila 1939 razsodil, na žalost samo v mojem primeru, da je bil odvzem zaupniškega mandata nezakonit. Na podlagi tega pa je okrajno sodišče v Kranjski gori dne 20. februarja 1940 razsodilo, da moje delovno razmerje pri KID še traja. KID je proti tej razsodbi vložila priziv, meni pa iz previdnosti ponovno odpovedala službeno razmerje. Prizivno sodišče je potrdilo odločitev okrajnega sodišča. Čeprav smo uspeli le v mojem primeru in čeprav me KID vkljub temu ni več zaposlila, je ta zmaga takrat imela močan pomen. Še bolj kot to pa je bila važna razsodba upravnega sodišča o zadevi naše konfinacije. Upravno sodišče je dne 16. oktobra 1940 (A 145/40-7) na ustni razpravi moji pritožbi ugodilo

in odločbo bana z dne 6. maja 1940 — II/2, št. 1660/3, zaradi nezakonitosti razveljavilo. O tej razsodbi me je dr. Štempihar takoj obvestil še iz Celja. Ta sodba upravnega sodišča je imela širši pomen.

V petek, 25. oktobra 1940, je prišla v Bilećo ljubljanska policija in v posebnem vagonu so nas odpeljali v Ljubljano. Tja smo prišli v soboto ponoči in preko nedelje ostali v policijskih zaporih. Doma so že vedeli, da smo v Ljubljani in so mislili, da se bova s Kraljem (Benedičič je bil že prej izpuščen) pripeljala z večernim vlakom. Na železniški postaji na Javorniku je bila zbrana velika množica občanov. Midva pa sva se pripeljala šele v ponedeljek, 28. oktobra ob 9. uri zjutraj in to v spremstvu policijskega agenta. Na postaji je bilo zbranih precej žena in deklet, ki so naju čakale z rdečimi nageljni. Ker nisva izstopila — agent naju je moral izročiti policijskemu komisariatu na Jesenicah — so žene kar vdrle v vagon in se z nami odpeljale na Jesenice. Od železniške postaje do policije smo šli že kar v povorki. S Kraljem sva stopila pred policijskega komisarja dr. Hartmana (Wohinz je bil med tem časom prestavljen) z velikim šopkom rdečih nageljnov v roki. Komisar nama je sporočil, da bova sedaj pod policijskim nadzorom in da se morava zato vsak dan javljati policiji. Pripomnil je še, naj bova sedaj pametna, na kar sem mu odgovoril, da je že skrajni čas, da policija pametno postopa. Odgovorila sva mu, da se bova prijavljala na policijski stražnici na Javorniku. Javil sem se samo dvakrat. Prvič čez tri dni in drugič 7. novembra — na obletnico oktobrske revolucije. Ta praznik je za nas mnogo pomenil. Ko se je moja sestra — Trtnikova — vrnila od mesarja, mi je povedala, da je videla policijskega nadzornika Jesiha z obvezano glavo. Slišala je, da so ga naši ponoči premlatili, ko so pisali parole za obletnico oktobrske revolucije. Celo na policijsko stražnico pri Pečniku — kot smo rekli tej hiši — so z oljnato barvo naslikali naš znak srp in kladivo. Ko sem se prišel prijavit, sem res našel Jesiha z obvezano, zabuhlo in podpluto glavo. Prav nedolžno sem ga vprašal, kaj se mu je zgodilo. Odgovoril je: »Saj veste, kaj je danes.« Ko sem ga nevedno vprašal, kaj, je še dodal: »Obletnica oktobrske revolucije.« Odgovoril sem mu, da sem na to popolnoma pozabil in nato odšel.

Za tem se nisem več javljal na policiji. Ko sem sredi novembra na železniški postaji razkladal premog, je prišel k meni Jesih in me opozoril na javljanje pri njih. Povedal sem mu, da je njihovo postopanje nezakonito in da bi morali spoštovati odločitev upravnega sodišča.

Proti razsodbi upravnega sodišča se je ban pritožil na državni svet v Beogradu. Ta je 3. decembra 1940, Broj 26954/40, to pritožbo zavrnil kot neosnovano in potrdil sodbo upravnega sodišča v Celju.

Take razsodbe sodišč pa pričajo, da so bili tudi tam ljudje, ki so upali soditi po svoji vesti in s tem pomagali osvetliti gnilobo, brezpravje in nasilje takratne družbe.

Sodišče je razsodilo, da so bili mandati delavskih zaupnikov nezakonito odvzeti, a jih nismo dobili nazaj. Nadalje je razsodilo, da smo bili nezakonito odpuščeni iz tovarne, a nismo dobili dela; razsodilo je,

84. Koroška Bela je danes dobila novo podobo. Nova šola, bloki, novi stolpiči, nov most čez železniško progo in nov obrat železarne »Bela« na Belskem polju spreminjajo staro vas v moderno industrijsko naselje

da je bila konfinacija nezakonita, a smo vkljub temu ostali pod policijskim nadzorstvom. Iz sodnih ugotovitev izhaja, da je bil razpust občinskega odbora nezakonit, zakonita pravica občanov pa ni bila povrnjena.

Tako je bilo takrat, danes je drugače. Tam pod vedno vabljivimi skalnatimi Karavankami, pod idilično vasjo Koroška Bela, ki jo varuje novo delavsko naselje, tam na lepem in sončnem Belskem polju raste mogočen obrat naše železarske industrije. Nasproti stoječa šola bo delavca-upravljalca tega modernega obrata spominjala na pretekle boje njihovih prednikov ter mu krepila zavest, kako drugače je, če si sam gospodar svoje usode.

VIRI

[1] Franc Klopčič, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1960/2

[2] Krajevni leksikon dravske banovine

[3] Akt mesta Jesenic z dne 19. junija 1941, št. 952 — Predlog za združitev Jesenic in Koroške Bele

[4] Po spominik Janeza Mlakarja

[5] Po ustnem pripovedovanju Jožeta Čudna

[6] Po pripovedovanju Virgila Šoberla in Tomaža Noča
[7] Vasilij dr. Melik, Volitve v konstituanto
[8] Po podatkih Jožeta Beguša in Štefana Barbarina, takratnih udeležencev
[9] Zapisnik shoda JSS na Javorniku 28. septembra 1924
[10] Zapisnik s seje odbora krajevne organizacije JSS
[11] Zapisniki sej kluba socialističnih odbornikov
[12] Odločba banske uprave o razrešitvi občinskega odbora
[13] »Naš kovinar« 21. januarja 1938, št. 3
[14] Poročilo Lovra Humra o volitvah 1936
[15] Pritožba Ignaca Kralja na upravno sodišče v Celju zaradi nepravilnosti pri volitvah z dne 14. decembra 1936
[16] »Delavska politika« 28. oktobra 1936
[17] »Naš kovinar« 27. marca 1938, št. 12
[18] Zapisnik anketne komisije za ugotovitev programa regulacije občine z dne 23. marca 1938
[19] Šolska kronika šole na Koroški Beli
[20] »Naš kovinar« 2. aprila 1939, št. 1
[21] »Naš kovinar« 9. oktobra 1938, št. 40
[22] Zapisnik ustne ankete bratovske skladnice z dne 5. maja 1938
[23] Zapisnik s sestanka županov radovljiškega sreza z dne 12. februarja 1938
[24] Zapisnik s sestanka županov radovljiškega sreza z dne 8. septembra 1938
[25] »Naš kovinar« 29. januarja 1939, št. 1
[26] »Naš kovinar« 29. januarja 1939, št. 1
[27] Šolska kronika šole na Koroški Beli
[28] Prošnja krajevnega šolskega odbora in staršev Javorniškega Rovta z dne 7. junija 1938
[29] Pismo šefa kabineta ministra Kreka z dne 29. julija 1938, M/XVII D II 2394
[30] Akt banske uprave 17. februarja 1938, II No 23406/3
[31] »Na mejah«, št. 5, letnik 1937
[32] Osebni arhiv avtorja
[33] Osebni arhiv avtorja
[34] Osebni arhiv avtorja
[35] »Naš kovinar« 6. februarja 1937, št. 3
[36] »Naš kovinar« 12. novembra 1937, št. 22
[37] Zapisnik s sestanka županov radovljiškega sreza 8. septembra 1938, Bohinj
[38] Tehnični muzej železarne Jesenice, dopis občine Jesenice 7. aprila 1964, št. 52/1-64
[39] »Naš kovinar« 26. marca 1936 in osebni arhiv avtorja
[40] Zapisnik o zaslišanju Alojza Cofa z dne 27. avgusta 1938
[41] »Naš kovinar« 30. januarja 1938, št. 4
[42] Po osebnih spominih avtorja
[43] Po zapisniku z zasliševanja dr. Lovra Hacina na procesu generala Rupnika
[44] Po pripovedovanju Stanka Noča-Pajerja s Koroške Bele kot očividca
[45] Pritožba na ministra notranjih del za razrešitev občinskega odbora z dne 26. aprila 1940
[46] Pismo dr. Iva Štempiharja Perku v Bileću z dne 8. maja 1940

ВЕНЦЕЛЬ ПЕРКО **(Резюме)**

ИЗ ИСТОРИИ НАШЕЙ БОРЬБЫ В ОБЩИНЕ КОРОШКА БЕЛА

Община Корошка Бела существовала еще во времена Австро-Венгрии и охватывала часть теперешней общины Јесенице. В нее входили деревни Яворник, Корошка Бела, Потоки и Яворнишки Ровт.

Жители их еще с кельтских времен занимались черной металлургией.

После первой мировой войны, под влиянием Октябрьской революции большинство членов социал-демократической партии вступило во вновь образованную Коммунистическую партию, которая на выборах в конституанту в 1920 году получила в этой общине большинство голосов.

На общинных выборах 1921 года коммунисты получили абсолютное большинство. Тем не менее они не смогли взять в свои руки управление общиной, так как буржуазный режим, опираясь на закон о защите государства, объявил их мандаты недействительными. Под влиянием этого закона и »Обзнаны« 1920 года число членов Коммунистической партии, которая больше не признавалась легальной, начало сокращаться.

Это вынудило коммунистов не выступать на общинных выборах 1924 года. Существовал лишь социалистический список.

В общинном комитете большинство составили члены СНС (словенской народной партии), однако социалисты в общинном комитете блокировались с народными демократами против клерикалов и привлекли на свою сторону жупана. Но коалиция между социалистами и народными демократами оказалась непрочной, и между самими социалистами не было единства.

Тем не менее отчасти удалось объединить социалистические группировки на общинных выборах 1927 года, когда они вновь одержали победу, получив большинство голосов. После установления в 1929 году шестоянварской диктатуры диктаторский режим пытался заполучить в свои руки и эту общину. Удобный случай представился ему, когда умер избранный жупан. Режим первым делом назначил вместо него управляющего, а затем лишил полномочий сначала членов комитета, принадлежавших к числу крайних социалистов, а потом клерикалов. На их место он назначил своих ставленников. Этот произвол длился до следующих общинных выборов 1933 года.

Во время подготовки к этим выборам, когда функционеры социал-демократического направления воспротивились более резкому выступлению против руководства КИД (Завод »Краньска индустрийска дружба« в Јесеницах), возникли расхождения между ее умеренно настроенными членами и представителями более крайних взглядов, принадлежавших к младшему поколению. Список для голосования составили социалисты, внеся туда, однако, и нескольких кандидатов, сочувствующих коммунистам.

На выборах 15 октября 1933 года социалисты получили наибольшее количество голосов и — согласно избирательному закону — две трети мандатов. В новом общинном комитете имели место небольшие разногласия, однако, несмотря на это, он провел многие необходимые мероприятия.

В 1935 году правительство Ефтича сменил режим Стоядиновича — Корошца. В этом же году вспыхнула забастовка на предприятиях КИД, которая все резче выступала против рабочих. Забастовка показала необходимость объединенного выступления рабочих.

В целях более эффективной борьбы против коммунистов в Јесеницах по договоренности с КИД был образован полицейский комиссариат. Под воздействием растущего влияния Коммунистической партии, находившейся

в подполье, и по примеру Франции и Испании началось движение за создание народного фронта против реакционного режима JPZ (политическая партия »Югославянска радикална заедница«). Последний хотел прибрать к рукам и эту рабочую общину, для чего банская управа провела ревизию ее деятельности. Из-за некоторых незначительных упущений в его делопроизводстве в сентябре 1936 года были лишены полномочий жупан и несколько членов комитета и назначено временное управление.

Тем временем клуб социалистов — членов общины уже начал готовиться к следующим общинным выборам. На расширенном собрании, в котором приняли участие члены других социалистических организаций, был избран подготовительный, или избирательный комитет, в который вошли большей частью молодые, лево настроенные люди, в том числе члены Коммунистической партии.

При обсуждении выступления в избирательной кампании возникли новые разногласия. Члены социал-демократического клуба общинного комитета высказывались за самостоятельное выступление социалистов, в то время как остальные члены подготовительного комитета были за установление широкого народного фронта и объединение со всеми прогрессивно мыслящими группами.

Этим спорам положило конец внезапное устранение членов комитета и назначение управляющего. Все социалистические группы убедились, что победи на выборах можно добиться лишь путем объединенного выступления. В целях установления народного фронта они попытались привлечь на свою сторону христианских социалистов и националистов. Попытка эта не удалась. Поэтому они выставили самостоятельный список словенского трудового народа. Со своей стороны, и JPZ и JNS (Националистическая партия »Югославянска национална странка«), а в особенности КИД прилагали все старания к тому, чтобы вырват общину Корошка Бела из рук рабочих. С этой целью JPZ и JNS и должны были выступить с единым списком. Однако и эти переговоры не увенчались успехом, и они выступили на выборах каждая со своим списком.

После составления избирательной программы социалисты приступили к предвыборной борьбе, которой власти изо всех сил пытались препятствовать, не разрешив им проведение предвыборных собраний. Кроме того, государственным чиновникам было строго запрещено голосовать за список оппозиции. Меньшие затруднения возникли при выборах доверенных лиц, и этот вопрос был благоприятно решен.

Хотя запрещение предвыборных собраний препятствовало развитию предвыборной борьбы, остановить ее оно не могло, так как эти собрания с успехом заменили индивидуальная агитация и распространение листовок.

Выборы в целом протекали нормально, хотя приходилось до последнего момента бороться за избирателей. За рабочий список голосовало также некоторое количество националистов, особенно из молодежи, которые не хотели допустить, чтобы община попала в руку клерикалов, между тем как христианские социалисты голосовали за список.

Рабочий список снова одержал победу. Реакция его противников была довольно ожесточенной. Об этом свидетельствуют статьи во враждебной прессе и тот факт, что представителям JPZ и JNS пришлось оправдываться перед правлением КИД.

Вновь избранное социалистическое общинное правление приступило к работе после 16 ноября 1936 года. Первой его задачей было составление бюджета на 1937—1938 год. Характерной чертой этого бюджета было то, что он снизил общинные прибавки, чем облегчил бремя немущих налогоплательщиков, и повысил акцизный сбор на электроэнергию и уголь, чем обременил прежде всего промышленность. Этот последний доход должен был идти на общественные дела. Банская управа бюджет отвергла и потребовала его значительного снижения. Поскольку общинный комитет на это не согласился, она сама срезала бюджет почти на одну треть.

Общинный комитет подал жалобу в административный суд в Целье, а затем государственный совет в Белграде, но жалоба была отклонена. Из-за этого комитет не смог осуществить свои планы в предусмотренном объеме. Одной из его главных задач была разработка плана регулирования застройки, необходимость которого диктовалась ростом населения и увеличением количества жилых домов. С этой целью общинное правление созвало расширенное совещание, в котором приняли участие заинтересованные лица. На этом совещании была определена территория застройки и в связи с ней — объем плана регулирования. Были также выделены участки для отдельных крупных зданий и сооружений, строительство которых общинное правление намечало в своей перспективной программе. Общинное правление прежде всего взялось за строительство новой школы, нужда в которой была очевидна. Неофициальным путем оно установило, что банская управа одобрила планы и результат лицитации. Денежной же помощи община не получила ни от банской управы, ни от КИД и должна была обходиться своими средствами. Строительство началось в конце августа 1938 года, первая очередь его была закончена в начале декабря 1938 года.

Дальнейшими программными задачами были: перенос кладбища, находившегося на непоходящем месте; устройство летней общинной купальни; организация богадельни и детского приюта и размещение их в старом здании общины; строительство жилого поселка для рабочих, первая очередь которого насчитывала 50 квартир; сооружение нового общинного дома с помещениями для канцелярии, конференц-зала, библиотеки и читальни, сберегательной и ссудной касс, почты и профессиональных организаций; строительство нового здания для пожарной охраны; завершение строительства общинного водопровода и канализации; оборудование новой общинной бойни, которая должна заменить не соответствующие гигиеническим требованиям частные бойни; строительство дома отдыха в Яворнишком Ровте и, наконец, сооружение моста через Саву силами банской управы — чего она не сделала.

Учитывая невыносимую обстановку, существовавшую в Люблянской больнице, местный комитет »братовской складницы« (Организация социального страхования) в Јесеницах постановил построить свою больницу в Јесеницах. Это потвердила также резоюция большого открытого собрания, состоявшегося в Јесеницах в июне 1936 года. На совещании жупанов Радовлицкого округа было решено по обоснованным соображениям соорудить больницу объединенными силами »братовской складницы« и округа. Однако »братовска складница« воспротивилась этому предложению и в конце концов построила больницу в Јесеницах на свои средства.

Несмотря на это, продолжали прилагаться усилия для строительства особой окружной больницы. На новом совещании жупанов обсуждался проект, согласно которому общины должны были купить участок под Лесцами, а банская управа — соорудить и оборудовать здание. Однако и этот замысел провалился, так как не было доверия к банской управе.

При разработке бюджета на 1938/39 год общинный комитет опирался на бюджет предшествующего года, хотя банская управа его не одобрила и, вычеркнув несколько статей, ощутимо урезала. Новый бюджет учитывал все важнейшие нужды общины. КИД обжаловала этот бюджет, так как он вводил новый акцизный сбор на электроэнергию и уголь. Банская управа снова отвергла бюджет, сопроводив это совершенно неосновательными аргументами. Общинное управление подало жалобу на это решение в государственный совет, доказательно опровергнув все доводы банской управы. Государственный совет все же не принял жалобу, и общинное управление должно было работать, располагая лишь двенадцатой долей прошлогоднего бюджета.

Еще до решения государственного совета общинное правление начало разработку бюджета на 1937/38 г. По предложению жупана состоялись переговоры между общинным правлением и КИД. Поскольку судьба жалобы общины была еще неясна, КИД согласилась на введение акциза в общей суммы. Это согласие КИД имело своим последствием то, что банская управа одобрила проект бюджета. Кроме того, общинное правление добилось увеличения доли в общественном налоге тем, что последовательно применило принцип районизации производства КИД. Все это означало успех общинного правления.

Общинное правление намеревалось сделать все, что было в пределах его возможностей, для улучшения обучения и воспитания. Хорошо задуманные родительские собрания по вине непримиримо настроенного капеллана с первого же раза приобрели политический характер, так что банской управе ничего не стоило запретить их. Вопреки тогдашней партийной политике банской управы в области просвещения, рассчитанной на то, чтобы путем отмены классов избавиться от прогрессивных учителей, община старалась, чтобы обучение детей протекало более или менее нормально. Благодаря настойчивым усилиям этого отчасти удалось добиться. После одобрения проекта бюджета, по которому значительные суммы отводились на охрану здоровья школьников, первые группы учащихся отправились в бальнеологические колонии, наиболее нуждающихся община обеспечила одеждой, бельем, обувью и школьными принадлежности.

Для женщин и девушек были открыты трехмесячные курсы домоводства.

В своей кадровой политике общинное правление стремилось подбирать наиболее способных и политически сознательных служащих. Именно это режим пытался использовать JPЗ для того, чтобы на основе закона о защите государства добиться роспуска нежелательного для него общинного комитета, утверждая, что тот включает в число своих служащих »подрывные элементы — коммунистов«. Однако это намерение не осуществилось в виду нехватки доказательства. Как власти оценивали комитет общины Корошка Бела, видно из того, что они отобрали у него мобилизационную документацию, находившуюся до тех пор в ведении общины, и передали ее уездному управлению полиции. Имели место отказы в утверждении общинных уставов, содержавших словенские выражения.

Общинное правление занималось не только внутренними делами общин, но и распространило свою деятельность на более широкое общественное поприще. На совещании жупанов жупан общины Корошка Бела настоял на принятии резолюции о поддержке рабочих, которые вели переговоры о новом коллективном договоре. С этой целью жупаны посетили бана и председателя административного комитета КИД.

Общинное правление прилагало усилия к тому, чтобы 29 октября было провозглашено словенским национальным праздником, чему противилось уездное управление полиции, утверждавшее, что это противоречило бы существующему государственному устройству и что община превышает свою компетенцию. На совещаниях жупанов обсуждались предложения, касающиеся гитлеровской пропаганды, протесты против грубого обращения с рабочими, общинные административные вопросы. В связи с циркуляром бановинского комитета JPЗ, призывавшим все общины избрать д-ра Корошца своим почетным членом, общинный комитет предложил почтить таким образом д-ра Бенеша. Осуществить это предложение не удалось, так как в октябре 1938 года чехословацкий президент должен был уйти со своего поста.

Общинный комитет сознавал, какое значение имеет точное информирование членов общины о его работе. В этих целях он использовал орган »Наш металлург«. Все же из-за цензуры здесь нельзя было говорить обо всем. Хотя многие члены общины участвовали в открытых заседаниях, для широкой информации этого было недостаточно. Задачам такой информации должны были служить собрания и вечерние сходки членов общины, которые были, однако, запрещены властями.

От общинного комитета требовалась чрезвычейная осмотрительность в работе, так как его противники бдительно подстерегали каждое упущение, дабы добиться своей цели — роспуска комитета. Поэтому члены комитета должны были соблюдать крайнюю осторожность, и в клубе общинных выборных СДЛ (социалистический рабочий список) тщательно взвешивали каждое решение. Только таким путем они смогли продержаться на своем посту свыше трех лет.

Чем ближе подходила война, тем больше обострялась внутриполитическая обстановка. Социалистический комитет общины Корошка Бела был бельмом на глазу не только режиму JPЗ, но и КИД. Последняя нанесла свой первый удар тем, что добилась от банской управы смещения жупана и одного из членов комитета, уполномоченного рабочих, после чего еще и уволила их. Полиция воспользовалась при этом испробованными методами шпионажа и доносов.

На основе ложных заявлений полиция несколько раз арестовывала жупана и сажала его в тюрьму. Однако, за отсутствием каких бы то ни было доказательств, ей каждый раз приходилось выпускать его на свободу, так как не было оснований предать его суду. Не достигнув ничего таким путем, враги обвинили жупана в различных неточностях в выполнении его функций. Однако и эти обвинения он на допросе отверг как безосновательные. Тогда режим прибегнул к последнему спредству, которое ему предоставлял вновь введенный зловещий параграф 12-а закона о защите государства. Полицейский комиссар обвинил жупана и одного из членов общинного комитета в том, что они »нарушают порядок и спокойствие«, и определил им »временное местопребывание« в Билече. Жалобу на незаконность этих действий банская управа отвергла с обширным обоснованием, которое, однако, с юридической точки зрения было несостоятельным. Вслед за тем были арестованы и другие коммунисты. Общинный комитет тотчас же принял резолюцию с требованием освобождения арестованных и осуждением незаконных действий полицейских органов. Эта резолюция была направлена в банскую управу, министру внутранних дел и заместителю премьера д-ру Мачеку. Уездное управление полиции задержало выполнение решения. Общинный комитет подал жалобу на это в банскую управу. Та ответила роспуском общинного комитета, мотивируя это тем, что он »далеко перешагнул пределы своей компетенции и притом в направлении, которое наносит ущерб важным общегосударственным интересам«. Уездное управление назначило временное общинное правление. Распущенный общинный комитет послал через своего юридического представителя, жалобу министру внутренних дел. Временное правление общины начало свою деятельность с отмены некоторых решений прежнего правления и увольнения части служащих, дабы таким образом »очистить« общинный аппарат. Была назначена официальная ревизия, которая, однако, не обнаружило никаких неправильностей в деятельности прежнего правления.

Высланные в Билечу поддерживали регулярную связь со своими единомышленниками на родине. Бывший жупан написал также обширное письмо управляющему общиной Эрлаху, где подробно доказывал ему вредоносность его политики, правильность работы распущенного комитета, а также несправедливость и подлинные причины своей высылки. Под впечатлением от этого письма и под давлением общественного мнения, которое через листовки ознакомилось с содержанием письма, Эрлах отказался от своего поста.

Между тем государственный совет пришел к выводу, что отнятие мандата у жупана было незаконным и что рабочее место за ним сохраняется. Тогда КИД снова уволила его. Что касается высылки, административный суд в Целье удовлетворил его жалобу. Все же старый общинний комитет не мог возобновить свою работу, не были назначены и новые выборы.

Назначенное временное правление осуществляло свои функции до начала немецкой оккупации.

Franc Konobelj-Slovenko

JESENIŠKA DOLINA LETA 1941

PRVE MESECE LETA 1941 je bilo na Jesenicah in med delavstvom v tovarni že čutiti posebno vzdušje. Bližina avstrijsko-nemške in italijanske meje je vplivala na širjenje fašističnih parol. Razna vsiljiva propaganda in vedno bolj izzivalen nastop petokolonašev sta dala slutiti, da je tudi Jugoslavija med tistimi, ki bo postala žrtev Hitlerjeve imperialistične pohlepnosti.

Partija pa je o nevarnosti fašizma in njegovi pravi vlogi opozarjala že nekaj let prej. Razprave o vzrokih razvoja fašizma je objavljala poleg nekaterih drugih časopisov tudi mesečna revija »Sodobnost«.

Simboli fašizma so se pojavljali na Jesenicah že leta 1938. Vencelj Perko, župan Koroške Bele, je leta 1938 na sestanku županov radovljiškega sreza v Tivoliju v Ljubljani opozoril na pojave fašizma na Gorenjskem in pokazal posebne znamke s Hitlerjevimi križi, ki so se pojavljale med posamezniki. Zahteval je, da oblast kaj stori proti fašistični propagandi. Toda navzoči banski svetnik Maks Jan, poznejši organizator bele garde, je ironično odgovoril, da nekateri nosijo rdeče kravate (pri tem je mislil komuniste), nekateri pa bele nogavice.

Med zagovorniki nemške napadalnosti so bili tudi pristaši ljotičevskega »Zbora« in Jugoslovanske radikalne zajednice — JRZ. Vedno več je bilo Hitlerjevih križev na suknjičih in zidovih ter belih nogavic. Te so posebno izzivalno nosili petokolonaši — kulturbundovci. K vsemu temu je dajala še svoj ton tedanja jugoslovanska vlada, ki je preko svojih predstavnikov Cvetkovića in Mačka že dolgo pred napadom na Jugoslavijo paktirala z Nemčijo in se proti volji jugoslovanskih narodov dogovarjala za pristop k osi Rim—Berlin.

Ob 27. marcu je jeseniško delavstvo šlo na ulice in zahtevalo preklic pogodbe z Nemci. Kolone ljudi, mladih in starih, so šle ta dan na cesto in demonstrirale proti paktu z Nemčijo, istočasno pa manifestirale enotnost. Po manifestacijah je bilo na Jesenicah veliko zborovanje.

Vodstvo Komunistične partije se je zavedalo nevarnosti napada in pričelo z močno propagando za prostovoljce v jugoslovansko vojsko.

Zaupanje v Komunistično partijo je bilo v tem času izredno veliko. Na njene predstavnike so se obračali člani krščanske socialistične skupine in demokratičnega krila Sokola. Temu dejstvu je pripisati velik uspeh ob organiziranju »Društva prijateljev Sovjetske zveze« leta 1940,

kamor se je vpisalo tudi veliko število Jeseničanov in okoličanov. Marko Natlačen, ban Dravske banovine, ni hotel potrditi pravil, tako da je društvo obstajalo v pollegali. Ta akcija je zelo zbližala Partijo z demokratičnimi silami in v zelo kratkem času je bilo zbrano na Jesenicah več sto podpisov za protestno resolucijo.

Pomembno vlogo je odigral tudi MAO (Medstrokovni akcijski odbor), ki mu je uspelo združiti za izvedbo pomembnejših akcij nekatere strokovne organizacije.

Da je Partija v marcu in aprilu leta 1941 pravočasno znala ukrepati, je iskati vzroka v sklepih jeseniške okrožne partijske konference, ki je bila pri Puklju na Lipcah pri Blejski Dobravi 2. februarja leta 1941. Ta konferenca je sprejela važne in odločilne sklepe. Opozorila je na nevarnost, ki preti Jugoslaviji od italijanskega in nemškega fašizma, opozorila je, da je nujno razkrinkavati izdajalsko vlogo jugoslovanske vlade in da je treba priznati Sovjetsko zvezo. Poleg tega je bila na tej konferenci zelo kritično ocenjena jeseniška partijska organizacija. Centralni komite je kritično ocenil stališče jeseniške organizacije do javnih demonstracij proti draginji, proti fašizmu in vojni.

Na konferenci so bili navzoči Jože Ažman, Ivan Bertoncelj, Jože Finžgar, Edo Giorgioni, Alojz Justin, Minka Masnoglav roj. Močnik, Vencelj Perko, Franc Potočnik, Polde Stražišar in Viktor Stražišar. Konferenci so prisostvovali tudi Aleš Bebler in Boris Kidrič ter Milovan Djilas, ki so s svojo prisotnostjo, zastopali so KPS in KPJ, še bolj poudarili pomen te konference, obenem pa so hoteli pokazati, kako važno vlogo naj bi odigral jeseniški proletariat.

Tako je Partija pričakala napad na Jugoslavijo dobro pripravljena. V dneh napada na Jugoslavijo 5.—6. aprila je bilo pri Venclju Perku na Javorniku partijsko posvetovanje, kjer je bilo govora o prostovoljcih. Navzoči so bili Jože Gregorčič, Franc Guzelj, Franc Kelih, Janez Mlakar, Martin Noč, Vencelj Perko, Franc Potočnik, Polde in Viktor Stražišar, Tonček Thaler in Marija Žumer.

Dne 6. aprila so bili člani Partije tako med prvimi organizatorji za množičen odhod prostovoljcev v vojsko. Pri Konjiču na Javorniku sta govorila Vencelj Perko in Jože Gregorčič in navduševala prostovoljce. Štirideset jih je s slovensko zastavo korakalo na Jesenice. Prostovoljcem-sokolom je govoril na železniški postaji na Jesenicah dr. Maks Obersnel, predstavnik jeseniške sokolske organizacije. Posebno svečano so pozdravili prostovoljce v Ljubljani in še posebej omenjali, da je med prostovoljci z Gorenjske tudi bivši župan s Koroške Bele.

Vpliv Partije je bil viden posebno še zaradi tega, ker je večina njenih članov šele prišla iz vojaškega koncentracijskega taborišča Ivanjice, ki ga je jugoslovanska oblast pripravila za nasprotnike režima, večinoma pripadnike Komunistične partije.

Že po padcu Cvetkovićeve vlade so potekali v Ljubljani razgovori med vodstvom Partije in jugoslovansko vojsko o tem, da bi oborožili jeseniške prostovoljce za obrambo severne meje. Dne 6. aprila sta Aleš Bebler in Boris Kidrič odšla v štab Dravske divizije in nameravala ponovno

intervenirati, vendar pa ju je kljub predhodnemu dogovoru sprejel le neki nižji jugoslovanski oficir in ju dal celo aretirati ter sta bila izpuščena šele po intervenciji. Dogodki so v teh dneh potekali izredno hitro. Predstavnika jeseniške občine župan Valentin Markež in komandir jeseniške žandarmerije podporočnik Marjan Strniša sta se že pripravljala na svoji vlogi, ki naj bi ju odigrala v naslednjih dneh.

Jeseniškemu prebivalstvu!

Politične stranke in delavske strokovne organizacije ter gospodarske korporacije na Jesenicah so se po zgledu centralnih organizacij sestale in ustanovile Krajevni Narodni svet na Jesenicah. V času, ko bije naša država borbo za svoj obstoj in dobrobit državljanov, je potrebno, da se vsi ravnamo po geslu: „vsi za enega, eden za vse!

Podpisani narodni svet daje prebivalstvu Jeseniške občine sledeča navodila:

1. Kljub temu, da so Jesenice v tako oddaljenem geografskem položaju, so oblastva poskrbela za popolno varnost življenja in imetja prebivalstva. Delavske varnostne organe ostanejo tudi na svojem mestu. Prek njih bodo naj poljska oblastva [illegible]

2. Prebivalstvo [illegible]

3. Ne bodite [illegible]

4. Ne bojte se za svoje [illegible]

5. Obnašajte se [illegible]

6. Za [illegible]

Krajevni Narodni svet na Jesenicah

Predsednik:

Markež Valentin

župan mesta Jesenice.

7. aprila 1941.

85. Letak krajevnega narodnega sveta Jesenice poziva k redu in disciplini prebivalstvo, ki je zaradi nemškega napada na Jugoslavijo zbegano in demoralizirano

Dne 7. aprila izda župan Valentin Markež poseben proglas z naslednjo vsebino:

»Jeseniškemu prebivalstvu!

Politične stranke in delavske strokovne organizacije ter gospodarske korporacije na Jesenicah so se po zgledu centralnih organizacij sestale in ustanovile Krajevni Narodni svet na Jesenicah. V času, ko bije naša država borbo za svoj obstoj in dobrobit državljanov, je potrebno, da se vsi ravnamo po geslu: vsi za enega, eden za vse!

Podpisani narodni svet daje prebivalstvu Jeseniške občine sledeča navodila:

1. Kljub temu, da so Jesenice v tako oddaljenem geografskem položaju, so oblastva poskrbela za popolno varnost življenja in imetja prebi-

valstva. Državni varnostni organi ostanejo ves čas na svojem mestu. Prebivalstvo naj podpira službo varnostnih organov! Narodni svet bo imenoval v ta namen svojo pomožno stražo.

2. Prebivalstvo pozivamo k največji disciplini in redu! Ne nasedajte alarmantnim vestem, naj prihajajo od katerekoli strani! Sami ste že doslej mogli ugotoviti neresničnost takih poročil.

3. Ne bežite z Jesenic! Narodni svet ostane z Vami in bo čuval Vaše interese v vsakem slučaju. Ne hodite brez potrebe na ulico in se ne zbirajte! Ostajajte doma! Spolnjujte navodila oblasti in pasivne zračne obrambe!

4. Ne bojte se za svoje življenje in za prehrano svoje družine. Predvidene so vse možnosti in je preskrbljeno za vas. V teh časih je pa potrebno, da vsak štedi z denarjem in živili.

5. Obnašajte se možato in dostojno! Ne zahajajte brez potrebe v gostilne!

6. Za pravočasno in pravilno obveščanje bo skrbel tudi Krajevni Narodni svet.

Krajevni Narodni svet
na Jesenicah«

V narodni svet so se vključili predstavniki sindikatov in predstavniki Sokola. Pobudo za to je dal župan Valentin Markež. Vedno bolj so se kazali znaki bližajoče se vojne in oblast ni mogla več pomiriti razburjenega prebivalstva. Bilo je tudi nekaj primerov anarhije. To je bil povod za organiziranje narodnega sveta. Člani Partije niso bili povabljeni k sodelovanju, kar dokazuje, da je klerikalnega župana Markeža motila prisotnost najnaprednejših delavskih voditeljev. Narodni svet je obstajal do okupacije Jesenic.

V torek, 8. aprila, preseneti Hruščane nenavaden dogodek. Že zgodaj zjutraj ob 2. uri so vojaki jugoslovanske vojske minirali vhod karavanškega predora na Hrušici; s tem so se hoteli zavarovati pred eventualnim prodorom Nemcev s koroške strani. Še vedno so ostali v bližini trije stražarji, čeprav so graničarsko karavlo že zapustili.

Med tem je Jugoslavija že od 6. aprila v vojni z Nemčijo. Nemške »štuke« so bombardirale Beograd. Še istega dne, to je 8. aprila ob osmi uri zvečer, je preko Rožce s pomočjo petokolonaša in domačega izdajalca Lukmana z Jesenic in Andreja Smoleja, Kajžnikovega z Dovjega, prodrla do predora na Hrušici močna nemška patrulja. Imela je namen, da bi preprečila jugoslovanski vojski miniranje predora. Do polnoči so se Nemci skrivali v bližini, nato pa so napadli železniško čuvajnico, ker je bila graničarska karavla že prazna. Najprej so ubili pred predorom dva stražarja, rezervista jugoslovanske vojske, medtem ko je tretjemu uspelo pobegniti. Stanovanje Zimovih, ki so stanovali v čuvajnici, pa so Nemci razbili. Ranili so sina Tončka, na očeta in sina Lada pa se je podrl strop. Ker so se Nemci po napadu umaknili, je tretjemu sinu uspelo rešiti oba brata in očeta.

Le slabe tri ure za tem je ista nemška patrulja ustavila na cesti na Belem polju nad Hrušico Jožeta Vrhunca, rezervnega oficirja jugoslovanske vojske, ki je z avtomobilom peljal nova navodila vojakom v Kranjsko goro. Skušal jim je uiti in je pognal avto po bregu proti Savi, vendar so ga Nemci ujeli, zasedo pa držali še naprej.

Zima je med tem mobiliziral še tri fante, da so odšli proti Belemu polju za nemško patruljo. Oborožili so se tudi z mitraljezom. Skupina Nemcev je najprej nanje streljala, nato pa se je na poziv podala. Večina zajetih Nemcev je bila mlajših od 19 let. Zima jih je predal nekemu jugoslovanskemu kapetanu, ki jih je odpeljal na komando v Radovljico, kjer pa jih je vzel v zaščito dr. Albin Šmajd, narodni poslanec za radovljiški srez, advokat iz Radovljice, kasnejši soorganizator bele garde, in jih je sam odpeljal v Ljubljano s priporočilom, da jih zaščitijo.

Zima je s svojo trojico odšel za nemškimi napadalci proti Rožci. Dohiteli so jih šele na Velikem vrhu. Skupina Nemcev je štela čez 100 mož. Prav ob njihovem prihodu je bilo slišati v daljavi strel, za katerega je Zima domneval, da je bil namenjen Jožetu Vrhuncu. Nemci so se tako brez večjih težav vrnili preko Karavank.

Mrtvega Vrhunca je našel Levstik 4. maja, ko je šel smučat na Hruščansko planino. Bil je ustreljen v glavo.

Tako so padle na Gorenjskem prve tri žrtve že v noči od 8. na 9. april.

Krajevni narodni svet Jesenice ponovno poziva občane, naj se obnašajo kar najbolj mirno in korektno. V primeru zasedbe Jesenic naj prepustijo obrambo vojaštvu, istočasno pa opozarja, da je civilnemu prebivalstvu celo prepovedano uporabljati katerokoli orožje. Na koncu narodni svet poziva prebivalstvo, da se ne izseljuje.

Dne 9. aprila izda posebno naredbo tudi komandant jeseniške žandarmerije žandarmerijski podporočnik Marijan Strniša.

Dne 11. aprila je na Jesenice že dopoldne pripeljal nemški predhodnik z motorjem in prikolico in se ustavil na občini. Tu so bili že zbrani župan Valentin Markež, Alojz Pukšič, zastopnik Jugoslovanske strokovne zveze (JSZ), Beltram od policije, ing. Herman Klinar, tehnični direktor Kranjske industrijske družbe, Tine Zupan, predstavnik Narodne strokovne zveze (NSZ), Vinko Zalokar, uslužbenec občine in drugi. Nemški zastopnik je obvestil zbrane, da bodo Jesenice zasedli Italijani. Po teh kratkih besedah je odšel.

Okrog 16. ure je prišla na Jesenice prva italijanska kolona. Ob 17. uri se ponovno zberejo na občini različni predstavniki Jesenic. Prišel je neki italijanski kapetan — colonello. Pozdravil ga je župan Markež kot zastopnika okupatorske vojske.

Ob koncu je še povedal, da je v nedeljo lahko velikonočna procesija.

Tako se je začela okupacija na Jesenicah. Ob prihodu sta viseli le dve zastavi s kljukastim križem na privatnih hišah, več pa v železarni, medtem ko italijanskih zastav ni bilo. Preko Jesenic proti Radovljici so se pričele pomikati italijanske kolone. Ves ostali promet je bil že itak ustavljen. Zaradi miniranih mostov in porušenega železniškega

N A R E D B A

komandanta mesta Jesenice, Sl.Javornik in Koroška Bela

z dne 9 aprila 1941.

V cilju popolnega reda in miru, zavarovanja pr vilnega delovanja vojne sile v območnem pasu ter v splošnem interesu vsega prebivalstva

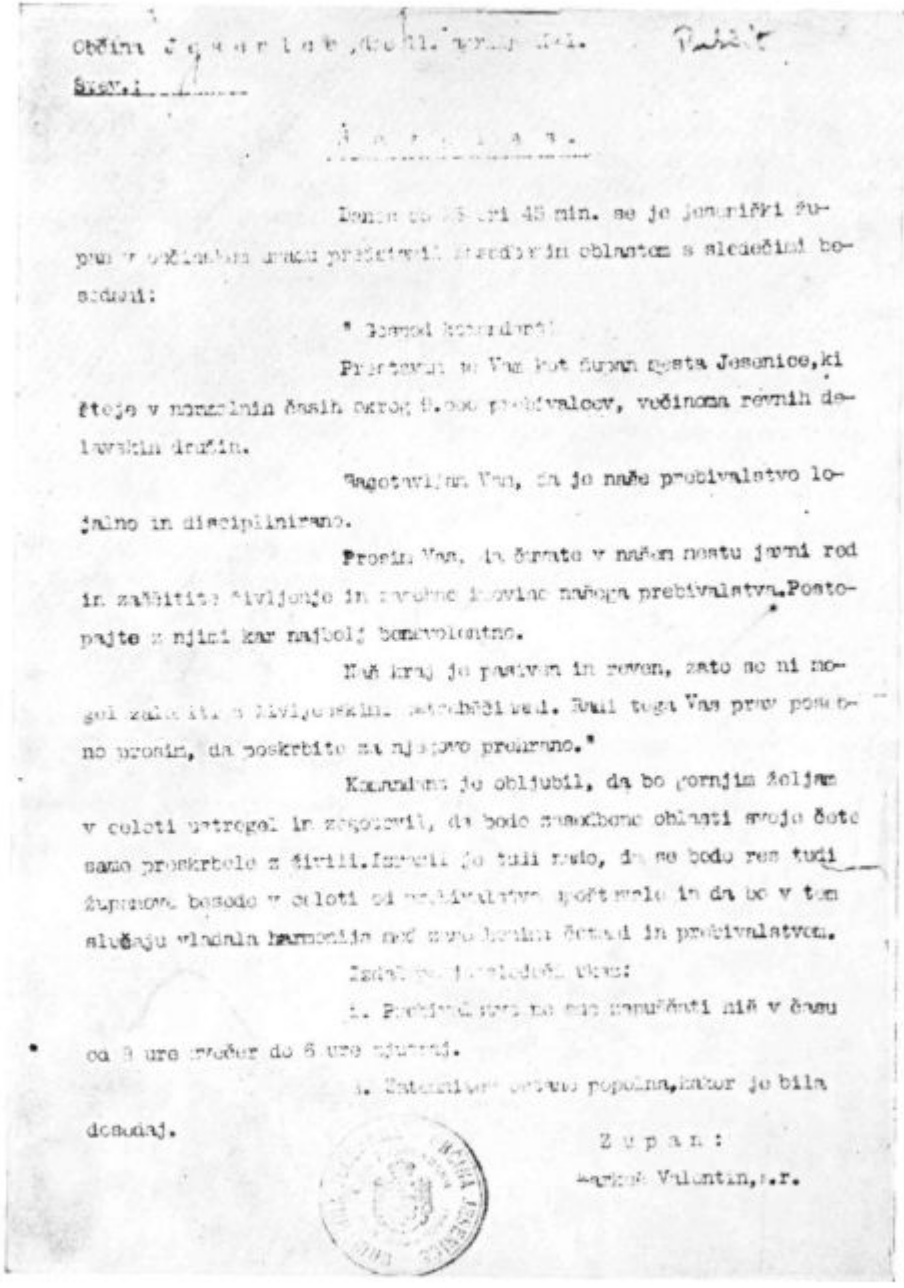
o d r e j a m :

1.- Prebivalstvu se do nadaljnega zabranjuje vsakršno zbiranje po cestah in na kolodvorih in je do nadaljne odredbe izdajanje perenskih kart ukinjeno.
2.- Staršem naročam, da ov je otroke zadržujejo na svojih domovih.
3.- Vsakdo naj neodložne opravke izvrši brez zadrževanja in nepotrebnega postajanja po cestah. Po 21.uri zvečer se ne sme nihče brez potrebe nahajati na cesti.
4.- Prebivalstvo naj hodi samo ob robu ceste in po hodnikih; sredina ceste naj bo proste, katero naj se pridržujejo cestno-policijskega reda. Vsako kolesarjenje otrokom prepovedujem.
5.- Vsako selitev oseb, razen v mesta svojega stalnega stanovanja, zabranjujem.
6.- V slučaju letalskih napadov naj prebivalstvo hiti v najbližje zaklonišče, lastniki poslopji naj na znak alarma drže svoja hišna vrata odprta.
Znaki za zračni napad in prestanek napada bodo tovarniške sirene in zvonjenje cerkvenih zvonov, radi tega bodo začasno zvonovi zvonili le v slučaju letalskih napadov.
V mraku in tekom vse noči naj se zatemne vsi razsvetljeni prostori, reklamni napisi in vsa vozila.
7.- Vsako točenje alkoholnih pijač prepovedujem. Pogostinski obrati pa smejo biti odprti samo d 20.ure.
8.- Vsi vojni obvezniki in dobrovoljci, ki nimajo vojnega razporeda naj se javijo komandantu ljubljanskega vojnega okrožja.
Vojaki, orožniki, policijski stražniki in njim dodeljeni civilni organi, ki bodo označeni s posebnimi oznakami, bodo skrbeli za izvajanje gornje naredbe in se mora pr njih navodilih prebivalstvo brezpogojno ravnati.

Jesenice, dne 9 aprila 1941.

K o m a n d a n t:
Žandarmerijski podporočnik:
Marjan I.Sterniša l.r.

86. Komandant žandarmerije Marijan Strniša še na dan prihoda italijanskega okupatorja izdaja »naredbe«. Z njimi prepoveduje vsako zbiranje prebivalstva, selitev z Jesenic itd.

Občina J e s e n i c e , dne 11. [illegible] 1941.

Št. V. i. .....

P o r o č i l o .

Danes ob 15 uri 45 min. se je jeseniški župan v občinskem uradu predstavil [illegible] in oblastem s sledečimi besedami:

" Gospod komandant!

Predstavni se Vam kot župan mesta Jesenice, ki šteje v normalnih časih okrog 8.000 prebivalcev, večinoma revnih delavskih družin.

Zagotavljam Vam, da je naše prebivalstvo lojalno in disciplinirano.

Prosim Vas, in storite v našem mestu javni red in zaščitite življenje in premoženje našega prebivalstva. Postopajte z njimi kar najbolj humanitarno.

Naš kraj je pasiven in reven, zato se ni mogel zaključiti s številnimi [illegible]. Zaul tega Vas prav posebno prosim, da poskrbite za njegovo preskrbo."

Komandant je obljubil, da bo gornjim željam v celoti ustregel in zagotovil, da bodo [illegible] oblasti svoje čete samo preskrbele s živili. Izrazil je tudi željo, da se bodo ves čas tudi županovi besedo v celoti od prebivalstva spoštovale in da bo v tem slučaju vladala harmonija med [illegible] četami in prebivalstvom.

Izdal [illegible] naslednji ukaz:

1. Prebivalstvo ne sme [illegible] niti v času od 8 ure zvečer do 6 ure zjutraj.

2. Ustanovitev [illegible] popolna, kakor je bila dosedaj.

Ž u p a n :

[illegible] Valentin, l.r.

87. Takole je pozdravil jeseniški župan Valentin Markež italijanskega okupatorja ob prihodu na Jesenice

predora v Radovljici vlaki niso vozili. Motorna vozila je skoro vsa mobilizirala jugoslovanska vojska. Italijanska vojska je zasedla najprej vsa javna poslopja.

Jugoslovanska vojska je tako razpadla in kapitulirala v nekaj dneh. Bilo je le nekaj posameznih poskusov odpora na nekaterih odsekih meje. Tako je rezervni kapetan Stanko Bregar, sodnik iz Kranjske gore, z nekaj domačini in nekaterimi graničarji ter žandarji zadrževal prodirajoče Italijane na cesti proti Podkorenu, zatem pa še v Gozdu, kjer so po italijanskih poročilih padli štirje Italijani, sedem pa je bilo ranjenih. Tu je padel tudi Mihajlo Đukić, jugoslovanski graničar.

Ob prihodu v Kranjsko goro so Italijani takoj aretirali 13 domačinov.

Jugoslovanski vojaki so pred umikom porušili nekaj cestnih in železniških mostov. Toda vse to ni moglo preprečiti italijanske in nemške zasedbe. Italijani so dva dni »prodirali« od Rateč do Jesenic in jim je »odprla« pot na Jesenice šele nemška predhodnica. Na tem področju je prodiral bataljon alpincev »Val Toce«, ki je bil v sestavu XI. korpusa. Italijansko prodiranje po dolini Save naj bi ščitilo desni bok nemškega prodiranja po koroški strani preko Ljubelja.

Nekateri petokolonaši so pričeli širiti parolo: če smo že okupirani, potem je boljše, da smo pod Nemci.

Po nekaj dneh so se vrnili tudi jugoslovanski prostovoljci skupno z mobiliziranci, kolikor jih ni bila zajela nemška vojska in poslala v vojno ujetništvo. Vrnili so se tudi komunisti-prostovoljci, ki so bili

88. S posebno ceremonijo pred sedanjo gimnazijo na Jesenicah so Italijani predali oblast Nemcem

prišli celo do Karlovca in tam našli že vse v pripravah za proglasitev Pavelićeve »Nezavisne države Hrvatske.«

Že po enem tednu italijanske okupacije je prišlo do spremembe. Dne 19. ali 20. aprila so se zbrali pred sedanjo gimnazijo zastopniki italijanske vojske, na drugi strani pa zastopniki nemške oblasti in to policija, vojska, nemška godba, gestapo in drugi. Precej važno vlogo je pri tem odigral Jože Babnik, obratovodja v tovarni in pozneje nemški radovljiški župan. Italijani so po krajši ceremoniji tudi uradno prepustili oblast Nemcem.

Pričelo se je novo obdobje okupacije. Jeseniški petokolonaši, ki so se po 27. marcu umaknili v sosednjo Avstrijo, ki je bila po znanem »anšlusu« priključena k Nemčiji, so se sedaj tudi že vrnili.

Nemška oblast je pričela izdajati različne odredbe.[7] Pri nas jih je nekaj časa izvajala preko sreskega načelstva v Radovljici. Okrožnica z dne 23. aprila določa, da se prepovedo vse politične in kulturne organizacije in da se zapleni njihovo imetje. Dne 29. aprila je izšla okrožnica o tem, da je treba predati ves vojaški material. Rok predaje je bil 1. maj, neizvršitev pa je nova oblast imela za sabotažo.

Okrožnica istega dne ureja delovni oziroma obratovalni čas trgovin in ostalih obratov; odprti morajo biti od 8. do 10. in od 16. do 18. ure. Obenem okrožnica obvešča, da velja 1. maj kot nedelja.

Dne 30. aprila naroča sresko načelstvo zapriseženim in gozdnim čuvajem, da lahko dvignejo orožje.

89. Naši kraji naj bi postali za vedno nemški. Poštni pečati in znamke tega časa so bile med prvimi vključene v nemško propagando

S tem dnem morajo biti tudi nameščene nove napisne deske v nemščini in slovenščini. Do 12. ure 3. maja je bil postavljen rok, občinski predsedniki pa so bili odgovorni za izvršitev.

»Ortskomandant« (mestni vojaški poveljnik) razpolaga s tem dnem z vsemi motornimi vozili, vozovi, gonilnimi sredstvi, vpregami itd.

Po 21. uri se zapirajo vse gostilne.

Za vse nezaposlene in potepuhe je bilo določeno, da jih aretira in prevzame v varstvo in oskrbo župan.

Vse sabotaže in prekrški v zvezi s protizakonitim prilaščanjem stvari bodo najstrože kaznovani.

Dne 17. aprila je bilo naročeno, da vse žandarmerijske postaje poslujejo naprej in da so na razpolago okupatorskim oblastem.

Na svojem mestu je ostal tudi sreski načelnik dr. Vrečar, ki je na vseh dokumentih tudi podpisan.

Dne 19. aprila je nemški gestapo že začel s prvimi aretacijami domačinov na Jesenicah in v Zgornjesavski dolini. To so bili prvi, ki so jih Nemci nameravali izseliti. Poslali so jih v taborišče Št. Vid. Takoj so pričeli s selekcijo. Najbolj nevarne so po aretaciji pošiljali v Begunje. Tako so tja prišli skoro vsi komunisti. Pričeli so že tudi s transportiranjem vidnejših komunistov in nekaterih predstavnikov nacionalnih organizacij v Kraut na Koroško, v taborišče za prisilne delavce.

Zanimiv je vpis v begunjsko zaporniško knjigo iz leta 1941. Kot prvi je z območja sedanje jeseniške občine vpisan pod št. 6 z dne 20. maja Karel Čuk, duhovnik iz Kranjske gore. Sledi vpis pod štev. 15 z istega dne. Tu je vpisan Alojz Faletič z Jesenic. Nato so se Nemci lotili ciganov. Kar 43 so jih 21. maja pripeljali v Begunje. Vsi so bili iz družine Rajhardov in so tudi vpisani s tem priimkom.

Dne 22. maja pa sledi vpis 33 domačinov z Jesenic in Javornika. Večina od teh so člani Partije in vidnejši sindikalni delavci.

Dne 25. junija pripelje gestapo v Begunje zopet 27 domačiiov z Jesenic in bližnje okolice. Tudi to so bili večinoma člani Partije in vidnejši politični delavci »rdečega sindikata«. Med tem pa je gestapo skoro vsak dan aretiral posamezne ljudi in zaprte pošiljal v Begunje.

Nezaželene in manj nevarne so vozili v Št. Vid in 1. julija so pričeli z množičnim izseljevanjem po vsem Gorenjskem. Pri tem so vneto sodelovali Pavel Lukman, Alojz Katnik, Julij Veber in še nekateri drugi petokolonaši z Jesenic.

Dne 6. julija je odpeljal prvi vlak izseljence v Srbijo in sicer v Valjevo in Valjevsko Kamenico. Bila je nedelja. Že drugi dan je bil na poti proti Srbiji drugi transport.

Ljubljančani so se pri tej akciji pokazali izredno gostoljubni. Vse polno jih je bilo pri transportih in izseljenci so prejeli vse polno paketov. Nemške straže so hotele to preprečiti. Kljub nočnemu času so se od izseljencev poslavljali tudi prebivalci krajev ob zasavski progi.

Šest transportov je šlo z Gorenjske in iz Mežiške doline.[8] Naselili so jih v Valjevu, Smederevski Palanki, Veliki Plani, Užički Požegi, Aleksandrovcu in drugod.

Bekanntmachung

Kommunistische Elemente haben in der Nacht vom 27. auf den 28. Juli 1941 Sabotageakte im besetzten Gebiet verübt bezw. zu verüben versucht. Dabei wurden zwei Saboteure durch die Polizei erschossen. Zur Abwehr derartiger Vorfälle ordne ich daher mit sofortiger Wirksamkeit an:

Es ist bis auf weiteres verboten, in der Zeit von 22 Uhr nachts bis 4 Uhr früh im besetzten Gebiet die Behausung zu verlassen.

Wer in dieser Zeit ausserhalb seiner Behausung angetroffen wird und auf Anruf durch die Sicherheitsorgane nicht stehen bleibt, wird erschossen.

Die Polizeistunde in den Gaststätten, Kaffeehäusern usw. wird auf 21 Uhr festgesetzt. Eine Verlängerung der Polizeistunde ist unzulässig. Die Kinobetriebe haben spätestens um 21 Uhr zu schliessen.

Der Schichtwechsel der Betriebe, in denen Nachtarbeit ausgeführt wird, ist so zu regeln, dass die Arbeitskräfte in der Zeit von 22 Uhr bis 4 Uhr früh die Strasse nicht zu betreten brauchen.

Veldes, den 28. Juli 1941.

Der Chef der Civilverwaltung:
gez. Kutschera.

Razglas

Komunistični elementi so v noči od 27. na 28. julija 1941 [illegible] oziroma skušali izvršiti sabotažne akte na [illegible]. Pri tem sta bila ustreljena dva saboterja od policije. V obrambo proti [illegible] pripetljajem odrejam takoj s takojšnjo veljavnostjo:

Do nadaljnjega je prepovedano, v času od 10. ure zvečer do 4. ure zjutraj na zasedenem ozemlju zapustiti bivališče.

Ustreljen bo, kogar se v tem času zaloti zunaj bivališča in na klic ne ostane na potiv varnostnih organov.

Policijska ura v gostilnah, kavarnah itd. se določi na 21. uro. Podaljšanje policijske ure je nedopustno. Kinoobrati morajo biti najpozneje ob 21. uri zaprti.

Izmenjava delavcev se ima v obratih, kjer je nočno delo tako urediti, da delovnim močem ni treba v času od 22. ure do 4. ure zjutraj biti na cesti.

Veldes, dne 28. julija 1941.

Načelnik civilne uprave:
Kutschera.

90. S takimi lepaki je Kutschera, načelnik nemške civilne uprave, grozil slovenskemu prebivalstvu

Toda to je le ena plat življenja v teh tednih. Ob vsem nemškem terorju in strahu pred naslednjimi dnevi in meseci so se našli ljudje, ki niso držali križem rok.

Že ob razsulu jugoslovanske vojske so nekateri posamezniki in člani Komunistične partije ter SKOJ zbirali orožje in municijo.

Narodni svet je prenehal s svojim delom. Njegova vloga je razvidna iz dejstva, da so se v teh dneh zbrali pri Konjiču predstavniki nekaterih naprednejših organizacij in sprejeli resolucijo proti obstoju narodnega sveta.

Proglas centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije aprila 1941, ki daje eno izmed prvih pojasnil, zajema poleg ostalega tudi naslednji poziv:[9]

»Slovensko ljudstvo!

Da bi bila naša borba uspešnejša, se mora združiti vse slovensko ljudstvo v skupno narodno fronto proti imperialističnim okupatorjem in zatiralcem. V to skupno osvobodilno borbo poziva KPS tudi primorske in koroške Slovence, ki že dvajset let ječe pod jarmom tujih imperialistov. KPS poziva vse delovno ljudstvo, vse politične skupine in vse domoljubne posameznike, ki so proti narodnemu zatiranju, vse zavedne

Slovence in vse pripadnike narodnih manjšin na ozemlju Slovenije, ki jih tudi teži izkoriščanje in barbarstvo imperialističnih okupatorjev, v skupen boj za naslednje zahteve:

1. proti razkosanju in zasužnjenju Slovenije, za osvobojenje, neodvisnost in združenje slovenskega naroda;

2. za slogo in enotnost zasužnjenih narodov Jugoslavije in vseh balkanskih narodov, za bratsko skupnost svobodnih in enakopravnih narodov;

3. proti imperialistični vojni, za mir brez aneksij in kontribucij na temelju pravice slehernega naroda na samoodločbo, vključivši pravico do odcepitve in združitve z drugimi narodi;

4. proti gospodarskemu uničenju slovenskega življa, proti draginji in pomanjkanju, proti rekvizicijam, proti krivični zamenjavi denarja, proti uničenju domače industrije in obrti;

5. proti terorju in preganjanju, proti izrednim okupacijskim ukrepom, proti raznarodovanju, razseljevanju slovenskega naroda in koloniziranju tujcev, proti kulturnemu zatiranju, proti odpuščanju slovenskega uradništva in nameščenstva, proti potujčevanju in proti zapostavljanju slovenskega jezika.«

Za uspešno izvedbo tako odgovornih nalog je CK KPS imenoval že v maju vojno revolucionarni komite za Gorenjsko, ki so ga sestavljali Stane Žagar kot sekretar, Lojze Kebe in Tomo Brejc. K delu pa so pritegnili tudi Franca Vodopivca, sekretarja kranjskega okrožnega komiteja KP in vojno revolucionarnega komiteja.[10] Za organiziranje vstaje pa sta bila poleg omenjenih odgovorna še Mira Svetina in Tone Dolinšek, inštruktorja CK KPS, ki sta večkrat prihajala na Jesenice, v Kranj in druge predele Gorenjske.

Jože Gregorčič je bil sekretar okrožnega komiteja KP Jesenice že od leta 1940. V jeseniškem komiteju so delali preizkušeni predvojni revolucionarji: Marija Žumer, ki jo poznamo iz njene brošure »70 dni v Glavnjači« je bila v letih 1939 in 1940 sekretar okrožnega komiteja, Vencelj Perko je znan kot preizkušen delavski voditelj ter kot bivši župan občine Koroška Bela, dokler ga ni takratni režim zaradi njegovega političnega delovanja odstavil, aretiral in poslal v Bileće v koncentracijsko taborišče. Ivan Bertoncelj, ki je bil eden prvih Žagarjevih učencev, je svojo revolucionarnost še utrdil na Jesenicah, Alojz Justin je znan predvojni komunist v Kropi, Jožeta Ažmana poznamo kot vodjo upora v Bohinju, Viktor Kejžar in Marjan Kavalar pa sta znana jeseniška politična delavca-komunista, ki sta vseskozi stala v prvih vrstah borcev proti izkoriščanju v jeseniški železarni.

Število članstva Komunistične partije ni bistveno poraslo. Kljub temu pa je bilo prebivalstvo tako zelo zrevoltirano, da so posamezniki celo na lastno pest zbirali orožje in municijo za eventualno borbo z Nemci.

Posamezne partijske organizacije so na Jesenicah in Koroški Beli vodili sekretarji: Matija Verdnik, Polde Stražišar, Franc Guzelj, Albin Pibernik, Ivan Krivc, Janez Šmid, Franc Mencinger in Janko Noč.

91. Narodni heroj Jože Gregorčič-Gorenjc, sekretar vojno revolucionarnega komiteja za okrožje Jesenice, kasneje komandant Cankarjevega bataljona; nazadnje komandant I. grupe gorenjskih odredov

Dne 20. aprila so se prvič po okupaciji zbrali komunisti gornjega dela Gorenjske na Slamnikih nad Bohinjsko Belo. Navzoči so bili komunisti z Jesenic, Bleda in iz Bohinja. Po oceni splošnega položaja so sprejeli sklep za oboroženo vstajo na tem področju.

S tem da je Partija pričela z organiziranjem oboroženega upora proti okupatorju, se je neposredno dotaknila tudi vprašanja o prevzemu oblasti in narodnoosvobodilno gibanje je tako dobilo močan poudarek tudi na borbi proti domači buržoaziji.

Dne 27. aprila je bila v Ljubljani na pobudo Komunistične partije ustanovljena Protiimperialistična fronta, ki se je po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo preimenovala v Osvobodilno fronto. Predstavljali so jo zastopniki Komunistične partije, krščanskih socialistov, demokratičnih sokolov in naprednih slovenskih kulturnih delavcev. Tako so komunisti ostali vez, ki naj bi združila vse slovensko ljudstvo v borbi za nacionalne in socialne pravice.

Na Jesenicah je bila ta iniciativa še posebno uspešna in že v prvih dneh so se posamezni predstavniki različnih političnih grup kljub grožnjam in opozorilom okupatorja začeli sestajati in se dogovarjati o nadaljnjih načrtih. Partija je pričela opozarjati članstvo na budnost pred aretacijami in dajala navodila, da ne spijo doma ter da so pozorni na delovnih mestih. Istočasno pa je še dajala naloge za organiziranje mreže sodelavcev in podpornikov osvobodilnega pokreta. Krščanski socialisti in skupina demokratičnih sokolov so iskali zveze in navodil tudi direktno iz Ljubljane od svojih bivših vodstev, vendar pa je to uspelo le Jožetu Šavliju, bivšemu predsedniku Jugoslovanske strokovne zveze z Jesenic.

Razgovore s predstavniki krščanskih socialistov v Ljubljani je imel Šavli sam. Ob napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo se je Šavli pravkar vrnil iz Ljubljane in pričel iskati zveze z vodstvom Partije na Jesenicah.[11]

Zaradi izdajstva Hafnerja, Šavlijevega hišnega gospodarja, ki je našel skrit seznam prostovoljcev, je gestapo aretiral 16 ljudi. Uspelo je pobegniti le Šavliju, Frankiču in Kavčiču. Tako se je v Merci nad Jesenicami formirala prva večja grupa ilegalcev.

Vzpostavljanje zvez je bila prva njihova naloga. Šavli se je odločil, da povabi na sestanek predstavnike raznih političnih organizacij. Računal je tudi na poštenost pripadnikov Jugoslovanske radikalne zajednice — JRZ in Zveze združenih delavcev — ZZD in naročeval Pukšiču, da povabi tudi Valentina Markeža, Petra Arneža in Franca Bertonclja z Jesenic. Povabil je tudi zastopnike partijske organizacije.

To nalogo je prevzel Johan Čelesnik.

Sestanek je bil sklican pri Tinetu Zupanu, bivšem predsedniku Narodne strokovne zveze na Jesenicah. Toda od povabljenih ni bilo vseh. Tako so se pri Zupanu našli le Johan Čelesnik, Lojze Pukšič, Jože Rozman in Tine Zupan. Skupina iz JRZ je odklonila sodelovanje, ker se je z okupacijo sprijaznila; še bolj pa jih je motila prisotnost komunistov. Tudi komunistov ni bilo. Odsotnost članov Partije opravičujejo množične aretacije po gestapu, tako da je Jože Gregorčič s preostalimi, ki so ostali na prostosti, imel dosti dela. Bil pa je tudi večkrat na raznih posvetih širom po Gorenjski. Tudi politični delavec Nace Sterlekar še ni imel točnejših navodil.

Vzporedno ob teh dogodkih so namreč potekala širša posvetovanja partijskih forumov Gorenjske.

Zadnje dni aprila ali prve dni maja je bil poklican v Ljubljano Vencelj Perko. Z njim je bila tudi njegova žena. Tu se je sestal z Borisom Kidričem, takratnim članom CK. Našla sta se v Tivoliju. Razgovarjala sta se o organiziranju Osvobodilne fronte na jeseniškem področju. Perko je dobil tu podrobnejša navodila.

Ob koncu maja je bil formiran vojno revolucionarni komite jeseniškega okrožja, ki so ga sestavljali Polde Stražišar z Jesenic, Alojz Hrovat iz Begunj, Ivan Bertoncelj iz Dobrave pri Kropi in Jože Ažman iz Nomenja. Vodstvo je prevzel Jože Gregorčič, ki je zaradi aretacije Viktorja Kejžarja moral voditi še okrožni komite KP Jesenice.[12]

92. Narodni heroj Lojze Kebe-Štefan, član vojno revolucionarnega komiteja za Gorenjsko, kasneje komisar I. grupe gorenjskih odredov

Komite je bil ustanovljen v Ratibovcu med Potoki in Mostami. Posvet je vodil narodni heroj Lojze Kebe-Štefan. Odsoten je bil le Jože Ažman. Prve naloge so bile zbiranje orožja in municije in vzdrževanje zvez z ilegalci.

Že v maju so Nemci aretirali nekatere vodilne komuniste z Jesenic: Venclja Perka, Viktorja Kejžarja in druge. Zanimivo je, da pred napadom Nemčije na Sovjetsko zvezo niso Nemci preveč vneto preganjali komunistov.

Popolnoma drugačno stališče so zavzeli Nemci po napadu na Sovjetsko zvezo. Vodstvo Partije je, zavedajoč se te nevarnosti, stalno opozarjalo člane Partije na vso previdnost in budnost ter na to, da ne spijo doma.

Prvega in drugega junija je bila v Ivančičevi vili v Ljubljani širša partijska konferenca. Z Jesenic je odšel na konferenco Jože Gregorčič.

Poleg predstavnikov okrožnih komitejev so bili na konferenci tudi Edvard Kardelj, Miha Marinko, Franc Leskošek in Aleš Bebler. Kardelj je obravnaval mednarodni položaj, Marinko pa organizacijska vprašanja. Glavna naloga je bila priprava za vstajo v Sloveniji, ki naj bi se začela z napadom Nemčije na Sovjetsko zvezo. Ta napad je CK KPJ predvideval.

Napad Nemčije na Sovjetsko zvezo je bil tudi signal komunistom za prehod v ilegalo.

Spričo tako pomembnih nalog, ko se je vse delo osredotočilo na organiziranje oboroženih partizanskih enot, je organiziranje raznih odborov OF ostalo v ozadju. Iz prvih tednov okupacije ne moremo govoriti o odborih Osvobodilne fronte v takem smislu, kot jih poznamo iz poznejšega obdobja.

Tudi praksa najstrožje partijske konspiracije iz predvojnih časov je verjetno vplivala na to, da so se najprej formirale trojke, četvorke in petorke, nekateri pa so bili povezani celo posamično. Večini ilegalcev so nudili vso pomoč najbližji sorodniki.

Tu je tudi iskati prave vzroke za navidezne težave pri organizaciji Osvobodilne fronte v prvih tednih.

Kljub temu je bil krog sodelavcev OF tako širok, da pozneje v avgustu in poznejših mesecih ni bilo težko organizirati odborov OF po vseh vaseh, na Jesenicah in v tovarni.

Jeseniški okrožni komite KP je zaradi lažjega vodenja okrožje razdelil na tri rajone: na Jesenice, Radovljico in Bled.

Sredi junija je bila že druga seja vojno revolucionarnega komiteja za jeseniško okrožje na Dobravi pri Kropi v gozdu pod Gregoračem. Vodil jo je Jože Gregorčič. Na seji so člane opozorili, da se morajo vsi kompromitirani komunisti umakniti v ilegalo.[13]

Ob koncu junija, po pričetku vojne s Sovjetsko zvezo je Lojze Kebe-Štefan sklical sestanek pri razvalinah starega smledniškega gradu. Tega sta se iz jeseniškega okrožja udeležila Polde Stražišar in Ivan Bertoncelj.

Kebe je ponovno opozoril na takojšen odhod komunistov v ilegalo. Izročil je prisotnim tudi literaturo. Ivan Bertoncelj jo je prejel za jeseniško okrožje.[14]

Dne 5. julija je prišel iz Ljubljane narodni heroj Stane Žagar, član CK in glavnega poveljstvo partizanskih čet. Na Mohorju so ga pričakali Polde Stražišar z Jesenic, Ivan Bertoncelj iz Dobrave pri Kropi, Nartnik iz Kranja in Janežič iz Tržiča. Na tem posvetu so se dogovorili za čim prejšnji sestanek vseh okrožnih komitejev KP in vojno revolucionarnih komitejev Gorenjske.[15]

V sredini julija je bil sestanek pod Hrastnikom nad Koroško Belo. Prisostvovali so mu Viktor Kejžar, Franc Resman, Karel Preželj in Franc Kelih. Vodil ga je Stane Žagar.[16] Razgovor je potekal o organiziranju odborov Osvobodilne fronte, ki naj jih sestavljajo trojke ali petorke. Člani komiteja naj bi se povezali z vodji teh grup. Posebej je bilo poudarjeno, da je pri organizaciji odborov OF upoštevati načelo

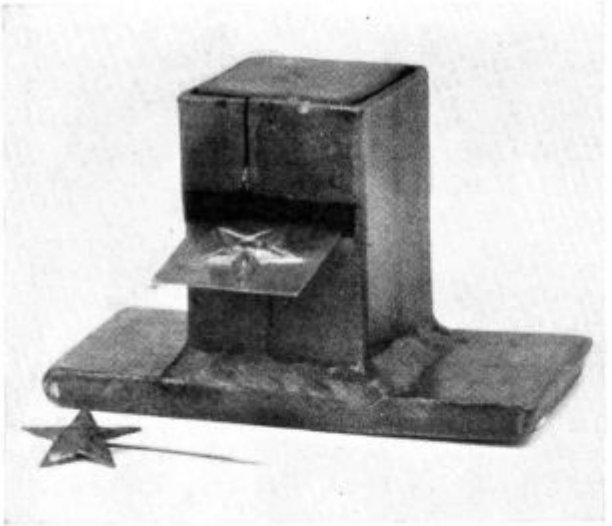
93. Viktor Kejžar, že pred vojno znan politični delavec, sekretar okrožnega komiteja KPS Jesenice leta 1941.

koalicije. Dogovorili so se tudi o zbiranju denarja, orožja, municije, obleke, obutve, papirja, sanitetnega materiala in o podporah družinam, katerih možje so bili aretirani ali v partizanih.

Mladinci z Bleda so že 17. julija na pobudo Matija Verdnika pred Park hotelom na Bledu raztrosili listke z napisi: »dol s Hitlerjem!« in »smrt fašizmu!«. Na cesto pa so napisali prav take parole. V Park hotelu se je takrat že nastanil nemški gestapo.

Tudi mladinci z Javornika so bili zelo aktivni. Izvedli so že nekaj napisnih in trosilnih akcij. Med njimi najdemo Ivana Rebernika, Pavla Cvetka ter Rada in Sandija Keliha. Rebernik je bil celo oborožen s pištolo.

Dne 20. julija se je zbralo na Boštjanovem Kopišču v bližini Vodiške planine na Jelovici okoli 20 partijskih delavcev z vse Gorenjske. Poleg Staneta Žagarja sta bila navzoča še Lojze Kebe in Tomo Brejc, ki je istočasno zastopal kamniško okrožje. Na konferenci so pretresli politično situacijo in ugotovili, da je že precejšnje število komunistov in

94. »Stanca« — orodje, s katerim je aktivist Karel Kozar leta 1941 izdeloval za partizane peterokrake zvezde

drugih odšlo na Mežaklјo, pod Stol in na Jelovico, ki jih je treba takoj povezati v enote. Posebna pozornost je bila posvečena tudi prehrani.

Na konferenci je Stane Žagar navzoče tudi seznanil s partizanskim zakonom, ki ga je prinesel iz Ljubljane. Takoj naj bi začeli s sabotažnimi akcijami na okupatorja in njegove postojanke in s tem je bil sprejet tudi sklep za množično vstajo na Gorenjskem.[17]

Poleg tega je bila tudi dana naloga za razširitev partijskih organizacij in za ustanovitev odborov Osvobodilne fronte. Navzoči so bili Jože Gregorčič, Polde Stražišar, Franc Potočnik, Matija Verdnik, Franc Vodopivc, Ivan Bertoncelj, Jože Ažman, Štefe, Anton Nartnik, Ivan Križnar, Alojz Justin in Jože Resman.

Po peturnem posvetovanju so posamezniki odšli na svoja področja.

V tem času so bile na našem področju že tri skupine partizanov in sicer ena za Merco nad Jesenicami, ki jo je vodil Stane Bokal, druga na Obranci na Mežaklji, ki jo je vodil Jože Finžgar, in tretja na Njivicah za Hrastnikom, ki jo je vodil Polde Stražišar.

Poleg skupnih posvetovanj so bili še posveti s posamezniki ali skupinami na Jesenicah pod Mežaklјo pri Lovru Ažmanu in pri Brajcu poleg pokopališča, na Potokih pri Cimpku, na Hrušici pri Krivcu, na Javorniku pri Kavalarju in Martinu Noču ter v Bohinju.

Posebno pomembna postojanka je postala Cimpkova domačija na Potokih. Do tu je bil možen lahek dostop za politične delavce — ilegalce, za partizanske funkcionarje, posebno pa je bila prikladna za vzpostavljanje zvez.

Okrožni komite KP je posebno skrbel za tovariše, ki so bili zaprti v Begunjah.[18] Ob koncu julija je bil sprejet sklep, da vse gorenjske partizanske enote napadejo Begunje in osvobodijo zapornike. Akcija

95. Spominska plošča na Cimpkovi domačiji na Potokih. Tu je bilo leta 1941 nešteto sestankov in posvetov aktivistov OF in KP iz jeseniškega in gorenjskega območja

se ni posrečila, ker je bil v nalogo pritegnjen preširok krog sodelujočih, tudi terenski sodelavci, za kar je zvedel tudi gestapo in akcijo preprečil, tako da je postavil na vseh dohodih močne zasede.

Komite je posvetil pozornost tudi tovarišem, ki so bili zaprti v Krautu na Koroškem. Kraševčeva in Perkova sta bili poslani v Kraut, da zaprtim, t. j. Venclju Perku, Francu Krašovcu in Francu Benedičiču nudita vse potrebne podatke, kako bi pobegnili in se vrnili na Jesenice.

To se je omenjenim tudi posrečilo in zadnje dni julija najdemo Perka in Benedičiča že pod Stolom. Benedičič se je vključil v partizansko enoto pod Stol, medtem ko je Perko kot član okrožnega komiteja prevzel nalogo organizirati odbore Osvobodilne fronte.

Oba jeseniška okrožna komiteja, tako politični kakor vojno revolucionarni, sta stala pred težkimi nalogami. Na eni strani zahteve Partije in pokrajinskega vojno revolucionarnega komiteja za Gorenjsko o takojšnji akciji proti nemškemu okupatorju, na drugi strani pa grozeče nemške represalije. Nemci so grozili z zapori, s selitvami, z internacijami pa tudi s streljanjem. Toda po vsestranski presoji se je pokazala kot edino pravilna pot nepopustljivost v boju proti okupatorju.

Jože Gregorčič je s svojo preudarnostjo in borbenostjo odločilno vplival na potek prve borbe na Mežaklji in po nekaj dneh na Jelovici. Nemci so se ob prvem srečanju z jeseniškimi partizani morali zelo hitro umakniti z Mežaklje.

Kazala se je vedno večja potreba po širšem in organiziranem delu v dolini in v železarni. Kljub temu, da je bilo že takoj od prvih začetkov znano, da bo Osvobodilna fronta naletela med delavstvom v železarni na velik odmev, je bilo nujno takoj pristopiti k organiziranju široke mreže odborov po obratih tovarne in izven nje.

Bekanntmachung

Am 2. September 1941 wurde der in Karner-Vellach wohnhafte

Johann Hrovat

in seiner Wohnung ermordet.

Zur Sühne für dieses Verbrechen wurden heute Vormittag am Tatort

1. der 38 jährige Maurer
Franz Podgornik in Jauerburg,
2. der 27 jährige Maschinist
Albin Savli in Assling,
3. der 32 jährige Hutmacher
Franz Fröhlich in Assling,
4. der 29 jährige Fabriksarbeiter
Ludwig Stražišar in Assling,
5. der 20 jährige Schumachergehilfe
Karl Kragolnik in Jauerburg,

die nachweislich an kommunistischen Gewalttaten beteiligt waren,

erschossen.

Veldes, den 4. September 1941

Der Chef der Zivilverwaltung:
Kutschera

Obvestilo

Dne 2. septembra 1941 je bil v Karner-Vellach-u storjen

Ivan Hrovat

umorjen v svojem stanovanju.

V ozirih za to hudodelstvo so bili danes dopoldne na licu mesta

ustreljeni:

1. 38 letni zidar
Franc Podgornik v Jauerburg-u,
2. 27 letni strojnik
Albin Savli v Assling-u,
3. 32 letni klobučar
Franc Fröhlich v Assling-u,
4. 29 letni tovarniški delavec
Ludovik Stražišar v Assling-u,
5. 20 letni čevljarski pomočnik
Karol Kragolnik v Jauerburg-u,

ki so se dokazano udeležili komunističnih nasilnih dejanj.

Veldes, dne 4. septembra 1941.

Načelnik civilne uprave:
Kutschera

96. 4. septembra leta 1941 so na Koroški Beli ustrelili Nemci 5 domačinov, ker so partizani streljali na izdajalca Ivana Hrovata

Poskrbeti je bilo treba za propagando. Dogodki na frontah ter prve akcije in borbe partizanov so zahtevali širše popularizacije. Ta naj bi tudi spodbudila prebivalstvo in delavstvo v tovarni, da bi se masovno vključilo v osvobodilno gibanje.

Med prvimi, ki se je lotil tega odgovornega dela, je bil partijski delavec Franc Mencinger z Javornika, član okrožnega komiteja KP. V svojem stanovanju je organiziral razmnoževanje različnih propagandnih letakov in radijskih poročil. Zaradi nevarnosti, da bi okupator odkril, kaj se dogaja pri Mencingerju, so razmnoževalni ciklostilni stroj še večkrat prenesli. Tako se je ilegalna tiskarna, če jo lahko tako imenujemo, selila do Tomaža Volfa, Petra Dolenca, Tineta Noča in Zofke Traven na Javorniku. Ker pa je bilo na Javorniku že težje najti primeren prostor, so tiskarno presnlili h Karlu Kozarju pod Mežakljo. Karel Preželj je bil kot namestnik sekretarja okrožnega komiteja KP Jesenice odgovoren za uspešno delo te tiskarne. K delu so bili pritegnjeni Aleš Jelenc, Slavko Smolej, Peter Koder, Anda Jelinčič, Edvard Giorgioni, Zofka Traven in Franc Kelih. Njihova skrb je bila pripraviti papir, matrice, razmnoževati poročila in skrbeti za kolportažo.

Ti tovariši so se v glavnem ukvarjali le s tem delom. Le tako je uspelo, da tiskarna ni bila izdana. Uspeh njihovega dela je bil kmalu viden. Literatura se je prenašala v vse obrate železarne na Jesenicah

in Javorniku. Prinašali so jo zašito v suknjičih, v čevljih, v steklenicah in kanglicah za hrano. Raznosili pa so jo tudi na Jesenice in v vasi do Rateč, Radovljice in Bohinja. S tem, da je bil jeseniški delavec sproti obveščen o vseh dogodkih na frontah in seznanjen s partizanskimi akcijami pri nas ter da je bil pravočasno opozorjen na vse predvidene akcije izdajalcev, je ilegalni tisk opravljal važno poslanstvo.

Vencelj Perko je moral začasno prenehati s političnim delom, ker si je pri napadu Nemcev na Jeseniško četo na Mežaklji v septembru močno poškodoval nogo. Četa se je takrat zadrževala v Lukmanovi bajti in je ob tej priliki padel Slavko Oman. Zaradi nadaljnjega zdravljenja in poziva centralnega komiteja KPS je odšel Perko na Dolenjsko in tam prav tako uspešno nadaljeval delo v narodnoosvobodilnem gibanju.

Posebno odločilno vlogo je v tem času odigral vojno revolucionarni komite za Gorenjsko. Na Jesenice je pogosto zahajal Lojze Kebe-Štefan. Njegova naloga ni bila samo prinašati smernice CK, temveč tudi organizirati odbore Osvobodilne fronte.

Pri Cimpku na Potokih in v neposredni bližini je bilo v ta namen več posvetov, na katerih je bilo določeno, da je treba takoj organizirati široko mrežo odborov Osvobodilne fronte. Osnova naj bi bile trojke ali petorke, ki so bile organizirane v prvih dneh okupacije.

97. Nace Sterlekar, prvi sekretar okrožnega odbora OF Jesenice leta 1941.

93. Tugo Vidmar, inštruktor pokrajinskega komiteja SKOJ-a za Gorenjsko, leta 1941.

Za organizacijo tako široke mreže ljudi je bil imenovan v začetku septembra okrožni odbor Osvobodilne fronte Jesenice. Njegova značilnost je bila v tem, da je bil sestavljen na načelu koalicije. Vanj so bili izbrani in določeni zastopniki Komunistične partije, krščanskih socialistov in demokratičnih sokolov.

Tako so sestavljali jeseniški okrožni odbor Nace Sterlekar z Jesenic kot sekretar, član KP,[19] Lovro Ažman iz Nomenja kot namestnik sekretarja, član KP, Matija Sušnik z Jesenic, član Sokola, Leon Okrožnik z Javornika, član Sokola, Lojze Rabič iz Kranjske gore, član Sokola, dr. Miha Potočnik iz Belce, zastopnik krščanskih socialistov, Alojz Pukšič z Jesenic, zastopnik krščanskih socialistov.

Sekretarske posle je prevzel Nace Sterlekar z Jesenic, bivši uslužbenec davčne uprave v Radovljici. Omenjeni je bil večini Jeseničanov nepoznan, čeprav je bilo njegovo sodelovanje z nekaterimi jeseniškimi komunisti in posebno z Vencljem Perkom, bivšim županom občine Koroška Bela, pred vojno dobro znano tudi oblastnim organom. Zaradi tega ga je oblast zelo preganjala in je bil nazadnje odpuščen iz državne službe. Večkrat je bil tudi premeščen na razna delovna mesta in celo izven Gorenjske.

99. Stanko Balanč, sekretar jeseniške skojevske organizacije leta 1941

Prav ta okolnost je vodila vodstvo Partije, da je postavila Sterle-karja na to odgovorno mesto.

Okrožni odbor OF je večino sestankov imel pri Kavalarju na Borovljah.

Mreža odborov Osvobodilne fronte je postala tako široka, da je zajela skoro vse delavstvo v tovarni, preko njih pa tudi obe dolini, Zgornjesavsko in bohinjsko ter vasi in kraje do Podnarta.

Delo odborov pa se ni omejilo samo na zbiranje hrane, obleke in drugih potrebščin za partizane in na širjenje literature, pač pa so odbori v tovarni dobivali tudi nalogo, da organizirajo sabotaže. To sabotiranje je bilo vidno skoro v vseh obratih. V tovarni na Javorniku so izdelovali posebne zaščitne plošče za nemška vojaška letala. Pri tem je bilo nešteto reklamacij in velika količina teh plošč je šla zaradi slabe kvalitete ponovno v martinovo peč.

V šamotarni na Savi je bil drug tak primer sabotiranja. Kvaliteta posebne »dinas« opeke je bila tako slaba, da je skoro 50 odstotkov te opeke šlo ponovno nazaj v mline.

Vedno pogosteje so se kvarili ležaji pri raznih strojih. Železne opilke je bilo večkrat najti med mazivom ali v ležajih, ki so bili mazani z oljem.

Da bi bilo delo pri organiziranju odborov Osvobodilne fronte hitrejše, je Lojze Kebe ostajal na Jesenicah tudi po več dni. Veliko pomoč sta mu pri tem nudila njegova žena Mira, sedaj poročena Svetina, ki je bila odgovorna za delo mladine in SKOJ — in je bila odlikovana z redom Narodnega heroja, in Tomo Brejc, ki pa je imel nalogo organizirati odbore na kamniškem področju.

Lojze Kebe pa se ni ustavljal samo na Javorniku in na Jesenicah. Skupno s Sterlekarjem, Kejžarjem in Prežljem je obiskoval posamezne partijske organizacije, odbore Osvobodilne fronte ali pa tudi posamezne pomembnejše aktiviste v Ratečah oziroma v Kranjski gori, na Dovjem, na Hrušici, na Javorniku, v Radovljici.

Vsekakor je zasluga Lojzeta Kebeta tako pomembna, da lahko danes trdimo, da bi brez njegove pomoči jeseniška organizacija Osvobodilne fronte ne bila dosegla takšnih uspehov. Po raznih organizacijskih nalogah se je večkrat ustavljal na Potokih ali v partizanski enoti pod Stolom Stane Žagar, čigar glavna naloga je bila organiziranje partizanskih enot in njihovih akcij.

Za mesece od avgusta do decembra je značilen porast odborov Osvobodilne fronte in še posebej dvig zavesti gorenjskih ljudi. Skoro ni bilo delavca v tovarni, ki ne bi bil dajal tedensko določenega zneska od plače. V odbore so se vključili tudi nekateri uslužbenci občine, preko katerih je uspelo dobiti živilske karte, razne legitimacije in tudi nekatere podatke, ki so zanimali partizane.

Skoro v celoti je uspelo vključiti zdravstveni kader z Jesenic. Znano je delo zdravnikov dr. Marčiča, dr. Hafnerja, dr. Čeha in dr. Keržana ter precejšnjega števila zdravniškega osebja. Zdravila pa so odstopale domače lekarne.

V odbore pa se niso vključevali samo odrasli, temveč že tudi mladina. Tako imamo že v prvih mesecih močne mladinske organizacije pod Mežaklju in na Javorniku. Medtem ko so se na Jesenicah zbirali pri Karlu Ažmanu ali Stanetu Balanču, so se na Javorniku zbirali pri Žvabu ali pri Kavalarju.

Že v zgodnji jeseni je prišel iz Kranja Tugo Vidmar v svojstvu instruktorja. Poleg za SKOJ je odgovarjal tudi za odbore OF, v katerih so bili pretežno vključeni mladinci. Eden prvih organizatorjev mladinske organizacije je bil Ferdo Koren z Jesenic, ki je po odhodu v partizane predal odgovornost Stanku Balanču. Grupa skojevcev je štela okrog 12 članov. Za njihovo delo so bili odgovorni Karel Preželj, Matija Verdnik, s strani CK KPS pa Mira Svetina. Mira je znana predvojna politična delavka in ima za narodnoosvobodilni pokret na Gorenjskem precejšnje zasluge.

Poleg nje se je angažiral še Tone Dolinšek, ki je že v prvih mesecih večkrat prišel na Jesenice. Zadrževal se je pri Cimpku na Potokih, pri Brajcu na Jesenicah in pri nekaterih drugih družinah znanih aktivistov. Pogosteje pa je zahajal v novembru in decembru, ko je prevzel položaj sekretarja pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko.

Pozneje, ko je Stelekar predal posle sekretarja okrožnega odbora Osvobodilne fronte Prežlju, je prevzel odgovornost za organizacijo mladine. V tem svojstvu je bil na neštetih sestankih. Skojevci ali mladinci so se dobivali tudi dnevno. Njihovo glavno področje dela so bile trosilne in napisne akcije in razpečavanje literature.

Kljub močni aktivnosti je bila za današnje pojme organizacijska forma zelo šibka. Najstrožja konspiracija in stalna nevarnost sta zahtevali izredno opreznost. Sestanki so bili kratki in v manjših skupinah, največkrat pa tudi s posamezniki. Le mladina, ki se je zbirala iz istega kraja, se je našla ali shajala tudi v skupinah. Posledica tega je bila, da so skoraj vsi mladinci in skojevci z Jesenic in Javornika prišli po prvih aretacijah v Begunje in bili ustreljeni kot talci.

PRIPRAVE ZA DECEMBRSKO VSTAJO na Gorenjskem so še posebno razgibale prebivalstvo tega področja.

Že konec novembra je prišel na jeseniško področje Tone Dolinšek iz Ljubljane, ki je bil postavljen za sekretarja pokrajinskega komiteja za Gorenjsko. Poleg njega so bili v komiteju še Tomo Brejc, Mira Svetina in Lojze Kebe.

100. Tone Dolinšek-Metod, sekretar pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko leta 1941, v begunjskih zaporih.

Sklep za postavitev pokrajinskega komiteja KP Gorenjske je sprejel centralni komite KPS sredi oktobra.

Posebno pomembno vlogo so v tem času odigrale zveze med Kranjem in Jesenicami, to je med okrožnim in pokrajinskim komitejem. Poleg tega so bile z Jesenic vzpostavljene direktne zveze s štabom Cankarjevega bataljona. Zvezo sta vzdrževali Cirila Turk, roj Rebernik z Javornika in Tončka Mokorel iz Tržiča. Poleg njiju pa sta bili v delo pritegnjeni tudi sestri Darinka in Minka Močnik s Save. Gestapo je za delo omenjenih Močnikovih zvedel in ju eno za drugo aretiral. Vzroke aretacije in vesti, za katere je utegnil zvedeti gestapo, so raziskovali člani pokrajinskega komiteja, vendar kljub temu ni uspelo preprečiti kasnejših aretacij po gestapu.

Delo Osvobodilne fronte je bilo v decembru mesecu tako široko, da skoro ni bilo obrata v železarni, kjer ne bi bilo aktivistov Osvobodilne fronte. Sestanki so bili vsak dan. Nekatere hiše so postale prave javke za politične delavce, ilegalce in aktiviste. Znana so postala imena Karel Ažman pod Mežakljo, pri Cimpku na Potokih, Filip Brajc pri pokopališču na Jesenicah in Kavalar na Borovljah. Pri Kavalarju so se v kasnejših mesecih neštetokrat sestali člani okrožnega komiteja.

Zaradi tako močne razgibanosti v Dolini in zaradi širših partizanskih priprav za široko mobilizacijo je bil sklican v začetku decembra pri Kocjanovih v Bukovščici v Selški dolini posvet, na katerem so bili navzoči Stane Žagar, Lojze Kebe in Jože Gregorčič. Ti so bili določeni v štab prvega Gorenjskega odreda.

Stane Žagar je bilo določen za komandanta, Lojze Kebe za komisarja in Jože Gregorčič kot komandant Cankarjevega bataljona za pomočnika komandanta Gorenjskega odreda.[20]

Sklep tega posveta je bil, da se takoj pošlje na področje Bohinja, Gorij, Jesenic in Dovjega 10 borcev za izvedbo mobilizacije. Stane Žagar ml. je bil določen še posebej za mobilizacijo v Bohinju.

Dne 14. decembra se je začela ta široko zasnovana akcija. Zajela je tako širok obseg, da danes lahko govorimo o množični vstaji v tem delu Gorenjske. Večina moških iz Gorij, s Koprivnika, iz Gorjuš je odšla v partizane in iz majhnih skupin poslanih borcev so nastale čete in bataljoni. Tudi v Bohinju je bilo vse v pripravah, vendar zaradi nepopolnih in netočnih navodil do akcije ni prišlo.

Nad Potoki na Cimpkovem Rovtu se je zbralo skoro 100 borcev z Jesenic, Javornika, Koroške Bele in iz Žirovnice. Na Dovjem in v Mojstrani so po nočnih sabotažah in po likvidaciji orožniške posadke odšli v ilegalo skoro vsi moški in ustanovili Triglavsko četo.

Nemci so bili presenečeni in nemočni. Zaradi prav tako močne vstaje v Poljanski dolini in priprav v Bohinju se niso takoj znašli. Ukinili so celo nekaj žandarmerijskih postaj na Gorenjskem.

Po nekaj dneh se je sicer večina moških vrnila, ker ni bilo na razpolago potrebnega orožja, municije in hrane. Snega je bilo čez en meter, kar je še posebno vplivalo na razpoloženje mobilizirancev. Kljub temu pa sta bili iz preostalih borcev formirani novi partizanski enoti na Pokljuki in pod Stolom.

Nemcem pa je ta akcija dala vedeti, da ne morejo več računati na podporo prebivalstva, pa čeprav je »gauleiter« Reiner, ki je v tistih dneh prevzel oblast nad Koroško in Gorenjsko, apeliral na vse Gorenjce in jih pozval k slogi, miru in sodelovanju z velikim »reichom«.

101. Jeseniški gestapo, znan po svojih grozodejstvih v času nemške okupacije Peti od leve znani krvnik in vodja gestapa Druschke, sedmi njegov pomagač Linke.

Ta široko zasnovana akcija in še posebej njen zaključek v Dražgoški borbi, kjer je v bitki s Cankarjevim bataljonom padlo več sto Nemcev, je bila vzrok, da so Nemci prenehali z množičnim izseljevanjem Gorenjcev.

Zaradi nekaterih aretacij je gestapu uspelo ugotoviti precejšnje število sodelavcev Osvobodilne fronte v Dolini. Pričele so se večje aretacije na vsem področju od Radovljice do Rateč in Bohinja ter na Jesenicah.

To so tudi stvarni in objektivni vzroki, da je delo za Osvobodilno fronto, ki je bilo v mesecih do novega leta 1942 zelo masovno, kasneje znatno popustilo. Organizacijo je bilo možno utrditi šele pozno poleti leta 1942. Ves ta čas pa so se v delo v Dolini poleg maloštevilnih poli-

tičnih delavcev — ilegalcev vključevali posamezni partizanski funkcionarji in tudi nekateri borci.

Že itak je bilo delo obojih zelo tesno povezano, vendar je nova situacija, katere rezultat je bilo veliko število aretacij med političnimi sodelavci, zahtevala še večje povezanosti in organiziranega dela.

Tako je zgornji del Gorenjske z Jesenicami v letu 1941 častno opravil svojo nalogo. Število žrtev pa dokazuje množičnost gibanja za Osvobodilno fronto in pripravljenost vsega prebivalstva za pomoč partizanski vojski.

102. V taki posodi so prva leta vojne Nemci pošiljali pepel žrtev svojcem.

Od tega dela so bili izločeni le petokolonaši in nekateri vidni politični nasprotniki, ki so se že v predaprilski Jugoslaviji izkazali kot sovražniki naprednih idej.

Sestavek še vedno ni zajel vseh političnih delavcev in aktivistov posameznih krajev naše občine in v sami železarni. Sedanji čas zahteva več priznanja tudi tem tihim podpornikom, katerih vloga je bila prav tako pomembna in važna. To me je vodilo, da sem sestavek kljub pomankljivostim že sedaj objavil, naj bi pa bil pobuda za nadaljnje zbiranje zgodovinskega gradiva.

Vsem sodelujočim pa tovariška hvala.

PREGLED

aretiranih in pripeljanih v Begunje
v času od 20. maja 1941 do 31. januarja 1942

Kraj	oseb	preseljenih	koncentracijsko taborišče	usmrčenih
1. Dobrava	44	3	14	3
2. Dovje-Mojstrana	58	1	28	13
3. Javornik—Koroška Bela	124	12	40	14
4. Jesenice	179	44	61	17
5. Kranjska gora	7	6	—	—
6. Rateče	2	—	—	—
* 7. Žirovnica	29	1	11	2
8. neznano	1	—	—	—
skupno	444	67	154	49

Aretiranih je bilo 395 moških in 49 žensk. Usoda 22 oseb pa ni ugotovljena. Izpuščenih je bilo 152 zapornikov.

PREGLED

aretiranih in pripeljanih v Begunje
po dnevih od 20. 5. 1941 do 31. 1. 1942

Leta 1941	oseb	3. 8.	1	27. 10.	1
20. 5.	2	4. 8.	2	11. 11.	2
21. 5.	43	5. 8.	9	2. 12.	2
22. 5.	33	7. 8.	24	18. 12.	4
26. 5.	2	8. 8.	2	24. 12.	14
27. 5.	3	12. 8.	9	27. 12.	2
29. 5.	2	13. 8.	1	28. 12.	1
30. 5.	9	14. 8.	10	29. 12.	1
4. 6.	1	15. 8.	1	31. 12.	17
5. 6.	1	19. 8.	1	Leta 1942	oseb
9. 6.	1	22. 8.	1	3. 1.	3
16. 6.	1	27. 8.	1	6. 1.	21
18. 6.	3	28. 8.	9	7. 1.	1
19. 6.	3	1. 9.	2	9. 1.	2
23. 6.	5	3. 9.	2	10. 1.	3
24. 6.	1	6. 9.	1	12. 1.	2
25. 6.	27	11. 9.	1	13. 1.	14
27. 6.	1	12. 9.	2	16. 1.	20
1. 7.	1	17. 9.	2	17. 1.	2
2. 7.	2	19. 9.	2	18. 1.	8
3. 7.	2	24. 9.	5	21. 1.	1
4. 7.	3	26. 9.	2	22. 1.	25
8. 7.	17	30. 9.	1	25. 1	2
9. 7.	1	5. 10.	1	25. 1.	2
16. 7.	4	9. 10.	1	26. 1.	10
22. 7.	1	8. 10.	2	27. 1.	1
24. 7.	4	14. 10.	1	28. 1.	9
25. 7.	1	17. 10.	1	30. 1.	2
28. 7.	2	24. 10.	1	Skupno	444

* Pregled zajema področje sedanje občine Jesenice

VIRI

[1] Vencelj Perko.
[2] Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1961, št. 1-2, Ivan Bertoncelj, Ljudska vstaja v zgornjem delu Gorenjske leta 1941, str. 372.
[3] Prispevki za zgodovino delavskega gibanja leta 1960, št. 2, pregled pomembnejših dogodkov v letu 1941, str. 266.
[4] Vencelj Perko.
[5] Dr. Metod Mikuž, pregled zgodovine NOB v Sloveniji, str. 46.
[6] Andrej Zima, Jesenice; Alojz Levstik, Lesce.
[7] Arhiv tehniškega muzeja železarne Jesenice, odd. delavskega gibanja in NOB.
[8] Stevo Šink, Med izgnanci v Srbijo, Loški razgledi 1955, str. 33—42.
[9] Zbornik dokumentov in podatkov o NOV jugoslovanskih narodov, knjiga I.
[10] Zbornik VI/1, str. 13.
[11] Lojze Pukšič.
[12] do [15] in [17] Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1961, št. 1-2.
Ivan Bertoncelj-Johan, Vstaja v zgornjem delu Gorenjske leta 1941, str. 372, 374, 376.
[16] Franc Kelih, osebni spomini.
[18] Tone Dolinšek in Mira Svetina, osebni spomini.
[19] Nace Sterlekar.
[20] Mira Svetina.

ZUSAMMENFASSUNG

Franc Konobelj - Slovenko

DAS JESENICE-TAL IN JAHRE 1941

Das Jahr 1941 ist typisch wegen der Vorbereitungen auf den zweiten Weltkrieg. Die komunistische Partei hat ständig gewarnt auf die Gefahr des Faschismus. Als die Deutschen das Jugoslawien mit Krieg überzogen, war die Komunistische Partei die einzige Partei, die einen bewaffneten Widerstand organisierte. Die ersten Arretierten in Begunje waren die Komunisten aus Jesenice. Sie haben auch die ersten Partisanentruppen organisiert.

Es gab in dem oben genannten Tal ein breites Netz der komunistischen Drei- und Fünfeinigkeiten, die später die Ausschüsse der Befreiungsfront überwurchsen. Das Zentralkomitée der komunistischen Partei Sloweniens ging an die Hand bei der Organisation des Kreis — und kriegsrevolutionären — Komitées der Stadt Jesenice. Das Jahr 1941 ist also typisch wegen des breiten und massenhaften Widerstandes, wegen des starken politischen Aktivisation und wegen der allgemeinen Unterstützung der Partisanenbewegung. Es ist der deutschen Okuppation nicht gelungen, auch nicht durch die Hilfe der inländischen Verräter, die Befreiungsbewegung zu verhindern.

Miha Klinar

DVOJE PRIČEVANJ

Ko sem dobil v roke življenjepisa Simona Režka in Jožeta Sivca, sem si rekel: to je snov, iz katere bi mogel napisati pretresljivo povest o trpljenju naših ljudi v Hitlerjevih taboriščih smrti. Žal je prostor v zborniku omejen, da bi mogel to zamisel uresničiti. V pogovoru s tovarišem Sivcem sem zvedel še za vrsto pretresljivih usod ljudi različnih narodnosti, ki so bili kakor on in Režek povezani v tajno taboriščno odporniško organizacijo in ki so kljub temu, da so bili jetniki, ostali aktivni borci proti fašizmu, kakor so bili, preden jih je usodno naključje spravilo za bodeče, z elektriko nabite žice Hitlerjevih uničevalnih taborišč. Upam, da bo vsaj del tega spoznal bralec iz teh pričevanj, četudi omejenih na pripoved v telegrafskem slogu.

Okupacija

Jugoslavija razpade. Nemci Slovencev ne priznajo za narod. Že zdavnaj imajo pripravljen razselitveni načrt: Štajerska in Gorenjska morata do oktobra 1941 postati nemški deželi. Pod krinko obveznih zdravniških pregledov delajo sezname za izselitev. Pregledanci dobivajo številke I—VII. Številko I in II dobivajo Nemci in petokolonaši, številko III Slovenci »nemškega mišljenja«, o katerih menijo, da se bodo ponemčili, vsi ostali pa so namenjeni za razselitev, VI in VII pa za uničenje v koncentracijskih taboriščih.

Slovencem kot narodu je po nemškem načrtu pisana smrtna obsodba. Do oktobra mora biti slovensko vprašanje na Gorenjskem likvidirano. Dva policijska bataljona sta določena za to nalogo, pripravljeno z vso nemško načrtnostjo in natančnostjo. Le nečesa ne predvideva ta načrt — vstaje slovenskega ljudstva, ki prisili Nemce, da po prvih julijskih preseljevanjih ustavijo to akcijo in jo odložе na kasnejši čas, na čas, ko bodo uničili partizane in Gorenjsko pacificirali.

Samo vstaja je rešila slovensko ljudstvo uničenja in iztrebljenja že v času vojne. Vstajo pa so nosili na svojih plečih partizani, ki so vezali nase nemške oborožene sile, in aktivisti v okupatorjevem zaledju, ki so širili in utrjevali ilegalno organizacijo Osvobodilne fronte. Med slednjimi sta bila tudi Simon Režek in Jože Sivec, prvi član okrajnega odbora OF na Jesenicah, drugi aktivist osvobodilnega gibanja v Mari-

boru, a ju je kasnejša usoda, kakor bomo zvedeli iz njunih pričevanj, združila v trpljenju in boju sredi Hitlerjevega pekla: v koncentracijskih taboriščih.

Ne bom se podrobneje ustavljal pri organiziranju osvobodilnega gibanja na terenu, ker o tem podrobneje piše tov. France Konobelj-Slovenko. Tovariš Režek, ki je bil že pred vojno v naprednih delavskih vrstah, je po nalogu narodnega heroja Jožeta Gregorčiča začel organizirati odporniško organizacijo na terenu pod Mežaklju, obenem pa tudi v Kamni gorici, kjer je organiziral svoje brate in domače. »Iz Kamne gorice,« pravi sam, »sem prinašal municijo in denar za potrebe prvih borcev. Glavno skladišče smo imeli pri Jeralu v Kurji vasi, na tajne sestanke pa smo se sestajali pri Lovru Ažmanu, blagajniku okrožne organizacije OF, pri Pukšiču, pri Avgustu Marklju in pri meni. Teh sestankov se je udeleževal tudi Ignac Sterlekar, včasih pa je prišel tudi Tone Dolinšek iz Ljubljane.«

Tako so delovali vse do konca leta 1941, ko so se po gorenjski decembrski vstaji začele množične aretacije in ko je gestapu uspelo odkriti vrsto ilegalnih trojk in petork ter do konca januarja 1942 skoro popolnoma paralizirati organizacijsko delo na terenu.

Črni dan

Bilo je 14. januarja 1942. Bil je črn dan za terensko organizacijo Osvobodilne fronte na Jesenicah. Morda je gestapo aktiviste že dalj časa opazoval ali pa so bili izdani, saj se je ta dan gestapovski avtomobil ustavil pred stanovanji Lovra Ažmana, Pavla Robiča in Simona Režka, iskali pa so tudi Ignaca Sterlekarja, a ta se je po nalogu pokrajinskega komiteja KPS umaknil na Štajersko in ga je gestapo zaman iskal. Ažman, ki je bil blagajnik okrožne organizacije, je v zadnjem hipu skril okrožno blagajno, v kateri je bilo 15.000 okupacijskih RM (1 RM je bila pred vojno 8—12 din, po okupaciji pa so Nemci zamenjali dvajset predvojnih dinarjev za eno marko), torej ogromna vrednost. Nemci so ga zaman iskali. Lovrova žena Ančka ga je odnesla k svojemu bratu Johanu Čelesniku. Toda tudi pri njem, ko so ga aretirali, niso našli denarja, niti niso prišli do njega takrat, ko so zaprli Ančko. Od nikogar niso mogli zvedeti, kje je, čeprav bi se ga bili radi polastili.

Seveda pa gestapovcem ni šlo samo za denar. Vedeli so, da Lovro veliko ve o organizaciji OF na Jesenicah. Ker niso mogli ničesar izvleči iz njega, so ga mučili in pretepali z bikovkami, dokler ni po desetih dneh mučenja zaradi težkih telesnih poškodb umrl. Tudi Pavla Robiča so mučili na Jesenicah in v Begunjah, dokler ga niso ubili v Mauthasenu s skupino talcev, ki so jih postrelili zaradi partizanskega atentata na jeseniškega nemškega župana Karla Luckmanna.

»Od 15. do 23. januarja 1942«, pravi Simon Režek o sebi, »so me imeli zaprtega v predvojnih policijskih zaporih pri Kovaču (sedanja stavba IBM, op. M. Kl.) in v stari šoli (pod Avstro-Ogrsko je bila v Kosovi graščini, kjer so sedaj uradi občinskega odbora, slovenska

šola, op. M. Kl.). V celici sta bila še Janez Habe in Jeklič iz Mojstrane. Pretepali so nas. Meni so razbili usta, Habeta pa so bili po zadnjici toliko časa, da ni bilo na njej niti za prst cele kože. Tudi Jekliča so mučili v Begunjah, kamor so nas prepeljali 24. januarja.«

V Begunjah so bili zaprti do 17. marca 1942, ko so jih odpeljali na postajo v Lesce, od tam pa jih z vlakom odpeljali v Dachau, kamor so prišli naslednji dan ponoči. »Tih je bil Dachau. Pogreznjen v meglo in močvirje. Prvi »heftlingi«, ki smo jih zagledali, so se nam zdeli kakor prikazni. »Kapi« so nas s kričanjem in tepežem zgnali v kopalnico, kjer smo počakali jutra. Ko so drugi jetniki odkorakali na delo, so nas surovo gnali najprej k britju, potem pod tuše in k popisovanju, dokler nas niso okrog petih popoldan nagnetli po blokih. Bilo nas je okrog osemdeset, samih Gorenjcev.

Poznal sem še dr. Miha Potočnika, Jekliča, Pezdirnika, Janša, brate Žnidarje, Katračnika ... Kmalu se nismo razlikovali od drugih jetnikov in smo sami postali podobni živim okostnjakom. Iz Dachaua so me poslali v taborišče Mühlen, nato pa zopet v Dachau, kjer sem se v začetku 1943 spoprijateljil z Jožetom Sivcem, s katerim me je družila usoda do konca.«

Tu se začenja pripoved o Jožetu.

Na smrt obsojen

Jože Sivec, rojen v Smastu pri Kobaridu, ima za sabo težko povest. Že kot dve in pol letni otrok doživlja ob materi strahote prve svetovne vojne. Rojstna vas v ognju soške fronte, italijanska zasedba, begunstvo in vrnitev med ruševine. Ponovna italijanska okupacija, potem fašizem, ki uvaja v šole nove kazni za otroke, ki nočejo postati Italijani in fašisti. Kazni in narodnostno zatiranje porajajo v njem upornika in seveda tudi prijateljstvo z Jankom, bratom Andreja Manfreda, voditelja tajne organizacije TIGR (Trst, Istra, Gorica, Reka, op. p.), ki se noče sprijazniti s fašističnim nasiljem nad primorskimi Slovenci. S protifašistično propagando odvračajo tigrovci Slovence od fašističnih shodov, se bore proti fašizmu s sabotažami in drugimi akcijami. Ko Andrej sprejme v organizacijo Janka, sprejme tudi Jožeta. Oba sta še pubertetnika, toda že se izkažeta v akcijah. Ko Italijani zapro Manfreda, Jožetu in tovarišem ne preostane drugega kakor pot čez Bogatin v Jugoslavijo, v državo, od katere si obetajo svobodo in vse, kar so sanjarili o tej deželi. Zato je njihovo razočaranje toliko večje. Srečajo se z brezposelnostjo. Šestnajstletni fant brez poklica se zateče k stricu, a stric živi sam v tesnih razmerah. Zanj se »zavzame« direktor tovarne cigar, da mu v prostem času služi za hlapca in služkinjo obenem, za zaslužek pa prejema samo stanovanje brez hrane, služi za »dobroto«, ker mu direktor sposluje uk za ključavničarja v strojni tovarni. Doživlja stvari, ki bi bile vredne starega Dickensovega peresa, dokler se ne zavzamejo zanj delavci. Spozna delavsko tovarištvo in najde pot v rdečo strokovno organizacijo. Ko se leta 1932 vrne iz Glavnjače komunist France Jur-

jevec, vzgoji Jožeta v komunista. Devetnajst let mu je, ko ga sprejmejo v Partijo in ko začne boj za zmago delavskega razreda nad krivico, ki deli ljudi v bogate in revne, sodeluje pri organizaciji treh stavk, izgubi zaposlitev, a mu jo organizacija priskrbi v drugem podjetju, postane od tedaj neke vrste potujoči delavec, ki dela pri instalaterskih in monterskih delih zdaj tu zdaj tam, dokler ga ne doleti okupacija v Mariboru.

Jože ve, kaj je nacizem in kdo je Hitler. Prijatelj mu svetuje, naj se umakne v Ljubljano. Toda pot v Ljubljano je zanj zaprta. Tam so Italijani, fašisti, ki ga že imajo dvanajst let v ubežniških seznamih. Tu pa Nemci naglo izseljujejo zavedne Slovence, Maribor postaja pravo nemčursko mesto, slovenske besede na ulicah ni več slišati, tudi taki, ki sovražijo Nemce, se boje govoriti ali pa govore tiho in pritajeno, da jih ni slišati.

Toda upor prodira tudi v Maribor. Junija, ob napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo, neka kolesarka deli nemškim vojakom letake, naj se upro. Toda še preden jih preberejo, izgine. Zaman jo iščejo. Komunistka je. Partija je na delu. Organizira Osvobodilno fronto. In Jože je komunist, nekompromitiran komunist, ki je komaj pred nekaj meseci prišel delat v Maribor. Pomaga organizirati. Zbira material, orožje, organizira. Spretno se izogiba gestapovskim agentom, izogiba vse do pomladi 1942, ko se najdeta izdajalca, neki Zupan in neki Rebernik. Gestapo ga aretira. Začne se trnova pot iz bunkerja v zasliševalnico in iz zasliševalnice v bunker. Bijejo ga, mučijo ga, vežejo ga za roke in noge, obešajo ga z glavo navzdol, poškodujejo mu hrbtenico, on pa noče nič vedeti, nič videti, nič slišati. To geslo si ponavlja. Samo to geslo. Ne ve ničesar več o Ljubljani, ničesar o zvezah z Bosno, ničesar o pisalnem stroju.

Dva meseca je že v bunkerju. Ni več podoben živemu človeku. Neki paznik, Slovenec, doma nekje iz Tržiča, ki drugače skrbi za garderobo in nima službe na hodnikih pred bunkerji, po naključju mimogrede pogleda skozi lino bunkerja št. 14 in opazi človeka, izmučenega in pretepenega, ki je že na prvi pogled potreben zdravniške pomoči. Ko se ponudi, da bo posredoval, jetnik odkloni. Toda paznik gre sam h gestapovcem in jim poroča, čeprav bi bil storil bolje, ko bi bil molčal. Čez štiri dni pridejo po Jožeta. Ker ne more hoditi, ga odvlečejo v prvo nadstropje, tako da mu glava odskakuje od stopnic, h gestapovskemu zdravniku. Ta ga pogleda hladno in neprizadeto, potem vzame v roke kladivce in ga začne biti, toda ne pod sklepi, marveč kamor pade, tako da se zdravniški pregled spremeni v torturo, ki se konča z nezavestjo. Ko se prebudi, se ga loti obup. Kriki po drugih bunkerjih, kjer streljajo jetnike, ga navdajajo z večjimi mukami, kakor jih doživlja, kadar mučijo njega. Obide ga misel na samomor, a te misli ga odreši pajek z živobarvnim oklepom, živa stvar. Ob tem pajku se ne čuti več tako nesrečnega. Navda ga neka čudna volja po življenju. Hoče živeti, a čez nekaj dni pridejo ponj, ga peljejo v zasliševalnico, mu pokažejo lepak z imeni na smrt obsojenih. Štiri imena so, sami neznanci, razen imena, ki je njegovo.

— Obsojen na smrt, — mu sporoče in, ko ga odpeljejo v bunker, zaupa to pajku in se poslavlja od njega, v steno pa vgrebe svoje ime in pripiše: ustreljen.

Težka je noč pred smrtjo. Pravzaprav se smrti ne boji. Svojo dolžnost je izpolnil. Molčal je. Kaj drugega pa tako ali tako ne more več storiti za stvar. Zaprt je, že šestkrat strahotno mučen, dokler se ga vsakokrat ni usmilila nezavest. In smrt ni nič drugega kakor dolga, dolga, večna nezavest, večna uteha, pozaba vsega. Samo da bi pogumno zrl puškam v oči, premagal tisto bolečino, ko ga bo zaskelelo, ta pa je prav gotovo manj boleča, kakor so bile bolečine, ki jih je moral prestati.

Tako prebedi noč. Potem zasliši korake. Nekam tesnobno mu je in malce je negotov, ko ga peljejo. Ni sam. Še trije so. Kako da je sedaj strah pred smrtjo lažje nositi. Čez nekaj minut bo vsega konec. Večna nezavest bo snela iz zavesti vse muke. Svojo nalogo je izpolnil. In nikoli, kadar so v minulih desetih letih govorili o revoluciji, se niso zavedali, da bo revolucija zahtevala žrtve. Res je, vsak je mislil, da jo bo preživel in doživel njene plodove, prav tako kakor ta hip mislijo vsi partizani in aktivisti, ki še delajo zunaj na terenu, da bodo dočakali svobodo. Toda padlo jih bo še veliko, zelo veliko. Zakaj bi bil manj pogumen kakor tisti, ki bodo še prišli na vrsto.

Dvorišče med zapori je posuto z žaganjem. Ob zidu so. Poletno nebo se boči nad njim. Globoko sinje je. Žaganje je sveže. Diši po deblih, ki so še pred nedavnim kipela pod nebo z zelenimi vejami. Kmalu bodo podobni deblom, ki so pala. Kri bo napojila to rumenkasto belo žaganje.

Nebo je čudovito. Lažje bi bilo pasti v bunkerju. Tedaj se na vratih pojavi neki gestapovec. Zasopel je. Že od daleč kliče, naj za trenutek počakajo, potem pa zahteva, naj mu izroče »bandita Sivca.«

Ponoviti mora, da sliši Jože svoje ime. Ne ve, zakaj ga kliče. Šele sunek nekega policista, ki ga odrine od zida proti gestapovcu, in gestapovčeva kretnja, naj gre z njim, ga odlepita od skupine talcev, ki čakajo svoj konec.

Gestapovec ga odpelje na poveljstvo gestapa. Tam ga začno zopet izpraševati o pisalnem stroju. Ničesar ne ve. Ničesar ne razume. Bijejo ga. Mučijo ga. Potem ga odpeljejo nazaj. Prepričan je, da ga vodijo na morišče, a ga odpeljejo v zapor, a ne več v bunker. V bunkerju je že drug trpin. Zapro ga v samico št. 82, ki je prazna. Tudi udobnejša je kakor bunker št. 14. Posteljo ima, pripeto na zid. Poizkuša jo odpeti, a nima moči. Začudi se, ko to stori namesto njega paznik. To pa je bila tudi edina človeška gesta, ki jo je v zaporu doslej doživel.

Še ga zaslišujejo, še ga mučijo. Poletje se preliva v jesen. Zdaj se mu zdi, kakor da so pozabili nanj, dokler ga ne pridejo iskat v samico. Pred očmi se mu pojavi zid smrti. A ga ne peljejo na dvorišče. Zapro ga v skupno celico. Prvi trenutek se mu zdi, kakor da mu družba prinaša drobec življenja, a se še isti hip zave, da je treba biti previden in molčati, dokler ne spoznaš sojetnikov do dna. Morda je med njimi

kak zlomljenec, ki zdaj vohuni med jetniki za gestapo. Morda gestapovci na tak način upajo priti do podatkov in skrivnosti, ki bi jih radi vedeli.

Zato molči.

Jesen je. Novembrske megle prekrivajo nebo. Potem pade sneg in pada tudi tistega decembrskega dne, ko se odpirajo celica za celico in ko odberejo zdaj iz te, zdaj iz one jetnika, po enega ali več. Vodijo jih na dvorišče. Postrojijo jih pred zidom, kjer je stal že poleti.

Torej jih bodo postrelili, razmišljajo. Toda na dvorišče pripelje zaprt policijski avtobus. Zgnetejo jih vanj, nato pa odpeljejo na postajo, kjer jih naženejo v vagon z zamreženimi celicami za zločince. V vsako jih nagnetejo po pet in jim dajo hlebec kruha.

Na repih različnih vlakov jih pripeljejo na Dunaj. Zapro jih v neke zapore, najprej v kletne prostore, a jih takoj nato ženejo na dvorišče, kjer je postavljeno tnalo z rabeljsko sekiro.

So jim namenili tako smrt, jih zmrazi? Doslej še niso obglavili nobenega slovenskega talca. Torej bodo oni prvi. Ko je Nemcem dovolj te strahotne igre s človeškimi živci, jih napode v zapore, potem pa isto igro ponavljajo sedem dni, dokler jih zopet ne odpeljejo na postajo in jih prepeljejo v Salzburg, od tam pa po nekaj dneh v Dachau.

Dachau

V nemškem turističnem vodiču, izdanem ob zimskih olimpijskih igrah leta 1936, najdemo naslednji opis:

»*Dachau*, 482 m nadmorske višine, 8500 prebivalcev, mesto, v zgodovini prvič omenjeno leta 805, močvirne kopeli, zdravilišče. Knežji grad z umetniško galerijo slik in muzej ljudske umetnosti (dachauske noše). Grajski vrt. Renesančna cerkev, zgrajena 1625. Rotovž, zgrajen 1615. Priljubljeno prebivališče likovnih umetnikov. Kopališče. Promet: železnica München—Ingolstadt. Avtobusne zveze z Münchnom in drugimi kraji. Gostišča Hörhammerbräu, Unterbräu, Zieglerbräu in druga. Informacije: Prometno in olepševalno društvo.«

Tako piše na str. 16 omenjenega turističnega vodiča iz leta 1936. V njem ni nobene besede o kakem koncentracijskem taborišču, čeprav je obstajalo že dve leti in je bilo zgrajeno na mestu, kjer so nacisti aprila 1933 pomorili večjo skupino münchenskih komunistov in drugih protinacistov. Nobene besede o Dachauu, za kakršnega je v tistih olimpijskih dneh leta 1936 vedel že ves svet, ko je v njem umrl nemški napredni pisatelj Karel von Ossietzky, jetnik in žrtev tega prototipa kasnejših nemških koncentracijskih taborišč, ki sta jih po Hitlerjevem nalogu in z lastno esesovsko prizadevnostjo organizirala gestapovska krvnika Heydrich in dr. Best.

Ali bo kdaj v kakem nemškem turističnem vodiču pisalo, da so v mestecu Dachau od leta 1934 do osvoboditve Dachaua pomladi 1945 uničili v taborišču na obrobju tega mesteca za devet takih mestec jetnikov? Uničevali so jih z nečloveškimi delovnimi metodami, s stradanjem, streljanjem, z obešanjem, zastrupljevanjem, s sežiganjem ali pa

celo z ubijalskim tepežem. Dachau je bil celih enajst let mesto sužnjev, ki so jih nacisti pripeljali iz triindvajsetih držav. In vsakemu takemu sužnju so ob taboriščni prehrani prisodili devet mesecev življenja in seveda tudi suženjskega dela, ki so ga ne glede na težo dela vrednotili na 6 RM dnevno. To je z odbitki za prehrano in za obrabo taboriščne obleke v devetih mesecih zneslo 1431 RM čistega dobička, h kateremu so priračunali še 200 RM v dobiček, ki so ga imeli od trupla (jetnikovi zlati zobje, civilna obleka, denar in druge vrednostne stvari, ki so jih odvzeli ob prihodu v taborišče), kar je zneslo 1631 RM skupnega dobička. Za mnoge so esesovci delovno in življenjsko dobo v taborišču točno izračunali, drugi so živeli dalj (predvsem telesno krepkejši in duševno neuklonljivi), drugi manj, nekateri so prišli v Dachau samo še umret in so umrli že prve dni. Tudi Jože Sivec je prišel komaj še živ. Bil je bolan in bi bil umrl, ko bi se zanj ne bili zavzeli sojetniki, člani ilegalne protifašistične organizacije.

»Prvi, ki je prišel k meni in mi že v karanteno prinesel dva krompirja, je bil Lojze Markovič,« se spominja. Potem so ga poslali na blok 29, kjer se je spoznal in spoprijateljil z Jeseničanom Simonom Režkom, s predvojnim ljubljanskim komunistom Edvardom Vodebom, doma s Polja pri Ljubljani, in z drugimi, ki jih je tudi kasneje na poti skozi druga taborišča družila usoda in delo v ilegalni organizaciji.

Instalaterja

Jože Sivec je instalater. Zato ga komanda zaposli kot instalaterja. Z avstrijskim španskim borcem Dunajčanom Edijem Puchgrabnerjem opravljata vsa instalacijska dela v taborišču. Ko čistita straniščne odtoke v revirju, vidita grozotne stvari, ki jih počenjajo nemški zdravniki z živimi in mrtvimi jetniki. V prostoru poleg secirne dvorane vise kakor v kaki prekajevalnici deli človeških teles, v kozarcih, napolnjenih s špiritom, pa so preparirani notranji organi ljudi, ki so nemškim zdravnikom služili kot poizkusne živali.

Nekega dne imata delo v bližini esesovskega muzeja. Puchgrabner, ki je bil že nekajkrat tu, mu skozi okno pokaže nagačenega dimnikarja, jetnika, ki je skušal pobegniti, a so ga ujeli in umorili. Potem je tu še nagačen cigan s prav tako nagačeno kokošjo, ki jo je ukral in zaradi nje moral umreti.

Grozljiv je pogled na nagačene ljudi, razne pohabljence in druge, ki so označeni kot »kriminalci«. Po pripovedi Puchgrabnerja so ta muzej esesovci kazali različnim inozemskim obiskovalcem in pri tem zatrjevali, da imajo v taborišču zaprte same kriminalce in druge asocialne tipe, ki bi jih radi z delom prevzgojili v »schaffendes Volk« — v »ustvarjalno ljudstvo.«

»Arbeit macht frei« — »Delo osvobaja«, piše nad glavnimi vhodi skoro vseh taborišč. Marsikateri jetnik je ta napis občutil kot upanje, da se bo z delom osvobodil suženjstva. Toda to upanje je v mnogih ugasnilo že prve dni, ko so se srečali z množično smrtjo, ali pa jim

je kak esesovec odkrito povedal, da »od tu ni nobene poti v svobodo, razen pot skozi dimnik krematorija.« Tudi ko bi Nemci vojno izgubili, bi poskrbeli, da poprej pobijejo vse jetnike. Toda ne bodo je, trdijo esesovci.

Jetniki, predvsem člani ilegalne organizacije, mislijo drugače, saj so Nemci prav tiste dni, ko je prišel Jože v taborišče, bili poraženi pri Stalingradu. Toda ne delajo si iluzij, da jih bodo v primeru poraza Nemci pustili živeti. Zato se pripravljajo na tisti trenutek. Pripravljajo se na upor. Instalaterja Edi in Jože imata skupaj s tovariši iz delavnice, z bivšimi avstrijskimi španskimi borci Erichom Wolfom, Karlom Zameniackom in Hansom Pergerjem v kanalu pod jetniško kopalnico že nekaj orožja.

Upor je glavni cilj ilegalne organizacije. Upor v zrelem trenutku. Za tak cilj pa je potrebno upanje. In potrebna je jeklena volja. In vera v Hitlerjev poraz. Za to skrbi ilegalna organizacija tudi s širjenjem poročil o položaju na frontah, skrbi pa tudi, da bi rešila življenje najbolj onemoglim in izčrpanim jetnikom. Člani ilegalne organizacije žrtvujejo za take jetnike del priboljškov iz paketov, ki jih dobivajo od doma, si pritrgujejo od skope taboriščne preskrbe ali pa organizirajo živila na kak drug, pod smrtno kaznijo prepovedan način. Tako je Lojz Markovič s svojima dvema krompirjema pomagal Jožetu ob prihodu v Dachau in tako so zanj poskrbeli avstrijski španski borci, s katerimi je delal in ki so ga bolnega skrivali celih štirinajst dni v delavnici in delali zanj, dokler ni vsaj za silo okreval.

Ilegalna organizacija skrbi tudi za to, da bi Nemci imeli od jetnikov čimmanj koristi. Organizira sabotaže pod geslom: »Več uničiti kakor storiti!« Za to skrbi tudi kapo, ki izdaja pločevino. Je drugačen kakor prosluli kapi iz vrst kriminalcev, ki so esesovski pomočniki pri mučenju in ubijanju jetnikov. Je politični. Predvojni nemški komunist. Kadar se mu zdi, da delajo prehitro, jih opozori, da jim ne bo dal več pločevine.

Tako teče čas. Mine enajst mesecev, odkar je Jože v taborišču. Potem zboli. Mora na bolniški blok. Toda že čez štirinajst dni pokličejo njegovo številko, zakaj imen tu ni in so ljudje v jetniških oblekah samo številke.

V neznano

Zbor. Naglica. Kričanje esesovcev. Stopetdeset jetnikov oddaja jetniške obleke in v zameno prejema cunje. Leden februarski dan je. Zmrzujejo, toda še večji mraz čutijo v sebi. Ledena vprašanja jim vrtajo v duše. Poznajo take apele in zamenjavanja jetniških oblek za cunje. Leto 1944 je in Nemci doživljajo poraze na vseh frontah. Večina Ukrajine je zopet v sovjetskih rokah. Nemci so že zdavnaj morali zapustiti Afriko. Že pet mesecev je, odkar so izgubili svojega italijanskega zaveznika. Nova fronta je v Italiji. O jugoslovanskih partizanih, ki vežejo nase več nemških sil kakor italijanska fronta, ne vedo veliko, ker nemški časopisi, do katerih pridejo s pomočjo nemškega političnega jetnika Endelsa, ki mu jih pošilja žena, ne pišejo mnogo o njih. Endel-

sova žena in komandantova žena sta sestri. Vpliv Endelsove svakinje se čuti tudi drugače. Odkar je Weiss komandant, je v Dachauu manj pretepanja in mučenja jetnikov. Torej sorodniške vezi vseeno niso še zamrle, vsaj kar se obeh sestra tiče. Jetnikova žena najbrž nenehno prosi komandantovo ženo, naj vpliva na svojega moža, da bi, vsaj kolikor je v njegovi moči, olajšal življenje jetnikom in naj bi izkazal vsaj kako milost svojemu svaku — številki. In Weiss je res nekoliko popustil. Odkar je prišel za komandanta v Dachau, kjer je bil med političnimi jetniki tudi njegov svak, je Endels dobil lažjo službo: čuvati in skrbeti je moral za komandantovega volčjaka. Vseeno pa obema ni bilo prijetno, da sta si svaka. Endels, nemški komunist, se je sramoval, da ima takega sorodnika. Weiss pa si je najbrž na vse načine prizadeval, da bi prikril sorodstvo z jetnikom pred esesovskimi kolegi. Morali pa so vseeno zvedeti in morda je prav to krivo, da je Endels sedaj med stopetdesetimi, ki oddajajo jetniške obleke z dachauskimi številkami in prejemajo neoštevilčene jetniške cape, ki so dovolj zgovorne, da je teh stopetdeset jetnikov namenjeno za transport smrti.

Jetniki molče. Samo s pogledi se sporazumevajo. Pravzaprav si imajo povedati samo to, da so esesovci najbrž nekaj zaslutili, ker so odbrali jedro ilegalne organizacije, saj so v tej koloni skoro vsi organizirani. Tu so španski borci Zwibel iz Graza, Erich Wolf, ki je pred odhodom v Španijo dokončal politično šolo Internacionale v Moskvi, Hans Perger, ki se mu vsi čudijo, da še vedno premaguje jetiko, čeprav že dve leti pljuva kri, tu so nemški komunisti Fritz, Gustl (njunih priimkov nihče ne ve) in Karl Pirkmayer s Švabskega, ki mu pravijo Schwabe, tu je Max, edini, ki ima zeleni znak kriminalca, čeprav ni noben kriminalec, marveč samo delavec, ki je v času neke stavke vlomil v banko in denar razdelil med stavkajoče, tu so Čehi Havlica, Sašek in Suchy, tu je Nemec, ki ga kličejo »propagandaminister«, droben, suhljat možiček z naočniki, profesor zgodovine, ki je prišel v taborišču do prepričanja, da so se nacisti naučili grozodejstev, ki jih počenjajo, pri Homerjevih junakih in njihovih helenskih vrlinah, med katerimi so najvišje ljubezen do vojne in osvajanj, ubijanje sovražnikov in krutost z ujetniki, zato je Homer izgubil v njegovih očeh ves blesk in slavo, tu je tudi Grk (njegovo ime je pretežko, da bi si ga zapomnili), potem Holandec in potem vrsta Slovencev, med njimi Jože, ki so ga vzeli iz bolniškega bloka, Jeseničan Simon Režek, Adolf Čarman, Edi Vodeb, Ptujčan Hercog, Martin Mlinarič iz Hrastnika, Drnovšek iz St. Pavla, Kokale iz Zagorja, Cans, doma nekje iz Savinjske doline, Žohar, Adamčič, stari Mlakar in še in še, Italijan Peruccio, Albanec, dolga vrsta, ki se pomika med golimi topoli po lagerski cesti, zastražena z esesovci in policijskimi psi, proti postaji, kjer jih strpajo v dva tovorna vagona.

Dolgo traja, preden jih priklopijo k nekemu vlaku in ko se začno muke transporta. Vlaki se ustavljajo. Njihova vagona premikajo in priklepajo k drugim kompozicijam. Dnevi minevajo. Mraz in glad sta z vsakim novim dnem neznosnejša in z vsakim novim dnem bolj morilska.

Transport v neznano traja celih štirinajst dni. Ko se odpro vrata in jih sprejmejo s psovkami, bikovkami in s policijskimi psi, preberejo ime postaje: Lublin. Neki Slovenec (žal se njegovega imena ne spominjajo več) je izmučen do smrti. Ne more iz vagona. Pomagajo mu, a se zgrudi. Dvignejo ga medse, da bi ga esesovci ne ustrelili in ga, držeč pod pazduhama, nosijo s seboj.

Še vedno ne vedo, kam jih ženejo. Pot se vleče. Mesto je že celo uro za njimi. Ljudje jih nemo, a sočutno opazujejo. Niso v Nemčiji. Na Poljskem so, in Poljska doživlja prav tako težke in strahotne čase kakor druge dežele pod Hitlerjevim nasiljem.

Zemlja je valovita. Na obzorje, proti kateremu se pomika kolona, se riše gričevje. Čez uro se pred njimi odpre kotlina. Na kažipotu je značka: Lublin 8 km. Torej hodijo že osem kilometrov.

Pred njimi je taborišče. Stražni stolpi, z elektriko nabita žica, barake, krematorij, vonj po sežganem človeškem mesu.

To je Majdanek.

Koraki so težki od blata in ilovice. Tudi »apelplac« je ena sama blatna, razmehčana ilovica. Na »apelplacu« so vislice. Na njih se v zasmeh jetnikom, kadar jih obešajo, šopiri lesen petelin, zvonec poleg petelina pa medtem pozvanja.

Čakajo. Slovenski jetnik, ki so ga prinesli v taborišče, ne vidi ne stražnih stolpov ne žice ne vislic. Mrtev je.

»Prej ali slej nam bo nemo zakikirikal tisti petelin«, pravi nekdo.

Naslednje dni zvedo, da so Nemci to tovarno smrti postavili jeseni 1940 in da je v njej pomrlo ali pa so pomorili že ogromno ljudi. Prav na dan njihovega prihoda so umorili sedemsto židovskih delavcev, njihovih žena in otrok. Nagnali so jih v plinske celice, ki so jih zamaskirali, kakor da so kmečke hiše. Niso vedeli, da so od ustanovitve tega taborišča do njihovega prihoda pomorili s plinom že več kakor tristo tisoč ljudi. Do poletja bo to število naraslo na 360.000 Židov in Poljakov, petkrat več kakor v Dachauu v enajstih letih.

Tudi oni so bili določeni za smrt, a ker so pomorili Žide, ki so delali kot sužnji v delavnicah taborišča v Lublinu, so jih še potrebovali. Zato so jih kmalu premestili v lublinsko taborišče.

Lublin

Taborišče kakor povsod, le krematorija ni. Če je mrtvih preveč, jih vozijo v Majdanek, drugače pa jih pokopujejo na pokopališču, ki je za lipami onstran žice. Sicer pa je smrt skoro nehala kositi med njimi. Vsaj med skupino, ki je prišla iz Dachaua. Življenjski pogoji so za spoznanje boljši. Hrana je nekoliko izdatnejša. Ker so sami politični jetniki, tudi »kriminalec« Max je njihov človek, je učinkovitejše tudi delovanje organizacije, ki jo vodi Wolf še s sedmimi tovariši, med katerimi je tudi Jože. V delavnici, kjer delajo, so tudi poljski civilisti. Eden med njimi je zanesljivo njihov človek in so preko njega navezali stike z odporniško organizacijo v mestu in preko nje s poljskimi partizani, ki operirajo v okolici Lublina.

»Lagerkapo« je Nemec, vendar ni kak esesovski ovaduh. Je politični jetnik, ki so ga zaprli kot komunista. In komunist je še vedno. Je član ilegalne organizacije, član vodstva, v katerem so poleg avstrijskih španskih borcev tudi neki Rus in dva Poljaka.

Komandant taborišča je esesovski oficir Gehbauer. Med esesovci so trije banatski Nemci. Dva se ne razlikujeta od drugih esesovskih podivjancev in morilcev. Eden pa se dobrika jetnikom, predvsem Slovencem in jim kdaj pa kdaj razdeli nekaj cigaret ali pa jim priskrbi nekaj hrane, tudi neki Slovenec, doma iz Slovenskih Konjic, je med esesovci. Jože, ki dela v skladišču skupaj z avstrijskim španskim borcem Karlom, se je zapletel z njim v pogovor. Ni vedel, da se bo esesovec začel sramovati svoje uniforme in da se mu je vsaj v tem pogovoru oglasila slovenska vest. Trdi, da je bil prisiljen k SS. Žrtvoval se je za starše, da bi jih ne izselili. Videti je, da se šele sedaj zaveda, da je zavozil svoje življenje in da ga ni več moči potegniti iz tega blata. Nekega dne ga premeste. Pravi, da gre za tolmača na gestapo v Lvov, ker zna tudi poljsko.

Heftlingi, kakor pravijo jetnikom, delajo »vestno«. Popravljajo nakradene stroje in vse, kar so esesovci in gestapovci naropali za Nemčijo pri pomorjenih Judih in Poljakih. Vse gre v redu. Ko esesovci pregledajo v odprtih zabojih skrbno zavite in zložene dragocene aparate, zlatnino od prstanov, verižic, sponk, uhanov do zlatih zob, izruvanih iz ust pomorjenih, ne opazijo nobene sabotaže ali česa podobnega. Vse je v najlepšem redu: obleka, dragoceni aparati, zlatnina in druge dragocenosti. Niti ne slutijo, da bo od vsega tega le malo prišlo nepoškodovano v Nemčijo. Za to po nalogu ilegalne organizacije poskrbita Karl in Jože, pomaga pa jima Wolf. Karl vse skrbno zapiše, toda preden zabijejo zaboje, razbijeta dragocenosti, česar pa ne moreta razbiti, polijeta s kislino. Doslej jim komanda taborišča še ni prišla na sled, čeprav je esesovec, ki kontrolira skladišče, ves pasji.

Tu je s časopisi težje, toda za novice zvedo v delavnici od poljskih civilistov. Nekega dne pa Wolf najde med zaplenjenimi predmeti radijski sprejemnik na baterije in slušalke. Ta postane njihov. Poslušajo ga najprej nekaj dni v skladišču, potem pa ga, ker bi jih kmalu zalotil esesovec, pretihotapijo v barako. V baraki je varneje. Tam so pogradi v tri nadstropja. Žica pod stropom na videz ni prav nič sumljiva. Nihče, razen redkih, ki to vedo, ne posumi, da je antena. Zdaj ponoči poslušajo radio in jetniki so z novicami, ki jih širi organizacija od ust do ust, na tekočem. Zemljevid, ki ga ima »propagandaminister«, pa jim je drug pripomoček, da natančno vedo, kako daleč je še fronta. Le orožje, ki so ga imeli v Dachauu v kanalu pod kopalnico, pogrešajo. Vseeno pa pripravljajo pobeg prvih jetnikov. Pod barako, žicami in lipami kopljejo rov v smeri proti pokopališču. Nekega majskega dne pobegnejo lagerski kapo, dva Poljaka in dva Rusa.

Naslednji dan je »lagerführer« Gehbauer besen. Besni nad jetniki, a vseeno misli, da je beg pripravljala samo petorica. Poljak, civilist v delavnici, poroča, da so ubežniki srečno prispeli do partizanov in da bodo partizani zvečer napadli in osvobodili taborišče.

Ilegalna organizacija je v pričakovanju. Zvečer se partizani približajo taborišču, toda SS jih opazi že na pokopališču. Začne se spopad, ki alarmira nemške posadke v Lublinu in partizani se morajo pred nemško premočjo umakniti.

Gehbauer osumi poljske civiliste, ki delajo v delavnici. Toda razen enega nihče ne ve o zvezah jetnikov z odporniškim gibanjem v mestu. Nekdo med njimi se zboji za svojo kožo in vede ali nevede pokaže na poljskega delavca, ki je povezan z lublinsko odporniško organizacijo in jetniki.

Gestapo aretira poljskega tovariša. Jetniki, glavni organizatorji, vedo, da bodo prišli sedaj na vrsto tudi oni, če poljski tovariš ne bo trden. Toda Poljak je molčal. Šel je s skrivnostjo v smrt.

Zdaj je delo težje. Esesovci so bolj čuječi, obenem pa vedno bolj zaskrbljeni, ker se bliža fronta, oni pa so še vedno tu, kakor da se je v njihovem aparatu nekaj zataknilo.

21. julija 1944 ilegalna organizacija razširi med jetniki novico, da so prejšnji dan napravili atentat na Hitlerja. Esesovci o tem molče, toda po njihovih obrazih je videti, kako porazno je ta novica vplivala nanje, čeprav tega nočejo pokazati, kakor tudi tega ne, da je fronta že na samih vratih Lublina.

Topovsko grmenje in fronto je slišati že nekaj dni. To noč pa se jetnikom zdi, da je že v neposredni bližini.

— V Lublinu se bomo srečali s svobodo, — prešinja nekatere radost.

— Ali pa nas čaka smrt, — se z druge strani plazi vanje strah.

— Vse vas bomo prej pobili, — se spominjajo napovedi, ki so jo slišali še v Dachauu od nekega esesovca.

Toda zjutraj je apel kakor navadno.

In kakor navadno morajo na delo.

Ničesar ne vedo o tem, kar se dogaja v Lublinu. Šele nenaden apel sredi dopoldneva jim pove, da se bijejo boji v neposredni bližini.

Nenadni apel

22. julij 1944. Meglen dopoldan je. In zadušljivo soparen. Delavnice in barake so prazne. Tudi stavbe, kjer so komanda taborišča in esesovske kasarne, so zapuščene. Jetnike in esesovce je spravil na noge nenaden apel. Pet tisoč jetnikov je postrojenih in zastraženih z esesovci. Vsi vedo: Rusi so blizu. Kaj bo z jetniki? Strojnice so naperjene v množico v progastih oblekah. Jih nameravajo postreliti?

Nenadoma nekdo prihiti h komandantu Gehbauerju. Vidijo, kako ob novici, ki jo je zvedel, prebledi. Šepet med esesovci pobarva z bledico tudi te. Nekateri, ki jedo, prenehajo jesti. Nervozni so. Nemira ne morejo prikriti. Hodijo sem in tja, kakor da jim ni obstanka na mestu. Hočejo igrati brezbrižnost. Prestopicajo se. Kdaj pa kdaj brcne kdo prazno konzervno škatlo.

Nekaj se je zgodilo, razmišljajo jetniki in ugibajo, dokler nekdo, menda je bil »propagandaminister«, ni slišal pogovora zaskrbljenih esesovcev, da je Lublin že celo uro odrezan od nemškega zaledja.

— V obroču so, — zašumi med jetniki kakor veter v lipah za barakami.

Toda vetra ni slišati. Samo vidijo ga. Onemel je v hrupu bitke, ki v meglenem soparnem dnevu hrumi nekam zamolklo. Žal ne vidijo ničesar, ker razgled zakrivajo stavbe. Toda nekje za stavbami se kadi, kakor da tam divja požar. Hrup spominja na godbo na pihala, ki igra koračnico brez posluha in z razglašenimi instrumenti, toda jetniki slišijo v tem hrupu že dolgo pričakovano koračnico svobode.

Da, svobode! Vsaj prvi hip ob novici, ki kroži od ust do ust, čutijo tako, potem pa jim to navdušenje zledeni ob pogledu na strojnice, ki so naperjene vanje.

— Pobili nas bodo. —

Težko je umreti, ko je svoboda tako blizu. Na dosegu roke je. In vendar je med njimi in njo pregrada smrti, ki srepi vanje z votlimi očmi strojnih pušk.

Mine poldan, a nihče ne misli na jed. Molče. Samo z očmi si dopovedujejo, da morda še nikoli niso bili tako blizu svoje smrti kakor ta trenutek. In ti pogledi so hkrati tudi poslednja tolažba. Če je velika množica zapisana enaki usodi, je ta usoda znosnejša. Tudi tedaj, kadar je ta skupna usoda smrt. Najteže je umreti sam. In naposled, če jih pobijejo, bodo morali tokrat plačati svoj zločin s smrtjo tudi rablji, saj takih zločincev Rusi prav gotovo ne bodo pustili živeti. Morda so zaradi tega videti tudi esesovci čedalje bolj pobiti. Niso zadirčni kakor navadno. Morda šele sedaj spoznavajo nesmisel vsega, kar so počenjali, le da ima ta nesmisel še drugačno, bolj določno ime: zločin. Mnogi si ne upajo pogledati jetnikov. Strme v tla. Strme vse do štirih popoldan, ko se nenadoma nagnetejo okrog komandanta Gehbauerja, ki je pred petimi urami, kmalu potem, ko je zvedel za novico, odšel in se je zdaj vrnil z dvignjeno glavo. Tudi esesovske glave se dvigajo in kmalu je slišati njihov sproščeni klepet: nemške oklopne enote so prebile ruski obroč in Lublin je zopet zvezan z nemškim zaledjem.

To novico zvedo tudi jetniki. Težko je reči, kako jo večina sprejema. Svoboda se oddaljuje, toda tudi prepada smrti, pred katerim so ure in ure stali, ni več. Mnogi se oddahnejo, čeprav jih kričanje esesovcev vrača suženjski usodi. Ko pade komanda za pohod, ne slutijo, da se bo njihova kolona, ki zapušča lublinsko taborišče, že čez nekaj trenutkov spremenila v kolono smrti.

Kolona smrti

Kolona pettisočih, zastražena z esesovci, se pomika po lublinski ulici, tlakovani z okroglim, ploščatim tlakom. Le s težavo si utira pot med gnečo nemške vojske, avtomobilov, kamionov in tankov. Ženejo jih v neznano smer proti zahodu. Esesovci kriče, ker bi radi čimprej zapustili Lublin, ki je še vedno v dosegu ruskega ognja, obenem pa že mimogrede streljajo prve jetnike. Kolona se pomika mimo njih čez krvave luže, ki jih umiva dež, ki je začel liti. Bliski trgajo nebo in grom se meša s topovskimi streli, ki jih je slišati nekje za Lublinom.

Ulica je dolga. Ali pa se jim zaradi nevihte, ki jih je v trenutku premočila do kože, samo zdi, da je neskončna. Morda je temu kriva tudi zmeda, ki jo povzročajo vojaštvo in redke gruče civilistov, ki moledujejo okrog vojaštva, da bi se umaknilo z njimi. So skupine domačinov, ki se zaradi sodelovanja z Nemci boje Rusov in poljskih partizanov.

Naposled je ulice konec. Prečkajo progo. Požari pričajo, da je bila tu še pred nekaj urami fronta in da se bo morda prav kmalu zopet vrnila med ta ogenj, ki ga niti nevihta ne more pogasiti, marveč spreminja samo plapolajoče vrhove plamenov v goste megle sopare in dima. V bližini Jožeta in Simona so še Wolf, Max, Endels. Max in Endels podpirata »propagandaministra«, ki je že sedaj izmučen, da lahko le s pomočjo drugih zmaguje pot.

Nenadoma jih preseneti kričanje nekih nemških vojakov, ki razbijajo orožje in ki nagovarjajo umikajočo se nemško vojsko, naj stori isto.

— Hitler ist tot. Hitler je mrtev. Der Krieg ist fertig! Vojne je konec! — kriče. V dežju, bržkone so tudi pijani, ne opazijo, da je kolona, ki jo nagovarjajo, esesovska. Šele ko jih začno kositi esesovske strojnice in se zaradi uničenega orožja morejo braniti le redki, spoznajo svojo napako, ker niso obdržali orožja. Zato esesovci naglo opravijo z njimi. Pokosijo vse do zadnjega, imajo pa tudi sami nekaj mrtvih. Kdo je bila nemška enota, ki je hotela napraviti konec vojni, jetniki ne vedo, vseeno pa jih ta ponesrečeni upor neznane nemške enote opogumlja in jim utrjuje vero, da je Nemčija v razsulu in da bo vojne skoro konec. Ne vedo, da bo ta trajala še skoro celih deset mesecev, čeprav je že cel mesec tudi na zahodu nova fronta, s katero so zapadni zavezniki tako dolgo odlašali.

Noč je. Dež še vedno lije. Vseeno pa ni temno. Na vzhodu osvetljujejo nebo požari. Ne vedo, da so Rusi vrgli Nemce iz Lublina in da je Lublin v ruskih rokah. Samo po raketah, ki osvetljujejo fronto (to so rakete na padalih) in ki so podobne majhnim soncem, vedo, da se je morala fronta takoj po njihovem odhodu iz Lublina naglo premakniti proti zahodu. To potrjujejo tudi umikajoče se nemške motorizirane in pehotne kolone, ki se umikajo in zaradi katerih je morala kolona jetnikov zapustiti cesto, da se zdaj pomika v neznano smer po kotanjastem ozemlju. Zato ni čudno, da so že sedaj, ko je za njimi kakih dvanajst kilometrov, mnogi na smrt utrujeni. Tudi Simon omaguje, a ve, da ne sme omagati, če hoče ostati živ, če se noče pridružiti jetnikom, ki so že omagali in ki so jih zaradi tega esesovci že postrelili. Jože, ki je deset let mlajši od njega, mu pomaga, kakor pomagata Endels in Max onemoglemu profesorju in kakor še mnogi pomagajo drugim, dokler te pomoči ne prepovedo esesovci, ki so zaradi nemških porazov in morda še bolj zaradi slabega deževnega vremena in poti, ki jo morajo zaradi jetnikov ubirati po kotanjah in jarkih ob cesti, vedno bolj poživinjeni in surovi. Če še koga zalotijo, da onemoglim pomaga, ga ustrele skupaj z onemoglim tovarišem. Videti je, da bi naj-

raje vse od kraja postrelili in se tako rešili utrujajoče in neudobne poti po kotanjastem svetu, ki ga dež spreminja v globoko in težko blato.

Simon in profesor, ki mu pravijo »propagandaminister«, zaostajata. Nenadoma se profesor zgrudi. Ne more več.

— Auf! — ga priganja esesovec in pomeri vanj s puško.

— Ne delajte zločina! — ga prosi profesor.

Simon upa, da se bo esesovec usmilil profesorja in ga pustil živeti. Ne ve, zakaj misli, da bo esesovski podivjanec v profesorju videl Nemca in da mu bo zato podaril življenje. Morda je tega kriva utrujenost ali pa samo utvara, da esesovci postopajo z nemškimi jetniki bolj človeško kakor z jetniki drugih narodnosti. Če je kdaj imel tako iluzijo, se mu je na tem pohodu smrti docela razblinila. Slišal je samo strel in videl, kako se je profesorjevo truplo zvilo in okamenelo na blatni zemlji.

— Nesrečni »propagandaminister«! Bil je včasih čudak, a vseeno čudovit, dober človek. Nemčija, če bo hotela kdaj postati človeška, bo potrebovala mnogo, mnogo takih ljudi.

Tako je razmišljal Simon, potem pa samo zrl strmo predse, ker mu je zaradi onemoglosti vse, kar je videl, plesalo pred očmi.

Kolona se pomika naprej. Na srečo so tudi esesovci utrujeni in tudi njim ne prizanaša ta dež, ki je vedno bolj leden, čeprav je julijski. Endels in Max si nekaj šepetata. Streli vedno bolj redčijo kolono, onadva pa razmišljata, kako bi pobegnila. Morda o tem razmišljajo tudi mnogi drugi. Morda so tisti prvi, ki so jih postrelili na ulici v Lublinu, morali umreti prav zavoljo tega, ker so se hoteli izriniti iz vrste in se izmuzniti v kako hišo. Morda se je celo komu posrečilo. Marsikdo je računal na noč, a kaj, ko jo osvetljujejo frontne rakete.

Pot se vzpenja v gričevnat svet. Dež nekoliko ponehava. Temne sence pred njimi so vrbe. Slišati je šum naraslega potoka.

— Zdaj, — se odločita Endels in Max.

Endels se požene proti vrbam, Max proti mostu. Oba pokosijo streli.

Kolona nadaljuje pot. Še jo redčijo streli. Pogostni so, da bi človek mislil, da se tu bije bitka, in bi mu, ko bi poslušal iz daljave, komaj prišlo na misel, da ti streli ubijajo ljudi brez orožja, ljudi, ki jih je Hitlerjeva Nemčija hotela spremeniti v sužnje.

Še dva dni traja pot. Ko se kolona ustavi in postroji pred neko zapuščeno opekarno in se jetniki preštejejo, jih je od pet tisoč, kolikor jih je odšlo iz Lublina, samo še osemsto. Vsak kilometer prehojene poti od Lublina do tu je zaznamovan s sedemdesetimi mrtvimi jetniki.

Pekel v sušilnici opekarne

25. julij 1944. Kljub dežju jetniki nočejo v opekarno; zvedeli so, da je minirana in da jih esesovci nameravajo v primeru partizanskega napada pobiti z razstrelitvijo stavbe. Kapi in sobni starešine bi radi pregovorili esesovsko komando, naj bi jetnike namestili drugje, toda esesovci jih naženejo z grožnjo, da jih bodo postrelili, potem pa z orožjem prisilijo jetnike, da se namestijo v sušilnici opekarne, kjer so svoj čas sušili opeko.

Opekarna je zares minirana. To ugotove nekateri jetniki, ki se razumejo na mine in miniranje. Opazili so žice in jih presekali, nato pa odstranili mine.

Da je stavba minirana, razodene Slovencem tudi Banatčan, esesovec, ki se je že v Lublinu dobrikal jetnikom s cigaretami in komisom. Pove jim, da so v bližini poljski partizani, kar jetniki že vedo. Pravi, da bi jetnikom v primeru partizanskega napada rad pomagal. Obljublja, da bo vrgel nekaj ročnih bomb med druge esesovce in tako preprečil, da bi utegnili pognati v zrak opekarno, v zameno zato pa naj bi ga jetniki zaščitili pred partizani in jim povedali, da je na strani jetnikov in da ga je k SS pripeljala samo mladostna zaletavost in prvotno splošno navdušenje med banatskimi Nemci za Hitlerja. Njegovi zgodbi je bilo težko verjeti, res pa je bilo, da v Lublinu ni bil surov z jetniki in da tudi na minulem strahotnem pohodu ni nikogar ubil, marveč je nekaterim celo pomagal.

Toda partizanskega napada ni bilo in naslednje jutro tudi mine niso eksplodirale. Zato pa so nekateri esesovci zakurili peč pod sušilnico, da bi »spravili jetnike čimprej k apelu.« Zakurili so še za noči, tik pred svitom. Jetniki blizu izhoda so se nepoškodovani ali pa z manjšimi opeklinami umaknili iz opekarne. Za njimi pa je nastala gneča. V gneči od opeklin umre v strahotnih mukah okrog tristo jetnikov.

Pot nadaljuje samo še desetina od tistih, ki so 22. julija odšli iz Lublina. Preden dosežejo Vislo, kjer se jim pridružijo jetniki iz taborišča Radom, in preden se premaknejo do železnice, je od lublinske kolone smrti samo še stopetdeset živih.

Na neki postaji

27. julij 1944. Na neki postaji onstran Visle trpajo preživele jetnike in jetnice iz Lublina, Radoma in še nekaterih taborišč, ki so jih Nemci izpraznili, na tovorne vagone, naložene s tračnicami. Naslednji dan, ko se vlak zaustavlja na neki postaji, skoči z njega neki jetnik, po narodnosti Francoz. Za njim se usujejo streli, a ga ne zadenejo. Jetniki na tihem obžalujejo, ker niso na njegovem mestu. Ko se vlak ustavi, se vod esesovcev zažene v smer, kamor je pobegnil, in ga zasleduje s svojimi psi. Že čez nekaj minut slišijo strele. Povsod je SS in nemška vojska. Francoski jetnik ni prišel daleč. Esesovski stražarji se kmalu vrnejo, določijo šest drugih francoskih jetnikov, da gredo po mrtveca in ga prineso na postajo v opozorilo drugim jetnikom, da je vsak pobeg s transporta nemogoč.

Morišče milijonov

31. julij 1944. Svita se, ko se vlak ustavi. Ko jetniki zaslišijo lajanje psov, psovke in kričanje esesovcev, vedo, da je to zadnja postaja in da bo z nje odpeljal vlak brez njih. Surova povelja, kovinski ropot vrat zaprtih vagonov, v katere so po pobegu tistega Francoza natrpali jetnike, padanje premrlih, sestradanih in onemoglih teles iz vagonov, udarci s puškinimi

kopiti in bikovkami, kriki umirajočih, mrtvi, ki so umrli že med potjo in so ostali v vagonih, da jih iztovori posebna komanda in jih odpelje v krematorije, ki jih slutijo zaradi smradu po dimu, ki pritiska nad vso pokrajino in ki dopoveduje, da krematoriji obratujejo brez prestanka, surova, podivjana naglica poživinjenih kanov — kriminalcev, ki brcajo počasnejše jetnike iz vagonov in pomagajo esesovcem pobijati najbolj izčrpane in umirajoče. Na tirih sta še dva vlaka. Tudi v njih so jetniki, ki jih čaka na rampi Birkenaua podoben sprejem, kakor so ga doživeli preživeli z lublinskega transporta ob svojem prihodu v Auschwitz, v taborišče, ki je od ustanovitve leta 1940 do 18. januarja 1945 postalo morišče štirih milijonov jetnikov različnih držav in narodov od Atlantskega oceana do Stalingrada in Kavkaza ter od polarnih krajev do dežela ob Sredozemskem morju.

Stopetdeset preživelih iz Lublina se mora uvrstiti v kolono po eden. Esesovska komisija pregleduje jetnika za jetnikom in kar po videzu ocenjuje, kdo je še zmožen za delo in kdo ne. Odbira jetnike, obsojene na umiranje ob delu, in jetnike, obsojene na takojšnjo smrt v plinskih celicah (Gaskammer). Lublinska kolona se po tej odbiri skrči še za petdeset mož. Pohod in transport smrti ter odbiro v Birkenauu preživita samo dva odstotka jetnikov. Med Jožetovimi prijatelji ni več avstrijskega španskega borca Hansa Pergerja, človeka, ki je kljub težki tuberkulozi prestal krvavo pot od Lublina do Auschwitza.

Številke

Kolona, odbrana za delo, ali bolje, obsojena na počasno umiranje ob delu in lakoti, koraka po cestah tega barakarskega velemesta smrti. Pogled na barake vzbuja v jetnikih grozo, čeprav so videli podobne stvari že v Dachauu in drugih taboriščih. Morda to grozo povzroča pogled na strahotno usodo jetnic, živih okostnjakov, ki se opotekajo od slabosti. Nekatere imajo otroke, ki so samo po velikosti podobni otrokom. Človeku, čeprav je sam obsojen na enako usodo, se krči srce od žalosti in sočutja. Nacističnih krvnikov pa to ne gane. Šele ob pogledu na te nesrečne žene in otroke spoznavaš, da so nacisti v resnici popolnoma brezčutne zveri in da pravica, ko bo zmagala in če bo hotela biti zares pravična, ne bo smela poznati sočutja in popustljivosti, ko bo sodila tem zverem.

Na prostoru pred kopalnico se morajo sleči do golega. Poberejo jim vse, kar ima kdo še pri sebi. Potem jih ostrižejo in obrijejo do poslednje dlake. Tudi ženske, ki so prišle z njihovim transportom. Te ponižujejo s psovkami, čeprav so že dovolj nečloveško ponižane, ker morajo razkazovati svojo izmučeno goloto pred moškimi.

Kopalnica. Porivajo jih skozi vrata z brcami, udarci in psovkami. Gonijo jih pod tuše z vrelo vodo. V oblačilnici mečejo kapi kose oblek in perila, samo da prisilijo jetnike, da se pulijo za te kose. Nekateri ostanejo tako skoro brez obleke, dokler se jih ne usmili kak jetnik in jim odstopi del svoje.

Podivjani kapi (tu ni več kapov-političnih jetnikov iz Lublina) kriče nad jetniki in z njimi ravnajo kot z živino, ko jih uvrščajo v vrsto, kjer žigosajo jetnike z vtetoviranimi številkami. Simonu vtetovirajo številko 190.578. Do tega uvrščanja sta se z Jožetom držala skupaj. Zdaj je med Simonom in Jožetom osemnajst drugih jetnikov, a so na srečo vsi stari znanci in ilegalci iz Lublina. Ko pride na vrsto Jože, mu vtetovirajo številko 190.597.

Zdaj so številke njihova imena. Številke so bili že v Dachauu in drugih taboriščih. Toda ta »imena« so imeli samo prišita na jetniških oblekah, zdaj pa so jim jih vtetovirali za vse življenje. Zaznamovali so jih kakor sužnje v antičnih časih. Toda sužnji tudi v teh suženjskih časih nočejo biti sužnji. Vsaj ti ne, ki znajo tudi svoje suženjstvo v taboriščih spremeniti v boj, v tak boj, kakršen je pač mogoč v teh nesrečnih okoliščinah.

Nepričakovano srečanje

Ob petih popoldan ženejo kolono odbranih za delo iz Birkenaua v Auschwitz, da jih porazdele med delovne komande. Stavbe, pred katerimi se kolona ustavi, so zidane. Nekdo pove, da so bile tu pred vojno poljske vojašnice.

Stari »lageraši« si ogledujejo »novince.« Nekdo vprašuje, če je med »novimi« kak Slovenec. Simon se ozre. Glas ki vprašuje, je že nekje slišal. Zdi se mu domač. Toda človeka, ki vprašuje, ne pozna.

— Smo. Več nas je, — odgovori.

— Odkod? —

— Iz različnih krajev, — odgovarja Simon.

— Je kak Gorenjec? —

— Jaz. Z Jesenic sem, — pove Simon.

— Z Jesenic? — se začudi oni.

— Da, Simon Režek, — pove svoje ime.

— Ti? Simon? — vzklikne oni in hkrati z njim še nekdo, potem mu stisneta roko in se čudita, ker ju ne prepozna.

Bila sta Franc Mravlje iz Kranja in Franc Sodja z Blejske Dobrave.

— Vidva! — se vzradosti Simon.

Za trenutek pozabijo vsi, da so v taborišču, na največjem morišču vseh časov.

Tudi drugi Slovenci prihite k njim. Sklepajo se nova poznanstva in prijateljstva. Kmalu nato nekdo od »starih« prinese kanglo zdrobovega močnika in zelja.

Simon začuti, da je tudi tu ilegalna organizacija na delu.

Tudi naslednje dni jim »stari« pomagajo, dokler »novi« ne odidejo v različne delovne komande. Simona dodelijo v delovno komando »Lederfabrik.« Žal mu je, ker dodelijo njegovega prijatelja Jožeta drugam, v komando »Zentralbauleitung« kot instalaterja. Jože dela v kanalih, jaških, močvirju, mora delati ob vsakem vremenu. Spozna Birkenau, Raisko, Buno, Folgas, Babico. Je priča grozotam, ki si jih lahko izmisli samo satanska domišljija in ki bi jim komaj verjel, ko bi jih ne videl na lastne oči.

Kazenska komanda »Babica«

Jože dela v skupini z dvema Francozoma in dvema madžarskima Židoma, kapo pa je neki Poljak, ki nosi okrog vratu verižico s podobo čenstohovske Matere božje. Veren je. Veliko moli. Le neko napako ima. Napako, ki je morda ni sam kriv in ki so mu jo vcepili na prižnicah, kjer so podobno kakor povsod drugod mnogi katoliški duhovniki namesto Svetega pisma in Evangelija vcepljali vernikom svoje politične nazore in sovraštvo do vsega, kar ni politično katoliško, predvsem pa sovraštvo do komunizma in komunistov. Leta trpljenja ga niso spremenila, čeprav je lahko računal samo na Rdečo armado in poljske partizane, da bodo osvobodili njegovo domovino in jo rešili nacističnega zla. Ko nekega dne vpraša Jožeta, kakšne narodnosti je, in ko mu Jože pove, da je iz Jugoslavije, začne politično zmedeni kapo klevetati jugoslovanske partizane pa tudi njega, češ da se mu vidi, da je komunist, saj kar pozna interniranih Jugoslovanov, so sami komunisti, ki bi jih bilo treba vse pobiti.

Jože ni tiho. Ne more biti. O kapu ve, da neusmiljeno pretepa Žide in komuniste, da je nekatere celo pobil do smrti, vseeno pa se ne more obvladati in molčati. Pove kapu nekaj gorkih, a kapo ga javi esesovcu.

Sledi kazen: petindvajset udarcev z bičem in prekomanda v kazensko komando »Babica« za mesec dni, kar pa je bilo za mnoge isto, kakor biti obsojen na smrt. Kapo bloka, nemški kriminalec, je zver, hujša od esesovskih zveri. Skupaj z esesovskim »komandofirerjem«, nekim Romunom, dan za dnem pretepata in mnogokrat s pretepanjem do smrti pobijata jetnike. Kapo pobija kar z lopato, esesovec pa napade nekega madžarskega Žida s srpom in mu ga zasadi v vrat, tako da jetnik izkrvavi in umre. Drugi naglo umirajo od gladu. Vsak dan je mnogo mrtvih, toda število jetnikov, obsojenih na kazensko komando, se ne zmanjša. Mrtve zamenjujejo živi, ki jih pošiljajo iz Auschwitza.

Udarce z bičem ali lopato pozna tudi Jože. Vsak dan jih prejema. Tako kakor vsi, ki so v kazenski komandi. Le malo upanja je v njem, da bo prestal taboriščno kazen živ. Vsi jetniki v tej komandi so Židi, ki jih kapo in romunski »folksdojčer eseskomandofirer« pobijata kakor mrčes.

Ko mine zadnji dan Jožetove kazni, komaj verjame, da se bo lahko vrnil živ v Auschwitz na blok 15 a. Ko se vrne, poskrbe njegovi prijatelji, da se opomore. Srečen je, ker je zopet skupaj s Simonom, Mlinaričem, Vodebom, Čarmanom, Sodjo, Drnovškom, Žoharjem, Wolfom, Sameniackom in drugimi. Zotem dela v ilegalni organizaciji, organizirani po trojkah.

Godba

Apel pred odhodom na delo. Ko se ogromna reka jetnikov ob igranju jetniške godbe na pihala razlije v rokave na vse strani Auschwitza, nihče zagotovo ne ve, če se bo zvečer vrnil z dela živ. Zato koračnica, ki jo mora igrati jetniška godba, zveni v ušesih jetnikov, ko v lesenih coklah korakajo na delo, kot žalna koračnica.

Ta dan si esesovci, ki nadzorujejo delo zunanjih komand, izmislijo grozotno igro. Neki esesovec sname nekemu jetniku z glave čepico in jo vrže preko ograje. Začno ga posnemati tudi drugi. Ko jetniki planejo pokonci in tečejo po čepice, začno esesovci streljati in jih pobijejo. Čez nekaj trenutkov ponove to igro, toda sedaj nihče med jetniki ne zapusti delovnega mesta, zato jih esesovci pobijejo s puškinimi kopiti. In ta igra se ponavlja, dokler ni pobitih petdeset jetnikov.

Ko se jetniki zvečer vračajo in nosijo s seboj petdeset mrtvih, igra zopet godba.

Strahoten in vendar za Auschwitz vsakdanji je ta pogreb.

Letala

Nemčija je dan za dnem pod rušilno ofenzivo zavezniških letal, ki si zaradi vedno večje nemoči nemške protiletalske obrambe in pomanjkanja lovskih letal upajo celo preko meja nekdanje Nemčije do industrijskih mest v Šleziji. Preletavajo tudi Auschwitz, septembra pa napadejo z bombami tudi stavbe esesovskih oddelkov v taborišču in nekatere zadenejo v polno.

Bombardiranje bi razveselilo jetnike, ko bi pod esesovskimi stavbami ne bile jetniške delavnice in ko bi pri tem bombardiranju ne izgubilo življenje tudi več jetnikov, še več pa je ranjenih.

Med ranjenimi sta tudi Slovenca Franc Mravlje iz Kranja in neki mlad Mariborčan.

Jetniki radi prisluškujejo jatam letal, ki podnevi in ponoči letajo nad Auschwitzem bombardirat industrijska podjetja v Šleziji, toda bombardiranje taborišča jih je potrlo.

— Ali Angleži in Amerikanci res ne vedo, kdo je v Auschwitzu?

Septembrska noč

29. september 1944. Večer. Esesovski oficirji jedo, pijejo, se zabavajo, plešejo s svojimi esesovskimi pomočnicami ob zvokih prestradanega in bržkone po zabavi na mrt obsojenega jetniškega orkestra. Med jetniki so tudi glasbeniki, največ je Čehov in Čehinj. Neki tak orkester so ob koncu zabave postrelili, člana za članom.

Esesovski oficirji se v svojem kazinu večkrat zabavajo na tak način in marsikdaj se zgodi, da tisto noč jetniki nekaterih, na slepo izbranih blokov, lahko računajo na nočni apel. In tak apel doleti to noč blok št. 15.

— Aufstehen! Heraus! Marsch-marsch! —

Psovke. Udarci. Jetniki morajo v vrsto goli. Trepečejo od hladu septembrske noči. Toda esesovci jih ogrejejo s tekom in poveljem: smer-kopalnica. Morajo v kopalnico pod ledene prhe. Ustnice sinje od mraza. Telesa drgetajo. Pijani rablji se krohotajo in ščuvajo kape — kriminalce, ki se kot vselej radi postavljajo s svojo surovostjo, kadar jih gledajo njihovi gospodarji. Na njihov ukaz izganjajo s palicami in udarci jetnike izpod tušev. Podobni so esesovskim psom, čeprav

109. Sestradani in izmučeni interniranci v barakah nemškega taborišča.

imajo v esesovskih očeh njihovi zdresirani psi višjo ceno kakor kapi, ki so navsezadnje samo jetniki, sužnji, kakor ti, ki jih bijejo in ubijajo s pasjo poslušnostjo in popadljivostjo. Udarci padajo med poveljem: heraus, los-los!

Jože komaj zmaguje esesovsko gonjo, ki jih goni gole po taborišču. Komaj prestana kazen v kazenski komandi »Babica« se mu še pozna. Toda pijanim esesovcem ta gonja ne zadošča. Hoče se jim žrtev. S surovo komando poženejo kolono jetnikov na preizkusno desko, ki jo morajo preteči v teku.

Preizkusna deska je dolga osem do deset metrov in ozka. Jetnikom pa se zdi daljša, mnogo daljša in mnogo ožja. Najbolj onemoglim se zdi neskončna in ozka kot napeta vrv. Zavedajo se, da odloča o njihovem življenju in smrti. Kdor je ne preteče in zdrsne z nje, včasih pa zadošča že, da se na njej samo malo zamaje in opoteče, ga esesovec, ki mu zaradi surovosti pravijo Antikrist in ki sedi ali pa stoji ob koncu deske, udari z gorjačo in jetnik mora iz vrste in se postrojiti med drugimi nesrečniki, ki jih je esesovec odbral za smrt v plinskih avtomobilih, ki že čakajo na žrtve.

Simon teče. Vodeb teče. Teče Wolf in tečejo drugi Jožetovi znanci in prijatelji. Vsi jo pretečejo. Zdaj je na vrsti Jože. Temni se mu pred očmi. Reflektorji, ki osvetljujejo taborišče, zvijajo v njegovih očeh svetlobo v ogromne, zvijajoče se ognjene kače. Šele ko začuti desko pod

stopali, se osredotoči nanjo. Ni popolnoma gotov. Zdi se mu, da se je nekajkrat zamajal in da ga zato čaka na koncu esesovčev udarec. Oddahne se, ko preteče desko smrti in življenja in ko ga ne zadene esesovčeva gorjača.

Za njim so še drugi. Ko pretečejo desko vsi jetniki z bloka 15, je v koloni smrti za sedem plinskih avtomobilov nesrečnikov. Naženejo jih vanje in jih odpeljejo proti Birkenauu, kjer jih čaka krematorij.

Drugi se vrnejo na blok. Toda komaj ležejo, že morajo vstati. Apel je. Jetniška godba na pihala že igra in sence jetnikov korakajo na delo. Kakor vselej se bodo zvečer vračali z mrtvimi kot pogrebci.

Esesovka in mučenice

Simon dela v komandi »Lederfabrik«. Poldan je. Kratek odmor za kosilo. Ko čakajo na redko juho, jih esesovci ne nadlegujejo. Nasproti njih je postrojena kolona peric, večinoma Židinj. Kakih štiristo jih je. Niso več podobne ženskam. Oči so se jim vgreznile globoko v očesne votline. Njihovi obrazi so podobni mrtvaškim lobanjam, prevlečenim z velo, rumeno kožo. Pa so bile med njimi prav gotovo tudi take, ki so bile nekoč lepe in morda celo lepše kakor esesovka, ki jih nadzira.

104. Ivana Zorman je izgubila oba sina v partizanih. Preminila je v nemškem uničevalnem taborišču Auschwitz.

Da, esesovka je prava lepotica. Lepa je, da bi ji človek, ko bi jo samo videl, ne prisodil brezsrčnosti in krutosti. Belgijka je. Flamka. Iz vrst tistih Flamcev, ki jih je navdušil nacistični mit o germanskem nadčloveku. Flamci so Germani. Sovražijo svoje sodržavljane, ki govore francosko. Kakor v mnogih večnarodnostnih državah, tudi v Belgiji meščanska vlada ni rešila narodnostnega vprašanja. Zato je mnogo Flamcev zaslepil hitlerizem. Nekateri so bili tako navdušeni, da so nehali biti Flamci in so se spremenili v Nemce. Tudi ta lepa esesovka je bila med njimi. Zdaj je pošast v človeški podobi. Pošastna zver v podobi lepotice. Kruta je. Bič le redkokdaj miruje v njeni roki. Kakor da se nikoli ne utrudi, nenehno bije jetnice, a nikoli po hrbtu ali kje drugje, marveč samo po prstih in ustih.

Tudi sedaj jih bije. Simon trpi od nemočnega besa. Najraje bi to lepo pošast zadavil.

— Uboge mučenice.

Morda so tudi Slovenke med njimi.

Simon ve, da so tudi Slovenke med njimi. Pozna Ando Jelinčič, ki so jo Nemci aretirali tiste dni, kakor so njega, Lovra in Pavla. Poznal

105. Marija Žumer, poročena Potočnik iz Gorij pri Bledu, predvojna revolucionarka in borka za delavske pravice. Že pred vojno je bila preganjana in zaprta v beograjski Glavnjači. V brošuri »Sedemdeset dni v Glavnjači« je opisala vsa grozodejstva zapornikov. Zaradi dela za OF je bila aretirana in odpeljana v taborišče Auschwitz, kjer je tudi preminila.

je Angelo Saračević, o kateri je zvedel, da je umrla v tem peklu lani novembra. Marija Kobentar in Helena Marinčič sta umrli že leta 1942. Vzdržali sta komaj tri mesece trpljenja. Alojzija Marinčič je umrla že po mesecu in pol, Minka Krivec pa čez sedem dni. Vse štiri so bile s Hrušice. Vse štiri so pripeljali sem že leta 1942. Od jetnic z Jesenic in jeseniškega kota, ki so prišle leta 1942 v ta pekel, žive samo še Anda Jelinčič, Marija Sekardi in Frančiška Pajer (sedaj por. Bizjak — op. M. Kl.), od jetnic, ki so jih pripeljali sem leta 1943, pa živi samo še Rezka Prešeren, medtem ko so poleg Saračevićeve našle smrt v tem peklu Ivanka Zorman z Javornika, Jožica Ludvik, Jožica Frelih in Branka Stegu z Jesenic ter Antonija Robič iz Kranjske gore. Simon za vse te ne ve. Auschwitz je velemesto smrti. Vanj vozijo transporti sleherni dan. Prav gotovo bi bil že večmilijonsko mesto sužnjev, a ni samo taborišče, marveč morišče, tovarna smrti, katere krematoriji v tem času zmorejo sežgati 24.000 trupel na dan, plinske celice pa zmorejo vsake četrt ure pomoriti do dva tisoč trupel naenkrat, da o obešanjih, streljanju, pobijanju in umiranju jetnikov in jetnic zaradi izčrpanosti in mučenja niti ne govorimo. Taborišče številke ne povedo vsega.

106. Ambrožičeva mama s Hrušice je izgubila v času okupacije štiri sinove: Ivana, Franca, Ernesta in Tineta. Vsi so bili kot talci ustreljeni 27. julija leta 1942 na Belem polju nad Hrušico.

Jetniki in jetnice, ki gredo po odbiri v plinske celice, nimajo številk. In nimajo jih tudi jetniki s transportom, ki jih vodijo v Auschwitz s postaje naravnost v smrt.

Jesen 1944 je in zmogljivost krematorijev, ki zmorejo sežgati dnevno 24.000 trupel, je premajhna, da bi zmogla dnevno žetev smrti. Tudi plinske celice ne zmorejo usmrtiti vseh, ki so jih pripeljali sem umret. Zato nacistične zveri more množice jetnikov tudi drugače. Sežigajo žive z metalci plamenov ali pa jih s strojnicami naženejo naravnost v ogenj.

Pričevanje o peklu

Martin Mlinarič je bil klepar.

Tega dne je dan rumen ne samo od večnega rumenkasto rjavega dima, ki ga puhajo krematoriji, marveč tudi od jeseni.

Popravljajo pločevino okrog dimnikov na strehah barak. Kadar jih nihče ne priganja z bikovkami, se ravnajo po geslu »več uničiti kakor storiti.« In po tem gestu tajne organizacije se ravnajo tudi danes. Turobni čas preganjajo z gledanjem bednega življenja, ki vrvi okrog barak in povsod, do kamor seže oko. Vse je vsakdanje: jetniki, morilski kapi in vsemogočni esesovci. Vsakdanja je celo smrt. Vsakdanje je umiranje onemoglih. Tudi smrt tisočev v plinskih komorah te ne pretrese do dna, ker muk umirajočih ne vidiš. Pretresljivejša je smrt na vislicah, kadar moraš biti prisoten pri eksekucijah. Toda ta lahko doleti nekega dne tudi tebe, če ti le pridejo na sled, da pripadaš odporniški organizaciji, ali pa če te zalotijo pri sabotaži. Zato se v mislih na lastno smrt pobotaš z njo: nekega dne boš moral tako ali tako umreti. Tudi tile esesovci bodo pomrli, čeprav se imajo za nadljudi. Ko pride vrsta nanje, bodo tudi oni stali nemočni pred smrtjo.

— Tudi esesovci bodo nekoč čutili nemoč pred svojim »kapom«, — pravi Martin in krsti smrt s tem imenom.

Tedaj nekdo pokaže na množico jetnikov, ki jih ženejo proti nekemu kanalu, natrpanem s suhim lesom. Veter nosi s tiste strani vonj po nafti in bencinu. Spomnijo se govoric, ki se širijo po taborišču, da esesovci že od poletja sem množično more Žide, ki jih vozijo z Madžarskega. Baje jih je toliko, da ne morejo vseh pomoriti v plinskih komorah, čeprav v njih lahko pomore dva tisoč žrtev naenkrat in zato porabijo od tri do petnajst minut časa. Tudi krematoriji ne morejo sproti sežigati trupel, čeprav je njihova zmogljivost strahotna, saj lahko upepelijo tisoč mrtvih v eni sami uri ali 24.000 mrtvih v štiriindvajsetih urah. Nemcem pa se z ubijanjem madžarskih Židov pošastno mudi. Zato jih baje moré z metalci plamena in jih sežigajo kar na prostem v jamah ali pa v kanalih. Sežigajo žive kakor rimski imperator Nero, samo da so pošastnejši od Nerona, saj so baje od poletja sem v plinskih komorah pomorili ali pa sežgali pri živem telesu že okrog 400.000 madžarskih Židov.

Tudi v oni koloni so Židje. Večinoma stari in onemogli ljudje. In žene so. In otroci. Mnogo žena in še več otrok. Gonijo jih proti kanalu. Vsi so goli.

— Glej, tam je cela gora njihovih oblek, — opazi Martin.

Strmijo v golo procesijo; pa je mrzel jesenski dan. Zmrazi jih, čeprav so že sami okušali, kaj se pravi stati gol v ledenem mrazu. Lageraši, ki so doživeli zimo v tem taborišču, pripovedujejo, da so pozimi esesovci pomorili transport jetnikov tako, da so jih najprej nagnali v kopalnico pod mrzle tuše, nato pa gole postrojili v ledenem mrazu in jih pustili stati, dokler niso zmrznili.

— To še ni najhuje. Ko bi ne bilo otrok, žena in starcev, bi... — ne pove do kraja, ker umolkne ob kričanju esesovcev in njihovih pomočnikov, ki zrivajo kolono v kanal. Del množice obstane, kakor da je okamenel, toda strojnice se naperijo vanje in jetniki — otroci, žene, starci se umikajo pred strojnicami, dokler niso vsi na lesu, s katerim je natrpan kanal.

Potem se esesovci umaknejo.

Nenadoma plamen zajame kanal.

Pretresljivi kriki. Nekateri se hočejo rešiti plamena in se poženejo na rob, kjer se zgrudijo.

Nekateri gore kot butare dračja...

Dalj Martin ne more gledati.

In tudi drugi ne morejo gledati strahotnega umiranja v gorečem peklu, ki so ga prižgali esesovci.

Ko zvečer pripoveduje tovarišem v baraki št. 15, mu je, kakor da bi gorel sam.

Zgodovina pripoveduje o marsikaterih grozotah, ki so jih počeli nasilniki nad podložniki. Toda takih zločinov nasilja nad ljudmi ni počel še nihče kakor nacisti.

Ilegalna organizacija

Auschwitz ni Lublin. Auschwitz-Birkenau s svojimi triindvajsetimi podružnicami je največje in najstrahotnejše uničevalno taborišče med uničevalnimi taborišči. Delovanje ilegalne organizacije je težavnejše. Toda ilegalna organizacija je v tem peklu še potrebnejša kakor v drugih taboriščih. Ljudje niso tu, da umro, obsojeni na umiranje ob delu in stradanju, pod udarci in trpinčenjem vseh vrst, ki si jih je izmislila zločinska nacistična domišljija. Ljudje niso tu, da samo trpe in se prepuste apatiji in vdanosti v usodo. Ljudje ne smejo obupati, ker obup ubija mnogokrat hitreje kakor brezupno upanje. Dokler človek upa v življenje, kljubuje tudi smrti. Upanje, čeprav mnogokrat brezupno, ohranja žilavost človeka in podaljšuje dobo njegovega bivanja. Kdor je obupal, navadno ni vzdržal niti dobe devetih mesecev, ki so mu jo določili esesovci. Zato v teh obupnih razmerah ilegalna organizacija skrbi predvsem za to, da bi v jetnikih dvignila moralo in utrdila vero v osvoboditev. Novice o zavezniških zmagah in o čedalje brezupnejšem položaju nacistične Nemčije so najboljše zdravilo proti brezupu. Wolfu je hudo po radiu, ki so ga imeli v Lublinu. Zdaj je organizacija glede radijskih

novic navezana na Čehe, ki delajo v radijski službi. Njihove novice so za moralo jetnikov najbolj dragocene. Po njihovi zaslugi zvedo novice tudi o partizanskih bojih v Jugoslaviji in o prodiranju Rdeče armade in jugoslovanskih partizanov proti Beogradu. Novica o osvoboditvi Beograda, ki jim jo že na dan same osvoboditve sporoče Čehi, je kakor velik praznik.

Sestajajo se v trojkah in poleg novic z bojišč razpravljajo tudi o jetnikih, ki so potrebni najnujnejše pomoči. Sprejemajo naloge, da bi pomagali najbolj potrebnim. Tovariši, ki delajo v skladiščih z obleko, tvegajo za vsak kos, ki ga skrivaj prineso iz skladišča, življenje. Prav tako tovariši, ki delajo po drugih skladiščih. Jožetova skupina, ki opravlja instalaterska dela skoro po vsem taborišču, ima kopico nalog. Ko polagajo cevi skozi skladišča za preskrbo esesovcev, pridejo do zdravil in nekaj pijače. Da te stvari lahko pritihotapijo iz skladišča, morajo ukrasti termoforje, te pa skrijejo v vedra in nasujejo nanje pesek za polnjenje cevi. Pridobljene dragocenosti zakopljejo zunaj v pesek ali pa jih, kadar le morejo, vržejo čez taboriščno žico v taborišče, kjer jih že čaka njihov človek, da jih pobere in jih naglo odnese v skrivališče v bloku 15.

Ta posel je tvegan, ker jih esesovci, kadar skupina dela v njihovih skladiščih, strogo nadzorujejo. Kontrola postane še strožja, ko opazijo, da so zmanjkala zdravila in nekaj pijače. Sum pade na Jožetovo skupino. Nekega dne primejo njega in še pet tovarišev, ki delajo z njim, in jih odpeljejo pred glavni vhod. Esesovci zahtevajo, da priznajo, da so kradli. Ker zanikajo, jih začno pretepati, brcati in suvati v želodce. Vohajo njihovo sapo, a ta ne diši ne po zdravilih ne po alkoholu. Samo Poljak se jim zdi sumljiv. Zato ga bijejo in suvajo v želodec, dokler ne izbruha nekaj slin, ki vonjajo po zdravilih. Potem se spravijo tudi nad Jožeta in nad druge, a njihovi želodci so popolnoma prazni. Vseeno vseh šest postavijo med dvojno žično ograjo, nabito z elektriko, v ogled delovnim kolonam, ko se vračajo z dela in ki morajo pljuvati vanje. Tudi na tak način esesovci ponižujejo jetnike. Težje je tistim, ki morajo pljuvati, kakor opljuvanim. Nekdo opazi Jožeta in ga spozna. Takoj teče k oberkapu in mu pove, kje so jetniki z njegove komande. Oberkapo se res zavzame zanje in jih razen Poljaka reši bunkerja.

Kapo bunkerja odpelje Poljaka. Vsi vedo, da ta kapo pobije dnevno 10 bunkerašev, da si lahko z njihovimi obroki izboljša svojo prehrano.

Kljub temu Jožetova skupina ne preneha z akcijami za pomoč najbolj potrebnim jetnikom na bloku. Z nekim Poljakom, ki so ga zaprli v Auschwitz iz le nekaj deset kilometrov oddaljenih Katovic, kjer je doma, se domislita, da bi za »transportno sredstvo za potrebne stvari« uporabila jeklenko za kisik. Lotita se dela. Izbijeta stojalo iz jeklenke, odrežeta dno in ga privarita k stojalu. Nato vse skupaj nasadita na jeklenko, zvrtata vijačni luknjici skozi stojalo v jeklenko, privijeta vijaka zaradi večje gotovosti in njuna zamisel je uresničena. V tej jeklenki se je iz esesovske mesnice prevažalo nakradeno meso, salame in druga živila, ki so bila potrebna do kraja izčrpanim jetnikom, in jih

reševala smrti. To jeklenko so potem prevažali med Auschwitzem, Birkenauom in Raiskim med navadnima jeklenkama, od katerih je bila ena napolnjena s tekočim kisikom, druga z dizulinom.

Organizacija pa se ukvarja tudi z drugimi nalogami. Organizira sabotaže po delavnicah, potem pa se ji posreči navezava stikov z odporniško organizacijo v Katovicah in preko nje s poljskimi partizani. Loti se drzne misli — organiziranih pobegov iz taborišča.

Beg

V zvezi s pobegom zbirajo člani organizacije podatke o SS. Tudi med esesovci plahni vera v nemško zmago, čeprav pri ubijanju in na apelih tega ne pokažejo. Nekaj jih je celo, ki bi se radi znebili esesovske uniforme in bi s svojim begom k partizanom oprali svojo preteklost. Ali jo bodo mogli, to organizacije ne zanima, kakor tudi ne nagibi, zaradi katerih so se spreobrnili. Morda bi si na ta način radi rešili kožo za prihodnost, morda pa je koga, kakor na primer onega Banatčana, znanca iz Lublina in s krvave poti od Lublina do opekarne, prineslo med te morilce usodno naključje, ki ga je že več čas obžaloval. Doslej organizacija zaupa le enemu, ta pa trdi, da so še trije, ki mislijo podobno kakor on. Z njim imajo stik samo prostovoljci, ki so se odločili za prvi poizkus pobega in ki imajo nalogo, da obveste partizane, če jim beg uspe, o razmerah v taborišču, o esesovskih skladiščih orožja in municije in o drugih podatkih, ki naj bi služili partizanom za napad na taborišče, za napad, ki bi bil tudi znak za upor jetnikov.

Med temi pripravami pa doživi komanda, v kateri dela Jože, dan groze. Mora se postrojiti za žico, kjer so skopane jame, v kakršnih so morili jetnike z metalci ognja. Naženejo jih v jamo. Ko se pojavi esesovec z metalcem ognja, jetniki vedo, da se jim bliža strahoten konec. Pade povelje, toda metalec ognja odpove. Jetniki, ki jih naženejo nazaj na blok, ne vedo, ali je odpovedala naprava ali pa so jih hoteli samo zastrašiti. Boje se, da je groza, ki so jo doživeli, v zvezi z ilegalno organizacijo in njenimi pripravami. Morda ima vmes prste prav esesovec, ki mu zaupajo in ki trdi, da bo pomagal pri pobegu in tudi sam pobegnil s prvimi jetniki in še tremi esesovci.

Dejstvo je, da so imeli nacisti včasih težave tudi z esesovci. Jože se spominja Dachaua, kamor so nekega dne prignali štiristo esesovcev, večinoma Hrvatov. Nekaj so zakrivili, da so jih vrgli med lageraše. Nadrejeni jim niso povedali, da so obsojeni na smrt. Sami niti slutili niso, da jih bodo postrelili. Govorili so, da jih bodo najbrž poslali na vzhodno fronto, potem pa so jih nekega dne začeli streljati deset po deset.

Po prestani grozi se posvetujejo, ali je esesovcu, ki se jim ponuja, da bi jim pomagal, zaupati ali ne. Ne zedinijo se. Toda že naslednji dan se izkaže, da esesovec misli resno.

Ta dan se skupina jetnikov, zbranih za pobeg, pelje proti Katovicam. Na kamionu poleg njih so še trije esesovci, četrti pa je šofer. Vsi so uporniki, namenjeni k partizanom. Nič več se ne bodo vrnili

v taborišče kot jetniki. Vsaj tako mislijo ljudje v jetniških oblekah in vsi trije esesovci, ki se peljejo z njimi. Ne vedo, da je četrti esesovec, šofer v kamionu, izdajalec. Z brzino drvi mimo mesta, kjer bi se moral ustaviti in kjer bi počakali na zvezo. Zapelje jih na gestapo. Zvečer jih pripeljejo v taborišče in jih zapro v bunkerje, ki so tako tesni, da morejo stati samo pokonci. Ne morejo se zlekniti niti sesti. Zdaj so jetniki tudi trije od štirih esesovcev.

Novica o ponesrečenem pobegu prizadene organizacijo. Jetnike, ki so bili povezani v trojke z zajetimi, skrbi, ali bodo zajeti trdni. Vedo, da jih zaslišujejo in mučijo. Toda tedni minevajo. Auschwitz zapade sneg. Organizacija ostane nedotaknjena. Esesovci in kapi nadaljujejo zločine. V »Lederfabrik«, kjer dela Simon, mojster esesovec porine nekega jetnika, ki se je nekaj pregrešil, v ledeno vodo, kjer mora stati, dokler ne poledeni. December 1944 je. Nemci doživljajo poraze povsod. Tu v Auschwitzu pa počno zločine, kakor da jim ne bo treba dajati nikoli odgovora zanje. Jetniki kopljejo dva metra globok kanal iz Auschwitza proti »Lederfabrik«. Umirajo od podhranjenosti in naporov. Morda kopljejo nov ognjeni grob. Organizacija pomaga tem jetnikom. Simon, ki dela v »Lederfabrik«, jim prinaša hrano ter zdravila, ki prihajajo po podtalnih kanalih organizacije in ki jih tihotapijo jetniki iz esesovskih skladišč.

Leto 1944 drsi h koncu. Rdeča armada je vedno bliže velemestu smrti. Nekateri zvedo, da esesovci odvažajo transporte žensk. Ne vedo, da ti transporti vozijo v smeri proti Rawensbrücku. Tja prepeljejo tudi jetnice z bloka 10, ki je popolnoma ločen od ostalega taborišča in od koder se ni vrnila še nobena jetnica, ki so jo premestili na ta blok. Ginekolog dr. Clauberg je na tem bloku delal poizkuse za sterilizacijo, s katero so nameravali nacisti iztrebiti nezaželene narode, med katerimi so predvsem Poljaki, Čehi in vsi nenemški narodi na tako imenovanem »nemškem prostoru« med Baltikom in Adrijo, torej tudi Slovenci. Sterilizirani bi se po zaslugi zločinskega ginekologa dr. Clauberga (še vedno živi v Zahodni Nemčiji — op. M. Kl.) ne mogli več razmnoževati.

Mnogo se govori o transportih, ki odhajajo iz Auschwitza. Torej jih bodo evakuirali in internirali v druga taborišča. Spominjajo se takih transportov. Tisti iz Dachaua do Lublina še ni bil najhujši, čeprav je trajal celih dvanajst dni. Spominjajo se strahotne poti od Lublina do tiste postaje na oni strani Visle, spominjajo se kolone smrti in železniškega transporta do Auschwitza, odbiranja v Auschwitzu in dejstva, da je lublinsko kolono smrti preživelo le sto ljudi, samo dva odstotka od pet tisočih. Bodo doživeli v kratkem nove podobne napore in strahote?

O tem razmišljajo. Zadnji dan starega leta je. Zaman so verjeli, da se bo beg posrečil. Že prvi poizkus jih je izučil, da je beg iz tega pekla nemogoč. Ni bilo padalcev, o katerih so govorili in verjeli, da se bodo spustili v ta pekel in jih osvobodili. Šest njihovih, med njimi dva iz Jožetove komande in trije esesovci so že šest tednov v bunkerjih, če so sploh še živi in če jih ni že pobil kapo bunkerja, ki ima vsak dan v svojem raportu deset mrtvih. O njih razmišljajo, ko se zvečer vračajo z dela.

Prostor pred bloki je razsvetljen. V taborišču se ne drže ukaza o strogi zatemnitvi, ki velja povsod drugod. Med blokoma 15 in 16 so postavljena vešala. Pogledi jetnikov se ustavijo na tej stari napravi, simbolu suženjstva in nasilja v človeški zgodovini. Pride apel. Nemo čakajo v strahu, kaj bo. Tedaj pripeljejo obsojence; šest jetnikov in tri bivše esesovce. Jetnike vodijo pod vislice. Pretepeni so. Njihovih obrazov ni moč prepoznati. Tudi bivših esesovcev ni več prepoznati. Esesovce vodijo na ono stran pred zid.

Obsodba. Svarilni govor jetnikom. Ko devajo obsojenim zanke na vrat, zbere nekdo med obsojenci poslednje moči in vzklikne svobodi in Rusiji. Esesovec ga udari z ročajem revolverja, da obsojenca zalije kri. Potem spodbijejo podnožje. Obsojenci obvisijo, istočasno pa pade na oni strani pri zidu salva in pokosi trojico treh, ki niso hoteli več služiti zločinu in nasilju.

Trupla vise vso noč.

Opolnoči ugasne staro leto.

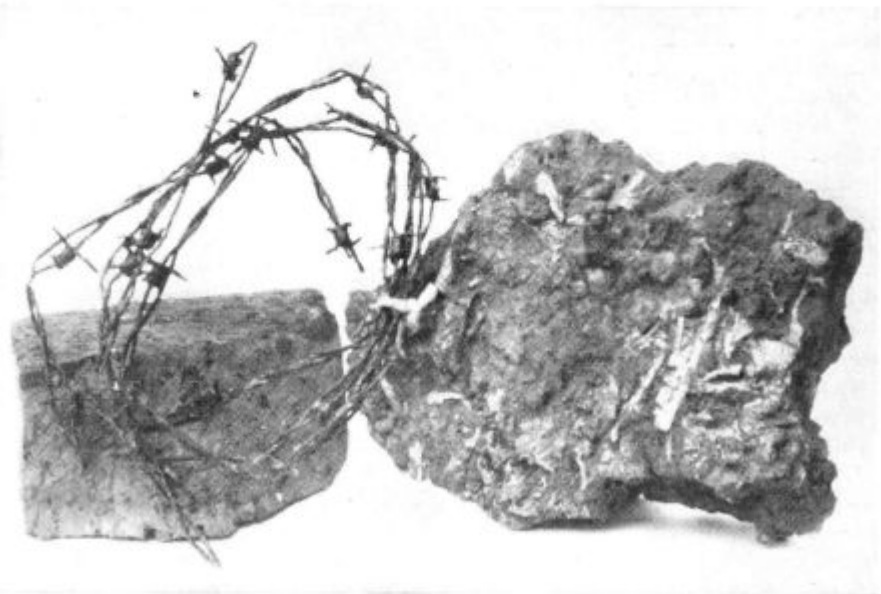
Začenja se leto 1945.

Krvava pot

17. januar 1945. Začne se generalna evakuacija Auschwitza. Naslednji dan krene na pot kolona, v kateri so Simon, Jože, Vodeb, Drnovšek, Hercog, Žohar, Kokale, Wolf, Zwibel in drugi preživeli znanci iz Lublina in Auschwitza. Toda preden krenejo, pripelje morilski kapo bunkerja dvajset z verigami povezanih jetnikov, ki jih esesovci postrele.

Zapuščajo Auschwitz, poljsko mesto Oswiecim, ki bo kot mesto groze in strašnih nacističnih zločinov znano pod nemškim imenom Auschwitz za vse prihodnje čase. Zapuščajo velemesto jetniških barak in smrti, ki je od 14. junija 1940 do osvoboditve 28. januarja 1945 pokosila blizu štiri milijone žrtev nacističnega nasilja, ki ga je vojni zločinec Rudolf Höss spremenil v mehanizirano morišče (poveljeval mu je do 1. decembra 1943) in ki je kot priča na nürnberškem procesu proti Hitlerjevim sozločincem izpovedal: »Himmler je izbral Oswiecim, ker ima ugodno prometno lego. Vsak dan so prihajali v taborišče dva do trije vlaki s kakimi dva tisoč osebami (šest tisoč dnevno). Ko so transporti prispeli, so morale odložiti žrtve vse, kar so imele na sebi, sleči so se morale do golega, oddati vse vrednote. V Oswiecimu sem poveljeval do 1. decembra 1943 in sodim, da je bilo do tedaj privedeno v to taborišče najmanj poltretji milijon žrtev, ki so jih zaplinili ali sežgali; najmanj še pol milijona jih je umrlo za lakoto in boleznimi, tako bi bilo skupno število žrtev okrog treh milijonov (do 1. dec. 1943 — op. M. Kl.). Med pomorjenimi in sežganimi jetniki je bilo okrog dvajset tisoč ruskih vojnih ujetnikov (torej so kršili mednarodni zakon o vojnih ujetnikih tudi proti regularnim armadam in ne samo proti »nerelugarnim«, kakor v Zahodni Nemčiji danes zagovarjajo ubijanje zajetih partizanov in članov odporniških gibanj, češ da jih takratni mednarodni zakon o vojnih ujetnikih ni ščitil — op. M. Kl.). Te so pripeljali v Oswiecim redni vojaški transporti, ki so jih vodili redni

oficirji in vojaki. Med ostalimi žrtvami je bilo približno sto tisoč nemških Židov in veliko število zvečine židovskega prebivalstva iz Nozozemske, Francije, Belgije, Poljske, Madžarske, Čehoslovaške, Grčije ali drugih dežel. Okrog 400.000 madžarskih Židov je bilo pokončanih samo v poletju 1944. Množično uničevanje z zaplinjevanjem se je začelo poleti 1941 in se je nadaljevalo do jeseni 1944. Junija 1941 sem dobil povelje, da uredim v Oswiecimu moritvene naprave. Tisti čas so bila v generalnem guvernementu (okupirana Poljska) že tri taborišča: Belček, Treblinka in Volček. Obiskal sem Treblinko, da bi spoznal, kako pokončujejo ljudi. Poveljnik Treblinke mi je povedal, da je samo v pol leta pokončal osemdeset tisoč žrtev. Uporabljal je plin z ogljikovim oksidom. Sodil sem, da njegova metoda ni učinkovita. Ko sem uredil uničevalnico v Oswiecimu, sem začel uporabljati ciklon B, kristalizirano prusko kislino, ki smo jo po majhni odprtinici vrgli v morilnico. Trajalo je pač po vremenskih razmerah — tri do petnajst minut, da je ljudi v morilnici pokončalo. Kdaj so bili mrtvi, smo vedeli po tem, da so nehali vpiti. Čakali smo navadno pol ure, preden smo žrtve odstranili. Ko smo trupla izvlekli, so naši posebni oddelki sneli žrtvam prstane in pobrali zlato zobovje. Izboljšava plinskih uničevalnic v primerjavi s Treblinko je bila v tem, da smo zgradili plinske komore, ki so lahko sprejele po dva tisoč ljudi, medtem ko jih je deset plinskih celic v Treblinki lahko sprejelo samo po dvesto. Žrtve pa smo takole izbirali: dva zdravnika SS sta preiskovala transporte jetnikov. Vsak je moral

107. Bodeča žica in žlindra, v kateri so utisnjene kosti sežganih internirancev. Žica in žlindra sta bili prineseni iz Auschwitza po osvoboditvi.

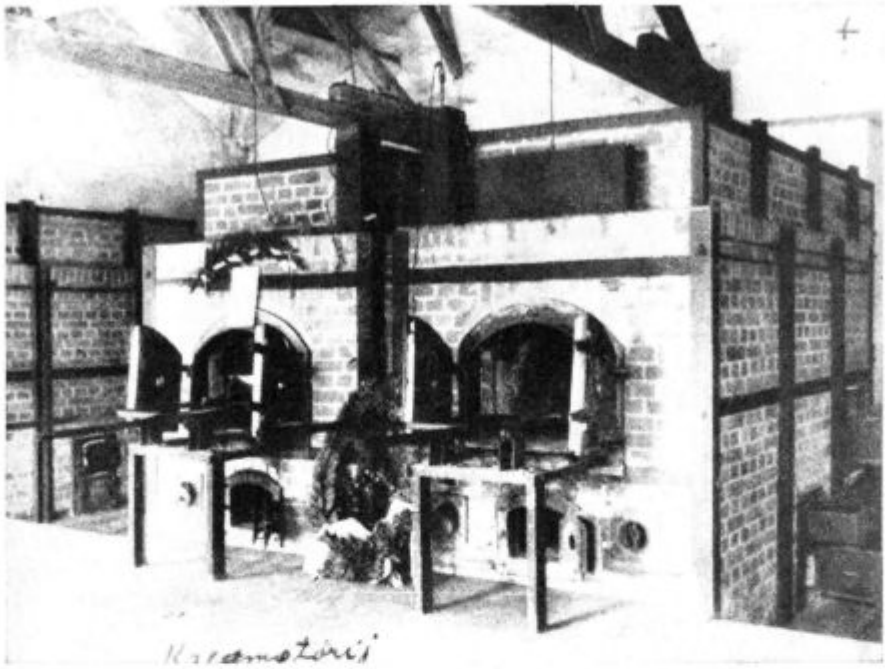
mimo zdravnika, ki je kar mimogrede izrekel sodbo. Za delo sposobne smo pošiljali v taborišče, ostale smo takoj poslali v morilnice. Otroke smo dosledno pokončevali, ker pač niso bili zmožni za delo. Nemalokrat so skušale ženske skriti malčke pod obleko, vendar, če smo jih našli, smo otroke seveda poslali v morilnico. Vse to pokončavanje bi bili morali seveda opravljati skrivaj, toda smrad, ki ga je širilo nenehno sežiganje trupel, je legal na vso pokrajino in prebivalstvo in silil k bruhanju. Vsi so vedeli, da v Oswiecimu pokončujemo ljudi.« — Lieb, Haydecker, Nürnberški proces 1946 — op. M. Kl.).

Zapuščajo Auschwitz, kjer so vzbujala grozo imena esesovcev Pallitsch in Grabner. ki sta lastnoročno postrelila več kakor 25.000 ljudi. Zapuščajo taborišče, o katerem je esesovec Fritsch govoril jetnikom: »Opozarjam vas, da niste prišli v sanatorij, marveč v nemško koncentracijsko taborišče, iz katerega pride človek samo skozi dimnik krematorija. Če vam to ni pogodu, je najbolje, da skočite na žico, po kateri teče električni tok visoke napetosti. (Nemški pesnik židovskega porekla Siegfried Einstein, ki je preživel Auschwitz in druga koncentracijska taborišča, v pismu, ki ga je leta 1962 naslovil na zahodnonemškega poslanca Nemške stranke Schneiderja, bivšega nacista, ki sedi danes v zahodnonemškem parlamentu — op. M. Kl.).« Zapuščajo kraj nečloveškega mučenja, kjer so esesovci kakor Grabner zatikali moškim igle v mode, ženskam pa razbeljene svečke v nožnice. (Siegfried Einstein, že omenjeni vir — op. M. Kl.). Zapuščajo grob milijonov iz vrst šestindvajsetih narodov. Zapuščajo kraj, kjer so ljudje upali, da dočakajo svobodo, a so bili tudi taki, ki jih je trpljenje pognalo na električne žice ali pa so se zatekali k drugačne vrste samomorom. Korakajo skozi vrata, nad katerimi se človeškemu trpljenju posmehuje napis »Arbeit macht frei«, a je bil ta vhod le vrata v pekel, katerega podoba je bila strahotnejša od izmišljenega biblijskega pekla.

Korakajo, kakor so korakali iz Lublina. Ne naložé jih na tovorne vlake. Gonijo jih peš. Peš v neznano, v neskončnih krivuljah, zdaj proti severozahodu, zdaj proti vzhodu in zopet proti severozahodu in severu, severu. Dnevi minevajo, kolona se krajša, esesovci streljajo onemogle kakor na pohodu iz Lublina, pot za njimi je začrtana s krvjo tisočev, ki jih mimogrede pobijajo esesovci. Mine teden, mine štirinajst dni. Bolni, ki so ostali v Auschwitzu in ki jih Nemci niso utegnili pokončati, so že osvobojeni. Oni pa se vlečejo v koloni smrti peš proti severu, dokler se ne ustavijo v Grossrosenu, kraju v Vzhodni Prusiji.

2. februarja 1945 je, ko pridejo v ta kraj, kjer seže smrt tudi med stare znance, ki so preživeli lublinsko kolono smrti. V Grossrosenu umre Hercog, star komunist in železničar iz Ptuja.

Dvajset dni so tu. Rdeča armada prodira. Ogroža Grossrosen. Kolona preživelih postane zopet kolona smrti. Dolga in krvava pot je do Weimarja in Buchenwalda. Tudi tu je mesto barak. Do njih vodi cesta, ki že več let nosi ime »Krvava cesta«. Zgradili so jo jetniki in po njej so potem prihajali stotisoči, med prvimi je bil sekretar Komunistične partije Nemčije Thälmann, ki so ga po enajstih letih internacije leta 1944 tu ubili; tu so umirali nemški in avstrijski protifašisti, nato pa

108. Peč za sežiganje internirancev v krematoriju Buchenwald.

Poljaki, Francozi, Belgijci, Nizozemci, Norvežani, Čehi, Jugoslovani, Grki, Rusi. Tu so kožo mrtvih spreminjali v človeško usnje. Morilskemu zdravniku dr. Wagnerju so bili priljubljeni predvsem jetniki s tetoviranimi podobami in vzorci na koži in ti so postajali žrtve samo zato, da je prišel do njihove kože, jo prepariral in iz nje izdelal ročno torbico za Ilse Koch, ki ga je potem pri tem še presegla in si iz tetovirane človeške kože izdelovala senčnike za svetilke, ovoje za knjige, listnice in podobno.

Dva dni so v Buchenwaldu. Potem kolona nadaljuje pot proti Mauthausenu, ustanovljenem leta 1938 kot zunanja komanda KZ Dachau, a zgrajenem leta 1939 v pravo koncentracijsko taborišče, ki so ga morali graditi interniranci sami, večji del iz granita, ki so ga lomili v kamnolomu in ga tovorili na podoben način kakor pred tisočletji sužnji, ki so gradili piramide egiptovskim faraonom. Taborišče, podobno srednjeveški trdnjavi, le da ni obdano samo z obzidjem in trdnjavskimi stolpi, marveč tudi z žico, nabito z električnim tokom visoke napetosti. Tu omaga in obleži mrtev zagorski rudar Kokale in za njim še Adolf Čarman iz Tržiča. Lublinska kolona preživelih se krči. Toda pred njo je še sto in sto kilometrov krvave poti. Iz Mauthausena jih ženejo 180 km peš do Dunaja in Medlinga. Konec marca 1945 to krvavo pot tlakujeta s svojo krvjo komunista Slovenec Edvard Vodeb in avstrijski španski borec Zwibel. Omagata in padeta pod esesovskimi streli. Kolona se za

dva dni ustavi v Floridsdorfu, potem pa jo ženejo 1. aprila 1945 nazaj v Stier, kamor pride 12. aprila. V njej ni več Franca Sodje. Kakor množico drugih, ki so omagali med potjo, je tudi njega ubil esesovski stražar. Od bogve koliko tisočev jetnikov, ki so 17. januarja odšli na krvavo pot iz Auschwitza, jih je prišlo v Floridsdorf samo še okrog petsto, do Steierja pa jih najde smrt pod esesovskimi kroglami še dvesto.

28. april 1945 je. Hitlerjeva Nemčija dobiva zadnje smrtne udarce, a jih še vedno deli. Kolona smrti, od katere je ostalo le še tristo jetnikov, nadaljuje oziroma se vrača po krvavi poti proti Mauthausenu. Tu se njena krvava pot konča.

5. maj 1945. Mauthausen je v rokah svobode, ki odpre jetnikom vrata tega taborišča, skozi katera je šlo 335.000 evidentiranih jetnikov, od katerih je bilo na različne načine pomorjenih 122.767 ljudi, med njimi 32.180 Rusov, 30.203 Poljakov, 12.923 Madžarov, večinoma Židov, 12.890 Jugoslovanov, 8203 Francozov, 6502 španskih borcev iz Španije, 5750 Italijanov, 4473 Čehov, 3700 Grkov, 1500 nemških komunistov in drugih protifašistov, 235 Avstrijcev, 77 Nizozemcev, 34 Američanov (pilotov), 17 Angležev (pilotov sestreljenih letal), 19 Luksemburžanov in 3319 jetnikov iz drugih držav. Koliko tisočev neevidentiranih jetnikov, ki so jih tu pobili takoj po prihodu, je našlo smrt v Mauthausenu in drugih taboriščih, ne bo mogoče nikoli točno ugotoviti.

109. Prve skupine internirancev, ki se vračajo iz nemških taborišč na svoje domove, so srečali borci Jeseniško-bohinjskega odreda na Koroškem.

Tu se konča pričevanje dveh ljudi. Ni popolno, je preveč groze in trpljenja, ki sta ga doživela z milijoni drugih. Več kakor osem milijonov mrtvih je že dve desetletji pepel, ki obtožuje in svari, da bi se strahote nacističnega zla ne ponovile, zakaj temne sile tega zla so še zakoreninjene. Zločinci, ki so počenjali te zločine, so še živi. Le redke je doletela kazen, ki bi jo zaslužili vsi, ki so počeli največje nasilje v človeški zgodovini. Tako pa še žive in so danes mnogi med njimi ugledni državljani Zvezne republike Nemčije.

Globkeja so šele po Adenauerjevem odhodu odstranili z visokega položaja, dasi je bil prav on tisti, ki je izdelal nacistične rasne zakone proti Židom. Kdo bi našteval vse, ko vemo, da so gestapovci kakor Druschke, Linke, Zwick, ki so počeli zločine pri nas, svobodni že od prvega dne miru po drugi svetovni vojni. Najbrž niso bili niti v vojnem ujetništvu. V zahodni Nemčiji pišejo zelo malo ali skoro nič o teh zločinih. Redki so ljudje, ki trkajo na nemško vest in ki si upajo bivšim nacistom povedati v obraz, da so bili zločinci. Eden redkih je tudi zahodnonemški pesnik Siegfried Einstein. Naj zaključim z njegovimi besedami:

»Bil je dan kakor vsak — dan v začetku aprila — ko so ljudi pretepli in obesili. Njihova trupla so visela na vešalih vso noč. Luna jih je videla. Zvezde so jih videle. Bog jih je videl. In drugo jutro je moralo vse taborišče korakati mimo njih. In videli so jih vsi interniranci. Vsi. In kdor bere to danes, noče verjeti: morilci in tisti, ki so jih nahujskali k umoru, so namreč hodili v lakastih čevljih in se vozili z mercedesi. In vendar se je zgodilo to nekoč — nekoč, ko je bil dan kakor vsak. Nekega dne v začetku aprila.

Bil je dan kakor vsak — dan v začetku aprila — ko so šteli v uničevalnem taborišču Auschwitzu kandidate smrti šestindvajsetih narodov. Zakaj so bili internirani v Auschwitzu? Ker so bili Židje in Poljaki, Francozi in sovjetski vojni ujetniki, Cigani, Grki, Slovani in Nizozemci. Bil je dan kakor vsak, ko so internirancem vtetovirali številke na nadlaket. Bil je dan v začetku aprila. Bil je večer kakor vsak — večer v začetku aprila — ko so ljudje prostovoljno skočili na žico, po kateri je tekel tok visoke električne napetosti. Tako je bilo konec trpljenja. Druge so našli nekega jutra, ki je bilo kakor vsako, obešene na lastne jermene na pogradih. In spet so prikorakali novi jetniki skozi glavna taboriščna vrata. »Arbeit macht frei« je bilo napisano z velikimi črkami nad vhodom v pekel. In kmalu so zagledali stražne stolpe, straže z mitraljezi. In tedaj so vedeli, da drži vsaka pot v naročje smrti. To so spoznali tisti dan, ki je bil kakor vsak. Nekega dne v začetku aprila.

Bil je dan kakor vsak, ko se je zgodilo nekaj nečloveškega, nepojmljivega, nekaj, česar se ne da popraviti v tisoč letih; v Majdaneku so pomorili otroke. Bil je dan kakor vsak. Dan je imel svojo svetlobo, svoje sonce, svoj veter. In Bog je to videl. To! Tisto nečloveško, nekaj, česar se ne da popraviti. Večno sramoto, ki se drži nemškega imena. On je videl kri iz milijonov žil. In On je molčal. Pozneje pa je govoril obtoženec Heinz Stalp. In ta Heinz Stalp je odgovarjal na vprašanja državnega pravdnika.

Obtoženec: Ko sem delal v krojačnici na Pohlmannstrasse, sta prispela nekega jutra dva tovornjaka; z njih so iztovorili otroke staršev, ki so delali v Majdaneku. Staršem so rekli, da so odpeljali otroke, ker jih bodo vzgajali.

Drž. pravdnik: Ali so tudi otroke do golega slekli?

Obtoženec: Da.

Drž. pravdnik: Koliko je bilo otrok in kakšne starosti?

Obtoženec: Bili so še čisto majhni, v starosti do enega leta; med njimi pa so bili tudi trinajst in štirinajstletni.

Drž. pravdnik: Kako so jih nagnali v plinsko celico?

Obtoženec: Tovornjak je zapeljal do plinske celice. Tam so čakali pripadniki varnostne službe; otroke so odgnali na plantažo, kjer so delale ženske (plantaža št. 1); odondod so prignali deset žensk, ki so morale otroke sleči. Potem so otrokom ukazali, naj gredo v plinsko celico. Pripovedovali so jim pravljice, češ da jim bo v celici dobro. Mnogi med njimi so jokali. Vedeli so, da gredo v smrt. Ko so bili v plinski celici, je neki pripadnik varnostne službe zaprl vrata; potem so skozi štirioglato odprtino potisnili v celico plinske patrone.

Dr. pravdnik: Obtoženec, ali ste videli zadušene otroke v plinskih celicah? In — kakšni so bili?

Obtoženec: Da, internirance sem dostikrat videl v plinskih celicah. Njihova pljuča so bila očitno počena, kri pa ni vedno pritekla iz njih. Čez dva dni so bila trupla zelenkasta.

Drž. pravdnik: Ali je res, da s plinom umorjenih niso odvažali iz plinskih celic, marveč da so nagnali novo skupino ljudi kar na kup trupel?

Obtoženec: To je res. Vsi so ostali v celicah; za drugo skupino so prignali tretjo, po 50, dokler se jih ni nabralo 300.

Drž. pravdnik: Torej so nagnali žive na mrtve. Ali ste videli te mrliče?

Obtoženec: Da.

Drž. pravdnik: Ali je res, da je pod vplivom ciklona bruhnila človeku kri iz pljuč in pritisnilo blato iz danke?

Obtoženec: Da.

Drž. pravdnik: In na to blato so nagnali naslednjo skupino internirancev?

Obtoženec: Da.

Drž. pravdnik: Ali je res, da je naslednja skupina morala lastnoročno odstraniti trupla, da si je napravila prostor?

Obtoženec : Prostora je bilo v celicah dovolj.

Drž. pravdnik: Če pa je bila celica skoraj do stropa napolnjena s trupli, ali se je dostikrat zgodilo, da so morale naslednje žrtve odnesti mrtve in očistiti celico?

Obtoženec: Da, to se je dogajalo.

Bil je dan kakor vsak— dan v zgodnjem aprilu, ko se je to dogajalo. Kaj ste delali tisti dan v zgodnjem aprilu, gospod zvezni poslanec Nemške stranke? Saj ste bili tudi vi nacist, gospod poslanec zveznega

zbora? Potemtakem ste sokrivi nečesa, kar se ne bo dalo nikoli popraviti. Tudi vi, gospod Schneider ... In vi si upate govoriti o »napakah« nacizma, ko je v resnici šlo za najstrahotnejše zločine in grozodejstva v zgodovini človeštva ...

Bil je dan kakor vsak — dan v zgodnjem aprilu — ko so izkrvaveli, zgoreli na Poljskem tisoči Francozov in Poljakov, Rusov in Nemcev, Židov in Holandcev, Slovanov in Grkov. Tistega dne v zgodnjem aprilu so se zadušili majhni, nedolžni, ljubki otročički v Majdaneku? Kaj pa ste počeli tisti dan, gospod zvezni poslanec Nemške stranke. Takrat ste služili v letalstvu, kakor ste nekoč v svojem življenju ponosno omenili. Kolikokrat ste tisti dan vzdignili roko v hitlerjevski pozdrav? Komu ste bili poslušni tisti dan? Komu ste poveljevali tisti dan? Kaj ste zahtevali tisti dan? K čigavi smrti ste posredno ali neposredno pripomogli tisti dan? Odgovorite, gospod zvezni poslanec! S svojo nesramno žalitvijo ste si v tolikšni meri nakopali sokrivdo za vse s plinom zadušene, pobite, zadavljene in od lakote umrle, da terja to pokoro. Kličem vas na odgovor. Milijoni ljudi, pripadnikov 26 narodov, so bili na Poljskem umorjeni v imenu Velike Nemčije. Izbrisani. Likvidirani, kakor so govorili v žargonu tistih, ki jim vi niste bili sovražnik ...

Da se vam v tem delu Nemčje ne more nič zgoditi, če žalite poljski narod, mrtve iz Auschwitza in Majdaneka, to sami najbolje veste. Toda jaz čakam na vaš odgovor, gospod zvezni poslanec Schneider. Saj ste vendar mož iz dežele hrastov in badenweilerske koračnice. Torej! Poguma vam pač ne bo manjkalo, gospod Schneider! Saj ste vendar v »Who's who in Germany« ponosno razglasili, da ste prinesli iz Hitlerjeve in Himmlerjeve vojne domov tako visoka odlikovanja, kakor so: Iron Cross 1st and 2nd Class: silver and citations.

Nekega dne v zgodnjem aprilu vas pozivam, da mi poveste, ali so bili Auschwitz in Majdanek, Treblinka in Rogoznica, Varšava in Sztutowo, Lodz in Kielce, Tarnow in Czestochowa kratko malo napake nacizma. Odgovorite!«

Tak odgovor zahtevamo od Zvezne republike Nemčije tudi mi.

(Po spominih Jožeta Sivca, Simona Režka in drugih virih napisal M. Kl.)

ZUSAMMENFASSUNG

Miha Klinar

ZWEI ZEUGENAUSSAGEN

Die Okupation. Der Plan der Deutschen für die Totalgermanisation der Länder Gorenjska und Štajerska findet sich bereit. Nach den »Arretationen im Monat Mai« folgen die ärztlichen Untersuchungen. Durch diese bestimmen die Deutschen die Reihenfolge der Volksgruppen, welche sie mit der Gewalt aussiedeln wollen. Die Emigration beginnt am 1. Juli 1941, aber sie wird durch die Empörung des slowe-

nischen Volkes unterbrochen. Nun beginnen die Aktionen der Partisanen. Auf dem okkupierten Territorium organisiert sich die Befreiungsfront. Unter den Organisatoren befinden sich auch Simon Režek und Jože Sivec, der erste aus Jesenice, der zweite aus Maribor.

Simon Režek ist ein Mitglied des Kreisausschusses in der Befreiungsfront Jesenice. Im Januar 1942 wird vom Gestapo eine massenhafte Arretation ausgeführt. Das Arretationsopfer ist auch der Kreisausschuss. Sein Kassierer Lovro Ažman unterliegt den Körperverletzungen, die durch die unmenschliche Quälerei vom Gestapo gemacht werden. Auch Režek wird gequält, dann in Begunje und später nach Dachau weggeführt.

Jože Sivec war ein Kommunist seit dem Jahre 1932 und das Opfer des Verräters. Er wird vom Gestapo in Maribor arretiert, zum Tode verurteilt, wieder ins Gefängnis abgeführt, wo er weiterhin noch gequält und verhört wird.

Als er im Spätherbst 1942 mit den anderen zur Mordstätte abgeführt wurde, dachte, dass alle erschossen würden; sie sind aber in Wien verhaftet worden. Von dort mussten alle nach Salzburg, dann aber nach Dachau ausziehen.

In Dachau verbindet die illegale, empörerische Organisation die folgenden Gefangenen: Sivec, Režek, Alojz Markovič, Eduard Vodeb, die Freiwilliger im spanischen Bürgerkrieg — Edi Puchgrabner aus Wien, Erich und Hans Perger —, die deutschen Kommunisten Endels, Fritz, Gustl, Max und die internierten Slowenen, wie: Adolf Čarman, Martin Mlinarič aus Hrastnik, Hercog aus Ptuj, Drnovš aus St. Paul, Kokal aus Zagorje, Čans aus »Savinjska dolina«, (Savinja-Tal) Žohar, Adamčič, Mlakar und die anderen, die das Schicksal in den Tod der Konzentrationslager Majdanpek und Lublin führt. Fünftausend Gefangenen gehen am 22. Juli 1944 die tödlichen Wege gegen Auschwitz, aber nur hundertfünfzig Menschen kommen dorthin. Da sterben in den Gasszellen schon an demselben Tag noch fünfzig Gefangegen. Endels und Max werden unterwegs geschessen, Perger stirbt in Auschwitz auch schon am ersten Tag. In Auschwitz treffen sie an unseren Franz Sodja aus Blejska Dobrava und Franc Mravlja aus Kranj. Jože Sivec erkennt die Grausamkeit des Strafkommandos von Bebitz, Birkenau, Bunn Volgass, dann kommt er ins Lager No 15 a zurück. Simon arbeitet unter dem »Lederfabrikskommando«. Die zwei und die überlebten Bekannten müssen die Auschwitzhölle bis 17. Januar 1945 verleben. Nachher beginnt der neue blutige Weg und er führt sie ins Konzentrationlager Grossrosen, wo der Komunist Herzog aus Ptuj stirbt. Nach zwanzig Tagen reisen sie teils mit der Eisenbahn teils zu Fuss gegen Weimar und Buchenwald, nach zwei Tagen wieder weiter gegen Mauthausen. Hier stirbt Kokal, ein Knappe aus Zagorje — und dann noch Adolf Čarman aus Tržič.

Der Weg ist noch nicht am Ende. Noch 180 Kilometer weit bis Wien, Mödling geht die erschöpfte Kollone; in den befinden sich: Eduard Vodeb aus Slowenien und Zwibl, ein Österreicher. In Floridsdorf bleibt diese Todeskollone stehen. Am 1. April 1945 wird die Märtyrerfahrt fortgesetzt und kommt in Steier am 12. April 1945 zurück.

Der Arbeiter Franc Sodja aus Dobrava ist verstorben. Von tausenden Gefangenen, die am 17. Januar von Auschwitz hinausgezogen sind, kamen in Floridsdorf nur noch fünfhundert. Auf dem Weg von Floritzdorf bis Steier wurden vom Gestapo noch zweihundert Gefangenen erschossen.

Bis Mauthausen kommen weniger als dreihundert Menschen zurück.

Die zwei Zeugenaussagen sind nur die Grausaumkeitsbröckel der Toten und Überlebten. Aber auch nur ein Bröckel klagt die nazistische Gewalt an. Es wird Sie immer anhlagen und die gegenwärtige und zukünftige Generation vor ihr warnen. Sie soll wach sein und offene Augen haben für alle, die mit der vergangenen Kreigsniederlage nicht einverstanden sind und für alle, die noch immer eine Politik »am Kriegsrand« spielen möchten, ohne sich zu kümmern, die Millionen Menschen in den Tod stossen zu können.

Aleš Jelenc

PREŠERNOVA BRIGADA NA JESENICAH

Okupator, takrat še na višku moči, je takoj po zasedbi Gorenjske posvečal največjo pozornost Jesenicam, ki so bile zanj pomembne z gospodarskega stališča in kot strateško važno križišče ter istočasno kot vpadnica na Balkan. Pri tem je hotel obvladati politični položaj glede na delovno prebivalstvo Jesenic in na delavce iz vseh predelov gornjega dela Gorenjske, ki so bili zaposleni v jeseniški železarni.

Po svojih agentih-petokolonaših je bil seznanjen z aktivnim delovanjem Komunistične partije, ki je budila delavsko zavest jeseniškega železarja in ga uspešno pripravljala na boj proti vnašanju fašistične miselnosti v delavske vrste že pred vojno. Pričakoval je, da bo prav med tem delavstvom naletel na močan odpor.

Zato je poleg tega, da je Jesenice vojaško utrdil, takoj ob okupaciji poslal na Jesenice svoje najbolj verzirane gestapovce.

Okupator je izvajal nad prebivalstvom Jesenic, posebno še nad delavstvom, zaposlenim v železarni, izreden teror. Jeseniški železarji so na teror odgovorili z aktivnim delovanjem v organizacijah Osvobodilne fronte. Ta aktivnost je bila izredno močna v letih 1941 in 1942, ko je zaradi ogromnega števila aretacij in strašnega terorja upadla, pa se v letu 1943 ponovno dvignila in se stopnjevala vse do osvoboditve.

Okrožni komite KPS Jesenice je v začetku leta 1944, ko je ocenjeval delo na svojem področju in analiziral politično stanje, ugotovil, da so bili okrajni komiteji KPS Radovljica, Gorje-Bled, Ribno in Bohinj mnogo bolj aktivni na svojih terenih, tako v političnih kot vojaških in sabotažnih akcijah, kot pa okrajna komiteja Jesenice in Kr. gora.

Po vsestranski in temeljiti analizi je ugotovil, da je na vsem področju okrožja okraj Jesenice po teritorialnem obsegu najmanjši, po politični in gospodarski strani pa za okupatorja daleč važnejši od ostalih. Okrožni komite je analiziral pomen Jesenic za okupatorja ne le s strateškega vidika, temveč predvsem z gospodarskega stališča in s posebnim ozirom na dejstvo, da je jeseniška železarna pomenila ob uničevanju okupatorjeve industrije v rajhu zanj izredno važen gospodarski potencial.

Analiza je nadalje izluščila glavna vzroka nezadostne aktivnosti okrajnega komiteja Jesenice. Prvi je bil v sistemu dela, to je v vodenju dela iz središča, saj je bila dostopnost terena izredno težavna, drugi pa v nezadostni in prešibki kadrovski zasedbi v vodstvu okraja.

Na osnovi navedenih analiz je okrožni komite sprejel sklepe, katerih izvedba je bila potrebna za pospešeno borbo proti okupatorju, ki naj bi zajela slehernega delovnega človeka ne le na vojaškem, ampak tudi na gospodarskem področju:

1. da bi bolje obvladali teren in dosegli boljšo povezavo s prebivalstvom, se delovno področje okraja Jesenice razdeli na štiri sektorje: na dva sektorja na levem bregu Save pod Karavankami (Javorniški Rovt, Jeseniško-Plavški Rovt) in na dva na desnem bregu Save pod Mežaklјo (nasproti Hrušice in na Poljanah),

2. da bi kadrovsko okrepili vodstvo, se pritegne v ilegalo organizacijsko sposobne aktiviste, za pomoč okrajnemu komiteju Jesenice se posebej zadolži nekatere člane okrožnega komiteja,

3. da bi zagotovili popolno izvedbo vseh sprejetih sklepov, se oblastni komite KPS za Gorenjsko naproša za pojačano sodelovanje,

4. organizacijske oblike dela je treba po odborih Delavske enotnosti prenesti v tovarno in tako ustvariti pogoje za direktno povezovanje ljudi v tovarni sami,

5. pospešeno je treba izvajati propagandne akcije in razširjati literaturo, okrepiti delovanje tehnik, izdajati se začne »Jeseniški kovinar«, ki bo obravnaval vso politično problematiko in delovanje jeseniškega železarja,

6. organizirati je treba minersko-diverzantske skupine na neposrednem področju Jesenic in zlasti v tovarni,

7. pojačati delovanje mladinskih in ženskih organizacij,

8. močno pojačati terenske obveščevalne in VOS-ovske enote,

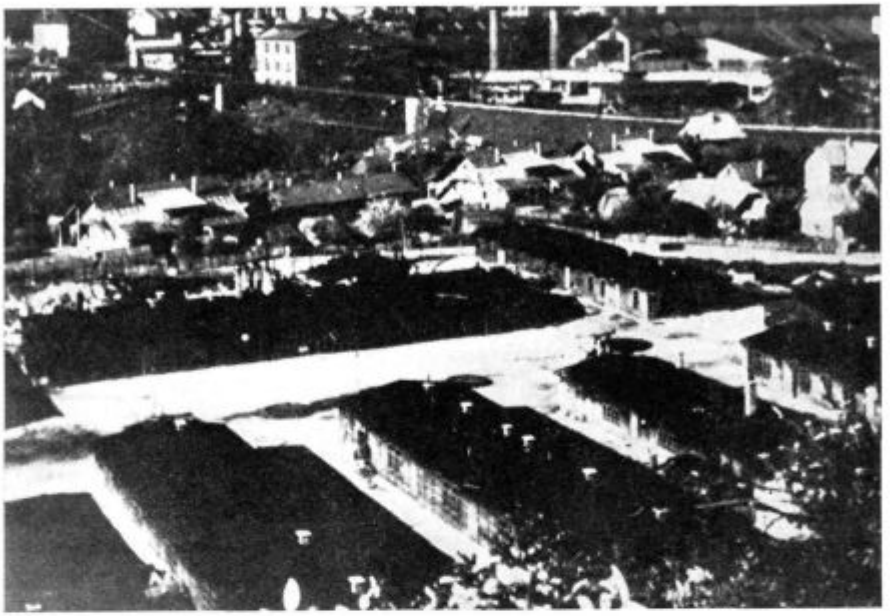
9. v smislu izvajanja vseh navedenih sklepov je treba pospešiti odhajanje ljudi v partizane, pripraviti pogoje za izvršitev večje mobilizacijske akcije, ki bo zajela: a) delavce in ostalo prebivalstvo Jesenic, b) in tudi napredno intelektualno delovno silo (uslužbence).

V splošnem je treba tako krepiti vrste NOV, sovražniku pa istočasno odvzemati zanj prepotrebno delovno silo.

Dosledno izvajanje sklepov okrožnega komiteja je imelo za posledico pospešeno aktivizacijo jeseniškega prebivalstva in masovno pridobivanje novih pripadnikov in aktivnih sodelavcev Osvobodilne fronte, to pa zlasti med delavstvom v tovarni. Rezultati sklepov so bile pogostnejše sabotažne akcije in organizirano odhajanje delavstva in napredne delovne inteligence v NOV.

Okupator je hotel nadomestiti tako nastalo pomanjkanje delovne sile v železarni, s tem da je formiral delovno taborišče, kamor je dovažal ljudi iz Primorske, iz okupirane Ljubljane in celo iz Francije. Tovarniške organizacije in terenske mladinske in ženske skupine so prodrle tudi v to taborišče in začele aktivno delati.

Vsestransko aktivno sodelovanje vseh organizacij narodnoosvobodilnega gibanja na Jesenicah je ustvarilo pogoje za izvedbo večje akcije, to je za mobilizacijo na Jesenicah samih, ki so bile od vseh gorenjskih mest najbolje oborožene.

110. Nemško taborišče za prisilne delavce pod Mežaklju na Jesenicah. V njem so bili Francozi, Italijani, Poljakinje, Rusinje in Jugoslovani.

V zvezi z izvedbo akcije »mobilizacija na Jesenicah« je bil sklican posvet okrajnega komiteja KPS Jesenice v prisotnosti članov oblastnega komiteja KPS za Gorenjsko in okrožnega komiteja KPS Jesenice. Razpravljali so o dveh variantah: prvič, vojaški napad na Jesenice z uničenjem tovarne in železniške postaje, povezan z mobilizacijo, in drugič, mobilizacija delavcev v delovnem taborišču na desnem bregu Save in onesposobitev tovarne s tem, da se uničijo generatorji v tovarni.

Izvedba prve akcije bi imela velik pomen za svetovno javnost, saj bi šlo za napad na mesto, ki ga je okupator priključil rajhu, vendar bi bila akcija z ozirom na oboroženost Jesenic in na njeno obsežnost izredno tvegana. Poleg tega bi neizogibno prišlo do pouličnih bojev in prebivalstvo Jesenic bi bilo strašno prizadeto. Glede na strateški oziroma geografski položaj Jesenic pa bi bila evakuacija prebivalstva nemogoča.

Zato se je posvet ob upoštevanju vseh možnosti in namenov akcije odločil za drugo varianto, ki naj bi potekala v treh ločenih operacijah:

— onesposobitev tovarne s sabotažno akcijo,

— odvzem delovne sile z mobilizacijo na desnem bregu Save,

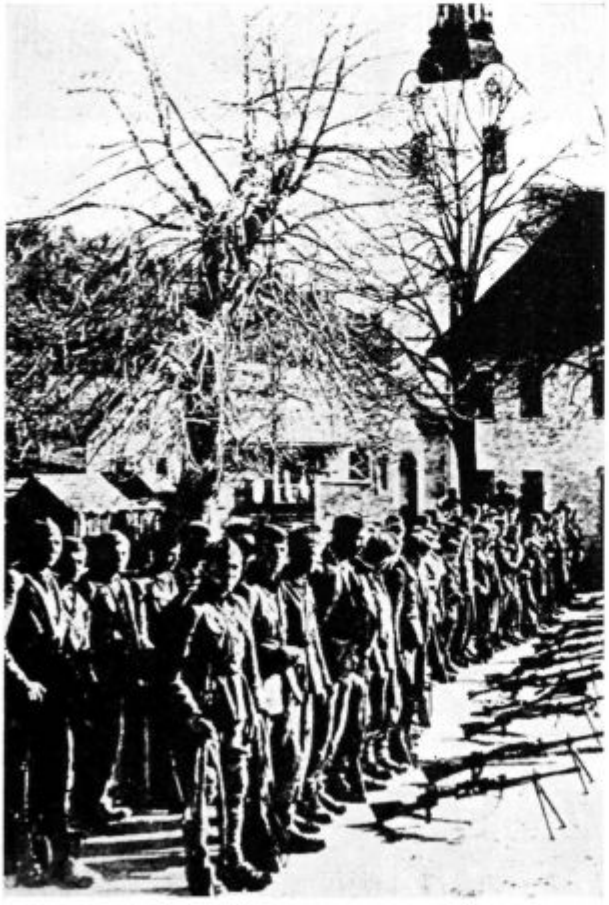
— organizirana mobilizacija strokovnih kadrov in ostalih prebivalcev Jesenic.

Onesposobitev tovarne s sabotažno akcijo je le deloma uspela. Za akcijo je bil zadolžen tovariš Franc Koren, ki je sam znosil v tovarno 120 kg eksploziva, ki smo ga sprejeli od zaveznikov, ter organiziral miniranje vseh generatorjev v tovarni. Zatajili pa so tempirni svinčniki,

ki niso vsi istočasno vžgali. Tako je razneslo samo en generator, pri ostalih pa je okupatorju uspelo pravočasno odstraniti eksploziv. Kljub temu je akcija dosegla izredno močan moralni uspeh pri prebivalstvu Jesenic in pri delavstvu v tovarni ter demoralizujoče vplivala na sovražnikove vrste.

Organiziran odhod strokovnih delavcev v NOV, ki so ga uspešno izvedle terenske in tovarniške organizacije, je bil za okupatorja dvojni udarec. Strokovnih delavcev, inženirjev in drugih ni mogel nadomestiti, poleg tega pa je z odhodom inteligence v NOV padel temeljni steber njihove propagande, v katero so sicer tudi sami verjeli, češ da gredo v NOV samo »neuki« delavci.

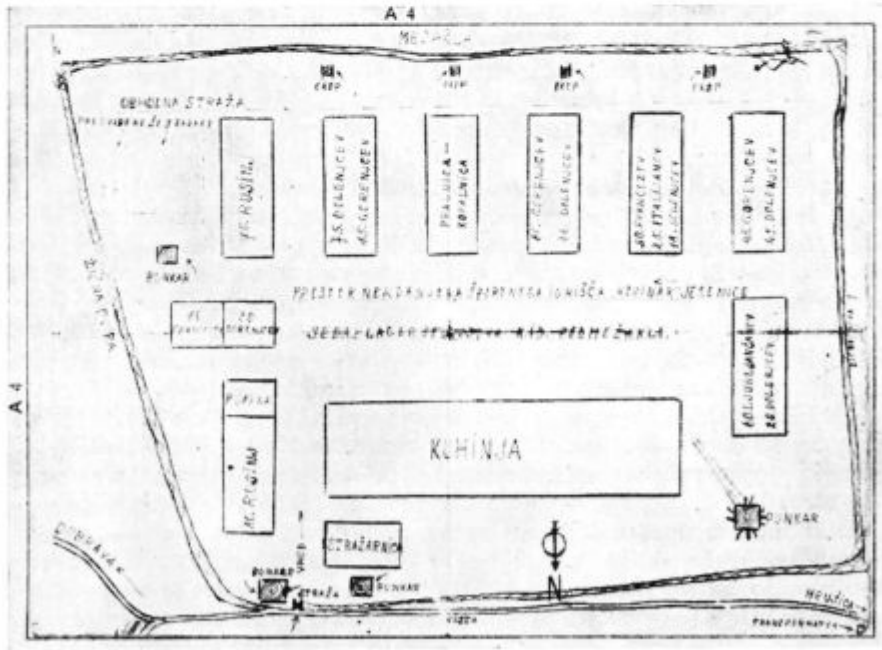
Tretja operacija, za katero se je odločil posvet in o kateri je že spomladi sklepal tudi okrožni komite Jesenice, je bila mobilizacija na Jesenicah samih.

111. Zbor bataljona Prešernove brigade na Rakitni po kapitulaciji Italije; pred odhodom na Gorenjsko 26. septembra 1943.

Ko je prišla na Pokljuko Prešernova brigada, ki je pred tem imela nekaj borb v Baški grapi, je sredi julija 1944 prišlo do ponovnega sestanka s člani štaba XXXI. divizije in s člani oblastnega komiteja za Gorenjsko. Na sestanku so spet razpravljali o mobilizaciji. Narejen je bil okvirni načrt za akcijo. O njem so 17. julija razpravljali še z nekaterimi aktivisti jeseniškega okraja na skupnem sestanku pri okrožnem komiteju KPS Jesenice v Radovni. Na tem sestanku so bili določeni za vodiče tovariši, ki dobro poznajo teren. Temu sestanku je sledil sestanek s štabom Prešernove brigade na Blejski planini. Sestanku sta prisostvovala tudi člana štaba XXXI. divizije in sicer načelnik štaba tov. Milan Tominc in namestnik komisarja divizije tov. Pero Alfirević. Po ponovni analizi stanja je bil sprejet sklep, da se akcija »mobilizacija« izvede dne 19. julija 1944. Akcijo bo s sodelovanjem terencev kot vodičev opravila pojačana Prešernova brigada. Glavni namen akcije je mobilizacija v delovnem taborišču pod Mežakljo. Po prejetih informacijah je bilo v taborišču okoli 600 do 700 ljudi: Ljubljančanov, Primorcev in Francozov. Dan je bil nalog, da je treba mobilizirati samo mlade ljudi. Istočasno z mobilizacijo naj se izvede tudi prehranjevalna akcija iz magazina pri taborišču.

Načrt za akcijo:

112. Terenski obveščevalci so izdelali načrt taborišča pod Mežakljo. V načrt so vnesli tudi število zapornikov.

Brigada se do noči 19. julija premakne na Mežakljo. Dva bataljona in dve četi se razporedita za zaščito dostopa in odstopa. En bataljon in dve četi opravita mobilizacijo tako, da gredo tri čete v predhodnico in postavijo zasede, ostali borci pa mobilizirajo. Borci, ki gredo na Jesenice, puste vso odvečno opremo na Mežaklji. Na Jesenice pridejo samo po eni poti in to po najkrajši z Mežaklje mimo daljnovoda na Stangah, odidejo pa zaradi večje varnosti v dveh smereh. Zato se formirata dve skupini borcev, ki bodo spremljali mobilizirance. Prva skupina naj krene po poti, ki pelje pod Mežakljo na Poljane in nato preko Obrance do zbornega mesta na Mežakłji, kjer počaka drugo skupino, nato obe kreneta preko Radovne na končno zborno mesto na Pokljuki. Druga skupina pa naj krene po poti pod Mežakljo skozi Kurjo vas do Peskov in preko Peskov na Mežakljo, kjer se priključi prvi skupini na zbornem mestu na Mežaklji. Zborno mesto je določeno na kraju, kjer bo brigada pustila odvečno opremo pred spustom na Jesenice. Pričetek akcije je določen za 11. uro zvečer. Vsako četo spremljajo vodiči — terenski delavci. Mobilizacija v delovnem taborišču naj poteka v vseh barakah istočasno. Tik pred odhodom z Mežaklje na Jesenice naj prejmejo borci potrebna navodila za izvršitev posameznih nalog, ki jih je treba opraviti v okviru akcije.

Z ozirom na gostoto okupatorjevega vojaštva na Jesenicah in na neprestano močno patruljiranje v nočnih urah je bilo treba z devetindevetdesetodstotno gotovostjo računati, da akcija ne bo ostala nezapažena in da bo sovražnik krepko reagiral. Prav zato je bilo posebej poudarjeno, da se je treba dosledno držati načrta in da je treba za vsako ceno nenadno priti na Jesenice in ločeno oditi v drugih smereh. Iz istega razloga je bil izdelan podroben načrt za zaščito na vseh možnih mestih, kjer je bilo pričakovati sovražnikov napad. Tako je bila varovanju posvečena posebna pozornost.

Potek akcije »mobilizacija« dne 19. in 20. julija 1944.

S Pokljuke se je Prešernova brigada čez dan 19. julija premaknila proti Mežaklji. En bataljon in dve četi so prispeli na Mežakljo že pred večerom. Dva bataljona in dve četi je štab brigade po načrtu razporedil na varovalna mesta. Zavarovani so bili vsi dostopi z Bohinjske Bele, z Bleda in Gorij, z Jesenic kot tudi iz Mojstrane v Gornjo Radovno. Vsi dohodi čez Savo so bili zasedeni po naših enotah. Tako je bila akcija zavarovana pred neposrednimi sovražnikovimi udarci.

Pri Stangah blizu kraja, kjer se je brigada spustila z Mežaklje na Jesenice, so borci odložili odvečno opremo ter odšli na Jesenice. V taborišče so stopili točno ob 11. uri zvečer. Mobilizacija je potekala točno po načrtu in bila v popolni tišini izvršena prej kot v eni uri. Uspeh je v veliki meri pripisati dejstvu, da so naše tovarniške, terenske, zlasti mladinske in ženske organizacije že prej dobro pripravile ljudi na mobilizacijo, in pa pozornosti štaba Prešernove brigade, ki je v akcijo poslal tov. Lebana, ki je obvladal francoski jezik. Že pred 12. uro ponoči sta obe skupini, kot je bilo predvideno v načrtu, odšli z Jesenic. Tedaj je štab v akcijo »mobilizacija v taborišču« vključil še mobilizacijo Kurje vasi. Nekako 20 minut po polnoči so zaregljale brzostrelke. To pa

je bil tudi znak, da je treba akcijo zaključiti in se forsirano umakniti proti določenemu zbornemu mestu. Prekinitev dodatne mobilizacije v primeru, da bi se naši borci spopadli s sovražnikom, je bila sklenjena že vnaprej, to pa zaradi tega, ker so bile naše zasede na samih Jesenicah, ki so ščitile akcijo, le toliko močne, da so mogle sovražnika sicer zadrževati, ne bi ga pa bile mogle ob njegovi premoči zadržati.

Jasno je bilo, da bo vsak najmanjši spopad s sovražno patruljo zbudil in aktiviral izredno močni akupatorjev obrambni stroj na Jesenicah in sprožil alarm v vseh ostalih bližnjih sovražnikovih postojankah.

Štab je odredil, da naj zaščitnice položaje držijo in zagotovijo postopen umik. Nato šele je z grupo, ki je krila umik, zapustil Jesenice in se po najkrajši poti, to je po poti dostopa, usmeril proti zbornemu mestu.

Vse do tu je potekala akcija po predvidenem načrtu. Že po dvajsetih minutah hoje pa je štab dohitel zadnje borce v levi skupini, ki je vodila mobilizirance. Ta skupina se ni držala načrta in ni vodila mobilizirancev po določeni poti preko Peskov na Mežakljo, temveč je ubrala pot dostopa, ki je izredno strma in ni imela kritja pred sovražnikovimi reflektorji in pred obstreljevanjem iz protiavionskih topov.

Spopad naše zasede s patruljo na železniškem mostu je alarmiral ves sovražnikov aparat. Takoj so pričeli z obstreljevanjem Mežaklje iz vseh protiavionskih topov. Točno se je videlo, da prvo uro niso bili informirani o tem, kaj se je sploh zgodilo. Potem pa so pričeli sistematično obstreljevati v sistemu škarij od vrha in od spodaj proti sredini, tako da so držali pod ognjem vso Mežakljo. Ta je bila neprestano obsvetljena z reflektorji, tako da je bilo svetleje kot podnevi. Na navedeni poti proti vrhu Mežaklje je bil en sam možen zaklon. To je bila kotanjasta ovala desno od poti. Forsirano, kolikor je bilo pospešeno premikanje sploh mogoče, je krenila kolona proti ovali. Neprestanemu ognju, neprijetni okoliščini, da so bili mobiliziranci neprimerno obuti in preobloženi s prtljago, ter drugim težavam se je pridružil še močan dež, ki se je razbesnel v pravo nevihto. Brž ko je zadnji borec dosegel ovalo, je bil sklican posvet o tem, kako se prebiti do zbornega mesta na Mežaklji oziroma do končnega zbornega mesta na Pokljuki. Del štaba je že prej krenil po poti do vrha, da bi pregledal položaj na vrhu in preveril zaščito. Obstajala je nevarnost, da nam na vrhu prestriže pot sovražnik. Premik naprej iz ovale s tolikimi ljudmi pa je bil do pričetka dneva nemogoč, ker je bil vsak človek zaradi izredne vidljivosti tarča zase. Šele prvi jutranji somrak je zmanjšal učinek reflektorjev. Zato je kolona eden po eden krenila naprej šele ob treh zjutraj, toda ne po poti, temveč počez čez Mežakljo v smeri Peskov. Pot je bila strahovito naporna. Kolona je morala prečkati tudi čistino, da se je mogla povzpeti v usek pred potjo čez Peske in se tako prebiti na vrh. Hotela je priti na zborno mesto, kjer je brigada pustila del opreme. Iz previdnosti so poslali proti zbornemu mestu zaščito, prav tako pa tudi proti prehodu na Peskih. Že po nekaj minutah je zaščita, ki je šla v smeri zbornega mesta, užgala po Švabih. Takoj zatem pa se je spopadla s sovražnikom

zaščita na Peskih. Dan je bil nalog, da borci v zaščiti toliko časa zadržujejo sovražnika, da se bo kolona mogla prebiti v Radovno in od tam na Pokljuko. Borci so nalog izvršili in zadržali številčno daleč močnejšega sovražnika, tako da je kolona mirno lahko prešla v Radovno in na Pokljuko. Za varen prehod kolone so žrtvovali svoja življenja štirje borci Prešernove brigade, ki so padli v spopadu s sovražnikom. Za mobilizrance je bil to ognjeni krst, ki je sprožil prvo selekcijo. Približno 30 mobilizirancev je zajela panika in so se porazbežali po Mežaklji. Te je potem sovražnik zajel. Vsi ostali so se skupno z borci prebili v Radovno in na Pokljuko.

Prva skupina, ki je vodila okrog 250 mobilizirancev in ki se je v skladu z načrtom držala predvidene poti, je brez vsakršnih nezgod prispela na zborno mesto na Pokljuki. Odšla je naravnost na končno zborno mesto, ki je bilo določeno za primer spopada s sovražnikom.

Takoj po prihodu obeh skupin, ki sta skupno pripeljali na Pokljuko nad 500 novih mobilizirancev, je bil sklican v štabu brigade sestanek, ki je analiziral uspehe in napake akcije.

Analiza je ugotovila, da je bila akcija kljub napakam v izvajanju izredno uspešna. Akcija je zelo dvignila moralo med ljudmi in s tem olajšala delo terenskim aktivistom. Po teh dogodkih so Jeseničani vedno bolj odhajali v partizane, tako da je bil komaj mesec dni po tej akciji že formiran Jeseniško-bohinjski odred, ki so ga sestavljali borci s področja Jesenic in Bohinja. Ta je do konca vojne opravljal uspešne vojaške akcije. Sovražnik, ki je po tej akciji še ojačal vojaško obrambo Jesenic, ni mogel zavreti vedno večje aktivnosti med prebivalstvom in preprečiti odhajanja v NOV.

Résumé

Aleš Jelenc

LA BRIGADE DE PRESEREN À JESENICE

En 1944, le Mouvement de Libération Nationale se servit de la majeure partie de la population du territoire de Jesenice. Les meilleures conditions étaient données aux Partisans pour leurs actions de grande envergure à Jesenice même.

La Brigade de Prešeren reçut la responsabilité d'exécuter la »mobilisation« du camp de travail obligatoire sis sous la Mežaklja dans lequel se trouvaient des travailleurs transportés là de France, de Ljubljana et de l'Istrie.

Au soir du 19 juillet, la brigade en question passa par la Mežaklja, descendit sur Jesenice et accomplit l'action avec succès. Quelques minutes après minuit, les Allemands s'apercurent de la présence des Partisans à Jesenice et commencèrent à tirer de fortes salves avec leurs batteries de DCA sur la Mežaklja. Toute la brigade battit en retraite en emmenant plus de 500 nouveaux mobilisés. Ceux-ci arrivèrent sains et saufs à la Pokljuka où ils se joignirent aux Partisans.

Ivan Leban

POT JESENIŠKO-BOHINJSKEGA ODREDA

V drugi polovici leta 1944 so se enote XXXI. divizije IX. korpusa držale na ozemlju južno od črte Cerkno, Škofja Loka, Idrija, Tolmin. Tako je bilo ozemlje Bohinja in Jesenic severno od te črte brez stalnih partizanskih enot.

Preko Jesenic, Bohinjske Bistrice v Gorico je vodila najkrajša komunikacijska zveza iz Nemčije skozi Avstrijo na fronto v Južni Italiji. Zato je bila koncentracija sovražnikovih sil na tem ozemlju precej velika. To nam povedo tudi podatki, ki pravijo, da je bilo na sektorju Jesenice—Bohinj kar 8 močnih sovražnikovih postojank s skupno 2167 sovražnih vojakov (1663 nemških, 108 policistov, 107 orožnikov, 65 gestapovcev, 104 graničarjev in 120 drugih). Tem pa so pomagali še domači izdajalci in belogardisti. Toda sovražniki se niso zadrževali samo v po-

113. Predjamski grad pri Postojni, kjer je bil ustanovljen Jeseniško-bohinjski odred 1944. leta.

stojankah, ampak so se v manjših patruljah lahko skoraj nemoteno gibali po bližnjih vaseh ter strahovali civilno prebivalstvo, jim jemali živež, živino.

Zaradi strateške pomembnosti tega sektorja je štab IX. korpusa in partizanskih odredov Slovenije z odredbo z dne 4. septembra 1944 formiral na tem ozemlju Jeseniško-bohinjski odred. Poleg njega sta bila formirana še Škofjeloški in Kokrški odred. Glavne naloge odreda so bile: izvrševanje sabotažnih akcij na linijah Podbrdo—Jesenice in Jesenice—Trbiž, splošna mobilizacija, razkrojevanje in uničevanje sovražnih postojank ter njihovih enot ter utrjevanje vojaških sposobnosti in politične zavesti.

Po tej odredbi je bil Jeseniško-bohinjski odred ustanovljen dne 7. septembra 1944 iz III. bataljona VII. SNOUB »Franceta Prešerna« pred Predjamskim gradom pri Postojni. Jeseniško-bohinjski odred je imel ob formiranju tri bataljone, skupno je štel 152 borcev. Za prvega odrednega komandanta je bil imenovan Franc Jernejc-Milče, za politkomisarja Miha Šušteršič. Takoj po ustanovitvi se je Jeseniško-bohinjski odred premaknil na svoje operativno področje, ki je obsegalo celoten Bohinj, Zgornjesavsko dolino do Bleda, območje Podbrdo—Bled, vso Jelovico do Otoč in Podnarta ter célo Pokljuko.

Takoj, ko je odred prišel na svoje območje, je izvedel veliko mobilizacijo med civilnim prebivalstvom in oktobra 1944 je odred že štel 579 borcev (561 moških, 18 žena). Ob koncu novembra je bil tedanji komandant Milče zaradi odhoda na novo dolžnost zamenjan z dotedanjim načelnikom štaba Jeseniško-bohinjskega odreda Janezom Čeferinom-Golobom. Odred je napravil v treh mesecih okoli 35 večjih in manjših akcij. 25. januarja 1945 je bila izvršena zadnja večja akcija, in sicer napad II. bataljona na železniško progo pri Otočah. Odred je istočasno opravljal tudi velike prehranjevalne akcije. Zbiral je živino, ki jo je potem gonil na Primorsko. V tem času je bilo tja odpeljano okoli 500 glav živine za ostale enote IX. korpusa. Ena izmed največjih prehranjevalnih akcij je bila tista v Bohinjski Bistrici, ko je odred zaplenil nad 3000 kg moke, 100 kg sladkorja in več ostalega blaga. Ta akcija je bila 8. novembra 1944 in v njej so sodelovali vsi trije odredni bataljoni. Obenem s to akcijo pa so izvedli tudi rekvizicijo pri treh belogardistih.

Po teh akcijah je dobil odred nalogo, da se v celoti premakne na sektor Cerkno. Po ukazu štaba IX. korpusa NOV in POJ se je dne 7. februarja 1945 Jeseniško-bohinjski odred reorganiziral v Zg. Novakih nad Cerknem. Za komandanta je bil imenovan tedanji načelnik štaba Gradnikove brigade Ivan Leban, za politkomisarja pa Milan Lošterk-Novljan, za njegovega pomočnika Silvo Koler. Štab IX. korpusa je skoraj vse moštvo dotedanjega Jeseniško-bohinjskega odreda dodelil 31. diviziji. V zameno pa sta Prešernova in Vojkova brigada dali po eno četo, ki sta postali skupaj z ostalim moštvom Jeseniško-bohinjskega odreda zametek dveh novih bataljonov. Štaba bataljonov so sestavljali večinoma stari odredovci. Komandant I. bataljona je bil Anton Žnidar, politkomisar Jože Rožman-Peter. Komandant II. bataljona Franc Selan-Brinca, politkomisar pa Kristjan Erbežnik-Ciril.

Nova, reformirana bataljona sta štela po 60 mož. Vsak bataljon sta sestavljali po dve četi, vsaka četa pa je imela po dva voda. Vsak bataljon je bil oborožen z 8 puškomitraljezi, z lahkim avtomatskim orožjem in puškami. Skratka, vse čete so bile sila gibljive in operativne enote.

Glavne naloge reorganiziranega Jeseniško-bohinjskega odreda so bile:

1. izvajati popolno mobilizacijo na odrejenem sektorju (zlasti v industrijskih centrih),

114. Štab Jeseniško-bohinjskega odreda s komandantom Ivanom Lebanom na Koroškem leta 1945.

2. stalno rušenje komunikacij, zlasti proge Kranj—Jesenice, Trbiž in Jesenice—Podbrdo,

3. napadanje sovražnih kolon in patrulj,

4. organiziranje sabotažnih akcij na vlake, železniške postaje in druge okupatorjeve objekte,

5. napadanje in oviranje sovražnikovega prometa po cestah.

Takoj naslednji dan po formiranju se je odred kot rezerva XXXI. divizije premaknil čez Črni vrh v Davčo oziroma Slugovo dolino. Od tu je vzdrževal redno zvezo s Škofjeloškim odredom in Prešernovo brigado. Od 7. do 16. februarja se je odred zadrževal na tem področju, nato pa se je premaknil z obema bataljonoma v Bohinjsko dolino, kamor je prispel v noči od 18. na 19. februar 1945.

Že naslednje jutro je II. bataljon med Bohinjsko Bistrico in Brodom iz zasede napadel nemško patruljo v jakosti tridesetih mož. Ubitih je bilo šest sovražnikov, osem pa je bilo ranjenih. Ob umiku je sovražnik v vasi Brod požgal dve hiši. Naslednji dan so v štab odreda prišle domačinke, ki so prosile, naj se odred umakne v hribe. Prebivalci so se bali sovražnikovih represalij. Toda štab odreda jim je obrazložil, da je to ljudska vojska, ki ima nalogo, da jih brani in se zato tudi ne more umakniti ter se tudi ne bo. Povedali so jim tudi, da je za končno zmago nad sovražnikom potrebno tesno sodelovanje med vojsko in ljudstvom. Po večurnem prepričevanju so domačinke odšle na svoje domove v veri, da jih bo ta vojska tudi v resnici branila.

Naslednje dni so odredovci napadli dve nemški patrulji med Bohinjsko Bistrico in Nomnjem pri vasi Loze. V teh dveh spopadih je bilo ubitih sedem sovražnih vojakov, osem pa je bilo ranjenih. Obe sovražnikovi patrulji sta bili napadeni na istem mestu.

V tem času je štab IX. korpusa NOV in POJ dal pobudo za tekmovanje med podobnimi enotami v končnih operacijah za osvoboditev. Jeseniško-bohinjski odred je ta poziv navdušeno sprejel in takoj napovedal tekmovanje štabu Škofjeloškega odreda in operativnemu štabu za zapadno Primorsko. Tekmovanje naj bi se začelo 23. februarja 1945, ob 27-letnici ustanovitve slavne Rdeče armade. Tekmovali naj bi za najboljšega borca, desetino, vod, četo, bataljon in odred. Tekmovali naj bi:

1. v številu vojaških akcij,
2. v dviganju discipline in strumnosti,
3. v dviganju udarnosti in borbenosti,
4. v dviganju politične zavesti borcev.

Jeseniško-bohinjski odred je takoj prešel v tekmovanje. Že v noči od 23. na 24. februar 1945 je organiziral minersko akcijo na progi Bohinjska Bistrica—Nomenj. Poglejmo, kako jo je pod naslovom »Napad« opisal partizan Gorazd v Partizanskem dnevniku z dne 4. marca 1945. »V mesečni noči se pomika navzdol dolga kolona. Doli v dolini se vije temna črta — železnica. ‚Tišina — razstojanje'. Vse je tiho. Borci stopajo počasi in previdno po strmih skalah navzdol; tu in tam se komu posuje pod nogami sneg. Doli v dolini ni nikogar, da bi čul šum, ki ga povzročajo koraki. Ko pridemo v dolino, gre del v zasedo proti Bohinjski Bistrici, del proti Nomnju. Minerci gredo na progo — nocoj bodo zaminirali progo na tridesetih mestih. Švabi bodo imeli dovolj dela, preden bo zopet vozil vlak. Vse je na delu. Komandant poročnik Leban kontrolira delo. Ustavil se je pri čuvajnici, ki jo bodo tudi pognali v zrak. Ko bo dal znak, bodo prižgali mine.

‚Tovariš komandant, slišiš, zdi se mi, da prihaja vlak', pravi kurir Ivan Mesar komandantu. ‚Nemogoče,' prisluhne — res sliši šum... vedno bolj narašča ropot, tračnice pojo. Vlak prihaja vedno bliže. ‚Zaustavil ga bom! Mobiliziral bom strojevodjo in vse moške v vlaku,' pravi sam pri sebi. Maha z roko. Kolesa lokomotive zaškripljejo — vlak se počasi ustavi — iz lokomotive pogleda strojevodja. ‚Vraga,

oklopni vagon je za lokomotivo. Nazaj!' mu velevajo misli. Hitro skoči po čistini in že je v zaklonu. Naperi brzostrelko. Za vlakom pokajo mine. Grom pretresa tiho noč. Ena, dve, tri... deset, borci štejejo eksplozije. Vlak se pomakne naprej. Rad bi jo popihal v Bohinjsko Bistrico. Poči pred lokomotivo... še in še... mine pokajo... ne more ne nazaj ne naprej. ‚Juriš!' zavpije komandant. ‚Juriš, naprej,' mala četica hiti naprej proti vlaku. Minerci nosijo mine. Zaminirali bodo vlak. Deset metrov so še od lokomotive... še malo in počilo bo pod vagoni. ‚Trrr... trrr,' zapoje šarc. Švabi so vžali izpod vagonov, iz oklopnega vagona poje avtomatsko orožje. Mitraljezec Berginc omahne, zadet je v prsi, pomočnik pograbi mitraljez in se umakne iz nevarne točke. V Nomnju se oglasi minomet — Švabi mečejo rakete. Oglasijo se naše zasede. Breni odgovarjajo šarcem. Iz Nomnja in Bistrice prihaja Švabom številna pomoč. Naši žgejo, Švabi odgovarjajo.

Polagoma se naše zasede pomaknejo v strmi hrib. Zakaj prešibka je naša edinica, da bi pregnala sovražnika. Dovolj je, da smo mu naredili precej škode in pobili desetino njegovih tolovajev. To je bilo maščevanje za našega padlega mitraljezca. Pri tej borbi je bilo uničeno tisoč metrov proge, promet pa je bil ustavljen za 23 ur. Pomoč, ki je prihajala k vlaku (170 mož), je naletela na zasedo prvega bataljona. Zaradi velike sovražnikove moči se je zaseda po enournem boju umaknila. Pri teh akcijah je imel sovražnik 9 mrtvih in 10 ranjenih. Od naših je bil 1 mrtev, 2 ranjena, 1 pa ujet.«

V tekmovalnem vestniku IX. korpusa »V poslednji juriš« pa je pisalo o tej akciji naslednje: »Jeseniško-bohinjski-odred je torej v začetku tega tekmovanja pokazal trdno voljo, da bo dal sovražniku na njegovi lastni koži občutiti to tekmovanje.«

Po teh akcijah je odred zavzel nove položaje in to na sektorju Koprivnik — Zg. Gorjuše.

Toda tudi tu se je odred zavedal svojih nalog in ni prenehal s svojo dejavnostjo. Skoraj vsak dan je pošiljal v dolini obeh Sav svoje ljudi, bodisi minerce ali pa ostrostrelce in tudi druge. Tako so v obdobju od 24. februarja do 18. marca borci odreda ubili 29 sovražnih vojakov, od tega 4 oficirje, več pa ranili. Tudi proga je bila skoraj vedno zaminirana. Zanimiv je dogodek, ko je patrulja minerskega voda minirala progo na odseku Podhom—Bled. Toda še preden je pripeljal vlak, je prišla po progi sovražnikova patrulja. Minerci so mine predčasno sprožili in tako ubili 5 sovražnih vojakov. Toda minerci se niso lotili samo miniranja železniške proge, cest, mostov, ampak tudi drugih objektov. Pognali so v zrak vodni rezervoar pri Bohinjski Bistrici in bunker na mostu, tudi v Bohinjski Bistrici.

Minerski vod Jeseniško-bohinjskega odreda je štel 20 mož. Vodil ga je Stane Kravanja. V svoji aktivnosti je vod uničil 3100 metrov proge, 3 elektrocentrale, 15 lokomotiv, 36 vagonov, 11 mostov, 2 vodna rezervoarja, 4 bunkerje, 1 transformator in mnogo telefonske napeljave.

V noči od 18. na 19. marec se je odred zopet premaknil nazaj v okolico St. Fužine. Ob tej priliki je bila izvedena mobilizacija v vasi Rečica. Prišlo je do majhnega spopada s sovražniki, ki pa se je končal brez žrtev.

Še naprej so se nadaljevale akcije odreda. Ljudstvo se je še tesneje navezalo na svojo vojsko. Še več ljudi je stopalo v partizanske vrste. Ljudska vera v zmago se je večala iz dneva v dan. 28. marca so izvedli minerci še eno smelo akcijo. Minirali so transformator na Bledu. Bil je popolnoma razrušen in zaradi tega sta bili nemški postojanki na Blejskem gradu in v Zagorici delj časa brez elektrike.

Ena izmed borb, na katero so borci odreda najbolj ponosni, pa je bila 4. aprila 1945.

Aprila 1945 je skušal sovražnik z ofenzivo razbiti IX. korpus, ki se je zadrževal na Primorskem. V ta namen je organiziral veliko ofenzivo. Istočasno pa je hotel na Gorenjskem razbiti čimveč partizanskih enot, da bi si tako zagotovil neoviran umik nazaj v »Reich«, če bi ofenziva na IX. korpus propadla.

Sovražniku je bil odred kot trn v peti. Ta se je takrat držal v okolici St. Fužine in je odtod operiral po dolini obeh Sav. Obenem s pokončanjem odreda so nameravali požgati tudi zgornjo bohinjsko dolino, to je vasi St. Fužina, Srednja vas in Češnjica. Sovražnik je bil očividno zelo dobro obveščen, kje je glavnina odreda. Zato je bila glavna smer napada St. Fužina, kjer je bil odredov štab. Tudi odred je vedel za koncentracijo sovražnikovih sil v Bohinjski Bistrici in je zato z zasedami pri Sv. Janezu ob Bohinjskem jezeru in Češnjici hotel preprečiti sovražnikov vdor na to ozemlje. Glavna borba je bila pri Sv. Janezu. Sovražnik je skušal štirikrat z juriši preiti most čez Savo. Toda odredove zasede so vse napade trdoglavih sovražnikov uspešno odbijale. Po četrtem jurišu so bili borci že precej izčrpani. Štab odreda je to opazil in uvidel, da bi peti juriš le stežka zadržali. Istočasno se je povečala tudi koncentracija sovražnikovih sil v Ribčevem lazu. Štab se je odločil za pogumno dejanje. Četo 1. bataljona s komandantom Antonom Žnidarjem je poslal okoli jezera z nalogo, naj napade sovražnika v hrbet.

Namera je uspela. Borba je trajala še tri ure. Borbena morala je bila pri borcih izredna. Za vsako ceno so hoteli obdržati položaje in upravičiti zaupanje prebivalstva ... Če pa bi se že morali umakniti, bi se skupaj s partizani umaknili tudi prebivalci z vsem, kar bi lahko odnesli s seboj. Nepričakovan napad Žnidarjevih borcev pri hotelu Bellevue v sovražnikov hrbet in istočasno napad ostalih enot z druge strani je pognal sovražnika v paničen beg nazaj proti Bohinjski Bistrici. Od tega časa dalje se okupator ni več pojavil v zgornji bohinjski dolini. Kasneje so odredovci od ujetega oficirja izvedeli za operativni načrt o uničenju bohinjske doline, o predvidenem požigu vasi. Ta borba pa je imela tudi velik moralni uspeh. Prebivalstvo je brezmejno zaupalo svoji vojski.

V borbi je sodelovalo več kot 300 sovražnih vojakov in skoraj vse enote Jeseniško-bohinjskega odreda so posegle v boj. Sovražnik je imel

11 mrtvih, veliko ranjenih, 2 sta bila ujeta. Naši so bili brez izgub. Zaplenjenih je bilo več min za težki minomet, tromblonska municija in ena »mavzer« puška.

O tej borbi je v tekmovalnem vestniku JA »V poslednji juriš« pisalo naslednje:

»‚Saj jih ne boste spustili v vas, kajne da ne,' sprašujejo vaščani borce, ki odhajajo na položaje ob Bohinjskem jezeru. ‚Kar mirni bodite, ne bodo prodrli. Mi tekmujemo! Nažgali jih bomo pošteno.'

Zaman se je 300 Švabov s podporo topov zaletavalo v položaje teh borcev. Po osemurni borbi so prešli naši v napad in gnali panično bežeče Švabe do postojanke v Bohinjski Bistrici. V vasi, ki so jo očuvali pred roparji, je bil potem miting, ki mu je prisostvovalo okrog 500 hvaležnih in navdušenih ljudi, ki so se še z večjo ljubeznijo oklenili svoje vojske.«

Po tej akciji si je odred v tekmovanju odredov zagotovil prvo mesto pred operativnim štabom za zapadno Primorsko. Štirinajst dni po tej borbi se je odred premaknil na Podlonk in Prtovč, od tu pa naprej v Kališe in Lajše.

Dan po premiku je 200 belogardistov poskusilo napasti II. bataljon. Toda ni jim uspelo prebiti partizanskih vrst. Napad je bil odbit. V spopadu je bilo ubitih 5 sovražnikov, 7 pa ranjenih. Naši so imeli 3 mrtve in enega ranjenega.

Naslednji dan je sovražnik ponovno skušal prebiti položaje odreda, kar mu seveda ni uspelo. V tem krvavem obračunu je izgubil življenje en naš borec, trije so bili ranjeni. Sovražnik pa je imel 20 mrtvih in 11 ranjenih.

V tem času je odred štel 169 borcev.

V času od 4. na 5. maj se je ves odred po nalogu IX. korpusa premaknil iz Selške doline, in sicer tako, da je II. bataljon krenil v smeri postojanke Sorica, kamor je prej poslal ultimativno noto za predajo vse posadke. Posadka se je umaknila v Podbrdo tako naglo, da je bila postojanka ob prihodu partizanov domala prazna. Ujeta sta bila dva belogardista, orožje pa je bilo razen nekaj pušk in enega mitraljeza uničeno. Zajeli pa smo mnogo municije in več tromblonk. Bataljon je v eni postojanki izvedel mobilizacijo. Mobiliziral je 35 oseb, od katerih je bilo 15 sposobnih za operativo, ostali pa so bili poslani komandi gorenjskega vojnega področja. Bataljon je prespal v Sorici, od koder je v zgodnjih jutranjih urah krenil proti Bohinjski Bistrici. Tja je prispel okoli poldne. Takoj je stavil ultimat za predajo sovražni posadki v Bohinjski Bistrici.

I. bataljon in štabno spremstvo pa sta krenila čez Jelovico in prispela v Staro Fužino ob 11. uri.

Ker se posadka v Bohinjski Bistrici ni hotela predati, jo je II. bataljon napadel in se boril z Nemci še celo popoldne. Proti večeru je posadka sama prosila za premirje, obenem pa je zagotovila predajo s kompletnim orožjem naslednjega dne ob 6. uri zjutraj. Preko noči

115. Jeseniško-bohinjski odred v Kranjski gori pred odhodom na Koroško leta 1945.

pa se je posadka le izmaknila v smeri proti Bledu. Pustila pa je v Bohinjski Bistrici skoraj vse orožje. Zaplenjeno je bilo 13 težkih, 8 lahkih in nekaj pokvarjenih mitraljezov, 3 težki minometi, mnogo municije, min, tromblonk, 12 mul in več jezdnih konj ter precej živil. Izvedena pa je bila tudi takojšnja mobilizacija. Mobiliziranih je bilo 80 tovarišev, od katerih je bilo za operativno vojsko sposobnih le 34 oseb, medtem ko so bili ostali poslani komandi mesta Bled.

Naslednji dan, to je 7. maja 1945, je ves odred krenil v smer Koprivnik in preko Pokljuke ter po dolini reke Radovne prispel v Dovje-Mojstrano, kjer se je vsa enota nastanila. Proti jutru dne 8. maja je iz smeri Jesenice prodirala sovražna avtokolona z 20 avtomobili in s približno 100 SS posadke. Naši so seveda napadli in borba je trajala več ur. Padlo je nekaj esesovcev, ostali pa so se predali. Zaplenili smo vse avtomobile, več orožja, minometov in hrane. Isti dan smo tudi izvedli mobilizacijo v Mojstrani, ki se ji je odzvalo 200 mož: 75 jih je bilo priključenih odrednim enotam, ostali pa so bili poslani komandi mesta Bled. Železničarji pa so bili razporejeni na njihova dotedanja delovna mesta.

Popoldne istega dne se je ves odred premaknil do Gozd-Martuljka, od koder naj bi nadaljeval pot na Koroško v Ziljsko dolino. Medtem pa je bil štab odreda obveščen, da se premika proti Mojstrani močna sovražnikova kolona z okoli 1300 mož in s sto avtomobili ter z večjim številom flak topov.

116. Borci I. bataljona jeseniško-bohinjskega odreda po borbi za Kranjsko goro 9. maja 1945.

I. bataljon je zasedel položaj proti Kranjski gori. Naletel pa je na sovražnika, ki je čakal na prodirajočo kolono. Sovražno posadko mu je uspelo potisniti nazaj proti Podkorenskemu sedlu, II. bataljon in štabno spremstvo pa sta se vso noč borila s kolono, ki je prodirala proti Kranjski gori. Ta se je proti jutru spopadla tudi s I. bataljonom.

Medtem je preko Vršiča udarila brigada IV. armije, ki je skupaj z odredovimi enotami prisilila kolono k predaji.

Ob tej priliki je bilo ujetih 800 Italijanov in 650 Nemcev »flakovcev«. Zaplenjeno je bilo nad sto kamionov, polnih orožja in drugega različnega materiala. Ves plen, razen malenkosti je odred odstopil brigadi IV. armije, da je tako izpopolnila svojo motorizacijo. 9. maja sta se II. bataljon in štab odreda premaknila v Kranjsko goro, kjer je bil že prej I. bataljon. Naslednjega dne je bila na območju Kranjska gora, Podkoren, Rateče-Planica, Gozd-Martuljek izvedena mobilizacija. Za operativno vojsko je bilo mobiliziranih 180 mož, ostali, ki so bili sposobni za zaledje, pa so bili oddani komandi mesta Kranjska gora. Zaradi močnega dotoka mobilizirancev je bil zopet formiran III. bataljon. Za komandanta tega bataljona je bil postavljen Mirko Košnik, dotedanji komandir čete v I. bataljonu. Takoj po izvedeni mobilizaciji je odred nameraval preko Podkorenskega sedla v Ziljsko dolino. Pri tem premiku smo naleteli na zaveznike, ki pa so nam odsvetovali pohod v Ziljsko

117. Zastava Jeseniško-bohinjskega odreda.

118. Ob angleški mejni coni na Koroškem.

dolino, češ da imajo v dolini večje število transportov, ki bi jih naše enote ovirale. Odred se je tega dne nastanil v Podkorenu, Ratečah in Fužini, I. bataljon pa na Podkorenskem sedlu.

Dne 11. maja se je ves odred skoncentriral na Podkorenskem sedlu in po predhodnem načrtu in ukazu IX. korpusa JA izvedel pohod v Ziljsko dolino. Vse odredove enote so bile prvi dan nastanjene v vasi Malošče. Naslednji dan sta I. bataljon in štab odreda ostala v Maloščah, da bi kontrolirala območje Sv. Štefan—Sv. Lenart; II. bataljon se je nastanil v Malnicah in Ledenicah; III. bataljon pa v vasi Drobole.

Sprva so bili koroški Slovenci do partizanov zelo nezaupljivi, ker so jim belogardisti in begunci, ki so bežali pred partizani, pripovedovali

119. Jeseniško-bohinjski odred v Ziljski dolini maja 1945.

o »grozotah«, ki jih delajo partizani na svoji poti. Tako so bile vasi ob prihodu partizanov na Koroško kot izumrle. Partizani pa so hoteli te laži zavreči. Zato so vsi trije bataljoni že naslednjega dne prirejali številne mitinge, kjer so govorili politkomisarji o borbi slovenskega naroda za osvoboditev. Ljudje so se začeli vračati v svoje domove in vsak dan je bilo več vrat odprtih partizanom. Ljudje so vojski zaupali in se z njo spoprijateljili. Posebno radi pa so čitali partizansko literaturo.

Po nalogu štaba IV. armije iz Ljubljane se je Jeseniško-bohinjski odred 21. maja moral vrniti na Gorenjsko. Marsikateremu slovenskemu Koroščcu je bilo tega žal, ker je upal, da se bo Koroška le priključila domovini.

Odred je prispel 22. maja v Ljubljano, kjer je bil razformiran. Skoraj celotno moštvo z vodilnim kadrom je bilo dodeljeno II. diviziji KNOJ.

V osvobojeni prestolnici Slovenije se je končala zmagoslavna pot Jeseniško-bohinjskega odreda, ki je tudi doprinesel svoj delež k osvoboditvi vseh jugoslovanskih narodov izpod okupatorja.

Opomba: *Nekateri podatki so črpani iz arhiva, ki ga hrani institut za zgodovino NOB in POJ v Ljubljani.*

RÉSUMÉ

Ivan Leban

THE ROUTE OF JESENIŠKO-BOHINJSKI ODRED

The shortest line of communication from Germany and Austria to the South Italian front went via Jesenice, Bohinjska Bistrica and Gorica. The enemy was well aware of the importance of this communication, so he left 2167 soldiers there to guard and defend the short section of the railway between Jesenice and Bohinj.

Strategic importance of this route was well known to the IX. Corps of the NOV (National Liberation Army). So on 4th Sept 1944 the order was given to form a partisan detachment, that would be active on the territory of Jesenice and Bohinj. The detachment was established on 7th Sept 1944 and was given the name of Jeseniško-bohinjski odred. Its task was not only to destroy the railway but also the roads and all the paths, and to attack and liquidate The German patrols in this section.

The detachment was successful enough in carrying out the task. It did not mine the railroad Jesenice—Podbrdo only, but started mining the section Jesenice—Tarvisio also. In the short time of three months it accomplished about 35 greater and smaller actions and killed or disqualified a considerable number of the enemy soldiers. Moreover, it organized temporary mobilizations, so that by the end of October 1944 the detachment had amounted to 579 champions. At the same time it was busy accumulating food for the troops of the IX. Corps operating in Primorsko.

The territory alloted to the detachment to act in comprised the valley of Bohinj, the Sava valley as far as Bled, Bled itself included, the neighbourhood of Podbrdo, the plateau of Jelovica as far as Otoče and Podnart, and the complete plateau of Pokljuka. So in this territory most fights and actions took place. The partisans liberated the total valley of Bohinj except the village of Bohinjska Bistrica, and their additional duty there was to protect the civil population from the German terrorism.

The detachment entered into a competition with other partisan detachments. Its competitive zeal was proved by completely destroying the electric transformer in the very heart of Bled, where there was the central seat of gestapo of Upper Carniola.

During the last days before the German capitulation the detachment was operating in the section between Dovje-Mojstrana and Kranjska gora. Fierce battles with the retreating German troops were fought especially in the neighbourhood of Kranjska gora, Rateče, Planica and Podkoren. The enemy surrendered only when attacked by a brigade of the IV. Army, that had come advancing over Vršič. There was a rich booty left there by the Germans.

After that the detachment left for the Slovene part of Carinthia, that was reached via the Saddle of Koren (Korensko sedlo). The champions organized public meetings there and delivered many speeches to the Carinthian people, thus making them acquainted with the just accomplished fight for the liberation of the Slovene people. The champions as well as the Carinthians expected the Slovene part of Carinthia to get annexed to the liberated Slovenia.

By order of the headquarters of the IV. Army the Jeseniško-bohinjski odred returned to Upper Carniola and on 22nd May 1945 it arrived at the liberated Ljubljana. Here it was disbanded and thus its victorious way was concluded.

Franc Konobelj-Slovenko

PRED DVAJSETIMI LETI

13. januarja

je grupa VOS (Varnostne obveščevalne službe) okrožja Jesenice izvršila smrtno obsodbo nad plavogardistom in partizanskim dezerterjem Jankom Trojarjem z Jesenic.

(Arhiv NOB tehniškega muzeja Jesenice.)

14. januarja

je bila na Javorniku po pripadnikih gestapovske črne roke umorjena aktivistka Osvobodilne fronte Jožica Kunstelj z Javornika. Zločinci so jo pred umorom zverinsko mučili.

(Arhiv NOB tehniškega muzeja Jesenice.)

2. februarja

je umrl v Bistrici na Koroškem Matija Verdnik-Tomaž zaradi zastrupljene rane, ki jo je dobil v borbi 28. jan. 1944, ko so Nemci napadli štab Zahodnokoroškega odrega in okrožni komite za KPS za Koroško. Ranjenega Tomaža so partizani prenesli v hišo mizarskega mojstra »Mosteničnika«. Do smrti ga je negovala Mosteničnikova žena. Njegovo truplo počiva v skupnem partizanskem grobu v Svečah na Koroškem. Po osvoboditvi je bil proglašen za narodnega heroja.

(Arhiv NOB tehniškega muzeja Jesenice.)

9. februarja

je v partizanski akciji posestnik Razinger v Gozd-Martuljku do smrti pobil partizana in znanega planinca Miha Ariha iz Kranjske gore.

(Arhiv NOB tehniškega muzeja Jesenice.)

23. in 24. februarja

je bilo v Cerknem posvetovanje aktivistk Slovenske protifašistične ženske zveze — SPŽZ za Gorenjsko.

(Arhiv NOB tehniškega muzeja Jesenice.)

120. Narodni heroj Matija Verdnik-Tomaž je bil že pred drugo svetovno vojno v marksističnih vrstah. Leta 1941 se je pridružil borcem za svobodo, pozneje pa je bil organizator odpora na Koroškem, kjer je tudi padel.

10. marca

se je po Nemcih obkoljeni partizanski aktivist Ivan Krivec-Kostja s Hrušice, znani predvojni revolucionar, ustrelil v Jasni v Kranjski gori.

(Vir: Ivan Dovžan, Mojstrana.)

13. marca

so na Jesenicah pripadniki črne roke s koli zverinsko pobili aktivista Osvobodilne fronte Franca Marklja, ki je zaradi poškodb po nekaj dnevih umrl.

(Arhiv NOB tehniškega muzeja Jesenice.)

19. marca

so Nemci ob zavezniškem bombardiranju na Koroškem sestrelili nad Golico ameriški bombarder, imenovan »leteča trdnjava«. Pilot je bil

ubit, štirje letalci so odskočili in je od njih eden pristal na Bevški planini, druga dva pa na koroški strani Karavank ter sta bila oba rešena po partizanih, četrti pa je odskočil ob Dravi in so ga Nemci ustrelili pri pristajanju.

(Vir: Janko Novak, Javornik, Ivan Vovk, Jesenice, France Pesjak, Jesenice.)

31. marca

so likvidatorji črne roke ponoči odvedli iz njunega doma na Jesenicah aktivista Osvobodilne fronte Leopolda Pajerja in ženo Gusto, roj. Beniger. Oba so umorili na Javorniški poti. V akciji je sodeloval uniformirani slovenski gestapovec Avgust Ferdič.

Isto noč je črna roka umorila na Javorniku aktivista Osvobodilne fronte Adolfa Oblaka in mater Marijo.

(Vir: Ivan Vovk, Jesenice.)

1. aprila

je črna roka na Javorniku na njenem domu umorila aktivistko Osvobodilne fronte Maro Kelih.

(Vir: Ivan Vovk, Jesenice.)

121. Eden od mnogih trosilnih letakov nazorno kaže veliko premoč Rdeče armade, ki prodira proti Berlinu. Na letaku je s puščico označena tudi pot partizanskih enot, ki pod Titovim vodstvom osvobajajo domovino.

3. aprila

je bil izveden napad na grupo VOS — (Varnostne obveščevalne službe) pri Zakošiču v Plavškem rovtu nad Jesenicami. Padel je Franc Grobotek-Črtomir. Ranjen in ujet je bil Franc Koritnik. Ujeti so bili še Mišo Verbič, Jaka Beden in Davorin Šest.

(Vir: Jaka Beden, Jesenice.)

13. aprila

je bila prva večja konferenca ZSM (Zveze slovenske mladine) za Gorenjsko v Davči v Selški dolini, ki so se je udeležili mladinci z vse Gorenjske.

(Vir: Koledar najvažnejših dogodkov, izdan ob 40-letnici KPJ na Gorenjskem.)

17. aprila

je bila širša partizanska mobilizacija na Javorniku. V akciji je padel, zadet od krogle izdajalca Kirina, borec Slavko Likovič z Javornika.

(Vir: Lojze Likovič, Jesenice.)

27. aprila

je mladina jeseniškega okrožja zaključila dvomesečno vsenarodno tekmovanje. Mladinske organizacije na terenu so poslale v partizane 52 prostovoljcev, za svoje osnovne organizacije pa pridobile 213 članov in organizirale 20 novih krajevnih odborov Zveze slovenske mladine. V 111 trosilnih akcijah so mladinci v dvomesečnem obdobju raztrosili 21.920 letakov in uničevali sovražne belogardistične letake, kadar so se pojavili. V tem času so organizirali tudi 13 novih grup Zveze komunistične mladine Jugoslavije. V jeseniškem okrožju, ki je zajemal okraje Jesenice, Kranjsko goro, Žirovnico, Radovljico, Ribno, Bled, Gorje in Bohinj, je bilo osnovanih 87 odborov ZSM in 47 grup SKOJ. Mladina je nudila pomoč obveščevalni službi, mladinci so pomagali kot pregledniki pri težavnih prehodih čez Savo, ceste in železnico. V dveh mesecih je bilo izvedeno 20 sabotažnih akcij na strojih v jeseniški železarni, požgana sta bila dva lesena bunkerja ob Savi. V kinu Jesenice je bil pokvarjen zvočnik in prerezano platno, pionirji pa so v tem času požgali nemško skladišče na Jesenicah, v katerem je bilo okrog 40 zabojev raznega blaga. Nadalje so zaplenili 5 pištol, 4 puške, 27 nabojev, 1 pisalni stroj in 2 telefonska aparata. Razen tega je mladina v tem času nabrala 1990 RM prostovoljnih prispevkov in 3135 RM narodnega posojila, deportirancem v taboriščih pa poslala 34 paketov, pomagala na poljih družinam, ki so imele svojce v partizanih, za partizane pa zbrala 2901 kg hrane, 251 kg pisarniškega papirja, 4680 pisem, 490 pol indigo papirja, 227 matric,

28 pisalnih trakov, 12 parov moških nogavic, 4 moške hlače, 12 srajc in večjo količino sanitetnega materiala.

(Vir: Koledar najvažnejših dogodkov, izdan ob 40-letnici KPJ na Gorenjskem.)

2. maja

so borci Gorenjskega odreda porušili električni vod Dobrava—Jesenice. Vod je bil porušen v dolžini 600 metrov.

(Vir: Poročilo OC »Triglav«, št. 16/4 z dne 19. 5. 1944.)

4. maja

so minerci GO (Gorenjskega odreda) organizirali preko ilegalcev prenos steklenice fosforja v kino dvorano na Jesenicah. Steklenica bi bila morala eksplodirati po predstavi, eksplodirala pa je med predvajanjem filma. Ranjena sta bila dva Nemca in trije delavci Francozi. V paniki pa so enega od obiskovalcev pohodili do smrti.

(Vir: Poročilo OC »Triglav«, št. 16/4 z dne 19. 5. 1944.)

13. maja

so minerci minerske skupine Gorenjskega odreda minirali ob 1. uri ponoči železniško progo na odseku Jesenice—Javornik. Iztirila je lokomotiva in več vagonov.

(Vir: Poročilo OC »Triglav« z dne 13. 5. 1944.)

14. maja

je bila pokrajinska konferenca komunistov Gorenjske na Mosteh na Jelovici. Konferenco je vodil sekretar pokrajinskega komiteja Bogdan Osolnik. Prisostvovali so ji tudi Boris Kraigher, Viktor Avbelj, Lidija Šentjurc in Janez Hribar.

(Vir: Koledar najvažnejših dogodkov ob 40-letnici KPJ na Gorenjskem.)

15. maja

so minerci minerske skupine Gorenjskega odreda minirali železniško progo na odseku Javornik—Žirovnica. Proga je bila razrušena v dolžini 4 m. Iztirila je lokomotiva in 3 vagoni.

(Vir: Poročilo OC »Triglav«, št. 16/4 z dne 19. 5. 1944.)

17. maja

je minerski vod Jeseniško-bohinjskega odreda organiziral minersko akcijo v kinu »Radio« na Jesenicah. V akciji je izgubila življenje Ana Burnik, roj. Fende, ki je akcijo izvrševala.

(Vir: Franc Lotrič, Jesenice, Slavka Burnik, Javornik.)

19. maja

so Nemci izselili na Jesenicah pod Mežaklјo pet družin.

(Vir: Poročilo OC »Triglav«, št. 15/4 z dne 21. 5. 1944.)

25. maja

so minerci minerske skupine Gorenjskega odreda minirali železniško postajo na Javorniku.

(Vir: Poročilo OC »Triglav«, št. 18/4 z dne 26. 5. 1944.)

26. maja

so borci Gradnikove brigade napadli stražo pri hidrocentrali v Radovni. V akciji je padel en nemški vojak, eden pa je bil ranjen, ostali so bili mobilizirani. Zaplenjeno je bilo vse orožje. Centrala je bila z minami porušena tako, da je prenehala obratovati.

(Vir: Poročilo OC »Triglav«, št. 1/1 z dne 29. 5. 1944.)

30. maja

je Gradnikova brigada z minometalskim ognjem demonstrativno napadla železarno Kranjske industrijske družbe na Jesenicah. Kljub neznatnemu učinku je akcija moralno uspela.

(Arhiv NOB tehniškega muzeja Jesenice.)

Konec maja

so bile osvobojene zgornja bohinjska dolina, Koprivnik, Gorjuše in vsa Pokljuka.

(Arhiv NOB tehniškega muzeja Jesenice.)

Junija

so člani SKOJ z Javornika pokvarili naprave na žagi, da ni mogla obratovati več mesecev.

(Arhiv NOB tehniškega muzeja Jesenice.)

1. junija

je minerski vod Gorenjskega odreda »Triglav« iztiril vlak na progi med Javornikom in Žirovnico.

(Arhiv NOB tehniškega muzeja Jesenice.)

9. junija

so borci VDV (Vojske državne varnosti) napadli popoldne med 15. in 16. uro med postajama Dobrava—Kočna nemško vojaško patruljo, ki je štela 8 mož. Dva vojaka sta bila ubita, 2 ranjena, ostali so pobegnili. Zaplenjene so bile zbrojevka in 4 puške.

(Vir: Poročilo OC »Triglav«, št. 11/1 z dne 12. 6. 1944.)

12. junija

so borci 3. bataljona Gorenjskega odreda minirali visokotlačno cev pod Javorniškim Rovtom, ki dovaja vodo za valjarne na Javorniku. Cev je bila minirana na dveh mestih. Po akciji so borci ob poti naredili zasedo, ker so pričakovali, da si bodo Nemci okvaro ogledali. To nalogo je skušala opraviti skupina vojakov protiletalske obrambe, ki so jo borci napadli iz zasede in razbili.

(Vir: Poročilo OC »Triglav«, št. 12/1 z dne 13. 6. 1944.)

14. junija

so minerci 3. MSU GO minirali železniško progo na odseku Dobrava—Kočna, 1 km od železniške postaje Dobrava. Iztirjena je bila lokomotiva, 16 m proge pa je bilo poškodovane oziroma uničene.

(Vir: Poročilo OC »Triglav«, št. 14/1 z dne 15. 6. 1944.)

15. junija

je član SKOJ napravil sabotažo v žičarni železarne na Jesenicah.

(Vir: arhiv NOB tehniškega muzeja Jesenice.)

20. junija

je član SKOJ pokvaril stroj v mehanični delavnici železarne na Jesenicah. Zaradi okvare je bilo dva dni zastoja.

(Vir: arhiv NOB tehniškega muzeja Jesenice.)

25. junija

je član SKOJ pokvaril napravo v valjarni na Javorniku in povzročil zastoj proizvodnje za dva dni.

27. junija

je bataljon Kokrškega odreda napadel nemško stražo pri električni centrali v Javorniškem Rovtu.

(Vir: Poročilo OC »Triglav«, št. 26/1 z dne 30. 6. 1944.)

Julija

je član SKOJ v valjarni na Javorniku pokvaril napravo in zaustavil na tej napravi proizvodnjo za tri dni.

(Vir: arhiv NOB tehniškega muzeja Jesenice.)

7. julija

so minerci 3. MSU GO minirali in porušili železni električni drog visoke napetosti ob Savi pod vasjo Lipce.

(Vir: Poročilo OC »Triglav«, št. 36/1 z dne 14. 7. 1944.)

10. julija

je bil pri Jelenu na Savi propagandni shod, ki ga je vodil znani belogardist Maks Jan, bivši tajnik Delavske zveze v Ljubljani, domačin iz

Gorij. Govoril je o škodljivosti organizacije Osvobodilne fronte in o potrebi po organiziranju domobranstva. Med govorom mu je ušla polovica poslušalcev.

(Vir: Poročilo OC »Triglav«, št. 36/1 z dne 14. 7. 1944.)

12. julija

so minerci 1. čete 2. bataljona VII. SNOUB Fr. Prešerna spravili s pomočjo legalcev v garderobo železniške postaje Jesenice 23 kg eksploziva. Razstrelivo je eksplodiralo ob pol 12. uri. Postaja je bila močno poškodovana, poškodovane so bile tudi telefonske in telegrafske aparature.

(Vir: Poročilo OC »Triglav«, št. 36/1 z dne 14.7. 1944.)

19. julija

je Prešernova brigada izvršila mobilizacijo na Jesenicah v barakah za prisilne delavce pod Mežakljo in mobilizirala okrog 150 borcev. Nemci so hoteli mobilizacijo preprečiti, pri čemer je prišlo do borb vrh Mežaklje. Akcija je bila kljub temu uspešna.

(Vir: Poročilo OC »Triglav«, št. 46/1 z dne 22. 7. 1944.)

122. Zbor aktivistov Osvobodilne fronte jeseniškega okrožja v Radovni leta 1944 Med njimi so: drugi z desne je Bogdan Osolnik, takratni sekretar oblastnega komiteja KPS za Gorenjsko, tretji od leve Janez Žvan-Dravski iz Gorij (s palico v roki), drugi od leve Tone Ambrožič-Božo, sekretar okrajnega komiteja KPS Jesenice in prvi od leve Franc Konobelj-Slovenko.

20. julija

je VII. SNOUB Franceta Prešerna minirala železniško progo med postajama Jesenice—Kočna na 4 mestih. Promet je bil ustavljen za 6 ur.

(Vir: Poročilo OC »Triglav«, št. 46/1 z dne 22. 7. 1944.)

6. avgusta

sta minerca iz 3. minerskega sabotažnega voda minirala železniško progo med postajama Žirovnica—Lesce. V akciji je iztirila lokomotiva transportnega vlaka.

(Vir: Poročilo OC »Triglav«, št. 62/1.)

7. avgusta

so bile na železniški progi Žirovnica—Lesce izvedene tri minerske akcije. Prvo so opravili minerci 3. MSU, tedaj je natrgalo progo v dolžini dveh metrov, drugo in tretjo akcijo pa minerci 3. bataljona Gorenjskega odreda.

(Vir: Poročilo OC »Triglav«, št. 62/1 z dne 9. 8. 1944.)

20. avgusta

je bil v Dragi pri Begunjah ponovno organiziran Kokrški odred z operativnim področjem od Storžiča do Jesenic. Za komandanta je bil postavljen Janko Prezelj-Stane, za komisarja pa Peter Bratkovič-Zvonko.

(Vir: Koledar najvažnejših dogodkov, izdan ob 40-letnici KPJ na Gorenjskem.)

29. avgusta

so minerci 3. MSČ napravili sabotažno akcijo s tem, da so minirali cevovod za turbine v elektrarni v Zasipu.

(Vir: Poročilo OC »Triglav«, št. 91/1 z dne 1. 9. 1944.)

Septembra

so mladinci z Jesenic prerezali električni kabel pri nemški protiletalski bateriji na Jesenicah in izvršili nekaj drobnih sabotaž v tovarni in na javorniški postaji. Razen tega so zbrali tudi nekaj hrane in drugega materiala za partizane.

(Vir: arhiv NOB tehniškega muzeja Jesenice.)

7. septembra

je bil ustanovljen poleg Predjamskega gradu pri Postojni Jeseniško-bohinjski odred.

(Vir: arhiv NOB tehniškega muzeja Jesenice.)

20. septembra

so Nemci pridrli z velikimi silami v vas Radovno nad Gorjami in jo požgali. Precejšen del prebivalstva so postrelili in pometali v ogenj. Ta zločin so napravili zato, ker so tamkajšnji prebivalci pomagali partizanom.

(Vir: Koledar najvažnejših dogodkov, izdan ob 40-letnici KPJ na Gorenjskem.)

14. oktobra

so Nemci pripeljali na Jesenice 50 italijanskih vojaških ujetnikov ter jih zaposlili v tovarni KID. Držali so jih pod nadzorstvom straž.

(Vir: Poročilo OC »Triglav«, št. 121/1.)

7. novembra

se je ponesrečil in umrl Franc Rozman-Stane, komandant glavnega štaba NOV in PO Slovenije.

(Vir: arhiv NOB tehniškega muzeja železarne Jesenice.)

14. novembra

je bil v Bohinju pri hotelu Zlatorog zbor aktivistov jeseniškega okrožja Osvobodilne fronte, na katerem so bili prisotni tudi Miha Marinko, Bogdan Osolnik in Jaka Štucin. Zborovanje je bilo združeno z volitvami v okrožno skupščino in izvršni odbor. Udeležilo se ga je okoli 170 aktivistov.

(Vir: arhiv NOB tehniškega muzeja železarne Jesenice.)

29. novembra

je bila izvršena minerska akcija v bivši meščanski šoli na Jesenicah. Napovedan je bil sestanek nemških funkcionarjev. Akcijo so izvedli jeseniški skojevci. Zaradi prezgodnje eksplozije je izgubilo življenje 7 otrok.

(Vir: Vinko Genusi, Jesenice.)

RÉSUMÉ

Franc Konobelj-Slovenko

IL Y A VINGT ANS

Le dossier fait apparaître les actions des Partisans et les décisions et sanctions de l'occupant de l'année 1944 d'une manière chronologique. Les Allemands voulaient enfreindre toujours plus arbitrairement le Mouvement de Libération Nationale dans la partie septentrionale de la Haute Carniole. Les renseignements parlent aussi des multiples activités de la jeunesse et de ses faits.

Anton Melik

JESENICE IN JESENIŠKA OBČINA

Jeseniška občina ima po podatkih zadnjega našega ljudskega štetja na dan 31. sušca 1961 26.016 prebivalcev, a po arealu občinskega površja meri 37.467 ha. Po številu prebivalstva predstavlja 61. del vsega ljudstva SR Slovenije ali 1.63 %, medtem ko po svojem površju predstavlja 54. del vsega areala naše republike ali 1.80 %. Gostota naseljenosti je za občino Jesenice izračunana po stanju v letu 1961 na 69.4 na km². To pomeni, da je gostota, izračunana za ozemlje občine Jesenice, vendarle za omembe vredno mero manjša, kot je izračunana za celotno ozemlje SR Slovenije. Ta namreč znaša 78.6 na km².

123. V zadnjih letih je bilo na Plavžu zgrajenih mnogo stanovanjskih zgradb. V njih stanujejo jeseniški železarji z družinami.

Kdor se malo zamisli v te številke in si poskusi njih vsebino bolj po domače predstavljati, se nad njimi ne bo prav nič začudil. Jesenice so s svojimi 15.721 prebivalci že kar dokaj veliko mesto, na petem mestu med vsemi mesti naše republike, samo prav malo zadaj za Trbovljami. In dokaj znatne vasi so v območju jeseniške občine, tako da je v njih vsega skupaj okrog 10.000 ljudi. Toda vse to je razmeščeno med gorami, pa celo med prav visokimi gorami, ki se vzpenjajo pod nebo na teritoriju občine Jesenice. To se pravi, da je ozemlje jeseniške občine jako gorat svet, s pičlim obsegom gorskih dolin, medtem ko je

141.

Ukaz,

s katerim se proglaša trg Jesenice za mesto.*

Z ukazom Njegovega Veličanstva kralja z dne 20. marca 1929., Sl. br. 730/29, je proglašen na predlog predsednika ministrskega sveta, ministra za notranje posle, trg Jesenice v ljubljanski oblasti za mesto, čigar okoliš obseza dosedanji trg Jesenice in vasi Savo in Plavž.

124. Ukaz o imenovanju Jesenic za mesto

zares ravnega površja, kaj šele prave ravnine, zelo zelo malo. Zaradi vsega tega se ni treba prav nič čuditi, da nam preračunavanje statističnih podatkov pokaže takšne rezultate, kakor smo jih postavili za začetek.

Tri petine ljudi jeseniške občine prebiva na Jesenicah. In če se ob tem še zamislimo, kako veliko jih je zaposlenih na Jesenicah, bivajo pa izven občine, dobimo še bolj vtis, kako močno gospodarsko in prebivalstveno središče so Jesenice.

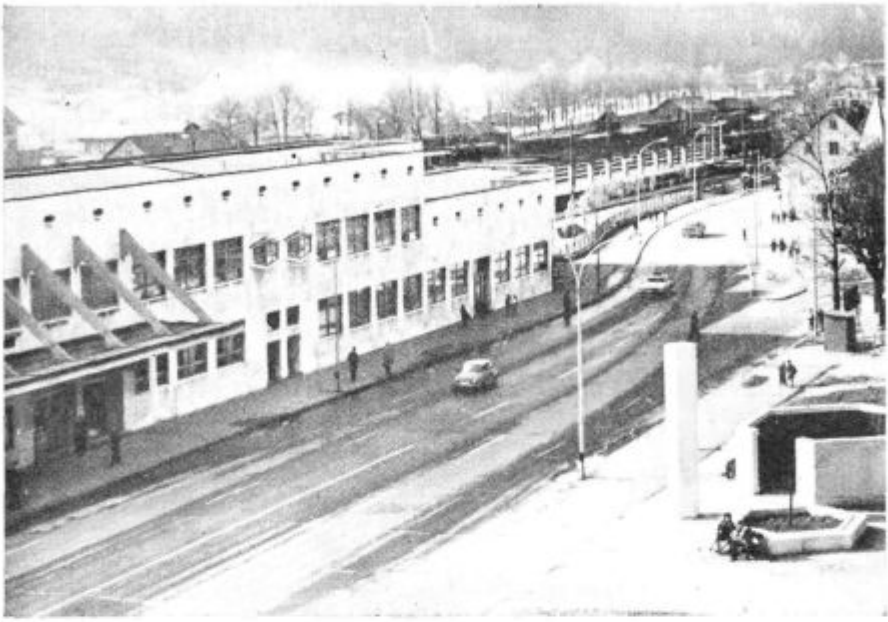
In če pogledamo malo nazaj v preteklost, vidimo, da sta bila Jesenice in Sava tista dva kraja, ki sta odločila, da so se Jesenice začele razvijati tukaj, se pravi, da je prav iz njih nastalo sedanje industrijsko središče ter sedež občine. Pravzaprav moramo na prvem mestu imenovati Savo, kjer so bile postavljene starodavne fužine in nedaleč od njih grad nekdanjih fužinarskih gospodarjev. Fužine pomenijo začetek Jesenic; iz njih in okrog njih je nastala tovarna, ki se je večala, širila,

prenarejala, dopolnjevala, dokler ni v naših časih vse skupaj dobilo sedanji obseg in današnje oblike pa naseljenski in prebivalstveni izraz v našem mestu. A dolga je bila pot od starodavnih prvih fužin pred stoletji do današnjega stanja.

Takrat, ko so nastale prve fužine na Savi, je bilo na področju sedanje jeseniške občine še obilo drugih fužin (v Mojstrani, v Radovni), a nedaleč v sosednih dolinah še druge fužine. Na vznožju Jelovice od Vošč, Kolnice, Lipnice pa mimo Kamne gorice do Krope pa v Bohinju je bila druga skupina fužin. Močne vodé so vlekle fužine k sebi, a te so bile v našem zelo apneniškem in dokaj zakraselem gorskem svetu največ na vznožju gora, v dolinah. Reka Sava je bila potemtakem tisti močnejši faktor, ki je najprej vlekel nase jeseniško fužino, pozneje pa združenje fužin v novi prvotni jeseniški tovarni.

A za koncentracijo fužin v novo zasnovani tovarni na Jesenicah so imeli takratni fevdalno-kapitalistični podjetniki razpoloženje in denarne računske pogoje v pripravljajoči se novi železnici iz takratne notranje ter severne cesarske Avstrije skozi Trbiž na Ljubljano, ki je ob njej že tekla velika železniška proga na Trst. To je bila osnova za račune tedanjih finančnih in političnih velmož okrog leta 1868. Še na boljšo osnovo so se premaknili ti računi v času okrog leta 1906, ko je stekla še bolj moderno grajena nova brzovozna železnica skozi Ture ob Beljaku, skozi Predor pri Podroščici na Jesenice in skozi obilo predorov skozi Bohinj na Soško dolino ter dalje na Trst. Ta je ustvarila najboljši položaj za Jesenice. Železarna si je mogla urediti svoje velike plavže v Škednju, v območju velikega Trsta, doma se je močno razširila ter dopolnila, pa še organizirala podružnico na Bistrici v Rožu onstran Karavank na Koroškem. Iz vsega tega je močno razvidno, kako silno veliko veljavnost za razvoj železarskih Jesenic so imele nove, izvrstne železniške zveze. In tudi dandanes zavisi dobro uspevanje Jesenic prav posebno od železniškega prometa. Mimo Jesenic teče ena najbolj prometnih železnic, ki skozi Alpe veže Jugoslavijo in vse balkanske dežele z gospodarsko zelo razgibano zapadno Evropo. A za gospodarsko bodočnost je važno: ko se bodo Jesenice želele za rezervo nasloniti tudi na uvoz železne rude ter rudnih primesi, pa nemara še česa, bodo imele po novi železnici od Kozine-Hrpelj oziroma od Prešnice na Koper zelo pripravno zvezo. In v tej smeri tičijo še možnosti za zelo interesantno razširjanje in dopolnjevanje železarne na Jesenicah. Bližina morja in dobra povezava z njim, to so vrednote, ki jih nikdar ne moremo dovolj ceniti, toliko dragocenih možnosti je skritih v njih.

Dobro uspevanje Jesenic v današnjem stanju urejenosti — v območju jeseniške občine — se močno naslanja razen na železnice tudi na ceste. Pri organizaciji cestnih zvez bo treba upoštevati dno velike Doline. Tudi tu pridemo po daljnovodni poti, ki vodi po savski dolini navzdol v Ljubljano in mimo nje, se pravi, skoznjo dalje, zelo daleč po vsej Jugoslaviji. Na drugo stran pa je moči priti po betoniranih cestah bodi po dnu doline skozi Trbiž bodi čez Korenski preval na Koroško in še naprej po znanih alpskih cestah, kjer se radi sučejo turistični potovalci. To so vse daljnovodne poti, ki se jim v območju jeseniške občine

125. Ob bombnem napadu 1. marca 1945. leta je bila uničena železniška postaja na Jesenicah. Na istem mestu so pred leti zgradili novo poslopje.

lahko reče: vrata v Jugoslavijo, vhodni sektor za prehod v turistično tako zelo vabljive in visoko cenjene predele ob Jadranu in v njegovo široko, tudi interesantno zaledje. Tega prehodnega značaja, teh funkcijskih svojstev naših »vrat« na železnici (obnovitev železniške proge mimo Rateč na Trbiž) in na cestah bi se morali v jeseniški občini tako rekoč sleherni dan spominjati z brigo za ustrezno funkcioniranje teh prehodov.

Na glavno cesto od Rateč in od Korenskega prevala po Dolini navzdol se veže še cela vrsta stranskih cestnih zvez, ki so sicer pretežno lokalnega značaja in ki olajšujejo, da se morejo dela na Jesenicah, zlasti v železarni, udeleževati delovni ljudje domala iz vseh vasi jeseniške občine. Toda vloga teh stranskih cesta se more še silno povečati ter razširiti, seveda najprej s tehnično adaptacijo. Mislim s tem, da bo kazalo te stranske ceste usposobiti za ustrezno funkcijo v turizmu. To pa nas sili, da preidemo iz naših osnovnih razmotrivanj v poglavje o drugih gospodarskih osnovah jeseniške občine in iz njih izvirajočih drugih ter drugačnih značilnosti njenih krajev. Paradoks je namreč v tem, da je jeseniška občina ena naših najbolj razvitih in najbolje uspevajočih industrijskih občin, da pa ima v svoj občinski teritorij vključeno široko ozemlje v turističnem pogledu izredno zanimivih ter privlačnih krajev.

Pravzaprav je za turistične namene, potrebe ter funkcije po naravnih svojstvih pripravno ter sposobno vse območje Zgornjesavske doline. Toda v njej so posamezni deli med seboj dokaj različni. Prav posebno

126. V počitniškem domu na Mežaklji prežive vsako leto mnogi jeseniški železarji svoj letni dopust.

ugodne pogoje ima zgornji del Doline, od iznad Dovjega ter Mojstrane do konca, s kraji Rute-Gozd ali Martuljek, pa Kranjska gora, Podkoren ter Rateče. V vseh teh krajih je poletje zelo prijetno hladno, prostrani jelovi in smrekovi gozdovi pripomorejo po svoje še k zdravilnim učinkom klime. Zato so ti kraji pridobili sloves prirodnega zdravilnega podnebja, kakor nalašč za utrditev pljučnih organov pa za pomiritev živcev in za podobno rekreacijo, a najvišje področje Doline se odlikuje po ugodnih pogojih za zimske športne panoge. Ti kraji so na glasu, da imajo najdaljšo snežno odejo od vseh dolinskih krajev SR Slovenije. Zato so bile tu narejene velike smučarske skakalnice, ki so se proslavile po vsem svetu. Zato so zgradili sistem vzpenjač in vlečnic na Vitrancu, odlično pomagalo za smučarsko vežbanje raznih kvalitetnih stopenj.

Z vsem tem se je mogla doba poletne turistične sezone uspešno kombinirati z zimsko. Zgornja Dolina ima možnost, da si ustvari med dolinskimi kraji SR Slovenije izredno dolgo sezono. Teh ugodnih naravnih pogojev so deležni sklenjeno Gozd-Martuljek, Kranjska gora, Podkoren ter Rateče, ki so vse dokaj velike vasi, povečini z velikimi alpskimi domačijami, kar jih usposablja zlasti tudi za individualno sprejemanje turističnih gostov. Pri tem se morejo zelo uspešno naslanjati še na alpinistični turizem kakor tudi na visokogorske klimatske možnosti, zlasti na Vršiču in v Tamarju.

Za klasični turizem domačih gostov SR Slovenije so težave samo zaradi znatne oddaljenosti od Ljubljane in drugih naših gospodarskih

127. Na veliki skakalnici v Planici je bil prvič v zgodovini smučarskega skakalnega športa dosežen skok nad 100 metrov. Rekord skakalnice je 127 metrov.

ter prebivalstvenih središč. Naštete najvišje dolinske vasi se odlikujejo še z marsikatero zanimivo posebnostjo: tu naletite še na reliktne njive boba, na njive, kjer sadijo koruzo samo za svežo krmo živini, pa fižol samo v natiški obliki. V živinoreji, ki dominira, ima še znatno veljavo ovčarstvo, ki je seveda nekdaj še bolj prevladovalo.

Vas Rateče na zgornjem koncu Doline nudi interesantne vpoglede v gospodarske in prebivalstvene probleme dvolastništva domačinov-kmetov, ki jim je državna meja po l. 1918—1920 pretrgala njihovo nekdaj enotnno gospodarsko območje. V dnu doline leži med vasema Rateče ter Podkoren nenavadno zanimiv, prirodnemu parku podoben kraj »Pri Zelencih«, kjer je izvir Save, obdan z jezerci, s tolmuni in z blati ter močvirji. Od Rateč dalje, tik onstran sedanje drž. italijansko-jugoslovanske meje, so znamenita »Klanška« ali Belopeška jezera. V pravem Martuljku, na vznožju znamenite Martuljkove gorske skupine, je čudovita prirodna scenerija s slapovi, z brzicami in globokimi koriti ob potoku, medtem ko je s Srednjega vrha prekrasen pogled na veličastne visoke gore severovzhodnih Julijskih Alp.

Rateče, Podkoren, Kranjska gora in druge vasi v zgornji Dolini opozarjajo nase tudi s svojo lepo, kakor pojočo ljudsko govorico, ki nas spominja na narečja bližnjih vasi onstran Karavank v sosedni slovenski Koroški, s katerimi je imel ta najvišji del Gorenjske nekdaj zelo močne prebivalstvene, gospodarske in prometne zveze.

V srednjem delu Doline stojita dve gorski vasi, Dovje in Mojstrana, ki imata za spoznanje toplejše poletje in tudi za spoznanje krajšo ter manj sneženo zimo. Toda imata prednost, ki mnogo pomeni, prednost, da stojita na vhodu v znamenito gorsko dolino Vrata, ki sega tik pod sam Triglav in njegovo veličastno severno steno. Pravzaprav je iz Mojstrane ter Dovjega najbližji ter najzložnejši dostop kar v tri veličastne gorske doline, v že navedena Vrata, v Kot in še v Krmo. Iz vseh treh držijo gorska pota v osrčje Julijskih Alp, v veličastne višave Triglava in njegovega visokogorskega sosedstva, ki je postalo cilj neštetih turistov klasičnega tipa, pa alpinistov in turnih ter visokogorskih smučarjev. Od Jesenic imajo do teh višav najbližjo pot, zato ni čudno, da Jeseničani toliko pomenijo v slovenski turistiki in v alpinistiki, pa tudi v plemenitem prizadevanju gorske reševalne službe. Ko se bodo realizirali načrti triglavskih vzpenjač in nanje naslonjenih visokogorskih smučarskih udejstvovanj ter prireditev, bodo imeli Jeseničani še eno delovno področje, ki bo moglo proslaviti njihova imena ter dela daleč po svetu.

Na spodnjem koncu Jesenic se dolina prevesi, pravzaprav ne prevesi, marveč razširi v veliko gorenjsko ravan, ki ji pravimo v znanstvenem pisanju Ljubljanska kotlina. Ta prehod se izvrši dejansko od Javornika in Koroške Bele navzdol, kjer ob Blejski Dobravi že vidimo razširjeno dolino. Res, da jo onstran Spodnje Radovne še pregraja Katarinska gorica, toda ta je že iz mladoterciarnega miocena, ki s svojo maloodporno hribino že predstavlja isto snov, kakor se nam razodeva v globočinah savske debri od Brega in Zasipa navzdol. Tamkaj je očitno, da je ta miocenska podlaga prodne nasipine dejansko dno Ljubljanske

kotline, ki se je ob Radovni za čudo ohranilo v višjem položaju. Očitno je, da je ravnina ob Blejski Dobravi — samo nadaljevanje iste ravni, kakor jo vidimo na obeh straneh Save od Zasipa in od Brega ter Žirovnice navzdol, kjer smo že v pokrajini, ki jo domačini po starem imenujejo »Deželo«. In semkaj še sega jeseniška občina, tako da ji še pripadajo vasi Breg, Vrba, Breznica in Zabreznica, Smokuč z Doslovčami in Rodine.

Vse te vasi od Javornika ter Koroške Bele navzdol premorejo še precej polja, bodi njiv bodi travnikov. Pa tudi pašnikov jim obilo pripada. In domala vse vasi po dolgi Dolini od Rateč do semkaj imajo obilo planinske paše in lepih visokih planin po gorskem svetu, bodi v Karavankah bodi v dolinah in pobočjih Julijskih Alp. Planinska paša ima tedaj še vedno znatno vlogo v kmetijskem gospodarstvu jeseniške občine, posebno v njeni živinoreji, ki ji bo kazalo v načrtnem gospodarstvu tudi v bodoče posvečati veliko, veliko pažnje. Živinoreja v jeseniški občini, ali ni to nekaj takšnega kot ekonomat in centrala za prehrano te industrijske pokrajine, ki pa ima hkrati izredno pomemben inventar za živinorejsko proizvodnjo. A kar ima jeseniška občina poljedelstva v ožjem smislu, so njega poglavitne postojanke prav tukaj, na prehodu iz Doline v »Deželo«. Res, zemljišča tod ne moremo

128. Brez žičnic si ne moremo predstavljati uspešnega razvoja turizma v Kranjski gori

hvaliti, preveč na plitvo je tukaj prst. Pozna se, da ni še preteklo mnogo desettisočletij od takrat, ko so se do semkaj še spuščali ledeniki z visokih gora.

Zelo opazimo, kako se v spodnjem delu jeseniške občine rečnim strugam spremeni značaj. Povsod v Dolini nad Jesenicami tečejo vode, bodi Sava bodi njeni pritoki, tako iz julijskih dolin kakor s Karavank, po zelo plitvih strugah. Tu dovajajo vode ob vsakem hujšem dežju obilo kamnitega drobirja in ga nasipljejo, kjer se jim strmec količkaj unese. Zato se struge ne morejo globiti, ker jih s prestrmih višav hudourniki sproti, tako rekoč neprestano zasipljejo z novim kamenjem. Pod Jesenicami, zlasti na prehodu v »Deželo« okrog Žirovnice, pa se nam vodotoki kar naenkrat pokažejo v globljih strugah. Tako vidimo tok Save pri Mostah v tesni, mestoma že Vintgarju podobni debri. Radovna prihaja tu skozi znameniti Vintgar in tudi pod ustjem Radovne teče Sava v globoko zarezani debri. In struge so najčešče zelo dobro založene z vodo, vodni tok ima tudi tu značaj hudourniškega pretoka s šumom in hrumom, s slapovi in skakalci, razodevajoč, da je strmec zelo velik.

Vse to nam razodeva, zakaj so ti vodotoki postali interesantni za izrabo vodnih sil, v starodavnih časih za preproste mline in žage, potem za stare fužine, a končno za hridocentrale. Teh imamo obilo, bodi v višjih legah ob vodnih stopnjah, kakor pri Javorniškem Rovtu, bodi v dnu, postavimo na Radovni in končno na Savi sami. Tu je ob jezercu ob Završnici nastala ona znamenita, nekdaj tako skromna prva elektrarna, ki je skupaj z Velenjem postala osnovnica za pričetek elektrifikacije v našem gospodarstvu. V tem predelu spodnje jeseniške občine je Sava s svojimi pritoki postala sposobna, da pomeni človeku energetski vir. In tudi to dejstvo je bilo med faktorji, ki so odločili, da se fužine niso nehale brez sledov v našem področju in brez naslednikov, marveč so se koncentrirale in bistveno povečale ter prešle v podjetja prave moderne industrije.

In kadar bo naše gospodarstvo v svojem nadaljnjem razvoju odprlo nove energetske vire s projektirano veliko hidrocentralo nekje ob sotočju obeh Sav, bo to dejansko v podaljšanem savskem toku, pa hkrati ojačanem z bohinjsko pripomočjo. Seveda to ne bo samo v pomoč jeseniški industriji, marveč celotni industrializaciji naše Gorenjske in še več. Kakor je nekdaj industrija na Jesenicah potegnila naše fužinarje iz Radovne pa iz Bohinja in še druge, tako bo vodna sila vsega zgornjega savskega porečja dajala električno energijo za povečavo industrijske dejavnosti Jesenic pa cele jeseniške občine in širokega gorenjskega sosedstva.

Velik del celotne jeseniške doline živi od dela na Jesenicah. Še bolj na gosto vidimo učinke jeseniške industrijske dejavnosti v spodnjem delu Doline in v prehodu na ravnino »Dežele« pod Žirovnico. Tu so najbolj na gosto zrasle stanovanjske hiše, bodi majhne bodi večje, za delovne ljudi, ki so zaposleni na Jesenicah. Te nove naselbine so se razširile tudi preko meja jeseniške občine v vasi okrog Gorij, Bleda, Lesc in Radovljice ter Begunj. A najbolj na gosto jih vidimo v spodnji Dolini

ter v njenem obrobju, na Poljanah onstran Prevala pa na Kočni in okrog Blejske Dobrave. A koncentrirana zgostitev novih stanovanjskih hiš in blokov med Bregom ter Žirovnico nas opozarja, kako na tesnem so s prostorom v dnu Doline, na Jesenicah samih. Ko se zmrdujemo nad stolpnicami med polji na ravnem, postavimo pri Duplici, se moramo obenem s priznanjem spomniti na stolpnice na Jesenicah, češ, tukaj pa so stolpnice zares modra iznajdba, nujna potreba, ki jo narekujeta stiska za prostor pa borba zoper preveliko oddaljenost. In koncentracija novih stanovanjskih zgradb med Bregom ter Žirovnico je zelo interesanten poskus, to borbo za prostor izvesti na poseben način, ki je vsekakor izraz specifičnih jeseniških prirodnih pogojev.

Jeseniška občina ima v svojem sedanjem obsegu vključene tudi nekatere kraje, ki pomenijo mnogo za slovensko kulturo. S tem mislimo na Vrbo, rojstno vas pesnika Prešerna, pa Žirovnico, kjer je bil rojen Prešernov sodobnik in prijatelj Matija Čop, pa Doslovče pri Breznici, kjer je bil doma Franc Finžgar, in Breznico, rojstni kraj znamenitega čebelarja itd. Antona Janše. In še marsikatero ime, znamenito ime bi mogli navesti v čast in proslavitev krajev jeseniške občine.

ZUSAMMENFASSUNG

Anton Melik

DIE STADT JESENICE UND IHRE GEMEINDE

Die Gemeinde Jesenice, gepresst mit ihren 26.016 Einwohnern und 37.467 Hektar der Oberfläche in die hohe Alpenwelt, ist ein wichtiges Industriezentrum, eine Eingangstür ins Jugoslawien und ein Ausgangspunkt für Ausflüge in die schöne Gegend der Julischen Alpen und Karavanken.

Die Geschichte von Jesenice und der Eisenindustrie reicht weit in die Vergangenheit zurück. Da standen die Eisenhütten, in welchen unsere Urväter auf eine primitive Weise das Erz schmelzten und den Eisen schmiedeten. Die Eisenhütten in der Ungebung Jesenice, Bled, Radovljica und Bohinj sind wegen des Erzmangels verfallen, die Eisenhütten in Jesenice sind aber grösser, umfangsreicher, vollständiger und ein grösstes Industriezentrum in alten Jugoslawien geworden. Der Bau der Eisenbahn Ljubljana—Trbiž und später der sogenannten Tauernbahn Villach—Trieste hat die Entwicklung der Eisenindustrie in Jesenice ermöglicht. Dadurch vergrösserte sich auch der Handel der Eisenfabrikaten, die überall den Weg fanden: nicht nur auf den Balkan und das ganze Europa, sondern sogar nach dem entfernten Asien, Japan, Amerika usw.

Die Nähe des Meeres und der Bau der Eisenbahnen Kozina—Herpelje und Prešnica—Koper öffnen die neuen Möglichkeiten für die Entwicklung unserer Eisenindustrie.

Der Tourismus ist die zweite wichtige Geschäftsgrundlage der Stadt Jesenice. Das Obersave-Tal seiner herrlichen Alpenwelt und Sommerfrieschen Mojstrana, Martuljk, Kranjska gora und Rateče ist eine ideale Welt für die Entwicklung des Tourismus.

Jože Šifrer

ROJENI V NAŠEM KOTU

V zgodovini slovenske kulture in znanosti se je vseskozi močno uveljavljal tudi gorenjski kot. Mnogi ljudje, rojeni na področju današnje jeseniške komune, so se prizadevno vključili v krog tistih javnih delavcev, ki so s pisano umetniško in poučno besedo prosvetljevali naše ljudstvo v preteklosti. To so bili večinoma sinovi revnih, preprostih staršev in njihova življenjska pot je bila često trda, mnogi so prekmalu omahnili v grob. Domovina jim spričo svoje vsesplošne nerazvitosti in politične odvisnosti često ni mogla nuditi primernega torišča za uveljavljanje njihovih zamisli in idej, za sproščanje njihovih talentov, zato so nekateri odhajali v svet, da se je potem tujina dičila z deli njihovega uma.

Pričujoči sestavek naj pokaže, kdo so bili tisti, ki jim je tekla zibelka v naših krajih, pa jih je potem slovenska zgodovina zapisala v svojo knjigo kot aktivne ustvarjalce naše kulture in znanosti. Pisec sestavka se zaveda, da seznam še ni popoln, da je še izpuščeno kako ime, ki bi morda zaslužilo, da mu damo mesto v vrsti naših zaslužnih mož, a vendar naj bo tudi ta skupek imen, usod in ustvarjalnega dela dokaz, kako se je v naši preteklosti gornji kot Gorenjske aktivno vključeval v proces slovenskega ter občečloveškega napredka.

Luka Knafelj, mecen. Rojen je bil okrog leta 1620 na Kranjskem, po vsej verjetnosti v Doslovčah pri Breznici, umrl je leta 1671 v Gross-Russbachu v Avstriji. O njegovem življenju ne vemo dosti. Bil je nekaj let župnik v dunajski bolnici, potem župnik v kraju svoje smrti. Pridobil si je precejšnje premoženje, ki ga je v oporoki določil za denarni sklad, iz katerega naj bi revni kranjski študentje prejemali štipendije v času študija na dunajski univerzi. Ustanova je delovala vse do prve svetovne vojne in je mnogim slovenskim študentom omogočila študij na Dunaju. Nekaj časa je Knafljevo štipendijo dobival tudi France Prešeren.

Ivan Peterman, medicinec. Rojen je bil leta 1652 na Javorniku, umrl leta 1696 ob epidemiji pegavca. Medicino je študiral v Rimu in tam tudi promoviral. Služboval je v Škofji Loki. Imel je obsežno knjižnico in napisal dve medicinski razpravi v latinščini: »Tractatus de peste« (Razprava o kugi) in »Consultationes medicae« (Medicinski posveti). O njem je poročal že kranjski zgodovinar Valvasor.

Anton Janša, čebelar, pisec in slikar. Rojen je bil leta 1734 na Breznici, umrl leta 1773 na Dunaju. Že v mladosti se je doma ukvarjal s slikarstvom in čebelarstvom, študiral pa je v bakrorezno-risarski šoli dunajske akademije. Kot čebelar je imel velike zasluge za razvoj čebelarstva v Avstriji in, ko je cesarica Marija Terezija v svoji državi ustanavljala čebelarske šole, je zapovedala vsem učiteljem, da morajo čebelariti in učiti prav po Janševih načelih. Njegovi nemški spisi o čebelarstvu so bili svoje čase zelo popularni, doživeli so več izdaj in so do neke mere še danes uporabni. Zapustil je tudi več slik in bakrorezov, eno od njegovih oljnatih slik danes hrani ljubljanski muzej.

Valentin Janša, slikar, Antonov brat. Rojen je bil na Breznici leta 1747, umrl na Dunaju leta 1818. Slikarstvo je študiral na dunajski akademiji in pozneje postal učitelj zgodovinskega slikarstva ter bakrorezništva na tej akademiji. Dobil je naziv »risarski mojster«, vendar pa kakih pomembnejših slikarskih del ni zapustil.

Lovro Janša, slikar, Antonov in Valentinov brat. Rojen je bil leta 1749 na Breznici, umrl na Dunaju leta 1812. Študiral je na dunajski slikarski akademiji, posebno se je posvetil pokrajinskemu slikarstvu. Poučeval je slikarstvo na dunajski akademiji, a je kljub svojim velikim pedagoškim uspehom šele eno leto pred smrtjo postal redni profesor te akademije. Janša je najraje risal objekte iz narave s pridihom fantastičnosti, njegove slike so večinoma drugi umetniki vrezavali v baker. Vseh Janševih slik in bakrorezov cenijo na okrog 300, od tega jih okrog 170 hranijo v ljubljanskem muzeju. Lovro Janša je bil eden najpomembnejših slovenskih slikarjev v starejši dobi.

Janez Kersnik, narodni buditelj in vzgojitelj. Rojen je bil v Mostah pri Žirovnici p. d. pri Žagarju kot sin kmeta, mlinarja in žagarja leta 1783, umrl v Ljubljani leta 1850. Po končani gimnaziji in liceju v Ljubljani je najprej poučeval na ljubljanski normalki, nato pa 42 let fiziko na ljubljanskem liceju. Bil je izredno sposoben in priljubljen pedagog. Kljub svojemu širokemu znanju je izdal le eno matematično delo v nemščini (Die niedere construirende und berechnende Elementar-Geometrie), a še to anonimno. Kot šolnik se je posebno zavzemal za svoja učenca in rojaka Matijo Čopa iz Žirovnice ter Franceta Prešerna iz Vrbe. Kot goreč domoljub je prvi od profesorjev ljubljanskega liceja začel prirejati predavanja za javnost v slovenskem jeziku. Tudi svoje otroke (bilo jih je devet) je vzgajal v rodoljubnem duhu, sin Jožef pa je postal oče enega največjih slovenskih pisateljev Janka Kersnika.

Matija Čop, filolog in literarni kritik. Rojen je bil leta 1797 v Žirovnici. V Ljubljani je napravil šest razredov gimnazije in dva letnika liceja, tretji letnik je dokončal na Dunaju. Po vrnitvi z Dunaja se je vpisal v ljubljansko bogoslovje, a je po dveh letih izstopil ter opravil potrebne izpite za poučevanje na gimnaziji. Leta 1820 je dobil mesto učitelja na reški gimnaziji, vendar je že leta 1822 odpotoval v Lvov na Poljsko, kjer je poučeval na gimnaziji do leta 1827, zadnji dve leti pa je bil tudi suplent na tamkajšnji univerzi. Po petih letih se je vrnil

v domovino in prevzel mesto učitelja na ljubljanski gimnaziji, a poučeval je le tri leta; že 1830 je nastopil službo bibliotekarja v ljubljanski licejski knjižnici in to službo opravljal do smrti. Leta 1835 je utonil, ko se je kopal v Savi pri Tomačevem.

Čop je bil intimen Prešernov prijatelj. Zlasti ga je odlikovalo široko filološko znanje (po nekaterih poročilih je temeljito poznal 19 jezikov); njegovo znanje številnih tujih jezikov pa mu ni bilo samo sebi namen, marveč jih je s pridom uporabljal kot sredstvo za spoznavanje tujih literarnih umetnin v originalu. S svojim bogatim literarnim obzorjem in z izostrenim estetskim čutom je odločilno vplival na Prešernovo poezijo, zlasti na oblikovno plat njegovih pesmi. Bil je duhovni vodja pesniškega almanaha »Krajnska čbelica«, kjer je objavljal svoje pesmi Prešeren. Navzlic svojemu obširnemu znanju in smislu za literarno umetnost pa ni imel ambicij po literarnem udejstvovanju, zato ni mnogo pisal. Za češkega zgodovinarja Šafarika, ki je sestavljal zgodovino slovanskih literatur, je napisal zgodovino jugoslovanskih književnosti, pomembnejše pa je njegovo delo ob »Krajnski čbelici« ter Prešernu in

129. Cerkev sv. Marka je po najnovejših ugotovitvah v osnovi še romanska in predelana v začetku XV. stoletja.

130. Matija Čop, filolog in literarni kritik; dober Peršernov prijatelj.

ob pravdi za slovenski črkopis. V ljubljanskem listu »Illyrisches Blatt« je objavil prevod ocene o »Krajnski čbelici«, ki jo je napisal češki pesnik Ladislav Čelakovsky in v kateri je bila posebno poudarjena vrednost Prešernove pesmi. Že tu je Čop mimogrede spregovoril tudi o vprašanju novega slovenskega črkopisa. V nadaljevanju pravde o tem, ali naj Slovenci sprejmejo novo, nerodno metelčico, ali pa naj ostanejo pri ustreznejši bohoričici, je Čop pisal tako tehtne razprave o jezikovnem in črkopisnem problemu slovenske besede, da je dosegel uradno prepoved metelčice, njegove razprave pa pomenijo vrh naše jezikovne znanosti v dobi romantike.

France Prešeren, največji slovenski pesnik. Rojen je bil leta 1800 v Vrbi, po domače pri Ribiču. V tej hiši je bilo že v navadi, da so domači sinovi odhajali v šole. Tudi Franceta so v osmem letu starosti

131. Dr. France Prešeren, veliki utemeljitelj slovenske umetne poezije.

odpeljali v Kopanje na Dolenjskem, kjer se je pri starem stricu duhovniku Jožefu pripravljal na osnovno šolo v bližnji Ribnici. To šolo je obiskoval do dvanajstega leta, ko je prišel v Ljubljano in tu napravil tretji razred normalke. Naslednje leto se je vpisal v I. razred ljubljanske gimnazije, jo dokončal leta 1819 in nato v Ljubljani napravil še dva letnika liceja, kar bi zadostovalo za vstop v bogoslovje. Tja so ga namreč silili domači in strici duhovniki. Toda Prešeren se je odločil drugače. Odpotoval je na Dunaj, kjer je opravil še tretji letnik liceja, nato pa se posvetil pravnemu študiju na dunajski univerzi. Leta 1828 se je kot doktor prava vrnil v domovino, začel prakticirati kot odvetniški pripravnik, po odvetniškem izpitu pa dolga leta služboval kot vodja pisarne pri ljubljanskem advokatu dr. Crobathu. Petkrat je zaman

prosil za samostojno odvetniško mesto, šele šesta prošnja je bila ugodno rešena. Leta 1846 je postal odvetnik v Kranju, a je tu umrl že 8. II. 1849.

Prešeren je bil velik umetnik ter samostojen mislec. S pesništvom se je resneje začel ukvarjati šele v dunajski dobi, močneje pa je njegova ustvarjalnost zaživela takrat, ko je leta 1830 začela izhajati »Krajnska Čbelica«. Kmalu je s svojo veliko umetnostjo zasenčil vse druge sodelavce tega almanaha. Najlepše lirske izpovedi mu je navdihnila ljubezen do Primčeve Julije, mnoge njegove pesmi pa izvirajo tudi iz domovinske ljubezni ter iz spoznanja, da človek ni srečen, ker človeška družba ni urejena na principih svobode, enakopravnosti ter humanih medsebojnih odnosov. Leta 1846 je zbral svoje dotedanje pesmi ter jih izdal v zbirki »Poezije«. To je drobna knjižica, ki pa v slovenski zgodovini pomeni prvo afirmacijo slovenske kulture v družbi takratnih evropskih narodov. Najboljše Prešernove pesmi so »Sonetni venec«, pesnitev, kakršne ne najdemo v vsej svetovni književnosti, nadalje zgodovinska lirsko-epska pesnitev »Krst pri Savici«, zelo znani so njegovi številni soneti, gazele, romance, »Zdravljica« itd. Primitivna in v materialno pridobitništvo usmerjena slovenska družba Prešerna v njegovem času ni razumela, šele druga polovica 19. stoletja je odkrila veličino njegove umetnosti. Danes Prešeren pomeni Slovencem višek naše nacionalne umetnosti, ki pa spet ni ozko nacionalna, ampak se s svojimi naprednimi človečanskimi idejami vključuje v tisti ožji krog svetovne umetnosti, kjer so zbrane največje stvaritve človeškega duha.

Frančišek Herbitz, bibliotekar. O njegovem življenju ni dosti znanega. Rojen je bil sredi 18. stol. na Jesenicah, umrl v začetku 19. stol. najbrž na Dunaju. Študiral je nekaj časa v Ljubljani, pozneje na Dunaju, kjer je postal bibliotekar Terezijanske akademije. Znal je mnogo jezikov, se ukvarjal z botaniko ter z literarno zgodovino Kranjske. Bil je Pohlinov prijatelj ter Kopitarjev sodelavec, imel je bogato privatno knjižnico, vendar pa na kulturno življenje tedanje Kranjske ni imel večjega vpliva.

Janez Čop, književnik, Matijev brat. Rojen je bil leta 1820 v Žirovnici, umrl 1846 na Dunaju. Gimnazijo je obiskoval v Ljubljani, filozofijo študiral v Milanu, pravo na Dunaju. Služboval v Trstu in na Dunaju. Tudi Janez je bil nadarjen za učenje tujih jezikov in se je želel kot pesnik vključiti v krog čbeličarjev ter obožavanega Prešerna, vendar ni imel toliko pesniškega daru, da bi bil lahko uspel. Prevedel je nekatere pesmi iz »Čbelice« v italijanščino, se poskušal v literarni kritiki, nameraval napisati tragedijo, pisal pisma bratu Matiji in Prešernu, ki so bila polna domoljubja ter literarnih spodbud. Vendar je bil preveč odmaknjen od slovenskega življa na Kranjskem, da bi se bil mogel razviti v pomembnejšega soustvarjalca takratne slovenske kulture.

Frančišek Kosmač, pisec vzgojnih spisov. Rojen je bil leta 1817 na Koroški Beli, umrl leta 1866 v Gradcu. Kot duhovndik je pisal v cerkveni časopis »Zgodnja Danica« ter v Slomškove »Drobtinice«. Za dekleta je izdal vzgojno knjigo »Angel varuh za žensko mladost ali nauki, silno

potrebni sleherni, katera hoče pravo dušno lepoto in vrednost ohraniti ali si jo zopet pridobiti«. Nekatere njegove pridige so bile objavljene po njegovi smrti.

Janez Brence, šolnik in pisec. Rojen je bil na Dovjem leta 1818, umrl 1870 na Uncu. Bil je duhovnik v različnih slovenskih krajih in povsod se je trudil, da bi izrinil iz župnijskih šol nemškutarstvo ter v njih uveljavil slovenščino. Bil je iskren domoljub. V časopisu »Danica« je objavil več spisov o šolskih zadevah ter eno pesem. Nekaj iz njegove zapuščine je bilo objavljeno še po njegovi smrti.

Luka Robič, rodoljub in gospodarstvenik. Rojen je bil leta 1813 v Kranjski gori, umrl 1891 v Ljubljani. Služboval je kot davčni uradnik v Ljubljani, pozneje kot davčni nadzornik v Postojni, kot upokojenec je živel v Ljubljani. Uspešno je upravljal premoženje Slovenske Matice, objavil je narodno-gospodarsko razpravo o davkarstvu. Svoje precej veliko premoženje je zapustil dijakom in revežem.

Simon Robič, prirodoslovec, Lukov brat. Rojen je bil leta 1824 v Kranjski gori, umrl leta 1897 na Šenturški gori. Po končanem teološkem študiju je kot duhovnik služil v raznih krajih Slovenije, pri tem pa se je živo zanimal za prirodoslovje. Zbiral je glive, alge. lišaje, mahove ter si nabral dragocene zbirke. Velike vrednosti sta tudi zbirki hroščev in planinskih polžev. Ukvarjal se je z geologijo in paleontologijo ter bil izvrsten preparator živalskih okostij. Gade in modrase je celo sam gojil. Imel je tesne stike s tujimi znanstveniki in si tako tudi na tujem ustvaril sloves strokovnjaka na svojem področju. Svoja dognanja je objavljal v prirodoznanstvenih člankih in krajših zapiskih. Pisal je večinoma v Bleiweisove »Novice«. Njegovo prirodoslovno znanje je bilo široko in temeljito, njegove bogate zbirke danes hrani prirodoslovni muzej v Ljubljani.

Janez Majciger, narodopisni pisatelj. Rojen je bil leta 1829 v Kranjski gori, umrl leta 1909 v Mariboru. Gimnazijo je obiskoval v Celovcu, kjer ga je profesor in književnik Anton Janežič navdušil za slovenščino. Po maturi je na Dunaju študiral klasično in slovansko filologijo, nato pa je kot profesor ves čas služboval na mariborski gimnaziji. Kot dijak je z narodopisnimi članki sodeloval pri celovškem listu »Slavija«, v Mariboru se je vneto udejstvoval kot rodoljub in deloma tudi kot narodni gospodarstvenik, zraven pa objavljal zgodovinske in narodopisne članke v razne slovenske liste in revije. Vse njegovo delo ima izrazito rodoljuben značaj.

Janez Mesar, gospodarstvenik. Rojen je bil leta 1832 na Jesenicah, umrl leta 1895 v Šmartnem pri Kranju. Kot duhovnik je služboval v Bohinju, v Radovljici in v Šmartnem, vendar pa je bilo njegovo javno delovanje usmerjeno predvsem v organizacijo kmetijske proizvodnje. Ustanavljal in vodil je sirarske družbe v Bohinju, v Bistrici je vodil tudi šolo za mlekarstvo in sirarstvo. Po Mesarjevi zaslugi se je napredno sirarstvo in mlekarstvo širilo tudi po drugih krajih Slovenije. Mesar

je o svojem delu in uspehih poročal kranjski Kmetijski družbi, v Bleiweisove »Novice« pa pisal članke o gospodarskih problemih našega planinskega kmetijstva. V svojem času je bil Mesar po vsej Sloveniji znan kot vnet in sposoben pobornik modernejše kmetijske proizvodnje in zadružništva.

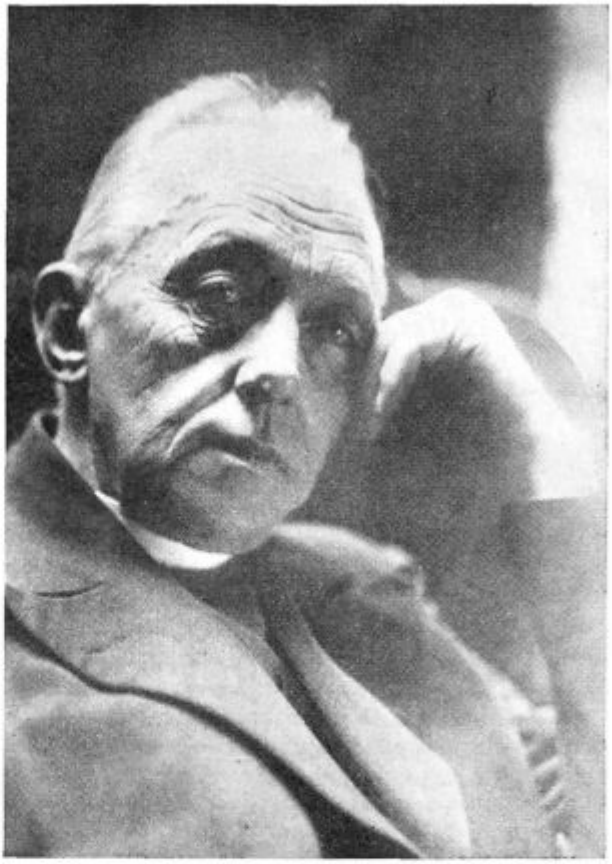
Franjo Ravnik, narodni buditelj. Rojen je bil v Smokuču leta 1832, umrl leta 1883 v Kortah nad Izolo. Kot duhovnik je ves čas služboval v Istri in v slovenskem Primorju ter je bil v svojem času naš najpomembnejši narodni buditelj med istrskimi Slovenci. Poučeval je na osnovni šoli v Istri ter na gimnaziji v Kopru, sestavil je hrvatsko slovnico, ki pa je ostala v rokopisu, ter v hrvatskem jeziku izdal za leto 1869 in 1870 koledar »Istran« z izrazito narodnobudniško vsebino. Tudi kot šolnik je svoje učence vzgajal v nacionalnem duhu. Bil je član istrske deželne zbornice, kjer se je vneto potegoval za pravice istrskih Slovencev in se obenem neutrudno boril proti italijanskemu iredentizmu. Ravnik je bil sposoben političen govornik, a je imel pri svojem nacionalnopolitičnem delovanju premnogo nasprotnikov.

Gregor Jakelj, glasbenik. Rojen je bil na Dovjem leta 1842, umrl leta 1920 v Ljubljani. Kot kaplan in župnik se je ukvarjal predvsem s cerkvenim petjem, poučeval petje v raznih zborih ter objavil nekaj razprav s tega področja. Sicer pa je njegova pomembnost v zgodovini slovenske glasbe le neznatna.

Mihael Ambrožič, čebelar. Rojen je bil leta 1846 v Mojstrani, umrl leta 1904 istotam. Za razvoj slovenskega čebelarstva si je pridobil precejšnje zasluge; v veliki meri je čebele izvažal, to pa ne samo v Evropo, ampak tudi v Ameriko in Avstralijo. Nastopal je na mnogih svetovnih čebelarskih razstavah in prejel vsega skupaj 147 odlikovanj. Bil je na tem področju eden največjih strokovnjakov.

Josip Lavtižar, potopisec. Rojen je bil leta 1851 v Kranjski gori, umrl 1943 v Ratečah. Po poklicu je bil duhovnik, služboval je predvsem na Gorenjskem, a navzlic temu je mnogo popotoval. Obiskoval je ne samo mnoge slovenske kraje, ampak je potoval tudi po drugih evropskih in celo izvenevropskih deželah. Svoja potovanja je opisoval v prijetno pisanih potopisih. Izdal je pet knjig potopisov, krajši so pa izhajali v časopisih in revijah. Iz tistih potopisnih sestavkov, ki se nanašajo na slovanske dežele, veje iskreno navdušenje za slovanstvo. Precej se je ukvarjal s cerkveno zgodovino in s cerkveno glasbo ter tudi s tega področja objavil več spisov, vendar je daleč bolj pomemben kot potopisec.

Anton Razinger, šolnik in pevec. Rojen je bil leta 1851 v Planici, umrl leta 1918 v Ljubljani. Po maturi je bil nameščen kot učitelj petja v Ljubljani, poučeval je tudi druge predmete. Bil je izvrsten pevec. V zboru Glasbene Matice je nastopal kot solist. Zložil je nekaj zborovskih skladb, ocenjeval glasbena dela, razen tega pa je sestavil celo vrsto učnih knjig za osnovne šole, ki so jih do prve svetovne vojne s pridom uporabljali v naših šolah.

132. Franc Saleški Finžgar, naš priljubljeni pripovednik.

Franc Finžgar, pisatelj. Rojen je bil leta 1871 v Doslovčah, umrl leta 1962 v Ljubljani. Gimnazijo je obiskoval v Ljubljani, bogoslovje istotam, nato pa je kot kaplan in župnik služboval v mnogih slovenskih krajih, nazadnje v Ljubljani, kjer je bil upokojen. Leta 1896 je nekaj mesecev služboval kot kaplan na Jesenicah in prav tu se mu je porodila ideja za njegov roman iz delavskega življenja »Iz modernega sveta«.

Finžgar spada med naše najboljše ljudske pripovednike. Vseskozi je tesno živel s slovenskim ljudstvom in tudi v času NOB se je postavil na njegovo stran. Kot pripovednik je v klenem, sočnem jeziku opisoval predvsem kmečkega človeka, oblikoval njegovo moralno podobo ter se poglabljal v njegove življenjske stiske. Njegove tovrstne povesti »Stara in nova hiša«, »Dovolj pokore«, »Dekla Ančka«, »Strici« ter še mnoge druge so postale priljubljeno čtivo med slovenskimi bralci. Med prvo svetovno vojno — takrat je služboval v Sori nad Škofjo Loko — je pisal zgodbe, v katerih je kazal močan posluh za tegobe preprostega slovenskega človeka v vojnem času ter odpor do uničujočega militarizma. Pomembna dela iz te dobe so »Prerokovana«, Boji«, »Kronika gospoda

Urbana« ter nekatere krajše slike. Finžgar je bil kot pripovednik v prvi vrsti realist, le v krajšem razdobju je pod Cankarjevim vplivom pisal subjektivnopoetične izpovedi. Najboljše in najbolj popularno Finžgarjevo delo je roman »Pod svobodnim soncem«. Tu je s pridihom nacionalne angažiranosti prikazal naše prednike v času naseljevanja na Balkanu ter ustvaril privlačno zgodbo o junaku Iztoku. Roman še danes spada med najbolj brana slovenska dela.

Finžgar se je uveljavil tudi kot dramatik. Napisal je sicer le štiri drame (»Divji lovec«, »Naša kri«, »Veriga«, »Razvalina življenja«), a je z njimi napravil veliko uslugo slovenskemu dramskemu amaterizmu na podeželju, saj nekatere od teh še danes prav pogosto srečujemo v repertoarju naših dramskih skupin.

Finžgar je eden največjih predstavnikov klasične slovenske književnosti, s svojimi deli pa je uspešno prodrl tudi v tujino.

Matko Potočnik, šolnik in zgodovinar. Rojen je bil leta 1872 na Koroški Beli. Gimnazijo je obiskoval v Kranju, v Ljubljani in Beljaku, po končanih študijah na univerzi je postal gimnazijski profesor in je služboval na različnih slovenskih gimnazijah. Na koncu svoje službene dobe je bil šest let ravnatelj učiteljišča v Mariboru. Sedaj živi v Lescah. Kot zgodovinar in zemljepisec je v svojih spisih največ obravnaval Koroško. Sestavljal je zemljevide in oblikoval učno snov za šolske potrebe. V vsem svojem šolskem in publicističnem delu je bil navdušen narodnjak.

Ivan Mesar, knjigarnar. Rojen je bil leta 1874 na Jesenicah, umrl 1948 v Ljubljani. V Ljubljani je obiskoval nižjo gimnazijo, potem pa stopil v knjigarniško službo. Dalj časa je vodil Katoliško knjigarno v Ljubljani ter posebno skrb posvečal založništvu slovenske leposlovne in poljudnoznanstvene knjige. Založil je tudi mnogo učbenikov za slovenske srednje šole. Ta knjigarna se je na začetku našega stoletja zlasti po Mesarjevi zaslugi dvignila v moderno trgovsko podjetje.

Anton Mrak, publicist. Rojen je bil na Koroški Beli leta 1883. Gimnazijo je študiral v Ljubljani, pravo na Dunaju. Služboval je v Ljubljani. Sodeloval je s socialnimi, političnimi in gospodarskimi članki pri raznih revijah in časopisih. V svojih političnih spisih se je zavzemal za federativno ureditev Jugoslavije ter za samostojnost slovenskega jezika. V obdobju prve svetovne vojne in po njej je Mrak v svojih spisih izrazil marsikako kritično misel o takratni jugoslovanski politiki, na njegovo napredno usmerjenost kaže tudi sodelovanje pri socialističnem listu »Naši zapiski«.

Josip Vandot, pisatelj. Rojen je bil v Kranjski gori leta 1884. Gimnazijo je obiskoval v Novem mestu. Po maturi je želel študirati medicino, a si je zaradi pomanjkanja denarnih sredstev moral poiskati službo. Postal je železničar, vendar se temu poklicu nikdar ni mogel privaditi. Že leta 1922 je zaprosil za upokojitev, da se je lahko bolj posvetil pisateljevanju. Med drugo svetovno vojno so ga Nemci z družino vred pregnali v Bosno, kjer je leta 1944 postal žrtev bombardiranja v kraju Trnjanski Kuti.

Vandot je eden naših najboljših mladinskih pisateljev. Že v rani mladosti mu je mati pripovedovala o Bedancu, Pehti, Kosobrinu in drugih skrivnostnih bitjih s planinskega sveta. S pisateljevanjem in pesnikovanjem se je ukvarjal od gimnazijske dobe dalje, a v večji meri je njegovo pisateljsko delo zaživelo po prvi svetovni vojni. Pisal je v mladinske liste, revije in časopise ter povesti za Mohorjevo družbo. Od vsega njegovega obširnega dela so si zaradi svoje prisrčnosti ter neposrednosti pridobile trajno vrednost njegove mladinske povesti »Kekec na hudi poti«, »Kekec na volčji sledi«, »Kekec nad samotnim breznom«, »Kocljeva osveta« itd. Vandot v teh delih posrečeno združuje bajeslovne motive s konkretno lepoto našega planinskega sveta. Dve od njegovih zgodb so že posneli na filmski trak in tudi filma spadata v sam vrh slovenske mladinske kinematografije.

Franc Klinar, dramatik. Rojen je bil leta 1896 na Javorniku, umrl leta 1945 na Jesenicah. Gimnazijo je obiskoval v Kranju in St. Vidu. Leta 1915 je že moral na fronto. Po končani vojni je želel študirati pravo, a želja se mu zaradi pomanjkanja denarnih sredstev ni izpolnila. Zaposlil se je v jeseniški železarni, kjer je služboval do konca. Med zadnjo vojno je bil tesno povezan z OF. Klinar se je udejstvoval kot pesnik, kot kulturni delavec na Jesenicah med obema vojnama, najbolj pomemben pa je po svojem dramskem delu. Napisal je precejšnje število dram z delavsko, nacionalno ter zgodovinsko tematiko (»Plavž«, »Mejniki«, »Gorenjski punt«, »Vida Staša« itd.). Nekatere so izšle tudi v knjigah. Ljudski odri so svoj čas radi segali po njegovih dramah, vse so seveda igrali tudi na Jesenicah. Dramatiziral je še nekaj Jurčičevih povesti ter pisal librete za operete. Njegove drame so preproste, neposredne in tudi danes še niso docela pozabljene.

Tone Čufar, književnik. Rojen je bil leta 1905 na Jesenicah. Njegovo življenje je bilo tipično življenje proletarskega otroka. Že v rani mladosti si je moral služiti kruh z najrazličnejšimi posli. Ko mu je bilo petnajst let, se je začel učiti mizarske obrti in je nekaj let kasneje dobil zaposlitev kot mizar v železarni. A to delo ga ni veselilo. Leta 1931 se je odselil z Jesenic ter živel kot poklicni pisatelj večinoma v Ljubljani in Mariboru. Kot zaveden proletarec se je vključil v komunistično gibanje in bil zaradi političnega delovanja na tej fronti leta 1936 obsojen na leto dni zapora in tudi pozneje so ga stalno zasledovali žandarji. Prvo leto okupacije je preživel v ilegali, leta 1942 pa so ga Italijani odkrili ter ga odpeljali v Gonars. Toda taboriščna policija je zvedela za njegovo pravo ime ter ga izročila Nemcem. In to neljubo premestitev je Čufar skušal izkoristiti. V St. Vidu je skočil s kamiona ter stekel proti gozdu, a krogla mu je preprečila, da bi ga dosegel. To se je zgodilo 10. avgusta leta 1942.

Čufar je bil kot književnik dokaj vsestranski. Pisal je novele, drame, romane in pesmi. Snov je zajemal največ iz delavskega življenja in se je polagoma razvil v enega glavnih predstavnikov slovenske proletarske

133. Tone Čufar, literarni glasnik jeseniškega proletariata.

književnosti. Kot umetnik je naglo zorel, zlasti še potem, ko si je v večjih slovenskih kulturnih centrih bistril estetske nazore ter izpopolnjeval izobrazbo. S svojimi deli — najbolj se mu je prilegala novela — je sodeloval v mnogih naprednih predvojnih revijah in listih. Za njegovega življenja je njegova proza prišla v javnost tudi v dveh samostojnih knjigah: »Februarska noč« in »Zlata veriga«. Kot dramatik je napisal pet del (»Jutranja molitev«, »Tragedija v kleti«, »Polom«, »Ameriška tatvina«, »Mali Babilon«). Dramski odsek jeseniške Svobode oziroma Enakosti je pred vojno rad segal po njegovih delih; nekatere od teh dram pa so izšle tudi v knjigah. Njegov najdaljši tekst, to je roman »Pod kladivom«, je izšel v knjigi šele po osvoboditvi, iz ostalega njegovega dela pa sta po vojni izšla dva izbora: »Tovarna« in »Nova gaz«. Čufar je v slovensko književnost prinesel novo okolje — okolje industrijskega proletariata. Čeprav nekatera njegova dela s formalno-estetske plati niso dovolj dognana, je vendar z napredno tematiko in zdravim odnosom do snovi prodrl v ospredje slovenskega socialnega realizma.

— — —

To je vrsta imen, ki so prišla v zgodovino slovenske ustvarjalnosti. Ob tej vrsti pa stojijo še tisti, ki so bili sicer rojeni drugod, a jih je življenjska pot pripeljala pod Karavanke, kjer jih je prevzemala idilična

lepota planinskega sveta in jih navdihovala za delo. Omenimo naj samo dovškega župnika Jakoba Aljaža, ki se je s svojimi zborovskimi skladbami in z obo̊evanjem očaka Triglava za trajno zapisal v zgodovino slovenske glasbe in našega planinstva; ali Slavka Savinška, pisatelja, ki je svojo mladost preživel na Jesenicah in je ravno v pokrajini jeseniškega kota največ iskal motive za svoja dela.

Ta dolga vrsta imen, od Knaflja do Čufarja in Savinška, je doživela silovit finale v obdobju narodnoosvobodilne vojne. Z dogodki izpred dvajsetih let se je začelo novo poglavje slovenske zgodovine. Tedaj se je tudi umetniško in znanstveno delo začelo hitro razraščati: našo bogato tradicijo so v novih razmerah nadaljevali ljudje, ki so se začeli uveljavljati že pred vojno, nastopati pa so začeli novi, ki jih je rodila revolucija oziroma razgibani povojni čas. S področja jeseniške komune so se v teh dvajsetih letih uveljavljali ljudje različne starosti in različnih poklicev ter različnih pogledov na svet, a v vsem tem ustvarjalnem delu je nenehno prisoten spomin na veliki čas osvobodilne vojne. Tradicijo naše predvojne književnosti nadaljujejo Janez Jalen, Miha Klinar, Pavle Zidar, v raziskovanju zgodovine NOB se je uveljavil Franc Konobelj-Slovenko, v literarni kritiki Vital Klabus, v gledališki umetnosti se izživljajo Miha Baloh, Bojan Čebulj in Marjan Stare, v raziskovanju ter opisovanju naših planin so postali popularni Jo̊a Čop, dr. Miha Potočnik, Uroš Zupančič ter Janez Krušic, v umetniški fotografiji sta dosegla velike uspehe Slavko Smolej in Jaka Čop. In še mnogi drugi. Razvoj gre naprej in zgodovina naglo piše nove strani. Pri tem bo gotovo tudi še v prihodnje ugotavljala, da je mnogim tistim, ki so Slovencem požrtvovalno ustvarjali duhovne vrednote, tekla zibelka prav v zgornjem kotu Gorenjske.

RÉSUMÉ

Jože Šifrer

CEUX QUI SONT NÉS DANS NOTRE CONTRÉE

La partie septentrionale de la Haute Carniole a donné dans le passé bon nombre de gens qui ont participé avec leurs travaux civilisateurs et scientifiques dans les rangs des propagateurs d'idées Slovènes ayant été vraiment actifs. Bien souvent leur vie a été dure et ils eurent à surmonter de nombreuses difficultés. Aussi l'histoire Slovène ne manqua-t-elle pas de les inscrire aux côtés des hommes méritants qui collaborèrent à la création de la civilisation et de la science. La liste des noms n'est vraisemblablement pas complète dans les lignes qui suivent. Qu'elle montre cependant dans quelle mesure cette contrée de Haute Carniole a contribué à notre progrès et au progrès des hommes en général.

Luka Knafelj (1620—1671), de Doslovič, fondateur d'une organisation financière qui donnait une bourse aux étudiants Slovènes, pauvres. Janez Peterman (1652—1696), de Javornik, érudit en médecine, ayant écrit quelques traités de médecine en latin. Anton Janša (1734—1773), de Breznica, apiculteur connu, écrivain de profession et peintre. Valentin Janša (1747—1818), de Breznica, peintre et pédagogueà Vienne. Laurenc Janša (1749—1812), de Breznica, l'un de nos peintres les plus remarquables de cette époque. Janez Kersnik (1783—1850), de Žirovnica, prècurseur national des pédagogues à Ljubljana. Matija Čop (1797—1835), de Žirovnica, a été le mentor de Prešeren, un philologue, un critique littéraire et l'un des Slovènes les plus érudits de son temps. France Prešeren (1800—1849), de Vrba, a créé aux Slovènes des poésies littéraires de qualité européenne et, ainsi, le premier inclus ceux-ci dans le cercle culturel des nations européennes. Franc Herbitz (dates de naissance et de mort inconnues), de Jesenice, bibliothécaire à Vienne, polyglotte s'étant occupé de botanique et d'historie littéraire de la Slovénie. Janez Čop (1820—1846), de Žirovnica, a été un amateur de la littérature Slovène mais il n'a rien créé qui vaille la peine d'être mentionné dans ce domaine. Franc Kosmač (1817—1866), de Koroška Bela, écrivain d'ouvrages religieux et d'éducation. Janez Brence (1818—1870), de Dovje, instituteur de son état et auteur d'ouvrages pédagogiques. Luka Robič (1813—1890), de Kranjska Gora, propriétaire foncier et mécène. Simon Robič (1824—1897), de Kranjska Gora, physicien, même très connu à l'étranger, auteur érudit dans sa matière. Janez Majciger (1829—1909), de Kranjska Gora, patriote et administrateur, écrivit des articles populaires. Janez Mesar (1832—1895), de Jesenice, en tant qu'administrateur s'est occupé tout particulièrement de l'extension de l'industrie laitière et formagère en Slovéne. Franjo Ravnik (1832—1833), de Smokuč, patriote et instituteur s'étant acharné à défendre les droits nationaux des Slaves en Istrie. Gregori Jakelj (1842—1920), de Dovje, s'occupa, en tant que musicien, avant tout de chants liturgiques. Miha Ambrožič (1846—1904), de Mojstrana, était apiculteur de son état et bien connu aussi du public étranger. Jožef Lavtižar (1851—1946), de Kranjska Gora, grand voyageur et auteur de plusieurs livres de voyages. Anton Razinger (1851—1918), de Planica, chanteur, compositeur et professeur de musique. Franc Finžgar (1871—1962), de Doslovič, l'un des plus importants écrivains ayant puisé les sujets de ses ouvrages plus particulièrement dans le milieu familier. Matko Potočnik (1872), de Koroška Bela, fit paraître des ouvrages de géographie et d'histoire et a éduqué la jeunesse dans le sens typiquement national. Anton Mrak (1883), de Koroška Bela, a participé dans des revues et des journaux très divers avec des articles politiques, économiques et sociaux. Jože Vandot (1884—1944), de Kranjska Gora, écrivit des ouvrages destinés à la jeunesse qui sont encore très populaires de nos jours. Franc Klinar (1896—1945), de Javornik, travailleur culturel à Jesenice ayant écrit des poésies et des drames. Anton Čufar (1905—1942), de Jesenice, écrivain révolutionnaire ayant puisé le plus de sujets dans la vie des prolétaires de Jesenice.

Certains créateurs, tels que le musicien Aljaž Jakob, l'écrivain Slavko Savinšek et d'autres, ne naquirent pas dans notre contrée mais y passèrent la majeure partie de leur vie et s'y inspirèrent pour leur oeuvre. La lutte, pendant la seconde guerre mondiale pour la libération du sol national, est le résultat final du travail de tous ces hommes. Cette série s'allonge de noms de jeunes dans l'après-guerre qui se recrutent dans de divers domaines de la vie culturelle et scientifique.

Andrej Valič

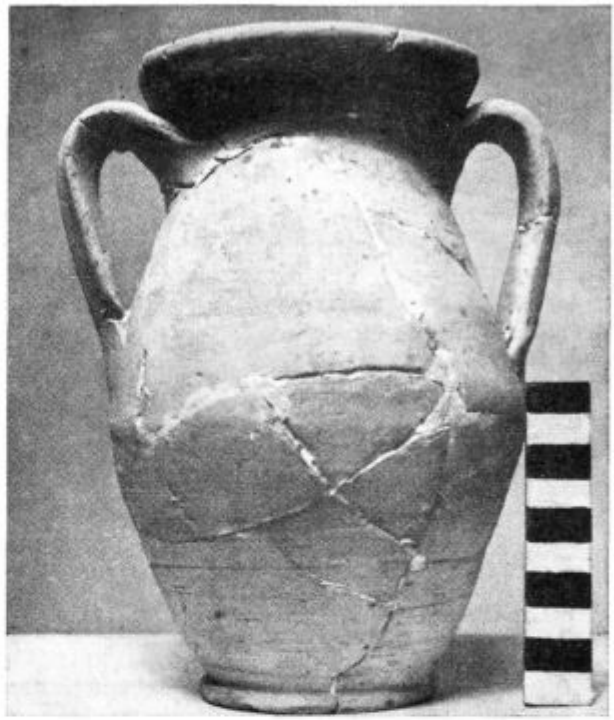
PO ZGODOVINSKIH POTEH V OKOLICI JESENIC

Dolina Save s svojim izhodiščem v gorenjsko ravan je na eni strani omejena z zahodnimi Karavankami, ki so pokrajinska meja med Gorenjsko in sosednjo Celovško kotlino, in na drugi z visokimi Julijskimi Alpami. V navideznih naravnih preprekah strmih skalnatih prepadov na severni strani Karavank pa je človek že v prazgodovini poiskal prehode, izkoristil lažjo prehodnost po rečnih dolinah ter tako ustvaril prometno zvezo, ki jo je uporabljal za trgovino in za selitev ali menjavo. Prazgodovinskemu človeku na njegovi civilizacijski stopnji to okolje ni nudilo možnosti za življenjski obstoj, ampak le prehod k boljšim življenjskim pogojem. Dosedanje posamezne arheološke najdbe, ledinska imena, topografske ugotovitve in kasnejši pisani viri potrjujejo to domnevo.

Slučajna najdba kamnite sekire na Hafnerjevem vrtu na Jesenicah in podobne najdbe kamnitih sekir v bližnji okolici na Bledu, v Zasipu in Rečici pri Bledu nam dovolj jasno govore o zadrževanju prazgodovinskega človeka na tem območju v času od mlajše kamene dobe do vključno bronaste dobe. Ta osamela najdba kamnite sekire je do sedaj najstarejši znak bivanja. Med kasnejšimi najdbami so številni bronasti izdelki, ki pa so po najdbi starejšega datuma. Na planini Belščica v Medjem dolu so po naključju odkrili bronasto bodalo (risba 1; dolžina 19,5 cm) z lahno upognjenim rezilom, z izrazitim srednjim rebrom v podolžni smeri rezila in s podaljškom z dvema luknjicama za pritrditev ročaja z zakovicama. Prav tako nam v prejšnjem stoletju najdena sulična ost (dolžina 17,5 cm, premer tulca 1,5 cm) v obliki trstike, kopje »Pod rjavimi pečmi« in danes izgubljena sulica, slučajno najdena pri vodnem zbiralniku nad »Jezercem«, pričajo o trgovskih poteh preko zahodnih Karavank. Plavutasti sekiri z Dovške planine in s Koroške Bele imata analogije v depojski najdbi na Bledu. Naključna je bila najdba na enako visokem mestu še na Lipanci in ob medvodju obeh Sav pri Radovljici. Te posamezne najdbe nakazujejo sled potovanja in zadrževanja. Skromne sistematične raziskave bronaste dobe nam otežujejo točnejšo datacijo. Prej omenjeni plavutasti sekiri bi po podobnih najdbah uvrstili v prehodno obdobje bronaste dobe v železno. Do danes nam ni znano, kakšno vlogo je imela Dolina v železni dobi. Naj-

bližje gradišče na Njivicah nad Begunjami pod Jamarskim vrhom je za sedaj premalo raziskano, da bi mogli na osnovi skromnih sondažnih del pred leti ugotavljati njih gospodarstvo in pridobivanje železne rude v pobočjih Begunjščice in Stola. Domnevam, da je bila osnova gospodarske dejavnosti živinoreja in lov, vprašanje pa je, kako so pridobivali surovino za izdelovanje orodja in orožja. Kakšna je bila njihova neposredna zveza z ilirskim gradiščem »Na pečeh« na vzhodnem pobočju Blejskega gradu? Pod staroslovanskimi grobovi »Na sedlu« na Blejskem gradu so se našli kosi železne žlindre med množico ilirskodobne keramike. Torej so na tem mestu pridobivali železo. Ali lahko kaj podobnega sklepamo tudi za gradišče na Njivicah? V zvezi s temi vprašanji pa se pojavlja tudi problem začetka in konca bivanja, problem kulturnih vplivov in odnosov do sosednjih gradišč. Kje so njihovi poslednji ostanki?

Iz antičnega obdobja so najdbe in domneve pestrejše. Čeprav ni večjih najdb, lahko domnevamo, da je bila dolina prehodna in da je služila kot manj pomembna komunikacijska vez, to je kot tovorna pot. Najdba rimskodobnega novca pri Javorniku (?) je kažipot proti pomembnejši najdbi napisa v Ziljski dolini, po katerem sklepajo, da je že Cezar leta 57 našega štetja zgradil stranski krak ljubeljske ceste od Nakla preko Brezij, Jesenic na Korensko sedlo v Podklošter in preko Bohinja v dolino Soče. Prvi trdnejši dokazi življenja v rimski dobi so nagrobniki v Lescah in Begunjah ter ostanki vile rustike v Ključeh pod vasjo Rodine. Zanimive so najdene arhitekturne osnove hišnega tlorisa in najdbe drobnih vsakodnevnih predmetov ter keramike domače izdelave, importirane keramike iz italskih provinc, med temi so kos terrae sigilate, dobro ohranjen nož — sekač latenoidne oblike, kosi železne žlindre in morska školjka. Vse to kaže na drugo stran gospodarstva rimskega kolonizatorja, ki je živel tod v drugem stoletju našega štetja. Kaj nam skriva naselbina na visoki strmi Ajdni pod Stolom? Delno odkrito zidovje kaže po svoji strukturi na antično izdelavo. Vidni ostanki hišnih tlorisov na razmeroma obsežnem platoju na zahodni strani vrha (kota 1048 nad m. viš.), obdanega z vseh strani s strmimi, navpičnimi stenami in z edinim prehodom po zahodnem robu do selišča, je še nerešen znanstveni problem. Zavetje je bilo varno! Kje so vzroki njihovega bivanja na taki višini in kakšna je bila njihova gospodarska dejavnost? Ali je res selišče ostanek nekdanjega starega ajdovskega prebivalstva? Podobna imena zasledimo še drugod, tako v Bohinju znani Ajdovski gradec in Ajdovščina. Arheološka lopata in kramp bi s sistematičnim raziskovalnim delom odkrila zagonetko in čas življenja na Ajdni, ki je že tolikim kopačem razburkala slo po zlatem zakladu. Znanost hoče spoznati življenje nekdanjih prebivalcev v Dolini na osnovi njihove materialne kulture, spoznati hoče njihov odnos do življenja in čas njihovega bivanja. Kje je njihovo grobišče? Pri tem ne mislim obravnavati problem ajdovskega grobišča na planini Belščici, ki ga omenja Valvasor v svoji knjigi »Slava Vojvodine Kranjske«. Ta stvar zasluži posebno arheološko topografsko raziskavo. Kakšno vlogo je igrala Dolina v dobi preseljevanja narodov, je še vprašanje, posebno še, če upoštevamo

134. Glinasti vrč, najden v vasi Rodine.

prehod proti Trbižu. Naseljevanje starih Slovanov pod Karavankami je dokazano samo na osnovi pisanih zgodovinskih virov. Morda lahko prištevamo slučajno najdeni skeletni grob na zahodni strani vasi v Smokuču s srebrno rimsko križno fibulo, z bronastimi obsenčnimi obročki, s keramičnim lončkom in s staroslovanskim načinom pokopa v zgodnejše obdobje naseljevanja. Staroslovanska materialna kultura nam je znana v majhni meri iz 10. in 11. stol. našega štetja, to pa iz večjega grobišča v Žirovnici, kjer so skeletni grobovi, usmerjeni proti vzhodu, vsebovali različne pridatke: železne nože, obsečne obročke ter posebno lep okrasni predmet — bronasto okroglo fibulo, okrašeno v jamičastem emajlu (risba 2). Staroslovansko grobišče v Smokuču je zanimivo po tem, da je v središču vasi brez sakralnega prostora, kar je gotovo vpliv prafare

135. Bronasta okrogla fibula, najdena v Žirovnici.

v Rodinah, ustanovljene leta 1163. Staroslovanske najdbe v Žirovnici in Smokuču so karakteristične za kötlaški kulturni krog vzhodnoalpskega prostora. Žal tudi ti dve pomembni staroslovanski lokaliteti nista v celoti odkriti. Vprašanje je, koliko moremo verjeti Pečnikovi terenski avtopsiji, ko omenja gradišče na Planjavi v Podkorenu, kjer se najdejo v zemlji stare »črepinje« in kjer predvideva celo pogansko svetišče starih Slovanov.

Pregled posameznih, že znanih najdb v bližnji in daljni okolici Jesenic nam nudi le skromne sledove in osnove zgodovinske preteklosti, obenem pa niz problemov in nalog, ki jih bo mogoče rešiti le s sistematičnim delom in z raziskovanji. Le na ta način bomo spoznavali sliko preteklosti, odnose z ostalo Gorenjsko in s širšim geografskim okoljem, predvsem s sosednjo Koroško in Primorsko.

LITERATURA

A. Melik, »Slovenski alpski svet«, Ljubljana 1954, 210.
S. Gabrovec, »Prazgodovinski Bled«, Dela SAZU 12, Ljubljana 1960.
W. Šmid, »Carniola« 1, 1908, 4.
A. A. Müller, »Geschichtee des Eisens« 1909, 83.
M. Kos, »Zgodovina Slovencev« 1955, 74.
P. Korošec, »Zgodovinski časopis« 15, 1961, 158.
A. Valič, »Arheološki vestnik 13—14, 1962—1963, 570—573.
J. Pečnik, »Izvestja muzejskega društva za Kranjsko« 4, 1894, 10.
KLDB, 1937, 527.
Varstvo spomenikov 7, 1958—59, 309, 339.
Varstvo spomenikov 8, 1960—61, 229, 243, 257, 226, 227.

ZUSAMMENFASSUNG

Andrej Valič

DIE HISTORISCHEN WEGE IN DER UMGEBUNG DER STADT JESENICE

Das Sawe-Tal in der gebirgigen Alpenwelt hat für die Lebensexistenz keine Möglichkeit angeboten. Der Urmensch suchte nur jene Übergänge, die er für den Handel oder für den Umzug brauchte. Das beweisen verschiedene Fundorte aus der Stein- und Bronzezeit.

Der Fundort »Na sedlu« im Schloss Bled beweist, dass es dort einst die Eisenerzeugungsstelle gab.

Der Fund einer Anschrift in Gailtal zeugt, dass Cesar im Jahre 57 in unserer Zeitrechung ein Stück der Ljubelj-Strasse von Naklo über Brezje, Jesenice, Korensko sedlo b's Arnoldstein, dann durch Bovini ins Soča-Tal baute. Das beweist, dass im 2. Jahrhundert hier die römische Kolonialbehörde herrschte.

Unbekannte, aber höchst wahrscheinlich bedeutungsvolle Geheimnisse versteckt uns die Siedlung auf der steilen »Ajdna« unter dem Berg »Stol«. Alle bisherige Fundstellen zeugen, dass es noch sehr viele interessante Sachen gibt, die uns die Vergangenheit unserer Alpenwelt und ihrer Siedler beweisen könnten.

Jernej Šusteršič

NEKATERI VAŽNEJŠI KULTURNI SPOMENIKI

Kulturni spomeniki so predmeti in objekti (zgradbe), ki nam s svojim obstojem govore o kulturni, gospodarski in tehnični preteklosti.

Za nepremične spomenike v jeseniški občini skrbi medobčinski zavod za spomeniško varstvo v Kranju.

Spominske plošče in spomenike, ki smo jih postavili v spomin zaslužnim ljudem ali v spomin na pomembne dogodke, in urejene rojstne hiše pomembnih oseebnosti uvrščamo zaradi njihovega spominskega obeležja med memorialne spomenike. Kot primer nam lahko služi rojstna hiša dr. Franceta Prešerna v Vrbi ali napisna spominska plošča slovenskemu čebelarju Antonu Janši na Breznici.

Finžgarjeva in tudi Prešernova rojstna hiša sta memorialni in obenem etnografski spomenik. Ledrarjeva hiša v Kranjski gori ali Cimpkova domačija na Potokih sta etnografski in obenem memorialni spomenik s področja NOB.

Namen prispevka je podati kratek pregled ali seznam kulturnih spomenikov.

Kamni — sedeži okoli vaške lipe v Vrbi so pomemben etnografski spomenik s področja ljudskega prava. Na dvanajstih kamnih, kolikor jih je okoli lipe, so sedeli hišni gospodarji, dvanajst po številu; toliko je bilo namreč prvotno gospodarjev in tako zbrani okoli lipe so zasedali in reševali vaška vprašanja.

Markova cerkev v Vrbi in Prešernova rojstna hiša s kamni okoli lipe, z bližnjimi arheološkimi gomilami in s celotno zasnovo vasi pomenita spomeniški kompleks, ki se s spomeniki v Rodinah, v Doslovčah, v Žirovnici, na Breznici in na Potokih povezujeta v bogato in pestro področje.

V notranjosti cerkve so freske furlanskega mojstra iz okoli leta 1400 in freska Jerneja iz Loke iz začetka XVI. stoletja. Cerkev sv. Marka je po najnovejših ugotovitvah v osnovi še romanska in predelana v začetku XV. stoletja. Cerkev na rahli vzpetini za vasjo z bližnjimi kozolci in s sadovnjaki diha prijetno domačnost, po kateri se pesniku toži tudi v »Sonetih nesreče«.

136. Kamni, sedeži okoli vaške lipe v Vrbi so pomemben etnografski spomenik s področja ljudskega prava.

137. Za javko je služila Cimpkova domačija, kjer so bili krajši posveti in sestanki v pričetku razvoja NOV.

Finžgarjeva rojstna hiša v Doslovčah je pomemben memorialni in etnografski spomenik. Franc Saleški Finžgar je pomembna osebnost slovenskega kulturnega življenja, zato je ambient, v katerem se je rodil in preživel svojo rano mladost, kulturni spomenik.

Razen tega je celotna domačija s sadovnjakom, s skromno njivico, s hišo, s kozolcem in skednjem primer bajtarske domačije iz XVIII. stoletja. V restavrirani hiši bo poleg pisateljevih del prikazano tudi tkalstvo in krojaštvo v osemdesetih letih preteklega stoletja. Ti dve obrti sta skupno s kmetijstvom na domači zemlji in z vdinjanjem pri kmetih dajali kruh pisateljevim prednikom. S Finžgarjeve domačije je izredno lep pogled proti Breznici in bližnji Vrbi.

Cimpkova domačija na Potokih je ena najstarejših domačij v vasi Potoki in danes značilen etnografski in zgodovinski spomenik NOB. Potoki ležijo pod Ajdno, na kateri so še vedno vidni ostanki starega gradu in kjer so najbrž tudi ostanki starega predzgodovinskega železarstva. Prebivalci imajo le malo polja pod vasjo, hiše pa so stisnjene pod strme pečine.

Leta 1941, že v aprilu, so se tik nad Cimpkovo domačijo pričeli zbirati jeseniški revolucionarji — komunisti in pričeli z organizacijo osvobodilnega gibanja. Za javko je služila Cimpkova domačija, kjer so bili krajši posveti in sestanki. Tu so se zadrževali člani okrožnega komiteja ter člani vojno revolucionarnega komiteja.

Pri Cimpku je bil tudi sprejet sklep, da se ustanovi okrožni odbor Osvobodilne fronte Jesenice.

Cimpkov oče je poleg tega vse noči popravljal čevlje ilegalcem in partizanom, istočasno pa je bila njihova hiša skoro vsako noč zasedena po organizatorjih in aktivistih. Do tja so tudi prinašali partizansko literaturo.

V to delo so bili vključeni tudi ostali člani Cimpkove družine in njihova pomoč je bila posebno dobrodošla v zimskih mesecih, ko je padlo na Gorenjskem veliko snega. V aprilu 1942 je bila vsa družina izseljena na Bavarsko. Cimpkovo mamo je pred nekaj leti do smrti povozil vlak. Malo kasneje pa je umrl tudi oče, tako da na domu danes živi samo najmlajši sin Vinko.

Cimpkova domačija s črno kuhinjo, z izredno lepimi vrati, z okenskimi mrežami, z obmetanimi lesenimi stenami, s skednjem pomeni primer ljudske arhitekture iz XVIII. stoletja, ki je značilna za male posestnike in bajtarje, predstavnike tedanjega kmečkega proletariata.

Hišo bi bilo treba glede na partizanske okolnosti in pa kot etnografski spomenik spomeniško zaščititi, saj ima še edina na Potokih črno kuhinjo.

Cimkova domačija na Potokih je torej pomemben etnografski in zgodovinski NOB spomenik, na katerega se geografsko vežejo arheološke ostaline na Ajdni in ostanki razvalin gradu Soteska.

Ta domačija kot dvojni spomenik zasluži, da jo ohranimo nespremenjeno in v celoti s širšim, nezazidanim ambientom vred. Morda naj bi v hiši, ki jo je treba restavrirati, dobil svoje mesto tudi spomin na požrtvovalno delo Cimpkovega očeta z njegovim čevljarskim stolčkom in čevljarskim orodjem.

RÉSUMÉ

Jernej Šušteršič

QUELQUES MONUMENTS CULTURELS IMPORTANTS

Un aperçu a été donné de quelques monuments culturels importants du territoire de la commune de Jesenice. Voici ceux qui ont été décrits: sièges en pierre autour du tilleul centenaire à Vrba, l'église de St. Marc à Vrba, la maison natale de Finžgar à Doslovče et la maison paternelle de Cimpek à Potoki.

Jože Varl

KULTURNA PODOBA IN KULTURNA POLITIKA JESENIC

Borbi delavskega razreda proti izkoriščevalcem in izkoriščanju je vedno prisostvovalo tudi prizadevanje za splošno izobrazbo delavstva in za njegovo višjo kulturno raven. Etična osveščenost in kulturna razgledanost delavstva sta bili sestavni del idejnega in razrednega boja delavskega razreda. Zato ni slučaj, da so bila po ustanovitvi Komunistične partije Jugoslavije ustanovljena na Slovenskem številna delavska prosvetna društva. Že leta 1919 je delavska kultura tudi na Jesenicah dobila svojo organizacijo v delavskem prosvetnem društvu Svoboda. V primerjavi z drugimi delavskimi središči v Sloveniji je bila kultura na Jesenicah takrat enovita, nedeljiva. Okrog Svobode so se zbrale vse tri frakcije (socialni demokrati, »bernotovci« in komunisti). Komunistična partija je bila tako po številu kot po enotnem in jasnem konceptu dela v občutni premoči. Številne sekcije, od športnih oziroma telesnovzgojnih do kulturno-izobraževalnih so postale ne le cilj Svobode, ampak oblika, preko katere je Partija izvajala svoj idejnoizobraževalni in akcijski program. »Svoboda« je postala kovačnica naprednih kadrov, borcev za delavske pravice, za napredno ideologijo, za napredno kulturo. Rezultati tega dela so bili vidni v uspelih delavskih akcijah pred vojno. Mnoge pa je pot izpod odra Delavskega doma peljala med prvoborce narodnoosvobodilne borbe, druge v koncentracijska taborišča, večina ostalih pa je ostala zvesta delavskemu razredu in podpirala ljudsko revolucijo v žrelu okupatorja. Ves predvojni kulturni pokret je imel pred seboj jasno začrtano kulturno politiko, to je splošno in idejno politično izobraževanje delavstva in njegovo nacionalno in socialno osveščanje, kakršno je bilo nujno za uspešen razredni boj. Tak koncept dela je narekovala dediščina avstro-ogrske okupacije. Cankar je o tem zapisal: »Če je kje bil delavec suženj, je bil v naših slovenskih krajih dvakrat suženj! Drugod so mu izrabljali roke in glavo, pri nas so mu povrhu tega še vzeli ponos, odrekli mu dušo in odrezali jezik«. Politika države SHS se bistveno ni razlikovala od podedovanega stanja. Vendar se je tega stanja z vso resnostjo zavedala mlada Komunistična partija Jugoslavije in pospeševala ustanavljanje kulturnih, športnih in drugih društev in organizacij. To je bilo najbolj učinkovito

delovno področje komunistov, pa tudi najboljše orožje v borbi proti zaostalosti in v borbi za delavske pravice ter najboljša priprava za ljudsko revolucijo.

Zmaga ljudske revolucije je odprla neizčrpne možnosti za razvoj kulturne, za uresničitev tudi kulturne revolucije. Nekdaj zatirana kultura slovenskega naroda je zaživela v vsem svojem sijaju. Spričo ekonomske zaostalosti v stari Jugoslaviji in štiriletnega pustošenja in ropanja naše dežele so bile po vojni postavljene v ospredje obnova domovine, izgradnja materialne osnove ter ekonomsko osamosvajanje Jugoslavije. Tudi pri nas je razvoj železarne in Jesenic, predvsem pa celovit družben razvoj občine odprl številne ekonomske probleme. Za uspešen razvoj socializma in za izgradnjo družbene nadstavbe (znanost, filozofija, kultura, prosveta itd.) pa je potrebno močno, moderno gospodarstvo, ki je v povojnih letih absorbiralo večino družbenih sil in sredstev. Če je bila prva povojna leta opravičeno posvečena osnovna skrb obnovi in razvoju proizvajalnih sil, se v zadnjem obdobju preobčutno kaže neskladnost ekonomskega razvoja z razvojem kulture in še posebej duhovne kulture.

Povojna, razvojno nujna usmerjenost subjektivnih sil v ekonomske probleme in probleme demokratizacije je v zadnjem obdobju postala že neke vrste slabost subjektivnih sil in organov družbenega upravljanja in samoupravljanja. Podcenjevanje skladnega razvoja ekonomike in družbene nadstavbe lahko za določeno obdobje pomeni stagnacijo celotnega družbenega razvoja. Zvišanje ravni osnovne izobrazbe in kulturnega standarda je osnovni pogoj za kulturno in bogatejše življenje prebivalstva. Razen tega pa odgovorne funkcije našega človeka v mehanizmu družbenega upravljanja in samoupravljanja zahtevajo višjo splošno in kulturno izobrazbo državljana. Naša ustavnost in družbeni razvoj postavljata delovnega človeka v položaj, da svobodno in samostojno odloča o svoji sedanjosti in prihodnosti na področju vseh družbenih dejavnosti. Z drugimi besedami to pomeni: čim višja bosta osnovna izobrazba in kulturni standard prebivalstva, tem uspešneje in hitreje bomo napredovali v našem družbenem razvoju. V bistvu je ves ta družbeni proces človekovega osvobajanja globoko kulturen proces, ki v največji meri manifestira humanizacijo človeka in družbe.

Podoba Jesenic se je po letu 1945 naglo spreminjala. Železarna je zelo naglo večala svoje proizvodne zmogljivosti in hkrati zaposlovala nove delavce ter s tem povzročala tudi naglo naraščanje prebivalstva v občini. Po obstoječih podatkih je na primer živelo v občini Jesenice:

leta	1931	9.708*	preb.
leta	1948	23.307	preb.
leta	1953	24.344	preb.
leta	1961	26.016	preb.

vključno z bivšo občino Koroška Bela.

Po mestu rojstva je v občini 8,8 % prebivalcev iz sosednjih republik SFRJ, 43,8 % prebivalcev občine pa je rojenih v krajih izven občine. »Staro« prebivalstvo predstavlja le še dobro polovico celotnega prebivalstva. Posebnost naše občine je tudi v tem, da je 662 več moških kot žensk oziroma, če upoštevamo samo nad 15 let staro prebivalstvo, je celo 825 moških več kot žensk. (V SRS je 69.983 žensk več kot moških).

Struktura gospodarstva v občini, v katerem prevladujejo metalurgija, gradbeništvo in promet, se neugodno izraža tudi v *izobrazbeni strukturi* prebivalstva:

izobrazba	skupaj občina - Jesenice		moški občina-mesto		ženske občina-mesto	
mlajši od 10 let	4354	2546	2141	1210	2213	1336
brez šolske izobrazbe	1946	1160	1003	613	943	547
4 razr. osnovne šole	10039	6184	5039	3334	5001	2850
osnovna šola	4412	2364	1659	911	2753	1454
šola za KV in VK delavce	3983	2524	2675	1680	1308	844
šole za srednji strok. kader	653	471	411	303	242	168
gimnazija	251	187	149	111	102	76
višje šole	62	43	39	24	24	19
fakultete, visoke šole, akademije	174	143	137	109	37	34
nerazvrščeno, nepoznano	141	104	87	62	54	42
skupaj	26016	15726	13339	8357	12677	7369

(Podatki po popisu prebivalstva 1961.)

Glede splošne izobrazbe jeseniškega prebivalstva lahko na osnovi tabele ugotovimo, da je zelo nizka. Vzroke za to moramo iskati v strukturi delovnih mest v gospodarskih organizacijah oziroma v kriterijih za sprejemanje delavcev. Splošna izobrazba prebivalcev je močno pod slovenskim povprečjem in je za leto 1961 takale:

	občina Jesenice število	občina Jesenice %	SR Slovenija %
brez šolske izobrazbe	1946	8,98	10,4
do 4 razrede osnovne šole	10.039	46,33	54,3
osnovna šola	4412	20,36	54,3
skupaj	16.397	75,67	64,7
ostali z izobrazbo višjo od osn. šole	5165	24,33	35,3

Občina Jesenice je tipičen primer industrijske občine, kjer od osnovne gospodarske panoge zavisijo razvoj občine, razvoj ostalih gospodarskih dejavnosti v občini kakor tudi struktura prebivalstva (splošna izobrazba, več moških prebivalcev, komaj 4,2 % kmečkega prebivalstva).

138. Združeni pevski zbori in godba jeseniške občine na proslavi ob otvoritvi hale za obrat žična valjarna dne 29. novembra 1961. leta.

Resen problem v občini pomeni fluktuacija delavcev. Samo v železarni fluktuira letno povprečno 1400 delavcev (v letu 1963 nekoliko manj — 1300), kar znaša precej več delavcev, kot pa jih more železarna v enem letu strokovno usposobiti. Mnogo jih fluktuira tudi pri gradbenih podjetjih. Po vsem tem lahko podčrtamo, da je prebivalstvo jeseniške občine zelo heterogeno tako v nacionalnem, socialnem kakor tudi v kulturnem smislu. Specifičen problem v občini je vprašanje integriranosti prebivalstva. Ta proces lahko pospešita edinole homogenost in stabilnost prebivalstva. Oba navedena elementa sta bila vse povojno obdobje problem tako pri razvoju gospodarstva v občini in družbenih služb kakor tudi pri reševanju kadrovskih vprašanj občine. Edina skrb je bila zagotoviti delovno silo ne glede na to, kako bo potekala integracija prebivalstva.

Ravno ta element pa je tako za doseganje čim boljših delovnih rezultatov kot za utrjevanje družbenega upravljanja in samoupravljanja ter za razvijanje kulturnega standarda zelo pomemben. Vprašanje integriranosti je vprašanje stopnje povezanosti, ki jo občani čutijo do komune ali v kolektivu do kolektiva, ki mu pripadajo. Samo integrirana občina ali delovni kolektiv pomeni notranje močan faktor, ki ima pogoje,

da dosega najvišje možne uspehe. Nedvomno je to problem, ki ga pri kadrovski politiki in kadrovanju delovne skupnosti oziroma pristojne službe ne bodo smele podcenjevati.

Ob tako specifični heterogenosti prebivalstva je razumljivo, da so tudi interesi delovnih ljudi ravno tako zelo heterogeni. Zato je umevno, da se kulturne potrebe javljajo v različnih oblikah in na različnih nivojih oziroma da jih občani tudi na različne načine zadovoljujejo, od najbolj primitivnih do najbolj zahtevnih oblik in vsebin. Če izhajamo iz povprečne izobrazbene strukture prebivalstva, potem bi lahko zaključili, da je to nivo pravljic. Največ občanov zahaja v kino dvorane. Letno (1963) obišče 439.202 občana filmske predstave, ali povprečno gre vsak občan v starosti od 7 do 70 let 24-krat letno v kino ali dvakrat mesečno. Na drugo mesto sodijo obiski amaterskih kulturno-prosvetnih prireditev, ki jih letno obišče 93.863 prebivalcev. Razen že navedenih dejavnosti prispevajo velik delež k zadovoljevanju kulturnih potreb ljudska knjižnica, delavska univerza, ljudska tehnika, glasbena šola, planinsko društvo, rdeči križ, šolske kulturne skupine, hortikulturno društvo itd. z raznimi predavanji, razstavami in drugimi kulturnimi prireditvami. Podčrtati je potrebno, da povprečje obiskovalcev ni realen pokazatelj, ker npr. nekateri ljubitelji filma obiščejo tudi po 96-krat v letu kino predstave, mnogo prebivalcev pa nikoli. Isti pojav je očiten tudi pri obiskovanju drugih kulturnih prireditev. Ta pojav

139. Jeseniška in javorniška pihalna godba pod vodstvom Julija Sorga na koncertu.

samo potrjuje heterogenost interesov in nagnjenj oziroma raznolikost kulturnega nivoja prebivalstva. Na podlagi zapažanj in izkustev ugotavljamo, da ima dokajšen odstotek prebivalstva zelo primitivne kulturne navade oziroma nima razvitih kakršnihkoli interesov za sprejemanje kulturnih dobrin.

Znano je, da so potrebni vsakemu človeku tudi v njegovem prostem času specifični doživljaji in možnosti za aktivno udejstvovanje (aktivna rekreacija), razumljivo, če ima za to razvite potrebne interese in nagnjenja. Vemo, da določene sposobnosti v človeku zakrnijo, ostanejo nerazvite, ako nima pogojev, da bi jih razvil. Zgodi pa se tudi obratno, da skriti človekovi potenciali in energija ob pomanjkanju možnosti za udejstvovanje zakrne, pač pa udarjajo nenadoma in na neadekvatne načine na dan. Teh možnosti je sicer v občini mnogo, vendar glede na heterogenost prebivalstva še vedno odločno premalo.

Poglejmo, kako se občani poslužujejo masovnih komunikacijskih sredstev:

	1959	1960	1961	1962	1963	prebivalcev na 1 sprejemnik obč.	SRS	SFRJ
radijski naročniki	4492	4852	5356	5909	6211	4	5*	9*
televizijski sprejemniki	3	31	150	466	740	35	71*	149*

*podatki za leto 1962

Naročniki na najvažnejše časopise in revije (1963):

»Delo«	1702 naročnikov +	1350 nedelj. izdaja
»Ljubljanski dnevnik«	2050 naročnikov +	300 kolportaža
»Glas«	1125 naročnikov	
»Tedenska tribuna«	2895 naročnikov	
»Tovariš«	510 naročnikov	
»Naši razgledi«	135 naročnikov	

Že uvodoma sem podčrtal, da amaterizem kljub slabim materialnim pogojem zavzema pomembno mesto v življenju občanov. V desetih DPD »Svoboda« in KUD je vključenih 2060 aktivnih članov, ki so vključno z amaterskim gledališčem imeli v zadnjih dveh letih naslednje število prireditev:

	1961/62	1962/63
	število prireditev	
celovečerne prireditve	257	207
klubske prireditve	45	71
sodelovanje na prireditvah	18	34
družabno zabavni večeri	43	23
organizacija gostovanj	10	21
razstave	4	3
izleti	7	10
proslave — akademije	22	31
skupaj	406	400

V posameznih primerih kreativni amaterizem celo že presega meje ljubiteljstva in težnje po osebnem izživljanju, ker ga povpraševanje in obveznosti postavljata v poseben odnos. Tu imam v mislih predvsem amatersko gledališče »Tone Čufar« in ansambel narodnih plesov in pesmi DPD Svoboda »Tone Čufar« Jesenice. Oba sta poleg lepih uspehov doma uspešno zastopala že nekajkrat našo kulturo v zamejstvu. Amatersko gledališče prireja že od sezone 1945/46 dalje povprečno po 8 premier letno s 83 predstavami doma in na gostovanjih, s povprečno udeležbo 304 obiskovalce na eno predstavo. Ansambel narodnih plesov in pesmi uspešno deluje že 13 let. Od začetnih 6 letnih nastopov je v zadnjih petih sezonah imel ansambel povprečno po en nastop tedensko, kar znatno presega meje amaterizma, če računamo še številne vaje, ki so obema ansambloma potrebne za zagotovitev primerne kvalitete. Navedena primera pa tudi ostale dejavnosti dokazujejo, da bo na našem območju kreativna amaterska kulturna dejavnost morala tudi dalje nositi precejšen delež pri zadovoljevanju kulturnih potreb občanov. Razen tega pa je to tudi dokaz, da je kreativen amaterizem živ in da uspeva le ob primerni kvaliteti.

140. Likovna razstava Božidarja Jakca na Jesenicah ob 20. obletnici drugega zasedanja AVNOJ leta 1963.

Močan element v kulturnem življenju občine pomeni tudi občinska knjižnica in 7 krajevnih knjižnic s skupnim knjižnim fondom 43.230 knjig (1962) ali 1,76 na enega prebivalca. Število vpisanih bralcev še ni ustaljeno in znaša v zadnjih dveh letih:

1961 — 6497 bralcev in 32.998 izposojenih knjig,

1962 — 8394 bralcev in 39.498 izposojenih knjig.

Od 32.998 izposojenih knjig je spadalo:

18.560 knjig v leposlovje,

10.186 knjig v mladinsko literaturo,

815 knjig v različna znanstvena področja,

429 knjig v politično vsebino,

3008 knjig v raznih tujih jezikih.

Po vsebini pa so najbolj brane naslednje knjige:

1. »Ljubimec Lady Chaterly« (bero vsi od kraja),
2. »Diagnoza rak« (bero ženske vseh starosti),
3. »Diagnoza neke ljubezni« (bere ženska mladina),
4. »Angelika« (bero vsi od kraja),
5. »Trije mušketirji« (moška mladina).

Na splošno naši knjižničarji ugotavljajo, da moški ne glede na starost segajo bolj po vojnih in pustolovskih vsebinah, ženske pa po sentimentalnih — ljubezenskih knjigah. Okusi in interesi jeseniškega prebivalstva glede na vsebino se močno pokrivajo tudi z vsebino najbolj obiskanih filmov:

1. Nemški film: »Ešnapurski tiger«,
2. Nemški film: »Indijski nagrobni spomenik« II.,
3. Ameriški film: »Pot okoli sveta«,
4. Poljski film: »Križarji«,
5. Nemški film: »Zaljubljeni detektivi«.

Na območju občine deluje tudi delavska univerza, ki po svoji funkciji izpolnjuje vrzel med rednim izobraževanjem in izobraževanjem na delovnem mestu oziroma na splošnoizobraževalnem področju. Program ustanove zajema predvsem naslednja področja:

— poljudnoznanstvena vzgoja,
— zdravstveno prosvetljevanje,
— estetska vzgoja,
— šola za življenje,
— šola za starše,
— obrambna vzgoja,
— družbeno-ekonomsko izobraževanje,
— jezikovni tečaji,
— oddelki za odrasle (ESŠ).

Poleg večerne ekonomske šole in jezikovnih tečajev kot rednejše oblike dela prireja DU po terenu številna splošnoizobraževalna predavanja, občasne tečaje in seminarje, šolo za življenje, šolo za starše in drugo. Najmanj zanimanja za splošno izobraževanje je na Jesenicah, medtem ko okolica hvaležno sprejema kulturnoprosvetne dobrine kakršnekoli oblike in vsebine.

Številne analize in izkustva aktivistov na področju kulture in prosvete kažejo na občutno neangažiranost delavstva. Kultura in prosveta je še vedno preveč stvar le kulturnih društev in aktivistov s tega področja. Kultura še ni postala integralni del ekonomskega razvoja, gospodarskega življenja, standarda in rekreacije delovnih ljudi. Poleg že navedenih nekaterih vzrokov nedvomno spremlja neangažiranost jeseniškega delavca še nekaj karakternih vzrokov:

— zelo nizko izobrazbeno povprečje in v zvezi s tem nerazviti kulturni interesi in potrebe,

— močan porast masovnih komunikacijskih sredstev,

— geografska posebnost Jesenic (Jesenice — dolga vas),

— izredno velik procent angažiranih osebnih dohodkov za materialni standard. (V letu 1963 je imelo v občini 5.360 oseb 593,701.000 din potrošniških kreditov),

— dnevna migracija prebivalstva (delavci, dijaki-vozači),

— posebnost menjave dnin v železarni. (Radijski in televizijski program je ostal neizpremenjen — delavci prej odhajajo na nočni počitek. Celotno jeseniško življenje se je moralo prilagoditi temu, npr. kino predstave in druge prireditve so se pomaknile na zgodnejšo uro, ki je za mnoge matere-gospodinje nedostopna itd.).

Po podatkih iz leta 1963 je bil povprečni mesečni dohodek zaposlenega v občini 38.012.— dinarjev. Od tega je povprečno vsak zaposleni potrošil:

3,74 % za alkoholne in brezalkoholne pijače,

1,92 % za RTV, časopise in revije,

0,62 % za kino, gledališče, koncerte itd.,

6,80 % za potrošniške kredite.

Ves ta prikaz kaže na izredno dinamiko dogajanja in spreminjanja splošne podobe Jesenic in na nezadovoljiv kulturni nivo občanov. Odprti so številni problemi, ki jih bo v bodoče treba reševati z bolj jasno kulturno politiko v občini. Perspektivni programi bodo morali bolj analitično posegati v jeseniško problematiko in vsebovati tako oblike in vsebino kot materialne pogoje za rast duhovne kulture v občini.

Iz prikaza je razvidno, da je po številu prireditev in po številu masovnih komunikacijskih sredstev naša občina zelo bogata. Sto in sto amaterjev in poklicnih delavcev se ukvarja s posredovanjem kulturnih vrednot preteklosti in sedanjosti številnim gledalcem in poslušalcem. Tudi družba daje precejšnja sredstva za to dejavnost. Ali pa so rezultati in učinek teh prizadevanj zadovoljivi? Ali se kulturni nivo in kulturni standard dviga ali stagnira? Odgovor na to zahteva temeljite analitične

obdelave. Izkustva pa kažejo, da zaradi neizdelane kulturne politike, ki naj bo odsev časa in kraja, ter zaradi nezadostne organiziranosti in koordinacije vseh činiteljev, ki na tem področju delajo, ni zadovoljivega učinka.

Osnovna naloga vseh družbeno-političnih činiteljev je, pri ljudeh in predvsem pri mladini razvijati kulturne navade in potrebe po izobraževanju, po izpopolnjevanju in širjenju kulturnega obzorja. Gledališka predstava, koncert ali predavanje morajo postajati potreba našega občana, obiskovanje teh prireditev pa navada, kot je mnogim postalo obiskovanje filmskih predstav potreba, hoja v kino dvorane pa navada, pri kateri nista ne vreme in ne daljava nobena ovira več. Že Ivan Cankar je ob koncu prve svetovne vojne dejal: »Za delo onih, katerih velika in sveta dolžnost je, da maso našega slovenskega ljudstva privedejo k najvišji duševni zavesti, privedejo v svetovno kulturo. To pa je dolžnost slovenske inteligence. Tej dolžnosti se ne more in ne sme izogniti, ker drugače svojega lastnega naroda ne bi bila vredna in bi se izločila iz njega«. Ta poziv je prav tako aktualen danes kot v Cankarjevem času. Še bolj. Danes je vprašanje kulture vprašanje socializma in humanizacije odnosov. Danes so vse možnosti, le vsebine in oblike naj bodo odsev naše stvarnosti. Poziv pa ne velja samo za inteligenco, temveč za vse organe družbenega upravljanja in samoupravljanja in za vse družbeno-politične organizacije.

RÉSUMÉ

Jože Varl

CULTURAL ACTIVITY IN JESENICE

An extraordinary heterogeneus population of Jesenice and its neighbourhood makes it a special problem how to deal with the way of cultural activity in Jesenice. It is only thanks to the exceptionally rich cultural tradition that the culture is highly developed and many-sided in spite of the heterogeneus population. Continouous migration of workers, different interests of males and females, different leves of education, adherence to different Yugoslav nationalities and adherence to different Slovene localities (Primorsko, Dolenjsko, Notranjsko, Prekmursko, Štajersko) demand an analytical and systematical way of dealing with the cultural politics in Jesenice. Inconsistency between the economic and cultural develpment, so typical of all the country and justifiable to some extent, will have to be reduced to the lowest possible degree. Culture is to become an equivalent part of all the social life and activity and of economic development in general. The cultural achievements of the past and present are presented to numerous audience by hundreds of amateurs and professional cultural workers. Our society, naturally, deals out considerable means for such activity. Undoubtedly, the effect of all that will be higher when all activity of the kind is based on a clearly outlined cultural program and on co-ordination; all this activity will, of course, have to pay attention to the many branches of the cultural tendencies in Jesenice. But that is the task of all the social and political agents of the community, not of a few amateurs and activists only. The problem of a high cultural level of our people is the problem of socialism and humane relations; so various declarations are far from being satisfactory, we need brisk uninterrupted actions of all social and political powers.

Jože Hafner

NAŠA BOLNICA

Zgodovina jeseniške bolnice sega skoraj 40 let nazaj. Današnja železarna je pričela obratovati leta 1869, ko je Kranjska industrijska družba (KID), ki je bila ustanovljena v Ljubljani, odkupila Zoisove tovarne in plavže na Javorniku in v Bohinju ter Ruardove rudnike na Planini pod Golico s plavžarskimi priključnimi obrati na Jesenicah. V prvih letih njenega obratovanja delavci niso bili socialno zavarovani. Leta 1873 pa je postala bratovska skladnica zavarovalna ustanova za delavce železarne.

Od leta 1869 do 1894 je opravljal zdravniško službo za delavce takratni jeseniški zdravnik dr. Franc Papež, nato pa do leta 1899 dr. Recknagel. Ta je opravljal to službo tudi v skladnični bolnici, ki jo je zgradila bratovska skladnica v letih 1895—96. Ta je bila namenjena samo za njene člane, delavce KID.

Po svojem obsegu in notranji ureditvi je bila ta bolnica zelo skromna, saj je bilo v njej samo 18 bolniških postelj. Mogla je sprejemati v zdravljenje le lažje bolnike, predvsem take, pri katerih niso bili potrebni operativni posegi. Ostale, predvsem težje bolnike, je bilo treba pošiljati v Ljubljano ali pa po letu 1906 v Celovec, ko je bil odprt karavanški predor. Taka je bolnica ostala do konca prve svetovne vojne.

Zdravniško službo za delavce in službo v bolnici je od leta 1899 do 1903 opravljal dr. Böhm, od leta 1903 do leta 1912 dr. Orestes vitez Wolf, od tedaj dalje do leta 1938 pa dr. Viljem Schwab.

Takoj po končani vojni je začelo naraščati število pri KID zaposlenih delavcev, tako da jih je bilo ob koncu leta 1918 že 1567 in je s tem v zvezi nastala tudi potreba po večji bolnici. Leta 1919 je bilo vključenih v bolniško zavarovanje še 2629 družinskih članov, za katere je ordiniral na svojem domu občinski zdravnik dr. Frančišek Kogoj do leta 1936, ko je bil upokojen.

Zaradi tega je vodstvo bratovske skladnice bolnico leta 1923 nekoliko povečalo. Poleg 8 bolniških sob s 50 posteljami, dveh zdravniških ordinacij, dveh kopalnic in kuhinje so bili v njej tudi upravni prostori bratovske skladnice ter dvosobno družinsko stanovanje. Vkljub povečanju pa je bilo mogoče na zdravljenje sprejemati še vedno le lažje bolnike.

141. Stara bolnica bratovske skladnice na Jesenicah, v kateri je danes obratna ambulanta železarne.

V letu 1929 so dogradili bolnici še prizidek, v katerem so dobili mesto večji pisarniški prostori in soba za pomožno osebje. To povečanje je bilo nujno potrebno za stalno službo v bolnici.

Dne 1. avgusta 1933 je poleg dr. Schwaba nastopil službo v bolnici tudi dr. Milan Čeh, zdravstveno službo za družinske člane pa je po upokojitvi dr. Kogoja prevzel dr. Bartol Keržan.

Tako urejena bolnica je še nekako ustrezala najnujnejšim zahtevam zdravstvene službe v letih, ko je imela bratovska skladnica največ 2000 zavarovanih članov s približno 3000 svojci. Ko so razširili železarske obrate na Jesenicah in na Javorniku ter tedanjo tovarno elektrod na Dobravi, je začelo naraščati tudi število zavarovancev in tako je postala ta zdravstvena ustanova premajhna. Poleg tega je bila bolnica v Ljubljani prenapolnjena, zaradi česar so zavarovanci bratovske skladnice že leta 1935 in od tedaj dalje vedno bolj odločno zahtevali sodobnejšo in večjo bolnico.

Ker je bratovska skladnica takrat razpolagala z zelo skromnimi lastnimi sredstvi, se je pojavilo vprašanje, kdo naj bi bolnico zgradil in kdo naj bi dal denar za tako gradnjo. Podpore iz državnega proračuna ali iz proračunov finančno šibkih občin ni bilo pričakovati. KID so bila potrebna sredstva za večje investicije v železarskih obratih in zato ni bilo mogoče računati, da bo gmotno podprla gradnjo stavbe, ki bi

služila le zdravstvenim potrebam zaposlenega osebja. Ko je večino delnic KID, ki so bile do leta 1930 v rokah italijanskega kapitala, odkupila Westnova skupina, je le-ta uporabila vsa sredstva za moderniziranje obratov. Bratovska skladnica se je morala tedaj celo zadolžiti, da je ob redukcijah lahko podpirala zavarovano članstvo v najbolj kritični dobi, to je leta 1932.

Spričo takega stanja ni bilo nobene možnosti, da bi se kmalu uresničile želje jeseniškega delavstva po novi, večji in boljši bolnici, čeprav so bili vsi odločujoči ljudje prepričani, da je ta gradnja nujno potrebna. Iz članskih vrst izvoljeni delegati so na rednih letnih skupščinah bratovske skladnice zahtevali novo bolnico.

V teh letih se je po vsej Sloveniji med ljudstvom porajala zahteva, da se razširi ljubljanska bolnica in da se zgradijo v večjih krajih manjše bolnice. V ljubljanski bolnici so obstajale že vse po prvi svetovni vojni nevzdržne razmere, ki so se od leta do leta slabšale. Enako kot v ostalih krajih Slovenije so tudi v takratnem radovljiškem okraju isto zahtevali vsi prebivalci, ne samo delavci.

Dne 14. junija 1936 je bilo na Jesenicah pred kolodvorom manifestacijsko zborovanje, ki ga je priredil akcijski odbor za razširjenje bolnice v Ljubljani. Pobudo za to je dal takratni predsednik SMRJ Venceslav Perko, ki je bil tudi predsednik akcijskega odbora za Jesenice. K sodelovanju so bile pozvane vse družbene in strokovne organizacije, ne oziraje se na to, da drugih povezav med njimi ni bilo. Shoda se je udeležilo okoli 1000 ljudi, večinoma z Jesenic, Javornika in Koroške Bele, pa tudi iz ostalih krajev radovljiškega okraja. Sodelovali so in kot govorniki nastopali delavci, kmetje, uradniki in inteligenca. Shod je otvoril predsednik akcijskega odbora za Jesenice. Ta je predlagal za predsednika dr. Aleša Stanovnika, kar je bilo brez ugovorov sprejeto. Dr. Stanovnik je v svojem pozdravnem govoru omenjal, da ta akcija nima nobenega političnega obeležja, ter poudaril, da bi morali Slovenci v najvažnejših skupnih zadevah nastopati solidarno. Kot prvi govornik je nastopil dr. Slivnik iz Radovljice, ki je omenjal, da je nujno potrebna razširitev ljubljanske bolnice in poleg tega še gradnja ene na Gorenjskem, ki je v tem pogledu v vsej Sloveniji najbolj zapostavljena pokrajina. Drugi govornik dr. Jože Vilfan je govoril v imenu glavnega akcijskega odbora v Ljubljani. Med drugim je omenjal, da hočemo poleg razširitve bolnice imeti tudi znanstven medicinski zavod, to je kliniko in popolno medicinsko fakulteto v Ljubljani.

Dr. Tomaž Furlan, zdravnik iz zdravilišča na Golniku, je poročal, kako skrajno slabe so razmere v ljubljanski bolnici, kjer ležita po dva bolnika v eni postelji, poleg tega pa še na tleh in na hodnikih, tako da poleg bolezni, zaradi katere so prišli v bolnico, nalezejo še kako drugo. Poleg pomanjkanja prostora in postelj so razmere nevzdržne tudi zaradi pomanjkanja zdravnikov in strežnega osebja. Zdravniki stažisti in volonterji delajo noč in dan brezplačno ter šele po nekaj letih prejmejo mesečno plačo 1000 din. Ministrski odposlanci prihajajo inspicirat bolnico na Golniku, od koder gredo na Bled, za razmere

v bolnicah pa se ne zanimajo. Bled kot zdravilišče bi mnogo bolje izpolnjeval svojo zdravstveno, socialno in gospodarsko nalogo, ko bi imel namesto praznih hotelov moderno in vsem zahtevam ustrezajočo bolnico.

Za delavstvo je govoril član akcijskega odbora Valentin Zupan z Jesenic. Poudarjal je, da bi se lahko dobil denar za bolnico, če bi ga po nepotrebnem ne zapravljali in razmetavali drugod.

Predsednik akcijskega odbora je prečital daljše, zelo zanimivo poročilo o tem, koliko davkov plača Slovenija in kako bore malo dobi nazaj. Drugod investirajo težke milijone za javna dela, pri nas pa je beda vedno večja. Govorila sta še Ignac Kralj in Alojz Pukšič, ki sta v imenu vseh treh delavskih strokovnih organizacij in zbora delavskih obratnih zaupnikov podala izjave o solidarnosti za skupno akcijo. Dalje so govorili kot zastopniki kmetov Josip Resman iz Srednje Dobrave, Bertoncelj z Jesenic in Tomaž Godec iz Bohinjske Bistrice. Slednjič je dr. Štempihar prečital naslednjo resolucijo:

»Slovenke in Slovenci, ki so se sestali na javnem zborovanju slovenskega delovnega ljudstva na Jesenicah dne 14. junija 1936

1. ugotavljamo, da državna zdravstvena uprava v Sloveniji ne ustreza niti najprvotnejšim zahtevam človečnosti in kulture ter najmanjšim dolžnostim države nasproti državljanom, najsi je Slovenija tista, ki ima najmanjše zaostanke na javnih dajatvah in tista, ki ji dolguje država že sedem milijard slovenskega, za javne dajatve izterjanega denarja,

2. obsojamo to stanje javno, kar najbolj odločno in ogorčeno,

3. zahtevamo:

a) da se nevzdržne razmere v ljubljanski bolnici brez odloga odpravijo s postavitvijo potrebnih zasilnih lop in z nastavitvijo zadostnega števila primerno plačanih zdravnikov, bolničarjev oziroma strežnic,

b) da se brez odloga zgradi v Ljubljani na od strokovnjakov izbranem kraju nova tipična centralna javna bolnica po sodobnih potrebah in zahtevah in to bolnica s kliničnimi oddelki in s popolno samoupravo,

c) da se zgradijo v Sloveniji, kjerkoli je krajevna in prometna potreba, nove bolnice, ki se bodo same upravljale, zlasti pa, da se zgradi v sporazumu z upravo bratovske skladnice taka bolnica na Jesenicah za vse kraje, ki so jim Jesenice prometno središče,

4. se zavezujemo, da bomo uresničenje gornjih zahtev trajno nadzorovali in se zanj borili ter pozivamo akcijski odbor, da vztraja tudi v bodoče pri načetem delu, da stalno in trajno nadzoruje, vpliva in priganja odločujoče kroge ter obvešča o svojem delu slovensko delovno ljudstvo.«

Resolucija naj bi bila poslana notranjemu ministru, ministru narodnega zdravja, finančnemu ministru, šefu bolnice v Ljubljani in zdravniški zbornici.

S pozivom na složno delo in solidarnost je predsednik dr. Stanovnik zaključil zborovanje.

Ker je bilo gotovo, da bo bratovska skladnica v doglednem času gradila novo bolnico za svoje člane, je leta 1937 takratni župan občine Koroška Bela Venceslav Perko predlagal jeseniškemu županu Valentinu Markežu, naj bi vsi odločujoči faktorji organizirali akcijo za graditev skupne in vsem potrebam ustrezajoče krajevne bolnice. Neekonomični bi bili dve bolnici, ker ne bi mogla niti ena niti druga nabaviti zadostnega instrumentarija kakor tudi ne nastaviti zadostnega števila zdravstvenega osebja, ker bi bila to za eno kot za drugo bolnico prevelika obremenitev.

Na to pobudo je bil sklican dne 24. 4. 1937 v Radovljici sestanek vseh županov radovljiškega okraja, na katerem so poleg županov bili navzoči tudi zastopniki banovine in zdravstveni delavci. Perko se je zavzemal za to, da bi se izvolil odbor, ki naj bi stopil v stik z bratovsko skladnico glede gradnje skupne bolnice, čeprav mu je bilo znano, da ta ni pripravljena graditi bolnice skupaj z občinami. Bilo je več takih sestankov, vendar do realizacije te zamisli ni prišlo, kajti niso se mogli predvsem zediniti, kdo naj bi bil lastnik bolnice in kakšne ugodnosti naj bi v njej uživali člani bratovske skladnice.

Medtem je bratovska skladnica razmišljala, kje naj bi stala nova bolnica. Predlagan je bil kompleks parcel nad železniško progo med Jesenicami in Javornikom, dalje kompleks parcel pod Koroško Belo med železniško progo in Savo, po tretjem predlogu pa naj bi se bolnica gradila na skrajnem zahodnem delu Jesenic, na parceli med cesto, ki vodi proti Hrušici, in med pobočjem severno od ceste.

Dne 3. maja 1938 je upravni odbor bratovske skladnice organiziral ustno anketo, ki so se je udeležili zastopniki javnega življenja, predstavniki oblasti, izvedenci zdravstvene stroke, zastopniki banovine in občin Jesenice in Koroška Bela. Na tej anketi so obravnavali tri glavna vprašanja: prvič, kje naj bo bolnica, drugič, kakšna naj bi bila (kapaciteta, sistem zgradbe, ureditev prostorov in eventualnih stranskih stavb) in tretjič, kako priti do sredstev za gradnjo. Na tej anketi je zastopnik banovine ponovno izrazil mnenje, da naj bi gradili splošno javno bolnico za območje gornjega dela Gorenjske. Ta zamisel je bila na tem sestanku dokončno odklonjena.

Glede lokacije so se skoraj vsi anketiranci izrekli za gradnjo na zapadnem delu Jesenic. Teren nad staro bolnico ni bil primeren, ker se premika, na Koroški Beli pa ne zaradi skoraj stalnega vetra in dima.

Anketiranci so svetovali, naj bi bolnica imela 120—130 postelj, kar bi zadoščalo, ker bi bolnica služila samo članom bratovske skladnice in njihovim družinskim članom. Poleg glavnega poslopja naj bi postavili še paviljon za infekcijske bolezni in gospodarsko poslopje s pralnico, s prostori za dezinfekcijo in mrtvašnico. V bližini bolnice naj bi zgradili tudi stanovanjsko stavbo vsaj za enega zdravnika in za poročeno strežniško osebje.

Vsoto gradbenih stroškov za gornji projekt, brez stroškov za svet in stanovanjsko zgradbo, so izvedenci ocenili na približno 7 milijonov dinarjev.

Zastopnik rudarskega glavarstva v Ljubljani je na anketi izjavil, da bi za delno kritje stroškov gradnje mogla glavna bratovska skladnica v Ljubljani prispevati kot posojilo 2,000.000 dinarjev, osrednji fond bratovske skladnice v Beogradu pa 3,000.000 dinarjev, medtem ko bi za kritje ostalih gradbenih stroškov morala skrbeti bratovska skladnica na Jesenicah sama.

Na podlagi teh ugotovitev so se pričele konkretne priprave. Začela so se pogajanja za nakup parcel na desnem bregu potoka Jesenice, KID pa je bil predložen meseca avgusta 1938 referat, v katerem je bilo obrazloženo, da namerava bratovska skladnica zgraditi novo bolnico z dolgoročnim posojilom, ki naj bi se amortiziralo tako, da se poviša skupni prispevek za bolniško zavarovanje od 7 % na 8 % zavarovanega kategorijskega zaslužka. Uprava KID je ta referat odobrila in ne samo dala soglasje k nameravanemu povišanju rednega prispevka za bolniško zavarovanje, temveč je obljubila tudi izredne dotacije, če davčne oblasti takih dotacij ne bi obdavčile kot dobiček podjetja.

Ko je bila tako zagotovljena denarna podpora za gradnjo, so se začela pogajanja za nakup sveta. 20. decembra 1938 je bila podpisana obvezna ponudba z lastnikom parcel Ignacijem Hrovatom z Jesenic, ki je bila obvezna do 15. marca 1939. Na izredni skupščini bratovske skladnice dne 22. januarja 1939 so delegati po izčrpnem poročilu in razpravi sprejeli naslednje sklepe:

1. Upravni odbor se pooblasti, da pripravi in uresniči gradbeni program za postavitev nove bolnice in da v ta namen odkupi potrebni svet in najame potrebna posojila.

2. Prispevek za bolniško blagajno se z veljavnostjo od 1. januarja 1939 poviša od 7 % na 8 % in sicer pol procenta v breme podjetja, pol procenta pa v breme zavarovalnih skladov.

3. Upravni odbor se pooblasti, da odproda ali zamenja zemljiške parcele bratovske skladnice, ki ne bi prišle v poštev za gradnjo nove bolnice ali za druge namene bolniškega zdravljenja.

Upravni odbor je v smislu smernic, ki jih je odobrila izredna skupščina, odobril iz čistega premoženja bolniške blagajne bratovske skladnice, ki je ob koncu leta 1938 znašalo 2,461.127 dinarjev, v sklad za gradnjo bolnice 800.000 dinarjev, kot prvi prispevek iz prihrankov pri poslovanju.

Dobil pa je tudi pooblastilo, da tovrstne prihranke po lastnem preudarku še naprej vlaga v ta sklad.

Uprava KID je svojo obljubo glede izrednih prispevkov za gradnjo bolnice prvikrat izpolnila dne 27. marca 1939, ko je s sindikalnimi organizacijami, ki so zastopale delavstvo njenih obratov, sklenila posebno kolektivno pogodbo o izrednem prispevanju podjetja v sklad za gradnjo bolnice. S to pogodbo se je KID obvezala plačevati od marca 1939 dalje v sklad za gradnjo bolnice izredni mesečni prispevek 200.000 dinarjev, skupno 2,000.000 dinarjev. Sindikalne organizacije pa so se obvezale, da delavci zaradi povišanja rednega prispevka za bolniško zavarovanje ne

bodo zahtevali višjih plač, ker so sami videli, da je nova bolnica res potrebna. Kolektivna pogodba je bila potrebna zato, da ne bi davčne oblasti nakazanih prispevkov za gradnjo bolnice obravnavale kot dobiček podjetja.

KID je na podlagi prve pogodbe prispevala 2,000.000 dinarjev za gradnjo, na podlagi druge pogodbe pa v prvih štirih mesecih 600.000 dinarjev. Iz povišanega prispevka za bolniško zavarovanje je podjetje 1939. leta plačalo 263.795 dinarjev, naslednje leto pa 342.050 dinarjev. Enako vsoto je prispevalo tudi zavarovano članstvo.

S temi prispevki, z dotacijami iz prihrankov pri poslovanju bolniške blagajne ter z obrestmi naloženega denarja, s posojilom, ki ga je dala za gradnjo glavna bratovska skladnica v Ljubljani, ter z brezobrestnim posojilom 850.000 dinarjev, ki ga je začasno dala KID, so za gradnjo namenjena finančna sredstva bratovske skladnice do nemške okupacije narasla na okrog 8,000.000 dinarjev in že prekoračila vsoto, ki so jo anketirani strokovnjaki 3. maja 1938 predvideli kot proračunsko vsoto za gradnjo. Medtem so se zaradi tedanje svetovne politične situacije pričele dvigati cene stavbenega materiala in izdelkov, potrebnih za gradnjo in opremo bolnice.

Po nakupu zemljišča, ki je bilo plačano v štirih obrokih, je bil razpisan natečaj za idejne osnutke bolnice. Od 12 prispelih je bil sprejet tisti, ki sta ga izdelala ing. arh. Miroslav Kos in njegov sodelavec ing. arh. Jože Platner. Podrobni načrti so bili 18. novembra 1939 predloženi banovinski upravi, ki je z odlokom št. V — 6675/3, z dne 30. novembra 1939 na podlagi teh načrtov privolila, da se izda gradbeno dovoljenje. Tega je 3. januarja 1940 izdalo županstvo jeseniške občine z odlokom št. 4666/3.

Ko je leta 1938 zapustil službo pri bratovski skladnici dr. Schwab, je bilo na njegovo mesto razpisano mesto kirurga, ki naj bi po otvoritvi nove bolnice opravljal kirurško službo v njej. Izmed treh prosilcev je bilo to mesto dodeljeno dr. Jožetu Hafnerju, ki je nato nastopil službo pri bratovski skladnici 1. maja 1939.

Že meseca decembra 1939 je bila razpisana ponudbena licitacija za oddajo težaških, zidarskih in železobetonskih del. Na podlagi tega razpisa in nadaljnjih pogajanj je bila izvedba teh del poverjena ljubljanskemu gradbenemu podjetju »Slograd«. Kasneje so bili izdelani tudi potrebni načrti za tesarska dela, za inštalacijo centralne kurjave, za vodovodne in električne naprave. Tudi ta dela so bila oddana na podlagi priloženih ponudb. Po izdelavi projekta za izvedbo kanalizacije, ki je bila poverjena geodetsko-kulturnemu tehničnemu inženirju Francetu Dolničarju iz Ljubljane, je bila tudi ta izvedba poverjena podjetju »Slograd«. Prva dela na stavbišču so se pričela 1. aprila 1940, temeljni kamen pa je bil slovesno položen 17. julija 1940. Predvidevali so, da bo bolnica dokončana jeseni leta 1941 ali najkasneje pomladi leta 1942.

Ob prihodu Nemcev aprila 1941 je bila stavba bolnice že pod streho. Notranja oprema je bila tudi že naročena in zagotovljena.

Z okupacijo pa so nastale v poslovanju bratovske skladnice in pri gradnji nove bolnice velike spremembe. Takratno krajevno bratovsko skladnico na Jesenicah je s 1. avgustom 1941 prevzela z vsem premičnim in nepremičnim premoženjem, v katerega je spadala tudi zgradba nove bolnice, blagajna za socialno zavarovanje za zasedeno ozemlje na Koroškem in Kranjskem. Svoj sedež je imela v Kranju.

V prvih mesecih okupacije se gradbena dela pri novi bolnici niso nadaljevala v večjem obsegu, ker še ni bilo razčiščeno, kdo naj z gradnjo nadaljuje. V oktobru 1941 je okupatorjeva blagajna za socialno zavarovanje zgradbo nove bolnice odstopila državni upravi, kajti po nemških zakonih gradnja zdravstvenih ustanov ni spadala v področje socialnega zavarovanja. Ko je prevzela gradbene posle nemška državna uprava, so njeni gradbeni izvedenci temeljito spremenili predvojne gradbene načrte in preuredili vse, kar so mogli, marsikaj pa popolnoma zavrgli. Celo okna v bolniških sobah so jim bila prevelika in bi jih bili prav gotovo zmanjšali, ko bi bilo to mogoče.

Po prvotnem načrtu predvidenih 120—130 bolniških postelj Nemcem ni zadostovalo. Zato so na levem traktu prizidali še eno nadstropje, kajti prvotno je bil ta trakt samo dvonadstropen, ostali pa trinadstropni. Srednji trakt so podaljšali za 8 metrov. S temi spremembami so zmogljivost bolnice povečali od 120 na 180 postelj, pridobljenih pa je bilo tudi še nekaj pomožnih prostorov. S tem so se gradbena dela zavlekla, zvišali pa so se tudi gradbeni stroški. Namesto zaprtega tipa naj bi postala bolnica splošnega tipa. Zapadno od bolnice so Nemci zgradili tudi še temelje in zidovje do prvega nadstropja za stanovanjsko zgradbo.

Gradbena dela je med okupacijo prevzelo gradbeno podjetje Ivan Plemelj na Bledu, vendar je delo zaradi spremenjenih načrtov ter zaradi splošnega pomanjkanja gradbenega in inštalacijskega materiala pa tudi zaradi pomanjkanja delovne sile le počasi napredovalo. Nekatera inštalacijska dela so opravljali francoski vojni ujetniki, ki se seveda niso prizadevali, da bi delo hitro napredovalo. V letih 1944 in 1945 so gradnjo močno ovirali tudi številni zračni napadi, nekaj mesecev pred osvoboditvijo pa jo popolnoma ustavili.

Po osvoboditvi je postal gospodar bolnice Federalni zavod za socialno zavarovanje LRS v Ljubljani, ki je dal vsa potrebna sredstva za kritje gradbenih stroškov in za nabavo notranje opreme. V drugi polovici leta 1945 so spet pričeli z delom. Izkazalo pa se je, da bo treba marsikaj, kar je okupator spremenil, zopet popraviti. Težave so nastopile tudi zato, ker ni bilo na razpolago raznega inštalacijskega materiala. Težave so bile tudi pri nabavljanju notranje opreme, ki je bila pred okupacijo že naročena, ne pa vsa dobavljena. Že nabavljeni material, predvsem keramične ploščice, vodovodni inštalacijski material in linolej, je bil zazidan v kletnih prostorih nove zgradbe. S tem okupator ni bil seznanjen, ker bi ga bil vsaj ob koncu verjetno oplenil. Ker se je ljudska oblast dobro zavedala, kako potrebna bo ta bolnica, je dala na razpolago

devize za uvoz sterilizacijske naprave za operacijsko dvorano, ki je bila že pred vojno naročena v Švici. Poskrbela je tudi za ostalo opremo in zdravniški instrumentarij, da bi bolnica čimprej pričela služiti svojemu namenu in mogla pričeti z zdravljenjem po načelih moderne medicine. Ker je na Jesenicah obstajalo pomanjkanje pitne vode, so napravili pod Mežaklјo zapadno od Hrušice novo zajetje, nad bolnico pa nov rezervoar in cevovod do bolnice. K temu je mnogo pripomoglo jeseniško prebivalstvo z udarniškim delom, za kar mu gre priznanje in zahvala. Vkljub oviram je bila bolnica 11. aprila 1948 gotova in opremljena ter kot takrat najmodernejša v Sloveniji izročena svojemu namenu.

Da je bolnica zrasla, dolgujemo zahvalo vsem tistim, ki so nesebično in požrtvovalno sodelovali pri tej veliki, občekoristni akciji ter vodili in organizirali delo. Predvsem so bili to člani upravnega odbora bratovske skladnice na Jesenicah, katerega predsednik je bil dr. Maks Obersnel, člani pa Anton Gerdej kot podpredsednik, Janko Avsenik, Edvard Giorgioni, Tomaž Novak, Jože Rožič in Leopold Stražišar kot zastopniki zavarovanih članov, kot zastopniki podjetja pa ing. Sergej Černivec, Franc Gabrijel, Anton Kerstein, ing. Srečko Petrovčič in ing. Stanislav Turk. Zadnje leto pa so bili poleg omenjenih še člani Viktor Kejžar, Jože Rozman, Anton Thaler in Albin Smolej.

Okupator je ta odbor takoj razgnal in onemogočil, da bi načrte dokončno uresničil. Zadoščenja ob pogledu na dograjeno bolnico niso

142. 11. aprila 1948. leta je bila bolnica izročena svojemu namenu.

doživeli vsi člani upravnega odbora, ker so mnogi od teh dali svoja življenja za našo lepšo in boljšo bodočnost. Slava njihovemu spominu!

Dne 11. aprila 1948 se je uresničila ne samo želja delavcev železarjev, temveč vseh delovnih ljudi nekdanjega radovljiškega okraja. Ta dan je bila bolnica slovesno odprta kot splošna bolnica. Ob navzočnosti zastopnikov Federalnega zavoda za socialno zavarovanje v Ljubljani, ki je dal na razpolago finančna sredstva za dograditev bolnice, in predstavnikov oblasti je imel slavnostni govor takratni šef — zdravnik zavoda tov. dr. Tone Ravnikar, ki je izročil bolnico svojemu plemenitemu namenu, v upravljanje pa takratnemu ministrstvu za zdravstvo LRS.

Dan poprej je bilo pripeljanih iz stare v novo bolnico 34 bolnikov. Ta pa še tedaj ni bila povsem urejena. Posebno zgornja nadstropja še niso bila opremljena. Razen neznatnega števila novih moči je bilo v bolnici zaposleno samo osebje iz stare bolnice. Tudi še ni bila dograjena stanovanjska stavba za delavce in so morali ti zato stanovati po bolniških sobah. Te težave pa so bile kmalu odpravljene. Stanovanjska stavba za samske delavce je bila dokončana jeseni, da so se ti lahko vselili vanjo. Prihajali so potrebni aparati in nameščeno je bilo vsaj najpotrebnejše strokovno osebje. Tega je tedaj zaradi minule vojne primanjkovalo povsod pri nas. Zato je bila v letih 1949—1952 v bolnici bolničarska šola, ki je dala dobro izvežban in vzgojen kader. Ta je še danes pomemben steber dela na oddelkih. Za nabavo aparatur in opreme imajo največ zaslug tedanji šef Federalnega zavoda socialnega zavarovanja v Ljubljani zdravnik dr. Tone Ravnikar ter direktor zavoda Fedor Kovačič in njegov pomočnik Lojze Hartman, ki jima ni bilo žal materialnih žrtev za to. Ko je bil izpopolnjen strokovni kader in ko so bile nabavljene aparature ter instrumenti, je delo v bolnici dokaj hitro napredovalo. Že v prvem letu je bilo sprejetih 2.087 bolnikov. V bolnico niso prihajali samo bolniki z Gorenjske, temveč zelo mnogo s Primorske vse do Gorice, dokler ni bila odprta bolnica v Šempetru. Od tam prihajajo bolniki še sedaj, vendar v manjši meri kot v začetku. Ožje gravitacijsko področje bolnice zavzema bivši radovljiški, širše pa bivši kranjski okraj. Prihajajo pa v bolnico tudi bolniki iz Ljubljane in iz drugih krajev Slovenije.

Po perspektivnem načrtu naj bi stale v bolniških sobah po 4 in po 2 postelji. Ker pa bi bila tako kapaciteta premajhna, so bile takoj v začetku postavljene po 6 oziroma po 3 postelje v eno sobo. Danes ima bolnica v celoti 258 postelj.

Po otvoritvi sta pričela s svojim delom interni in kirurgični oddelek. Na prvega so prihajali tudi bolni otroci razen dojenčkov, na drugega pa porodnice in ginekološke bolnice. Leta 1949 je bil odprt samostojni ginekološko — porodniški, leta 1959 pa pediatrični oddelek. Vsem tem štirim oddelkom služijo v strokovno pomoč skupna lekarna, rentgen, laboratorij in fizioterapija. Na vsakem oddelku so razen bolniških sob dnevni prostori za bolnike, čajne kuhinje in sanitarne naprave. V sklopu vsakega oddelka deluje tudi poliklinična ambulanta.

143. Operacijska soba nove jeseniške bolnice.

Interni oddelek vodi od otvoritve dalje njegov predstojnik prim. dr. Franc Brandstetter. V svojem šestnajstletnem delovnem obstoju je oddelek mnogo prispeval tako k skupnim naporom bolnice kakor tudi k splošnemu zdravstvenemu stanju prebivalstva. Ima 97 standardnih postelj, ki so ne samo polnoštevilno zasedene, temveč si mora oddelek stalno pomagati z zasilnimi posteljami. Tako lahko vidimo, da je bil procent zasedenosti v vseh letih najmanj 102 odstotka. Jasno je, da je to dejstvo terjalo dodatnih naporov celokupnega njegovega kolektiva.

Na interni oddelek je bilo od otvoritve do konca leta 1963 sprejetih 49.138 bolnikov, ambulantnih pregledov pa je bilo 54.095.

V organizacijsko strukturo tega oddelka spada laboratorij, ki služi vsem oddelkom. Ta se je začel zlasti zadnja leta moderno opremljati,

144. Porodniški oddelek bolnice na Jesenicah.

145. Laboratorij v bolnici na Jesenicah.

kar zavisi seveda od finančnih sredstev, prostorov in kadra. Do sedaj je opravil laboratorij za oddelke in poliklinike 944.918 preiskav.

Prav tako spada v njegovo strukturo rentgen, ki je opravil za vse oddelke do sedaj 167.495 pregledov in slikanj. Rentgenski oddelek se je v zadnjem času moderniziral, saj je dobil aparat za globinsko slikanje. Poleg tega ima še aparat za preglede in en stoječ aparat ter dva prenosljiva aparata za slikanje.

Na elektrokardiogramu je bilo napravljenih pri srčnih bolnikih 35.659 posnetkov.

Poleg predstojnika je nameščeno še naslednje osebje: 2 zdravnika specialista, 3 zdravniki specializanti, 8 medicinskih sester, 13 bolničark, 14 strežnic in dve administratorki.

Interni oddelek ima tudi nadzor nad transfuzijo in fizioterapijo. Kri za transfuzijo dobiva od inštituta za transfuzijo krvi v Ljubljani. Lastne transfuzijske postaje nima zaradi pomanjkanja izvežbanih kadrov in prostora, pa tudi zaradi ekonomičnosti ne. To bi namreč zelo dvignilo ceno krvi.

Da je bila zasedenost na oddelku res velika, povedo najbolj jasno podatki o ležalni dobi, ki je bila prvih 10 let 12 do 13 dni, v zadnjih petih letih pa se je znižala na 10 dni. Povprečna umrljivost na oddelku znaša 2,12 odstotka.

Pri ocenjevanju dela na internem oddelku ne moremo mimo dejstva, da se je starostna doba močno dvignila, s tem pa tudi sestav obolenj. Dvig starostne dobe pa pomeni uspeh zdravstvenega dela, pri čemer ima prav interni oddelek precejšnje zasluge.

Največ je bilo na internem oddelku hospitaliziranih bolnikov zaradi prebavnih in srčnih obolenj, nato sledijo obolenja dihal, revmatična obolenja, obolenja ledvic in novotvorbe.

Interni oddelek ima pod svojim okriljem tudi 15 postelj v domu dr. Franca Berglja, kamor pošilja zlasti paciente, ki jim je potrebna še nadaljnja nega, nimajo pa doma primerne oskrbe oziroma žive doma

v težkih socialnih prilikah. Takojšnja vrnitev takih bolnikov iz bolnice v prvotne razmere bi pomenila še poslabšanje njihovega zdravstvenega stanja. Dostikrat velja to ne samo za starejše bolnike, temveč tudi za take, ki jim je potrebna dietna hrana.

Posebno zadnje leto je oddelek tesno povezan z okrevališčem Franca Rozmana v Gozd-Martuljku, kamor pošilja bolnike iz bolnice na okrevanje in zdravljenje, to zlasti zaradi obolenja ščitnice.

Perspektivni razvoj oddelka je seveda odvisen od danih možnosti, predvsem od finančnih sredstev in prostorov. V načrtu je vrsta ambulantnih oziroma dispanzerskih dejavnosti, zlasti kardiološko-revmatične, diabetične in gastroenterološke ambulante, za kar je potrebna, predvsem za kardiološko, posebna oprema.

Kirurgični oddelek, ki ga vodi prim. dr. Jože Hafner, ima 59 postelj. V začetku je bilo delo na njem oteženo zaradi pomanjkanja kadra in inštrumentarija. V kratkem času so bile te težave odpravljene tako, da potekajo na oddelku lahko vse operacije razen večjih možganskih in torakalnih. Najbolj pereče je pomanjkanje postelj, saj je oddelek vsaj zadnja leta zaseden preko 100 odstotkov. Lani je znašala zasedba 106 odstotkov. Kakor interni si tudi kirurgični oddelek mora pomagati z zasilnimi posteljami. Te so nameščene predvsem v dnevnih bolniških prostorih, tako da ti ne služijo svojemu namenu. Zadovoljivo tudi ni število na njem zaposlenih zdravnikov. Poleg predstojnika dela na oddelku samo še en zdravnik-specialist. Vkljub prizadevanju do sedaj ni bilo mogoče dobiti še kakšnega zdravnika-kirurga, čeprav bi bilo to nujno potrebno. Od lani je nastavljena na njem zdravnica, ki se specializira za anestezijo. Razen teh zdravnikov so zaposleni na oddelku še ena medicinska sestra, 3 inštrumentarke, 1 operacijski bolničar, 10 bolničark, 3 otroške negovalke, 11 strežnic in 1 administratorka. V sprejemu, ki je pod okriljem kirurgičnega oddelka, sprejema pa bolnike za vse oddelke, je zaposlenih 5 strežnic. Delo na oddelku je omogočeno samo s sodelovanjem vsega osebja in vseh ostalih oddelkov, predvsem internega. Opravljeno je bilo že precejšnje delo, saj je bilo v vseh letih sprejetih na oddelek 24.727 bolnikov in napravljenih 22.715 operacijskih posegov. Ambulantno je bilo pregledanih in oskrbljenih 57.897 bolnikov. Število ambulantnih pregledov se iz leta v leto veča, medtem ko se je število hospitaliziranih bolnikov v zadnjih letih nekoliko ustalilo in znaša okoli 1800 letno. Povprečna ležalna doba na enega bolnika je približno 12 dni.

V kazuistiki prevladujejo poškodbe, kar je spričo velike industrije in vedno bolj naraščajočega cestnega prometa razumljivo. Dosti je tudi intervalnih operacij in urgentne kirurgije.

Z inštrumentarijem je oddelek zadovoljivo oskrbljen, sicer pa ga je treba stalno izpopolnjevati in izrabljenega nadomeščati z novim. Za operativne posege služi oddelku res lepa operacijska soba, v kateri je tudi aparat za sterilizacijo perila in destilacijo vode. Poleg tega so na oddelku še manjša operacijska soba za gnojne operacije in oskrbo poškodb, mavčarna in manjši rentgen, na katerem se uravnavajo in oskr-

bujejo kostni prelomi. Ti prostori so raztreseni po vseh nadstropjih, to pa zato, ker služi bolnica sedaj drugačnemu namenu, kot je bilo predvideno po načrtu. Zaradi tega pa delo bistveno ni oteženo, saj sta v bolnici dve moderni dvigali.

Pri povečanju bolnice bi bilo potrebno misliti na povečanje števila postelj na kirurgičnem oddelku. V najbližji bodočnosti bo pričel v bivši stanovanjski stavbi pod okriljem kirurgičnega oddelka obratovati odsek za medicinsko rehabilitacijo, ki bo razpolagal s primerno opremo in z izvežbanim osebjem. To je glede na veliko število poškodb in njih posledice nujno potrebno.

Ginekološko-porodniški oddelek je pričel sprejemati bolnice in porodnice 1. novembra 1949. Od otvoritve do novembra 1951 ga je vodil ginekolog dr. Franc Kušar, od tedaj pa je njegov predstojnik dr. Tatjana Zalokar. Do konca leta 1963 je bilo na oddelku oskrbovanih 27.529 žena, od tega na ginekološkem 14.571, na porodniškem pa 12.958. Rodilo je 12.153 žena in oskrbovanih je bilo približno tudi toliko dojenčkov. Izvršenih je bilo 8420 porodniških operacij, od katerih je bilo 183 carskih rezov, ginekoloških pa 11.550, od tega 1790 velikih. Na oddelku se vršijo vse operacije, razen operacij zelo napredovalega raka.

Strokovni napredek ginekološko-porodniškega oddelka se razvija vzporedno z napredkom v medicini. Zaradi tega je postalo delo v teku let zelo obširno in kompliciranо. Zadnja štiri leta je mogoče tu že uspešno odkrivati zgodnje rakasto obolenje na maternici s pomočjo kolposkopije in citologije. Tako je bil v 25 primerih odkrit rak na vratu maternice, ki je bil še z malenkostno operacijo ozdravljiv. V 20 primerih pa je prišla žena tako pozno ali pa je bil rak lokaliziran na takem mestu, da je bila potrebna večja operacija. Od teh so poslali 11 žena na kliniko v Ljubljano. Zadnji dve leti oddelek opravlja v večjem merilu tudi diagnostiko in terapijo tuberkuloznega obolenja ženskih spolovil po najnovejših metodah.

Ginekološko-porodniški oddelek sprejema od leta do leta vse več bolnic. Tako je bilo prvo leto sprejetih 1299, lani pa 2542, kar je še enkrat toliko. Prostorninsko pa se oddelek od otvoritve ni spremenil. Nove postelje so se morale vriniti med prvotne in skrajšati se je morala ležalna doba. Tako ima danes oddelek 63 postelj in 33 otroških postelj. Naval na oddelek je velik in ni dneva, da bi ne bilo treba postavljati zasilnih ležišč. Največ pacientk je iz jeseniške in radovljiške občine. Rade pa prihajajo tudi žene iz Tržiča, Poljanske doline, s Primorske in od drugod. Ta velika zasedba in prenatrpanost zahtevata tudi veliko dela. Število zdravstvenih delavcev se je v času oddelkovega obstoja pomnožilo od 19 na 39. Prva leta po ustanovitvi je bil velik problem za kader in tudi še danes nastajajo vrzeli, ki jih je treba izpopolnjevati s požrtvovalnim delom, da ne bi pacient utrpel škode.

Matere rodijo s strokovno pomočjo babice in pod strokovnim vodstvom porodničarja. Število porodov letno le počasi narašča, čeprav rodi večina žena iz tega okoliša pri nas. Preko 1000 porodov letno je bilo v vseh letih le dvakrat. Porodnice ostanejo na oddelku približno po en teden, da se popravijo od nosečnosti in poroda. Dobivajo dodatno hrano,

slabokrvne transfuzijo, bolne zdravila in tako jih skušajo čimprej usposobiti za težko delo, ki jih čaka v družini in v službi. Skrbijo za to, da se naše mamice z ljubeznijo navežejo na svoje novorojenčke in se privadijo materinskim dolžnostim. Z zdravstvenim prosvetljevanjem jim razložijo najnujnejše, kar morajo vedeti o sebi in otroku. Zadnja leta so vsi dojenčki pod strokovnim nadzorstvom zdravnika za otroške bolezni.

Ginekološki oddelek sprejema na zdravljenje žene z vsemi vrstami ginekoloških obolenj. Tudi pri teh težijo za tem, da jim bodisi z zdravili bodisi z operacijo vrnejo zdravje in delovno sposobnost. S povečanim številom ginekoloških sprejemov se množijo tudi ginekološke operacije. Teh je bilo leta 1950 444, leta 1963 pa 1370. Na oddelku se opravljajo tudi ambulantno-specialistični pregledi. V začetku so se vsi pregledi stekali na oddelek, pozneje pa je bil odprt dispanzer za žene, kjer je danes večji del teh pregledov.

Bolnica je sprejemala otroke že od začetka svojega obstoja. Bili so pod okriljem internega oddelka. S tem je bila storjena staršem velika usluga, ker bi sicer morali vsi bolni otroci na zdravljenje na otroško kliniko v Ljubljano. Tako pa so odhajali le pretežno dojenčki, medtem ko so se večji otroci zdravili tu. Tako je interni oddelek pod silo razmer brez primerne opreme in v težkih pogojih skrbel za bolnega otroka.

Dne 15. aprila 1959 so se začela adaptacijska dela na bodočem otroškem oddelku. S finančnimi sredstvi je bolnici priskočil na pomoč okrajni svet za zdravstvo oziroma okrajni zavod za socialno zavarovanje. Poleg tega moramo še posebno poudariti zasluge uprave in celotnega kolektiva naše bolnice ter vseh delovnih ljudi, ki so se zavedali, da mora biti otroški oddelek čimprej dograjen. Ne smemo pozabiti omeniti tudi pediatrične klinike v Ljubljani, ki nam je ves ta čas stala ob strani z nasveti in s strokovno pomočjo. Vzporedno z adaptacijo smo nabavljali tudi opremo in bolnica je poslala na strokovno izpopolnjevanje nekaj kadra, da se je usposobil za nove naloge.

Čeprav oddelek še ni bil povsem urejen, smo začeli nanj sprejemati večje otroke že v začetku junija leta 1959. Vodstvo oddelka je prevzel dr. Štefan Plut. Ob sprejetih otrocih se je vzgajal tudi personal in tako se je oddelek funkcionalno usposabljal.

V oktobru 1959 smo pričeli sprejemati tudi dojenčke. Ob koncu novembra je bolnica prosila tedanji republiški svet za zdravstvo, da sestavi in pošlje komisijo, ki naj pregleda oddelek in da svoje pripombe in dovoljenje za otvoritev. Ta komisija je ugotovila, da je novo urejeni oddelek smatrati kot provizorij, ki v funkcionalnem pogledu ne ustreza povsem sodobnemu kurativnemu otroškemu oddelku, ker je organiziran v bolniških prostorih, ki so bili zgrajeni za druge namene. Komisija je dovolila otvoritev, obenem pa tudi priporočila zgraditev kompletnega sodobnega otroškega oddelka z ustrezajočo kapaciteto.

Dne 29. nov. 1959 je bil otroški oddelek uradno odprt. Že ob otvoritvi se je jasno pokazala upravičenost oddelka, saj so bile kapacitete takoj v začetku popolnoma izkoriščene. Zato smo sprejemali na oddelek

le akutno bolne otroke v starosti do 15 let. Število sprejemov se je iz leta v leto večalo. Vsega je bilo do sedaj sprejetih 3784 otrok. Postelje so stalno zasedene preko 100 %. V začetku je imel oddelek le 28 standardnih postelj, v času razvoja pa so zaradi stalno naraščajočih potreb tem dodajali še pomožne postelje, tako da jih je bilo v letu 1962 že 39. S tem so bile do maksimuma izrabljene vse prostorninske možnosti. Število sprejemov in postelj se je povečalo, ležalna doba bolnih otrok pa se je stano nižala. Umrljivost je v tem času znašala 0,58 odstotkov. Leta 1960 je bilo sprejetih na oddelek 801, lani pa 932 otrok.

Strokovno je otroški oddelek povezan s pediatrično kliniko v Ljubljani in z raznimi specialisti v ustanovi kot tudi s specialisti v specialističnih ambulantah zdravstvenega doma. Tako je omogočena teamska obdelava otroka. Prav posebno je treba omeniti sodelovanje s psihologom, ki daje napotke v mentalnohigienskih in psihološko usmerjenih primerih, kajti predvsem v zadnjih letih ob hitrejšem tempu življenja, ob zaposlenosti staršev, ob prilivu delovnih ljudi iz agrarnih predelov in ob dviganju standarda opažamo notranje napetosti pri otrocih, ki se manifestirajo deloma v telesni deloma pa v psihični iztirjenosti.

Za bolnega otroka pa ni dovolj, če ga samo zdravimo, ampak mu je treba v času bivanja v bolnici nadomestiti dom in mu nuditi vsestransko pravilno vzgojo, zaposlitev in razvedrilo. Te važne mentalnohigienske probleme rešuje deloma ves personal, predvsem pa vzgojitelj, ki skrbi za kontinuiran pouk pri šolskih otrocih.

Za pravilen potek kontinuiranega medicinskega dela je sedaj na oddelku strokovni kader različnih profilov: 1 specialist — predstojnik oddelka, 2 specializanta, 1 nadzorna sestra, 4 otroške negovalke s srednjo izobrazbo, 9 otroških negovalk z nižjo izobrazbo, 1 bolničarka, 1 vzgojiteljica, 7 bolniških strežnic in 1 administratorka. Za potrebe novega oddelka štipendira bolnica še 7 otroških negovalk s srednjo izobrazbo.

V letu 1962 je začela v sklopu otroškega oddelka poslovati specialistična ambulanta. Tu opravljajo kontrolne preglede in preiskave, ki jih v dispanzerju ni mogoče napraviti. Teh pregledov je bilo do sedaj 836. Poleg tega opravlja otroški oddelek s svojimi zdravniki strokovni nadzor tudi nad novorojenčki in nedonošenčki na otroški štaciji porodniškega oddelka.

Iz dosedanjega skoraj petletnega dela lahko ugotovimo, da otroški oddelek ni samo izoliran oddelek v bolnici, ampak je preko otroškega dispanzerja tesno povezan s terenom. Pri svojem delu skuša kar najbolj realizirati princip enotne pediatrične službe in to ne samo na ta način, da sta dispanzer in otroški oddelek pod istim strokovnim vodstvom, ampak tudi tako, da vsi zdravniki, ki delajo na oddelku, delajo tudi v otroškem dispanzerju. Na ta način se izsledki dela na oddelku prenašajo na ambulantno zdravljenje, oziroma se odražajo v preventivni dejavnosti na terenu. Poleg tega je oddelek neposredno povezan s patronažno službo.

Iz dosedaj navedenega jasno vidimo, da so bile vse kapacitete izrabljene do najvišje možne meje in da smo prišli do stopnje, ko oddelek že zaradi nastanitvenih prilik ne more več zadostiti potrebam terena. Ker je bila že prej predvidena taka situacija, je bolnica po priporočilu komisije republiškega sveta za zdravstvo že ob koncu leta 1962 začela z adaptacijo bivše stanovanjske stavbe v bolnične namene. Tja se bo preselil tudi otroški oddelek. Število standardnih postelj se bo zvišalo na 46 in pridobili bomo niz prepotrebnih stranskih prostorov, ki jih do sedaj ni bilo. Poleg drugih bomo pridobili tudi prostore za izolacijo nalezljivo bolnih otrok, urejene ambulantne prostore in rentgenski aparat za orientacijske diaskopske preglede.

Z ureditvijo na novo adaptiranega otroškega oddelka se bo delo na njem še bolj razširilo in poglobilo, tako da bo lahko nudil našemu bolnemu otroku čim boljšo namestitev v bolnici v času bolezni in ga čim hitreje vrnil zdravega v krog njegove družine. Pri tem pa se je treba zavedati, da bo ostala tista obširna in težko rešljiva problematika našega otroka, ki izvira iz socialno-ekonomskih, etničnih, emocionalnih in vzgojnih prilik, v celoti še vedno nerešena.

Do konca leta 1963 je bilo sprejetih v bolnico na Jesenicah skupno 103.632 bolnikov. Koliko vsako leto in od kod so ti bolniki, nam pokaže naslednja tabela:

STATISTIČNO POROČILO ZA LETA 1948—1963

Leto	število sprejetih bolnikov			število oskrbnih dni	povprečna ležalna doba
	skupno	iz jes. obč.	iz rad. obč.		
1948	2.087	1.085	563	26.366	12,63
1949	3.831	1.992	1.034	44.550	11,62
1950	4.553	2.367	1.485	55.857	12,26
1951	5.380	2.797	1.452	61.304	11,39
1952	5.163	2.684	1.394	69.387	13,43
1953	6.058	3.150	1.635	73.345	12,10
1954	6.664	3.465	1.799	76.302	11,44
1955	7.186	3.736	1.940	80.354	11,18
1956	6.856	3.085	1.851	77.422	11,29
1957	7.367	3.325	1.989	79.345	10,77
1958	7.364	3.325	1.988	81.829	11,11
1959	7.747	3.486	2.091	85.204	10,99
1960	7.959	3.453	2.089	96.906	12,19
1961	8.038	3.617	2.170	95.573	11,89
1962	8.544	3.844	2.306	99.523	11,76
1963	8.835	3.787	2.376	100.725	11,56
skupaj	103.632	49.198	28.162	1,203.992	11,61
	100 %	47,46 %	27,17 %		

Poleg bolniških oddelkov ima bolnica skupno za vse oddelke kuhinjo in pa tehnične obrate: pralnico, likalnico, šivalnico, kurilnico ter mizarsko, inštalatersko, električno in pleskarsko delavnico. Ker se je število sprejetih bolnikov od prvih let do sedaj zelo povečalo, sta postali premajhni predvsem kuhinja in pralnica z likalnico ter ju bo treba čimprej povečati. Čeprav bo tehnično to verjetno težko izvedljivo in bodo potrebna precejšnja finančna sredstva, bo vseeno treba resno začeti z realizacijo.

Skupno število zaposlenih v bolnici je 250. Od tega 106 strokovnih, 115 tehničnih in 29 upravnih delavcev.

V prvih letih po otvoritvi je bolnica upravno poslovala po zakonu o bolnicah kot proračunska ustanova, dokler ni bilo leta 1953 uvedeno samoupravljanje. Od tedaj dalje je bolnica ustanova s samostojnim finansiranjem.

V začetku je spadala bolnica pod ministrstvo za ljudsko zdravstvo LRS, nato pod oblastni odbor Ljubljana, po decentralizaciji državne uprave pa je pripadala pod OLO Jesenice, nato pod OLO Radovljica in OLO Kranj. Od 1. januarja 1963 je njen ustanovitelj občinska skupščina Jesenice.

146. Upravni odbor jeseniške bolnice leta 1956 s predsednikom Milanom Budjo, ki sedi šesti od leve.

Pred samostojnim finansiranjem je bolnica formirala dohodke poslovanja takole: Do konca leta 1948 je zaračunavala oskrbnino za vse bolnike, tudi za socialno zavarovane, tako da se je po odobrenem proračunu Zavoda za socialno zavarovanje vzdrževala z lastnimi dohodki. Od januarja 1949 pa do konca decembra 1952 je prejemala sredstva za vzdrževanje iz državnih proračunov na posebne akreditive v banki. V tem času je oskrbnino zaračunavala samo privatnikom, zavarovani bolniki so se zdravili brezplačno. Vse dohodke je bolnica odvajala državnemu proračunu. Po uvedbi samostojnega finansiranja bi bila morala bolnica zaračunavati oskrbnino vsem bolnikom, tudi zavarovanim. To pa ni bilo izvedljivo, ker razen zalog materiala ni imela nobenih lastnih sredstev. Ker se je podobno godilo tudi drugim bolnicam, je bil pri svetu za zdravstvo in socialno politiko LRS osnovan republiški sklad za začasno finansiranje zdravstvenih ustanov. S 1. junijem 1953 je bolnica kakor vsi drugi zdravstveni zavodi v Sloveniji začela sama zaračunavati zdravstvene storitve neposredno s plačniki.

Po uvedbi samoupravljanja so njeni upravni organi tile:

Upravni odbor (UO), uprava in ravnatelj. UO, ki je imel 9 članov, od teh 5 zunanjih, se je v razdobju do leta 1961 izmenjal štirikrat. Peti UO se je v smislu novega zakona o organizaciji zdravstvene službe 20. marca 1961 preimenoval v »začasni svet« in kot tak deloval še do

konca tega leta. S tem zakonom je bilo namreč samoupravljanje izpopolnjeno s tem, da je kot družbeni organ upravljanja nastopil svet bolnice, kot organ delavskega samoupravljanja pa UO. Zato je bil v začetku leta 1962 formiran svet bolnice, ki je imel 11 članov, od leta 1963 dalje pa 13. Njegova naloga je, da kot družbeni organ skrbi, da bolnica pravilno izpolnjuje naloge, in ji daje smernice za delo, UO pa je samoupravni organ kolektiva. Ima 13 članov. Svet bolnice in UO opravljata svoje delo v tesnem sodelovanju s kolektivom in z družbenimi organizacijami v bolnici in izven nje v cilju čim boljšega uveljavljanja samoupravnih načel. Naloge UO in sveta so določene s pravili bolnice.

Na čelu uprave je ravnatelj, ki je obenem tudi šef-zdravnik. Ta vodi in predstavlja bolnico, organizira delo in skrbi, da se izvajajo predpisi in pravila bolnice ter sklepi sveta in UO. Odgovoren je tudi za strokovno delo bolnice. Pri tem mu je v pomoč strokovni kolegij kot posvetovalni organ.

Pod upravo bolnice spadajo upravno-personalna, finančna, ekonomska in tehnična služba.

Nadzorstvo nad zakonitostjo cele bolnice opravlja ustanovitelj: to je sedaj občinska skupščina Jesenice. Z novim statutom, ki je v razpravi, uveljavlja delovna skupnost bolnice svoje samoupravne pravice tako, da v okviru ustavnih določil, zakonov in svojih nalog samostojno ureja v svoji delovni organizaciji strukturo, upravljanje, organizacijo in medsebojna razmerja, ki izvirajo iz skupnega dela. Po tem statutu je predvideno upravljanje bolnice po naslednjih organih:

1. po zboru delovne skupnosti,
2. po delavskem svetu,
3. po upravnem odboru,
4. po ravnatelju,
5. v drugih oblikah, določenih s statutom.

Pozitivni rezultati samoupravljanja v bolnici so se pokazali takoj v prvih letih. To posebno v tem, da je ustanova pričela samostojno razpolagati z ustvarjenim dohodkom. S tem je bila dana možnost, da je lažje nabavljala potrebno opremo in lažje začenjala z investicijami. V letu 1954 je uprava bolnice pričela graditi novo stanovanjsko poslopje s šestimi družinskimi stanovanji in tremi garsonjerami, izpopolnila je park in cvetličnjak in nabavila novo hladilno napravo. Za ta dela je OLO Radovljica odobril investicijski kredit v znesku 16,500.000 dinarjev. Stanovanjska stavba je bila dokončana v letu 1957. Tedaj smo tudi dokončno uredili okolico bolnice in pričeli graditi ograjo z vratarnico, ki je bila gotova naslednje leto. Istočasno smo dvignili za eno nadstropje tudi stanovanjsko stavbo za samce.

Zaradi razvoja medicinske znanosti in vedno večjega števila sprejetih bolnikov se je uprava bolnice soglasno z organi upravljanja in z dovoljenjem tedanjega ustanovitelja OLO Kranj odločila za adaptacijo bolniške stavbe. Povečali naj bi se otroški oddelek, prostori za rentgen, laboratorij, lekarna in uredilo naj bi se nekaj sob za dežurno osebje.

V ta namen naj bi adaptirali deloma prostore v bolnični stavbi in vso stanovanjsko stavbo. Zato so se vsi stanovalci te stavbe preselili v novo zgrajeni blok in dva osmorčka na Plavžu, nato smo takoj začeli z adaptacijo stanovanjske stavbe, kamor sta se že preselili uprava in lekarna, v najkrajšem času pa se bo preselil tja še otroški oddelek in tam bo odprt odsek za rehabilitacijo. V tej stavbi sta tudi dve učilnici in uprava srednje šole za zdravstvene delavce. V kratkem, kakor hitro bodo to dopuščala finančna sredstva, bomo pričeli z adaptacijskimi deli v bolnični stavbi sami.

Samoupravljanje je omogočilo ne samo samostojno razpolaganje z ustvarjenim dohodkom, ampak tudi, kar je še bolj važno, boljše in pravilnejše nagrajevanje delavcev po delu. Osebni dohodki se formirajo iz čistega dohodka, kar urejata »Pravilnik o delitvi čistega dohodka« in »Pravilnik o delitvi osebnih dohodkov«.

Dohodki zavoda se formirajo z zaračunavanjem oskrbnin in ambulantnih storitev v ambulantah. Cene se določajo s pogodbo, ki jo bolnica sklene s pristojnim Komunalnim zavodom za socialno zavarovanje.

Sedemletni plan, ki je bil sprejet na seji sveta bolnice dne 7. februarja 1964, predvideva predvsem povečanje kuhinje in pralnice z likalnico, kar je nujno potrebno, kakor je bilo že omenjeno. Število postelj naj bi se povečalo na približno 500, če bi se dosedanjim pridružila še otološki in očesni oddelek. Vzporedno s tem bo treba graditi tudi stanovanjske prostore, ker bo temu sorazmerno treba povečati število zdravstvenih in drugih delavcev. Potrebe po povečanju pa zavisijo od več faktorjev, in sicer od tega:

1. če ostane na Gorenjskem samo naša bolnica in
2. od razvoja industrije in turizma na Gorenjskem.

Z otvoritvijo novih oddelkov in povečanjem kapacitete obstoječih bi se zdravstvena služba še izboljšala in še bolj zadovoljila tiste, ki bodo iskali zdravja v naši bolnici.*

* Pri sestavku so mi pomagali tovariši Ivan Šetinc, prim. dr. Franc Brandstetter, dr. Tatjana Zalokar, dr. Štefan Plut in dr. Primož Vidali, za kar se jim najlepše zahvaljujem.

RÉSUMÉ

Joža Hafner

OUR HOSPITAL

In the past there was no social assurance for miners and furnacemen. It was only in 1873 that the »bratovska skladnica« (Fraternal Funds) became these workers', institution of insurance. The work of a miner and furnaceman was hard and dangerous. So in 1895/96 the »bratovska skladnica« had the first hospital built for their members, workers of the KID (Carniolian Industrial Company). The history of the Jesenice Hospital can be, therefore, traced 70 years back. The capacity of that hospital was rather low, so only light patients could be admitted; the seriously ill were taken to Ljubljana or, after 1906, also to Klagenfurt.

Increasing number of workers at the KID required a larger hospital; so there was always something built in addition to the old one. Still, when the family members of the employed workers began to be admitted, it became too small anyhow.

The workers' representatives at the administrative committee of the »bratovska skladnica« made a request for a new hospital. It was justified especially because of the overcrowding and intolerable circumstances of the Ljubljana hospital.

During the discussions on the foundation of a new hospital a tendency became evident, that it should be a general hospital, accessible for all patients and not only for the workers of the KID and members of their families.

But for want of money the neighbouring communities could not pay their contribution to the building expenses, so the administrative committee of the »bratovska skladnica« decided to have the hospital built on their own expenses and for their own members only.

The hospital was designed by the architects Miroslav Kos and Jože Platner from Ljubljana. The work started on 1st April 1940 and the corner stone was solemnly laid on 17th July 1940. There was a general belief that the hospital would have been finished by the autumn of 1941 or at least by the spring of 1942. In April 1941 the building got roofed already.

But the German occupation caused new troubles. The pre-war plan was changed thoroughly, even the windows of the sick-rooms were found too large. One wing that was primarily designed to have two floors only, was added a third floor, and another wing was changed considerably. But the work went on at a snail's pace.

It was only after the war that the work was resumed earnestly. Considerable expenses made it possible to correct the arbitrary changes the Germans had undertaken, as far as the original plan could be followed at all. But, fortunately, there was a large quantity of installations and inner equipments extant. They had been purchased before the war and successfully hidden before the Germans. So it was possible to start working immediately after the war.

At last the great wish of the metal-workers and all working people of the then Radovljica district came true: on 11th April 1948 the hospital was inaugurated as a general hospital

Janez Krušic

SPOMINI NA TITOVE ŠTAFETE S TRIGLAVA

Tam zemlja je naša zakipela,
zahrepenela, v nebo je hotela,
v višino pognala se kot val,
a v naletu pot zvezdami val je obstal...
Tako strmi zdaj sredi višine
okameneli zanos domovine...
(Oton Župančič)

Za rojstni dan prineso predsedniku republike Titu mladinci in mladinke iz vseh krajev Jugoslavije štafetne palice, opremljene z iskrenimi čestitkami, vročimi željami in zaobljubami. To je že vsakoletna tradicija in obveza mladih. Tudi s Triglava odhaja vsako leto na pot štafeta mladosti. Prvi jo nosijo naši gorniki, ki bivajo v Triglavovem okolju. Pri tej častni nalogi nikoli ne manjkajo jeseniški gorniki-železarji, katerih udeležba je že tradicionalna. Od številnih pisem, ki romajo na dolgo pot in jih prejme Tito za rojstni dan, posredujemo le eno z vrha sivega očaka Triglava:

»Dragi tovariš Tito!

Ob rojstnem dnevu Ti slovenske mladinke in mladinci želimo vse najboljše.

Prehodil si pot jugoslovanskega proletarca, prebredel si vse Sutjeske svobodnega človeka, ki se je zavestno uprl smrti in slednjič zmagal. Danes se nasmejano rokuješ s slehernim, ki nosi v očeh odblesk iskrenosti in poštenja. Srečuješ in pogovarjaš se z vsemi, ki zagovarjajo besede miru in sožitja.

Ponosni smo nate. Naučil si nas hoditi vzravnano in misliti pokončno. Naučil si nas dajati ljudem in rečem njihov pravi pomen in smisel. Samo reci nam, pa bomo prenesli jezera med hribe in rekam spremenili tokove! Samo reci nam, pa bomo nemogoče spremenili v mogoče.

V vse nas, mlade Jugoslovane, ki postajamo samoupravljalci sreče, razširjene od Jesenic do Djevdjelije, v vse nas si zanesel besede, ki bodo za vselej ostale v nas in se prepletale z našo mladostjo.

Skupne težnje, skupne odgovornosti v svetu, ki ga doživljamo, in skupna resnica so del nas samih.

Slovenske mladinke in mladinci.«

147. Triglavska štafetna palica leta 1950.

To je pismo Titu s sivega očaka Triglava, ki je bil v krvavi preteklosti, ko je zemlje lačni tujec gazil našo zasužnjeno domovino, simbol svobode, simbol Osvobodilne fronte. Zato ni slučaj, da prav Triglav predstavlja tudi grb naše socialistične republike Slovenije. Triglav je bil in ostane simbol slovenstva, svobode in naše gorniške ideje.

Vojna je bila končana. Zlata svoboda! Morilci naših najboljših sinov in hčera so morali izginiti z naše zemlje poraženi, tepeni. Slovensko ljudstvo je skupaj z ostalimi bratskimi jugoslovanskimi narodi začelo obnavljati in graditi porušeno domovino. Z vsem delovnim elanom in voljo gradimo boljšo, srečnejšo, lepšo domovino, saj gradimo zase in za naše otroke, ne za tuje zatiralce in pijavke delovnih ljudi. Vsa naša krvava, a slavna preteklost in svetla, ustvarjalna sedanjost pa sta tesno povezani z eno osebo, ki nam je bila in nam ostane vzor — z našim vodnikom maršalom Titom. Lepo, svobodno življenje, ki ga danes živimo, je v veliki meri njegova zasluga. Ime Tito je neločljivo povezano z usodo naše socialistične domovine. On nam je vzgled požrt-

vovalnosti v boju za uresničenje naših ciljev. Ko izgovarjamo ime Tito, mislimo na revolucijo, svobodo, socializem, na delovne zmage, junaško preteklost in na našo svetlo bodočnost. Tito nam je vodnik pri ustvarjalnem delu, vodnik v svobodni domovini.

Hvaležni smo mu za vse to in skušamo mu to dokazati in povedati vsepovsod. Želeli bi ga imeti med nami kot vodnika in učitelja še dolgo, dolgo vrsto let. Zato ni prav nič čudno, če mu delovni ljudje in mladina Jugoslavije pošiljamo za vsako obletnico njegovega rojstva čestitke in pozdrave. S štafetami, v katerih posredno ali neposredno sodeluje vse ljudstvo, vedno znova izražamo željo, da bi naš dragi Tito še dolga leta uspešno krmaril našo domovino. Štafete poudarjajo našo narodno enotnost in bratstvo ter na izviren, samosvoj način vključujejo naše delovne ljudi v družbenopolitično aktualnost. Vsako leto v mesecu maju hitijo z vseh strani številne štafete — tako tudi s Triglava, najvišjega vrha naše domovine. Rod gorjancev smo, rojeni smo in živimo v svetu pod Triglavom. Prav zato se čutimo upravičene in dolžne, da kot gorniki vsako leto sodelujemo pri pozdravih slovenskega ljudstva Titu za rojstni dan.

Tehnični podatki triglavskih mladinskih štafet

Že *leta 1948* je 21. maja krenila prva štafeta z vrha Triglava na dolgo pot. Sodelovali so vsi aktivni gorniki z železarskih Jesenic, nadaljevali pa so prenos smučarji, planinci, lovci, gozdarji in fizkulturniki. Zvrstili so se preko skalnih in zasneženih pobočij Triglava v dolino Krme in dalje v Gornjesavsko dolino.

Na vrhu Triglava je sekretar jeseniškega okraja tov. Volč obrazložil zbranim pomen in namen štafete ter izročil štafetno palico starosti jeseniških gornikov Čopovemu Joži. Župančič je še prečital listino, opremljeno s simboličnimi risbami Franceta Krajcarja. Štafetna palica sama, ki je predstavljala Aljažev stolp, je bila mojstrsko delo jeseniškega livarja Dolfeta Kramžarja.

Pri vzponu na Triglav so bili navzoči poleg starejših alpinistov mladi gorniki iz gimnazije in metalurške industrijske šole.

Skupina alpinistov je na povratku izvedla še uspešen vzpon po zapadni steni Tosca.

V Mojstrani so priredili nosilcem štafete slavnostni sprejem. Nosilci štafete so nato hiteli dalje skozi okrašene vasi in mesta, kjer so množice mladine in delovnih ljudi vzklikale maršalu Titu.

Leta 1949

V organizaciji Planinske zveze Slovenije so se udeležili štafete s Triglava člani in mladinci alpinističnih odsekov Celja, Ljubljane in Mojstrane. Najštevilneje pa so bili spet zastopani jeseniški gorniki, ki jih je bilo skupno 19.

Dne 20. maja je izvedlo 13 jeseniških alpinistov plezalni vzpon po severni steni Triglava v slovenski smeri z dr. Thumovim izstopom.

Zvečer so švigale z vrha Triglava proti nebu raznobarvne rakete — mogočen kres pa je naznanil praznik jugoslovanskih narodov.

Dne 21. maja so vsi gorniki sodelovali pri prenosu štafetne palice s Triglava na Kredarico in čez Prag v Vrata. Štafetno palico sta izdelala rezbarja Janka Korošca (starejši in mlajši). S kratkim nagovorom na vrhu Triglava je ing. Deržaj izročil štafeto prvemu nosilcu Čopovemu Jožu, našemu znanemu alpinistu, veteranu in požrtvovalnemu gorskemu reševalcu.

Številni alpinisti so ob tej priložnosti udarniško sodelovali pri prenosu novega bivaka 4 iz Vrat na Rušje pod Dolkovo špico.

Leta 1950

V dneh 18. in 19. maja je deset članov alpinističnega odseka PD Jesenice v ugodnih vremenskih in snežnih razmerah preneslo Titovo štafeto z vrha Triglava na Kredarico. Druga etapa štafete je potekala preko triglavskega ledenika čez Prag do Aljaževega doma v Vratih, kjer so štafetno palico prevzeli mojstranški lovci, gozdarji in planinci.

Leta 1951

Dne 19. maja, dan pred pohodom s triglavsko štafeto, so štirje jeseniški gorniki odšli na Rušje pod Dolkovo špico, kjer so zavarovali inventar porušenega bivaka 4. Silen vihar ga je nekaj dni prej zaradi lahke konstrukcije odtrgal iz temeljev in odnesel po zraku skoraj 150 metrov daleč — prav na rob skalnate stene.

Dne 20. maja je odšla sedemčlanska ekipa za Cmirom do Staničeve koče. Dva udeleženca sta se ob tej priliki vzpela na Begunjski vrh.

Naslednji dan, 21. maja, je odšla vsa skupina čez triglavski ledenik ter se po zimskem kaminu povzpela na greben in dalje na vrh Triglava. Aljažev stolp je bil globoko pod snegom. Sekretar ZK občine Jesenice Zvone Teržan in sekretar OF občine Jesenice Janko Burnik sta s primernimi govori in pozdravi odpremila štafetno palico na dolgo pot. Palico je prevzel zastopnik PZS tov. Kmet, ki jo je oddal jeseniškim alpinistom. Po isti smeri so udeleženci sestopili na ledenik in nadaljevali vožnjo s smučmi mimo Staničeve koče in za Cmirom nazaj v dolino Vrat. Dne 22. maja so v Mojstrani slovesno predali štafeto naprej.

Leto 1952

Tradicionalne štafete z vrha Triglava to leto ni bilo. Na predvečer rojstnega dne maršala Tita je enajst gornikov z Jesenic zakurilo kres na Kleku v grebenu Karavank. Naj vedo tudi naši ljudje onstran Karavank, da praznujejo jugoslovanski narodi praznik svojega velikega voditelja!

V počastitev Titovega rojstnega dne 25. maja se je 111 jeseniških železarjev in njihovih svojcev udeležilo masovnega izleta preko Golice na Rožco.

Leto 1953

Pri pohodu s triglavsko štafeto so dne 17. maja alpinisti Šilar, Krušic, Ferjan in Šuligojeva izvršili prvi zimski vzpon v severni steni Triglava, in sicer po nemški smeri z varianto skozi Okno. Ogromen sneženi plaz, ki se je zrušil preko Male Črne stene, je podrl Ferjana s skalne police — na srečo brez hujših posledic.

Sedem gornikov je dne 18. maja preneslo štafetno palico z vrha Triglava po poti čez Prag v Vrata. Štafeto je izročil zastopnik Planinske zveze Slovenije Živojin Prosenc prvoborcu Stanetu Kersniku, nato so se zvrstili pri prenosu jeseniški gorniki Milan Kristan, Uroš Župančič in drugi.

Leto 1954

Dne 26. marca so člani alpinističnega odseka Planinskega društva Jesenice organizirali gorenjski priključek štafete z vrha Jalovca skozi Ozebnik v Tamar. Sodelovali so rateški, kranjskogorski in jeseniški gorniki.

Glavna štafeta pa je tudi to leto odšla z vrha Triglava čez Prag v Vrata; pri tem so sodelovali večinoma jeseniški alpinisti.

Leto 1955

Dne 18. maja je deset jeseniških alpinistov izvedlo zimski plezalni vzpon po slovenski smeri v severni steni Triglava s Prevčevim izstopom na ledenik. Vsa 14-članska skupina se je nato v snežnem viharju in metežu pretolkla na vrh Triglava. Po povratku čez Prag dne 19. maja je zdrsnil nad strmim skalnatim skokom Burnik, ki pa ga je na srečo zaustavil Šilar. Pohod štafete iz Vrat do Mojstrane so nadaljevali gorniki, kjer so jo slovesno izročili mojstranskim mladincem.

Leto 1956

Dne 17. maja je 26 udeležencev, predvsem jeseniških gornikov z dvema zastopnikoma Radia Ljubljana in dvema članoma PZS v globokem novem snegu krenilo na pot iz Vrat čez Prag.

Trije alpinisti so spotoma izvedli še vzpon na Cmir in Begunjski vrh v zelo slabem snegu, saj so se preko strmih vesin prožili nevarni plazovi.

Dne 18. maja so se vsi udeleženci Titove štafete povzpeli s Kredarice na vrh Triglava. Tu je oddal štafetno palico Ivo Ščavničar alpinistom, ki so jo nato prenesli v dolino Vrat do Aljaževega doma.

Dne 19. maja so štafeto nadaljevali lovci iz triglavskega revirja.

Leto 1957

Vzpon iz doline Vrat. Jutro 17. maja. Dež je ponehal, megla pa je ležala nizko v robeh. Pet udeležencev je krenilo s smučmi za Cmirom do Staničeve koče. Ostalih 19 planincev in alpinistov pa je odšlo po poti čez Prag, kjer so se zaradi goste megle izgubili na triglavskem ledeniku. Po štiriurnem tavanju so končno vsi le prispeli na Kredarico.

Dne 18. maja: vzpon vseh udeležencev na vrh Triglava, kjer sta v lepem sončnem jutru Ivo Ščavničar in Roman Teržan izročila štafetno palico alpinistom. Večina gornikov je sestopila čez Prag v Vrata. Nekaj alpinistov pa se je na povratku povzpelo še na Rjavino iz Dovških vratic, nato pa so smučali od Staničeve koče za Cmirom v dolino Vrat.

Leto 1958

V dneh 9. in 10. maja je šla mladinska štafeta s Triglava. Nosilo jo je 16 članov in mladincev iz alpinističnega odseka Planinskega društva Jesenice. Na Triglav so se vzpeli iz doline Krme, kamor so tudi sestopili.

Štafetno palico je na vrhu oddal alpinistom tov. Ivo Ščavničar.

Leto 1959

Tudi to leto, meseca maja, so jeseniški gorniki prenesli tradicionalno Titovo štafeto z vrha Triglava. Bilo je 15 udeležencev. Štafetno palico je oddal alpinistom Roman Teržan. Na Triglav so se vzpeli iz doline Krme in tja so se tudi vrnili.

Leto 1960

Štafete mladosti s Triglava se je udeležilo 9 alpinistov in 8 planincev z železarskih Jesenic.

Dne 16. maja so se udeleženci povzpeli iz doline Vrat za Cmirom do Triglavskega doma na Kredarici. Dne 17. maja so se vsi udeleženci

148. Vzpon udeležencev štafete v pobočju Malega Triglava leta 1959.

vzpeli na vrh Triglava, kjer so prebrali pozdrave in čestitke maršalu Titu in izročili najmlajšim gornikom štafetno palico. Vrnili so se do Kredarice.

Dne 18. maja: povratek čez triglavski ledenik za Cmirom v Vrata.

Lepo vreme in dobro razpoloženje je spremljalo udeležence vse dni.

Leto 1961

To leto je bilo v Gornjesavski dolini organiziranih več lokalnih štafet s Triglava, Radovne, iz Mlince in kasneje iz Medjega dola. Vse so se dne 21. aprila pridružile glavni štafeti, ki jo je na Vršiču sprejel Roman Teržan. Glavna štafeta je v tem letu preletela okoli 6000 km in obšla vsa gradbišča mladinskih delovnih brigad.

Štafete mladosti s Triglava v organizaciji in izvedbi alpinističnega odseka PD Jesenice se je udeležilo 26 alpinistov in planincev. V tej štafeti so poleg naših gorniških veteranov in mladincev sodelovali predstavniki vseh športnih organizacij, predstavniki gasilskih društev in predvojaške vzgoje.

Nosilci triglavske štafete so se dne 19. aprila povzpeli v dežju, snegu in megli iz Vrat čez Prag na Kredarico.

Dne 20. aprila so splezali vsi udeleženci na vrh Triglava, nato so sestopili po isti poti preko ledenika čez Prag v Vrata.

149. Sprejem Titove štafete pred železarno Jesenice leta 1961.

Dne 21. aprila so štafetno palico slovesno prevzeli od gornikov mojstranski člani športnih organizacij. S prihodom triglavske štafete na Jesenice je jeseniška mladina začela svoj praznik, ki mu je bil posvečen IX. mladinski festival.

Leto 1962

Za 20-letnico boja na Stolu se je dne 20. februarja od Valvasorjevega doma vzpelo na Stol 49 alpinistov in planincev z Jesenic in Javornika. Navzoči so bili tudi prvoborci: Konobelj-Slovenko, Kersnik-Jelovčan in Vasja, lovec iz Martuljka.

V dneh 21. in 22. maja je izvedlo 18 članov alpinističnega odseka PD Jesenice vzpon iz doline Vrat na Triglav, kjer so začeli s prenosom štafete mladosti. Sestopili so čez Prag v Vrata.

To štafeto je na parkirnem prostoru pred železarno Jesenice sprejelo okrog 10.000 delovnih ljudi in mladine.

Nad častno tribuno je bila slika maršala Tita z napisom: Imamo nekaj, kar se ne da nadomestiti — mladostni polet.

Na slovesnem zborovanju je govoril predsednik ljudske skupščine LRS tov. Miha Marinko.

Leto 1963

Štafeto tega leta z vrha Triglava je organiziral koordinacijski odbor mladinskih odsekov gorenjskih planinskih društev. Sodelovali so predvsem mojstranski in jeseniški mladinci in gorniki — skupno 21 udeležencev. Dne 10. maja so mojstranski alpinisti izvršili plezalni vzpon po slovenski smeri v severni steni Triglava in se na Kredarici sestali z jeseniškimi gorniki, ki so prišli iz Krme.

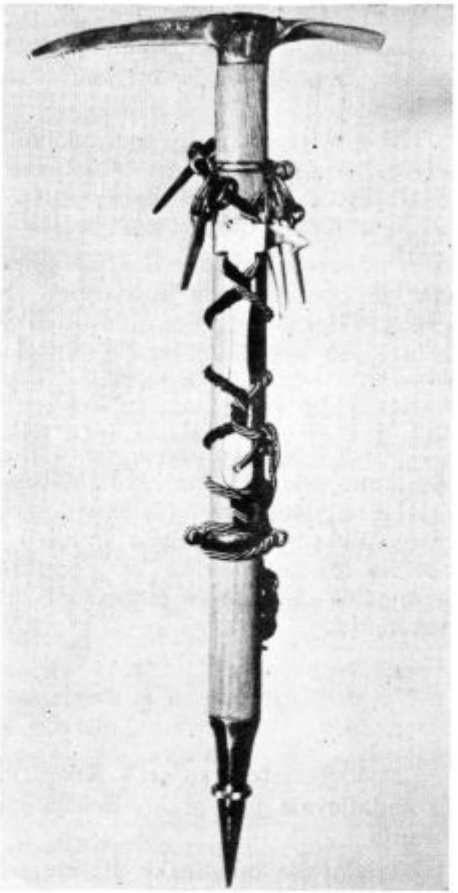
Dne 11. maja se je vsa skupina v devetih navezah povzpela na vrh Triglava. Tu je načelnik mladinskega odseka PD Jesenice tov. Polak izročil mladim alpinistom štafetno palico s pozdravi tovarišu Titu.

Vsi udeleženci štafete so nato sestopili v dolino Krme, kjer so prenočili v Kovinarski koči. Naslednji dan so jo prevzeli pionirji iz Mojstrane in jo izročili jeseniškim pionirjem na Belem polju. Štafeta je nato nadaljevala pot preko Plavškega Rovta in Črnega vrha na Pristavo ter dalje mimo Valvasorjevega doma in Jelovice do Škofje Loke, kjer se je 14. maja priključila glavni štafeti.

Štafeta Triglav—Jajce

v počastitev 20-letnice II. zasedanja AVNOJ. Na pobudo Uroša Župančiča je Planinska zveza Slovenije prevzela organizacijo in izvedbo te spominske štafete.

Štafete se je udeležilo 30 planincev in alpinistov PD Jesenice, 2 iz PD Martuljek, 2 iz PD Mojstrana, 6 iz PD Ljubljana-Matica, 1 iz PD Škofja Loka, 3 iz PD Tržič, skupno 53 gornikov. Navzoči pa so bili še najvišji predstavniki Planinske zveze Jugoslavije dr. Marjan Brecelj, Fedor Košir, dr. Miha Potočnik, Tine Orel, štirje zastopniki PSTl in zastopnik JA.

150. Štafetna palica — cepin, ki jo je štafeta odnesla s Triglava v Jajce ob 20. obletnici drugega zasedanja AVNOJ leta 1963.

Štafetna palica, ki so jo v železarni Jesenice izdelali Dolfe Kramžar, Gasar in Lakota, je res mojstrsko delo in predstavlja plezalni cepin s klini in kladivom.

Dne 10. novembra, bila je nedelja, so krenili udeleženci štafete iz Krme proti Kredarici. Vreme je bilo zelo slabo, saj so bili sunki vetra pod Ržjo tako močni, da so metali gornike po tleh. Dne 11. novembra. Ker je bilo vreme skrajno slabo (dež, sneg, veter in megla), štafeta ni mogla kreniti z vrha Triglava. Z lepimi željami za maršala Tita je predsednik PSJ dr. Marjan Brecelj izročil štafetno palico staremu alpinistu Urošu Župančiču. Deset gornikov jo je nato poneslo v novem južnem snegu preko Konjskega sedla do Vodnikovega doma, kjer so jo izročili bohinjskim planincem. Štafeta je nato nadaljevala pot preko Bohinja, Jelovice, Selške in Poljanske doline v Dolomite vse do Vinice na Kolpi. Tam so jo dne 16. novembra izročili slovenski planinci hrvatskim gornikom. Štafeta je nadaljevala nato dolgo pot vse do zgodovinskega mesteca Jajce.

Leto 1964

Tudi letos je bila triglavska mladinska štafeta le priključek glavne štafete. Organizator je bil koordinacijski odbor gorenjskih planinskih društev.

Štafete se je udeležilo 27 gornikov in mladincev z Jesenic, iz Martuljka, Kranjske gore in Mojstrane. Dne 10. maja so odšli gorniki iz Aljaževega doma v Vratih po poti čez Prag na Kredarico. Nekaj jih je prišlo iz Krme, dva pa sta plezala slovensko smer v Triglavu.

Dne 11. maja so odšli vsi gorniki v 12 navezah na vrh Triglava, kjer je prvoborec in vodja prve himalajske odprave Stane Kersnik izročil štafetno palico najmlajšemu planincu iz Kranjske gore. Istočasno so prebrali vsebino pisma, ki se glasi:

»Dragemu tovarišu Titu!

Mladi gorniki-alpinisti, zbrani na vrhu ponosnega Triglava, Vam pošiljamo prisrčne pozdrave z najlepšimi željami za Vaš 72. rojstni dan. Z vrha najvišje gore naše lepe domovine, ki je bila borcem socialistične revolucije simbol, odločno zremo v svetlo in srečnejšo bodočnost, ker nas na tej poti vodite Vi s svojim umom in neomajno voljo. Zato želimo, da doživite še mnogo let za naše dobro in za dobro bodočega pokolenja.

Mladinci in alpinisti
planinskih društev
Gorenjske.«

Nosilci štafete so se s Kredarice vrnili čez Prag v Vrata. Štafeta je nadaljevala pot preko Belega polja, Črnega vrha, Pristave vse do Kranja.

Triglavske mladinske štafete od začetka (leta 1948) do danes so vedno izvajali jeseniški gorniki-železarji. Štafete brez njih si z vrha Triglava sploh ne moremo zamisliti, — to je že tradicionalno. In ponosni smo na to, da je zaupana najtežja, najbolj odgovorna in tudi nevarna naloga predvsem gornikom našega železarskega revirja.

Doživetja triglavskih Titovih štafet

Ne bom kronološko opisoval vseh podrobnosti naših vsakoletnih vzponov na Triglav in sestopov nazaj v dolino. Tudi imen udeležencev ne bom našteval. Predolgo bi bilo to — za bralca pa nezanimivo. Skušal bom opisal le nekaj doživetij, nekaj odlomkov s teh naših pohodov na očaka Triglava. Večkrat smo se povzpeli na njegovo skrepenelo, poledenelo teme, ko je bil ves nasmejan v soncu. Takrat nam je bilo lahko, nič se nam ni bilo treba boriti za vsak meter višine, ni bilo potrebno izkopavati vsako stopinjo v led, varovati tovariša v navezi in paziti na vsak njegov gib, boriti se s silnim viharjem, ki bi nas najraje pometel z grebena v globino ... S pesmijo na ustih, vriskajoči in srečni smo postopali po zasneženih skalnih robeh.

A včasih ni bilo sonca. Gore so bile mrke, izginjale so v meglah, odjugi in snežnih viharjih. Težko nam je bilo. Toda prav tista doživetja, kjer igra največjo vlogo tovarištvo, so nam ostala v najlepših spominih, ki ne pridejo tako hitro v pozabo.

18. maja 1955 — Vihar na Triglavu

Obetalo se je slabo vreme, ko smo tisto jutro še pred svitanjem zapuščali Aljažev dom v Vratih. Deset nas je krenilo v slovensko smer severne stene Triglava, ostali tovariši so odšli po poti čez Prag.

Hitro smo napredovali, vsi vajeni gora, tako da smo bili skoraj istočasno na Kredarici kot gorniki, ki so šli po poti. Vreme nam je dotlej še prizanašalo, a svoje naloge še nismo izvršili.

Vse bolj je orglal vihar okoli Kredarice — a naš cilj je bil vrh Triglava. Razdelili smo se po navezah. Izkušeni gorniki so se navezali s tovariši, ki so sodelovali pri tej slavnostni štafeti z vrha Triglava, toda z visokimi gorami pozimi se še niso seznanili. Vedeli smo, da prevzemamo veliko odgovornost za nevajene tovariše, ki pa so nam popolnoma zaupali.

Počasi, meter za metrom so se vzpenjale naveze proti vrhu Malega Triglava. Globina pod nami je rasla. Veter se je spremenil v vihar, ki je nosil oblake sneženih zrn v obraze s tako silo, da smo imeli občutek, kot da nas zbadajo s tisočerimi iglami. Na vrhu Malega Triglava je vihar zadivjal z ogromno silo, da bi nas bil skoraj kot muhe pometel v globino. Napredovali smo le takrat, ko so najhujši sunki za trenutek popustili. Toda že ob naslednjem sunku smo se morali pritisniti k tlom ali za rob skale, drugače bi nas bilo obrnilo.

Uroš s svojimi je bil spredaj. Spraševal nas je bolj s kretnjami kot z besedami, ali bomo vzpon nadaljevali. Nismo mu vedeli odgovoriti, zato se je vrnil na Kredarico. In ostali? Bili smo pripravljeni boriti se — le vrniti se ne brez doseženega cilja. Gorniška trma!

V navezi mladega, sposobnega alpinista Toneja je bil tudi Bine, ki ni imel niti opreme niti sposobnosti za vzpon v tistih razmerah. Smilil se mi je, ko je razoglav, brez rokavic, napol zmrznjen pregovarjal svojega vodnika, naj se vrneta. Zaman! Tonej se ni hotel odpovedati vrhu. Bolj vlekel kot vodil je Bineta po ostri grebenski rezi dalje. Skoro sem dvomil, da nam bo uspelo v takem viharju doseči vrh. Toda borili smo se zagrizeno, brez omahovanja. In dosegli smo vrh ob najtežjih prilikah.

Krepko smo si segli v roke. Z resničnim zadovoljstvom in občudovanjem pa sem segel v premrlo roko Binetu, ki je svoj prvi zimski alpinistični vzpon kot novinec opravil odlično.

Z odrevenelimi rokami smo prevzemali nato štafetno palico — vse lepe besede in želje govornikov pa je preglasilo tuljenje viharja. Srečno pot, tovariši, nosilci Titove štafete!

Sestop je bil še težji od vzpona. Napačna stopnja, nepazljivost varujočega ali nenaden sunek viharja bi bil lahko povzročil padec naveze v tristometrsko globino na severni ali južni strani. A težka naloga je

bila opravljena brez napake. Napol zmrzli, prebičani od viharja, a srečni smo se vrnili v varno zavetje doma na Kredarici.

Naslednji dan, 19. maja 1955

Vihar je tulil okoli vogalov doma na Kredarici vso noč. Loputal je s polkni, da smo se brez sna premetavali po ležiščih in tako čakali jutra.

Ob sončnem vzhodu se je vihar umiril. Iz doma smo sestopili čez triglavski ledenik že v lepem, sončnem jutru. Dolga kolona se je vijugala po nagubanem terenu proti Begunjskemu studencu in dalje v prvo globel poti čez Prag. Nismo bili navezani, vendar so bili izkušeni gorniki razporejeni med manj vajenimi planinci, da bi pomagali, če bi bilo potrebno. Ta varnostni ukrep ni bil odveč.

Pod prvo globeljo se grezi visok skalni skok, ki sta ga mestoma prekrivala trd sneg in led. Previdno smo sestopali stopinjo za stopinjo. Na najnevarnejšem mestu je Burniku zdrsnila noga iz zasekane stopinje. Izgubil je ravnotežje. Toda prisebni Janko, ki je bil tik pod njim, je reagiral že naslednjo sekundo in ga srečno zaustavil.

Kako malo je manjkalo — morda le trenutek — pa bi bil tovariš nekaj metrov nižje končal svojo življenjsko pot.

Kolona pa je nato sestopala preko nevarnega terena še previdnejše in nazadnje srečno prispela v dolino.

Janez Krušic

SOUVENIRS DES ESTAFETTES DE TITO DU TRIGLAVE

Chaque année, les alpinistes de Jesenice organisent la transmission des estafettes de Tito du haut du Triglave. C'est justement sur le sommet le plus élevé de nos Alpes Juliennes que commence le parcours des estafettes qui se joignent habituellement à l'estafette principale de Mojstrana. Elles portent avec elles les salutations, les congratulations, les voeux et les promesses colennelles destinées à notre cher chef, le camarade Tito, à l'occasion de son anniversaire. Les estafettes du Triglave doivent faire le chemin le plus difficile du parcours. De grands efforts et bon nombre de dangers sont à surmonter en cette circonstance.

Lojze Jeram

15 LET GLASBENE ŠOLE NA JESENICAH

Čeprav je naš namen prikazati razmah, ki ga je dosegla glasbena šola šele po osvoboditvi, si moramo ogledati razmere glasbenega šolstva v predvojni Jugoslaviji na Jesenicah; tako bomo znali laže ceniti sredstva, ki jih danes daje naša skupnost za glasbeno izobrazbo.

O sistematičnem in rednem šolanju v predvojni dobi na Jesenicah sploh ne moremo govoriti, saj je vse poučevanje slonelo na ramah nekaterih glasbenih entuziastov, ki so si s svojo marljivostjo nabrali toliko znanja, da so po svoji redni delovni obveznosti lahko po raznih društvih, v katerih so bili pač včlanjeni, poučevali kadre, ki so bili potrebni društvom, vsi ostali člani in njih otroci, željni glasbene izobrazbe, pa so morali plačevati visoke zneske za privatni študij, seveda kolikor so bili dobro situirani. Omeniti moramo, da se je nekaj Jeseničanov vozilo celo na študij v Ljubljano, ki je imela takrat edino poklicno glasbeno ustanovo v Sloveniji. Žal se nihče od njih ni opredelil samo za glasbeni poklic, ker je primanjkovalo finančnih sredstev; poklic glasbenega pedagoga je bil namreč v tistih časih nekomercialen, kot temu pravimo danes. Glasbeni pedagogi v tistih časih razen v Ljubljani niso imeli svojih združenj, še manj pa kakšne socialne pravice. Živeli so kot »bohemi«. Če so imeli dovolj petičnih gojencev, potem so imeli tudi zaslužek, v nasprotnem primeru pa so se morali seliti iz mesta v mesto — ali bolje rečeno »s trebuhom za kruhom«.

Ker je bila glasba in glasbeno šolstvo v tistih časih domena ljudi, ki so »imeli kaj pod palcem«, našim delavcem in njihovim otrokom ni bilo dano, da bi se resno posvečali tej lepi umetnosti. Šele v novi, socialistični državi tudi glasba in glasbeno šolstvo postaneta last delovnega človeka, last širokih ljudskih množic.

Kratek zgodovinski pregled

Takoj po osvoboditvi so se sestali predstavniki in ljubitelji glasbe na železarskih Jesenicah: prof. Boža Černivčeva, Rado Kleč, Lojze Savinšek, Polde Ulaga, Blaž Potočnik, Lojze Rabič in Bogo Rajner kot predstavnik OF ter pričeli razpravljati o nujnosti ustanovitve glasbene šole na Jesenicah. Ljudska oblast jim je dala moralno in finančno podporo, vendar s šolskim letom 1946/47 do ustanovitve državne šole zaradi nekaterih formalnih zadržkov še ni prišlo, zato je bil ustanovljen glasbeni

151. Učitelji in profesorji glasbene šole po ustanovitvi leta 1948. Tretja od leve sedi Boža Černivec, pobudnik za ustanovitev šole.

tečaj. Pedagoško vodstvo glasbenega tečaja je prevzela prof. Boža Černivčeva. Tečaj je imel 102 gojenca. Na tečaju so poučevali klavir, violino, pihala in glasbeno teorijo. V tem letu so poučevali razen prof. Černivčeve samo domači glasbeniki. Treba je omeniti, da so vso tehnično in administrativno plat opravljali predavatelji sami, izvoljen je bil začasni odbor glasbenega tečaja, ki ga je vodil predsednik Rado Kleč, tajniške posle je opravljal Polde Ulaga, blagajniške pa Lojze Savinšek; nadzorni odbor pa so sestavljali Vekoslav Perpar kot šolski nadzornik, profesor Marjan Ažbe in Milan Kristan kot predstavnik ljudske oblasti.

Prvi tako organizirani pouk glasbe se je pričel 15. septembra 1946. Lep uspeh tečaja in predvsem zaključni nastop gojencev sta dala ljudski oblasti povod, da je s šolskim letom 1947/48 dala Jesenicam prvo državno glasbeno šolo. Šola, ki je bila ustanovljena z odlokom ministrstva za kulturo in prosveto LRS z dne 1. septembra 1947, se je sprva vzdrževala delno z ukovino in delno z državnim proračunom. Od januarja 1950 do septembra 1951 je bila na šoli ukinjena ukovina, tako je postal pouk brezplačen. Ukovina je bila zopet uvedela s šol. letom 1951/52. Šola je dobila svoje prostore v zgradbi sedanje jeseniške gimnazije. K ureditvi šolskih prostorov je mnogo pripomogla železarna Jesenice, ki je dala poleg materialnih sredstev tudi znatno denarno pomoč. Tako je dobila jeseniška glasbena šola s šolskim letom 1948/49 ustrezajoče prostore za individualni in skupinski pouk. Potrebna glasbila, predvsem klavirje

pa je dobila od narodne imovine. Vsega je imela šola s šolskim letom 1948/49 5 učilnic za individualni pouk, učilnico za skupinski pouk in pisarno.

Prvi koraki so bili storjeni, položen je bil temelj, tako je glasbena šola iz leta v leto dosegala lepše uspehe. Število gojencev se je vsako leto močno povečalo, tudi pedagoški kader se je izpopolnjeval na raznih tečajih in seminarjih.

Šola pridobiva svoje gojence, da se odločijo za študij glasbe in si poizkuša tako zagotoviti potrebni kader, ki naj bi šolo pedagoško nenehno dvigal.

V letu 1953 je Jesenice zapustila neumorna ravnateljica šole prof. Černivčeva, njeno mesto pa je prevzel Rado Kleč, ki je šolo z uspehom vodil do leta 1962. Od leta 1962 dalje pa vodi šolo Lojze Jeram.

Glasbena šola Jesenice je ena izmed devetih glasbenih šol, ustanovljenih po osvoboditvi v večjih krajih naše republike. Možnost za nadaljevanje študija na srednjih ter višjih šolah in na akademiji za glasbo je sedaj realizirana tudi v tem kraju in se je lahko posluži prav vsak. S tem je dana možnost, poleg splošnoizobraževalnega študija pravočasno začeti z glasbenim študijem, ki traja v nekaterih oddelkih glasbe 10 do 15 let. Jeseniška glasbena šola ima 10 razredov in nudi po šestem razredu možnost za vpis na srednjo glasbeno šolo za vse oddelke. Dejstvo, da je šlo v teh letih obstoja na srednjo glasbeno in nji sorodne šole okoli trideset učencev, samo opravičuje obstoj šole na Jesenicah, saj je potreba po glasbenem kadru vse večja (osemletke, potrebe Svobod, potrebe raznih orkestrov itd.).

Šola postaja umetniško središče, ki naj Jesenicam nudi glasbeni pouk, širokim množicam pa posreduje reproduktivne dosežke glasbe nasploh.

Upravna in šolska ureditev zavoda

Učenci glasbene šole na Jesenicah so redni. Vsak na novo sprejeti gojenec mora opraviti sprejemni izpit. Gojenci, ki ne ustrezajo pogojem zaradi starosti, so sprejeti v pripravnico; ostali pa se lahko odločijo za glavni predmet (instrument), posečanje nauka o glasbi pa je za vse gojence obvezno. Vsak gojenec mora redno prisostvovati pouku, ob koncu šolskega leta pa opravlja izpit (kontrolni, prestopni).

Gojenci plačujejo ukovino, ki jo določi šolski svet. Nezadostno ocenjeni in neredni gojenci se izključijo. Vsi gojenci morajo sodelovati v zboru ali orkestru ter so dolžni nastopati na javnih in internih produkcijah pa tudi vsakokrat, ko to odredi vodstvo šole. Šolo vodi ravnatelj s šolskim svetom in zborom predavateljev. Šola spada pod okrilje občinske skupščine Jesenice, zanjo skrbi svet za šolstvo.

Delo šolskega odbora — sveta

Šolski odbor je začel z delom takoj, ko je občinski ljudski odbor imenoval njegove člane, t. j. v letu 1953/54. Delo vsakokratnega šolskega odbora je nemoteno potekalo. Šolski odbor je smotrno podpiral težnje šole in je razpravljal o vseh organizacijskih in personalnih zadevah.

Šolski odbori so reševali tudi vprašanje ukovine in sklenili, da so gojenci, ki sodelujejo v društvih ali orkestrih, in gojenci, ki so socialno šibki, delno ali popolnoma oproščeni ukovine.

Na tem mestu se moramo zahvaliti za sodelovanje vsem članom dosedanjih šolskih odborov, posebno pa Jožetu Zajcu, ki je polnih deset let vodil odbor glasbene šole in si z vsemi člani prizadeval, da glasbena šola na Jesenicah postane glasbeni center v komuni.

Dosedanji člani šolskih odborov: Jože Zajec, Stanko Ravnik, Aleš Bizjak, prof. Vlado Rotar, Franc Iskra, Lojze Radi, Pavlca Mohorič, Ivan Žen, Polde Ulaga, ing. Avgust Karba, Franc Pintar, Julij Sorgo, Rado Kleč, prof. Silva Gračner, Ivan Jenko, Lojze Jeram.

Skrb oblasti za šolo

Občinski ljudski odbor je vedno kazal živ interes za delo glasbene šole, finančno dotiral zavod po skladu za šolstvo in si prizadeval, da je pomagal, kadar je bilo to potrebno.

Sodelovanje glasbene šole z drugimi organizacijami

Široka in razgibana dejavnost Svobod in gledališča v našem kraju često pritegne k sodelovanju tudi glasbeno šolo. V petnajstih letih obstoja je glasbena šola sodelovala s svojimi pedagogi in gojenci na 274 prireditvah in to pri mladinskih spevoigrah, operetah, pri operi »Tremerski dukat«, pri raznih akademijah in slavnostih v počastitev državnih, kulturnih in drugih praznikov. V povprečju je nastopalo po 30 pedagogov in gojencev ter članov Svobod. Tako je skupno število doseglo kar 8220 nastopajočih. Poslušalcev na teh prireditvah je bilo skupaj okoli 54.800.

Javni in interni šolski nastopi

Šola je imela od ustanovitve do danes 115 javnih in internih nastopov, od teh preko 20 nastopov orkestra z vokalnimi in instrumentalnimi solisti. Prirejala jih je iz globokega prepričanja, da javno nastopanje učencem koristi pri poglobljenem študiju, ter v zavesti, da javni nastopi budijo med učenci duh zdravega tekmovanja.

Na posameznih internih in javnih produkcijah je nastopalo povprečno po 30 gojencev, kar je za zavod vsekakor lep uspeh. Gojenci so nastopali tudi izven Jesenic: v Kranju na okrajnih revijah, v Ravnah, v Kropi, v Žirovnici, na Hrušici, na Koroški Beli, v Bohinjski Bistrici, v Martuljku in celo v obmorskih krajih.

Razveseljivo je dejstvo, da je publika vedno napolnila dvorano in tako spremljala delo gojencev ter s tem moralno podpirala zavod pri njegovem delu.

Šolski orkester

Šolski orkester sestavljajo gojenci višjih razredov, predavatelji in člani Svobod. Orkester je naštudiral več samostojnih koncertov, sodeloval pri raznih proslavah in akademijah ter naštudiral program ob sodelovanju domačih pevcev iz oddelka za solo petje. Z domačimi instrumentalnimi solisti, ki so se izpopolnili na šoli, je izvajal koncerte za violino in klavir vodilnih svetovnih skladateljev (Mozarta, Haydna,

152. Gojenci glasbene šole z upravnikom Radom Klečem v sredini 1948. leta

Čajkovskega itd.). Šolski orkester izpopolnjuje vrzel v glasbenih zvrsteh. Če služi pihalni orkester predvsem mobilizacijskim potrebam (čeprav posega tudi po koncertnih delih in jih tudi izvaja), če je jazz glasba namenjena predvsem zabavi in če zabavna glasba posreduje novitete s področja popevk, si je vodstvo šole z orkestrom zadalo nalogo gojiti klasična glasbena dela. Pod vodstvom dirigenta Rada Kleča orkester iz leta v leto kvalitetneje napreduje in si zastavlja vedno težje naloge. Negativno vpliva na rast orkestra odhajanje absolventov šole na študij v Ljubljano, kar pa je seveda nujen in logičen pojav. Trenutno študira orkester prvi samostojni simfonični koncert, kar bo za Jesenice gotovo velik kulturni dogodek.

Glasbena vzgoja

Povsem napačno je mišljenje, da glasbena šola ne daje kvalifikacije. Vsaka naša šola mora in sme ocenjevati učence ter jim je dolžna izstavljati spričevala. Glasbena šola je neobvezna toliko, kolikor so neobvezne vse strokovne šole. Potreba po glasbenih strokovnjakih pa je danes na Jesenicah velika, saj skoraj nobena osnovna šola nima potrebnega glasbenega delavca, ki bi poučeval znanja željno mladino. Zato je prav, da občinska skupščina štipendira že nekaj slušateljev in da bo tudi v bodoče nadaljevala s tako politiko. Tudi pedagogi na glasbeni šoli so že prekomerno obremenjeni, tako da postaja to že resen problem.

Pri tem sestavku moramo naglasiti predvsem pripravljenost glasbene šole, nuditi pomoč vsem društvom in šolam, ki bi to potrebovali. Šola in njen kader nenehno podpirata prizadevanje amaterjev in jim

nudita konkretno pomoč. Vsa ta dejavnost dokazuje, da učiteljski zbor glasbene šole ne pojmuje svojega dela ozko strokovno, temveč se zaveda, da je dolžan pomagati po svoji zmožnosti in v prostem času tudi izven šole pri delu za dvig glasbene kulture v našem kraju. Glasbena šola nudi učencem možnost glasbene izobrazbe do stopnje dobrih amaterjev, ki si niso pridobili le poglobljenega razumevanja za poslušanje glasbe in poznavanje glasbenih umetnin, temveč morejo tudi aktivno sodelovati v raznih komornih in orkestralnih skupinah in s tem dejansko prispevati k dvigu ljudskoprosvetnega dela.

Kot že omenjeno, je nadaljevalo glasbeni študij okoli 30 gojencev, ki so se po končanem šolanju že vidno uveljavili na raznih področjih glasbe kot pedagogi, člani poklicnih simfoničnih in zabavnih orkestrov, kot dirigenti in pevovodje orkestrov in pevskih zborov. Tako prof. Breda Bidovčeva poučuje na eksperimentalni šoli v Ljubljani in pripravlja obširen strokovni spis o bodočem pedagoškem principu glasbene vzgoje naših najmlajših. Lado Peternel sodeluje kot član orkestra Slovenske filharmonije, Vinko Ulčar je stalni član orkestra Sarajevske filharmonije, Jože Kampič sodeluje kot solist in član zabavnega orkestra RTV v Ljubljani, Remigij Noč vodi pihalni orkester jeseniške Svobode, Janko Kavalar in Marjan Jemec vodita pevske zbore. Veliko bi lahko še naštevali, saj mnogi od tistih, ki poučujejo na raznih šolah in delajo v raznih poklicnih ustanovah in ansamblih, sodelujejo tudi v amaterskih skupinah kot godbeniki in pevci. Omeniti moramo, da je prav iz glasbene šole izšlo kar precej kvalitetnih godbenikov, ki se izživljajo v plesni glasbi, ki jo posredujejo poslušalcem in plesalcem v raznih lokalih. Tako imamo v naši občini kar lepo število kvalitetnih plesnih ansamblov, ki nam ne kvarijo glasbenega okusa.

Število učencev po šolskih letih, vpisanih od šolskega leta 1946/47

šol. leto	število	šol. leto	število
1946/47	102	1955/56	183
1947/48	129	1956/57	214
1948/49	143	1957/58	252
1949/50	149	1958/59	257
1950/51	114	1959/60	240
1951/52	141	1960/61	260
1952/53	164	1961/62	260
1953/54	141	1962/63	266
1954/55	143	1963/64	260

Profesorji in učitelji, ki so poučevali na Jesenicah od leta 1946/47 dalje:

Preden končam ta skromni pregled, se moram zahvaliti Radu Kleču za podatke, ki mi jih je posredoval. Morda je še kaj važnih podatkov, ki bi jih moral vnesti v ta pregled, a je žal skopo odmerjeni čas to preprečil.

Glasbena šola namerava za 20-letnico obstoja izdati podroben zgodovinski opis šole v posebnem almanahu. Tam bodo našla svoje mesto še tista imena in zgodovinska dejstva, ki so bila tu morda izpuščena.

Priimek in ime	Naziv	Predmet
Ažman Marjan	honorarni učitelj	trobila
Ažman Rudolf	honorarni učitelj	rog
Bernard Filip	strokovni učitelj	nauk o glasbi
Bidovec Breda	profesor	klavir, nauk o glasbi
Čelesnik Franc	honorarni učitelj	violina
Černivec Boža	profesor	klavir
Gračner Silvija	profesor	klavir
Jemec Marjan	honorarni učitelj	nauk o glasbi
Jenko Ivan	profesor	pihala
Jeram Lojze	strokovni učitelj	čelo, nauk o glasbi
Jesih Vida	honorarni učitelj	klavir
Kleč Pavlca	honorarni učitelj	solo petje
Kleč Radoslav	strokovni učitelj	violina, harmonika
Korošec Anton	honorarni učitelj	violina
Markizeti Sonja	profesor	klavir
Medvešček Jože	honorarni učitelj	violina
Mejač Polde	honorarni učitelj	nauk o glasbi
Noč Remigij	honorarni učitelj	trobila, nauk o glasbi
Peternel Lado	strokovni učitelj	violina
Piber Franc	honorarni učitelj	pihala
Pinterič Ivo	honorarni učitelj	violina
Puntar Vilko	honorarni učitelj	violončelo
Pust Edvard	strokovni učitelj	violina, pihala
Ravnik Franc	honorarni učitelj	tolkala
Rihteršič Franc	honorarni učitelj	trobila
Rozman Rudolf	honorarni učitelj	trobila
Savinšek Lojze	honorarni učitelj	harmonij
Sorgo Julij	honorarni učitelj	trobila
Sredenšek Franc	honorarni učitelj	harmonika
Škof Angela	strokovni učitelj	solo petje
Trnka Jeny	strokovni učitelj	klavir
Ulaga Polde	honorarni učitelj	nauk o glasbi
Ulčar Vinko	profesor	trobila
Wissiak Metka	honorarni učitelj	klavir
Wohinz Marjanca	strokovni učitelj	klavir
Zorko Elizabeta	honorarni učitelj	violončelo
Zorko Franko	honorarni učitelj	violina
Zupan Jože	honorarni učitelj	trobila
Žen Ivan	honorarni učitelj	klarinet
Žen Jakob	honorarni učitelj	pihala

RESÜMÉE

Alojz Jeram

15 JAHRE DER MUSIKSCHULE IN JESENICE

Die Musikschule in Jesenice begann im Jahre 1946 zuerst in der Form eines Kurses die Musikstunden zu geben. Mit dem 1. September 1947 wurde sie aber durch den Bescheid des Unterrichtsministeriums als selbständige Musikschule genannt.

Diese Schule hat folgende Pflichten:

Sie soll Probleme des Musiklebens in der Kommune durchforschen, der Ortsbehörde und den anderen Organisationen die Probleme erlösen helfen und vor allem, sie soll für die Qualität der allgemeinen Musikaktivität kämpfen. Sie unterstützt die Amateurstätigkeit, sorgt für die Entwicklung der Arbeiter — und Schuljugend, arrangicrt Abendkonzerte, organisiert Gastspiele und Exkursionen, hebt die Musikausbildung der Gemeindebürger durch Mitarbeiterschaft der allgemeinen Schulen, des Kulturvereins »Svoboda« und der verschiedenen Organisationen.

Die Musikschule vermittelt den Schülern den vorgeschriebenen Lehrstoff, entwickelt ihr kritisches Selbstdenken und damit schafft sie eine geistliche Fähigkeit für das weitere Studium.

Die Musikschule gibt individuellen Unterricht (praktische Gegenstände) und Klassenunterricht (die Musiklehre). Man gibt Stunden für: Klavier, Ziehharmonika, Saiten-, Blas- und Blechinstrumente, Gitare, Schlagwerk, Solosingen und für den theoretischen Unterricht.

Die Musikschule in Jesenice hatte schon 115 öffentliche Auftreten und 274 Auftreten in der Schule. Ausserdem gab es noch 274 Kulturveranstaltungen. Seit ihrer Gründung bis heute hat die Schule 2.192 Schüler besucht. Im symphonischen Orkester gibt es Schüler der oberen Klassen der Musikschule, ihre Vorleser und Mitglieder des »Svoboda« Vereins. Das Orchester gab schon mehrere selbständige Konzerte mit eigenen Solisten, Sängern und Instrumentalisten. Die Musikschule in Jesenice hat 30 Schüler erzogen, die noch das Musikstudium fortgesetzt haben. Man kann behaupten, dass diese Schule das musikalische Zentrum der Stadt Jesenice ist. Die Schule macht schöne Fortschritte auf dem Gebiet der Musik. Für die Existenz der Musikschule in Jesenice sorgt unsere Behörde, die die Schule finanziert und zeigt viele Interesse für ihren Erfolg.

KAZALO SLIK

Št. slike	slika	avtor	stran
1	Jesenice	Franc Kolman	7
2	Gradnja nove valjarne na Koroški Beli	Franc Kolman	15
3	Zemljevid rudišč in fužin iz 18. stol.	Hacquet	19
4	Žiga baron Zois	Jaka Torkar	21
5	Fužine v Bohinjski Bistrici	A. Karinger (1847)	22
6	Plavž na Savi v 19. stol	Wetach	24
7	Plavž na Javorniku v 19. stol.	ing. Friedr. Napp	29
8	Lambert von Pantz		32
9	Delovišče na žičnici — manganovi rudniki na Begunjščici	ing. Friedr. Napp	34
10	Rudarji pri Savskih jamah — Karavanke		36
11	Stavkovni odbor iz leta 1904		45
12	Tovarna na Savi leta 1904	ing. Ignac Haiser	47
13	Skupina javorniških valjavcev iz obdobja javorniško-jeseniške stavke		49
14	Izvleček iz časopisa »Slovenski Narod« o nasilju vodstva tovarne nad delavci	arhiv tehniškega muzeja	51
15	Direktor Kranjske industrijske družbe Karl Luckmann		56
16	Umetno jezero potoka Završnica, ki napaja elektrarno Završnica	Franc Kolman	93
17	Karikaturist Hinko Smrekar je ponazoril politične razmere ob razgovorih v kranjskem deželnem zboru o gradnji nove centrale v Završnici v času 1903—1910	Hinko Smrekar	96
18	Od umetnega jezera na Završnici je voda speljana v vodostan, od tam pa po tlačni cevi v strojnico centrale na levem bregu Save	Franc Kolman	98
19	Strojnica z dvema generatorjema po 1000 kW	Irena Klančnik	100
20	Vodna pregrada nove elektrarne Moste pri Žirovnici	Franc Kolman	101
21	Poslopje elektrarne Završnica	Anton Špendov	103
22	Člani jeseniškega »Turnvereina«		106
23	Grb nemške telovadne zveze	arhiv tehniškega muzeja	107
24	Stari jeseniški kolodvor iz leta 1904		108
25	Franc Bokal, prvi starosta jeseniških sokolov		112
26	Razvitje prapora sokolskega društva Jesenice 7. julija 1914	R. Neumann	113

St. slike	slika	avtor	stran
27	Skupina jeseniških sokolov izpred prve svetovne vojne		114
28	Volilni letak akcijskega odbora Jugoslovanske nacionalne stranke	arhiv tehniškega muzeja	127
29	»Slovenčeva« karikatura o volitvah	arhiv tehniškega muzeja	129
30	Karikatura o volitvah v liberalni brošuri	arhiv tehniškega muzeja	130
31	Janez Golobič, prvi predsednik delavskega kulturnega društva Vzajemnost na Jesenicah		137
32	Delavski dom na Jesenicah, politično in kulturno središče revolucionarnega delavstva		139
33	Proslava 1. maja 1919 pred jeseniškim kolodvorom		141
34	Vaditeljski zbor telovadnega odseka Svobode Jesenice leta 1921		143
35	Franc Zupančič, prvi predsednik delavskega kulturnega in telovadnega društva Svoboda Javornik leta 1922		144
36	Prva delavska olimpiada na Jesenicah 25. junija 1922		145
37	Pevski zbor Svobode Javornik leta 1925	Andrej Prešeren	149
38	Zastava jeseniške Svobode iz leta 1926	Franc Kolman	152
39	Člani dramskega odseka Svobode Jesenice leta 1927	Andrej Prešeren	157
40	Nogometni odsek Svobode Jesenice leta 1928	Andrej Prešeren	159
41	Svobodaši z Jesenic in Gorij po vrnitvi iz ljubljanskih zaporov leta 1929	Andrej Prešeren	160
42	Praznovanje 1. maja na Poljanah	Andrej Prešeren	162
43	Pevski zbor Svobode Jesenice leta 1929	Andrej Prešeren	162
44	Izlet društva Prijatelj prirode na Golico 1. junija 1930	Andrej Prešeren	166
45	Otvoritev smučarske koče Svobode Jesenice na Mežaklji leta 1931	Andrej Prešeren	169
46	France Škrlj, režiser dramskega odseka Svobode na Jesenicah leta 1931		171
47	Člani nogometnega odseka Svobode urejajo novo nogometno igrišče pod Mežakljo	Andrej Prešeren	172
48	Šahovski turnir na pokljuških Galerijah l. 1932	Andrej Prešeren	173
49	Šahovska simultanka jeseniške Svobode l. 1932	Andrej Prešeren	174
50	Dramski odsek Svobode Javornik	Andrej Prešeren	178
51	Kovinarska godba jeseniške podružnice SMRJ leta 1930	Andrej Prešeren	183
52	Zlet Zveze Svobod Slovenije v Celju 7. julija 1935	Andrej Prešeren	194
53	Leta 1935 so v Enakosti na Jesenicah igrali »Malomeščane«	Andrej Prešeren	196
54	Nogometno moštvo SK Kovinar Jesenice leta 1934—1935	Andrej Prešeren	197

Št. slike	slika	avtor	stran
55	Proslava 30. obletnice strokovne organizacije SMRJ leta 1936	Andrej Prešeren	201
56	Mešani pevski zbor Svobode Javornik	Andrej Prešeren	202
57	Festival »Gorenjska v svobodi« leta 1945	Riko Poženel	207
58	Območje bivše občine Koroška Bela	arhiv tehniškega muzeja	216
59	Legitimacija člana komunistične stranke iz leta 1920	arhiv tehniškega muzeja	218
60	Blaž Kemperle, prvi komunistični župan občine Koroška Bela	arhiv tehniškega muzeja	221
61	Janez Erlah, trikratni gerent občine Kor. Bela		227
62	Tone Vergel, vidni politični delavec		228
63	Virgilij Šoberl, župan občine Koroška Bela v letih 1933—1936		232
64	Prvi socialistični odbor po šestojanuarski diktaturi		233
65	Dr. Ivo Štempihar, odvetnik		244
66	Kandidatna lista Slovenskega delovnega ljudstva leta 1936	arhiv tehniškega muzeja	249
67	Franc Dolinar, dolgoletni socialistični občinski odbornik		250
68	Volilni letak liste SDL za občinske volitve leta 1936	arhiv tehniškega muzeja	252
69	Del občine z Javornikom in Koroško Belo	Franc Kolman	271
70	Poslopje stare osnovne šole na Koroški Beli, zgrajeno leta 1904	Irena Klančnik	275
71	Skica predvidenega šolskega poslopja na Koroški Beli	arhiv tehniškega muzeja	275
72	Začetek gradnje nove šole na Koroški Beli		276
73	Nekateri člani občinskega odbora z gradbenimi delavci pred novo šolo		277
74	Nova in stara šola na Koroški Beli	Irena Klančnik	277
75	Ostanki mostu, ki ga je leta 1926 odnesla narasla Sava		281
76	Stari občinski dom na Koroški Beli	Irena Klančnik	291
77	Peticije občanov za odobritev sredstev šoloobveznih otrok na Koroški Beli	arhiv tehniškega muzeja	292
78	Otroci s Koroške Bele na letovanju v Bakru		293
79	Slavko Federle, borec za delavske pravice		295
80	Ignacij Kralj, član občinske uprave na Koroški Beli		302
81	Diploma dr. Mateja Potočnika, ki jo je prejel za izredne zasluge v občini Koroška Bela	arhiv tehniškega muzeja	310
82	Anton Noč, namestnik župana v občini Koroška Bela		314
83	Edi Giorgioni, najmlajši občinski odbornik in agilen kulturni delavec		314

Št. slike	slika	avtor	stran
84	Koroška Bela danes	Irena Klančnik	345
85	Letak krajevnega narodnega sveta Jesenice ob nemškem napadu na Jugoslavijo	arhiv tehniškega muzeja	355
86	Naredba komandanta mesta Jesenice, Slovenski Javornik in Koroška Bela z dne 9. apr. 1941	arhiv tehniškega muzeja	358
87	Razglas jeseniškega župana Valentina Markeža ob prihodu italijanskih okupatorjev na Jesenice	arhiv tehniškega muzeja	359
88	Italijani so predali oblast Nemcem pred gimnazijo na Jesenicah		360
89	Nemška znamka in poštni pečat	arhiv tehniškega muzeja	361
90	Razglas načelnika nemške civilne uprave Kutschera leta 1941	arhiv tehniškega muzeja	363
91	Narodni heroj Jože Gregorčič-Gorenjec		365
92	Narodni heroj Lojze Kebe-Štefan		367
93	Viktor Kejžar, sekretar okrožnega komiteja KPS Jesenice leta 1941	arhiv tehniškega muzeja	369
94	»Stanca«, s katero je Karel Kozar leta 1941 izdeloval peterokrake zvezde	Franc Kolman	370
95	Spominska plošča na Cimpkovi domačiji na Potokih	Irena Klančnik	371
96	Nemško obvestilo o streljanju talcev na Koroški Beli	arhiv tehniškega muzeja	372
97	Nace Sterlekar, prvi sekretar okrožnega odbora OF Jesenice leta 1941		373
98	Tugo Vidmar, inštruktor pokrajinskega komiteja SKOJ za Gorenjsko leta 1941		374
99	Stanko Balanč, sekretar jeseniške skojevske organizacije leta 1941		375
100	Tone Dolinšek-Metod, sekretar pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko, l. 1941 v begunjskih zaporih		377
101	Pripadniki jeseniškega gestapa		379
102	Posoda, v kakršnih so Nemci pošiljali pepel svojcem	Franc Kolman	380
103	Sestradani in izmučeni interniranci v barakah nemškega taborišča		403
104	Ivana Zorman, ki je preminila v nemškem taborišču Auschwitz		404
105	Marija Žumer, ki je preminila v nemškem taborišču Auschwitz		405
106	Ambrožičeva mama s Hrušice		406
107	Bodeča žica in žlindra iz Auschwitza	Franc Kolman	413
108	Peč za sežiganje internirancev v krematoriju Buchenwalda		415
109	Srečanje internirancev z borci Jeseniško-bohinjskega odreda	Slavko Smolej	416
110	Nemško taborišče za prisilne delavce pod Mežakljo na Jesenicah		423
111	Zbor bataljona Prešernove brigade leta 1943		424

Št. slike	slika	avtor	stran
112	Načrt taborišča za prisilne delavce pod Mežaklju na Jesenicah	arhiv tehniškega muzeja	425
113	Predjamski grad pri Postojni		429
114	Štab Jeseniško-bohinjskega odreda na Koroškem leta 1945	Slavko Smolej	431
115	Jeseniško-bohinjski odred v Kranjski gori leta 1945	Slavko Smolej	436
116	Borci I. bataljona Jeseniško-bohinjskega odreda v Kranjski gori leta 1945	Slavko Smolej	437
117	Zastava Jeseniško-bohinjskega odreda	Slavko Smolej	438
118	Ob angleški mejni coni na Koroškem	Slavko Smolej	438
119	Jeseniško-bohinjski odred v Ziljski dolini maja 1945	Slavko Smolej	439
120	Narodni heroj Matija Verdnik-Tomaž		442
121	Partizanski letak, ki nazorno kaže veliko premoč Rdeče armade	arhiv tehniškega muzeja	443
122	Zbor aktivistov Osvobodilne fronte	Krišpin Ogris	448
123	Naselje Plavž na Jesenicah	Franc Kolman	451
124	Ukaz o imenovanju Jesenic za mesto	arhiv tehniškega muzeja	452
125	Nova železniška postaja na Jesenicah	Franc Kolman	454
126	Počitniški dom na Mežaklji	Franc Kolman	455
127	Skakalnica v Planici	Franc Kolman	456
128	Žičnica v Kranjski gori	Irena Klančnik	458
129	Cerkev sv. Marka v Vrbi	Franc Kolman	463
130	Matija Čop	po Langusu	464
131	Dr. France Prešeren	Alojzij Šubic	465
132	Franc Saleški Finžgar	Božidar Jakac	469
133	Tone Čufar		472
134	Glinasti vrč iz Rodin	Andrej Valič	477
135	Bronasta okrogla fibula iz Žirovnice	Andrej Valič	477
136	Kamni, sedeži okoli vaške lipe v Vrbi	Jernej Šusteršič	480
137	Cimpkova domačija na Potokih	Jernej Šusteršič	480
138	Združeni pevski zbori ob prazniku 29. novembra 1961 na Jesenicah	Franc Kolman	486
139	Jeseniška in javorniška pihalna godba	Franc Črv	487
140	Likovna razstava Božidarja Jakca na Jesenicah leta 1963	Franc Kolman	489
141	Stara bolnica na Jesenicah	Franc Torkar	494
142	Nova bolnica na Jesenicah	Franc Torkar	501
143	Operacijska soba nove jeseniške bolnice	Franc Torkar	503
144	Porodniški oddelek v novi bolnici na Jesenicah	Franc Torkar	503
145	Laboratorij v novi bolnici na Jesenicah	Franc Torkar	504
146	Upravni odbor bolnice na Jesenicah leta 1956	Franc Torkar	511

Št. slike	slika	avtor	stran
147	Triglavska štafetna palica iz leta 1950	Anton Urbanc	516
148	Vzpon udeležencev štafete v pobočju Malega Triglava leta 1959	Jaka Čop	520
149	Sprejem Titove štafete pred Železarno Jesenice leta 1961	Franc Kolman	521
150	Triglavska štafetna palica, cepin, ki jo je štafeta leta 1963 odnesla v Jajce	Franc Kolman	523
151	Učitelji in profesorji glasbene šole leta 1948 na Jesenicah	Franc Torkar	528
152	Gojenci glasbene šole leta 1948 na Jesenicah		531

SEZNAM OSEB

A

Adamčič: 391, 420
Adenauer: 417
Albreht Lovro: 240
Alfirevič Pero: 425
Aljaž Jaka: 425
Ambrožič Cena, 136, 140, 142, 149, 153, 155, 211, 212
Ambrožičeva mama: Frančiška — 406
Ambrožič Miha: 468, 474
Ambrožič Tone: 448
Amon: 37
Andervaldova: 184
Arih Miha: 441
Arko: 77
Arnež Peter: 336
Artel Miha: 115
Avbelj Viktor: 445
Avsenik Janko: 142, 212, 501
Ažbe Marjan: 528
Ažman Ančka: 384
Ažman Drago: 179, 183, 184
Ažman Janez: 354, 364, 366, 367, 370
Ažman Karel: 142, 376, 378
Ažman Lovro: 370, 374, 384, 405, 420
Ažman Marjan: 533
Ažman Rozka: 184
Ažman Rudolf: 533

B

Babnik J.: 361
Bachmann: 110, 116
Bahun Mirko: 140
Balanč Stane: 374, 375, 376
Baloh Lovro: 109
Baloh Miha: 473
Banko Marija: 293
Bandel inž.: 261
Baraga Janez: 254, 257, 265, 266, 267
Barbarino Štefan: 346
Bebler dr. Aleš: 354, 368
Beden Jaka: 444
Beguš Jože: 229, 346
Beltran: 357
Benedičič Franc: 198, 205, 211, 323, 344, 371
Benedičič Ludvik: 231, 248
Beneš dr. Edvard: 310, 311, 313
Bergant Jernej: 161
Bergelj dr. Franc: 308, 504
Bergmann Franc: 142
Bernard Albert: 28
Bernard Ana: 199, 210
Bernard Filip: 533
Bernard Niko: 140
Bernard Niko ml.: 199
Bernot: 129, 130, 163, 164, 165, 175, 223
Bertoncelj Franc: 366
Bertoncelj Ivan: 364, 366, 370, 382, 496
Bertoncelj Polonca: 140, 142
Best dr.: 388
Bešter Silvester: 113
Bidovec Anton: 299
Bidovec prof. Breda: 532, 533
Bismarck: 107
Bizjak Aleš: 530
Bizjak Andrej: 200
Bizjak Janez: 303
Blaževič Ivan: 231
Böchel inž. Leopold: 38
Bohinc Franc: 222, 226
Bohinc Ivan: 191
Bokal Franc: 112, 136
Bokal Stane: 168, 177, 180, 183, 209, 370
Borc: 322
Brajc Filip: 180, 370, 378
Brandstetter dr. Franc: 503, 513
Bratkovič Peter-Zvonko: 449
Brecelj dr. Marjan: 207, 522, 523
Bregar Stanko: 360
Brejc Tomo: 364, 369, 376, 377
Brelih Rudolf: 240
Bremce Janez: 467, 474
Brentano: 20
Breskvar Josip: 61, 63, 77, 79, 82
Brun Viktor: 159
Brumat: 261
Bručan Martin: 142
Bucellini: 19, 20, 23, 25

Budisavljevic Srdjan: 319
Budja Milan: 511
Bučar: 265
Bukovnik Ciril: 211
Burnik roj. Fende Ana: 445
Burnik Janko: 519, 526
Burnik Slavka: 445

C

Cankar Ivan: 118, 119, 138, 153, 155, 159, 170, 179, 183, 190, 214, 484
Cans: 391, 420
Cegnar Franc: 212
Celar Franc: 222
Cerkovnik Angelo: 172
Cesar: 170, 476
Cinarali: 20
Cink Anton: 136, 219
Clauberg: 411
Cof Alojzij: 320, 346
Cret Henry: 31
Crobath dr.: 465
Cvetkovič: 322
Cvetković M.: 353, 354
Cvetko Pavel: 369

Č

Čarman Adolf: 391, 420
Čebulj Bojan: 473
Čeč Tončka: 146
Čeh dr. Milan: 293, 376, 493
Čelakovsky Ladislav: 464
Čelesnik Franc: 168, 183, 184, 185, 190, 197, 533
Čelesnik Ivan: 85, 180, 384
Čelesnik Jože: 168, 202, 250, 302, 366
Černivec prof. Boža: 527, 529, 533
Černivec inž. Sergej: 322, 501
Čobal: 81, 82
Čop Anton: 222
Čop Anton (Jurček): 320
Čop Jaka: 9, 473
Čop Janez: 466, 474
Čop Jože: 473, 517, 518
Čop Matija: 460, 462, 463, 464, 466, 474
Črnko Viktor: 191
Črv Valentin: 211
Čuden Jože: 219, 220, 345
Čufar A.: 11, 14, 17
Čufar Tone: 1, 9, 156, 157, 158, 159, 161, 167, 170, 175, 176, 177, 185, 190, 195, 196, 206, 318, 471, 472, 473, 474, 489
Čuk Karel: 362
Čulk inž.: 276, 338, 339
Čurkovič: 201

D

Darby: 27
Debevc Cirii: 163
Delopst Edi: 196
Demšar Stanko: 161, 196
Detela: 69, 74
Dežman Rudolf: 316, 339
Djilas Milovan: 354
Djukič Mihajlo: 360
Dolenc Peter: 372
Dolinar Franc: 181, 211, 212, 231, 233, 234, 238, 239, 240, 241, 250, 253
Dolinšek T.: 376, 377, 382, 384
Dolničar Franc inž.: 699
Dolžan Ivan: 442
Dolžan Radko: 184, 211
Dornik Kati: 142
Dostal inž.: 244, 262
Drev Ivan: 8, 1i
Drnovšek: 391, 401, 412, 420
Druschke: 379, 417
Dudley: 27
Duhovnik Anton: 239, 254, 284, 289, 295, 318, 320, 321

E

Einstein Siegfried: 414, 417
Endels: 390, 391, 396, 397, 420
Enders inž.: 110, 115, 116, 117
Engels Friderick: 196
Erbežnik Kristjan-Ciril: 430
Erjavc Franc: 140
Erlah France: 219, 227
Erlah Ivan: 227, 232, 338, 339
Erlah Janez: 219, 222, 223, 225, 226

F

Fabinc, učitelj: 108, 115, 117
Fakin Alojz: 149
Faletič Alojz: 362
Farenik Franc 147
Fatur dr.: 251, 258
Federle S.: 8, 11
Federle Franjo: 203, 261, 295, 296, 297, 298, 304
Ferdič Avgust: 443
Ferjan Ivan: 109, 113
Ferjan Janko: 142, 209, 519
Ferjan Nande: 136, 139, 140
Fessel Heinrich: 36, 37
Finžgar Franc: 147, 460, 469, 470, 474, 481
Finžgar Joža: 150, 298, 354, 370
Flik Jaka: 180

Franc Franc: 150, 153, 161, 211
Frankič Mirko: 366
Frelih Jožica: 406
Fritsch: 414, 420
Funtek: 163
Furlan dr. Tomaž: 282, 293, 495

G

263, 265, 346
Gabrijel Franc: 140, 501
Gabršček Andrej: 67
Gangel Engelbert: 190
Gasar Justi: 142, 523
Gasar Verko: 8, 11
Gassner Andreja: 83, 84, 85
Garzoni: 20, 21
Gaute inž.: 38
Gerdej Anton: 233, 234, 322, 501
Gerdej R.: 245
Gehbauer: 392, 393, 394, 395
Giorgioni Edi: 187, 196, 198, 199, 203, 212, 248, 253, 311, 314, 319, 325, 326, 327, 339, 354, 372, 501
Glavič Ivan: 88, 222, 226
Glavič Janez: 44, 45, 54, 64
Globek: 417
Godec Tomaž: 496
Golmauer Jože: 23, 142
Gogala: 138
Golob: 82
Golobič Ivan: 209
Golobič Janez: 137
Golobič Peter: 151
Golouh Rudolf: 140
Gorki: 294
Gospodarič Jaka: 253
Gostinčar Jože: 48, 49, 54, 58, 62, 64, 77
Grabner: 414
Grad: 294
Gračner prof. Silva: 530, 533
Gregorčič dr. Anton: 67
Gregorčič Jože: 156, 159, 161, 168, 171, 172, 173, 184, 185, 186, 192, 193, 196, 197, 202, 209, 211, 354, 364, 366, 367, 368, 370, 371, 378, 384
Grintov Ciril: 240
Gričar Jaka: 240
Grobotek Franc-Črtomir: 444
Gross: 82
Grošelj: 21
Grüner L.: 33
Gustelj: 420
Guštin Emil: 109
Guzelj Franc: 196, 354, 364

H

Habe Janez: 385
Hacin dr. Lovro: 321, 346
Hacquet: 19
Hafner dr. Jože: 366, 376, 499, 505
Hafner inž. Matevž: 13, 16
Haisel inž.: 39
Hartman Franc: 143
Hartman Lojze: 502
Hartman dr.: 344
Haydecker: 414
Häusler: 116
Hauswirth Gottfried: 343
Havlica: 391
Hein baron: 46, 52, 59, 117
Herbitz František: 466, 474
Herst Engel: 147, 170
Heydrich: 388
Herzog: 391, 412, 414, 420
Hilari: 64, 77, 79, 82
Himmber: 412
Hitler: 116, 386, 394, 396
Hitz inž.: 116
Hkavc (Konič): 219
Hlade Franc: 142, 143, 161, 196, 209
Hladnik Franc: 209
Hladnik Ivan: 140, 141
Hofinger Alfonz: 174
Hommer: 391
Hösst Rudolf: 412
Hostnik: 150
Hrast Rozalija: 296
Hribar Ivan: 67, 85
Hribar Janez: 445
Hrovat Alojz: 366
Hrovat Ignac: 372
Hubad dr.: 325
Hülle: 116
Humer Lovro: 109, 149, 244, 245, 260, 262, 263, 265, 346

I

Iskra: 155, 530

J

Jagodic Jaka: 222, 303
Jakac Božidar: 489
Jakel Adolf: 219, 298, 299, 323, 325, 326, 338, 340
Jakel Gregor: 468, 474
Jalen Janez: 473
Jan Ivan: 308
Jan Maks: 353, 447
Janežič Anton: 368, 467

Janša Anton: 385, 460, 462, 474, 479
Janša Lovro: 462, 474
Janša Valentin: 462, 474
Jeglič Anton, škof: 106
Jeglič dr.: 307
Jeklič: 385
Jelen Alojz: 372
Jelen Avgust: 159, 172, 180, 196
Jelenc dr. Celestin: 172
Jelinčič Anda: 372, 405, 406
Jerovšek Franc-Vasja: 522
Jemec Marjan: 532, 533
Jenko Ivan: 222, 234, 238, 240, 530, 533
Jerala Franc: 384
Jeram Jurij: 153, 164, 165, 168, 209, 223, 226, 227, 228
Jeram Lojze: 529, 530, 533
Jeram Martin: 163, 168, 176, 181, 210, 239
Jeram Mija: 150
Jerman Andrej: 27
Jernejc Franc-Milče: 430
Jernejčič Franc: 155
Jesih Henrik: 294, 316, 319, 320, 344
Jesih Vida: 533
Jurjevec Franc: 386
Justin Anton (»Vajnež«): 222, 354, 364, 370
Justin Franc: 159, 184

K

Kalan: 183
Kaltnekar Lovro: 143
Kamnikar Albert: 303
Kampič Angela: 182
Kardelj: 368
Karlin Valentin: 143
Katnik Alojz: 362
Katračnik: 385
Kavalar Marjan: 364, 370, 375, 376, 378
Kavčič: 366
Kebe Lojze-Štefan: 364, 367, 368, 369, 373, 376, 377, 378
Kejžar Peter: 240, 373, 376
Kejžar Viktor: 364, 366, 367, 368
Kelik Franc: 190, 196, 212, 354, 368, 369, 372, 382
Kelih Mara: 443
Kelih Rado: 369
Kelih Sandi: 369
Kemperle Blaž: 221
Kermauner Dušan: 150, 158
Kersnik Janez: 462
Kersnik Janko: 462
Kersnik Jože: 474
Kerštajn Tone (Čufar Tone): 8, 11
Keržan dr.: 376
Kidrič Boris: 207, 354, 366
Kirin: 444
Klabus Vital: 473
Klančnik: 38
Klemenčič Anton: 183, 191, 196
Klerih: 28
Klinar dr. Herman: 357
Klinar Franc: 471, 474
Klinar Josip: 105, 109, 110, 111
Klinar Miha: 8, 9, 11, 12, 406, 411, 412, 414, 419, 473
Klinar Pavel: 109
Klobčič Franc: 155, 345
Klobčič Miha: 195, 196, 203
Knafel Luka: 461, 473, 474
Knific Joža: 146
Knific Pepe: 184
Knoblach: 147
Kobentar Albin: 142, 151, 209
Kobentar Marija: 109, 405
Koler Silvo: 430
Koder Karel: 372
Koder Peter: 372
Koch Ilse: 28, 415
Kocmur Ivan: 137
Kočar: 54
Kohn: 75
Kokale: 391, 402, 415, 420
Konič Jernej: 222
Konobelj Franc (Slovenko): 8, 11, 384, 448, 473
Kopač Joža: 58, 74, 75, 76, 77, 80, 82
Kopitar: 466
Koprivec Adela: 212
Kordiš Tilka: 290
Koritnik Franc: 444
Koren Ferdo: 376
Koren Franc: 179, 197, 423
Koren Ivan: 172
Koren Joža: 197
Koren Milče: 182
Koren Slavko: 159
Koren Viko: 159, 166, 172, 174, 184
Koritnik Franc: 153
Korononi: 21
Korošec: 174
Korošec dr. Anton: 236, 242, 257, 260, 261, 309, 311
Kosmač Franc: 466, 474
Kosmač Jože: 222
Košir, župnik: 61, 62, 65, 68, 69, 73
Košir Ciril: 219, 222
Košnik Mirko: 437
Kovačič Oskar: 298
Kovačič Polde: 240
Kozar Franc: 158

Kozar Karel: 370
Koželj Antonija: 320
Koželj Ivo: 8, 11,
Kraigher Alojz: 147
Kraigher Boris: 445
Kralj Emil: 153
Kralj Franc: 233
Kralj Ignac: 159, 163, 164, 165, 177, 180, 185, 193, 199, 200, 201, 202, 205, 209, 240, 242, 248, 250, 251, 253, 260, 261, 263, 287, 294, 302, 303, 312, 313, 314, 315, 316, 318, 322, 323, 325, 327, 330, 331, 338, 339, 340, 341, 342, 344, 346
Kranjc J.: 202
Krapež Albert: 171
Krašovec Franc: 150, 161, 371
Krašovec Jurij: 109
Kravanja Stane: 433
Kregar Ivan: 85
Kreft dr. Bratko: 150, 196
Krek dr. Ev. J. 46, 48, 49, 50, 63, 74, 79, 81, 82, 83
Krek dr. Miha: 291, 346
Kristan Anton: 87
Kristan Cvetko: 209
Kristan Etbin: 81, 119, 175, 196
Kristan Franc: 196
Krivc Ivan: 342, 364, 370
Krivc Minka: 406
Križnar Ivan: 370
Krušic Janez: 473
Kuhar Avgust: 244, 253, 258, 260, 261, 262, 263, 265, 297
Kukman dr.: 308, 309
Kunstelj Jožica: 37, 441
Kuraš Ciril: 159, 184
Kutschera: 362, 372

L

Lagoja Aleš: 152, 209
Lakota. 523
Lampe dr. Evgen: 94, 96
Lavtižar Josip: 448
Leban Ivan: 426, 430, 431, 432
Legat Ivan: 109
Lehmann Štefanija: 296
Lenin: 128
Lesar: 309
Leskovec: 167
Leskošek Franc: 193, 194, 201, 207, 255, 315, 368
Levstik Alojz: 357, 382
Liep: 414
Likar Stane: 172
Likovič Lojze: 444
Likovič Slavko: 444
Linhart Karel: 58, 60
Linke: 147, 379
Lipah: 183, 184
Lipovec Anton: 233, 239
Lipovec Franc: 222
Locatelli: 19
Lošterk Milan: 430
Lotrič Franc: 445
Lotrič Karlina: 184
Luckmann: 43, 44, 45, 46, 51, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70
Luckmann Anton: 109, 116, 120
Luckmann Karel: 30, 31, 32, 35, 36, 37, 105, 108, 109, 135, 343, 356, 384
Luckmann Pavel: 362
Ludvik Jožica: 406
Lukan: 196
Lukič Jože: 240, 241
Luznar Franc: 210

M

Maček dr. Vladko: 319, 322, 325, 353
Majaron dr. Danilo: 77
Majcen dr.: 150, 238, 340
Majciger Janez: 467, 474
Majdič Polda: 166
Maks nad inž.: 108, 110, 116, 396, 397, 420
Malej Cene: 150
Malenšek Mimi: 8, 11
Manfredo Albert: 174, 184, 191
Manfredo Andrej: 174, 385
Manfredo Janko: 385
Marčič Martin: 222, 229
Marčič dr.: 376
Marehesi: 21
Marinko Miha: 368, 450, 522
Marinšek Jernej: 192
Markelj Anton: 384
Markelj Milka: 142
Markelj Rudolf: 142
Markež Franc: 442
Markež Josip. 109, 110
Markež Valentin: 256, 264, 282, 300, 354, 355, 356, 357, 359, 366, 497
Markizeti Janez: 210
Markizeti Sonja: 533
Marks: 176, 294
Markovič Lojze: 389, 390, 420
Markovič Simo: 155
Masarik T. G.: 307, 310
Masnoglav Minka (Močnik): 354
Mayshofer: 21
Mavec Ivan: 161
Mazi: 225

Mazzini: 138
Marinčič Alojzija: 406
Marinčič Helena: 406
Marinčič Martin: 407, 408
Medja Karel: 265
Medvešček Ivan: 196
Medvešček Jože: 533
Mejač Polde: 533
Melik dr. Vasilij: 121, 346
Mencinger Franc: 158, 166, 168, 178, 190, 197, 202, 211 364, 372
Mencinger Janez: 109, 155
Mesar Ivan: 432, 470
Mesar Jakob: 109
Mesar Janez: 467, 468
Mihaldžič Stanoje: 319
Mihevc Nace: 140
Miller Hani: 156
Milutinovič Ivan: 323
Mikuš dr. Metod: 382
Minovsky inž. Stanislav: 311
Mlakar Janez: 147, 345, 354, 391, 420
Mlinarič Martin: 391, 401, 420
Močnik Darinka: 378
Močnik M.: 378
Modestus dr.: 20
Mohorič Franc: 232, 234, 235, 238, 239, 240, 241, 253, 261
Mohorič Pavla: 530
Mokorel T.: 378
Molek Ivan: 378
Moretti Joža: 139, 152, 153, 186, 212
Moshkom: 19, 21
Moškerc: 54, 58
Moškrič Joža: 190, 196, 199, 212
Mrak Anton: 470, 474
Mrak Jaka: 168
Mravle Franc: 400, 402
Mravlja Franc: 420
Mrzel Ludvik: 150
Mulej Janez: 140, 239
Mulej Joža: 219, 222, 223, 233, 239

N

Nagode Franc: 142
Nartnik Anton: 368, 370
Natlačen dr.: 260, 290, 301, 328, 354
Navinšek: 163
Nero: 407
Nestroy: 190
Noč Albin: 329
Noč Andrej: 109, 231
Noč (vulgo Čebular): 61, 223
Noč Anton: 181, 239, 240, 253, 314, 317, 326, 339
Nočeva: 196
Noč Janko: 231, 240, 364
Noč Martin: 203, 212, 223, 229, 230, 231, 235, 354, 370, 372
Noč (Glažar): 222
Noč (Stanej): 223
Noč Remigij: 532, 533
Noč St. (Pajer): 346
Noč Tomaž ml.: 233, 238, 239, 240, 253, 346
Noč Vinko: 142
Noč Zofka: 190
Noot Karel: 285
Noot C.: 315
Novačan: 166
Novak Janko: 443
Novak Joža: 142
Novak Tomaž: 501

O

Obersnel dr. Maks: 191, 285, 354, 501
Oblak Adolf: 443
Oblak Alfonz: 161, 174, 182, 183, 184, 185, 190, 195, 196, 199, 202, 204 205, 209
Ogris Simen: 136
Ogrinc: 184
Okrožnik Leon: 374
Oman Sl.: 373
Onič Maks: 329
Orel Tine: 522
Ortenburžan: 20
Ossietzky von Karel: 388
Osolnik Bogdan: 445, 450
Oswald inž. Stane: 298, 322, 325
Otrin Lojze: 183, 142, 153, 156, 182

P

Paar Franc: 116
Pahor Joža: 183
Pajer Frančiška por. Bizjak: 406
Pajer Justa: 443
Pajer Leopold: 443
Pallitsch: 414
Pančur Rudi: 159, 184
Pantz Lambert: 30, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 92
Papež dr. Franc: 493
Papler Franc: 161
Pasareli: 21
Pavletič: 319
Perger Hans: 389, 390, 391, 399
Perger Hans und Erich: 420
Perko Kristo: 155
Perko Vencelj: 174, 181, 183, 184, 185, 186, 187, 190, 194, 196, 200, 201, 202, 205, 212, 252, 254, 255, 257, 258, 260, 261, 263, 266, 277, 301, 308, 315, 316, 317, 323, 327, 329, 330, 331, 334, 343, 346, 353, 354, 364, 366, 367, 371, 373, 374, 382, 495, 497
Perpar Vekoslav: 528
Peruccio: 391
Pesjak Franc: 153, 443
Pesjak Jože: 191
Petrič: 166

Petrovič P.: 147
Petrovčič inž. Srečko: 501
Peterman Ivan: 461
Peterman Janez: 474
Pezdirnik: 385
Pflaun inž. Richard: 106, 110, 116, 118
Pibernik Albin: 205, 364
Pibernik Eda: 196
Pibernik Julka: 190, 196, 205
Pijade Moša: 323
Piktoni: 19
Pirc Vasja: 171
Pirkmayer Karl: 391
Plahutar Viktor: 109
Platnar arh. inž. Jože: 516, 599
Plemelj Ivan: 500
Pleš Andrej: 150, 153, 157, 161, 168, 169, 211, 212
Plut dr. Stefan: 507, 513
Pöch inž. Alexander: 38
Pogačar: 53, 55
Pogačnik Marija: 139, 140
Pohlin: 466
Polajnar: 155
Polak: 522
Pangratz Anton: 136
Potočnik Blaž: 527
Potočnik Franc: 370
Potočnik dr. Matej: 309, 310, 354, 470
Potočnik Miha: 374, 385, 473, 522
Praprotnik A.: 244, 260, 262, 301, 302
Praprotnik Franc (Cimpk): 219
Praprotnik Vinko: 254
Prešeren dr.: 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 474, 479
Prešeren Andrej: 161
Prešeren Rezka: 406
Pretnar Janko: 110, 111, 112, 113, 115, 116, 117, 120
Pretnar (vulgo Bregant): 163
Primičeva Julija: 466
Prevc Julka: 140, 142
Preželj Janez: 143, 449
Preželj Karel: 368, 372, 376, 377
Preželj Janez (Stane): 449
Preželj Tilka: 152, 153, 156
Pristov Joža: 240, 365
Prosenc Živojin: 519
Puchgrabner Edij: 389, 420
Pukel Marija: 211, 254, 293
Pukšič Alojz: 256, 357, 366, 374, 382, 496
Pukšič L.: 384
Pušelj Janko: 142, 211

R

Rabič Jaka: 180, 190, 375
Rabič Lojze: 527
Rabič Matevž - Miklavčič: 222
Radi Lojze: 530
Raiski inž.: 44
Rajhard: 362
Rajhman Ivan: 168, 179
Rajhman Rudi: 159
Rajner Jakob: 233, 253
Rauch: 343
Ravnikar dr. Tone: 562
Ravnik Franc: 142, 143, 165, 202, 468, 474, 533
Ravnik Matevž: 136
Ravnik Stanko: 530
Razinger Anton: 468, 474
Razinger Franc: 109, 441
Rebernik Cirila: 378
Rebernik Ivan: 368, 369
Recknadel dr.: 493
Reiner: 379
Rekar dr.: 256
Rekar Anton: 240
Repinc: 155
Resman Franc: 283, 291, 305, 368
Resman Jože: 370, 496
Resnar Milan. 159
Režek S.: 383, 384, 391, 396, 397, 400, 401, 403, 404, 411, 412, 419, 420
Ribar Ivo-Lola: 323
Rihteršič Franc: 533
Rinaldo Franc: 196, 210
Rinaldo Milan: 180, 182, 183, 190, 196
Rjazancev Aleksander: 19, 39
Robič Antonija: 406
Robič Luka: 467, 474
Robič Pavel: 384, 405
Robič Rudolf: 294
Robič Simon: 474
Robič Simen: 467
Rotar Filip: 140
Rotar Jerca: 140, 142
Rotar Polonca: 209
Rotar prof. Vlado: 530
Rozman Franc-Stane: 450
Rozman Jože: 155, 366, 501
Rozman Peter: 430
Rozman Rudolf: 533, 535
Rožič J.: 501
Ruard: 20, 21, 23, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 40
Rupena Mara: 294, 323, 325, 326
Rupnik L.: 346

S

Samenjack: 401
Saračevič Angela: 205, 405, 406
Saračevič Slavko: 205
Sašek: 391
Savinšek Lojze: 527, 528
Savinšek Slavko: 473, 474
Schaubach dr. France: 309
Schillerjeva: 153
Schiller: 519
Schozberger dr. inž.: 97

Schönwetter: 151
Schrey Alojz: 109, 110
Schneider: 414, 419
Schwab dr. Viljem: 493, 494, 499
Schwarz baron: 138
Sedej Ivan: 183, 184, 190, 196, 206
Sedej Lojze: 201
Sekardi Marija: 406
Selan Franc-Brinca: 430
Seliškar Tone: 184
Sernec inž. Dušan: 94
Sieber Arthur: 35
Sirc Franc: 231, 248, 253, 303
Sivec Joža: 383, 385, 386, 387, 389, 390, 391, 392, 393, 396, 399, 400, 401, 403, 409, 419, 420
Sjevernek: 150
Skender Ana: 290
Skender Oto: 289, 290, 293
Slivnik Anton: 301
Slivnik dr.: 282, 495
Smolej Albin: 501
Smolej Andrej (Kajžnjekov): 356
Smolej Anton: 284
Smolej Janko: 142, 147, 149, 209, 219, 225, 245
Smolej Jernej: 303
Smolej Marija: 293
Smolej Slavko: 9, 11, 372, 473
Smolej Valentin: 258, 284, 307, 325, 329, 337
Smolik: 236, 289
Smrekar Hinko: 96
Sodja Franc: 400, 401, 416, 420
Sodja Peter: 156
Soklič Andrej: 224
Sorgo Julij: 487, 530
Soušek Franc: 142
Srskič dr. Milan: 237
Stanovnik dr. Aleš: 242, 244, 256, 259, 300, 311, 495, 496,
Stalp Heinz: 417
Stare Marjan: 155, 473
Stegu Branka: 406
Sterniša: 358
Stojadinovič: 236
Stražišar Joža: 142, 165, 209, 212, 230
Stražišar Polda: 152, 153, 161, 183, 184, 190, 195, 196, 204, 205, 209, 354, 366 368, 370, 501
Stražišar Viktor: 166, 181, 184, 196, 202, 210, 240, 251, 354, 364
Strlekar Ignac: 287, 366, 373, 374, 375, 376, 382, 384
Strnišar Marjan: 355, 357
Suchy: 391
Sušnik Matija: 88, 114, 115, 119, 374
Sušnik Minka: 156
Svetina Anton (Mlinar): 222
Svetina Melhior (Mostar): 229
Svetina Miha (Mostar): 219, 230
Svetina Mira: 376, 377, 382
Svetina Viktor: 174, 212, 320
Svetlin Joža: 231, 245, 254, 258, 259, 264, 265, 308, 327, 337
Svetlin Milan: 235

Š

Šavli Jože: 366
Šavnik Štefan: 143
Ščavničar Ivo: 519, 520
Šentjurc Lidija: 445
Šest Davorin: 444
Šetinc Ivan: 513
Šetinc Martin: 156, 161, 170
Šink Stevo: 382
Šinkovec Avgust: 105
Šiška Josip: 174
Šitik Urška: 142, 210
Škof Angela: 533
Škrlj Franc: 133, 147, 150, 155, 156, 161, 163, 165, 170, 171, 208, 209
Šmajd dr. Albin: 290, 357
Šmid J.: 364
Šoberle Rafael: 325, 329, 337, 343
Šoberle Virgilij: 231, 232, 233, 234, 235, 238, 239, 253, 346
Šofranko: 187
Šorli Jože: 177
Špendov Anton: 91, 104
Špicar Jaka: 184
Štefe: 370
Štefelin Joža: 109
Štempihar dr. Ivan: 195, 241, 244, 252, 260, 267, 300, 308, 313, 316, 318, 323, 329, 339, 344, 346, 396
Štempihar Mira: 252
Štravs Anton: 222, 225
Štravs J.: 240
Štravs Pavel: 150, 153, 161, 170, 180, 182, 183, 184, 190, 196, 209, 211, 240
Štukelj Ciril: 164, 172, 176, 185, 186, 187
Šuligojeva: 519
Šulc: 107
Šušteršič dr. Ivan: 52, 54, 65, 74, 81, 108, 116, 117, 120
Šušteršič Miha: 430

T

Taafej: 122
Tavčar dr. Ivan: 50, 62, 63, 87
Tavčar Janez: 171
Telatko Marjan: 8, 11
Teply Bogo: 189, 192, 195
Teržan Roman: 520, 521
Teržan Zvone: 518
Thaler st. Anton: 140, 142, 159, 165

Thaler ml. Anton: 181, 199, 205, 209, 226, 229, 230, 501
Thaler Mici: 205
Thaler Tonej: 205, 354
Thällmann: 414
Tkalc: 322
Tobell inž.: 96
Toman Ivan: 156, 210
Tominc Milan: 425
Toreli Alojz: 212
Trampuš Franc: 153
Trappen: 37, 44, 62, 65, 68, 70, 72, 73, 74, 84, 87
Traven Zofka: 109, 110
Trefelik inž.: 116
Trobej Franc: 143
Trojar Janko: 441
Trojar Pepca: 106, 140, 209
Trojar Stefan: 42
Trnka Jeny: 533
Trtnik Frančiška: 293, 344
Trtnik Poldi: 196
Tucin Jaka: 450
Tucič: 157
Tuma dr. Henrik: 161, 166, 168
Tušar dr.: 287, 288

U

Ulaga Polde: 527, 528, 530, 533
Ulčar Alojz: 147
Ulčar Vinko: 532, 533
Uranič Franc: 159, 184, 211
Ušeničnik Franc: 85, 86, 87

W

Wagner dr.: 415
Wakonig inž.: 39
Weis Angelca: 140, 142, 153, 156, 183, 184, 190, 196, 218, 391
Wolf Erich: 389, 390, 391, 392, 393, 396, 401, 403, 408, 412
Wolf Tomaž: 116, 372
Wolf vitez dr. Orestes: 493

V

Valant Ivan: 156, 163
Valvazor: 216, 476
Vandot Josip: 470, 471, 474
Veber Julij: 212, 362
Veber Ludvik: 143, 156, 210
Vehar Rudolf: 240
Vehovc Jaka: 140
Verbič Miloš: 444
Verdnik Ana: 156
Verdnik Marija: 364, 369, 370, 441, 442
Vergelj Anka: 150, 153, 155, 157
Vergelj Berti: 143
Vergelj Tone: 155, 159, 165, 228
Vergles Karlo: 184, 197
Venino: 20
Verhovšek: 115
Westen A.: 260, 315
Vidali dr. Primož: 513
Vidic: 226
Vidmar ml. Milan: 174
Vidmar Tugo: 374, 376
Vilfan Josip: 109, 495
Villonitzer: 23
Wissiak Metka: 533
Vister Maks: 184, 211
Vister Tina: 211
Višnar Karel: 109
Vizjak Miha: 298
Vižintin: 322
Vodeb Edi: 388, 391, 401, 403, 412, 415, 420
Vodnov Jaka: 156, 161, 166, 170, 210
Vodopivec France: 364, 370
Wohinz Marjanca: 533
Wohinz dr. Milan: 315, 316, 318, 322, 344
Vojvoda: 155
Vovk Ivan-Živan: 443
Vovk Joža: 142, 143, 153, 211
Vovk Mici: 153, 190
Vrečar dr.:250, 290, 293, 296, 299, 306, 307, 329
Vrhovnik: 153
Vrhunc J.: 357

Z

Zabukovec, župnik: 61, 62, 65, 68, 69, 73
Zajc Jože: 530
Zalokar dr. Tatjana: 506, 513
Zalokar dr. Vinko: 357
Zameniack Karl: 389, 390
Zavelcina Franc: 329
Zemljič Tatjana: 294
Zidanšek Franc: 180
Zidar Pavle: 473
Zima Andrej: 356, 357, 382
Zois: 21, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 40, 123
Zorko Elizabeta: 533
Zorko Franko: 533
Zorman Ivana: 404, 406
Zugowitz Anton: 140, 181
Zugowitz Mici: 140
Zupan Adolf: 156, 183 184, 190, 210
Zupan Jože: 533
Zupan Lojze: 199
Zupan Tine: 169, 357, 366, 386
Zupan Valentin: 496
Zupanc Janez: 147
Zupančič Franc: 144, 148, 150, 209, 211, 222 229
Zwibel: 391, 412, 415, 420
Zwik: 417

Ž

Žabkar Amalija: 338, 340
Žagar Anton: 211
Žagar Jože: 222
Žagar Stane: 8, 11, 183, 364, 368, 378
Žbontar Matevž: 153, 154, 222, 225, 230, 254, 259, 284, 294, 338, 339
Žen Ivan: 530, 533
Žen Jaka: 533
Žen Tine: 172
Žen Valentin: 180
Žerjav Jakob: 109
Žmitek Simen: 113
Žnidar Anton: 199, 209, 230, 240, 385, 430
Žohar Jožefa: 290
Žumer Franc: 198, 211, 314
Žumer Jaka: 222
Žumer Marija: 8, 11, 354, 364, 405
Župančič Uroš: 473, 517, 519, 522, 523, 525
Žvan Franc: 8
Žvan Andrej: 289
Žvan Franc: 8
Žvan Janez (Dravski): 448
Žvegelj Vincenc: 38

OKRAJSAVE

Bela — gradbišče nove tovarne pod Koroško Belo
CK KPS — centralni komite komunistične partije Slovenije
c. kr. — cesarsko kraljevi
DKD — delavsko kulturna društva
DKRB — delavsko kmetski radikalni blok
DPD — delavsko prosvetna društva
HSS — hrvatska seljačka stranka
JA — jugoslovanska armija
JNS — jugoslovanska nacionalna stranka
JRZ — jugoslovanska radikalna zajednica
JSDS — jugoslovanska socialno demokratska stranka
KDS — kmečka demokratska stranka
KID — Kranjska industrijska družba
KL — Konzentrationslager (koncentracijsko taborišče)
KP — komunistična partija
KPS — komunistična partija Slovenije
MAO — medstrokovni akcijski odbor
MSV GO — minerski sabotažni vod gorenjskega odreda
NOB — narodno osvobodilna borba
NOV — narodno osvobodilna vojska
NSS — narodno socialistična stranka
OC Triglav — obveščevalni center Triglav
OF — osvobodilna fronta
ORJUNA — organizacija jugoslovanskih nacionalistov
SDL — slovensko delovno ljudstvo
SDS — srbska demokratska stranka
SDS (kom) — socialistična delavska stranka - komunistov
SK — sportni klub
SKS — samostojna kmetska stranka
SKOJ — savez komunistične omladine Jugoslavije
SLS — slovenska ljudska stranka
SM peči — Siemens Martin peči
SMRJ — savez metalskih radnika Jugoslavije
VII. SNOUB — VII. slovenska narodno osvobodilna udarna brigada Franceta Prešerna
SPJ — socialistična partija Jugoslavije
SPŽZ — slovenska protifašistična ženska zveza
SSDL — socialistična stranka delovnega ljudstva
SZ — Sovjetska zveza
TIGR — Trst—Istra—Gorica—Reka
VOS — varnostna obveščevalna služba
ZDSZJ — splošna delavska strokovna zveza Jugoslavije
ZZD — zveza združenih delavcev

Izdala in založila skupščina občine Jesenice — Sodeloval tehniški muzej železarne Jesenice — Uredniški odbor: Jože Podobnik, predsednik in člani Franc Konobelj, Zvone Labura, Miloš Magolič, Remigij Noč, Vencelj Perko, Franc Pogačnik, Bratko Škrlj, Franc Škrlj, Ivan Vovk, Edo Žagar — Urednik Franc Konobelj, pomočnik Edo Žagar, lektor in korektor Jože Šifrer, oprema Miloš Magolič — Prevode resumejev pripravili: v angleščino Stanko Klinar, v francoščino Milan Jeras, v nemščino Cecilija Kodrič, v ruščino Evgenija Rjabova — Natisnilo in klišeje izdelalo časopisno podjetje »Gorenjski tisk« v Kranju — Naklada 2000 izvodov, maja 1965